

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Trabzon'un "Liberal Bolşeviği"
Rıfki Kulaç (1896-1962)

KUDRET EMIROĞLU

Trabzon'un "Liberal Bolşeviği"

Rıfki Kulaç (1896-1962)

KUDRET EMIROĞLU

Kudret EMİROĞLU

1956 Trabzon doğumlu. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu. Kültür tarihi, şehir tarihi, yerel tarih ve İkinci Meşrutiyet dönemi ile karşılaştırmalı etimoloji üzerine makaleleri ve kitapları yayınlandı. İngilizce ve Osmanlıcadan çeviriler ve editörlük yaptı. Önce Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nda sonra Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı ve Tarih bölümlerinde Osmanlıca dersi verdi, halen Türk Edebiyatı Bölümü'nde edebiyat-kültür tarihi dersi veriyor. Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi'nin kurucularından ve yayın yönetmenidir.

Birçok İngilizce çeviri, Osmanlıca çevrimyazı kitabı bulunmaktadır. Yayımlanmış telif kitaplarından bazıları şunlardır:

- Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü, 1989.
- Anadolu'da Devrim Günleri, 1999.
- Mardin, Cemaat - Aşret - Devlet, 2000, 2019 (Suavi Aydın, Oktay Özel, Süha Ünsal'la birlikte).
- Gündelik Hayatımızın Tarihi, 2001.
- Yoldaşımız At, 2002, (Ahmet Yüksel'le birlikte).
- Antropoloji Sözlüğü, 2003 (Suavi Aydın'la birlikte).
- Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara, 2005 (Suavi Aydın, Ömer Türkoğlu, Ergi Deniz Özsoy'la birlikte).
- Ekonomi Sözlüğü, Bilim ve Sanat Y., (2006) (Bülent Danışoğlu, Binnur Berberoğlu ile birlikte).
- Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi, Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü, 2015.

TRABZON’UN “LIBERAL BOLŞEViği”
RİFKİ KULAÇ (1896-1962)

KUDRET EMİROĞLU

TRABZON'UN “LIBERAL BOLŞEVİĞİ”
RİFKİ KULAÇ (1896-1962)

Islık Yayınları: 85
Biyografik Roman Serisi: 1

Trabzon'un "Liberal Boşşevîği"
Fıfkı Kulaç (1896 – 1962)
Kudret Emiroğlu

ISBN 978-605-9018-84-5

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Görsel Yönetmen
Kağan Batır

© Islık Yayınları, 2020, İstanbul
(Bütün hakları saklıdır)

Birinci Baskı
Islık Yayınları, Temmuz 2020 / İstanbul

Kapak Tasarım
Kağan Batır

İç Tasarım
Ayhan Duman

Dirği
Islık Yayınları

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd Şti.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No: 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

KUDRET EMİROĞLU

TRABZON'UN “LIBERAL BOLŞEViĞİ”
RİFKİ KULAÇ (1896-1962)

Sunuş

Rıfki Kulaç, Trabzon tarihi araştırmalarının gördüğü ilgi ve yaşadığı ivmeyle, artık geçmişe meraklı Trabzonluların bildiği, en azından biyografi ansiklopedilerinde ulaşabileceği bir ad.¹

Rıfki Kulaç'ın, öğrenilmeye-tanınmaya değilse de yeniden bilinebilir olmaya başlamasının tarihi, son yirmi yıla yayılan bir gelişme.² Rıfki Kulaç'ın unutulmuş tarihi ise 1970'lerde başlıyor. 1970'lere kadar, belki okurlar değil ama Trabzonlu gazeteci ve yazarlar, kendi kişisel ve ortak arkadaş dünyalarında bir Rıfki Kulaç yaşıyorlardı.

Rıfki Kulaç'ın toplumsal olarak unutulmuşu ise 1930'ların ortalarında başlayıp 1960'larda tamamlanan bir süreç. 1960'larda Türkiye yeni bir kuşağın yeni istekleri ile çalkınmaya başlıyor. 1960'lı yıllar Türkiye'de Osmanlıdan kalan iktidar kuşağının etkin biyolojik ömrünü de tamamladığı yıllar oluyor. Fakat Rıfki Kulaç ömrümün en verimli yıllarını Tek Partili iktidar anlayışının mağduru olarak geçirmiş, 1962'de 66 yaşında yaşamaya veda ediyor.

1 Mehmet Akif Bal (2007), *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, İstanbul, s. 487-488; Hüseyin Albayrak, (2008), *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, Vadi Y., Ankara, s. 422-423. Her ikisinin de kaynağı Mehmet Bilgin'dir ((1994), "Trabzon Basın Tarihine Katkı", *Müteferrika*, Kış, Sayı: 4, s. 19-33).

2 Mehmet Bilgin'in makalesinden sonra Veyssel Usta, Rıfki Kulaç'ın *İkbal*'de yayınlanan iki makalesini bularak yeniyazıya çevirmiş ve makaleler, Emel Akal'ın (*Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Y., İstanbul, 2013, s. 250-254) kitabında yayınlanmıştır (Makaleler için aşağıya bkz.).

Herhangi bir sosyalist örgüte üye olduğunu, siyasal eyleme katıldığını bilmediğimiz, hiçbir siyasi mahkumiyet almamış olan Rıfki Kulaç, 1950'lere kadar polis tarafından izlenen sakin bir kimlik olarak yaşıyor Trabzon'da. Cumhuriyet Mahallesi Hacıkasım semtinde geniş bahçe içindeki evinden hava kararmadan çıkıp uzun bir yürüyüşten sonra şehir kulübüne gidiyor ve geç vakit evine dönüyor. Bilgisi, edası, anlatımı ile saygın bir kişilik ve gerçekte aranan bir sohbet ehli olan Rıfki Kulaç'ın gene de böyle 'gayri resmi' bir yaşamı var. Sanki onu tanıdığını, hatta sohbetinden zevk alıp aynı masada oturduğunu söylemek, bir suçu itiraf edip paylaşmak gibi... bu gayri resmi yaşamın kimse son döneme kadar resmi tanığı olmak istememiş gibi...

1926'da Moskova'dan dönüp geldiğini ve Trabzon'da zamanın en popüler gazetelerinden *Yeni Yol*'da başyazar olarak çalıştığını, fakat Moskova'daki yaşamının, nerdeyse sonuna kadar onun peşini bırakmadığını görüyoruz. O, 1920'lerin sosyalist dünya görüşünü, 1920'lerde bir gazeteci olarak, 1930'larda eleştirel-tezli romanıyla, 1940'larda artık soranlara sohbetiyle anlatarak, gittikçe çevresindeki insan sayısının azaldığı bir mahkumiyeti, onuru ve direnişiyi yaşamış görünüyor...

Trabzonlu bütün bir şehir kültürü edinmiş kuşağın, Sürmeli bütün bir hemşeri kuşağın yakından tanığı olduğu Rıfki Kulaç, Nazım Hikmet'in belki değilse Vâlâ Nureddin'in veya Yakup Kadri'nin değilse Şevket Süreyya'nın, İsmail Bilen'in değilse bile Zeki Başımar ve Ahmet Cevat Emre'nin, Zekeriya Sertel'in değilse Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Emin Yalman'ın, Muhsin Ertuğrul'un, dostu değilse bile tanıdığıdır...

Bütün bu kişiler, Rıfki Kulaç'la ilgili olarak kamusal alana çıkan tek satır yazmamış görünüyorlar. Bu durum Rıfki

Kulaç'ın 1930'lardan itibaren Trabzon'da kapalı kalmış bir suskunluğa mahkum hale gelmesinden mi? 1920 ve 30'ların anıları 1940'lardan sonra yazılmaya başlandığında, on yıllık belki daha uzun süreli gözden ıraklığın, onu gönüllerden de çıkarmış olmasından, kamu oyunca bilinmediği için sözünün edilmesine gerek duyulmaması veya belki bazılarınca adı anılmayarak, siyaseten daha fazla zarar görmesinin istenmemesinden mi kaynaklanıyor?

Gerçekte verimli bir yazar-gazeteci olan Rıfki Kulaç'ın gazeteciliği bir biçimde sona erdikten sonra roman yazmaya başladığını biliyoruz. Ama bu romanlardan da yalnızca biri basılabiliyor ve bugüne gelebiliyor. Ve belki yayınlanabilen bu tek romanı, sonraki romanlarının basılamamasının da nedenlerinden biri oluyor.

Rıfki Kulaç'ın hangi yılda, hangi koşullar altında edinmiş olduğunu bilmediğimiz sosyalist kültürü ve dünya görüşü, 1920'lerin 'reel politika'sına bulaşmış değildir. O, daha yüksek okulu bitirir bitirmez askere alındığı ve Hicaz'a gönderildiği Birinci Dünya Savaşı yıllarında, sonuna kadar geliştirdiği fakat koruduğu bir Marksizm yorumuna sahiptir (ve bunun tanıklığını İngilizlerin İskenderiye'deki esir kampında başyazarlığını yaptığı gazetelerdeki makalelerinde görüyoruz). Aslında bu yorum, Türkiye'de ana akım sosyalist çizgiden (ve içinde geliştiği tarihsel gelişime bağlı Bolşevik çizgiden de) çok daha ortodokstur.

Çok genç yaştan itibaren geliştirmiş olduğu kendisine özgü yalın Türkçesi ile ifade ettiği bu görüşü, günlük siyasete uygularken, daima yapısal olanı göz önünde tutar ve her zaman açık ve durudur ama hiçbir zaman sesini yükseltmez. O en girişimci, örgütçü olduğu döneminde bile tarihsel olarak haklılığına inancının sakinliği içindedir.

Bugün elimizde, basılmış tek romanı *Milletleşen Adam*, gazete ve dergilerde yayınlanmış makaleleri ve asıl başyazarı olup makalelerinin yayınlandığı *Yeni Yol* gazetesinin kütüphanelerde çok çok eksik bulunan ve ailesi tarafından korunmuş koleksiyonu ile ailesinde bulunan özel mektupları var. Ailesinin sağladığı *Yeni Yol* koleksiyonu ve mektupları olmasa, bu kişilik ve siyaset yorumunu yapamayacak ve bu yorumu destekleyen diğer yayın organlarındaki yazılarına da ulaşmak için bir araştırmaya girmeyecektik. Ve ailenin verdiği bilgilerle boşlukları doldurmaya çalışıyoruz. Rıfki Kulaç, özel mektuplarında bile, kendisi hakkında söz ederken, ailesinin merakını giderecek derecede yazıyor, esas olarak günlük yaşamdan ve hele dedikodudan uzak duruyor. O, daima bir kültür ve akıl adamı olarak davranıyor.

Herhangi bir örgütlü etkinlikte yer almayı da belki bu erken yaşlarından itibaren geliştirmiş olduğu derin kültür ve akılcılığın etkisiyle yaşadığı uyumsuzluktur ve belki yıllar süren yalnızlık mahkumumiyetinde saygın bir haleyle yaşayabilmesini sağlayan direnci, uyum konusundaki bu toplumsal deneyimiyle geliştirmiştir.

Rıfki Kulaç'ın öyküsü, Cumhuriyet'in kurucu mantığına ve kuşağına eklenen ama hiçbir ana akımda ifadesini bulmayan farklı bir ses. Herkese biraz kendisinden katan, biraz da herkesten eksik kalan bu ses, işte gene de, direncinin naçiz bir ödülü olarak, bu kitapla dile gelebilip konuşuyor.

Kudret Emiroğlu
Ankara 2020 Mayıs

Teşekkür

Kulaç ailesinin sağladığı ana malzeme, *Yeni Yol* gazetesi arşivi ve özel mektuplar ve belgeler olmasa, açıktır ki bu kitap yazılamazdı. Bu makalelerin ve mektupların Osmanlıcadan çevrimyazısını yapan Çiğdem Önal Emiroğlu verdiği emekle, bu malzemenin içeriğini kullanılabilir kıldı. Osmanlıca çevrimyazılar (*Yeni Yol* gazetesindeki makalelerin ve özel mektupların ancak bir ikisi dışında tamamı) Çiğdem Önal'a aittir; diğer yayınlarda çıkan makalelerin ve evrakın okunmasında da katkıda bulunmuştur. Osmanlıca müşkilatta Ömer Türkoğlu katkısını esirgememiştir.

Mehmet Bilgin ve Veysel Usta her türlü yardım isteğime karşılık aradılar, yol ve kaynak gösterdiler, kendilerine şükran borçluyum. Kulaç ailesi, gerek geniş aile, gerekse Rıfki Kulaç'ın çocuk ve torunları, her türlü yazılı kaynak ve malzeme ile anıları benimle paylaştı. Bu hazineden elde ettiğim çıkarım ve yorumlara bilimsel bir yaklaşım ve incelikle rıza gösteren aileye ayrıca tekrar teşekkür ederim. Sevgi Kotancı, Herdem Uğur Tokel, Sinan Kulaç, Günay Yıldız, Ergin Kulaçoğlu, Hakan Kulaçoğlu, Mustafa Kulaçoğlu ve Raif Bekiroğlu görüşmelerimizle bilgilerini aktardılar. Nuray Mert ile Nermin Mert'e paylaştıkları bilgi ve anılar için teşekkür borçluyum. Rıfki Kulaç'ın Moskova'da yayınlanan Türkçe öğreten kitabının kopyasını sağlayan Candan Badem'e de teşekkür ederim.

Rıfki Bey'in *Kızıl Şark*'ta yayınlanmış makalesini elde etmek için gayret gösteren arkadaşların ve arkadaşların arkadaşlarının, bir sonuç elde edilememiş olsa da bu gayretlerini, tek tek adlarını saymama olanak yoksa da, anmak isterim. Erman Harun Karaduman kütüphane yoldaşlığı ile değerli zamanını ayırarak bana zaman kattı. Murat Cankara sağ olsun, Ermeni yayınlarıyla ilgili olarak yardımcı oldu. Rusça çevirileri sağolsun Ayşe Hacıhasanoğlu yaptı. Başta Ahmet Yüksel olmak üzere her çalışmamda yanımda olan, içerikle ilgili paylaşımları ve kaynak salık ve temini ile yaşamı kolay kılan dostlar sağ olsun.

I- SAVAŞLAR VE DEVRİMLER

A- Ata Ocağından Türk Ocaklarına

Kulaçzadeler

Kulaçzadelerin tarihiyle ilgilenen ilk kişilerden biri olan İsmail Kulaç'ın (1899-1959) hesaplamalarına göre aile “güney”-den Sürmene’ye geleli 200-250 yıl olmuştur.³ Bu tarih 1700’lü yılların ilk dönemlerine işaret etmektedir ki, Trabzon’da birçok aile tarihi de bu döneme işaret etmektedir.

Tarihçiler açısından kabaca 1680’lerden 1720’lere kadar uzanan dönem, Osmanlı klasik düzeninin Göçer/Alevi isyanları-köylü isyanları-Celali isyanlarıyla sarsıldığı dönemden sonra Ayanlık-Derebeylik düzeninin kurulduğu ve merkezi iktidarın yeni düzene ayak uydurmaya çalıştığı veya ayak uydurmasının sağlanmaya çalışıldığı bir geçiş dönemidir. Anadolu’da asayişin, kurulu düzenin, dirliğin sarsıldığı bu yıllarda, Osmanlı çeperinden merkeze doğru da göçler yaşanmıştır. Özellikle güney ve doğudan Trabzon’a kadar uzanan göçlerin olmasıyla, aile tarihlerinin bilinen en eski geçmişinin bu döneme uzanması da tutarlı görülebilir.

3 Bkz. İsmail Kulaç'ın yazdıkları üstünden Burhan Kulaç'ın düzenlediği web sitesi, www.kulacoglu.com.

İşin bir de şu tarafı vardır ki, Cumhuriyet'e yani yazılı kültürün toplumsal taban edinişine kadar Anadolu'da aile şeceresi altı kuşaktan öteye varmazdı; bu da dedenin kendi dedesini tanıdığı ve sözlü olarak aktarabildiği dönemle sınırlanmak anlamına gelmekteydi; Cumhuriyet'le birlikte bu kuşaklara yeni kuşaklar eklenebildi ve şecereleer iki, üç kuşak daha uzadı. Aile tarihinin bu yapısal/geleneksel yönü bir tarafa, bir de büyüsel/masalsı yönü vardır ki bu da her sülalenin kurucularının üç kardeşten oluşmasıdır. Trabzon'da gerçekten de soy/sülaleler kendilerinin Trabzon'a gelen en eski atalarının üç kardeş olduğunu söyler, bu kardeşlerin her birinin nerelere (vadinin farklı yerleri, köyün üç mahallesi, farklı ilçeler hatta iller) yerleştiğini anlatırlar.⁴

Bu anlatıda bilinmesi gereken fakat toplumsal bilimcilerimizce açığa konmamış ve kavramsallaştırılmamış önemli bir yön var ki o da Trabzon'da siyasal örgütlenme ve yapılaşmasının "sülaleler" üstünden anlamlandırılıp yaşanılmasıdır. Yakın yıllara kadar Trabzon'da bireyin tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik ve ideolojik konumunu belirleyen "soy" aidiyetidir. Trabzon'da bir anlamda "aşiret" ilişkileri yerine geçen soy, yerli adlandırma ile "sülale" (hatta "kabile" ve mecazen "millet") örgütlenmesinin, geçmişte belki iktisadi bir temeli varsa da, en azından Osmanlı son döneminden yakın yıllara kadar daha çok toplumsal kimlik anlamını içerdiği görülmektedir. Sülaleyi bir araya getiren kan davaları ve çeşitli çıkar gruplarının mücadelesi içinde bir taraf olma gereğidir. Genellikle ikili bir rekabet gösteren yerel iktidar mücadelelerinde, gerçek ittifak ilişkilerinin gerçek akrabalık-hısımlık ilişkilerini sonradan doğurmuş olduğu da düşünülebilir. Ama zaten önemli olan "ger-

4 Çok açıklayıcı olmamakla birlikte konuya dikkat çeken öncü bir çalışma olarak bkz. A. Mevhibe Coşar (2009), "Trabzon'daki Aile Hikayelerinde Üç Kardeş Anlatısı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, Sayı: 21, Bahar, s. 143-151.

çek kan bağı” değil, antropoloji bilimimin ortaya koyduğu gibi “kabul edilen kan bağı”dır.⁵

Kulaçların da “üç veya dört kardeş olduğu ve bazı söylentilere göre de beş kardeş olduğu anlaşılmaktadır. Kesin kanıtlara dayanarak üç kardeşten biri Gerze’de, diğeri Of’ta üçüncüsü de Sürmene’de yerleşmiştir. Üç kardeş içerisinde yalnız Sürmene’ye yerleşen kardeş ata lakabını muhafaza etmiş, diğer iki kardeş ise bazı sebeplerden dolayı asıl ata lakaplarını terk ederek bir ünle anıla gelmişlerdir.”

“Of ilçesinin Kondu köyüne - Dernek Pazarı ilçesine giderek orada yerleşen Kulaç’a Cansızoglu diyorlar. Gerze’ye giderek yerleşen Kulaç’a Öksüzoglu denilmiştir. Kulaç’ın dördüncü kardeşi de Kastamonu ili dahilinde Altıkulaçoğulları soyadı ile anılmaktadır.”⁶

Trabzon’da belki klasik toprak ağalığından söz edilemez⁷ fakat asayişin bulunmadığı dolayısıyla devlet-halk ilişkisinin hukuka dayanmadığı ve hiç de demokratik olmadığı taşrada siyaset ağalığının varlığı, aslına bakılırsa, dönüşüm geçirmiş halleriyle, halen sürmektedir. Bu hiyerarşinin tabanını bireyin “kendini aile ortamında hissedeceği” sülaleler oluşturur.⁸

5 Bkz. Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın (ed.) (2009), *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Y., Ankara, ‘akrabalık’ vd. ilgili maddeler.

6 İsmail Kulaç’ın anlatısı şöyle devam ediyor: “Rus istilası nedeni ile Sürmene’den göç edip Kastamonu’ya giden İdris Efendi’nin oğlu Şevket Efendi ve onun çocuklarının söylediklerine göre, Kastamonu’daki Altıkulaçoğulları ile yapılan söyleşilerde Altıkulaçoğulları’nın görüş ve fikirleri bizimle akraba olduklarını gösteriyorsa da ne derece doğru olduğu bilinmemektedir. Kocaeli ilinin Kandıra ilçesinde Kulaçoğulları soyadı ile bir akraba daha mevcut olup bunlar ticaretle meşgul olmaktadır. Kocaeli dışında Sakarya ili Kocaeli ve Kaynarca ilçelerinde de Kulaçoğlu aileleri vardır.” Bu anlatıyla, üç kardeş ötesinin akrabalık mı, soyadı benzerliği mi olduğu iyice kuşkulu duruma gelmektedir.

7 Bu durumun da araştırmaya muhtaç olduğu, biçim ve dönüşümünün tartışılması gerektiği açıktır; bkz. Michael E. Meeker (2005), *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*, çev. Tutku Vardağı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul.

8 Sülale ve aşiret kavramları için bkz. Suavi Aydın (2017), “Konar-Göçer ve Aşiret Coğrafyası Bakımından Doğu Karadeniz ve Kafkasya’ya Dair Bir Sorgulama: ‘Orada Aşiret Neden Yok?’”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 44, s. 265-300.

Sürmene'de Eşkıyalık ve Ayanlık

Trabzon halkının 'perakende' olduğu yani asayişsizlik nedeniyle yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kaldıkları, 1565-1566 tarihli Trabzon Şeriye Sicili'nde dört ayrı kayıtlarla belirtilmiş, üretim aksadığı için, bazı vakıflara ait gelir getiren yerlerden mukataaya verilen yerleri ellerinde bulunduran kişilere vakfa verecekleri paradan indirim yapılması gerekmiştir. Bu indirimin halk dönünceye kadar geçerli olduğunun kaydedilmesi, insanların geri geleceği beklentisini ve göçlerin ekonomiyi etkileyecek derecede olduğunu anlatmaktadır.⁹

1570'de Kıbrıs seferine çıkılırken, kimi sancakbeyleri suhte¹⁰ ve ayrıca leventlerin¹¹ ayaklanmasından korkulduğundan vilayetlerde güvenlik güçlerinin başında bırakılmıştı; Rum eyaletinde¹² de Canik sancakbeyi kalmıştı. 1571'de Girit seferine bu sancakbeyi de çağrılınca bölgeden İstanbul'a yazılan mektuplarla suhte saldırılarından korkulduğu, "daha şimdiden Sarı Sinan nam suhte elli nefer fesatçı ile köylere varup evden eve birer altun salup şehiri basmak üzere olduğu" haber verilerek hiç olmazsa sancakbeyinin 15-20 kişiyle Canik'te kalması rica ediliyordu. Trabzon sancakbeyi Ömer Bey bölgede muhafız olarak bırakılmıştı.¹³

9 Hanefi Bostan (1997), "15. ve 16. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus Hareketleri ve Yerleşim Yerleri", *Bir Tutkudur Trabzon*, haz. İ. Gündoğ Kayaoğlu, Öner Ciravoglu, Cüneyt Akalın, Yapı Kredi Y., İstanbul, s. 120.

10 Suhte: medrese öğrencisi. Anadolu'da ilk ayaklanmalarda başı medrese öğrencileri çekmişti (Bkz. Mustafa Akdağ (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İyanları*, Bilgi Y., Ankara).

11 Levent: buradaki anlamıyla bir mülki/askeri yöneticinin yanına kapılanmış, geçimini ona borçlu ve hizmetini ona satan silahlı yandaş, milis. Özellikle tımarlı sipahiler, ilk dönemlerde, gelir getirmeyen savaşlardan sonra "leventleş"mişti.

12 Amasya, Tokat ve Sivas'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla 1413 yılında oluşturulan eyalet. 1520 yılına kadar merkezi Amasya ile Tokat arasında değişip bu yıldan sonra Sivas'a taşınmıştır. Yüzyıl sonuna kadar Amasya, Tokat, Sivas, Canik ve Karahisarşarki'yi içermiştir.

13 Mustafa Akdağ, s. 182.

Asayişin bozulduğu taşrada, uzun süren ve kazanılamayan savaşlar sonucu tımar beyleri ve sipahiler de eşkiyalışmaya başladılar ve güvenli bir sığınak olarak taşrada hem askeri kumandan hem de vergi toplamakla görevli olan yöneticilere doğrudan bağlı “kapı halkı”na dönüştüler. Bu zümre edindiği bu yasa dışına düşmüş ilave güçle “kendine çalışmaya” başlayınca, merkezi devletin taşrada iktidarı, bu güçler arasındaki rekabete kalmıştı. Artık taşra görevlileri, bu düzen içinde kendini var etme yolunu bulan ve bu rekabetçi ortam nedeniyle merkezin de meşruiyetini arayan “önderler” arasından seçiliyor, onlar da aynı himaye-yanaşma ve rüşvet-haraç düzenini kendilerinden aşağıya yansıtıyorlardı.

Mustafa Akdağ’dan aldığımız örneklerle, Canik’te tımarlı sipahi iken tımarından vazgeçerek altı akçe ulufe ile sipahi olan Rizeli Ömer, celali serdar Hüsrev Paşa tarafından Canik sancakbeyliğine atanmış, Ömer Bey bu durumda soygunlarını daha güçlü biçimde sürdürebilmiş, hatta kendisi kadı atayarak Canik kadısını da kovmuştu. Yalnız Of kadılığından topladığı salyan 4 bin kuruşu buluyordu. Mirmiran Mehmet Paşa’nın şikayet dilekçesine Mayıs 1603’de verilen cevapta, “şer’ile tef-tiş eyliyesin filvaki böyle ise arz eyliyesin ki hakkından geline” deniyordu.

1603 yılında Trabzon, beylerbeyi Ahmet Paşa’nın arpalığı yapılmıştı ve kethüdası Ferruh, akrabası sipahilerle birlikte halktan salgunlar toplayıp üç bin kuruş almıştı. Trabzon’da Ferruh gibi Pazarbaşıoğlu Ali, Demircioğlu Ahmet, Nalbantoglu Ali Bey gibi birçok zorba sipahinin adı geçmekteydi.

Trabzon sancağında oturan Kazancık diye anılan bir cemaatten birçok kişinin eşkiyalığı iş edinip Karahisar, Sivas taraflarına kadar yağmacılık yaptıkları, Karahisar, Tokat ve

Trabzon'dan Rumeli'ne geçilerek eşkıyalık yapıldığı aktarılmaktaydı.¹⁴

1604 yılında ayaklanan Celalilerden Murathanoğlu Ali 1607 yılında Trabzon'a vali yapılmıştı. Ancak Kuyucu Murat Paşa'nın Celaliler karşısında kazandığı başarıdan sonra 1608'de Ali ve kardeşleri Mustafa ve Abdurrahman idam edilmişlerdir.¹⁵

Osmanlı Devleti "Büyük Kaçgun"un Kuyucu Murat Paşa'nın askeri başarısı ile sona erdiğini ilan etmişse de, 1610 yılına ait belgeler Trabzon eyaletinde halkın Rumeli tarafına kaçarak yerleştiğini bildirirken, 1613 yılında halkın perakende olduğu Muhimme kayıtlarına geçmişti ve gene 1613'te Maçka nüfusunun eşkıyalık nedeniyle azaldığı bildiriliyordu; 1726'da da Kürtün halkının batı sahillerine kaçtığı bildirilmekte¹⁶ olduğuna göre, koşullarda bu kadar uzun süre içinde bir değişim olmadığı da ortaya çıkmaktadır.

1682 yılında başlayıp on altı yıl süren Avusturya savaşının hazineyi boşaltması ve sıcak para gereksinimini had safhaya çıkarmasıyla uygulamaya konan ve giderek tımar sisteminin yerini alacak olan vergilerin ihale yöntemiyle toplanması olan iltizam sistemi ve 1695'ten itibaren gene giderek yaygınlaşacak olan ömür boyu iltizam demek olan mukataa yöntemi, "yeni usul" taşra idari yapısını pekiştirdi ve bu yapının İstanbul'da merkezi iktidara pašalıklar ve sadrazamlıklar yoluyla ortak olmasını getirdi. Mukataa sistemiyle servetlerini artıran kişiler,

14 Sırasıyla Akdağ, s. 182, 431-432, 432, 136 ve 71.

15 Şakir Şevket (2001), *Trabzon Tarihi*, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Y., Trabzon, s. 119; Mahmut Goloğlu (1975), *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşu Kadar* [ikinci b.: Serander Y., Trabzon, 2000; üçüncü b.: 2013, haz. Veysel Usta, Ayşe Goloğlu Soyer], s. 53-55.

16 Feridun M. Emecen (1999), "Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon Belediyesi Kültür Y., s. 166, dn. 36.

1726 yılından itibaren devletçe resmen idari görevlere atanmaya başlandı ve klasik dönemde bir tür halk temsilcisi olarak görev yapan, askerlik, vergi, eşkıyalık sorunlarını devlet yöneticileri ve merkeze ileten, erzak, levazım tedarikinde aracılık eden şehir ileri gelenleri için kullanılan ‘ayan’lık görevini eski adla yeni biçim altında elde etmeleriyle konumları yasallaştırıldı.¹⁷

1764 yılından itibaren devlet, yerli derebeyi çekişmelerini durdurmak, resmi muhatabını belirlemek ve halkı ezdirmemek gayreti içinde düzenlemelere gitmeye çalışarak fermanlar çıkardıysa da 1768 yılında Rus seferinin başlamasıyla fazla müdahale şansı kalmadı; 1769’da bu fermanlar yürürlükten kaldırıldı. Mora isyanının (1770) bastırılmasında ayandan yararlanılması, ayanın asker toplama gücünün, askeri önderlik niteliğinin de devletçe kabul edilmesi sonucunu getirdi.

Resmen ayanın kim olduğu konusundaki çekişmelerde valilerin güçsüz kalması, rüşvet almak ve ittifaklara girmek zorunluluğu duyması sonucu 1778 yılında ayanlık görevinin sadrazam tarafından onaylanması koşulu getirildiyse de fiiliyatta bunun uygulanmasının olanaksızlığı anlaşılınca 1785’de ayanlığın kaldırılarak yerine halkla devlet arasındaki ilişkilerde arabuluculuk etmek üzere kethüdalık kurumu oluşturulmaya çalışıldı. Ancak beş yıl içinde kethüda olarak atanan kişilerin güçlü ailelere söz geçirme ve düzeni sağlamada başarısız kalması sonucu III. Selim 1790 yılında yayınladığı fermanla ayanlığı yeniden ihdas etti. Devletin yalnız ayandan değil, zenginlerden bile, tımarlı sipahi gibi cebinden asker toplama emri vermek zo-

17 Halil İnalcık (1977), “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. T. Maff R. Owen, Illinois, s. 27-52; Halil İnalcık (1980), “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, s. 283-337; Yaşar Yücel (1974), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII, s. 657-708; Yavuz Cezar (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi (18. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

runda kaldığı savaş dönemleri ayanlığı iyice güçlendirdi.

1202 h./1788-1789 Anapa Seferi için Trabzon ayanından, valı Battal Hüseyin Paşa emrine verilmesi istenen asker sayıları, ayanın askeri gücünü de ortaya koymaktadır:

Trabzon'dan Kalcızade Ömer 200 asker,
Kuğuzade Süleyman 100,
Abanozoğlu 100,
Hacısalihoğlu 150 asker,
Vakfikebir'den Bahadıroğlu 150,
Kölenkoğlu 150 asker,
İskefiye'den Sakazade Mehmet 150 asker,
Polathane'den Hacımusaoglu 100 asker,
Maçka'dan Eyuboğlu 200 asker,
Yomra'dan Gümrükçüoğlu 150,
Küçükibrahimoğlu 150 asker,
Sürmene'den Küçükhacıoğlu 150 asker,
Of'tan Garaçoğlu 200,
Canoglu 150,
Sarıalioğlu 200 asker,
Rize'den Tuzcuoğlu 100,
Ekşioğlu 200,
Biroğlu 100,
Yanbeyoğlu 150,
Meto Mehmet 150 asker,
Pazar'dan Balta Hacı İsmail 150 asker,
Hemşin'den Sıçan Hacı Hüseyin 100 asker,
Fındıklı'dan Mehmet Bey 100 asker,
Hopa'dan Mamoli Mustafa 200 asker.¹⁸

¹⁸ Hasan Umur (1956), *Of Tarihine Ek*, İstanbul, s. 66.

Yerel ayan ailelerinin ve Osmanlı döneminde verilen adla “hanedan”ların oluşması Osmanlı devleti için de halk için de istikrar umudu anlamına geliyordu. Böylelikle Anadolu Karaosmanoğulları, Çapanoğulları ve Caniklizadeler arasında paylaşıldı. Osmanlı, Canikliler ve Çapanoğulları arasındaki savaşları izler duruma düşmüştü.¹⁹ Fatsa kökenli Canikli ailesi, zaman içinde, Trabzon valiliğini tekeline aldığı gibi, kavuştuğu mali ve askeri ölçekle, Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı açılacak Kırım seferinde umudu haline gelmiş, bu umutla Canikli Ali Paşa’ya Kastamonu, Erzurum vilayetleri de bağlanmıştı.²⁰

Canikli ve bu ailenin haznedarlığını yaptığı için onun yerini doldurmaya en iyi aday olarak ortaya çıkan Haznedar ailelerinden kişilerin²¹ valilik süreleri bu hanedanlaşma sürecini canlandırmaya yetecektir:

Canikli Ali Paşa²² 1772-1778,
 Ali Paşa’nın küçük oğlu Mikdat Paşa 1778-1779,
 Ali Paşa ikinci defa 1779,
 Çerkes Hasan Paşa’dan sonra tekrar Ali Paşa üçüncü defa
 1781-84,
 Mikdat Paşa ikinci defa 1784-1785,
 Ali Paşa’nın büyük oğlu Battal Hüseyin Paşa 1786-1788,
 ikinci defa 1788,
 gene ayan ailesi olan Kuğuzade’dan sonra Battal Hüseyin

19 Çapanoğulları olarak ün kazanan ailenin esas adı Cebbaroğulları’ydi.

20 Fatsalı Dergah-ı Âli kapucubaşısının oğlu yani devlet tarafından verilen bir unvanı taşıyan bir kimsenin oğlu oluşu ve İstanbul’da doğması (1133/1720-21) ve babasıyla Terme ve Fatsa çevresinde yaptıkları zulüm nedeniyle 1741’de Ankara’ya sürülmüş olmaları ve 1762’de Gürcistan’da çıkan bir ayaklanmaya karşı Çıldır Valisi’ne katkılarıyla göze girmesi ve Canik mukataasının kendisine verilmesi tipiktir.

21 Bkz. Rıza Karagöz (2009), *Karadeniz’de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzaade Süleyman Paşa*, Etüt Y., Samsun; Canay Şahin (2003), *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Ankara.

22 Bkz. Rıza Karagöz (2003), *Canikli Ali Paşa*, TTK Y., Ankara.

Paşa üçüncü defa 1799-1801,

Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu Tayyar Mahmut Paşa 1801-1805, ikinci defa 1808,

Canikli ailesinin haznedarı Haznedarzade Süleyman Paşa 1811-1818,

Oğlu Osman Paşa 1827-1842,

ve Canikli Hacı Ali Paşa'nın kölesi ve kethüdası Abdullah Paşa 1842-1845 yıllarında Trabzon'da valilik yapmışlardır.²³

Bu durum, asayişin sağlandığı anlamına gelmemektedir.²⁴ Hanedanlar ve tahakküm alanları belirip valilik için ve üstünden ittifakların kurulması, söz konusu arazi, nüfus, para ve askerin miktarını artırmış, 19. yüzyılın ilk yarısında artık adlandırıldığı biçimiyle Trabzon ağaları, şehir merkezinin doğu ve batısında oluşturdukları cephelerde binlerce insanı harekete geçirebilerek birbirleriyle savaşmışlardır.

Rus cephesinde çeşitli görevlerde birbirlerine halef selef olan Tuzcuoğlu Memiş Ağa ile Haznedarzade Süleyman Ağa arasındaki rekabette ikincisinin Trabzon valiliğine getirilmesi dengeyi bozmuş ve Tuzcuoğlu Memiş Ağa (1814-1817) isyan etmişti. Memiş Ağa Hopa eşrafından Hamdi Bey'in oğlu ve Erzurum valisi Ahmet Paşa'nın yeğeniydi. Ziraat ve ticaretle uğraşmakta, köylüye borç para vermekteydi. Verdiği borçların karşılığı olarak köylünün topraklarını ele geçirmiş, Rize, Hopa tarafının ayanı mevkiine yükselmiş, bu köylerin vergile-

23 Şakir Şevket (2001), s. 167.

24 1728 yılında, Sürmene kazasında El-hac Bektaşoğlu Ahmet adındaki eşkiya, komşu köy ayanlarından Mevlana El-hac Ali'nin evini basırmış, daha sonra yeniden iki yüz kadar eşkiyayı toplayarak kendisini yakalamış ve kendi evine getirerek bir süre burada alıkoymuştur (Abdullah Bay (2007), *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora tezi, Erzurum, s. 33). 1747 senesinde, Sürmene ahalisinden mütegalibe Küçük Süleyman iki yüz süvari eşkiya ile birçok köyü basmış, birçok malları almış ve bazı köy ihtiyarlarından ve gençlerinden bir kısmını öldürerek on dört bin kuruşu zorla alıp gitmiştir. Olay ancak 1756 yılında belgelere konu olabilmektedir. Köylülerden zorla alınan paranın miktarı çok büyüktür (Abdullah Bay, 2007, s. 38).

rini hükümete toptan vererek yöreyi kendisi yönetmeye başlamıştı. Askerlik çağına gelenleri de kendisi topluyordu. Cevdet Paşa'nın ifadesiyle "...beş on kazayı maktuen rabt ile menafini zabt ve bu vesile ile dahi ahaliyi kendisine celbeylemiş velhasıl bu tarik ile ol havalıyı zir-i zabtına almıştı..."²⁵ Memiş Ağa 1809'da Ruslara karşı orduya destek vererek çarpışmalara katılmış, 1810'da gösterdiği yararlılıklar karşılığında kendisine kapucubaşılık verilmiş ve bir süre Faş kalesi muhafızlığı yapmıştı. 1812'de Haznedarzade'den boşalan Gönne sancağı ve Batum kalesi muhafızlığına getirildi ve Haznedarzadelerle başlayan rekabet, bölge ağalarının ve merkezi hükümeti temsil eden valinin iki taraf haline gelmesiyle yaygınlaştı. İsyân silsilesine dönüşen rekabet, Memiş Ağa'nın damadı Kalcıoğlu Osman Bey ve oğlu Ahmet Ağa'nın isyanı (1818-1821), Tuzcuoğlu Tahir, Abdülkadir ve Abdülaziz'in isyanlarıyla (1832-1834) yirmi yıl sürmüştü.²⁶

1832'de başlayan son Sürmene isyanı evresi, Tuzcuoğulları ve taraftarı ağalar ile Haznedaroğullarının son kez karşı karşıya gelişlerinin hikayesi, Sürmene halkının vali ve taraftarı ağalar karşısında saf tutuşunu da ortaya koyar:

1829 Rus savaşı bölgeye büyük zarar verdiği gibi, 1828'de Anapa civarında Çerkes kabileleri arasında başlayan veba salgını da 1830'da Rize'de günde 30, Trabzon'da günde 60 can alır olmuştu; bu yıl "daun senesi" olarak bilinmişti. Trabzon valisi Haznedarzade Osman Paşa o yıl Sürmene'den 200.000 kuruş vergi istedi. 1830 Eylül'ünde iki bin aile bu vergiyi ödemeyi reddetti. Üç ağa valiyle görüşmeye gitti. Daha önce doğru dürüst vergi verdikleri olmadığından vali Osman Paşa onları hid-

25 Cevdet Paşa (1309/1893), *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, Cild-i Aşir, s. 217.

26 M. Münir Aktepe (1951-52), "Tuzcuoğulları İsyanı", İstanbul Ü. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı 5-6, Eylül 1951-Mart 1952, s. 21-52.

detle karşıladı ve birini boğdurdu. Ve o yıl bu vergi toplandı.

1831 yılı ürünü de iyi değildi. O yıl 500.000 kuruş vergi istenmişti. Sürmene'de bulunan dört bin aile, yani nüfusun tamamını vergi vermeyi reddetti. Çıkan karışıklıkta yirmi kişi öldü. Vali Osman Paşa Mısır seferi için asker hazırlamak durumundaydı ve Canik'e giderek mütesellim Ali Bey'den Sürmene'den üç yıldan beri tahsil edilmeyen kalyoncu bedeliyyeleri ile sefer için 500 askerin alınmasını istedi. Sürmeneliler Ali Bey'e saldırdılar, altı saat çatışma oldu, Ali Bey kaçtı. Vali Osman Paşa, kardeşi Karahisar-ı şarki mütesellimi Memiş Paşa'dan Sürmene üstüne yürümesini istedi. Ancak o da başarılı olamadı. Tirebolu ayanı Kahyaoğlu Emin Ağa yedi bin kişiyle Sürmene üstüne yürüdü. Dağdan Hacısalihoğlu Ali Ağa kuvvetleri ve denizden toplar da getirildi. İki gün süren çatışma sonucunda asiler yenildi ve on ağanın konağı yakılarak yağmalandı. Osman Paşa yaylalarda süren takip sonucu 4 Temmuz 1832'de Babıali'ye gönderdiği mektupla Sürmene'de düzenin sağlandığını bildirdi.²⁷

Canikli ailesinin Çapanoğulları ile mücadelelerinde yenilince Rusya'ya kaçmaları, hain ilan edildikten sonra affedilmeleri ve tekrar aynı bölgede valilik dahil yönetici görevlere getirilmeleri, buna karşılık Haznedarzade Osman Paşa'nın Trabzon ağalar ittifakına karşı konaklarını yıkmak üzere harekete geçmesi, yerel rekabete Osmanlı merkezi iktidarının dahil edilme biçimiyle ve dolayısıyla merkezi iktidarın politikasıyla ilişkilidir.

27 Mehmet Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi, İstanbul, s. 296-300. Takviyelerle üzerlerine gönderilen güçlü bir ordu karşısında, belgedeki ifadeye göre "kal'a şeklinde metin rasin on aded konaklar"a çekilmişler, buralar ele geçirilince, yaylak konaklara takviye niyetiyle harekete geçmişlerdir. Konakların büyüklüğünün ne kadar olduğunu bilmememize rağmen, "metin ve rasin" ifadelerinden konakların mesken yanında bir kale gibi düşünülerek inşa edildiği anlaşılmaktadır; Abdullah Bay, 2007, s. 29.

Çapanoğulları ile Canıklılar rekabetlerini Nizam-ı Cedit taraftarlığı ve karşıtlığı ile belirlemişlerdi. Canikli Tayyar Mahmut Paşa'nın isyanı, Çapanoğlu (Cebbarzade) Süleyman Bey'in Nizam-ı Cedit taraftarlığı yaparak oğlu Mahmut Celal'e vezirlik verilmesini sağlaması üzerine korkuya kapılmasıyla alevlenmiştir.²⁸ Direnemeyen Tayyar Paşa Rusya'ya sığınmıştır.²⁹

III. Selim Kabakçı isyanıyla tahttan indirildikten sonra 29 Mayıs 1807'de IV. Mustafa tahta çıkınca, Tayyar Paşa bir Rus gemisiyle 20 Ekim 1807'de İstanbul'a gelerek huzura çıktı ve Canik mukataasıyla Trabzon valiliğini istedi. Kendisine Trabzon valiliği, daha sonra sadaret kaymakamlığı da verildi. Yani Nizam-ı Cedit devri sona ermişti. Ancak Cebbarzadelerin itirazı üzerine (1782'de Cebbarzade Mustafa'nın kendi silahşörleri tarafından öldürülmesinde Canikli Hacı Ali Paşa'nın parmağı olduğundan kuşkulanıyordu) 11 Şubat 1808'de Dimetoka'da ikametine karar verildi. Arkasından gönderilen hediye ve ihsanın bolluğu dikkat çekince tek başına Hacıoğlu pazarında oturması istendi. Alemdar Mustafa Paşa'nın Babıali baskını ve II. Mahmut'un tahta çıkarılmasından (28 Temmuz 1808) sonra Varna muhafızı oldu. Herhalde Alemdar'ın yenicesi hücumunda öldüğü 26 Ramazan-15 Teşrinisani 1223 (1808) tarihinden sonra idam edildi.³⁰

28 III. Selim, Cebbarzade Süleyman'a yüzer neferden on iki bölük yeni düzen asker ortası kurulması için mektup yazarken, Tayyar Mahmut Paşa da Viranşehir voyvodası ve ayanı Hacı Ahmetoğlu es-Seyit İbrahim'e "... irad-ı cediti kaldırmak için Çıldır valisi Salim Paşa, Kars valisi Mehmet Paşa ve Bayezit mutasarrıfı Mahmut Paşa, Erzurum - Sivas eyaletleri birleşerek 100 bin kadar olacağız, evvelâ Cebbarzade Süleyman Bey'e hücum edip, sonra da irad-ı cediti kaldıracız" diye mektup yazmaktadır, 13. II. 1806, Hatt-ı Hümayun Defteri No 4046-B'den Yücel Özkaya (1963), "III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedit'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.: 1, Sayı: 1, s. 146-156.

29 Faruk Sümer (1992), *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, s. 108-9.

30 Sened-i İttifak toplantısı sırasında (29 Eylül 1808) Baruthane çavuşbaşısının verdiği ziyafette sadrazam Cebbarzade ile konuşarak Tayyar Paşa'yı affetmesini istemiş ve onları barıştırmıştır. Yücel Özkaya (1972), "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, Sayı: 144, s. 517; Ömer Efendi, *Tarih-i Sultan-ı Selim-i Salis ve II. Mahmut, Süleymaniye'de bulunan yazmasından*. İslam Ansiklopedisi idam tarihi için Temmuz 1808, Şakir Şevket, Recep 1223 der, bu tarihler Sened-i İttifak gününden önce olduğu için kabul edilemez. Şakir Şevket'in verdiği İstanbul'a geliş tarihinin de (15 Şaban 1223), idam tarihinden sonra oluşu bu

Haznedarzade valiliği sırasında Trabzon'un doğusundaki (Sürmene, Of, Rize) ağaların ayaklanmasında ise, gene valinin Nizam-ı Cedit tarafında yer almasının etkisi vardır. Haznedarzade Osman Paşa Yeniçeri ocağının kaldırılıp yeni ordunun kurulmasından sonra 1827'de vali olmuş ve Mısır seferi sırasında da hizmet vermiş, ağalar üstüne Nizam-ı Cedit kuvveti ile gitmiştir. 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Osman Paşa 6000 kadar Nizam-ı Cedit askeriyle Trabzon'dan Gümüşhane'ye yürüyerek Balahor'da Vavuk Boğazı'nı da kapsayan yerde mevzi almış, ancak Paskeviç karşısında tutunamayarak Kelkit vadisine çekilmiş ve Gümüşhane Rus kuvvetlerinin eline düşmüştür.³¹

Haznedarzade, II. Mahmut'un derebeyleri tasfiye siyasetinin Doğu Karadeniz'deki uygulayıcısı olmaya soyunmuştur. II. Mahmut'un esasen 1815'te başlayan merkezi iktidarı kuvvetlendirme ve derebeyliğinin tasfiyesi siyaseti, Anadolu derebeylerini İstanbul'a isyan eden ve başarılı olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın³² yanında yer almaya itmiştir. 1832 yılında Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın oğulları Tahir Ağa Rize mütesellimi, Abdülkadir Ağa Çürüksu kaymakamı olmuştu; Osmanlı ordusuna Mısır seferi için, Tahir Ağa başkanlığında 750 asker gönderen Tuzcuoğulları, asker Trabzon valisi kumandanlığında daha Sivas dolaylarında iken, Gönnye'ye saldırarak ele geçirdiler

konuda yanlışlık olduğunu ortaya koymaktadır, s. 227- 229.

31 W. E. D. Allen, Paul Muratoff (1966), *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, s. 41.

32 Mısır'a 1799'da gelen Mehmet Ali 1805'de Mısır valisi olmuş, 1811'de 470 Mamluk beyini öldürdükten sonra Mısır'ın gerçek ve tek egemeni olmuş, Mora isyanında Osmanlı ordusuna yardımının karşılığı olarak oğlu İbrahim Paşa'ya Suriye valiliğinin verilmesini istedikten sonra tehlikeli görülmüş, ancak 1831'de Akka'da Osmanlı ordusunu yenip Şam, Halep, Adana'yı ele geçirdikten ve Konya'da Osmanlı ordusunu yenerek Kütahya'ya kadar durdurulmaz bir biçimde ilerledikten sonra Osmanlı devletinin Rus ve İngiliz - Fransız dengeleri üstüne oynayarak dış müdahale-yardım sonucu Kavalalıların durdurulması mümkün olabilmiştir. 1839 Nizip yenilgisinden sonra Osmanlı, Mısır valiliğinin Kavalalı ailesinin soyuna ait olmasını, veraset biçimini kabul etmiştir. Anadolu ayanının Osmanlılar değil, Kavalalıların yanında yer alması da dikkat çekicidir.

ve Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yardımlaşıklarını, birlikte Trabzon'u alacaklarını ileri sürdüler.

Kavalalı'nın Manisa'yı işgalinde, bölgenin en kuvvetli derebeyi Karaosmanoğlu Mehmet Ağa da Kavalalı İbrahim Paşa'ya katılmış, ancak sonradan ailece Osmanlı yandaşı olarak görev almaya ve bölgedeki etkilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. 1816'da Hüseyin Ağa'nın ölümüyle mallarının müsadere kararı alınmışken bundan vazgeçilerek 5 bin kese (7.5 milyon kuruş) bedelle ailesine bırakılmasına karar verilmiştir. Aile iltizam gelirinden başka, 100 hektardan küçük olmayan 50 çiftliğe sahiptir ve 816 parça gayrimenkulü vakfetmiştir.³³

Kavalalı İbrahim Paşa Anadolu'ya girdiğinde birçok yerden onun idaresine geçmek istendiğine dair mektup almıştır. Konya savaşında zaiyatı 262 ölü ve 530 yaralıdan ibarettir ki bu da ciddi meydan savaşı yapılmayıp, Osmanlı tarafının yenilmekten çok savaşa isteksizliğini ortaya koymaktadır. İbrahim Paşa ordusu Anadolu'ya girdikten sonra katılımlarla asker sayısı 200.000'e çıkmıştır.³⁴

Ayana karşı II. Mahmut tarafından girilen hareketin özelliği yeni bir süreci başlatmasıdır. İlk olarak Tepedelenli'ye karşı hareket başlatılmış (1815), bu hareket Yunan isyanını, Yunan isyanı da Kavalalı isyanını (1831-39) doğurmuştur. Kavalalı isyanının sonuçlarından biri İngiltere ile Balta Limanı Tica-

33 Yuzo Nagata (1995), *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, Akademi Kitabevi, İzmir.

34 Şinasi Altındağ (1942), "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa İle Londra'ya Gönderilmesi", *Belleten*, C. VI, s. 229-251. 1832'de Kastamonu ve Çankırı'ya yayılan Tahmiscoğlu İsyanında, vergilerin ağırlığı ve kötü yönetimden şikayet eden Araç'ın Huruçören köyünden Tahmiscoğlu Hacı Mustafa kısa sürede taraftar bularak çevre sancakları ele geçirmiş, bu arada Kavalalı yanlısı olduğunu da ilan etmiştir. Kayaboğazı'nda yapılan çarpışma ile isyan bastırılmıştır; Hulusi Yazıcıoğlu (1982), *Safranbolu, Karabük-Ulus-Eflani*, Karabük, s. 127.

ret Anlaşması (1838) biri de Tanzimat (Gülhane) Fermanı'nın (1839) ilanıdır.

Tanzimat İstanbul'da 1839'da ilan edilmiş olmasına karşılık, Trabzon'da uygulanması 1847'dedir. Trabzon'da Tanzimat 1841 yılında uygulamaya başlanmak istenmiş ve nüfus sayımı için merkezden görevli gönderilmişti. Yörede bulunan "kişizade ve hane-dan mensubu aileler", "öteden beru vergi vermemeğe alışmış olmalarıyla o makulelere vergi tarhi uyamayacağından, kalanlarının da on, on iki guruba ayrılarak..." vergi ödemeye yükümlü tutulmaları vali ve sayım memuru tarafından istenmişti. Bunun üzerine Tanzimat'ın yararlarının bölge halkı tarafından kavranmadığı ifadesi ile Meclis-i Vâlâ uygulamanın ileri bir tarihe ertelenmesini onayladı. Trabzon'da Tanzimat 11 Mart 1847'den itibaren yürürlüğe sokulmaya başlandı.³⁵

Özellikle 1853-56 yıllarındaki Kırım Savaşı'ndan sonra uluslararası liman özelliği gelişen Trabzon'un, 1880'lerden 1920'lere kadar şehirde fotoğrafçılık yapan Haçik Çolakyan'ın yayınladığı kartpostallara yansayan imgesi...

35 Musa Çadırcı (1998), "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesi'nde Uygulanması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, s. 191-198; E. Esin Esmen (1999), "Tanzimat'ın İdari Reformlarının Trabzon'da Uygulanması", *Trabzon Tarihî Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon, s. 401-406.

Anadolu ve Trabzon'da ayanlık/derebeylik/ağalık bitmedi fakat biçim değiştirdi. Trabzon'da da kırsal kesimle ilişkisi içinde “ağa” konumu devam ederken, Tanzimat'la başlayan sürece bağlı olarak yeni kurulmaya başlanan yerel meclis, daire, komisyon ve komitelerde “eşraf” biçiminde yerlerini aldılar; taşradaki iktisadi ve siyasi rollerini yeni sisteme uyarlanarak ve sistemi uyarlayarak devam ettirdiler.

Devlet ve Sürmene Eşrafı

Sürmene adı ilk kez Procopios'ta (ölm. 562?) geçmesine³⁶ karşılık varlığının çok daha eskilere gittiği anlaşılmaktadır. Roma ve Bizans döneminde bugünkü Sürmene'nin bulunduğu yerde Hyssos kalesi vardır; ‘Sürmene’ bölge adı olarak çok eskidir fakat şehir olarak merkezi tarih boyunca yer değiştirmiştir.³⁷ Bu durumun Sürmene adının kadim çağlarda bir kabile adı olmasından kaynaklanıyor olduğu açıklaması ikna edicidir.³⁸

Sürmene Osmanlı kaynaklarında 1515'te nahiye, 1571'e kaza olarak anılır fakat 1485'te merkezi (çarşısı) olarak Halanık köyünün adı geçer.³⁹ 20. yüzyıl başlarına kadar Halanık çarşısı önemini koruduğu gibi⁴⁰ Sürmene'nin ana çarşısı, toplumsal, iktisadi ve idari olarak tek merkezi yoktur. Yayınlanmış son Trabzon Vilayeti Salnamesi olan 22. Ciltte, 1904 yılında Sürmene şöyle anlatılır:

36 Mehmet Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, s. 21; Adem Işık (2001), *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK Y., Ankara.

37 Mehmet Bilgin (1992), “Sürmene Şehrinin Kurulduğu Yerler”, *Trabzon*, Aralık, Sayı: 6, s. 46-52.

38 A. A. Bryer ve David Winfield (1985), *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington D. C., s. 319.

39 Hanefi Bostan (2002), *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK, Ankara, s. 24, 25, 195.

40 Halanık'teki çarşıda “hassa yer” üzerine inşa edilmiş ayana ait birçok dükkan vardı. Osman Paşa, ağaların konaklarını yağmalatıp yakutırken büyük bir kısmı ayan ve eşrafa ait dükkanlardan oluşan çarşısı da yakutmuştu; Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, s. 304.

“Sürmene’ kazânın heyet-i umûmiyyesine verilen bir nâm-
dır. Daire-i hükûmet vaktiyle görülen bir lüzum-u siyâsî ve
idarîye mebnî Araklı burnu üzerinde ve yine bu nâmıla yâd
olunan ve bazı defa da Karadere denilen derenin civarında
yapılmış olduğundan memurîn-i kazâ burada bulunurlar; fa-
kat asıl cemiyetgâh olup Humurgan nâmı verilen ve merkez-i
kazâdan ma’dûd olan mahaldir ki daire-i belediyye, telgrafhane
ve gümrük gibi devâir-i resmiyyeden başka çarşı ve pazar da
bu mevki’dedir.

Yazın üç dört ayında Araklı iskelesinin havası kesb-i vahâ-
met ettiğinden ahâlî yaylalara çekilip gittikleri gibi memurîn-i
hükûmet de iki saat mesafede ve sahilde vâki’ Golansa karye-
sine nakl ederler. Araklı’da kalmağa mecbur olan adamlarda
ısıtma gibi hastalıklar nâdir değildir. Zâten bütün sahil boyun-
ca rutubet pek ziyâde mahsûs olduğundan romatizma âdetâ
bir maraz-i beledî hâlini almıştır.

Yukarıda söylediğimiz gibi daire-i hükûmete on beş dakikalık
bir mesafede Araklı ve iki saat uzakta Humurgan çarşıları var ise
de bunlar kurâ-yı mütecâvire halkının birer pazar dâd ü sitedi ol-
duğundan bunları birer kasaba add etmek mümkün değildir.”⁴¹

1854’te Of’un nahiyesi olarak görünen Sürmene, 1869 ta-
rihli birinci cilt Salname’de de aynı durumdadır.⁴² 3. Cilt Salna-
me’de 1871 yılında Sürmene’nin, Of’tan alınıp Trabzon mer-
keze bağlı bir nahiye haline getirilmiş olduğu görülür.⁴³ 1874
yılında ise Sürmene, Aybastı, Görele, Vakfıkebir’le birlikte
Trabzon’a bağlı kaza yapılmıştır.⁴⁴ 1876 yılında Sürmene Be-

41 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 22, 1322/1904, s. 142.

42 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 1, 1286/1869.

43 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 3, 1288/1871.

44 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 6, 1291/1874.

lediyesi, Humurgân, Zaruha ve Gölonsa'yı içerecek biçimde kurulmuştur.

1904 yılında Salname'de Sürmenelilerden gene de “haşın” diye söz edilir ve bugün resmi yayınlarda ağza alınmayacak bir anlatımla “huşunet”leri anlatılır:

“Sürmene’den bahsedildiği sırada ahâlinin cüret ve cesaretlerini ve silahşörlüklerini ve sahile yakın olanların gemicilikte, deniz avcılığında, dalgıçlıkta olan hâriku’l-ade mahâretlerini lisân-ı takdîr ile yâd etmemek pek büyük haksızlık olur.

Sürmeneliler eski huşûnet-i ahlaklarını az çok unutmuş olduklarından bugün Bayburd taraflarında bunların tasallut ve tecâvüzlerinden endişeye mahal kalmamıştır. Bunların darb-ı mesel hükmünü alan cüret-i hâriku’l-adelerini Bayburd’un sükûnperverlikle me’lûf olan halkından dinlemelidir.”⁴⁵

Asayişsizlik, Celali dönemi bitip derebey/ayanlar da tasfiye edilmiş olmasına rağmen devam etmekte ve merkezi hükümetin yerel iktidarının aracı olarak ağalık da dönüşmüş biçimde sürmektedir. Trabzon’da “hukukun egemenliği” anlamına gelen/gelmesi gereken Tanzimat uygulamasına 1850’lere doğru geçilebildiğinde, merkezi iktidar gene yerel ailelerden yararlanarak bölgeyi idare etmeye mecbur olmaktadır. Örneğin bu yıllarda gene Kalcızade ailesinden kişilerin merkezi iktidarla işbirliğinin ödülünü nasıl aldıkları bu kez “kaza müdürü” olarak atanmalarıyla görünür. Aileden

45 *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, Cilt: 22, 1322/1904, s. 142, 21. Ciltte (1321/1903) son cümle “... cüret-i hâriku’l-adelerini Bayburd’un uyusuk ve mazlum bir halde bulunan halkından dinlemelidir” (s. 260) biçiminde iken, o dönemde de ‘uyusuk’ ve ‘mazlum’ sözcüklerinin hoşla gitmediği ve sonraki ciltte sansür edildiği anlaşıyor.

Kalcızade Osman Ağa Vakf-ı Sagır kazası müdürlüğüne,
Kalcızade Mehmed Bey Rize'de kaza müdürlüğüne,
Kalcızade Ömer Ağa Sürmene kazası müdürlüğüne geti-
rilmişlerdir.⁴⁶

1830'lardan 1850'lerin sonuna kadar Sürmene'ye atanmış olan müdürlerin Trabzon'un belirli ailelerinden seçilmiş olduğu ve genel asayiş/şikayet konularının sürdürdüğü Osmanlı Arşivi'nde bulunan sayısız denebilecek belgeyle de ortaya çıkmaktadır, örneklersek:

"Trabzon'un Sürmene Kazası Müdürü Galib Bey'in zimmetine para geçirmekten azli ile yerine Rize eşrafından Tuzcuzade Reşid Ağa'nın tayini hususunda şukka", Tarih: 22/L/1265 [25 Mart 1832], Dosya No: 223, Gömlek No: 49, Fon Kodu: A. .}MT.

"Trabzon dahilinde Sürmene kazası Müdürlüğü'nün Kalcızade Ömer Bey'e ihalesi", Tarih: 16/M/1267 [21 Kasım 1850], Dosya No: 190, Gömlek No: 5758, Fon Kodu: İ.MVL.

"Sürmene Kazası Müdürü Reşid Ağa'nın azliyle yerine Trabzon hanedanından Kalcızade Ömer Bey'in tayini", Tarih: 29/M/1267 [4 Aralık 1850], Dosya No: 19, Gömlek No: 96, Fon Kodu: A.}MKT.NZD.

"Trabzon'da Sürmene Kaza Müdürlüğü'nün Osman Bey'e ihalesi", Tarih: 17/R/1267 [19 Şubat 1851], Dosya No: 201, Gömlek No: 6336, Fon Kodu: İ.MVL.

"Azledilen Sürmene Müdürü Osman Bey'in yerine Şatırza-

46 Abdullah Bay, 2007, s. 8.

de Ali Bey'in tayin edilmesi", Tarih: 21/L/1267 [19 Ağustos 1851], Dosya No: 44, Gömlek No: 49, Fon Kodu: A.}MKT.MVL.

"Sürmene Kazası Müdürü Ali Bey'in istifası nedeniyle yerine Yomra Kazası Müdürü Ali Bey'in ve onun yerine de Şatırzade Abdülvahid Bey'in tayin edildikleri", Tarih: 22/R/1270 [22 Ocak 1854], Dosya No: 109, Gömlek No: 28, Fon Kodu: A.}MKT.NZD.

"Sürmene Kazası Müdürlüğü'ne Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılarından Ahmed Fazıl Bey'in tayin", Tarih: 01/Ca/1273 [28 Aralık 1856], Dosya No: 264, Gömlek No: 62, Fon Kodu: A.}MKT.UM.

"Sürmene Müdürü Ahmed Bey ile şikayetçilerin Trabzon Meclisi'nde muhakeme ve durumun bildirilmesi", Tarih: 18/R/1275 [25 Kasım 1858], Dosya No: 335, Gömlek No: 2, Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Tuzcuzade, Kalcıade, Şatırzade ailelerinden kişilerin, merkezi hükümet ve derebeyler arasında "zamana uyum" gösterek uzlaştıkları ve 'ayan' değil 'müdür' olarak atanmaları, köylü nüfus için doğrudan değilse de yönetici sınıf için ticaret yollarının ve buna koşut olarak modern bürokrasi yollarının açılmaya başladığını da göstermektedir.⁴⁷ Sürmene'de (Türkiye ve Trabzon gibi) "ağalık"ın devam etmekte oluşuna 1877 yılında Türkçe ilk Trabzon tarihi yazan Şakir Şevket şöyle tanıklık etmektedir:

47 Merkez-taşra/ağalık ilişkisinin, mülki-idari bölünme ve kaza kurulması bağlamında aldığı özü aynı biçimi değişken özellikleri için bkz. Hamdi Özdiş (2008), *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayetinde Fırfraf: Siyaset ve Devlet, 1876-1909*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Ankara.

"Sürmene'nin yukarı taraflarında buluna ahali eğerçi rençberlik ile meşgul ise de ziraatlerinden o derece istifade hasıl olamayup (...) Sürmene kazasının sağ taraflarından 'Çebi' tabir olunur bölükbaşılar⁴⁸ hâlâ mevcut ve bazı hareket-i muzırraları gayr-ı mefkuddur. Bu Çebi denilen bölükbaşılar familyasının efkar-ı atikadaki sebatları şu dereceye kaddır ki bundan iki sene akdem ümera-yı bahiryeden bir zat kur'a teftiş memuriyetiyle o köylerin birisine giderek bir bölükbaşının hanesinde misafir olmuş idi. O esnada bahriye mülazımlarından birisi sıra için memleketine yani o köye geldiğinde lâ-mehale en evvel ağa ile görüşmek lazım geleceğinden ve halbuki miralay dahi ağanın yanında oturmakta bulunduğundan ağaya yapacağı hulusu tazif için bu bed-kâr mülazım belinden kılıcı çıkararak doğrudan doğruya ağanın eteğini öper ve miralay beye asla atf-ı nigah etmeyerek gerüden gerü kapıdan dışarı çıkar. Şu evza-ı nâ-bihinci⁴⁹ ile beraber orada sefk-i dima⁵⁰ eksik olmadığından ehl-i ırz takımının sıkılmamak elinden gelmez."⁵¹

Halen tarımdan alınan vergi en önemli gelir kalemini oluşturduğundan ve vergiler ihaleye çıkartıldığından (iltizam düzeni), silahlı yandaşlar besleyen toprak sahiplerinin aynı zamanda "devlet adına vergi" toplayan kişiler olabilmesi, kanunsuzlukla devlet iktidarını bağdaştıran bir düzen yaratmıştır. Devletin iktidarı da bu düzene yardımcı olabildikçe "pay" alabilmek üstüne kuruludur ve Tanzimat, bu payın merkez adına artırılması ve düzene kavuşturulmasını - devletin devamını - güvence altına alacak kurumları yaratmak üzere ilan edilmiştir.

48 Bölükbaşı: Yeniçeri Ocağı teşkilatında ağa bölüklerinin bölük kumandanlarına verilen ad. Ayrıca kapıkulu süvarileri, sekban, sarıca, levent, tüfekçi denilen eyalet ve maiyet teşkilatlarındaki askerlerin de bölükbaşılığı bulunurdu.

49 Yersiz durum.

50 Çok kan dökmek.

51 Şakir Şevket, 96-97.

Yerel güçlerle merkezi iktidarın bu salınımlı mücadelesinde yeni bir öge, 1830'lardan itibaren Avrupa sanayisinin Osmanlı topraklarına girmeye başlamasıdır. Trabzon'da Avrupa ürünleri kendisini bölgeye, ülke içi kesimlere ve İran'la doğusuna yapılan transit ticaretle oldukça kâr bırakan bir işleyiş olarak gösterecektir. Bu ticaretten yerli aileler de paylarını almak isteyecekler ve böylece Avrupa'yla kurdukları ilişkiyle birlikte, Osmanlı devletinin yeni-modern-merkezi kurumlarının kendi bölgelerine gelmesinde de rol oynamaya başlayacaklardır. Böylece klasik mücadeleye modern iktisadın, hukukun ve siyasetin öğeleri de katılacaktır.

Sürmene'de de Yirminci Yüzyıl'ın başında, yeni kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. Devletin resmi yayını Trabzon Vilayet Salnamesi'nin 21. Cildinde, 1321/1903'te bu kurumlar şöyle anlatılmaktadır:

“Kazânın müessesât-ı diniyye ve medeniyyesi Araklı çarşısında bir medrese ile biri henüz yapılmakta olan iki câmi-i şerîften ve hükûmet dairesinin bulunduğu mevki'ide bir câmi-i şerîf ile Humurgan çarşısında bir câmi, bir eczâhane ve maa-ibtidâi bir mekteb-i rüşdîyyeden ibârettir.”⁵²

1881 yılında Sürmene kazasında bulunan yapıların listesi toplumsal yapı ve iktisadi zenginlik hakkında bilgi vericidir. Şehir merkezi, Maçka ve Of'la karşılaştırmalı olarak bu yapılar şunlardır:

52 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 21, s. 260.

	Trabzon merkez	Sürmene	Maçka	Of
Hamam	12			
Çeşme	201	38	20	74
Cami ve mesacit	44	121	26	296
Tekye	3			
Türbe	5			
Oda	68	52	1506	64
Anbar		54	1485	98
Sergen			2181	433
Dink		11	21	28
Değirmen	21	169	124	296
Dükkan ve mağaza	1675	498	232	197
Hane	5000	7301	5170	9171
Han	33	6		
Hükümet konağı	1	1		1
Furun	86	636	21	12
Fabrika	51	11		22
Gazino ve meyhane	55			
Arsa	133	51	211	54
Dam ver ahır	21	244	55	620
Samanlık	5	356	2099	404
Şadırvan	2	5		1
Muhtelif bina	91	1		1
Köprü	2	23		7
Kilise	31	13	80	6
Kireçhane		4		
Kuyu	15			2
Kahve	131	20	53	18
Kayıkhan	2	25		
Namazgah	1			
Mekteb-i Hristiyan	8	10	2	2
Mekteb-i İslam	19	69	52	143
Mezaristan-ı Hristiyan	4	4	28	2
Mezaristan-ı İslam	18	99	46	228
Medrese	4	34	1	65
Mahzen	3			

Kaynak: *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt 12, 1298/1881.

Sürmene bıçak yapımı ve yunus balığı avıyla ünlenmiş olduğu gibi, Salnamenin verdiği bilgiye göre Sürmeneli ustalar doğruya doğru bölgeye yayılmış, komşu kazalarda da üretim yapmaktadırlar: “Hopa ile Arhavi ve Viçe nahiyeleri ahâlîsi umûmiyetle İslam’dır. Kasabalarda terzilik, demircilik ve bakırcılık gibi sanâyile meşgul bulunanlar Sürmene kazâsı ahâlîsinden olan Rumlardır.”⁵³

Bu dönemde Sürmene nüfusunun dökümü ise şöyledir:

Toplam	Erkek	Kadın	‘Millet’
36.317	20.664	15.654	İslam
5.133	2.657	2.476	Rum
178	107	71	Ermeni
41.629	23.428	18.201	Toplam

Kaynak: *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt 15, s. 211 (İslam toplamı 1 eksiktir).

1904 yılında Sürmene’de bulunan devlet daireleri ve kanunla kurulmuş örgütlenmeler şunlardır: Meclis-i İdare-i Kaza, Ferağ Komisyonu, Tahsilat Komisyonu, Maarif Komisyonu, Nüfus Kalemî, Mal Kalemî, Kaza Bidayet Mahkemesi, Ziraat Bank, Daire-i Belediye, Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası, Polis Dairesi, İskele Komisyonu, Rûsumat Dairesi, Düyun-u Umumiye Daireleri, Liman Daireleri ve Reji olmak üzere Araklı ve Humurgan görevlileri dahil Sürmene Kazası’nda 71 görevli vardır.⁵⁴

Sürmene kaza olduktan sonra kaymakamların özelliklerine bakarsak, durumun değişmeye başladığını, gene eşraf-yöneti-

⁵³ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 22, s. 178.

⁵⁴ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 22, s. 320-324.

Trabzon Vilayet Salnamesi 21. Ciltte (1903, s. 219)
"bir köy muhtarı" fotoğrafı.

ci sınıf çocukları olmalarına karşılık artık "mektepli" de olduklarını görüyoruz (Sürmene'deki Mülkiyeli kaymakamların sayısının daha fazla olduğunu tahmin ediyoruz ama biyografi bilgilerinin eksikliği nedeniyle emin olamıyoruz):

1873 Keçecizade Ali Rıza Efendi, Mekteb-i Mülkiye mezunu

1880 Ali Rıza Efendi, Mekteb-i Mülkiye mezunu, 1892'de 2. defa Sürmene kaymakamı

1887 Ahmet Hasan Efendi, Mekteb-i Mülkiye mezunu

1896 Mustafa Refet Bey, Mekteb-i Mülkiye mezunu

1903 Abanozzade Hüseyin Avni Efendi, eşraf

1907 Eyüpzade Mehmet Rahmi Efendi, Mekteb-i Mülkiye mezunu

1910 Mustafa Asım [Tekin] Efendi, Mekteb-i Mülkiye mezunu

Abanozzade Hüseyin Avni Efendi ile Eyüpzade Mehmet Rahmi Efendi (milletvekili) Trabzonlu ve eşraf çocuklarıdır. Abanozzade Hüseyin Avni Efendi'yle (1864-1933) metnimizde daha da karşılaşacağız; oğlu Selahattin Abanozoğlu da Sürmene'de Erzurum Kongresi'ne rastlayan dönemde kaymakamlık yapmıştır. Sabahattin ve Bedri Rahmi'nin babası Mehmet Rahmi Efendi II. Dönem Trabzon milletvekili de olmuştur; Eyüpzadelerden birçok kişi hikayemize konuk olacak.

Trabzonlu olmayan diğer kaymakamların da sırasıyla Merzifon, Hopa, İstanbul, Varna ve Çine doğumlu olduklarını görüyoruz.⁵⁵ Keçecizade bu meşhur aileden mi bilmiyoruz⁵⁶ ve diğerlerinin aile adları yoksa da, bir yandan bu yıllarda okuma fırsatının eşitlikçi olduğu söylenemez ama bir yandan da ‘mekteplilik’ yönetici sınıfa geçmenin yoludur. 1860’lara gelindiğinde Tanzimat yeni sınıf bürokrasi yaratmıştır ve zaten bu kuşak Birinci Meşrutiyet’i ilan ettirecektir. Trabzon’un eski ayan yeni eşrafının da 1900’lerde çocuklarını yüksek okullarda (örneğin İstanbul’da Mekteb-i Mülkiye’de veya geleceğin dışişleri bakanı ve başbakanı Hasan Saka örneğinde olduğu gibi Mülkiye’den sonra Paris’te) okutmaya başlamış olduğunu görüyoruz.

İşin hoş tarafı, 1887 yılına gelindiğinde bile, ayandan Şatırzade Mehmed Hurşid Efendi’nin, “Trabzon vilayeti dahilinde bulunan Sürmene ve Ünye kazalarıyla Yomra nahiyesinde ahalinin eşkiyanın zulmünden bizar olduğundan bahisle, kendisinin iki kazadan birine kaymakam tayin edilip emrine askeri kuvvet verilmesi halinde asayiş sağlayacağına dair” arzuhal vermiş olması ve bu konuda vilayetin mütalaa bildirilmesini istemesidir.⁵⁷

Yerel ve sivil idare kurumları olan/olması gereken İdare Meclisi, Belediye Meclisi, Ziraat Bank Meclisi, Ticaret Ziraat ve Sanayi Odası yanında bölge mahkemeleri ve Maarif, Ferağ, Tahsilat komisyonlarında da yerel eşraf görev yapmaktadır. Özellikle II. Abdülhamit’in eşrafla bürokrasiyi bütünleştirme siyaseti sonucu 71 kişiden önemli bir kısmı Sürmenelilerden

55 Bkz. Kudret Emiroğlu (2012), *Trabzon Vilayet Salnameleri Yer ve Kişi Adları Dizini*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara ve Mücellitoğlu Ali Çankaya (1954), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara.

56 Keçecizadeler aslen Konyalıdır ama gelin almakla Merzifon’la da ilişkileri olmuştur?

57 DH.MKT. 1452-60-H-15-01-1305 (3 Ekim 1887)

oluşmuş olmalıdır. Soyadı kullanılmadığı için bu kişileri tam olarak ayırt edemesek de Abdülhamit'in söz konusu siyaseti gereği Salnamelerde yerel eşrafın adları/listelerine yer verilmiştir. Esas olarak devletin rütbe, nişan ve madalya dağıtma düzenine bağlı olarak hazırlanan listelere göre, 1894 yılında "Kaza-yi mezkur eşraf ve mütehayyızanından haiz-i rütbe ve nişan olan yoktur."⁵⁸ Oysa:

1901'de "İsmail Çebizade Ferhat Efendi, Sürmene eşrafından, rabia"⁵⁹

1902'de Hasan Cebizade Ferhat Efendi, Atına [Pazar] nüfus memuru ve Sürmene eşrafından, rabia"⁶⁰ gene aynı bir kişi ve

1903'te "Hasan Cebizade Ferhat Efendi rabia" ile birlikte "Ömer Lütfü Efendi, Sürmene mal müdürü, Ferağ Komisyonu üyesi ve Tahsilat Komisyonu reisi, müdde-i umumi, Sürmene eşrafından salise"⁶¹ olmak üzere iki kişi görülmektedir.⁶²

Trabzon'da modernizmin ve aynı zamanda Abdülhamit despotizminin kurucusu, çelişkili bu iki süreci bir arada sürdürme başarısıyla bütün diğer valilere göre çok uzun süre valilik (1892-1903) yapmış olan Kadri Paşa'nın, siyasetini nasıl yerli aileler üstünden oynadığını yirmi yıl kadar sonra Kurtuluş Savaşı sırasında Vali Hamit Kapancı özetler: "Sürmene emniyet ve asayiş de göz yumulacak vaziyette değildi. Burada vaktiyle Vali Kadri Bey'in iki hasımdan birini tutarak diğerini

58 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 15, 1311, s. 212.

59 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 19, s. 171.

60 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 20, s. 268, 312.

61 *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 21, s. 377, 449.

62 1903'te örneğin Of'ta ise, Şirinzâde Bekir Sıdkı Efendi sâlise, Sarı Alizâde Ömer Lütfi Efendi râbia, İlmiyye sınıfından ise Rumeli kazaskeri Mahmud Kamil Efendi Hazretleri sadr-ı Rumeli, Of kazâsı Müftü-i sâbıkı Mehmed Bahaddin Efendi devriyye müderrisi, Halen kazâ-i mezkûr Müftüsü Hacı Salih Efendi devriyye müderrisi, Bakkalzâde İsmail Efendi devriyye müderrisi olmak üzere 2 sivil, 4 ulema olarak toplam 6 kişi işan sahibi ve eşraf listesine dahildir; *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Cilt: 21, s. 449.

kırdırmak gibi takip ettiği çirkin siyaset Bazoğulları ile Gugu-dalılar arasında nihayetsiz vuruşmayı gerektirmiş, son zamanlarda birbirini izleyen cinai hadiseler iki tarafı tamamen silahlandırmış, savaş vaziyetine sokmuştu. Merkez kazaya bir tabur gönderip tehdit vaziyeti aldırdıktan sonra bizzat gidip iki tarafı topladım. Daha müsait bir zamanı bekleyerek barıştırdım.”⁶³

Daha 1844 yılında bir Tanzimat kurumu olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, Sürmene’de asayişin sağlanması için önerilen eski nezir usulünün⁶⁴ uygulanmasını, modernleşen hukuk anlayışına uygun bulmayarak reddetmiştir: “Of ve Sürmene kazaları ahalisi evvelce nezre bağlanarak katl ve gasp gibi cürümlerin önü bir dereceye kadar alınmış iken şu sıralarda yine arttığından nezir usulünün iadesi işar olunuyor ise de bazı üşeranın efalinden dolayı günahsız kimselerin de suçlanması caiz olmayacağı Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kararı icabından olduğu ve cürüm sahiplerinin hükümetçe tedib edilmesi lazım geleceği hakkında Trabzon vilayetine yazılan tahrirat.”⁶⁵ Böylece 1844’te suçun kişiselliği ilkesi gündeme getirilirken, vali Hamit Kapancı örneğinde de gördüğümüz gibi 1900-1920’lerde insanlar, yaşam mücadelelerini sürdürebilmek için halen en azından geniş aileye ve onun hukukuna dayanmak zorundaydılar.

Kulaç ailesi, aile geleneğine göre 1700’lerde Sürmene’ye yerleşmiştir ve Osmanlı arşivinde Kulaçzadeler aile olarak herhangi

63 Halit Eken (2008), *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızade Hamit Bey*, Yeditepe Y., İstanbul, s. 562. S. Özel, biraz daha ayrıntıyla iki aile uyumsuzluğunun ölçeği hakkında da fikir verir: “Hamit Bey Nizamiye alay kumandanı Ali Rıza Bey’le birlikte Sürmene’ye giderek yıllardan beri aralarında düşmanlık bulunan Bazoğulları ile Kalfaoğullarını barıştırdı. Bazoğlu Kibar Ağa’nın katili Mükdat teslim oldu. Valinin merhametine sığınanların sayısı 130 kişiydi”, Sabahattin Özel (2012), *Millî Mücadelede Trabzon*, T. İş Bankası, İstanbul, s. 151.

64 Nezir: Devlet görevlileri ile topluluk temsilcileri arasında, “yasa dışı” hareket edenleri resmi makamlara teslim etmeyi yükümlenen ve aksi davranışta topyekun cezanın kabul edildiğini bildiren yükümlülük getiren ahitname.

65 BOA, C. DH./113-5601-0; H-05-01-1260 [26 Ocak 1844]

bir belgede anılmamaktadır. Yani hanedan, ayan ve şekavet olarak, şimdilik, bir kayıtları yoktur. 1700'lerdeki dört kardeş, 1834 nüfus sayımında 34 erkek olarak kayıtlara geçmiştir.

Kulaçzadeler, aile anlatısına göre Polat, Molla Memiş'in babası, Büyük Mahmut Ağa⁶⁶ ve Molla Dayı adlı dört kardeşten geliyorlar. II. Mahmut zamanında yapılan ve ilk modern nüfus sayımı olarak değerlendirilen genel nüfus sayımı Sürmene'de 1834 yılında gerçekleştirilmişti. Bu sayımın sonuçları 1146 Numaralı Sürmene Nüfus Defteri'ne kaydedilmiş ve bugün yeni yazıya aktarılıp yayınlanmıştır.⁶⁷ Bu defterdeki kayıtlara göre Kulaçzadeler'e ait 6 hane vardır ve bu hanelerde, anlaşılan kardeş ve kardeş çocukları bir arada olmak üzere, yakın zamana kadar Doğu Karadeniz'de geçerli olan geniş aile düzeninde, yaşları parantez içinde gösterilen şu kişiler yaşamaktadır:

Kulaçoğlu **Molla Memiş** bin Mehmet⁶⁸ (60) vekil-i imam
Oğulları Bilal (19) ve Hasan (18) ve Ali (16)
Torunları Ömer (15), Paşa (14), Mehmet (15), İbrahim (7)
ve Mehmet (2)

Kulaçoğlu **Mahmut** bin Mustafa (40) ve kardeşi Ali (38)
Oğlu Hasan (5), oğlu Ali (1256⁶⁹), oğlu Hasan (1259)

Kulaçoğlu **Hasan** bin Hasan (33)
Oğlu Ömer (1254), oğlu Ömer (1258)

66 "Kulaçzade Mahmut Ağa'nın mezar taşı Sülüklü'de bulunmaktadır; üstündeki ölüm tarihi 1213 yani 1798/99'dur (Avni Aksoy (2008), *Aldan Z'ye Sürmene*, 2. b., Sürmene Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Y., İstanbul, s. 113).

67 *Kura-i Sürmene Tabî-i Livâ-i Trabzon Sürmene Nüfus Defteri (Sürmene-Araklı-Köprübaşı) 1834*, haz. Alıkcıl Dündar, Y. Alioğlu, İstanbul, 2013.

68 Aile içinde Molla Memiş'in babasının adı bilinmemekteyse de Sürmene Nüfus Defteri'nde 'Mehmet' biçiminde olduğu görülüyor.

69 Deftere sonradan işlenmiş doğum tarihleri.

Kulaçoğlu **Mehmet** bin Mustafa (45)
Oğulları Yusuf (26), Ahmet (22), İbrahim (21), Kahraman
(20), Paşa (8), Ömer (1)

Kulaçoğlu Ömer bin Ahmet (55)
Oğulları Ahmet (30), Yusuf (1253), Temel (9), Hasan (2),
Ali (1)
Kardeşleri Kamil (34), Hasan (44)
Oğlu Ahmet (24)

Kulaçoğlu **Hüseyin** bin Ahmet (30)⁷⁰

Kulaçzade ailesinin resmi yayınlara yansıdığı kadarıyla ticaretle kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Ailenin Trabzon Vilayet Salnameleri'nde görülen üyesi Kulaçzade İdris Efendi, Büyük Mahmut Ağa'nın torunudur. İdris Efendi'nin 1894'ten 1908'e kadar Sürmene'nin iktisadi olduğu kadar toplumsal ve siyasal yaşamında da aldığı yer, Salnamelerde görüldüğü üzere, yıl yıl şöyle gelişmiştir:

1311/1894, Cilt 15, s. 210: Belediye Meclis üyesi,
1316/1898, Cilt 17, s. 292: Maarif Komisyonu üyesi,
1318/1900, Cilt 18, s. 190: Belediye Meclis üyesi,
1319/1901, Cilt 19, s. 120: Belediye Meclis üyesi, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası üyesi,
1320/1902, Cilt 20, s. 206, 207, 208: Maarif Komisyonu üyesi, Ziraat Bank Sandık Meclisi üyesi, Belediye Meclis üyesi, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası üyesi,
1321/1903, Cilt 21, s. 378, 379: Maarif Komisyonu üyesi, Ziraat Bank Sandık Meclisi üyesi, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası üyesi,

70 *Sürmene Nüfus Defteri*, s. 141, 147, 151.

1322/1904, Cilt 22, s. 321, 322, 323: Maarif Komisyonu üyesi, Ziraat Bank Sandık Meclisi üyesi, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası üyesi.

1905-1908 yıllarında Belediye başkanlığı yapmıştır.⁷¹

İdris Efendi'den aileye kalmış 1904 tarihli mektup, oğlu Şevket⁷² için askerlik bedeli (bedel-i askerî) ödemek için başvururken, kendisine yapılan düşmanlık (adavet) sonucu diğer iki oğlu (Osman ve Hamdi) için de bedel ödemek zorunda kalışından şikayet etmektedir. Mektubun hitabında "Huzur-u penahilerine, Re'fetlü Efendim Hazretleri" yazdığı için ve "Elkab-ı resmiye"ye göre, "Zat-i serdar-ı ekremiyeye devletlü re'fetlü efendim hazretleri" denileceği için⁷³ mektubun doğrudan serdar-ı ekreme yazıldığı anlaşılmaktadır. Serdar-ı ekreme, çocuklarının askerlik bedelleri konusunda yaşadıklarından şikayette bulunmak, İdris Efendi'nin devlet ricalinin en üstüne kadar ulaşabildiğinin göstergesidir. 1904 yılında serdar-ı ekrem, Abdülhamit'in has adamlarından olup bu nedenle 1891'den 1908'e yani Meşrutiyet'in ilanına kadar bu görevde kalmış olan Mehmet Rıza Paşa'dır.⁷⁴

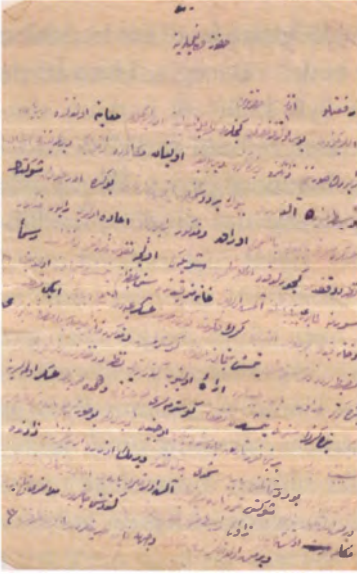
Huzur-u penahilerine, Re'fetlü Efendim Hazretleri

71 İdris Efendi, Büyük Mahmut Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa'nın Hasan'dan olma torunu; Rıfık Bey, aynı Mustafa Ağa'nın diğer oğlu Mahmut'un torununun oğludur. İdris Efendi, Rıfık Bey'in evleneceği Münevver Hanım'ın dedesidir. Bkz. Ek: Kulaç Ailesi Şeceresi.

72 Şevket Efendi, Münevver Hanım'ın babası yani Rıfık bey'in kayınbabasıdır.

73 "Elkab-ı resmiye", *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1871/1288, Cilt: 3, s. 26.

74 Mehmet Rıza Paşa (1844-1920), Eylül 1891-22 Temmuz 1908 tarihleri arasında serdar-ı erkemdir; Sinan Kunalalp (1999), *Son Dönem Osmanlı Ricalı (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis Y., İstanbul. Mabeyn başkatibi Tahsin Paşa "Hünkar Rıza Paşa'dan memnundu; ordunun idaresini Rıza Paşa gibi tecrübe edilmiş ve sadakati hakkında emniyet-i tamme hasıl olmuş bir zat"a vermişti diye anlatır (Tahsin Paşa (2008), *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Y., Ankara [1. b. 1931, İstanbul], s. 152, 316-321). "Sadakati ve nail olduğu ihsanlar"la "mülk ve servet" sahibi olan Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanıyla tırutklanıp sürgün edildi ve sonra affedildi. 1909'da anılarını yayınladı: *Hulasa-i Hatırat* (yeni yazıyla: 1947, 2012). İş adamı ve İstanbul belediye başkanı Süreyya Paşa'nın babasıdır.

İdris Efendi'nin mektubu, 1904.

Ellerinizden bûs olduktan sonra gençleri li-ecli'l-muayene oraya geldim. Muayene olundukta verilen raporun suretini zatınıza ve bendenize verileceği olunan mükaleme de dahil iken verilmediğinin esbab-ı vasıtamızı da aldatacak büyük bir düşmanlık etmiş oldukları bugün evraktan Şevket'in askere sevki için bilumum evrak ve mezkur raporun iade olup rapor-u mezkur nazar ve dikkatten geçirildikte anlaşılması şöyle ki evvelce nüfus memurluğu

defterinden resmen Sürmene taburu binbaşılığı almış olduğu hanemiz kaydında sinn-i acizanem yetmiş mütecaviz olduğu ve hane kaydı pusulası üzerine gerek hükümet ve gerek cihet-i askeriyeden tanzim edilen iki kıta mazbatalarda dahi sinnimizin yetmiş mütecaviz olduğu gösterilmiş ve mezkur hane pusulasıyla mazbata-i mezkurları bendenize adâvet eden tabiplere irae olunup kendilerinin nazar ve dikkatlerinden dahi geçirilmiş iken bendenizin sinnini yetmişten fazla göstermeleri hem Osman ve hem de Hamdi'nin asker olmalarına sebebiyet vermiş, birini kurtarmak çaresinde iken üçünü de verdik. Bu suretle hem paramızı aldılar ve hem de bize bu düşmanlığı yaptılar. Şimdi bedel-i neferi vermek üzere olduğumuzdan zaden de vermiş oldukları rapor Şevket'imi kurtaramadığı halde almış oldukları parayı iade etmek üzere mükamele olunmuş idi. Zavallı vasıtamızın kusuru yoksa da kendisini çağırıp meramımızı tebliğ ederek vermiş olduğunuz meblağ mükamelemiz vec-

hile hain heriflerden bilahare tarafımıza irsali bir bedelden kaçır ıken sebep oldular, üç bedel vereceğiz. Hem böyle hainâne muamele ve hem de öyle külliyyetli paranın alınması herkesi hunbul mu bellediler velhasıl verilecek bedel parasını dahil olmak üzere behemehal geriye alınmasıyla keyfiyetinin tarafımıza iş'arı şiddetle rica olunur efendim. 15 Kanun-i evvel 320 [28 Aralık 1904].

Kulaçzade İdris Efendi

Mahdum-u âlileri Hacı Hafız Efendi'ye selam-ı mahsus olunur. Onbeş yirmi güne karibdir hastayım şimdi kesb-i sıhhat etmekte isem de bu zikr olunan muameleye merakımdan yataktan çıkamayacak derecede olduğum arz olunur.

İdris Efendi'nin Belediye başkanlığının 1905'te başlayıp 1908'de sona ermiş olması tesadüf değildir. Çünkü 1905 yılı esas olarak Erzurum'da başlamış olup geniş bir coğrafyaya yayılan ve etkileri birçok vilayette ve Trabzon'da da görülen ayaklanmanın olduğu yıldır.⁷⁵ 1904'te seraskerle yazışabilen İdris Efendi, 1905'te ortamı yumuşatmak, huzuru sağlamak, merkeze güven vermek gibi nedenlerle başkanlığa getirilmiş olabilir.⁷⁶ 1905'te başlayan belediye başkanlığının da Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sona ermesi, serdar-ı ekrem Rıza Paşa gibi, iktidarın kaybedilmiş olması, genel gidişata uygundur. Başkanlığı ne nitelikte olursa olsun, Meşrutiyet'in ilanından

75 Erzurum Ayaklanması'yla ilgili olarak bkz. Muammer Demirel (1990), İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri, Kültür B., Ankara; H. Zafer Kars (1997), *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, Kaynak Y., İstanbul.

76 Trabzon'da da 1907'de ortamı yumuşatmak için gene bir iş adamı-tüccar, Nemlizade Cemal Bey belediye başkanlığına getirilmiştir.

sonra yönetici kadronun değişmiş/değiştirilmiş olması yaygın bir durumdur.⁷⁷

İdris Efendi'nin şahsında Kulaçzade ailesinin 1890'lardan itibaren Sürmene'de ticaret yaşamında kendisini gösterdiğini ve İstanbul'la da iyi ilişkiler kurmuş olduğunu söyleyebiliriz. Avam tabakası için asayiş sorunu devam ederken, 1850'lerde ve ikinci aşamada 1890'larda Trabzon'da ticari yaşam canlanmış, eski toprak sahibi ayan aileleriyle birlikte yeni aileler de bu ivmeden yararlanmıştır. Trabzon'un fakirleri özellikle Rusya'ya (Batum'dan Moskova'ya kadar) çalışmaya giderken, zenginleri de bölgede ticaret etkinliğini artırmış, Batum'da, Tiflis'te, Moskova'da esnaf ve zanaatkârlık yaparken, İstanbul'u da içine alacak biçimde ticarette de başarı sağlamıştır. İdris Efendi'nin nasıl bir ticaretle uğraştığını tam olarak bilemiyoruz fakat Sürmene'de Dilaveroğlu Süleyman, Bazoğlu Yakup, Keleşoğlu Arif, Azizoğlu Mustafa ve oğlu Cemal, Efendioğlu Mehmet ağalar, Rusya ticaretiyle meşguldüler.⁷⁸ Kulaç ailesinden Ömer Usta oğlu Ahmet Kulaç, kayınbiraderi ile birlikte Rusya'dadır. Sürmene'de son dönemde öne çıkan ve Rıfki Bey'in anne tarafından akrabası olan Hasan Tahsin Kırallı ise Tiflis'te mimarlık okumuş ve Rusya ile ticaret yapmış önemli bir isim.⁷⁹ Rıfki Kulaç'ın ağabeyi Mustafa da Batum'da lokantacıdır. Sürmene'de ağalığın burjuvalığa dönüşüm süreci içinde Dünya Savaşı'ndan Bolşevik Devrim'e ve Türk Kurtuluş Savaşı'na uzanan çalkantılı dönemde iktisadi ve siyasi

77 Bkz. Kudret Emiroğlu (1999), *Anadolu'da Devrim Günleri*, İmge Y., Ankara.

78 Bilgin, *Türk Dünyası*, Ocak 1999, s. 23.

79 Hasan Tahsin Kırallı (1870-1940), Samsun'da müteahhitlik yaptıktan sonra, ticaret yanında, oğlu Ali ile birlikte Sovtorglot Rus Vapurları'nın Sürmene, Rize, Giresun, Trabzon acenteliğini yapmıştı. Hasan Tahsin Kırallı (boşandıktan sonra) 1905 yılında Kulaçzade Zekiye (Şükriye) Hanım'la (1884-1915) evlenmiştir (Sabri Malkoç (2007), *Hasan Tahsin Kırallı Hayatı Evlatları ve Torunları*). Kulaçzadelerin Rusya ticareti nedeniyle de Kırallızadelerle ilişkileri vardır; ayrıca hısımdırlar (Rıfki Kulaç'ın annesi Kırallızade Fatma Hanım olduğu gibi, Rıfki Bey'in eşi Münnevver Hanım'ın kardeşi Kazım Kulaç da Kırallılardan Remziye Hanım'la evlidir). Rıfki Kulaç Moskova'dan mektup gönderirken bu aile bireylerinin aracılığından yararlanmıştır (bkz. aşağıda).

yaşamın kotarılması çabaları, Rıfki Bey'in çocukluk ve gençlik dönemlerini kapsayacaktır. Kulaç ailesinden Ömer Agah, hısımlarından Kırallı Yusuf İstanbul'da ve (ne türden olduğunu bilmesek de) Saray'la ilişkilidir. Rıfki Bey'in hikayesi de Sürmene veya Trabzon'da değil İstanbul'da başlar; babası Yıldız Sarayı'nda ser-berberdir.

Yıldız'da Bir Sürmeneli

Rıfki Kulaç 1896 yılında doğmuştur. Yaşamının en temel bazı yönleri hakkında bilgilerimiz eksik ve kuşku olduğu gibi, doğum yılı hakkında da karanlıklar vardır. 1920 yılında aldığı terhis belgesinde ve 1926'da aldığı nüfus kağıdında (bkz. aşağıda) 1311/1896 doğumlu görünmektedir. Ailesi ve onlardan aldığı bilgiyle Mehmet Bilgin⁸⁰ 1891 yılında doğduğunu söylemektedirler. Oğlu Sinan Kulaç, "babamın doğum tarihi kesinlikle 1891'dir. Zira 26 Eylül 1962'de vefatında 71 yaşında idi"⁸¹ demektedir ki, inandırıcıdır. Ancak yaşam akışına göre iki tarihte de uyumsuzluklar vardır.

İki belgede doğumu 1311/1896 olarak yazılı olduğu gibi, bunlardan daha kesin kabul edilmesi gereken kendi ifadesine göre de doğum yılı böyledir. Esir kampında yazarı olduğu *Kafes* gazetesinde, No: 9, 6 Mart 1335 (1919) Perşembe günlü sayısında: "... yaşıım yirmi iki fakat çekemem seksen beşi..." demektedir. Gene esir kampında yazarı olduğu *Işık* gazetesinde de, Sayı: 30, 12 Haziran 1335/1919, 'İçtimaiyat: 26' başlıklı yazısında: " Şimdi Çadırılı Kamp müfettişlerinin Küçük Turan köyünü hatırladım. Beşikten yirmi üç sene uzaklaşan ömrümde, böyle diriltici teşebbüslere vatanımda şahit olmadım...." demektedir.

80 Bilgin, 1994, *Müteferrika*, s. 30.

81 Sinan Kulaç, 20.9.2019 tarihli not.

Belgeler ve kendi yazdığı yazılar doğum tarihinin 1896 olduğuna işaret etmekle birlikte, bu durumda Rıfkı Bey, 19 yaşında (belgesiyle 1915'te) askere alınmıştır. Ailenin ifade ettiği üzere yüksek okul mezunu ise 16 yaşında liseyi bitirmiş, 4, 5 yaşında ilkokula başlamış olması gerekir. (1891 doğumlu kabul edildiğinde ise askere alınma yaşı 24 olmaktadır ama, ilkokula başlama yaşı da 10 olmaktadır. 1896 olasılığında 19 yaş, yüksek okul mezunu yedek subay için küçük, 4-5 yaş ilkokul için küçük; 1891 olasılığında ise 10 yaş ilkokul için büyüktür.) Ailenin bu dönemiyle ilgili karanlıkta kalan yıllara karşılık, Rıfkı Kulaç'ın kendi ifadesiyle 1896 yılı daha ikna edicidir.

Rıfkı Kulaç, Kulaçzadelerin atası Büyük Mahmut Ağa'nın beşinci kuşak torunudur. Dedesi Recep Efendi'nin, Mahmut (1863-1916) ve Ahmet (1870-1935) adlı iki oğlu olmuştur. Mahmut Efendi, Kırallı Temel'le Ayşe'nin kızı Fatma (1869-1949) ile evlenir ve kendisi 33, eşi 27 yaşındayken Rıfkı doğar.

Mahmut Efendi'yle Fatma Hanım'ın, Rıfkı'dan büyük oğlu Mustafa ve küçük olan Tahsin ve Muhsin adlı üç erkek çocuğu daha vardır. Dört oğul dışında kız çocukları olmuşsa da kızlar uzun ömürlü olamamıştır. Kızların ikisine de Zeynep adı konulmuş, daha uzun yaşayan Zeynep öğretmen olarak mezun olup bir hafta sonra ölünce anne Fatma Hanım hayata küsmüş (ve bu ifade biraz son yılları ifade ediyor olsa da, Rıfkı Bey tarafından Sürmene'de dede evine yerleştirilmiştir. Öğretmen okulundan mezun olabilmesi için de İstanbul'da bulunması gerekiyor ki, Rıfkı Bey'den büyükse bu bilgi doğru olabilir). Kızlardan birinin ise 'muhacirlik'te öldüğü söyleniyor (yani aile Trabzon'a taşınıp 1916'da Rus işgaline uğradığında, Rıfkı Bey askerde iken. Günü, ayı bilemiyoruz ama nüfusta baba Mahmut Efendi'nin de 1916'da öldüğü kayıtlı. Aşağıda bu da

tartışılacak). Kız çeşmeye su almaya gönderildiğinde gece ölmüş ve nazar aldığı söylenmiş. Fatma Hanım kızının öldüğüne inanamamış ve kızını diri gömdünüz diyerek mezarı açtırmış.

'Sarı' lakaplı ağabey Mustafa (1880 veya 1889-1926?), Rusça ve Gürcüce bilir, Rusya'da lokantacılık ve halı tüccarlığı yapmıştır. Kardeş Muhsin (1900-1937) lise mezunudur, Sürmene'de öğretmenlik yapmıştır. En küçük kardeş Tahsin (1904-8 Ağustos 1963) Rusça ve Gürcüce bilir, Moskova'da ticaret lisesinde okumuştur, Erzurum'da Dilaver Un Fabrikası'nda muhasebecilik ve öncesi ve sonrasında birçok iş yapmıştır.

Rıfki Bey'in babası Kulaçzade Mahmut Efendi Abdülhamit'in sarayında berber başıdır. Abdülhamit'in mabeyn başkâtibi Tahsin Paşa Abdülhamit ve Yıldız anılarında berber başından da söz eder:

"Sultan Hamit'in Mustafa Bey isminde bir berberbaşısı vardı. Saçları uzadığı zaman Mustafa Bey çağırılır, ondan evvel Mabeyn erkânından biri de davet olunarak saç kesilirdi. Başkâtip bulunduğum müddetçe bu saç kesme merasiminde hep beni çağırırdı. Ya berberbaşı gelmeden yahut onunla beraber huzura girerdim. Hünkâr bir sandalyeye oturur, bana da bir iskemle gösterir. Berberbaşı saçını keserken Sultan Hamit bilâfasıla konuşur, şen ve şuh görünürdü. Saç kesme merasimi bitip Mustafa Bey Hünkâr'ın bizzat verdiği bahşişi aldıktan sonra ben de huzurdan çıkardım. O vakit Hünkâr Harem dairesine çekilerek kendi sakalını kendisi keserdi. Sakalı berber Mustafa Bey'e emniyet etmemesinin sebebi bunda vukua gelecek bir hatanın simayı değiştirmesi endişesi idi.

Saç kesme merasiminde başka birinin hazır bulunmasına

gelince Hünkâr berberbaşidan emin olmakla beraber her ihtimale karşı bir ihtiyat tedbiri olmak üzere buna dikkat ederdi.”⁸²

Tahsin Paşa berberler başının Mustafa Bey olduğunu söylüyor. Mehmet Bilgin de Rıfkı Kulaç’ın babasının Abdülhamit’in berberler kahyası Kulaçzade Mustafa Efendi olduğunu yazar.⁸³ Ancak Abdülhamit’in 33 yıllık iktidarında birden çok serberberi olduğu, Rıfkı Bey’in babası Mahmut’un bunlardan biri olduğu düşünülebilir. Serberber Mustafa Efendi hakkında Nisan 1862’de (yani Abdülhamit’ten önce) üçüncü rütbeden Mecidiye nişanı aldığı, 22 Nisan 1899’da “haremi hanıma” ikinci rütbeden şefkat nişanı, 8 Temmuz 1900’de büyük kerimesi hanıma üçüncü rütbeden şefkat nişanı ihsanı, Osmanlı arşiv belgelerinde yer alıyor. 7 Kasım 1893 tarihli bir belge de Mustafa Efendi uhdesindeki Berber Esnafı Kethüdalığı’nı ve kaleten idare eden ve suistimali görülen Bayram Ağa’nın yerine, Edirnekapılı Mehmed Nuri Efendi’nin tayinini bildiriyor.⁸⁴

Mustafa Efendi’nin en az 1862’den 1900’lere kadar sarayda serberberlik ve bunun yanında İstanbul’da berber kahyalığı da yaptığı anlaşılıyor. Kendisinden sonra Mustafa Rahmi adlı birinin serberber olduğu arşivdeki belgelerden anlaşılmakla birlikte, belgeler tesadüfi olduğundan sarayın serberberlerinin dökümünü bu haliyle çıkarmak mümkün görünmüyor. Ancak serberberin maaşı, mal varlığı, hane, arsa, vakıf gibi kamu mallarına ilişkin belirli derecede tasarrufu ve İstanbul’da örgütlenmiş berber kethüdalığı ile ilişkileriyle belirgin bir iktidadi ölçeği

⁸² Tahsin Paşa (2008), *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Y., Ankara, s. 338-339 [1. b. 1931].

⁸³ Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 30. Burada Rıfkı Bey’in büyük büyük babası Mustafa ile bir karıştırma var.

⁸⁴ Sırasıyla, BOA, A.}DVN.MHM.36-65-0. H.00.10.1278; İ.TAL.171-47-0. H-11-12-1316; İ.TAL.217-18-0. H-10-03-1318 ve DH.MKT.163-14-0. H-27-04-1311.

ve çekim merkezi olduğu anlaşıyor.⁸⁵

Ayşe Osmanoglu "berber usta vaktiyle padişahın traş takımlarına bakarmış. Bu da ancak isim olarak kalmıştı" demektedir,⁸⁶ İstanbul belediye başkanlığı da yapmış olan Dr. Cemil Topuzlu, seyyar berberlerin tıp hizmeti de verdiğini ve içlerinden büyük rütbeliler yetişmiş olduğunu anlatır: "... Haydarpaşa hastanesi operatörlüğüne tayin kılındım. Bu askeri hastahane de yaraların hâlâ eski usulde tiftik, Japa ve *merhemlerle* pansıman yapıldığını, *idroul* pamuk ve *gaç* yerine sünger *kullanıldığını*, hatta üzerinde kurtların bile gezdiklerini görünce şaşırdım. Hastahane de askeri üniformayı ve cerrah adını taşıyan tımarcılıktan, berberlikten yetişme büyük rütbeli birkaç kişi vardı. Bunların yerine antisepsiye iyice öğrenmiş olan kimseleri koymak istedim. Okuryazar genç askerlerden isteklileri toplayarak askeri sağlık memurları yetiştirmek üzere bir mektep açtım."⁸⁷

Rıfka Bey'in babası Mahmut Efendi'yle ilgili iki Osmanlı arşiv belgesi var; bunlar Dersaadet berber esnafı kethüda vekaletine tayin edilmesiyle ilgili 1900 tarihli belgeler. Mahmut Efendi'nin serberber olduğunu kanıtlamasa da berber esnafı kethüdalığına aday olduğunu kanıtlıyorlar. Çünkü belgelere göre Mahmut Efendi'nin kethüda vekaletini alamadığı anlaşıyor:

Dahliye Mektubi Kalemî Şehremanet-i celilesine

85 Bkz. Örnek olarak BOA, MB.İ. III-189, 15.10.1300; MB.İ. 88-162.5.07.1299; MB.İ.31-124.22 R 1293.

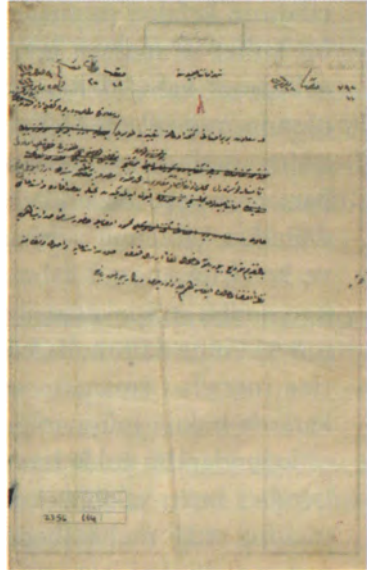
86 Ayşe Osmanoglu (1984), *Babam Sultan Abdülhamid, Hatıralarım*, Selçuk Y., Ankara, 2. b., s. 87.

87 Cemil Topuzlu (1982), *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 2. b., haz. H. Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Y., İstanbul, s. 205. Ayrıca s. 32-33'de aynı konu vardır: "Hastahane de kendilerine mahsus üniformayı taşıyan ve cerrah adı verilen bir kaç kişi vardı. En yaşlıcası da ser cerrah unvanını haizdi ve bir miralay tayini ile maaşını alırdı. Bunların hepsi ya berberlikten yahut tımarcılıktan yetişmişti."

9 Safer 318 /25 Mayıs 316 [7 Haziran 1900]

Dersaadet berber esnafı kethüda vekaletine tayininden dolayı Dersaadet'ten matlup derecede kefil irae edemediğinden dolayı ~~irae ettiği otuz bin kuruşluk kefaletin derece-i kifayette görülmemesine mebni~~ memleketince mukasame olduğu elli dokuz bin kuruşluk emlaki teminat göstererek meclis-i idare-i kazadan ve mukavelat muharrirliğinden musadaak bir kıta senedi ibraz eylediği halde senedinin emanet-i celileri meclisince kabul edilmediğinden meclise bazı ifade ve istidayı havi Dersaadet'ten esnaf kethüdası vekili Mahmut imzasıyla huzur-u sami-i sadaretpenahiye bi't-takdim tevdi buyurulan arzuhal leffen irsal kılındı suret-i istidaya ve ahval ve nizamına nazaran iktiza-yı halin ifasına himem-i aliye-i daveraneleri derkar buyurulmak babında.⁸⁸

Bu başvurusu kefalet miktarı yeterli görülmediğinden kabul edilmeyince, Mahmut Efendi, para eksikliğini tamamlamak üzere Sürmene'deki akrabalarına ve başta İdris Efendi'ye başvurur. Arşivdeki belge, Mahmut Bey'in başvurusu İstanbul Belediyesi (Şehremaneti) tarafından reddedilince Şura-yı Devlet'e başvurduğunu gösteriyor. Ancak oradan da lehine karar çıkmaz. Şehremaneti "Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi'nin 31 Temmuz 316 [13 Ağustos 1900]

Baba Mahmut Efendi'nin Dersaadet Berber Esnafı Kethüda Vekaleti için kefalet senedinin kabul olunmadığı... 9 Safer 318 /25 Mayıs 316 [7 Haziran 1900].

88 BOA, DH.MKT:2356-114.

tarhli tezkiresi"ne "Muhasebe-i Emanet'ten yazılan derkenar"a dayanarak cevap verir:

tezkirede beyan olunan Asitane berber esnafı kethüdalığı Mehmüt Efendi'nin muhasebede mahfuz bulunan kefalet senedine ilaveten Trabzon vilayeti dahilinde Sürmene kazasında sakin İbrahim ve İdris'i ve Hacı Hasan ve Temel efendilerle Hasan Reis taraflarından olunan kefaletin muvafık-i nizam olup olmadığına ve vuku bulan istidada cevaben hukuk müşavirliğinden yazılan derkenarda esasen Emanet-i celilenin tahsili esbabının istikmalince tevliid edebileceğinden naşı mahzurdan salim olmadığına ve bu gibi ahvalde hiçbir fert ikametgahının gayri bir mahkeme-i ispat-ı vücut etmeye cebr ve iltizam eyleyemeyeceğinden vekil-i mumaileyhin bir gûna zimmeti zuhur eylediği takdirde kefaleti mumaileyhe karşı ikame-i dava edilmek bir külfet ve masrafı tevakkuf edeceğine binaen kefalet-i vakıasının kabul-u muvafık maslahat olamayacağı beyan olunup mumaileyh Mahmut Efendi ile diğer bir kefil irae edememesinden ve evvelce eylediği kefalet senedinde muharrer teminatı ahz edeceği tezkire bedelatına kifayet etmediğinden kabulünü istirham etmekte bulunmuş olduğuna ve kefaletin adem-i kabulü yalnız hukuk müşavirliğinden irae edilen müşkilattan ibaret bulunduğuna binaen icabının tezkirine dair muhasebeden tanzim kılınan tezkire üzerine mecalis-i emanette sadır olan 15 Haziran 316 tarihli kararda hukuk müşavirliğinin bu bapta muamelesi bi-ca olduğundan bu yolda irae edilen zamm-ı kefaletin reddiyle beraber zaten vekillik otuz bin kuruşluk kefalet senedinin mahfuz ettiği muhasebeden dermiyan edilmekte olmasına nazaran ziyadesi için şayan-ı kabul bir buraca kefil irae etmedikçe mumaileyh her taraftan hacmen otuz bin kuruştan fazla tezkire verilerek verilenleri bittikçe tedrici tedrici

bu miktara iblağı lazım geleceğinden ona göre muktezasından ifası muharrer bulunmuş ve ber-mucib-i karar mumai-leyhin evvelce ita eylediği kefalet senedinde muharrer otuz bin kuruşluk teminatı devair-i aidesine işarı ve salifü'z-zıkr Sürmene kazasındaki küfelanın kefalet senedi mumai-leyhe iade olunduğu kayden anlaşılmış olduğundan Şura-yı Devlet riyaset-i celilesinin işbu tezkiresine icabı ve muamileyhe cevap-ı ali cenab-ı emanet-penahileri tenbih buyurulmuş ol bapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. 2 Ağustos 316 [15 Ağustos 1900].”⁸⁹

Mahmut Efendi'nin 1900 yılında İstanbul berber esnafı kethüdalığına talip olduğu kesinlik kazanıyor. Daha sonraki yıllarda bu emeline erişip erişmediğine ilişkin bilgimiz yok. İlginç olan, Rıfkı Bey'in babası hakkında Arşiv'de çıkan 1888, 1889 tarihli belgelerdir.

Mahmut Efendi'nin tam adının “Mahmut Natık” olduğu, Rıfkı Bey'in 1920 tarihli askerlik terhis belgesinde görülmektedir. Sözünü ettiğimiz Arşiv belgelerinde Mahmut Natık Efendi Trabzon'da polis komiseri olup kendisine verilen rütbe ve nişanlarla ilgilidirler:

“Trabzon vilayeti polis ikinci sınıf komiseri Mahmut Natık Efendi'ye rütbe-i salise...”, İ.DH..1097-86024. H-01-01-1306 [7 Eylül 1888]

“Trabzon polis komiseri Mahmut Natık Efendi dördüncü rütbeden nişan-ı Osmanî ile taltifi hakkında...”, İ.DH..1143-89181. H-17-11-1306 [15 Temmuz 1889].

89 BOA, ŞD.3003-22. 0 H-25-06-1318.

Trabzon vilayet salnamelerinin 1305/1888 tarihli 13. Cildinde (s. 105) Merkez Polis Dairesi'nde 2. sınıf komiser olarak Mahmut Natık Efendi görünmektedir. Salmeler her yıl yayınlanamamış olduğu için (12. Cilt 1298/1881, 14. Cilt 1309/1892 tarihli), Mahmut Efendi'nin bu göreve başla-yışını ve 21. yaşında salise rütbesi ile dördüncü sınıf Osmanî nişanı aldıktan sonra hangi koşullarda İstanbul'a gittiğini bile-miyoruz.

Rıfkı Kulaç'ın da Trabzon, Sürmene veya İstanbul'da değil Bayburt'ta doğmuş olduğu aile arasında tartışmalı olsa da aktarılan bir bilgidir. Rıfkı Kulaç'ın annesi Fatma Hanım'ın ailesi olan Kırallilerin kökü Bayburt'a gidiyor.⁹⁰ Ailenin bir bölümü 1740'larda Köprübaşı ilçesinin Holomezere (Yılmazlar) köyünün Babolo/Baboli mahallesine yerleşmiş. Buradan da bir kol, Macuka/Mazuka (Karacakaya) köyüne yerleşmiş. Fatma Hanım Macuka köyünün Filidoz mahallesinde doğup büyümüş ve oradan Kulaçlara gelin gelmiş. Aile içinde "Filidozlu yenge" olarak anılmış.⁹¹ Kırallilerin Bayburt'taki Siftoros/Siptoros (yeni adı Orucbeyli) köyü ile ilişkisinin kesilmediği, orada tarla ve konut sahibi olmayı sürdürdüğü anlaşılıyor. Ailenin bilgisine göre Bayburt'taki köyde 16 tarla, 2 dink (değirmen) sahibiydiler. İşte Fatma Hanım'ın -her nedense- oğlu Rıfkı'yı Kulaç ailesinin Sürmene'deki mahallesine Zarha'da (Ortamahalle) veya Filidoz'da değil, Siftoros'ta doğurduğu söyleniyor.

Rıfkı bir yaşındayken İstanbul'a büyükbaba Recep Efendi'nin yanına gitmişlerdir. İfadeden, Recep Efendi'nin İstanbul'da sağ ve baba Mahmut Efendi'nin de onunla birlikte

90 Fatma Hanım'ın babası Kırallizade Temel'in babası Momoç ile Hasan Tahsin'in babası Süleyman, Hacı İbrahim'in oğulları yani kardeşler.

91 Macuka'nın Filidoz mahallesine Çikoli (Yokuşbaşı) köyünün Bediras mahallesine birleştirilerek Çiftesü köyü yapılmıştır.

oturmakta olduğu anlaşılıyor. Recep Efendi'nin diğer oğlu Ahmet'in de İstanbul'da okuduğunu biliyoruz; belki 1890'larda o da henüz baba evinden ayrılmamıştı.

Rıfki Kulaç ilk (ibtidai) ve ortaokulu (rüşdiye) Zeyrek'te okumuş, lise (idadi) öğrenimini de İstanbul'da yapmıştır. Ortaokulda iken çıkan yangının anısı aile içinde halen anlatılıyor. Bu yangın 23 Ağustos 1908'de çıkan ve Zeyrek'te başlayıp Vefa'da duran "Büyük Çırcır Yangını" olmalı. 1.500 bina yanmış.⁹² Aile içinde anlatılanlar, Rıfki Bey'in ortaokul yaşında alevler arasına dalarak evden resim ödevini kurtardığını aktarıyor. Rıfki Bey'in önem verdiği konuda tek başına doğru bildiğini yapmaktan sakınmadığının ilk örneğini anlatıyor bu anı.

En eski fotoğraf... İstanbul Resna Fotoğrafhanesi.

Rıfki Bey'in okuduğu İstanbul Lisesi, 1884 yılında Numune-i Terakki adıyla emekli bir bahriye yüzbaşısı olan Mehmet Nadir tarafından açılmış, 1896 yılında Maarif Nezareti tarafından satın alınarak devletleştirilmişti. 1909'da adı İstanbul Leyli İdadisi olarak değiştirildi. Sultan Mahmut türbesinin arkasındaki Bezm-i Alem Valide Sultan'ın (1807-1853) yaptırmış ol-

⁹² İstanbullularca "patıcan yangınları" adı verilen yangınlar mevsimlik ve 1908 Çırcır/Fatih Yangını, 'Büyük Yangın' da denilen son dönemin en büyük yangınlarındandı. Bkz. Abdurrahman Kılıç (2015), "Patıcan Yangınları", *Yangın ve Güvenlik*, Sayı: 177, Eylül, 1-2 ve Necdet Sakaoglu (1994), "Yangınlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 426-438.

duğu binada eğitim veriyordu. 1910'da ise İstanbul Lisesi adını alarak ilk kez lise olarak adlandırılan okul oldu. Adı 1913'te İstanbul Sultanisi'ne çevrildi. Okulda, Galatasaray Sultanisi gibi Fransa müfredatı izleniyor, ilk kısımdan itibaren Fransızca öğretiliyordu. Rıfki Bey'in Fransızcayla sağlam ilişkisinin bu yıllarda başladığını düşünebiliriz.

Rıfki Bey'in 1911-1914 yılları arasında Edirne'de Darülfünun'da Fransızca eğitimi gördüğü bütün ailede yaygın bilgidir. Edirne'de Darülfünun olmadığını biliyoruz; Edirne ve Edirne'de eğitim tarihiyle ilgili kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlamadık zaten Türkiye'de üniversite tarihine bakıldığında da böyle bir bilgi söz konusu değil. Ancak Edirne'de "Darülfünun Caddesi" ve "Darülfünun Bahçesi" vardı. Bu adların 1915-16 öğrenim yılında faaliyete başlayan Edirne Darülmuallimatı'nın (kız öğretmen okulu) daha sonra İnas Darülfünunu adını almasıyla ilgisi olmalı. Rıfki Bey'in öğrenim gördüğü kurum ise, harhalde birçok vilayet merkezi gibi Edirne'de de 1882 yılında açılan Darülmuallimîn'di. Bu 'mektep' 1912'de Eski İstanbul Yolu (Caddesi) üzerinde inşa edilen kendi binasına taşınmıştı.

Sorulması gereken bir soru da Rıfki Bey'in niçin okumaya Edirne'ye gittiğidir. Hikayedeki tereddütlü yerler ve boşluklar gibi bu konuda da bir bilgimiz yok. Ancak baba Mahmut Nattık Efendi'yle ilgili olarak oğlu Tahsin Bey'in kendi çocuklarına anlattıkları, yarattığı boşluk ve tutarsızlıklara karşılık hafife alınacak bilgiler değildir. Tahsin Bey'in kızı Günay Hanım şöyle anımsıyor: "Büyük babam İstanbul'da bir çeşit vergi işi ile uğraşmış; bu vergi işi esnafın vergisi herhalde; adı berberler kahyası, demek ki onların vergisini topluyordu. Kardeşi Ahmet Efendi de İstanbul'daydı. Gene Kulaç ailesinden Ömer Agah Efendi vasıtasıyla sarayda iş almışlardı. Sonra tam bilemiyoruz, sarayda ya bir suikast ya da başka bir olayın olma

ihtimali varmış, herkes sorguya çekilmiş o arada dedeme de işkence yapıyor. Bir gece yarı beline kadar suda bekletiliyor. Sonra aklanıyor. Ama orada üşütüp hastalanıyor. Hasta olarak Sürmene'ye getiriliyor ve Sürmene'de vefat ediyor. Dedem öldüğünde babam dört yaşındaymış. Babaannem İstanbul'dan Sürmene'ye dönüp çocuklarıyla yerleşiyor. Babam bana dört yaşında yetim kaldığını söylerdi.”⁹³

Bir çocuğun kaç yaşında yetim kaldığını karıştırması pek olası değil. Tahsin Bey 1904 doğumlu olduğuna göre, olay 1908'lerde, büyük olasılıkla Meşrutiyet ilanından önce gerçekleşmiş olmalı. Burada karışıklığa neden olan verilerden biri, Mahmut Natık Efendi'nin nüfus kaydında 1916 yılında ölmüş görünmesi. Kaydın bu kadar geç kalmasına bir neden bulmak zor olduğu gibi, Tahsin Bey'in yaşını ve süreyi bu kadar yanlış anımsaması da pek olası görünmüyor. Dolayısıyla Mahmut Efendi'nin İstanbul macerasına bir bilinmez daha ekleniyor.

Şunları biliyoruz: Mahmut Efendi'nin kardeşi, Rıfkı Kulaç'ın amcası, Ahmet Kulaç İstanbul'da okuduğu gibi, 1908'den önce İstanbul'da İttihat ve Terakki örgütüne üye olmuş ve 1908'den sonra ise Emniyette görev almıştır. Yani iki kardeşin de emniyet teşkilatında görevi olmuştur. Ve kardeşlerin bir biçimde yasa dışı nuhalefetle gerçekten ilişkisi olmuştur. Günay Hanım, bu muhalefetin Mahmut Efendi'nin eşi Fatma Hanım'ı nasıl etkilediğini de anlatmaktadır: “Babaannemi bir defa dört yaşında bir defa da altı yaşında gördüm. Biz Erzurum'da ikamet ediyorduk. Annem o zamanın zor yolculuğuna rağmen babaannem bizi görsün diye Sürmene'ye getirmişti. O zaman yollar yoktu. Taş merdivenlerden çıkarak babaannemin evine ulaşmıştık. İki kilometrelik bir mesafe, şimdi kolayca

93 Günay Yıldız, 25.8.2019 günlü not.

geliyoruz. (...) Babaannem çocuklarına bakmak için çok zorluk çekmiş bir kadındı. O zamanın şartlarını düşününce neler çektiğini daha iyi anlıyorum. (...) Babaannemin babasının varlığı iyiymiş (Kıralı'nın kızı). Babaannem bize şöyle anlatırdı: Gece çocukları uyutup sırtına sepetini alıp babasının köyüne yürüme giderek oradan erzak getirirmiş. Biz de sorardık nasıl korkmazdın. O da bize hayvanlardan korktuğunu belli etmeyeceksin ve hemen oturacaksın derdi. (...) Babaannem yapı olarak sinirli bir tipti o yüzden herkes yanından uzaklaşmıştır. Son gelişimizde bayağı ihtiyarlamıştı. O taş merdivenlerin yarısına kadar gelebilmişti. Ona orada veda etmiştik. Son görüşmemizdi ve birkaç sene sonra kaybettik..."⁹⁴

Babaanneye, sepetle niye erzak taşımak zorunda kaldığını değil, gece hayvanlardan korkup korkmadığını sormuşlar çocuk merakıyla. Torun Günay Hanım'ın hikayesi bütünselliğini koruyor. Bu yıllarda Rıfki Bey'in Sürmene'de değil, İstanbul'da okulda olduğu, fakat İstanbul'da kal(a)mayıp Edirne'ye gitmek zorunda kaldığı da bizim çağrışımlarımızla tabloya ekleniyor.

Bu belirsizliklere karşılık bu yıllardaki Edirne ortamı ve eğitim kurumlarının durumu, bize Rıfki Bey'in yetişme koşullarıyla ilgili bilgiler verebiliyor. Selanik'te Hürriyet Cemiyeti'nin ilk kurucularından (1906), eğitimci Kazım Nami Duru⁹⁵, Edirne'nin 1911 yılı ortamını şöyle anlatır: "Edirne'de İttihat ve Terakki adamları hayli kuvvetlendi. O vakit memurlar, öğretmenler, hatta çoğu askerler Cemiyet'te aza idi. (...) Bununla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilgisi bulunmayan, Prens Sabahattin Bey'in içtimai mesleğine bağlı genç, münev-

94 Günay Yıldız, 25.8.2019 günlü not.

95 Kazım Nami Duru (1876-1967), Harbiye'yi bitirdi. Yüzbaşı rütbesindeyken ordudan ayrılp eğitimci oldu. 1935'te Manisa milletvekili seçildi. Halk Partisi genel sekreteri oldu. Telif ve çevi 50'den fazla eseri vardır.

ver arkadaşlar da vardı; bunlardan Nafi Atuf Kansu ile, bugün ismini hatırlayamadığım bir genç, vali maiyetine memur idiler.”⁹⁶ Edirne’de milli eğitim müdürü Galip Bahtiyar⁹⁷, Sultani müdürü Satı Bey⁹⁸ gibi önemli eğitimciler vardı.⁹⁹

Nafi Atuf’un durumu öncesi ve sonrasıyla ilginçtir. Edirne idadisini ve Mülkiye’yi bitirmiş olan Nafi Atuf, Edirne’de arkadaşı Mehmet Vehbi [Sarıdal] Bey’le birlikte *Say ve Tettebbü* dergisini çıkarıyor (1 Mart 1327-15 Eylül 1328 [14 Mart 1911-28 Eylül 1912], 39 sayı). *Say ve Tettebbü*, emek ve bilimsel çalışma olarak anlaşıldığında, ‘emek’ üstünde durmak istiyoruz. Çünkü Vehbi Bey’in sosyalist damarı vardır. 1904-5 yıllarında kurulmuş Cemiyet-i İnkılâbiye üyesidir (Kazım Nami’yi doğrulayacak biçimde, Cemiyet-i İnkılabiye, Prens Sabahattin çizgisindedir).¹⁰⁰ Nafi Atuf, Edirne’nin işgal günlerinde Vehbi Bey’in kızkardeşi, Dame de Sion mezunu Fransızca öğretmeni Müfdale Hanım’la evlenmiştir.¹⁰¹ Vehbi Bey Berlin’de eğitim görürken Spartakistlerden etkilenmiş, İstanbul’a dönüşünde, Nafi Bey’le birlikte, *Kurtuluş* çevresinde örgütlenen Türk spartakistlerden biri olmuştur. Vehbi Bey Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi kurucularından olup, başkanlığını üstlenmiştir. Vehbi Bey, 1920 Mart’ında İstanbul’da ara seçimde mebus seçilmiş, ancak İstanbul’un İngilizlerce resmen ve kanlı işgali nedeniyle o zaman sandıklarda oy sayımı yapılmamış oldu-

96 Kazım Nami Duru (1957), *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul, s. 50.

97 Galip Bahtiyar Göker (1881-1945), Hukuk Mektebi mezunu, marifî müfettişliği, müdürlüklerinde bulundu. Trakya ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kurucusu. Son Meclis-i Mebusan’da Edirne mebusu. 1920’de Ankara’da Matbuat ve İstihbarat Müdürü oldu. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası müdürü, şehir meclisi üyesi ve 1938-1945’te İstanbul milletvekili oldu.

98 Satı el-Hursi (1880-1968), Darülmuallimin müdürü ve eğitimci. II. Meşrutiyet döneminde eğitim politikalarının belirlenmesi ve tartışmalarında en etkin kişilerden biri.

99 K. N. Duru, s. 47-51. Edirne idadisinden mezun gazeteci ve ‘sol’cu, 1930’da Serbest Fırka’yı destekleyen Arif Oruç’u da burada anabiliriz.

100 Ali Birinci (2002), “Ahmet Bedevi Kuran Jön Türklüğün Tarihçisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, 1-38.

101 Metin Atuf Kansu; K. Işık Kansu (2011), *Cumhuriyet Eğitimin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu 1890-1949 Yaşamı ve Yazıları*, Mülkiyeliler Birliği, Ankara.

ğundan (1923'te meraktan sayım yapılacak), Ankara'ya mebus olarak gidememiştir.¹⁰² Kurtuluş Savaşı başlarında 1921 Ocak ayında İstanbul'dan Anadolu'ya da (diğer spartakistler Servet [Berkin] ve Sadık [Ahi] ile) birlikte geçerler.¹⁰³

Edirne'de Darülmuallimîn çevresinde bir diğer sosyalist de Şahabettin Bey'dir. Edirne Darülmuallimîn edebiyat ve Farsça öğretmeni Şahabettin [Kızılsencer] Bey, Osmanlı Sosyalist Fırkası Edirne şubesinin kurucusudur. Narodnik bir Azeri olan Şahabettin Bey Çarlık Rusya'sında kovuşturmayla uğrayınca önce İran'a sonra Osmanlı ülkesine geçmiş, Farsça öğretmenliği sınavına girerek sultani muallimi olmuştur. Balkan Savaşı sırasında şubenin başkanıdır. Edirne şubesi kurucularından Ragıp Erdavar şubenin açılış törenine Darülmuallimîn muallim ve öğrencilerinin geldiğini, okulun edebiyat ve Farsça muallimi Şahabettin Bey'in de törende konuşma yaparak "sosyalizm nazariyesi"ni anlattığını söyler. Edirne Askeri Levazım reisi Binbaşı Galip Bey her akşam *L'Humanité* gazetesini konferans şeklinde anlatır; dört üyeden oluşan dram heyeti kendi yazdığı "Zavallı Amele" ve "Muhteris Zengin" oyunlarını sahneler ve fırka başkanı İştirakçi Hilmi de oyunu seyretmeye gelir.¹⁰⁴

İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde 1908'de Rıfki Bey 17

102 Erden Akbulut ve Mete Tunçay (2012), İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, 1. C, Sosyal Tarih Y., İstanbul, s. 18.

103 İnebolu'da Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin'i sosyalizm yönünde ilk etkileyen de bu dördüydür; bkz. Vâlâ Nureddin (1965), *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 62-72. Nafi Atuf ve Vehbi Bey, Ankara'da ilk öğretmen örgütlenmesinde (1922) etkili olacak, Vehbi Bey, sosyalist iktisat yazıları çevirip yayınlamaya devam edecektir. Nafi Atuf Kansu (1890-1948), altı dönem milletvekilliği yaptı, Maarif Vekaleti'nde ve CHP örgütünde çalıştı ve genel sekreterliğe kadar çıktı. Vehbi Sarıdal (1886-1969) iktisat profesörü, Ticaret Umum Müdürü oldu, CHP İstanbul ve Niğde milletvekilliği yaptı. Sadık Ahi, Mehmet Eti (1895-1957) adıyla CHP Malatya milletvekili oldu, Servet Berkin (1894-1941) profesör oldu.

104 Abidin Nesimi (1979), *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, 1909-1949*, Promete Y., İstanbul, s. 456-47; Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu) (1994), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Y., İstanbul, s. 403-405 ve İ. Arda Odabaşı (2015), *II. Meşrutiyet Başınında Halkçılık, Köycülük, Sosyalizm*, Dergah Y., İstanbul, s. 28-29.

yaşındaydı. Bir yıl sonra 1909'da 13 Nisan'da 31 Mart Olayı çıkacaktı. İstanbul'un subaylarını öldüren erler tarafından işgal edildiği ve Hareket Ordusu tarafından çatışmayla geri alındığı günlerden sonra, Balkan Savaşı çıkmıştı. Savaş, 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanıyla başladı ve Bulgarlar 9 Ekim'de Edirne saldırısını başlattılar. 18 Ekim 1912'den 26 Mart 1913'e kadar direnen Edirne teslim oldu. 30 Mayıs 1913'te Londra Barış Anlaşması'yla Midye-Enez Hattı kabul edildi. İttihatçılar 23 Ocak 1913'te Edirne'nin hükümet tarafından Bulgarlara terk edildiği gerekçesiyle Babıali Baskını'nı gerçekleştirdiler ve nihayet darbe yoluyla tek başlarına iktidar oldular. İkinci Balkan Savaşı sırasında 23 Temmuz'da Edirne geri alındı ve 29 Eylül 1913'te İstanbul Anlaşması imzalandı.

Balkan Savaşı'ndan önce 13 Eylül 1910'dan itibaren Edirne'de İttihat ve Terakki'nin kurduğu Nimet-i Hürriyet okulunun müdürü olan Nafi Atuf, Edirne geri alındıktan sonra Edirne Darülmuallimîni'nin müdürü oldu. Darüşşafaka müdürlüğüne atanan Satı Bey kendisini yanına çağırana kadar burada çalıştı. Rıfki Bey'in Nafi Atuf'la tanışıklığının olmasını düşünmek çok olağan. Bu yıllarından bir tanıdığı daha olmalı ki aslında bu ömür boyu sürecek ve görüşmeler de herhalde umutlanmayacak bir ilişki; Edirne Darülmuallimîni'nde okuyan bir de Edirneli çocuk var, Şevket Süreyya (Aydemir, 1897-1976).

Şevket Süreyya'nın iki ağabeyi Hareket Ordusu'na gönüllü katılıyorlar. Şevket Süreyya Edirne muhasarasında kadın ve çocuklarla birlikte İstanbul'a gönderiliyor. Annesi ve ağabeylerinden biri ölüyor. Kuleli'de okurken, babası diğer çocukları gibi onun da asker olup yaşamını kaybetmesinden korkarak onu Edirne'ye çağırıyor ve Şevket Süreyya Edirne Darülmuallimîni'ne gidiyor. Savaş çıkınca diğer ağabeyi de Sarıkamış'ta

ölüyor. 1915'te subay namzeti olarak orduya katılıyor, Kafkas cephesinde savaştıktan sonra 1918'de Mütareke'de Edirne'ye dönüp Darülmuallimîn'i bitiriyor. Ama Turancı ülkülerle bağımsız Azerbaycan'a öğretmen olarak gidecek ve orada Bolşevikler ve Marksizmle tanışacaktır.¹⁰⁵ Rıfkı Kulaç'la Edirne'den sonra yaşamları, bir kez daha Rus-Bolşevik Devrim dünyasında kesişecektir.

Şevket Süreyya Edirne'de okuldaki siyasi, duygusal havayı ve Turancı oluşlarını aktarırken, "Ben de artık bir delikanlı sayılabılırdim. Muallim mektebinin en ileri öğrencisiydim. Törenlerde, mitinglerde, geçit resimlerinde ya bir izci elbisesi, yahut da yarı asker bir mektepli kıyafetiyle hep beni konuştururlardı. (...) Bazan mektep sahnesinde, bazen şehir meydanına kurulan bir kürsüde, yahut da büyük bir sultan caminin avlususu dolduran kalabalığa söz söylemeye başladığım zaman, kollarımı, hayalimde yaşattığım geniş vatanın, büyük Turan'ın bütün ufuklarını kucaklayacakmışım gibi açardım. Sanki sözlerimi, yalnız bu kürsülerin önündeki kalabalık değil, o ufukların içinde yaşayan bütün insanlar dinliyorlarmış gibi heyecanlanırdım" diyor.¹⁰⁶ Bu sahneler, Rıfkı Kulaç'ın birkaç yıl sonra, esir kampında İskenderiye'de yaptığı konuşmaları ve çıkardığı gazetedeki Turan eleştirilerini anımsatıyor; fakat Rıfkı Kulaç'ın İttihatçı ve Turancılığına ilişkin bir veri söz konusu olmadığı gibi, kamp yaşamı dışında kamusal alanda bir eylemi de olmamıştır, olmayacaktır.

Balkan Savaşı sırasında Edirne'de veya İstanbul'da da bulunmuş olsa, Rıfkı Bey Balkan faciasının tanığıdır. Her şey bir yana kaybedilen Balkanlar'da 650 bin sivil öldürülmüş, 500

105 Meraklıların ve sosyalistlerin bildiği üzere Moskova'ya gittiğinde Nazım Hikmet'lerle de; Şevket Süreyya Aydemir (1959), *Sıyrı Arayan Adam*, Öz Y, Ankara.

106 Şevket Süreyya, s. 66-67.

bine yakın insan ilk dalgada İstanbul'a sığınmıştı. Balkan Savaşı, İttihatçıların darbeyle iktidara gelişinin önünü açtığı gibi, aslında 1908'den itibaren çalkantılı biçimde de olsa fikren sürdürülmeye çalışılan düşünce-duygu dünyasının yönünü de etkileyecek derecede büyük bir felakettir.

Osmanlı Münevveri

1908'de II. Meşrutiyetin ilanından itibaren yapılan gösterilere Rıfki Bey'in en azından seyirci olarak katıldığı rahatlıkla söylenebilir. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz'dan Eylül ayına kadar şehirde gösteriler devam ederken, greve katılmamış işçi kalmadığı da anlaşılıyor. Meclis-i Mebusan'ın açılışı ile çıkardığı ilk kanun da grevi yasaklayan Tatil-i Eşgal Kanunu olmuştur.

Rıfki Kulaç'ın amcası Ahmet Kulaç¹⁰⁷ dışında Kulaç ailesinde İttihatçı bulunduğuna dair bir bilgi yok. Ama Trabzon'da İttihatçıların, Anadolu'daki birçok ile benzemez biçimde erken dönemde örgütlendiklerini biliyoruz.¹⁰⁸ Şehirde İttihatçı örgütlülüğü Avusturya Boykotu'nun etkin biçimde yürütüldüğü günlerde liman kahyası Kahya Yahya desteğiyle de gelişmiştir.¹⁰⁹ İttihatçı örgütün şehirde baskısının olduğu, özellikle liman üstünden ticaret yapan büyük aileleri etkisi altına aldığı anlaşılıyor. Eski kuşak belki biraz zorla, piyasaya

107 Ahmet Kulaç, Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul'da polislik, Erzurum'da tahsil müfettişliği, Sürmene'de sandık emniyeti yapmış, Halk Partisi'ne girmiş, Sürmene belediye meclisi üyesi olmuştur. Ahmet Efendi, aşağıda da yeri geleceği gibi, Trabzon'da Kurtuluş Savaşı direnişini başlatan Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti kurucularındandır ve Erzurum Kongresi'ne Sürmene temsilcisi olarak katılmıştır. Bugün Sürmene'de "Kulaçzade Ahmet Kültür Merkezi" vardır.

108 İttihatçıların 1906 yılından itibaren Trabzon, Of, Batum ve Abhazya'da bulunan Oçamçire'de örgütlenmeleri hakkında bkz. Çiğdem Önal Emiroğlu ve Kudret Emiroğlu (haz.) (2017), *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Paris Merkezi Yazışmaları Kopya Defterleri (1906-1908)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y.

109 İttihatçılarla ittifakı için bkz. Kudret Emiroğlu (1994), "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", *Toplumsal Tarih*, 8, s. 17-21. Bkz. Uğur Üçüncü (2015), *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sıma Kâhya Yahya*, Serander Y., Trabzon.

yeni girmeye çalışan genç kuşak militan biçimde İttihatçılarla birlikte hareket ediyor.¹¹⁰ Birinci Dünya Savaşı ve işgal yıllarında yalnız kalacak olsa da bu dönemde Sürmene'nin toplumsal yaşamında o kadar değilse de iktisadi yaşamında önemli bir yeri olan Hasan Tahsin Kırallı'nın de en azından İttihatçılarla iyi geçindiği görülüyor.¹¹¹ Sürmene'de de toplumsal örgütlülük İttihatçılar eliyle yürütülmektedir; Trablusgarp Savaşı sırasında Sürmene'de toplanan yardımlar Sürmene İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce toplanarak tüccar Kefelizade Hacı Hafız Mahmut Efendi aracılığıyla iane komisyonuna ulaştırılmıştır.¹¹²

Rıfki Bey'in ne İstanbul, ne Trabzon, ne de Edirne'nin İttihatçı çevresinden etkilendiğini görüyoruz. Kuşağının çoğu mektepli genci gibi İttihatçı olmamasını herhalde tüccar ailesine ve çarlık Rusya deneyimine bağlamak yanlış olmayacak. Çünkü Rıfki Kulaç'ın genç yaşta Rusya'ya gittiğini, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düştüğünde esaret kampında yayınladığı bir yazısından öğreniyoruz. Esaret kampında

yayınlanan *Işık* gazetesinde, Sayı: 6, 17 Nisan 1335/1919 günlü 'İçtimaiyat: 6' yazısında, "Mujik" denilen Rus

İlk gençlik...

110 Kudret Emiroğlu (1990), "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon Gezisi (1911)", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 4, s. 53-59 ve Kudret Emiroğlu (1992), "Trabzon'da Sosyal Seçimler-1912" *Tarih ve Toplum*, 17 (97); s. 41-46.

111 Enbiya Kırallı (2015), *Moskova'dan Anadolu'ya Maksut ve Mustafa Suphi*, Kaldıraç Yayınevi, İstanbul, 404.

112 Melek Öksüz (2013), "Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Mevaki-i Harbiyyesi İlane Defteri'ne Göre Trablusgarp Savaşı İçin Trabzon'dan Toplanan Yardımlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 15, Güz, s. 202.

köylüsü (...) efendileri için çalışan kölelerden başka bir şey değildir. Rusya'ya yaptığım kısa bir seyahatle bu hakikate daha yakından şahit oldum" cümlesinden Rusya'ya devrimden önce seyahat yapmış olduğu anlaşılıyor. Yani bu seyahat 1917'den önce olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan, Rıfki Beyi'n de askere gittiği 1915'ten de önce olmuş olmalıdır.

Hakkında başkaca bilgi sahibi olmasak da bu seyahatin veya seyahatlerin ailenin Rusya ile ticaretinin bir sonucu olduğunu ve Rıfki Bey'in dünyasını genişletip görgüsünü arttırmasında yararlı olduğunu kabul etmek durumundayız. Dönemin Trabzon'unda gelişen Avrupa-Rusya-İran transit ticaretiyle birlikte oluşan 'liman burjuvazisi' Rusya'yla ticaretle de uzmanlaşmıştı. Sürmene'de ticaret odasında ve toplumsal yaşamda etkinliğini görmüş olduğumuz Kulaçzade İdris Efendi gibi, Rıfki Kulaç'ın ağabeyi Mustafa ve kardeşi Tahsin de Rusça ve Gürcüce öğrenecek derecede bu ticaretle meşguldüler. Rıfki Kulaç'ın da bu ilişki sayesinde genç yaşında Çarlık Rusya'sına gidebildiği düşünülmelidir. Ancak bu seyahatin sıklığı, süresi, kapsamı hakkında bilgimiz yoktur, yani öncesi ve sonrası ve dar veya geniş bir toplumsal, iktisadi çevresi olduğunu da düşünmek gerekir.

Rıfki Kulaç'ın seyahatlerinin Rusya ile sınırlı kalmadığını gene esir kampındaki bir yazısındaki Bükreş Operası ifadesinden anlıyoruz: "Dünkü milletlerden sayılan Romanyalıların on sekiz milyon frankla meydana getirilmiş Bükreş Operası'nı gördüğüm zaman o kadar küçüldüm ki... Hayat, bizim anladığımız gibi ölümle nihayet bulan ağır bir çileden ibaret değildir." (Işık, Sayı: 9, 23 Nisan 1335/1919)

Şu ifadeleri de ziyaret ettiği ülke ve millet hakkında açık bilgi vermese de böyle bir görgüyü yansıtmaktadır: "Kulüplerde münakaşalar yapan, bir mebusun beyanatını beğenme-

yecek kadar irfan kabiliyeti gösteren Latin çocukları tanırım. On beşine kavuşmuş bir İngiliz delikanlısı bavulunu koltuklar, yapıyınız Avustralya'ya, Amerika'ya dünyanın en ıssız köşelerine gider ve nihayet bir yığın kazançla Britanya'ya avdet eder. Böyle saadetler henüz bizden uzaktır. Türk genci hâlâ yirmi beş yaşında suya muhtaç bir fidan gibidir" (*Işık*, Sayı: 3, 11 Nisan 1335/1919)

Yani Rıfkı Kulaç'ın görgüsünü yalnız okumalarından değil, sınırını bilemediğimiz Avrupa seyahatlerinden de edindiğini düşünmemiz gerekiyor.

Rıfkı Kulaç 'Halit Rıfkı' imzasıyla, kütüphanelere girebilen sayılarından öğrenebildiğimiz kadarıyla, 1919 yılından itibaren esir kampında gazetelerde başyazarlık yapmakta, makaleler yazmaktadır. Bu yazılar bize iki konuda fikir vermektedir. Birincisi, Rıfkı Bey'in, bu işlek kaleme ve bilgiye sahip olabilmesi ve esir kampındakilere başyazarlığını benimsetmesine yol açacak kadar askerlik öncesi yazarlık deneyimi olması gerektiğidir. İkincisi, askerlik ve esaret yaşamında, yazarlık kadar değilse de gene de bir dünya görüşü geliştirmenin zorluğu dikkate alınarak, İstanbul'dayken de en azından sosyalist görüşe yakınlık duyuyor olmasıdır. Yukarıda söz konusu edilen yazısında mujikerlin yaşamına "daha yakından şahit oldum" deyişi, bu seyahatinde daha önceki bilgilerinin doğrulandığı anlamını içermektedir.

Yaşının çok genç olmasına karşılık yazılarının niteliği göz önüne alındığında 1919 öncesinde de yazıyor olması gerektiği düşünülse de 'Halit Rıfkı'nın 1919 veya 1914 öncesi bir yazısına rastlayamadık (bu tarihte ve ömrünün sonuna kadar müstear adla yazı yayınlayıp yayınlamadığı bir soru işareti olarak kalıyor). Osmanlı siyasal düşüncesinde sol geleneğin 1908'den itibaren özellikle Selanik, İstanbul ve Edirne'de bir çevre edine-

bildiğini ve dergilerdeki tartışmalarda kendisini sergilemeye ve geliştirmeye çalıştığını gözlemliyoruz. Edirne’de yayınlandığını gördüğümüz *Say ve Tettebbü* dergisi yanında Selanik’te *Vatandaş, Amele*, İstanbul’da *Say ve Amel, Işık* gazete ve dergileri çeşitli tonlarda köycülük, halkçılık, sosyalizm eğilimleri içerirler.

Yayın dünyası dışında, sadece Selanik’teki Sosyalist İşçi Federasyonu’nun eylemleri değil, öncelikle Makedonya’da olmak üzere Bulgaristan’da ve diğer Balkan halkları (ve Ermeniler) arasında sosyalist ve sosyalitimsi örgütlenmeler ve eylemler söz konusuydu. Osmanlı dünyası, bu halklar ve düşüncelerle bugün sanıldığından çok daha iç içeydi. Türkler dahil bütün bu halklar için sosyalizm, milliyetçilik, halkçılık, köycülük kalkınma ve demokrasi hedeflerinin aracı ve amacı olarak da iç içeydi.

Trabzon örneği üstünde durursak, İttihatçı *Trabzon’da Meşveret* gazetesinde de 1909 yılında şu duyuru yer almaktaydı: “İtizar - A(yn). N(un). imzasıyla sosyalistlik hakkında matbaamıza gönderilen makalenin kesret-i mündericat hasebiyle gelecek nüshaya talikine mecburiyet hasıl olduğunu maa’l-itizar beyan eyleriz,” No: 60, 21 Mart 1325/3 Nisan 1909. Gazetenin 61. sayısı ve 200. sayıya (31 Temmuz 1326/13 Ağustos 1910) kadar sonrasının mevcudu olmadığından, sosyalistlik yazısını ve konunun devam ettirilip ettirilmediğini bilemiyoruz.

Trabzon’da 10 Temmuz 1325 (23 Temmuz 1909) tarihinden 10 Temmuz 1326 (23 Temmuz 1910) tarihine kadar 24 sayı (21-22 ve 23-24. sayılar birliktedir) yayınlanmış olan *Kebkeşan* dergisinde Lostarzade Basri, “Demokrasi ve Mesalik-i İçtimaiyye”, “İnsaniyetin Tekamül-i Siyasi ve İçtimaisi”, “Saadete En Müsait Hal-i İçtimai Nedir?” başlıklı yazılarında insanın evrimi ve toplumların dönüşümünden söz ederken burjuvazi, aristokrasi, demokrasi vb kavramları açıklar ve sosyalizm

ve kaynaklarını anlatarak Uluslararası Emekçiler Birliği'nin kuruluşu ve tarihi hakkında da bilgi verir.¹¹³ *Kehkeşan*, Trabzon dışından da birçok yazara ev sahipliği yapmış, edebiyat yanında özellikle toplumsal bilimlere de yer vermiş, hacimli ve nitelikli bir dergidir.¹¹⁴

Trabzon'da yayınlanan *Haber Babası* gazetesinde 13 Eylül 1325 (26 Eylül 1909), *Kehkeşan*'da 1 Teşrin-i evvel 1325 (14 Ekim 1909) tarihli sayılarda yayınlanacağı duyurulan¹¹⁵ *İnkılap* gazetesi ise "sosyalist Mustafa" tarafından çıkarılmıştır. Bugüne varlığı gelemeyen gazetenin içeriği hakkında Yust'un verdiği bilgilere göre Mustafa Trabzon'da Osmanlı Sosyal Demokrat Partisi'nin örgütlenmesi için çalışmış, ancak başarısız olarak örgütün mühürü ve belgelerini yok etmek zorunda kalmıştı.¹¹⁶ Otuz sayı yayınlanmış olan gazete Yust'a göre İttihatçılara muhalefet eden "sağcı-sosyalist" bir yayındı.¹¹⁷ Herhalde Yust, 1922 yılının terimleri ile "komünist" değil "sosyal demokrat" olduğunu anlatmak istiyordu.

1909 ve 1910'da Ermeni Hınçak örgütü (Trabzon dışından getirdikleri yanında) Trabzon'da sosyalist kitap ve broşürler yayınlar: Malkhas, *Mevcut Açlık ve Nedenleri*, Meşveret Matbaası, 1909; *Bir Mayıs*, Meşveret Matbaası, 1909; Sunik, *Kabrolsun Sosyal Demokratlar*, 1910; *Fredrich Engels Yaşamı ve Eserleri*, çev. Sunik, Meşveret Matbaası, 1910 ve *Liberaler ve Sosyalistler*, çev. Sunik, Serasi Matbaası, 1910, bugün bilebildiklerimizdir. Malkhas (Hovsepian Ardaşes) 1877 Trabzon doğumlu olup Ermeni örgütlerinin sosyalist kanadında gayet faal olduğu gibi

113 Sırasıyla, Lostarzade Basri, *Kehkeşan*, No: 9, 12; No: 17, 18; No: 21-22, 23-24.

114 Bkz. Hüseyin Ayaz (2013), "II. Meşrutiyet Dönemi Trabzon Basınından Bir Örnek: *Kehkeşan Dergisi*", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 14, s. 85-98.

115 Hüseyin Albayrak (2010), *Trabzon Basını*, I, s. 61.

116 K. Yust (1995), *Kemalist Anadolu Basını*, haz. Orhan Koloğlu, ÇGD Y., Ankara, s. 25.

117 Yust, s. 19, 27.

Trabzon'da 1909'da *Khariskb* (Çapa) adlı gazeteyi de yayınlamıştır (Aynı zamanda romancı olup, 1918'de Ermenistan parlamentosuna seçilmiş, ABD'ne göç etmiş ve davetli olduğu Beyrut'ta 1962'de kalpten ölmüştür).

Trabzon ve Sürmenelilerin ve Kulaç ailesinin ticaret mekanı olan Batum, tarihçilerimiz tarafından üstünde yeterince durulmayan önemli bir kavşak halindedir. Önce Trabzonluların olmak üzere Osmanlının Rusya'ya ve İran'a açılan önemli kapılarından biridir. 1902 yılından beri sosyalist akımlardan etkilenmekte olan Batum, Rusya'da 25 Ocak 1905-Ocak 1906 tarihleri arasında patlak veren 1905 Devrimi'ni yaşayan şehirlerden biri olmuştur. Bu olaylarla eklemlenen biçimde en ateşlisi Erzurum olmak üzere Anadolu'da 1906-1907 vergi ayaklanmalarının önemli kapılarından biri gene Batum'dur. Prens Sabahattinciler, İttihatçılar¹¹⁸, Ermeni komitacılar Batum üstünden Anadolu'yu etkilemeye çalışmışlardır. Rusya'da bulunan Karadenizli işadamları ve işçiler Batum'dan yurda çıkıp girmektedirler. Onlaca Arşiv belgesi hükümet ve Trabzon valiliğinin bu şehirle ilişkilerdeki duyarlılığını belgelemektedir. 1905 yılından itibaren Batum'la ilişkisi bulunan bir kişinin, devrimci eylem ve söylemlerle tanıklığı ve tanışıklığı olmaması düşünülemez.¹¹⁹

1908 yılında Osmanlı ülkesinde, özellikle İstanbul, Selanik ve Edirne'de sol rüzgarlar esmektedir. Hüseyin Cahit 1908'de *Tanin*'deki başmakalesinde Meclis-i Mebusan'da yirmi üyeli

118 Bkz. Çiğdem Önal Emiroğlu ve Kudret Emiroğlu (haz.) (2017), *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Paris Merkezî Yazışmaları Kopya Defterleri (1906-1908)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y.

119 Mustafa Sarı (2014), *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, TTK, Ankara adlı eserinde 48-55. sayfalarda Rus ihtilallerinin Batum'da yansımalarını işler. Batum Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı, İngiltere, Menşevik Gürcistan, Türkiye ve Sovyet Gürcistan'ı arasında el değiştirirken, Mart 1920'de Batum Lıvası İslam Cemiyeti, İngiltere ve Osmanlı devletlerine telgraf çektiğinde, Acara ahalisi vekili Abdullah Kırallıade, Kulaçların hısmıdır (Sarı, a.g.e., s. 460).

bir sosyalist fırka kurulacağı söylentisini tartışır.¹²⁰ 1912 Balkan Savaşı'na kadar bu rüzgar devam etmiştir. Rıfki Bey'in Balkan Savaşı'nın doğrudan etkisi altında kalmasına karşılık, sosyalistliği sürecektir. Üstelik esaretten kurtulup yurda döndükten sonra sol rüzgarlar yeniden, Bolşevik Rusya'dan ve Kuva-yı Milliyeci Ankara'dan esmeye başlamıştır.

28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında Rıfki Bey 18 yaşında ve bilebildiğimiz kadarıyla böyle bir çevrenin gencydi.

Marx'tan Stalin'e Sosyalizm, Devrim ve Türkiye'de Siyaset

Rıfki Kulaç'ın 1919'da İskenderiye esir kampında yazdıklarından, 1927-28 yıllarında Trabzon'da yoğun biçimde yazdığı başmakelelerden ve 1947'de yayınladığı son makalesinden anladığımız sosyalizm görüşü, 1917 Bolşevik Devrimi'nden önce biçimlenmiş ve bu dönemde yoğrulduğu esas yapısını korumuştur. Türkiye'de Marksizm'in ve sosyalizmin kaynaklarına baktığımızda, Rıfki Kulaç'ın görüşünün, sözlü bir arkadaş çevresinin ve önce Fransızca sonra Rusça bilgisinin eseri olduğunu söylemek mümkündür. Rıfki Kulaç'ın görüşünün, sonraki ve bugünkü Marksizm ve sosyalizm kavramsallaştırma ve sorunsallarından farkını ortaya koyabilmek için biraz bu alanın tarihine, yaşanan değişime bakmak gerekir.

Kapitalizmden sonra gelecek sosyalizm, kapitalizmin geliştirdiği çelişkilerin ve kendisine karşı kuvvetlendirdiği proletaryanın devrimiyle gerçekleşecektir. Sosyalizmin gerçekleşmesi için kapitalist üretim biçiminin barındırdığı bütün üretim güçlerin potansiyelini geliştirip tüketmesi gerekir.¹²¹ Ancak bu

120 Hüseyin Cahit, "Fırkalar, Meseleler", *Tanin*, No: 134, 1 Kanun-u evvel 1324 [14 Aralık 1908].

121 K. Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz, 1859.

aşamada toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ters düşer, yani mülkiyet ilişkileriyle ve onun belirlediği hukukla çelişmeye başlar. Ülkelerde ve ülkeler arasında kapitalizm eşit düzeyde gelişmediği için farklı toplumsal sınıf ve tabakalar da farklı gelişim süreçlerine göre mücadele ve ittifaklara girerler, yenilgi ve zaferler yaşarlar. “İçerik açısından değilse de biçim açısından proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi ilk aşamada ulusaldır. Her ülkenin proletaryası önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak durumundadır.”¹²² Ancak dünya kapitalizmi geliştikçe ve burjuvazi, kendi ülkesindeki burjuva kanatlarla ve başka ülkelerin burjuvalarıyla mücadele ettikçe, kendi ülkesinin proletaryasını da mücadele içinde eğitmiş olacaktır. Böylece bir ülke proletaryasının kazanımları, diğer ülkelerin mücadelelerinin de sahneleri şeklinde gerçekleşecektir.

Büyük toplumsal devrim, “burjuva çağının ortaya çıkardığı sonuçları, dünya pazarını ve modern üretici güçleri, yönetimi altına aldığı ve en ileri halkların ortak kontrolüne verdiği zaman”¹²³ gerçekleşmiş olacaktır yani söz konusu olan, gelişmişlikle evrenselliği bir arada içerebilen bir dünyanın devrimidir.

“Gelişme süreci içinde sınıf ayrımları ortadan kaybolunca ve üretimin tümü örgütlü bireylerin ellerinde yoğunlaşınca, kamusal zor kullanımının politik niteliği kalmaz.” Proletarya, burjuvaziyle mücadelesi gereği sınıf olarak birleşip, “devrim yoluyla egemen sınıf olduğunda ve egemen sınıf olarak zorla eski üretim ilişkilerini ortadan kaldırdığında, böylece o üretim ilişkileriyle birlikte sınıf karşıtlığının varlık koşullarını da, bütünüyle sınıfları da ve dolayısıyla sınıf olarak kendi egemenliğini de ortadan kaldırmış olur. Sınıflarıyla ve sınıf çelişkileriyle

122 Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, 1848.

123 Marx ([1853] 1972), “The Future Results of the British Rule in India”, *On Colonialism, Articles from the New York Tribune and other writings*, International Publishers, New York.

le birlikte eski burjuva toplumunun yerine, her bireyin özgür gelişiminin herkes için topluca özgür gelişim koşulu olduğu bir birlik gelir.”¹²⁴ Yani proletaryanın diktatörlüğü, devletin sönmümlenişinin son aşamasının geçici evresidir. Marksizm enter-nasyonalist yönüyle özel mülkiyet, devlet ve aileye karşı olan yönünü birbirinden ayırt etmemiştir.

İçerik olarak evrensel olan devrimci mücadelenin, biçim olarak evrenselliğe ulaşması, kapitalizmin toplumları eşitleyi-ci aşamaya gelmesiyle mümkün görünmektedir: “Halkların ulus olarak ayrışmaları ve karşıtlıkları, daha burjuvazinin, ti-caret özgürlüğünün, dünya pazarının, sanayi üretimindeki tek biçimliliğin ve ona uyan yaşam koşullarının gelişmesiyle zaten giderek yok olmakta. Proletaryanın egemenliği bunu daha da yok edecektir. Birleşik eylem, hiç değilse uygar ülkeler arasın-da olmak üzere, proletaryanın kurtuluşu için en önde gelen koşullardandır. Bir bireyin bir başka bireyi sömürmesi ortadan kalktığı ölçüde, bir ulusun da ötekini sömürmesi ortadan kal-kacaktır. Ulusun kendi içindeki sınıfların karşıtlığıyla birlikte ulusların birbirlerine karşı düşmanca tutumları da düşer.”¹²⁵

Kapitalizmin ‘bir aşamasında’, üretici güçlerin toplumsal-lığı, onların özel mülkiyet olarak kalmasını anlamsızlaştırdığı gibi, ulusal sınırları da anlamsızlaştıracaktır. O zaman birleşik proletarya egemenliği “bunu daha da yok edecektir”

Marx, 1848’de komünistlerin, esas dikkatlerini Almanya’ya yönelttiklerini yazar. Çünkü Alman burjuva devrimi, Avru-pa’da beklenen “proleter devrim”in öncüsü olabilecektir. Al-man burjuvazisi, İngiltere ve Fransa burjuvazisi kadar gelişkin değildir, fakat İngiltere ve Fransa’da burjuvazi devrim yapar-

124 Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, 1848.

125 Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, 1848.

ken proletarya ile ittifak yaptığında bu iki ülkenin proletaryaları da gelişkin değildi. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa burjuva devrimleri, burjuva devrimi olarak kaldılar. Oysa şimdi, Almanya'da ittifak ederek proletaryanın zorladığı Alman burjuva devrimi, İngiltere ve Fransa proletaryasının İngiltere ve Fransa burjuvazisi ile ittifak yaptığı zamana göre "Avrupa uygarlığının daha gelişkin koşullarına denk geldiği" için, burjuva devriminin ötesinde, bir proleter devrimin "ön oyunu" olabilir.

Üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin devrimci çağa yol açışı, tarihsel determinizme (kısaca üretimdeki gelişmelere) bağlı olarak açıklanmış görünürken, Marx ve Engels, proletarya desteğinde Alman burjuva devriminin, Avrupa'da beklenen "proleter devrim"in öncüsü olabileceğini söylemişlerdir.¹²⁶ Tarihsel determinizme karşı tarihin bu oyununu hesaba katan Marx, belli başlı gelişmiş ülkelerde örneğin İngiltere'de proletaryanın devrimci şiddete başvurmadan zafere ulaşabileceği öngörüsünde ve Rusya'da geleneksel komün sisteminin doğrudan dönüşümün uygun koşullarında, bireysel burjuva mülkiyet düzeni aşamasının üzerinden atlamanın mümkün olduğu öngörüsünde bulunmuştur.¹²⁷

Bernstein ve arkadaşları, Marx'ın öngörüsünün gerçekleş-

126 August Bebel'in, Erfurt Programı tartışmalarındaki ifadesi Alman ekonomizmine örnek gösterilmiştir: "Burjuva toplumu kendi mezarını öyle güçlü bir biçimde kazıyor ki, bizim yapmamız gereken tek şey onun ellerinden düşmekte olan iktidarı almaktır." (Winfried B. Scharlau ve Zbyněk A. Zeman (2007), İtihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisini: Parvus Efendi Devrim Taciri Parvus-Helphand, çev. Süheyla Kaya, Kalkedon Y., İstanbul, s. 59'dan görüldük Michael Minko Sotiron (1972), *The Non-revolutionary Nature of the German Social Democratic Party form 1863-1890*, Simon Fraser University, s. 160'daki *Protokol über ide verhandlungen des Sozialdemokratischen Partei. Abgehalten zu Erfurt vom 14. Oktober bis 20, 1891*, Berlin, 1891, s. 159'daki alıntıdan).

127 F. Engels, *Alman Köylüler Savaşı*'nda iktidar oyununun yaratabileceği olasılıklar üstünde durur: "Radikal bir patinin liderinin [führer einer extremen partei] başına gelebilecek en kötü şey, hareketin temsil ettiği sınıfın egemenliği ve bu sınıfın egemenliğinin gerektirdiği önlemleri almak için henüz olgunlaşmadığı bu safhada hükümeti devralmak zorunda kalmasıdır." (Winfried B. Scharlau ve Zbyněk A. Zeman (2007), İtihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisini: Parvus Efendi Devrim Taciri Parvus-Helphand, çev. Süheyla Kaya, Kalkedon Y., İstanbul, s. 111'den görüldük Friedrich Engels, *Der Deutsche Bauernkrieg*, Dietz Verlag, Berlin/DDR 1960, s. 400'deki alıntıdan).

meyip toplumun burjuvazi ve proletarya biçiminde iki zıt kutba ayrılmadığı ve aksine orta sınıfın büyüdüğü teziyle Marksizmden koparken, Ortodoks Marksizm, kitlesel örgütlenme yerine bir grup seçkin sosyalist devrimcinin iktidarı kapitalizmi yok etmek üzere ele geçirmesini savunan Blankuizm'e karşı çıkarken, proletaryanın mücadele hedeflerini ekonomik gelişmeyle ölçen 'ekonomizm' veya proletaryanın mücadele zeminini hazırlayacak kişisel ve siyasal haklar için mücadeleyi birincil gören 'legalizm'e de karşı çıkar.

Plahanov'la Lenin, Lenin'le Troçki, Menşeviklerle Bolşevikler arasındaki tartışmalar, bir ülkede sosyalist devrimin başarıya ulaşabilmesi için, burjuva devrimin –aşamanın- yaşanmış olmasının önkoşul olup olmamasının kabulü üstünden yürütülmüştür.

Marx ve Engels, çeşitli ilişkileri sonucu, Avrupa'da gerici- liğin kalesi olarak nitelenen Rusya'yla ilgilenmişlerdi. Alman devriminin olası özgüllüğü gibi, Rusya'nın da ortaklaşacı köy yapısının özgül bir devrimci durumla birleşebileceğini öngörürler: "Rusya'da, hızla gelişen kapitalist vurgunculuğun ve henüz gelişmeye başlayan burjuva toprak mülkiyetinin karşısında toprakların yarıdan fazlasının köylülerin ortak mülkiyetinde olduğunu görüyoruz. Şimdi soru şudur: Bir hayli çöküntüye uğramış olmakla birlikte yine de ilkel ortak toprak mülkiyetinin bir biçimi olan Rus obşçına'sı daha ileri komünist ortak mülkiyet biçimine doğrudan varabilir mi? Yoksa o da, önce, Batı'nın tarihi evrimi olan çözülme sürecinden mi geçmelidir? Bugün için bu soruya verilebilecek tek cevap şudur: Eğer Rus devrimi Batı'da bir proleter devrimine ışık yakar da bu iki devrim böylece birbirini tamamlarsa, bugünkü Rus ortak toprak mülkiyeti komünist bir gelişim için hareket noktası yerine geçebilir."¹²⁸

128 Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, 1882 baskısına ö

Lenin 1920’de ‘*Sol’ Komünizm* kitabında, bu özgüllüğü ve etkileşimi vurgular: “Rusya’da proletaryanın iktidarı ele geçirmesini izleyen ilk aylarda (25 Ekim [7 Kasım] 1917), bu geri ülke ile Batı Avrupa’nın ilerlemiş ülkeleri arasındaki çok büyük farklardan dolayı, Batı Avrupa ülkelerinde proleter devrimi, bizimkine pek az benzeyecek gibi görünüyordu. Bugün artık önemli bir uluslararası deneyime sahip bulunmaktayız; bu deneyim, bize açıkça göstermektedir ki, bizim devrimimizin bazı temel çizgilerinin, yerel değil, özellikle ulusal değil, uluslararası nitelikte bir önemi vardır. (...) Kuşkusuz bu gerçeği abartmak, bunu devrimimizin belli temel çizgilerinden ötelere yaymak büyük yanlıgı olur. Aynı şekilde, proletarya devriminin ileri ülkelerin en azından birinde zaferinden hemen sonra, pek olasıdır ki, bu durumda meydana gelecek ani bir değişiklik sonucunda Rusya, örnek bir ülke olmaktan çıkacak, (‘sovyet’) ve sosyalist anlamda bir kez daha geri bir ülke durumuna gelecektir.”¹²⁹

‘Ekonomistler’ ülkede üretici güçlerin, içinde yer aldığı üretim ilişkileriyle çelişkisinin devrim talebine evrileceği gelişmişliği beklerken, ‘legalistler’ de bu taleplerin örgütlenebileceği ve ittifaklar kurabileceği sürece katkıda bulunmayı hedefleyen bir program geliştiriyorlardı. Devrimin kuramsal olarak hangi gelişmişlik ve evrensellik aşamasında gerçekleşebileceği sorusuna Lenin, 1916’da, emperyalist aşama ve zincirin zayıf halkası Rusya cevabını vermiştir.¹³⁰

Lenin’in 1903’ten itibaren geliştirdiği ‘parti kuramı’, o zamandan “partinin işçi sınıfı yerine geçirilmesi” eleştirisiyle karşılaşmış olmasına karşılık, 1919’da kurulan Komintern (III. Enternasyonal) de aynı örgütlenme kuramının dünya ölçeğinde gerçekleştirilme çabasıdır. Lenin’in son katıldığı IV.

129 V. İ. Lenin, ‘*Sol’ Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*.

130 V. İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*.

Komintern Kongresi'nde 1922'de "Dördüncü Dünya Kongresi, bütün ülkelerin proletaryalarına, proletarya devriminin tek bir ülkede asla bütünüyle zafer kazanmayacağını, zaferin dünya devrimi olarak uluslararası alanda kazanılması gerektiğini hatırlatır."¹³¹

Bir "dünya devriminin olmayacağı" (veya kaybedildiği) bir gerçeklik olarak teslim edildiğinde, Rus devriminin kaderine ve karakterine de karar vermek gerekmiştir. Bulunan formül "tek ülkede sosyalizm"dir. Bu formül III. Enternasyonal aracılığıyla bütün ülkelerin komünist partileri için yaşatılacak bir amaç olarak önlerine konduğu gibi, sosyalist bir ülkenin var olduğu uluslararası ortamda (sosyalist kutup) ezilen ulusların devrimci role aday oldukları düşüncesiyle ulusların kendi kaderini tayin hakkı da devrimci bir taktik olarak formüle edilmiştir. 'Tek ülkede sosyalizm' Komünist Enternasyonal'in VI. Kongresi'nde (1928) ifadesini bulmuştur: "Ekonomik ve politik gelişmenin eşitsizliği kapitalizmin kesin bir yasasıdır ve hatta emperyalist çağda daha belirgindir. Bu nedenle uluslararası proletarya devrimi her yerde aynı anda meydana gelecek tek bir hareket olarak anlaşılamaz. Bu nedenle sosyalizmin zaferi önce birkaç kapitalist ülkede veya birinde mümkündür."¹³²

Sosyalizmin 'tek ülkede inşa edilmesi' zorluğu, bu ülke Rusya (ve tabi olan Orta Asya) olunca esas olarak kalkınma/refah sorununu da gündeme getirmiştir. Sovyet Devrimi'nin özgün koşullarında, 'sovyetler birliği' ile sendikalar arasında yaşanan iktidar mücadelesi, sendikaların hükümetleşmesi veya devletin sendikalaşması tartışmalarını 1921 yılında sendika yönetimlerinin partileştirilmesi ile çözmüştür. 1928 yılında 'sol muhalefet' eritilmiştir. Partinin ve teknokratlarının (sınıf üstü veya

131 Fernando Claudin (1990), *Komintern'den Kominform'a Komünist Enternasyonal'in Bunakımı*, çev. Yavuz Alogan, Belge Y, İstanbul, s. 57.

132 Claudin, 1990, s. 90.

ötesi) merkezi kalkınma programları böylece siyasal katılım ve bilinç taşıyıcı yönünden gittikçe daha fazla uzaklaşmıştır.

Sosyalizmin tek ülkede oluşu ‘millîliği, İtalya’da ve Almanya’da Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenilgiye uğramış solun/halk tabakalarının, milliyetçi sol olarak ikame edilmesini çağırıştırır. Evrenselciliğin ortak değerlerle yerel özellikleri yok edici bir gelecek tasarımı içermesine karşın, yerel siyasi ve Savaş sonrası siyasi sorunları kavramsallaştırmakta ve çözmekte sıkıntıya düşen orta sınıf öncüler, bir yandan uluslararası kapitalizmi suçlarken, bir yandan da bu ‘savunma’ya eklemenecek kendi üretim örgütlenmelerini düzenlemek gibi ‘onarıcı’ bir sorun hatta ödevle karşı karşıyadırlar. Ancak evrensel ölçekte yerel, yerel ölçekte ‘millî’ olana ve millî örgütlenmenin yegane savunucusu olarak ortada kalan ‘devlet’e verilen önemle kapitalizm düşmanlığı birleştiğinde ortaya sadece sahte bir burjuva düşmanlığı (halka rağmen zenginleşen ve devlet kurumlarını halka rağmen kullanan, halktan/milleten uzak burjuva) söylemi koyan faşizm ve nasyonal sosyalizm çıkmaktadır. Böylece faşist ve nasyonal sosyalist partiler, devleti halk adına ‘işgal’ ederler, ‘burjuvanın sözde incelmış hukuk ve adabı, sanatı’ yerine ‘halkın örgütlenmiş gücü olan parti’ egemenliğinde devleti yeniden donatarak tek egemen haline getirirler.

Osmanlı münevveri ve Türk aydını için bu tarih, devleti kurtarma ve kimliğini bulma sorunu-ödevi olarak ortaya çıkar. Bu travmatik ortamda bu kişi, esas olarak devleti kurtarma amacıyla devlet tarafından modern bir eğitime kavuşturulmuş eşraf çocuğu bir memur olduğundan, üretimde yer alışı biçimiyle halk sömürüsü üstünden yetişmiş, aldığı eğitimle halktan koparılmıştır, kendisini halkla özdeş görmez, esas olarak üretim ve bölüşüm sorunlarıyla ilgilenmez, kendi kağıt dünyasında üreteceği çözümlerle halkı da devleti de bir arada kurtaracaktır ancak halk onu

anlamamakta hatta engel oluşturmaktadır.

Üretimden, iktisattan, toplumbilimlerinden uzak bu aydınlanmacı hiyerarşik yaklaşım, ilk olarak halkın geriliğini tespit eder. Kurtarılması arzulanan ne ise ona göre konumuyla halk, millet, yurttaş, İslam, Türk olamamıştır. Halkın olması gerekeni olamayışının nedeni de devletin ve/veya aydınların yanlışlığıdır; yani bir tek bu tespitleri yapan aydının kendisi doğru ve haklıdır (ve kategorik olarak bu tespit(ler)in dışında bir yaklaşım gösterenler, kamusal alanda yer alamayacak kadar ezildiklerinden tarihe de geçememişlerdir).

Bu tabloda kurtuluş reçeteleri hazırlayanlar, kuramsal ve kavramsal anlayışlarını, ana rengi İslami veya Türkçü görünse de Avrupa'ya veya halka dönüş biçiminde tasarlarlar. Bütün bu araçsallık içinde 1908'in hareketli ve görece olanaklar sunan ortamında, "siyasal devrim"den sonra "toplumsal devrim" yapmanın zamanı gelmiştir. Bu arayışta en etkili kaynaklar, Çarlık Rusya'sından gelmiş Türk asıllılar, gene Rusya'dan etkilenmiş Bulgar ve Ermeni örgütleridir. Bu etkilenmenin içeriğinde daha çok Osmanlı münevverine de yakın gelen Narodniklik ve sosyalizm vardır. Bu etkilenme en canlı olarak, gerçek işçi-sosyalist eylemlere sahne olan Selanik ile kapitalist üretimin geliştiği İzmir'de, Bulgar-Makedon sınırında olmanın telaşını yaşıyan Edirne'de ve İstanbul'da görülür.

Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılan imparatorluk sahnesi karşısında dünya sisteminin alternatifi bir anlayış olarak sosyalizm kendisini gösterdiği gibi, dünya sistemine karşı duran Rus Devrimi de etkili bir müttefik olarak ortaya çıkar. Savaş koşullarında 'millet' olmak için burjuvaziyi yaratmak gerektiği fikrine varan İttihatçılar başta olmak üzere, sosyalizm mevcut durumu tanımlamak ve üstelik kendine bir hareket alanı yaratmak için bir kurtuluş

reçetesi olur. Bu reçeteden söylem ve eylem olarak en iyi yararlanan Kemalistler iktidarı ellerinde tutarlar.

İktisadi yaşamda işveren ve beyaz yakalı, siyasi yaşamda iki dereceli seçimle katılım ve örgütlenmeyi engelleyici, korporatist, ahlakta liberal olan yeni yönetici sınıfın klikleri arasında savaş sonrasında yaşanan mücadeleyi, “müdahaleci” (kendi söylemiyle inkılâpçı/devrimci – fiiliyatta ayırt edici yönüyle cumhuriyetçi, laik) Kemalist klik kazanmış ve Kürtçü ve dini akımlara karşı başarısıyla yeterliliğini sınıfına ispatlamıştır. Bu ‘başarı’dan sonra siyasi ve entelektüel ferahlık isteğine karşı, 29 Büyük İktisadi Buhranı karşısında, sahil şeridinin burjuvazisini iktidarı devretmek (ve kitleleri yönlendirmek) için yetersiz bulan Kemalistler, yurtseverlik, milliyetçilik ve halkçılığı eşleştiren kavramsal ortamı, (gerçek yurtseverlik, milliyetçilik ve halkçılığın gereği olarak) devrimcilik ve devletçilik söylemiyle iktidar çevresinde bir toplumsal hareketmiş gibi sergileyerek, olası muhalefeti baştan engellemişlerdir. Serbest Fırka’nın ve bu oyunu oynamakta yetersiz (Savaş öncesi Türkçülüğünde kalmış) Türk Ocakları’nın kapatılarak CHP’nin devletle özdeşleştirilmesi ve toplumsallaşma gereksinimine cevap veren Halkevlerinin kurulması, bu bunalımı iktidarda kalarak atlatmak için yeterli olmuştur.

Almanya ve Rusya’dan dünya devrimi ve sürekli devrim anlayışıyla kavramsal bir çerçeve edinmiş ilk entelektüel kadro, iktidardan ciddi bir darbe yedikten sonra, Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin birbirinin tek dostu olarak görüldüğü totaliter dünyada, Stalin’in tek ülkede sosyalizm anlayışının sonucu olarak, Kemalist hareket ve iktidarı burjuva devrimi ilerlemeciliğini ifade eden tarihsel gelişim çizgisi içinde desteklemiş, her bunalımda günah keçisi yapılmalarına rağmen, 1968 kuşağına kadar fedakârca Kemalizmin laikliğini ve liberal

ahlak vitrinini benimsemişlerdir.

Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi işçi sınıfını yaratacak, burjuva kültürünün gelişmesi toplumsal hakları talep eden bireylerin ortamını hazırlayacak, böylece sosyalizme daha da yaklaşılabilecektir. Sosyalistlerin görevi, bu gelişimi tespit ve ilan ve örgüt halinde bu gidişe karşı çıkan gericilerle mücadelede burjuvaziyi desteklemek, onun ilerici kanadına güven vermektir.

Sermayenin iktidara göre el değiştirdiği ülkede burjuvazinin ilerici kanadına göre, iktidara her türlü desteği vermek gerektiğinden, enternasyonalizm ve kozmopolitlik en büyük suçtur çünkü milli kurtuluşa milli bir deva (devlet) gerekir. Milli kurtuluş, muasır medeniyet seviyesiyle ölçülürken, yaşayabilmek için (Avrupa’yı aşmak değil) bu seviyeyle kopmamak gerekirken, millilik vurgusu, üretim çevresinde örgütlenmiş siyasal yapının oluşturduğu egemen ideolojinin zedelenmemesi içindir. Egemen ideolojinin en veya tek yerli yönü ise (dinle karışık) ‘milli değerler’dir. Pazar oluşturamamış burjuvazinin, örgün eğitim kurumları üstünden yaratmaya çalıştığı seçmece ‘milli değerler’, millet olamamış halkın özünü oluşturan bir ‘ide’dir. Osmanlı 17. yüzyılından beri devletle sinik bir ilişki içinde olan halk için ise, devlet, suyuna gidildiğinde su verir. Bu devlet anlayışı ile halk ve burjuvazi egemen bir ideoloji ve devlete kavuşmaktadır. Muhalifler, iktidar karşısında başarılı olamadıkları için, halk tarafından daha şiddetle cezalandırılırlar.

Rıfki Kulaç, 1910’larda Leninist parti anlayışı öncesi Marksizm’le dünya görüşünü oluşturmuş, Fransız aydınlanmacılığıyla Marksist hümanizmi, kendi burjuva deneyimi ile anlaşılan erken yaşta özümlemiştir. Lenin’i anlayışla karşılamakla birlikte, ekonomist ve legalist bir yorumla, sosyalizmin ancak kapitalizmin gelişimi ile, üretimin toplumsallaşması, eşitleyici

gücünün dönüştürücü düzeye gelmesiyle kurulabileceğini düşünmektedir. Buna karşılık, Lenin, doğru pratik gösterdiğinde ve Mustafa Kemal, doğru pratik gösterdiğinde, bu tarihsel çizgide ilerleme yönünde önemli adımlardır. Lenin, sosyalizme geçiş açısından, ezilen sınıfların intikam duygularıyla erken bir adım atmış olabilir. Mustafa Kemal ise burjuva devrimi yolunda, Anadolu'da yaşayan insanları 'millet' düzeyine çıkarmakta, çok daha doğru ve zor, önemli bir işlev sahibidir.

Rıfkı Kulaç, bu ekonomist gelişimle belirlenen ilerlemeci çizgisiyle, siyasetin örgütler ve kitleler tarafından yapılması yönünde hiç fikir üretmemiş görülüyor. Kurtuluş Savaşı'nı halkın yapmış olmasına karşılık, iktidarın gene halk sömürücülerine verildiği yönündeki (yalnızca romanındaki) açık, cesur yorumuna karşılık, tarihsel çizgi içinde bir toplumsal aşamadan ötekine geçişin önderi olarak gördüğü için, Mustafa Kemal'i olumlamaya devam etmektedir. Taşrada ve Trabzon'da siyaset, taşra ile merkez ağ arasındaki dokuya egemenlerin arasında katılım biçimi için, akraba ve hısım eşraf ailelerinin muhalif ve muvafık iki kliği arasındaki çekişme anlamına geldiğinde, Rıfkı Kulaç'ın burada (Serbest Fırka girişimi de yürütülemeyince) siyaset pratiği geliştirmesi beklenemez. Yaşamı boyunca edebiyat eseri olarak yalnızca bir tiyatro oyunu ve bir roman yazmış ve başkaca roman yazma niyetini gerçekleştirememiş, hep düşünce yazıları üretmiş Rıfkı Kulaç, bu işlevi ile var olmuş, var olmasına izin verilmediğinde de, çekilebildiği son sınırdaki kimliğini koruyarak kendisini var etmeyi bilmiştir.

B- Dünyanın Savaşı

Birinci Dünya Savaşı: Tarih ve Coğrafya - Hicaz

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Rıfki Bey alelacele Darülfünundan mezun edildi ve askere alındı. Rıfki Bey aşağıda çevrimyazısı verilen Terhis Belgesi'ne göre 30 Haziran 1331 [3 Temmuz 1915]'te Kadıköy Ahz-ı Asker Şubesi'nden talimgaha sevk edildi, 21 Teşrin-i evvel 1331 [3 Kasım 1915]'te talimgahtan çıkarak 58. Fırka 178. Alay 1. Tabur 2. Bölük'te görevlendirilip muallim yapıldı.

Rıfki Bey'in gönderildiği Hicaz-Yemen Cephesi'nde 7. Kolordu konuşlanmıştı. Kolordunun birer tümeni, Hicaz, Asir, Sana ve Hudeybe'de bulunuyordu. Toplam 12 bin civarında askerin 4.000'i Medine'de, 3.500'ü Taif'te, 1.200'ü Mekke'de, 2.600'ü Cidde'de bulunuyordu; gerisi Yenbu ve istasyonların muhafızı olarak ayrılmıştı.

Bu tümenlere yeni asker, silah ve malzeme desteği sağlamıyordu. 1912'den beri İngilizlerle Arap bağımsızlığını sağlamak amacıyla ilişki geliştirmek isteyen Mekke Emiri Şerif Hüseyin 5 Şubat 1914'te, daha savaş çıkmadan, İngiltere ile bölgede çizilecek sınırlar konusunda pazarlığa başlamıştı. 4 Mart 1916'da Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın, sadakatini sağlamak amacıyla Medine'ye gelmesine karşılık Şerif Hüseyin aynı

günlerde 10 Mart 1916'da İngilizlerle anlaşmaya varmıştı.¹³³ 10 Haziran 1916'da Mekke'de silahlı çatışma başladı ve Şerif Hüseyin bağımsızlığını ilan ederek Hicaz'ı büyük oranda ele geçirdi. Cephenin simgesel yönü Osmanlı askerinin Medine Müdafaası oldu. Yemen'de ise İmam Yahya Osmanlılara bağlı kalmış, Asir'de Seyyid İdris de ayaklanmaya katılmıştı.

Osmanlı Devleti, Arap aşiretlerinin Şerif Hüseyin'in ayaklanmasına katılmaması için onlarla ilişki kurmaya, para, altın ve iase sağlayarak sadakatlerini elde etmeye çalışırken, kendi askeri birlikleri her türlü sıkıntının içindeydi. Bölgeyle ilişkiyi sürdürebilmek için Hicaz demiryolunu açık tutmak gerekiyordu. Şerif Hüseyin ve oğulları, İngiltere yardımıyla Arap aşiretlerini örgütlemiş, Medine'nin Şam'la demiryolu bağlantısını kesmek amacıyla saldırılar ve sabotajlara başlamışlardı.

Hicaz demiryolundaki 96 istasyonun Müdevvere-Medine arasındaki 23'ü bugün Suudi Arabistan sınırları içindedir. Arap isyanının geniş bölgeleri denetlemeye başlaması ile Medine merkez ile Medine-Şam demiryolu üstünde toplanan Osmanlı savunmasına koşut olarak Rıfki Bey de Meşhed İstasyonu'nu korumakla görevlendirilmişti. Meşhed istasyonu hattın 999.000 km'sinde bulunan El-Bedayi ile 1.034.000 km'sinde bulunan Sehlü'l-Matran istasyonları arasında 1012.00. km'dedir. Şam-Medine arası olağan koşullarda üç gün sürerken 1917 Mart'ına gelindiğinde süre 9 güne, 1918'de 30 güne çıkmıştır. Bir lokomotifin 50 ton odun ve 40 ton suya gereksinim duyması ve bunların sağlanmasındaki zorluk, süredeki uzamanın da ana nedenlerindendir.¹³⁴

133 Mustafa Bostancı (2014), "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı: 14, Yaz, s. 117-136.

134 Ufuk Gülsoy (1994), *Hicaz Demiryolu*, Eren Y., İstanbul, s. 226, 258.

Araplarla ilişkileri İngilizlerin istediği yola sokmakta ünlenmiş Thomas Edward Lawrence (1888-1935) ne kadar etkili ise Araplara askerlik öğretme ile sabotaj ve dinamit-bomba kullanımında ustalıklarını gösteren Herbert Garland (1886-1921), Stewart Francis Newcombe (1878-1956) ve Pierce Charles Joyce (1878-1965) çok daha fazla etkindiler. 1916 Haziran ayında başlayan sabotaj ve saldırılar 1918 sonbaharında özellikle yoğunlaşmış ve bu süre içinde Medine ve çevresine iyice yaklaşmıştır.

1917 Ocak ayında İngiltere'nin El-Vech'i bombalaması ve buranın isyancıların üssü haline gelmesiyle demiryolu hattının önemini daha da arttırmıştı. Bundan sonra çatışmalar hat boyunca sürmüştü. 6 Temmuz 1917'de Akabe'nin de isyancıların eline geçmesiyle İngiltere Hicaz ve Sina cephelerini birleştirmiş, hattın ve Medine'nin savunulması çok zor duruma düşmüştü. Kasım 1917'ye gelindiğinde hat birçok yerde tahrip edilmiş ve artık korunması anlamsızlaşmıştı.

İngiliz tarih ve anı kitaplarında¹³⁵ ve Genel Kurmay ATESE yayını Hicaz, Asir ve Yemen cepheleri ile ilgili kitapla¹³⁶, Hicaz cephesinde savaşır esir düşen yedek subay Naci Kaşif'in¹³⁷ ve Mehmet [Oral]'ın anılarında¹³⁸ bu bombalamalar hakkında bilgi bulunur. Bu bombalamaları örneklerdirsek,

135 Örneğin bkz. C. Blackmoore (1986), *In the Foot Steps of Lawrence of Arabia*, Harrap, Londra, s. 15-40; R. Aldington (1955), *Lawrence of Arabia A Biographical Enquiry*, Collins, Londra, s. 181-185. İngiliz üç dinamitçi ile birlikte Lawrence'e de dayanarak Medine Müdafaası' in Türkçede bir diğer anlatımı için bkz. Feridun Kandemir, *Medine Müdafaası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, Nehir Y., İstanbul.

136 Şükrü Erkal (1978), *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI. Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekati*, Genel Kurmay B. ATESE Y., Ankara.

137 Naci Kaşif Kıcıman, *Medine Müdafaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, Sebil Y., İstanbul, 3. b.

138 Mehmet Bey (1894 Bünyan-1961 Ankara) memleketinde rüşdiye'yi bitirdikten sonra İstanbul'da sanat mektebinde okurken askere alınmış, kıdemli küçük zabıt olarak eğitimden sonra Kafkas cephesine gitmiş, oradan Hicaz'a gelmişti; Salih Özkan (2012), *Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türkün Kahramanlığı, Sarıcamış, Hicaz Cepheleri ve Esaret Anıları, İhtiyat Zabiti Mehmet (Oral)*, Komen Y., Konya. s. 131-177.

28/29 Haziran 1917'de Meşhed-Sehlü'l-Matran arasında 12 ray tahrip edilmiş,

6/7 Temmuz 1917'de aynı bölgede 35 ray, 36 telgraf direği tahrip edilmiş,

5/6 Nisan 1918'de Müdevvere-Zat-il-Hac arası demiryolu tahrip edilerek hat ve bağlantı kesilmiş, tam muhasara başlamıştır.

17-18 Ağustos 1918 gece yarısı, Sehlü'l-Matran ve Zümrüd istasyonları arasında patlayan bombalar beş yüz otuz şimendöfer demirini kullanılmaz hale getirmiş,

2 Eylül 1918'de 1180. kilometreden geçerken bombalar patlamış,

20-21 Ekim 1918 gecesi Tranşe-Hediyye arasında 37 bomba patlamış, 1126. kilometrede yüz elli bomba infilak etmiş,

25 Ekim 1918'de Müderric istasyonunda bir yüzbaşı, bir mülazım, kırk sekiz piyade ve on üç şimendöfer neferi esir edilirken istasyonda bulunan bir top ve bir makineli tüfek de asiler eline düşmüştü.¹³⁹

Sehlü'l-Matran'da 178. Alayın birinci taburundan bir bölükle bir cebel topu ve Meşhed'de mezkur taburun ikinci bölümü ile tabur makineli tüfeği, Bedayi'de tabur merkezi ve makineli takımı bir mantelli top bulunuyordu.¹⁴⁰ 18 Temmuz 1916'da Bîr-i ali çarpışması sırasında bölüklerde 700-750 civarında olan 'süngü' (efrad) sayısı 1918 sonbaharında 350-380 nefere düşmüş, bölüklerde yoğun firar yaşanmıştı.¹⁴¹

Özellikle Meşhed civarına yapılan yoğun saldırılara ilişkin raporlar varsa da¹⁴², Rıfka Bey'in hangi tarihte, nerede, hangi

139 Erkal, s. 845, 851, 855 ve 861'de dört tablo halinde Mart 1917'den Ağustos 1918'e kadar önemli saldırıların cetvelini verir; ayrıca bkz. Kıcıman, s. 272, 299, 325, 325-326.

140 Kıcıman, s. 254.

141 Kıcıman, s. 340.

142 Meşhed ve civarıyla ilgili diğer saldırılar için bkz. Erkal, s. 175, 298, 330, 369, 372, 845, 851, 855 ve 861.

koşulda esir edildiğini bilemiyoruz. Rıfki Bey'in esaretiyle ilgili olarak, “ hat boyu nöbetine gönderdiği askerlerinin her gece Araplar tarafından öldürülüp soyulması üzerine kendine emanet edilmiş Anadolu evlatlarının bu şekilde katledilmelerini kabullenemeyerek İngilizlere teslim olmayı kabul etmiştir”¹⁴³ denilmektedir. Bu ifade doğru ise büyük bir irade ve medeni cesaret uygulamasıdır. Esasen Şükrü Erkal da, stratejik olarak Yemen ve

Harp Mecmuası, Sayı: 33, Teşrin-i sani 1334 [1918] kapağında Hicaz askeri.

Hicaz cephelerinin boşaltılması gerektiğini ancak komuta kademesinin dini nedenlerle bu gerekliliği uygulayamadığını yazmaktadır.¹⁴⁴ Rıfki Bey'in “1916 yılında Mısır’daki esir kampına sevk edilen yani kampın ilk sakinlerinden” olduğu bilgisi¹⁴⁵ gene de yıl itibarıyla ihtiyatla karşılanmalıdır. Rıfki Bey'in İngilizlerle savaşırken ayağından yaralandığını ve Terhis belgesine göre 12 Kanun-i evvel 1332 [25 Aralık 1916]’da mülazım-ı sânilige terfi ederek “iki mah [ay] dokuz gün kıdem zammıyla taltif edilmiş” olduğunu biliyoruz. Buna göre esareti herhalde en azından 1917 yılını bulmuştur.

143 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31.

144 Daha 15 Şubat 1917’de Fahrettin Paşa yerine Mustafa Kemal’in görevlendirilmesiyle boşaltma kararı gündeme gelmiş, 23 Şubat’ta boşaltma koşulları konuşulmuştu. 13 Kasım 1918’de Meşhed-Zümrüt arası 1023-1041 ve 1058. km’lerde karakollar kaldırılmıştı. Seyyar Jandarma Taburu 17 Kasım’da Bir-i Cedit-Teyre sınırından Müderriç-Hediye sınırına kadar olan hattı korumakla görevlendirilmişti; Erkal, s. 330, 372.

145 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31.

Osmanlı askerinin Medine ile bağlantı kesilirken, İngiltere'nin kuzeye doğru hareketi hız kazanmıştı. 11 Mart 1917'de Bağdat, 1 Ekim 1918'de Şam İngiltere tarafından işgal edilmişti. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. 7 Ocak 1919'da Fahrettin Paşa Medine'yi mütareke koşullarına uygun olarak teslim etmeyi kabul etti, 13 Ocak'ta Şerif Hüseyin'in kuvvetleri Medine'ye girdi.

Yemen valisi Mahmut Nedim Bey, Dahiliye Nezareti'nden emir almadıkça Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini uygulayarak Yemen ve Asir'deki birliklerin teslimini kabul etmedi. 39. Tümen 9 Aralık 1918'de, 40. Tümen 25 Mart 1919'da teslim olmuş, İmam Yahya'yla ve aşiretlerle anlaşmış ve Seyyid İdris'e karşı başarılı olmuş olan vali Mahmut Nedim, iki yüz memur ve dört yüz askerle Yemen'den ancak 1926'da ayrılmışlardır.¹⁴⁶

23 Ocak 1919'dan 7 Şubat 1919'a kadar üç ayrı katile halinde Osmanlı birlikleri Mısır ve Kıbrıs'taki İngiltere esir kamplarına getirildi.

Mısır: Esarete Ütopya

Birinci Dünya Savaşı sırasında silah altına alınan toplam asker sayısı 2.608.000 kişi iken, hasta, firar, esir ve kayıp sayısı 1.560.00 kişidir.¹⁴⁷ Saptanabilen esir sayısı 202.156 olup¹⁴⁸ İngiltere'nin Irak cephesinde 20.595, Filistin cephesinde 91.988 esir aldığı¹⁴⁹ Yemen cephesinde ise esir sayısının 4.100 kişi

146 Serap Sert (2016), "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 18, Yaz, s. 139.

147 Genel savaş tarihi ve anıların yazımı ve sayısal değerlendirme için bkz. Erik Jan Zürcher (1996), "Between Death and Desertion, The Experience of the Ottoman Soldier in World War I", *Turcica*, 28, s. 235-258.

148 Cemalettin Taşkıran (2001), *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, s. 47-48.

149 Taşkıran, s. 49, 51.

olduğu biliniyor. İngilizler Türk esirleri Hindistan, Kıbrıs ve Mısır'da kurdukları kamplara yerleştirmiştir.

a) Kamplar

İngiltere'nin Mısır'daki esir kampları Seydi Beşir, Ras'el-Tin, Kasr'el-Nil, Kuesna Zekazik, Tura, Telli Bekir, Helyopolis, Bilbeis, Maadi olup Abbasiye Hastahanesi ve Kahire Kızılay Hastanesi'nde de hasta esirler bulunuyordu.¹⁵⁰ Mısır'dan aktarılan subay sayısı 5.839 olup 814'ü üstegmen ve 724'ü zabıt vekiliydi. Bu 724 kişiden biri olması gereken Rıfkı Bey önce Tura sonra Seydi Beşir kampında kalmıştı.

Mısır'daki esir kamplarında kalmış olan Yemen sivil memurlarından postacı Asaf Efendi, anılarını aktarırken kampların işleyişi hakkında da bilgiler verir. Asaf Efendi 26 Ocak 1919'da posta müdürlüğü evrakının İstanbul'a götürülmesi için vilayetin aldığı emirle ve İmam Yahya'nın verdiği izinle, İmam'ın adamları tarafından gözden geçirilmesinden sonra evrakı Mekteb-i Sultani'ye taşımış ve Muhasebe-i vilayet katibi Rifat Efendi ile yola çıkmışlardı. 11 Şubat 1919'da Hudeydiye'ye gelip İngilizlere esir oldular. 24 Şubat'ta Süveyş'e vardılar, 11 Mayıs 1919'da hareket ederek C kampına vardılar ve Asaf Efendi 1658 numara ile kampa yerleştirildi.¹⁵¹

“Kamplar birbirinden dikenli tellerle ayrılmıştı. Bu kamplar da üstü yine dikenli telle örtülü geniş iki sıra tel örgüsü içinde idi. Nöbetçi kulübeleri yüksek idi. İki kulübe arası büyük karpit lambalarıyla aydınlatılıyordu. İskenderiye-Tanta treni yakı-

150 Bkz. Mahmut Akkor (2018), “Çanakkale Cephesi'nden Mısır'a Götürülen Türk Esirleri”, *Vakıf İncelemeleri, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Özel Sayı, s. 1-38.

151 Emekli PTT Bölge Müdürü, Asaf Tanrıku (1965), *Yemen Notları*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, s. 130-132.

nımızdan geçiyordu. Hattın biraz alt tarafında Türk zabitlerin kampı var idi.”¹⁵²

17 Mayıs 1919’da “kampın idare komitesi ve iâşe heyeti seçildi. İngilizler kampların iâşe işini bir müteahhide ihale etmişler ve onlara her kampın mevcudunu ve her esirin bir günlük iâşe miktarını gösterir birer defter vermişler ve kampa sokulması yasak olan iki üç madde hariç, iâşe heyetinin günlük sipariş listelerine göre günlük iâşe masrafı yekununu aşmamak üzere istediklerini veriniz demişler. Müteahhit, her kampta mutbah ve yemekhane takımları, fırın, kazan, maşraba, tabaklar, taslar, kaşık çatal, masa örtüsü ve daha neler lazımsa hepsini verdi.”

“Maaşı sekiz yüz kuruştan aşağı ve halktan olanlar ikinci sınıf, üst tarafı birinci sınıf itibar edilmiş. İkinci sınıf günlük iâşe masrafı dört buçuk kuruş Mısır parası ve birinci sınıfinki dokuz Mısır kuruşu idi.”

kampta tatlıcı, kahveci, berber ve terzi gibi sanatçılar sanatlarını icra ederlerdi. Bunlar için İngilizlerden çadır istenirdi ve alınan çadırın aylığı esnaf arasında artırmaya çıkarılırdı. Bunlardan elde dilen gelir de iâşeye zammedilirdi. Bu suretle elde edilen nakitler tercümana, aşçılara, sofracılar, tanzifatçılara verilir ve parasız vatandaşların bazı ihtiyaçları temin edilirdi. Kampa lüzumlu şeylerin de alındığı olurdu... Orada rahatımız iyi idi.”

Kahvaltıdan sonra saat 9’da sayım yapılıyor, saat 12’ye kadar denize girilip, haftada iki kere tatlı olmak üzere öğle yemeği iki kaptan oluşuyordu. Saat 22’de elektrikler söndürülüyordu.

152 Tanrıkut, s. 136.

“C kampında tiyatro var idi, bu üç beş günde bir olurdu, buna bittabi biletle girilirdi. Avusturyalılar kampında ara sıra konser verilirdi.¹⁵³

Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer (Kızılay) aracılığıyla kamp dışıyla ve “memleket”le ilişki de kurulabiliyordu: “Esirler haftada bir mektup veya iki kart yazabiliyorlardı.” Ayrıca 20 Ağustos 1919’da E kampı komitesi başkanı, Sana Sultani Mektebi müdürü Baha Bey’in (Toyan) Yemenliler için İsviçre konsolosu vasıtasıyla Hilal-i Ahmer’den getirttiği para dağıtılmıştı.¹⁵⁴

21 Eylül 1919’da “kamptan kamyonla hareket edildi. Bir saat on dakika sonra İskenderiye iskelesine varıldı. Bizleri vapura aldılar, birinci sınıf kamaraya koydular ve birinci sınıf yemek verdiler. Saat on üçe doğru vapurdaki erkeklerin çocukları de Cizre’den geldiler, kadınlar ikinci sınıf kamaraya konuldular.” Böylece Asaf Efendi, 969 Türk askeri, 8 subay, üç askeri tabiple 25 Eylül günü İstanbul’da Selimiye Kışlası önüne demirleyen gemiyle esaret yaşamının da bitişini anlatır.¹⁵⁵

Kızılhaç Heyeti Aralık 1916 ve Ocak 1917’de kampları ziyaret edip rapor hazırlamıştır. Bu tarihler kamp yaşamı hakkında bilgilenebilmek için oldukça erkendir, kamplar ve esir sayıları 1918’den itibaren artmıştır. Kızılhaç Heyeti’nin 6 Ocak 1917 tarihli Seydi Beşir Kampı’na yaptığı ziyaretle ilgili raporu şöyleydi¹⁵⁶:

“Seydi Beşir esir kampı İskenderiye şehrinin 15 kilometre ku-

153 Tanrıkut, s. 133-136.

154 Tanrıkut, s. 135.

155 Tanrıkut, s. 136.

156 The Delegates of The International Committee of The Red Cross (1917), *Turkish Prisoners in Egypt*, Official Reports of the Red Cross Society, Londra, s. 48-55. Ayrıca bkz. Taşkıran, s. 116-142, Seydi Beşir raporu, s. 136-141.

zey doğusunda, deniz kıyısında sağlıklı bir noktada kuruludur.

Kamp mevcudu: Kampta 430 subay tutulmakta olup bunlardan 60 tanesi 1915 Şubat ayından beridir burada bulunmaktadır. Ayrıca subaylarla beraber tutuklanan 410 emir eri vardır. Her bir subayın bir emir eri bulunmaktayken ayrıca 10 tane imam ve 20 sivil vardır.

Kamp kumandanı Yarbay Coates'tir. Mısır Amerikan temsilcisi kampı iki kez ziyaret etmiştir.

Yatakhaneler: Seydi Beşir kampı yatakhane düzeni biz vardığımız ana kadar henüz tamamlanmamış olup bazı binaların halen inşa edilmekte olduğunu gördük. Ancak subayların kalacağı yerler tamamlamış olup bazı eşyalar dışında eksik yoktu.¹⁵⁷

Yönetmeliklere göre, her bir odada kalması gereken şahıs sayısı rütbeye göre belirlenmektedir. Yüzbaşı rütbesine kadar olanlar dört kişi bir odada olmak suretiyle yerleştirilmektedir. Yüzbaşı rütbesinde olanlar üç kişi bir odaya, albay rütbesinde olanlar ise iki kişi bir odaya olmak suretiyle yerleştirilmektedirler. Daha üst rütbedeki subayların bazılarına tek kişilik odalar tahsis edilmektedir. Emir erleri başka yerde kalmaktadır. Binaların tamamı elektrikle aydınlatılmakta olup elektrik yerel bir santralden alınmaktadır.

Gıda: Subay kantini bir taşeron tarafından işletilmektedir. Subayların kendi aralarından seçtikleri bir tanesi menü hazırlama ve yemeklerin düzgün yapılmasından sorumludur. Menü seçeneği ve kalite konusunda herhangi bir sınırlama yoktur.

157 Filistin Cephesi'nden getirilen Karamanlı Ahmet [Altınay] (1897-1984) sürekli soğuktan, rüzgardan ve bunlardan kaynaklı hastalıklardan şikayet içindedir; bkz. Ahmet Altınay (2004), *Bir Türev Subayının İngiliz Esir Kampında Üç Yıl, Katran Kazanında Sterilize*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul.

Yiyeceklerle ilgili bize ulaşan herhangi bir şikayet yoktur. Türk subaylar her birinde 150 kişilik oturma yeri olan iki salonu kullanıyorlar. Masaların üzerinde örtüler var, porselen ve sair takımlar uygundur.¹⁵⁸

Kıyafet: Türk subayların kıyafetleri mevsime uygundur. Arzu ettikleri takdirde her türlü kişisel bakım ve sair malzeme satın alabilmelerinde bir kısıtlama yoktur. Çoğunluğu sivil kıyafetli olup fes takmaktadırlar. Şam'da işyeri olan bir tüccar zaman zaman siparişlerini almaktadır.¹⁵⁹

Emir erlerini kontrol ederken bazılarının çarşaf eksikliğinden ve çekmece yokluğundan şikayet ettiklerini duyduk. Bizi şaşırtan bu duyumu takiben hemen inceleme başlattık. İnceleme sonuçlarına göre, emir erlerine yönetmeliklere göre verilmesi gereken çarşaf verilmektedir ve bunlar alınırken imza karşılığında alınmaktadır. Ancak emir erlerinden bazıları bu çarşafı aldıktan sonra subaylara satmaktadır, eksiklikten şikayet edenler ise bunlardır.

Temizlik: Şehir şebekesinden bol miktarda içme suyu gelmektedir. Yatakhanelerde uygun mesafede betondan 44 adet alaturka tuvalet bulunmaktadır. Tuvaletler yaklaşık beş metre derinliğinde kuyuların üzerine inşa edilmiş olup her gün kireç ve Lizol ile dezenfekte edilmektedir. Koku hemen yok gibidir.

158 Gıda konusundaki şikayetler için bkz. Rahmi Apak (1968), *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara; Fyü� Sabri (1978), *Esaret Hâtıraları*, haz. Nejat Sefercioğlu, Tercüman Y., İstanbul (İlk baskısı: *Bir Esirin Hatıraları, Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Türk Üserasına Zulüm ve İşkenceler*, Öğüt Matbaası, Ankara 1338). Ahmet Altınay, gıda azlığından da şikayetçidir: "... Bugün balık vermişlerdi. Masada mücadeleler. Bilhassa ekmek kütüğü", s. 65, ayrıca bkz. s. 64, 66, vb. 159 Kıcıman, İngilizlerle kıyafet konusundaki çatışmalarını anlatır, bkz. aşağıda. Ahmet Altınay, 24 Teşrin-i sani 1918'de "esarete ilk olarak çamaşır değiştirdim" demektedir; 31 Kanun-i evvel'de ise "Uluvvu'ya gittik ve oradaki garip haller... herkes çıplak... Mal ü melal meydanda. Kimi eline sıkıstırmış, kimisi hayvan gibi sallıyor, türlü haller" diye yazar, s. 65, 68.

Tıbbi bakım: Seydi Beşir kampındaki mahkumların sağlığı ile İngiliz uyruklu Albay Gillespie ilgilenmekte olup yardımcısı ise daha evvel Halep'te doktorluk yapmış olan bir Ermeni doktordur. Her iki doktor da Arapça ve Türkçe konuşmaktadır. Dr. İbrahim adında bir Tabip binbaşı hastanede esirlere yapılan cerrahi müdahalelerle dahil olmaktadır. Binbaşı esirlere verilen tıbbi bakım hizmetinden tamamen memnun olduğunu belirtmiştir. Diş problemleri olan subaylar İskenderiye'de bulunan bir diş hekimine götürülmektedir. Kampa yeni getirilenlere 14 gün süreli bir karantina uygulanmakta olup kampın bir başka özel bölümünde tutulmaktadırlar. Şu anda karantina altında 36 subay ve 34 emir eri bulunmaktadır.

Hastalık ve ölümler: Seydi Beşir kampında tutulan tüm subaylar çiçek hastalığı, tifo ve kolera hastalıklarına karşı aşılansaktadır ve kampta herhangi bir salgın yoktur. Her gün üç ya da beş subay revire çıkmaktadır. Haftalık olarak yaklaşık 6 hafif sıtma hadisesi görülmekte olup her ay üç ya da beş koli basilli dizanteri vakası görülmekte ve serum uygulamasıyla tedavi edilmektedir.

Daha ciddi olan tek bir dizanteri vakası İskenderiye'de bulunan İngiliz hastanesine sevk edilmiştir. Yaz aylarında hafif şiddette bazı ishal vakaları görülmektedir. Subay emir erleri arasında üç adet trahoma vakası görülmüştür. Hicaz'dan gelen dört adet tüberküloz hastası kampa alınmadan doğrudan hastaneye alınmış ancak bunlardan ikisi, 20 ve 30 günlük tedavilerin ardından ölmüştür.

Şu anda Seydi Beşir revirinde: Ayağında yara olan bir subay, farenjit hastası bir subay ve yüzde ½ albümin problemi olan bir subay bulunmaktadır. Türk subaylarından bazıları savaş sırasında yaralanmıştır. Bunlardan bir tanesi kalçadan kesilmiş

ve yapay organ takılmıştır. Bir tanesinin her iki ön kolu kırılmış ve dört kez cerrahi müdahale yapılmıştır. Bu şahıs şu anda iyileşme dönemindedir. Bir tanesi kafatasında kırıklıktan dolayı yarı felç geçirmiş ancak şimdi yeniden hareket edebilmekte ve koltuk değnekleri yardımıyla yürüyebilmektedir. Ayağı sakat olan bir başka subay ise bacakta bulunan ana sinirlerden birisinin parçalanması nedeniyle topallamaktadır. (...) ¹⁶⁰

Mahkumların talepleri: Bazı subaylar ihtiyaçlarını almak üzere İskenderiye'ye bırakılmamaktan şikayet etmişlerdir; ancak şu durumda böyle bir talep yerine getirilememektedir. Diğer taraftan, subayların bir kısmı Kahire'ye gitme ve eşlerini görme izni almış olup bu iyilik bazı nadir durumlarda yapılmıştır ve genelde uygulanamayacağı açıktır. Bazı subayların talep ettiği üzere bu izinleri oğulları, kardeşleri ya da sair akrabaları görmek isteyenlere vermek açıktır ki mümkün değildir.

Kaçmayacaklarına dair şart olması halinde, subaylara 26 kişilik gruplar halinde ve silahsız bir asker gözetiminde her sabah kamp dışında iki saat yürüme izni teklif edilmiş ancak subaylar şartlı getirilen bir teklifin kabul edilmeyeceğini beyan ederek bu teklifi reddetmişlerdir.

Barakalara son zamanlarda yağmur suyunun sızdığına dair birkaç şikayet aldık ancak böyle bir durumda nadiren ortaya çıkmış olması önemli olarak değerlendirilebilecek bir şikayet değildi.

Ödenekler: Subaylara yapılan ödenekler Savaş kabinesi tarafından belirlenmekte. Teğmenlere günde 5 frank, binbaşılara günde 5 frank 75 ve üst rütbelilere ise rütbeye göre ödenek

160 20 Mart 1335/1919 tarihli 9 numaralı *Kafer* gazetesinde ise tifus salgını başladığı duyurulmaktadır ve sonraki üç sayıda Doktor Kemal tifusla ilgili bilgilendirici bir dizi yazı yayınlamıştır.

yapılmakta. Emir erleri, sade nefer odluklarından herhangi bir ödenek almamaktadırlar. Bunların bazılarını subayları para vermekte bazılarını ise vermemektedir. Çoğunluğunun parası var ancak yine de kamp kumandanına en fakir askerlerin acil ihtiyaçlarında kullanılmak üzere 20 lira bıraktık.

İletişim: Mahkumlar istedikleri kadar mektup yazabilirler ancak bu ayrıcalıktan hemen hemen hiç faydalanmıyorlar ve kural olarak çok az mektup alıyorlar. Mektupları 40-45 günde ellerine ulaşıyor. Kampa gelen para havalesi ise çok az.

Dini vecibeler ve eğlence: Mahkumların dini inançlarına göre ibadet etme konusunda her türlü olanakları mevcut. Kamp içerisinde bir adet cami bulunmakta. Kampta 40 adet müzik aleti bulunmakta, subaylar için bir adet piyano kiralanmış. Mahkumlar futbol, tenis, kağıt oyunları ve satranç oynuyorlar. Birçoğu ise okumakla vakit geçiriyor.

Raporun ne kadar gerçeği yansıttığı ve 'iyi niyeti', anılarda da görüldüğü gibi, sorgulanabilir. Seydi Beşir'de bir süre kalmış olan İttihatçı mebus Ubeydullah Efendi, kampın fiziki durumunu anlatır ve subayların oldukça refah içinde olduğunu ortaya koyar. Anlaşılan rütbe düştükçe sorunlar artmaktadır.¹⁶¹ Filistin Cephesi'nden Mısır Seydi Beşir Kampı'na getirilen İbrahim Bey'in verdiği bilgiler de Asaf Efendi'yi ve Kızılhaç raporunun esirlerin etkinliği yönünü doğrulamaktadır: kampta büyük çadır-gazino vardı. Burayı Artin Efendi adında bir esir Ermeni vatandaşımız işletiyordu. Öğleden sonraları müşteriler toplanır, İhsan Bey adında muvazzaf esir subay piyanonun başına geçer, o bir şeyler çalarken Artin Efendi

161 Ahmet Mehmetefendioğlu (1992), "Hindistan'dan Malta'ya", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 102, Haziran, s. 45-49 ve ayrıca Engin Berber (1994), *Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş) Anılar, Mektuplar*, Arba Y, İstanbul, s. 93-95.

heveslilerle dans öğretirdi. (...) Biraz yukarıdaki Yemen Kampı'na nakledildik. Burada Yemen müdafii Muhittin Paşa ve Hüseyin Hüsnü Emir vardı. Bu kampın özelliği kurdukları Heyet-i Temsiliye'nin piyesler oynaması ve askerlere okuyup yazma öğretilmesi idi.”¹⁶²

Filistin cephesinde esir düşerek Seydi Beşir'de kalan (savaşta önce Trabzon İttihat ve Terakki murahhaslığı yapmış olan) Hopalı Mamoyzade Ramiz (1883-1933) ile Mamoyzade Rauf Bey'in (1881-1925) anıları ile anne tarafından akrabaları Hacışahinzade Mustafa Bey'in tanıklıkları, ilk ikisinin subay, Mustafa Bey'in ise ihtiyat zabiti (yedek subay) olması ile refah ve tutum açısından farkları da gösterir. Ramiz ve Rauf beyler aynı odada kalmaktadır ve üstelik Ramiz Bey'in süt kardeşi Osman Ağa da emir erliği yapıyordu. Ramiz Bey pokerden ciddi miktarda para kazanmış, kendilerinden önce serbest bırakılan Osman Ağa ile ailesine göndermişti. Mustafa Bey ise kalabalık koğuştaki gibi İngilizlerin eziyetleri de söz konusuydu. Esir erler sık sık sıraya sokularak dört ayak üstüne çöktürülüyor ve İngilizler üzerlerine binerek alay ediyordu. İtiraz eden Mustafa Bey'le İngiliz subayların kavgası ve hapse atılıp rüşvetle firar etmesi aile anılarında yer almaktadır.¹⁶³

İngilizlerin esirlerin üstünde çıkan belirli miktarın üstünde paraya el koydukları, özellikle 16.000 esirin bulunduğu Selahiye kampında kötü muamele, küfür ve kırbağın yaygınlığı, gıdasızlık ve bakımsızlıktan ve kasten güneş altında tutulmaktan özellikle göz hastalıklarının varlığı, esirlerin yurda dönüşünde

162 İhtiyat Zabiti İbrahim Bey (1897-1974), 21 Eylül 1918'de esir edilmiştir, İbrahim Sorguç (1995), *İstiklal Harbi Hatıratı, Kaybolan Filistin*, haz. Erdoğan Sorguç, İzmir; Ergun Hiçyılmaz (2001), *Esir Kampları, Bana Biraz Hürriyet Yollar Mısın?*, Beyaz Balina Y., İstanbul, s. 50.

163 Faruk Benli (2005), *Mamoylar Aile Tarihi*, Ankara, s. 38; Sinan Onuş (2015), *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fıat Bey'in Günlükleri*, 2. b., Kırmızı Kedi Y., İstanbul, s. 98-100.

hazırlanan raporlara ve esaret anılarına yansımıştır. Subayların kaldığı Seydi Beşir'de İngiliz kamp yönetiminin uygulamalarına direnildiği, kamp sorumlusu subayların İngiliz yönetimince değiştirilmek zorunda kaldığı ve sonunda bir kolunu Çanak-kale'de kaybetmiş, Türklere saygı duyan bir kamp kumandanıyla ilişkilerin ve düzenin yoluna girdiği görülmektedir.¹⁶⁴

Kamplardaki yaşamla ve Rıfık Bey'le ilgili daha ayrıntılı bilgileri kamplarda yayınlanan gazetelerden öğreniyoruz.

b) Gazeteler

Esir kamplarındaki yani Rusya'ya esir düşenlerin toplandığı Rusya, Tataristan ve Sibiry kamplarında ve İngiltere'ye esir düşenlerin toplandığı Mısır ve Hindistan kamplarda esirler, elle yazılıp teksir edilmek suretiyle çoğaltılan Türkçe gazeteler yayınlamışlardır.¹⁶⁵ Hindistan'da *Ajans* adlı gazeteyi, Rusya'da yayınlananlardan *Püşküllü Bela*, *Köpük*, *Niyet*, *Altay*, *Ne Müna-sebet*, *Kurtuluş* gibi adlarla 10'dan fazla sayıda gazete olduğunu biliyoruz.

Mısır'da ise gazete sayısı çok daha fazladır:

Seydi Beşir'de *Tan*, *Yarın*, *Nilüfer*, *Hilal*, *Ocak*, İzmir, *Nasreddin Hoca*, *Sada*, *Zincir*, *Türk Varlığı* ve *Esaret* Albümü,

Kuveysna Kampı'nda *Esaret*, *Tıraş*, *Karikatür*, *Tettebbu*, *Tan* ve *Badiye*,

Tura'da *Kafes* ve *Işık*,

164 Selçuk Ural (2006), "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım, s. 187-210; İbrahim Arkan (2010), *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*, haz. Selman Soydemir, Abdullah Satun, Timaş, İstanbul; Salih Özkan (2012), *Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türkün Kahramanlığı*, *Sarıkamış*, *Hicaz Cepheleleri* ve *Esaret Anıları*, *İhtiyat Zabiti Mehmet (Oral)*, Komen Y, Konya.

165 M. Bülent Varlık (2000), "Esaret Gazeteleri", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 199, Temmuz, s. 26-28.

Zekazık'te *Kızıl Elma* ve *Garnizon*,
Kahire'de *Kafes*,
Heliopolis'te *Güvercin* olmak üzere 23 gazete çıkarılmıştır.¹⁶⁶

Görüldüğü gibi en fazla sayıda gazete Seydi Beşir Kam-pı'nda çıkartılmıştır. “Ağaçtan yaptığı hurufat ile kamptaki esirler için bir de gazete neşreden Rıfki Bey”¹⁶⁷ anlatımı, teknik konusunda olduğu gibi, kamplardaki gazete yayını yay-gınlığının tersine Rıfki Bey'e indirgediği için de çok sağlıklı değildir. Ancak Rıfki Bey'in yani yazar adıyla Halit Rıfki'nin kamplardaki gazetelerde kurucu, sahip ve başyazar olarak yer aldığı ve en etkin kişilerden olduğu doğrudur. Halit Rıfki'nin üsra gazetelerindeki rolü ve katkıları şöyledir:

*Kafes*¹⁶⁸

Müdür-i mesulu: Mithat Bey; Sermuharriri: İdris Sabih
Sayı: 2-15, 3 Mart 1335-10 Nisan 1335 [1919]
Halit Rıfki: “Öğüt” başlıklı 4 makale.

*Işık*¹⁶⁹

Sayı: 1-51, 4 Nisan 1335-11 Ağustos 1335 [1919], yazı işleri ve başmuharrir: Halit Rıfki, mesul müdür: Oğuz, sahib-i imti-yaz: Orhan Kemal

Sayı: 60-95, 22 Ağustos 1335-25 Teşrin-i evvel 1335 [1919], yazı işleri ve başmuharrir: İdris Sabih, mesul müdür: Oğuz,

166 Gazete sayısı yeni keşiflerle artabilir, örneğin Ahmet Altınay 26 Temmuz 1919 günü “*Mesai-i Fikriyye*”nin neşre başladığı zaman” diyerek bir gazete adı anmaktadır, 2004, s. 88. 17 Aralık'ta bu gazetenin lağvı ile yerine *Türk Varlığı*'nın çıktığını bildirir, s. 101. Ayrıca Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu (2006), *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA İstanbul, s. 287.

167 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31.

168 Bkz. Genç Osman Geçer (2017), “Çanakale Savaşı'nın Görünmeyen Yüzü, Esarete Edebiyat ve Kahire Turra Kampı'nda Çıkarılan Bir Gazete: Kafes”, 100. Yılında Çanakale Savaşları Ulusla-rarası Kongresi, haz. A. Y. Akengin, O. Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Y., Ankara, s. 361-376.

169 *Işık* gazetesinin tamamının çevrimyazısı yayınlanmıştır: Ahmet Tetik ve Gülcan Işık (2018), *Mısır'daki İngiliz Osmanlı Esir Kampından Marziye, Bugüne, Yarına Işık (1919-1920)*, Nobel Y., Ankara.

sahib-i imtiyaz: Orhan Kemal

Sayı: 96-104, 18 Kanun-i evvel 1335-7 Kanun-i sâni 1335
[Aralık 1919-Ocak 1920], ilk müessisleri: Oğuz ve Orhan Kemal, sahib-i imtiyaz: Kadızade İsmail Hakkı

Halit Rıfka: "İçtimaiyat" başlığı altında 43 makale.

Yarın

Kurucuları: Naci Kaşif, Halit Rıfka

Sayı: 1-23, 1 Kanun-i sâni 336 [1 Ocak 1920]- 21 Nisan 1337 [1920]

Halit Rıfka: 14 makale.

*Türk Varlığı*¹⁷⁰

Başyazar: Halit Rıfka

Sayı: 24-30, 15 Kanun-i sâni 1336-15 Nisan 1336 [1920]

Halit Rıfka: 3 makale.

Bazı gazetelerin mevcudu bugün hiç bulunmayıp bulunan gazete koleksiyonları da eksik olduğu için Halit Rıfka'nın da bütün yazılarına ulaştığımızı sanmıyoruz. Şu an ulaşabildiğimiz yazılar 17 Mart 1919'dan 21 Nisan 1920 tarihine kadar, 13 ayda 64 makaledir. Halit Rıfka'nın kurucusu ve başyazarı olduğu gazetelerde isimsiz veya müstear isimle yazmış olması da çok mümkündür. Örneğin *Işık*'ta 17 Nisan 1919 tarihli 6. sayıdan itibaren "Işık" imzasıyla yayınlanan "Temaşa" yazılarının da, tiyatro ilgisi ve diğer tiyatro yazıları da düşünüldüğünde Halit Rıfka'ya ait olma ihtimali çok yüksektir.

170 24, 25, 27. sayılar Stanford Üniversitesi "Hoover Institute Archives, Dagdeviren Collection, Box. 26, AII 3b"de; 27, 28, 29, 30. sayılar Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Katalog Kodu: 1221, S. Ö. Katalogu'ndadır. Koleksiyondaki sayıları maille gönderen Hoover kurumuna ve ilgililere ve Atatürk Üniversitesi'ndeki sayıları edinmemi sağlayan Ayberk Eryılmaz'a teşekkür ederim. Ayrıca bkz. Fehim Kuruloğlu (2018), "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaş Esirlerinin Yayın Faaliyetlerinden bir Örnek: Türk Varlığı (1919-1920)", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, haz. Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi Y., Ankara, C. II, s. 533-557.

Üsera gazetelerinden *Badiye* gazetesini incelemiş olan Orhan Koloğlu'nun dediği gibi, (elle yazılıp teksirle çoğaltılmış bulunan) gazetelerin bugün bazı sayfaları “tamamen silinmiş” durumdadır.¹⁷¹ Halit Rıfki'nın yazılarının yer aldığı *Kafes*, bu anlamda en kötü durumda olanlardandır; *Türk Varlığı*'nın 24. sayısı ve *Yarın*'ın da bazı sayı ve sayfaları iyi durumda değildir.

Tura kampında 2. sayısı 3 Mart 1919'da yayınlanmaya başlanan ve kütüphanelerde 10 Nisan 1919 tarihli 15. sayısına kadar bulunan *Kafes* adlı gazete, Fahrettin Paşa'yla Medine savunmasında bulunan mülazım İdris Sabih tarafından çıkartılmaktaydı. İdris Sabih'in Çanakkale'de ölen kardeşi için yazdığı şiiri bugün internette dolaşmaktadır fakat gazete üstüne bir araştırma olmadığı gibi buradaki tefrikası (“Halamın Kızları”) da değerlendirilmemiştir. Naci Kaşif, Fahrettin Paşa'nın “hususî katibi” olduğunu bildirdiği İdris Sabih'ten “şair” olarak ve övgüyle söz eder.¹⁷² İdris Sabih'in İstanbul'da edebiyatla doğrudan ilgilenenlerce tanınmaya başlamış bir şair olduğu anlaşılıyor. *Türk Yurdu*'nda dört şiiri yayınlanmış olup, esarete *Kafes*'le birlikte *Işık* ve *Nilüfer* gazetelerinde etkinliği olmuştur.¹⁷³ *Kafes* gazetesinde Halit Rıfki'nın “Öğüt” başlığı altında ve “Hicaz mektuplarından muktebes” alt başlığıyla 4 makalesi yayınlamış olup her biri tefrika değil tek metin olarak yazılmış gibi birbirinin devamıdır ve 11. sayıda yayınlanan dördüncüsünde de ‘bitmedi’ notu olmasına ve gazete 15. sayıya kadar çıkmış olmasına rağmen, yazıların devamı gelmemiştir. Gaze-

171 Orhan Koloğlu (2000), “Mısır Esir Kamplarındaki Türklerin Gazetesi *Bâdiye* ve Esaret Albümü”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz, Sayı: 199 Eki.

172 Kıciman, s. 327, 421, 440.

173 İdris Sabih (1890-1950) 1922-1949 yıllarında Dışişlerinde elçiliklerde görev almıştır. Edebiyat çalışmaları devam etmekle birlikte anlaşılan kendisi için ikinci plana düşmüştü. Bkz. Nazım H. Polat (2012), “Unutulmuş Bir İstanbul Şairi: İdris Sabih Gezmen”, *Yenileşme Devri Türk Edebiyatından Çizgiler*, Kurgan Edebiyat Y., İstanbul, s-17; Mustafa Arıkan (2015), “Çanakkale’de Şehadet ve Şiire Yansıyan Duygular”, *100’üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ed. Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 395-424.

tede Halit Rıfkı'nın yazısına ayrılan bölüm de bir buçuk sütundan yarım sütuna düşmüştür. Bu durum Halit Rıfkı'nın İdris Sabih'le pek geçinemediğini gösteriyor ve 4 Nisan'dan itibaren kendi gazetesi *İşık*'ı yayınlamaya başlamasından da kaynaklanıyor olabilir.

Halit Rıfkı'nın *Kafes* gazetesindeki yazıları, "kardeşim", "ah azizim", "yavrum" gibi hitaplarla mektubu çağrıştırır ve iki kişinin kendi aralarında anlaşabileceği çağrışım, özel anlam yüklenmiş ortak bir geçmişin benzetmelerini taşır, ancak ikili arasında paylaşılan özel bir ruh halinin ifadesi gibidir. Bir yandan da tartışma ve ikna etme tonu taşır. "Öğüt" başlığı bu ikna etme tonuyla denk düşer ve gerçekten Hicaz'dan yazılmış olduklarını gösterir bir işaret yoktur. Ancak esaret, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgi, mütareke kötümserliği denilebilecek egemen bir hava, mektuplardan alıntı yapılmış olmayıp, tek bir yazının gazetede yayınlanmak üzere bölünmüş parçaları olduğu izlenimini vermektedir. Cinsellik, ihtiyarlık, şairlik, ne olduğu pek anlaşılmayan bir mücadele içinde söz konusu edilir. Bu "yazı", Halit Rıfkı'nın sonraki toplum, kültür, tarih ve sosyalizmle ilgili yazılarıyla benzeşmez. Daha önceki yazıları, eğer vardıysa, elimizde olmadığı için, esaret ortamının bu yazılarının nasıl bir ruh halini ve bilinci yansıttığını yorumlamak kolay değildir. İşin bir evveliyatı olduğunu da hissettiren bu tefrikayla ilgili olarak *İşık*'taki Sayı: 5, 14. 4. 1335 [1919] tarihli yazısında da alıntı yapar:

"Ben burada yıldızlarla konuşmaktan usandım, kendi kendimi dinlemekten yoruldum, kurt görmüş koyun gibi titremekten sarardım, açlığımı susturmak için bel kayışımı sıkmaktan tükendim. Sen, orada dünyaya taşınmış bir cennette yaşa; çiçeklerden bal topla, mesut hulyalara yaslan, çatalınla çeşit çeşit yemeklere ban, açılan kollarınla sevil-

mek için yaratılmış mahlûkları kucakla, sonra gökten yere düşmüş bir yoldaşının sesine ses verme... Ah “Lenin” beni de miting defterine kaydeder misin?

Tabiatım; eski Yunan mabutlarına benzer: Bir faninin tamamlanmış saadetinden çok kuşkulanıyım.

Azıcık tahtından iner misin sultanım! İnitime kapanmış kulakların açılmış, bir parça benim dünyamda dolaşır mısın, şahbazım! Şu sıkılmış yumruklarım açılınsın...

Yoksa senin baharına hazan olmaktan asla vazgeçmem.”

Hicaz mektuplarımdan aynen aldığım bu satırlar (silahlı teşebbüsleriyle insanlığın bu günkü yaşayışını devirmeye uğraşan) Bolşeviklerin en doğru çizilmiş çehresidir.”

Bu paragraflar “Hicaz mektuplarından muktebes” ‘Öğüt’ başlıklı *Kafes* dizisinde yoktur. Yani *Işık*’taki bu ifadeden ve alıntılardan, “Hicaz mektupları”nın Halit Rıfkı’nın başlı başına bir “deneme” eseri olduğu ve *Kafes*’e sadece buradan bazı alıntılar (‘muktebes’) yaptığı ve bir biçimde bunlara son verildiği doğrulanıyor. *Hicaz Mektupları*, herhalde, Süleyman Nazif’in 1897’de sürgün gazetelerinde yayınlanan ve Kahire’de 1906’da kitap olarak yayınlanabilen *El-Cezire Mektupları* veya Babanzade İsmail

Kafes, 22 Mart 1919, Sayı: 10.

Hakkı'nın 1913'te yayınlanan *Irak Mektupları*'nı örnek almıştı.

Rıfkı Bey'in daha sonra kalem oynatmayacağı kişisel konuları kişisel anlatımla işleyen *Hicaz Mektupları*'ndan *Kafes*'te yayınlanan dört parça şunlardır:

“Öğüt

Hicaz Mektuplarından muktebes

Biraz sitem, biraz şiir, biraz da neşeden işlenmiş sevimli mektubunu okudum. Maksadın pek güzel cümlelerle toplanmış. Ne çare ki benim ruhum seninkine benzemez: Manevi hamulem baştan başa hicrandır. Tıpkı kışı geçiren zevahif gibi neşem uykuda, yalnız kaygılarım uyanık...

Cevabımın mezar kenarını andıran kıyafetini af veriniz yahut bir bahar yaratınız ki yeşilin koklayayım, bir yol gösteriniz ki ucunda İstanbul'u göreyim, bir aş evini bulunuz ki zavallı midemin boşluğunu doldurayım. Yoksa azizim: Mütarekeden iftar yapmak işime gelmez: Sonra Merih'i sabah yıldızı zan eden kervanlara dönerim.

İtikadımca aldanmak, yüksekte düşmektir, inanmamak alçaktan... Görmüyor musun şairlerin gözü ıslak, feylozofların ki kurudur. Hicaz yaranı ana yurdundan küremizin peyki kadar ayrılmış... İstanbul'daki Mütareke, adeta Kamer'de bayram var, demeye benzer; ne umulur öteden...

Mütarekeyi hulyanın çengeli yapmakta hakkın var. Bir züğürtün kapanan gözleri defineler görür, firara yaklaşanların imanı cinnet kuyusunda dolaşır. Düşenlerin kolları gövdesini kaldırmaya çalışır. O halde sevincimize fiske vurmaktan çekinirim. Yalnız inandırmak isterim ki kurtuluşla aramızda

henüz uzun bir mesafe var. Teker meker bir yolu aşmak lazım. Mütareke [*] yolun nihayeti zan edip de çarıklarını çıkarırsan veyl ayaklarına!.. Sakın kuruntularına o kadar kanat verme: Yerde sürüklenenlere gökte oturmak yakışmaz...

Sıkıntının en kestirme tedavisi ruhunu [*] olmaktan “yuf hârına dehrin...” diyebildiğin gün, göğsün genişler, hissiyatın sağlamlaşır ve nihayet peyamber Eyüp’ün ümmetinden olursun.

Beni görsen katılırsın gülmekten... Sinoplu Diyojen’in aynada görünen şekliyim, sazını koltuklamış Yunus Emre’yim, pöstekiye bürünmüş Kaygusuz Sultan’ım. Ne yapayım kardeşim! Hicranım böyle istiyor. Izdırabımı başka kılıkklar yüklenemez. Meczuba niçin güldüğünü sormuşlar da ağlamamak için demiş... Cevabınızdan sonra ihtiyarlığınıza inandım. Kadın olsaydınız ilk ölümünüze fatiha okurdum. Bereket versin ki tabiat, uyluklarınızın arasında erkek rolü oynamış. O halde ihtiyarlığı kanburun çıkıntısı gibi sıkılmadan taşıyabilirsiniz. Yalnız dünyanın en güzel nısıfıyla aranızda bir duvar örmek lazım: Bilirsin ya kadın sevgisinin umacısı ihtiyarlıktır; hiç unutmam bir gün seninle konuşurken kadından bahs açmıştım: Birdenbire müştak bir tahassürle dediniz ki – Kollarımın gayet uzun olmasını isterdim – Niçin? Dünyada güzel kadınları bir hamlede kucaklayabilmek için Mevsimsiz ihtiyarlığınıza biçtiğiniz bu kaftanı giyemeyeceksiniz. Boynunuz zayıflayacak, başınız omuzunuza yaslanacak, tıpkı sudan çıkarılmış balıklar gibi ölüme hazırlanacaksınız. (Sayı: 8, 17 Mart 1335/1919)

Seni böyle bir korkunç akıbetten kurtarmak isterim. Unutma ki gövdenin şeklindeki buruşuklar kesenin zenginliği yanında göze çarpmaz. Çok altınlı çirkinlikler tanırım ki en değerli gü-

zelliğlerin örtüsünü kaldırmıştır. Çapkınlık vadisinde parasız gençlik paralı ihtiyarlığın üç adım arkasından yürür.

Düşünceni her zaman uyluklarının arasında dolaştırma, her gördüğün güzele aba yakma: çok defalar aldanırsın: keskin ziya altında allı pullu şanoya çıkan altmışlık hasbalar için kaç kere şah damarım gıdıklandı.

Şiirlerini çok sevdim ama saçlarını uzat gözlerini dörde çıkar, bıyık yatağını darlaştır bakışlarını manalaştır topuklarına ya da ayak ucuna basarak yürü ki sana şair diyebileyim. Kendi hesabıma şairlikten ödüm kopar. Bizim diyarda şairlik aç kalmanın ikinci adıdır insan serçe mideli, zenci giyinişli olmalıdır ki şairlikten geçinebilsin. Bizim gibi rençber fanılalı beş kat elbiseli adamlara ne gerek şairlik... Galiba zamanenin zevki müzikî dümtteklerine benzeyen kafiye ahenginden pek hoşlanıyor.

Geçen gün üfleyerek kemirenlerden birisi altın sesinin en büyük şiir olduğundan bahs ediyordu. Görüyorsun ya kardeşim! İmanların şekli ne kadar başkalaşmış... Vaktiyle gökten maide bekleyen insanlar, şimdi topraktan dileniyor, sen de yıldızlarla perilerden ziyade madenlerle uğraş ki ömrünün istikbalı genişlesin. Ah azizim sakalsız çenele-re nasihatçilik hiç yakışmaz ama neyleyim ki gevşemiş yaşıym yirmi iki fakat çekemem seksen beşi. (Sayı: 9, 20 Mart 1335/1919)

Seni [*] çarpsın, Kıtırmır dişlesin: Bunca rüyasız uykumdan uyandırdın. Bilmezsin a yavrum! Kafeinden ziyade morfine muhtacım. Kulaklarını bana ver: dinleyeceğin kadar dinle ki şerrimden kurtulasın. Beni bilmez değilsin ya: Yokuş bulduğum yerde mutlaka taş yuvarlarım: ömrünün yirmi sekiz

senelik mesaisine rağmen hâlâ on iki yaşındasın. Alâdan İstanbul'a köprü kuran düşünceni işittikçe sağımda duran hayalimi soluma aldım. Zaferini tamamlamış bir Fransız gibi hopleyan sevincinizi okudukça solumdaki hayalini cebime soktum. Çiftetelliye hazırlanmış entarili kılığını gördükçe cebimdeki hayalini ayaklarımın altına verdim. Ah saraydan kulübeye inen çocuk! Beş senelik emeğine tesadüfün kazdığı çukuru bileydin ruhunu uluhiyete bağlayan duyguların dudaklarını gülmeye sevk eden ebedi isyanı kuruturdun.

Sorduklarına ayrı ayrı cevap vereyim: Babil kalelerinin tarihe karıştığı [çok silik?].

*Tevaiü'l-müluk*¹⁷⁴ sahibine benzemekten korkarım. Yalnız dört köşeli hakikatler bilirim ki onlarla beşik düşünceli dimağını aşlamak isterim. Tek gözlük takanlarımızın yürüyüşüne hiç dikkat ettin mi? Ne kadar doludizgin ve doğru muharrirliktir. İlk görüşümde gözlerini bir adesede toplayan bu adamların orduda staj gördüklerine kani olmuşum: Meğer bu diklik, bu yiğit yürüyüş, bu dönmez yüz hüviyetlerinin sızıntısı imiş... Gururunu, bıyıklarının ucuyla kaşlarının arasında taşıyanlarla seni başbaşa yürümekten vaz geçiremedim. Etrafına yukardan aşağı bakan insanlar, ayakları kilden yapılmış bir büyüklüğe benzer. Her dakika bıyıklıya hazırlanmış bu azametten niçin uzaklaştın? Tepelere çıkan demiryollarını bilir misin: Ne kadar yılankavidir değil mi? Hayatta da manialar aşmak için neden zikzak yürümeye alışmadın? Ah yılana aldanmış güvercin tıpkı

174 Hiçbir kaynakta rastlayamadığımız *Tevaiü'l-müluk*, Kazım Karabekir'den anladığımız üzere, 1914'te savaş başında popüler olan, savaşın kazanılacağına dair kehanet kitabıdır; olmuşlar yanında olacakları ve örneğin savaşa girilirse Mısır'ın da fethedileceğini haber vermektedir; Kazım Karabekir ([1937]1994), *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, Emre Y., İstanbul, s. 220-27; aktaran Erol Köroğlu (2004), *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İletişim Y., İstanbul, s. 177-178.

dağılmış bir yuvanın tek gözlüklü, küçük parmağı öteden tırnaklı. Saçlarını festen ziyade şapkaya alıştırmış, iri burunlu kısa görüşlü haşarı çocuklar gibi düştükçe düşmeye çalışan temiz vicdanlı, delikanlı, besa tabiatlı diplomatlarına benziyorsun? Hâlâ zeybek oynayan bir efe gibi yürüyorsun yiğit diyeceklerini bilsen yıldızlara kurşun sıkarsın, eski kahramanlarla boy ölçüşmek için devlerle boğuşursun, ahdına sadık kalmak için canını seksen gram ekmeğin ardında sürüklersin ah zavallı ücretsiz amele! Tıpkı küçülmek için büyüyen, musibetlerin midesini (bitmedi) (Sayı: 10, 22 Mart 1335/1919)

Ah zavallı ücretsiz amele! Tıpkı küçülmek için büyüyen, musibetlerin midesini doldurmak için yaşayan milletime benziyorsun. Haydi! Büsbütün göğün üst kısmına yükselene kadar eğil, babasını mezara getirenler kadar öksüzleş, yüksekten düşenler kadar zedelen ki sende aziz milletimin seçilmiş çehresini göreyim haydi! Dişlerini kapa, kollarınla aradaki [*] düşünceni genişlet ki bağdaş kurmuş bir varlığı ayağa kaldıracaksın kalbini her zaman dudaklarına çıkarma görünmeyen hüviyetinle görünen şeklinle kardeşlik yapma hissinle vicdanın üzengisini yalnız faziletin eline bırakma, unutma ki riya ile menfaat bu günkü yaşayışın onda dokuzudur. Duygunun rengini asrın mizacına uydur, çift süren sabanın, maden çıkaran kazmanın, liralar biriktiren kazancın pervanesi ol ki şu "vasal"lığa inen yolun yamacında tutunabilelim." (Sayı: 11, 24 Mart 1335/1919)

Halit Rıfki konuyu "ücretsiz amele"ye bağlasa da, "Öğüt" yazılarından çok *İşık'ta* 50 sayıda yayınladığı "İçtimaiyat" başlığı altındaki 43 makalesi onun düşünce yapısını ortaya koyar. Gazetenin 51. sayıya kadar "Yazı işlerine bakan" başmuharriri: Halit Rıfki'dır. 60. sayıdan sonra İdris Sabih bu göreve gelir

ve Halit Rıfki bu kez kendisinin başından beri omuz verdiği gazeteyi *Kafes* gibi gene İdris Sabih'e teslim etmiş görünür. Bu kez de Halit Rıfki, Naci Kaşif'le *Yarın*'ı kurmuştur.

Işık gazetesinin 1-95. sayıları Tura'da, 96-104. sayıları Seydi Beşir'de yayınlanmıştır. İlk sayısı 4 Nisan 1335 (1919) tarihli-dir. “Yazı işlerine bakan” başmuharriri: Halit Rıfki, “abone ve işletilmesine bakan” Mesul müdürü: Oğuz, Sahib-i imtiyazı: Orhan Kemal'dir. Bu adlar gerçek olmayıp, siyaseten alınmış izlenimi vermektedir. Haftada üç defa çıkan *Işık*, iki veya dört sayfa çıkmış olup nüshası 40 paradır. 16. Pavyon, A Kapısı gazetesinin adresi yani birlikte veya ayrı ayrı ise bu üç kişiden bir veya ikisinin aynı zamanda kampta kaldığı yerdir.

51. sayıda başmuharrir olarak Halit Rıfki görünse de “İçti-mayat” yazısının yerini “Mühim Haberler” almıştır; 52. sayıda gazetesinin künye alınlığında “başmuharrir Halit Rıfki” yazısı yerine, artık “Sahib-i İmtiyaz Orhan Kemal” yazısı görülür. Bundan sonra başmakale değil “Mühim Haberler” ve şiirlerle birinci sayfa doldurulmuştur. 18 Ağustos 1919 tarihli 57. sayı-da birinci sayfada “Ulu Hakanımızın Beyanı” yer alır. 21 Ağus-tos 1919 tarihli 59. sayıda ise “*Işık* Okuyucularınıza” başlığı ile “transfer” haberine yer verilir: “Ruhlu ve kıymetli yazılarıyla ün kazanmış olan *Kafes* gazetesini sermuharriri İdris Sabih Bey *Işık*'ın başmuharrirliğini deruhte etmiştir *Kafes* karileri muma-ileyhin yazılarını badema gazetemizde okuyacaklarından *Ka-fes*'in abonelerine bundan böyle *Işık* takdim edebileceği ilan olunur.” Oğuz ve Orhan Kemal'in böylece ‘başmuharrir’ so-rununu sekiz sayı sonra çözdükleri görülmektedir.

Halit Rıfki'nın *Işık*'la ilişkisinin kesildiği ve Tura kampın-dan Seydi Beşir'e taşındığı görülüyor. Burada yeni bir kadro ile *Yarın* adlı gazeteyi çıkaracaktır. *Işık* da 18 Kanun-i evvel

1335 [18 Aralık 1919] tarihli 96. sayısıylay Seydi Beşir'e taşınmıştır ve bu kez başyazarı Safvet Zeki'dir. *Işık* böylece eski sayı numarası yanında tekrar "1'den başlayarak numara alacak ve yenilediğini de ortaya koymuş olacaktır. Fakat Safvet Zeki'nin köşesinin adı da "İçtimaiyat"tır! Son 104-7. sayısı 7 Kanun-i sâni 1336 [7 Ocak 1920]'de çıkmış ve daha fazla devam edemeyerek gazete kapanmıştır. Naci Kaşif, Safvet Zeki'nin 10 Eylül 1916'da Medine ve civarında kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'nin savcılığına getirilen eski kolordu müşavirlerinden ve ihtiyat zabitlerinden olduğunu bildirir.¹⁷⁵

3. sayıda mesul müdür Oğuz'la başmuharririn (Halit Rıfkı) 'muhavere'si karikatür konusu yapılarak, Halit Rıfkı'nın başmakalelerinin siyasi kapsamı (Türklerin geleceğiyle ilgili oluşu) ve kadın haklarıyla bilgiye verdiği önem vurgulanır.

Başmuharrirle mesul müdürünün muhaveresi

Oğuz – Türklerin atisi için neler düşünürsün?

Başmuharrir – *Işık*'ın ilk sütunlarını okutunuz...

Oğuz – Senin en büyük düşüncen ne olmalıdır?

Muharrir – Evvela Türklük, sonra menfaat.

Yeniliklere nerden başlayacağız?

- Beşiklerden.

- Bunu nasıl yapabiliriz?

- Kadınlığı yükselterek.

Oğuz – En büyük derdiniz nedir?

Muharrir – Bilgisizlik

Yükselmek ümidi var mı?

175 Kıcıman, s. 277.

... - Elbet: İnşilerden sonra yokuş başlar.

Işık, Sayı: 3, 11 Nisan 1335 [1919].

Işık, 11 Nisan 1919, Sayı: 3, “Başmuharrirle mesul müdürünün muhaveresi”.

Halit Rıfkı'nın *Işık*'taki yazıları içerik olarak, Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin, kapitalist Avrupa ile savaşmasının olanaksız olduğu, Türklerin kahramanlığının bu bilim çağında yetersizliği fakat bu yenilginin onları eski düzenden kurtulmaları için de bir araç olacağı ve umutsuzluğa kapılmamak gerektiği üstüne kuruludur:

“Kocamanlar kavgasına buhranlar geçirmiş yorgun, cılız bir kıyafetle karışarak bu balaban hamlemizde şüphesiz ölümlü kucaklamak isteyen pervâne rolünü oynadık. İtikadımca palasıyla büyüyen bir devlet yine palası uğruna ufaldı. Şimdiye kadar geniş iklimler ortasında yabancı unsurları koruyan ve bu maksat yolunda çarpışa çarpışa irfan ve refahını ihmal etmiş bir milletiz. Tarihimizin her safhası kahramanlarla doludur. Yurdumuzun belki her taşının altında bin arslan yatar. Fakat bir tane diplomat, üç tane âlim, beş tane mütefekkir bulabilmek için Sinoplu Diyojen'in fenerle adam aradığı kadar yorulmak lazım.

Altı bin yıldan beri ayrı ayrı unvanlarda, birçok milletleri kanatları altında yaşatan Türkler, öz varlığına sarıldığı zaman neler yapmaz. Bugün ruhumuzu tırmalayan felaket; yarınki

yaşayışımıza pek millî ve yeni bir şekil verecektir.” (Sayı: 1, [4 Nisan 1335/1919])

Halit Rıfki, bir yandan Avrupa gibi ‘millet’ olmak gereği üstünde durur, modernizmin evrenselliğini savunur, eski dünyaya özellikle kadının toplumsal konumu yönünden ve ahirete yönelmiş duygu-düşünce dünyası yönünden karşı çıkar, bir yandan da kapitalist dünyanın insanlığı buhrana sürükleyen doymazlığı üstünde durur:

“Tekâmül; vahşeti süslemez fakat ziyadeleştirir. Vaktiyle insanların ihtirası hemen hemen midelerinin etrafında dönüyordu. Taş baltasını omuzlamış bir adam yalnız açlığını giderecek nevale bulmak hissiyle yaşırdı. Bir kavalın sesi, bir davulun gümbürtüsü ataların sâmiyasını okşayan nağmelerdi. Bir hayvanın pöstekisi bayramlık kostüm sayılırdı.

Fenden, tecrübelerden şırmamış bugünkü insanlığın ihtiyacı ne kadar geniştir.

Yüz kişilik orkestralardan usanmaya başlamış kulaklar var. Çaketler, bonjurlar, firaklar, yakalıklar, tuvaletler... Süslenmek endişemizi doyuramıyor.

O halde zamanımızdaki yaşayış; daha yüksek bir ihtirasa, daha fazla faaliyete daha çok didişmeye mahkumdur.” (Sayı: 2, 7 Nisan 1335/1919)

“Vicdanı temiz, anlayışı dolgun, ailesine bağlı kadınlarımızın peçesiz yüzü; bizi ürkütmemelidir: İffet; başlıklardan ziyade vicdanlarda taşınan bir haslettir. Kadınların karıştığı yaşayışlarda ölçülmez menfaatler vardır. İlerlemiş milletlerde göze çarpan incelikler, baştanbaşa kadın nezahatinden

doğmuş seciyelerdir.” (Sayı: 4, 12 Nisan 1335/1919)

“Avrupa ile Amerika’nın dünyaya tahakküm eden medeniyeti o yerlerde yaşayanların beratlı malı değildir. O tekâmül, o irfan ve sanat; belki yüz bin senelik insan zekâsının emeğiyle meydana gelmiş bir kudretin en son şeklidir:

O halde yalnız Hıristiyanların değil, bütün milletlerin müşterek malı, adeta merası hükmündedir. Yarınki mesaimizde hep bu düşüncenin vereceği itminanla asrın istediği şekle gireceğiz.

Zamanımızda kalpler sertleşmiştir! İnsanlar; bilgisizlere tahakküm etmek için okuyor, fakirlerin nasibini kurutmak için zenginleşiyor, hakka veya zaiflere yumruk vurmak için kuvvetleşiyor.” (Sayı: 12, 30 Nisan 1335/1919)

“Türk Milleti; henüz umumileşmiş bir seciyeye malik değildir: Yurdumuzun milli bünyesi; hâlâ Şark Hint kumaşları kadar binbir çeşididir. Düşünce ve huylarımız arasında müthiş bir uygunsuzluk göze çarpar. Bütün memleket; her telinden ayrı ayrı ses çıkaran meşhur Orfeos’un saçlarına benziyor.” (Sayı: 22, 25 Mayıs 1335/1919)

“Kapanmış gözlerimiz, memleketin uzak bir köşesindeki müstakil mesaimize ait rüyalar görmelidir. Benliğimizde bir “Tolstoy” kadar köylü ile uğraşmaktan usanmayan dilekler canlanmalıdır. Bir köy dahilinde yorulmaz emeklerle ufak bir dirlik yaratanlar; vatanın vazifesi tamamlamış aziz çocuklarındandır. İnanmalıyız ki yurdumuzun her bucağı, dolgun dimağlar için birer saadet ve şeref hazinesidir. Artık her şeyden evvel, bu milli gayeye sarılmalıyız. Türk milletine bundan daha ziyade yakışan hiçbir kıyafet bulunamaz.”

(Sayı: 28, 8 Haziran 1335/1919)

Halit Rıfka, İzmir'in işgalini, Versay anlaşmalarını, Damat Ferit ve Mustafa Kemal'in hareketlerini izlerken, bir yandan da sosyalist dünyayı izlemektedir:

"Yurdun, Versailles Sarayı'ndan çıkacak çerçevesi; maaşa bağlanmış sarmaşıkların hepsini sahasına sığdıracak kadar geniş olmayacaktır. Nasibimizi; Maliye kasalarından değil, zekâmızdan, şahsi teşebbüslerimizden, bilgisizleri uyandıracak himmetimizden çekip alacağız." (Sayı: 28, 8 Haziran 1335/1919)

"Büyük bir zaferin şımarttığı şahsiyetlerin önüne yenilmiş bir kıyafetle çıkmak kadar ağır ve ezici bir maslahat var mıdır? Zavallı Ferit Paşa..."

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği şümüllü cereyanın mahiyetine ait henüz hiçbir haber alamadık. İzmir vilayetinin baştanbaşa kanlı teşebbüslere sahne olduğunu biliyoruz. Bu karşılıklı ifna siyaseti, hangi güne kadar uzayıp gidecektir? Adalet hamilerinin kulakları çınlasın!" (Sayı: 39, 4 Temmuz 1335/1919)

"Son günlerde gittikçe genişleyen İzmir hadiseleri, hepimizi düşündürecek mahiyettedir. Memleketin karşısına dikilen bu vaziyet, Sulh Kongresi'nin arzusuyla türemiş bir yaradır. O yerlerde dökülen ve dökülecek kanlar, galip simaların rengini biraz daha kızılaştıracaktır. Türk Milleti'ne ne kadar yenilse bile, yine hakkını gasb etmeyi isteyenlere karşı sakladığı bir ihtiyat silahı vardır ki onu, icabında kullanmaktan hiçbir zaman vazgeçmez.

Adalet hamileri, İzmir'i Yunan askerlerine takdim ederken şüphesiz bugünkü neticeleri sağlam bir ihtimalle biliyorlardı. İzmir'e ayak basan Yunan askerleri, doğrudan doğruya Türklerin en muazzez hakkına saplanmış bir hançer mahiyetindedir. Biz, yerden ziyade göklerde dolaşan bu hulyalı komşumuzu pekiyi tanırız. Yedi sene evvel tamamıyla Osmanlı memleketi olan güzelim Selanik, bugün Atina kadar Yunan şehridir. Acaba miktarı (...) seksen bini geçen Türklük nereye gitti? İnsanlar, zulm karşısında ateşte kaynatılan sular gibi çarçabuk tebahhur ediyor. Selanik Türkleri de aynı akıbetin meşum tesirleriyle duman olmuş varlıklardandır." (Sayı: 41, [8 Temmuz 1335/1919])

"İtikadımca Wilson cenapları, Amerika ayanının muhalefetine sonra düşmüyor. Wilson; Almanya'ya tebliğ edilen musalaha ile İzmir'e bir canı ihtirasıyla çıkarılan Yunan askeriyle daha bilmem nelerle sukut ediyor. Biz; pekiyi kani olduk ki insaf ve hak ifadeler aman dilemiş milletlerin nasibi değildir." (Sayı: 47, 21 Temmuz 1335/1919)

Halit Rıfki'nın Lenin'in mitingine davet istediğini yukarıda *Hicaz Mektupları*'ndan söz ederken görmüştük: "Hicaz mektuplarımdan aynen aldığım bu satırlar (silahlı teşebbüsleriyle insanlığın bu günkü yaşayışını devirmeye uğraşan) Bolşeviklerin en doğru çizilmiş çehresidir." *Hicaz Mektupları*'nda Bolşevikliğin çehresinin en doğru çizilmiş portresi nasıldı bilmiyoruz ama *İşık'ta* makale şöyle devam ediyor: "Teferruatı feda eden bir tarif yapmak istenilirse Bolşeviklik; saadete susamış sefaletin, zenginliğe dış bileyen züğürtlüğün, ayaklanmış teza-hüratıdır." (Sayı: 5, 14 Nisan 1335/1919)

Halit Rıfki, Rusya'daki siyasal, ekonomik, sınıfsal yapıyı okuyucularına özetler: "Çarlık saltanatı kadar asaleti koltukla-

yan, halkı tekmelemiş bir hükümet tasavvur edilemez. Geniş Rusya'nın bütün toprakları, emlaki servet getiren menabii kırk altı bin kinez (derebeyi)n doğrudan doğruya tasarrufu altında idi. Mujik denilen bütün Rus köylüsü, bu büyük burunlu derebeylerin haşmet ve gururunu arttıran..." (Sayı: 5, 14 Nisan 1335/1919) ("kölelerden başka bir şey değildi", Sayı: 6, 17 Nisan 1335/1919'daki devamıyla.)

Rıfki Bey Rus edebiyatından haberdardı, 'avamın' imanına yaşamak duygusunu bu halkçı edebiyatın verdiğini düşünüyordu: "Tolstoy, Turgenyef, Puşkin, Maksim Gorki gibi büyük adamlar mensup oldukları milletin düşüncelerine göz yummadılar. Tolstoy; varis olduğu asaleti fırlatıp attı. Ağır ızdıraplarla inleyen mujiklerin imdadına koştu. Turgenyef, Puşkin bilhassa Maksim Gorki sade telkinler ve halka hitap eden eserlerle avamın imanına ufak tefek yaşamak duygusu karıştırdılar. O dakikadan beri mujiklerin düşüncesi; bu kulluktan şikayete, zulümden inlemeye, çavdar ekmekten hoşlanmamaya başladı.

Zaman zaman Rusya'da ayaklanan isyanlar, için için kaynaşan bu muhalefetin gönüllere sığmayan taşkınlıkları idi." (Sayı: 6, 17 Nisan 1335/1919)

Rusya'daki devrimci durumu yakından izleyen Halit Rıfki, Bolşeviklerin halkın nabzını elinde tutuşunu ve Rus Devrimi'nin dünya devrimine dönme olasılığını değerlendirirken, hem Bolşeviklerin iktisaden geri Rusya'da iktidar aday olmalarını sefaletin intikamı olarak değerlendirir, hem de kapitalizmin ve dolayısıyla sınıfların gelişmemişliği nedeniyle sosyalist devrimin Anadolu'da olasılığı bulunmadığını düşünür:

"Duma'nın genç sosyalistlerinden meşhur Kerensky halkın çığırından çıkmış taşkınlığını diktatörlüğe benzeyen bir üs-

lupla susturmaya çalıştı. Bu zatın icraatı; avamın arzusuyla uzlaşmadı. Bolşevik namı altında türeyen ve halkın tasarladığı hulyaları okşayan fırkaya mağlup oldu.

Lenin'in riyaseti altında Rusya'nın yularını ele alan Bolşevikler; bütün dünyayı düşündürecek bir yenilikle işe başladı. Lenin diyor ki: "İnsanlık dünyası; düşünenleri ağlatacak insafsızlıklarla doludur. Hâkimiyetler, cemiyetler, sermayeler, kazançlar gayet adaletsiz teşkilata maliktir. Başlı başına yaşamak kabiliyetini kazanmış bir unsur neden mahkum kalsın? Binlerce adamın emeği ile mahsul veren çiftlikler, fabrikalar, ticaret evleri niçin birer şahsın ceplerini doldursun? Artık sarayların ihtişamı, milyarderlerin para şakırtısı, asaletin parlaklığı; kiliselerde inleyen, fabrikalarda toz yutan, yer altında kazma vuran, tarlalarda sapan süren ücretsiz ırgatların gözüne batıyor. Kazanç, refah, emek bütün insanların müşterek malı, müşterek yükü olmalıdır. Biz; her şeyden evvel bu maksatla işe başlıyoruz, fakirler, boğaz tokluğuna çalışanlar, büyüklerin boyunduruğu altında ezilenler, bu mesut birlik uğrunda saflarımıza geçiyor." Bolşeviklerin düşüncesi; tabiatın kanunlarına uygun değil. Günden güne genişleyen müsavatsızlık, bir tarzdaki kuruntuları hazmedemez. Buna rağmen Bolşeviklik cereyanının sınaî ve zirai memleketlerde sarsıntı yapmak ihtimali vardır.

Avrupa ve Amerika'nın amele kitlesi; yaşayışlarından çok müştekidir.

Memleketimizin iktisadi ve zirai vaziyeti Avrupa'ninkine benzemez. En yoksul köyümüzün bile hiç olmasa beş on dönüm tarlası, çift sürececek sapanı vardır. Bu şerait altında Bolşevikliğin yurdumuzda uyanmasına hiçbir sebep yoktur. Ticaretimiz büyük sermayelerin inhisarına henüz gir-

memiştir. Kâr peşinde dolaşanlar çalışmasını bilenler bizim diyarın her köşesinde mesut yaşayabilirler.

O halde Rusya'dan başlayıp da etrafa yaptığı sirayet yüzünden Avrupa hükümetlerine korkulu rüyalar gördüren Bolşevik mücadelelerini alakasız bir sükunetle takip edebiliriz." (Sayı: 7, 19 Nisan 1335/1919)

Halit Rıfki, kapitalizmin çelişkilerinin sosyalizmi doğuracağını ancak bu toplumsal biçimin, kapitalizmin belirli bir gelişim evresine ermesiyle gerçekleşeceğini düşünen ekonomist Marksistler gibi düşünmektedir. Bu evrimci çizgi Rusya'da Menşeviklere denk düşmekle birlikte, Halit Rıfki da Bolşevik devrimin mücadelesinden etkilenmiştir ve Avrupalı galiplerin Türklere dayattığı barış koşulları karşısında, "Batı"ya rakip Rus devrimiyle Anadolu kurtuluş mücadelesi arasında fikri bağlantılar oluşturmaktadır. Türklüğün Batı karşısında başarılı olabilmesi için medeniyetin bu evresine ulaşmış bir kütleye ihtiyacı vardır; bu 'aydınlanmış' kütle, hatta esaret kampında kendini geliştirmekte olan zabitlerdir. *Işık*'ta yayınlayabildiği son yazı, bu ilerlemeci görüşle Bolşevikler hakkındaki fikirlerini ortaya koyar. İlerlemeciliğin kapitalist burjuva dünyasında milliyetçilik anlamına geldiği fikriyle milliyetçilik = Türkçülük düşüncesinin 1910'lardan beri halkçılık-solculuk-sosyalistlikle eklektik biçimde birçok aydında ortak bir tavır alış oluşturduğuna aşağıda daha ayrıntısıyla göreceğiz. 1919 Ağustos'unda *Işık*'taki son yazısı şudur:

"Mütarekenin imzalandığı günden beri, milletler arasındaki muharebe, tamamiyle değilse bile kısmen durdu. Şimdi de züğürtlük, zenginliğe karşı açmış olduğu yeni bir mücadelelenin adeta İstanbul yangınları gibi umulmadık bir süratle etrafa saldırdığını görüyoruz.

Dünyanın her devresinde, irfan ve zekâsı dolgun olan insanlar; bilgisiz ve zayıf dimağlılara tahakküm etmekten vazgeçmemiştir,

İş, 29 Haziran 1919, Sayı: 37.

Gustav le Bon'a göre beşeriyet, tekamül sayesinde ilerledikçe müsavattan uzaklaşıyor. O halde bu adaletsizlik, insanlardan ziyade tabiat ve muhite ait kabahatlerdendir. Avam kütlesinin hissiyatı ahiret beşiğinde sallandıkça dünyanın zengin ve mesut yaşayışlarına asla imrenmedikleri gibi sefalet ve yoksuzlukta bir kardeş ülfetiyle geçinmiş durmuşlardı. Ne çare ki son asrın mektepleri, mecburi okumak kanunları, sade lisanlı gazeteleri... Bu zavallı mahlûkların ebediyet hulyasını ihlal etti.

Peygamber Eyüp gibi bin türlü musibet altında hamd etmekten hali kalmayan bu sefil kitlenin; yaşamak, zenginleşmek, yerlere sürünmekten kurtulmak duygusunu aşıladı. İşte Bolşeviklik adını taşıyan sâri hastalık; medeniyet dediğimiz bu mikroplardan türemiş bir marazdır. Avam kütlesi; kendi hayatından erinmeye başladığı gün, bütün intikamını zenginliğe tevcih etti. En doğru mikyasıyla fakir damgasını taşıyanların, zenginlikten daha büyük bir düşmanı olamaz. Küremizin sathındaki her milyarderin, belki on milyon fakir tebası vardır. Daha doğrusu bir milyarder meydana getirmek için on milyon insan fakirleşmiştir. Dünyamızın ihtiva ettiği servetten, herkes aynı nispette hissesini alabil-

seydi, şüphesiz kamuslarda yoksuzluk veya sefalet kelimelere hiçbir zaman tesadüf etmeyecektik. Fakat en ziyade amele bilekleriyle elde edilen kazançlar; böyle insafsız bir taksime tabi oldukça milletlerin müteakıl kavgası, fertlerin hayatına ait mücadelesi ve nihayet yoksuzların servet ve asalete saldırmaları, küremizde hiç dinmeyen kızıl manzarlardan olacaktır. Amele arasındaki uyanıklık; her şeyden evvel zenginliğe tevcih edilen bir silah mahiyetinde tecelli etmektedir. Bugün, Bolşeviklik cereyanları karşısında çarpıntılar geçiren bankerler milyonerler, lordlar kinyazlar, prensler, baronlar, daha bilmem neler, şüphesiz avam ve amele tahsile sevk eden amillerin en büyük muarızıdır. (Sayı: 50, 8 Ağustos 1335/1919)

Halit Rıfka, Bolşevikliği Rusya'da ezilenlerin 'intikamı' olarak değerlendirirken, bütün dünya ezilenleri için örnek oluşturabileceğini de görmektedir. Ayrıca ezilenlerin düzen karşıtı isyanlarını tarihsel bir boyutta gördüğü gibi, bu 'cereyan'ı 'doğu' ve Osmanlı ile de birleştirmektedir:

"Bolşeviklik görmüş geçirmiş dünyamızın ilk defa şahit olduğu bir cereyan değildir. Eski Roma'da avamın asalete çektiği kılıç, İran'da demirci Kava'nın kaldırdığı meşin bayrak, Türk tarihinde Simavi Bedrettin Hazretleri'nin topladığı cemaat; bugünkü Bolşevikliğin mazide tekrarlanmış örnekleridir." (Sayı: 5, 14 Nisan 1335/1919)

Demirci Kava'nın ne zamandan itibaren 'sol' edebiyata dahil edildiğini bilemiyoruz. Şeyh Bedrettin'in ise Şerefeddin Yaltkaya'nın çalışmaları (1924 ve 1935) ve Nazım Hikmet'in şiiriyle (*Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı*, 1936), 1960'ların ikinci yarısında şiirleri serbest kalabildikten sonra, kitlelere mal olmakla birlikte, daha önce de önemsenerek sa-

hip çıkılmış olduğunu biliyoruz: 1924'te Serez terk edilirken kemikleri İstanbul'a getirilmiş ve Sultan Ahmet Camii sonra Topkapı Sarayı Müzesi'nde saklandıktan sonra 1961'de Sultan Mahmut türbesi hazeresine gömülmüştü. Rıfki Kulaç'ın bilgi kaynağını anlayabilmek için en el altında olabilecek eserler olarak Ahmet Midhat Efendi'nin *Mufasssal Kurun-u Cedid*'si (1886) ile Mizancı Murat'ın *Tarih-i Ebu'l-Faruk* (1909) ve Bursalı Tahir'in 1917 tarihli *Osmanlı Müellifleri*'ni sayabiliriz.¹⁷⁶ Bu kaynakları bir arada değerlendiren bir akıl en azından 1924'ten (mübadeleden) önce oluşmazsaydı, Bedrettin'in mezarı getirilmezdi. Demek ki 1915 öncesinde 'sol' cenahta böyle bir sözlü kültür gelişmiş olmalı.

Halit Rıfki esaret kampındaki yayın faaliyetini *Işık* gazetesinde yazıları kesildikten beş ay sonra, kurucusu olduğu *Yarın* gazetesinde 1 Ocak 1920'den itibaren devam ettirecektir.

Rıfki Bey *Yarın*'ı Naci Kâşif ve M. Namık Nazikioğlu adlı iki kişiyle çıkarmıştır. Esaret öncesi Rıfki Bey'le aynı yerde savaşmışlardı. Savaş ve kamplar hakkında anılarından yararlanmış olduğumuz Naci Kaşif Kıcıman (1894-1982) Akka ve Şam kadısı Ömer Kaşif Efendi'nin beş oğlundan en büyüğü ve Ermenek doğumludur. Mülkiye mezunudur, mezun olur olmaz askere alınmıştır. Hicaz'da istihbarat zabıtlığı yaparken esir düşmüştür. Savaştan sonra bir süre Şura-yı Devlet'te çalışıp serbest avukatlık yaptıktan sonra kaymakamlıklar, 1939-40'ta Bolu, 1940-42'de Trabzon, 1942-44 yılları arasında Sivas ve 1945-46 yıllarında Siirt valilikleri yapmıştır. İller Bankası'nın

176 Bedrettin 'literatürü' için bkz. Necdet Yurdakul (1977), *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Y., İstanbul. 1950 yılında *Tarih Hazinesi* dergisinde ise (Sayı: 1, 15 Kasım) İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazısının başlığı ve spotu şöyleydi: "Stalin'in Şeyhi Bedreddin-i Simavi – Yeni keşfedilen vesikalara dayanılarak hazırlanan bu yazı Şeyh Bedreddin'in her şeyde, hatta kadınlarda bile iştirakçiliği kabul eden müthiş ve kızıl bir Batı Peygamberi olduğunu isbat etmektedir. 530 yıl önce onu tepelemek suretile dünyayı kızıl tehlikeden kurtaran Çelebi Sultan Mehmed'in ve silah arkadaşlarının bütün demokrat dünyada hatıralarını taziz eden törenler yapılmalıdır. Onun Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan kemikleri de yakılmalıdır."

kurucularındandı ve yerel yönetim konusundaki uzmanlığıyla tanınmıştır. Bu konuda basılmış beş eseri vardır.¹⁷⁷

İkinci kurucu M. Namık Nazikioğlu, İstanbul Soğukçeşme Sokak'ta bulunan Naziki Tekkesi şeyhinin soyundan olmalıdır, soyadı bulunmayan dönemde adını *Yarın* gazetesinde "Naziki-oğullarından M. Namık" diye yazmaktadır.

Naci Kaşif, anılarında Halit Rıfki'dan söz etmezken, Tura kampında *Kafes*, Seydi Beşir'de *Yarın* gazetelerini "çıkardık" der.¹⁷⁸ O iki gazete arasında fark gözetmezken, savaş kısmına çok daha fazla önem verdiği anılarında esaret gazeteciliğinden "Sinirden birbirinin başını yaran, bıçaklayan, intihara çalışan arkadaşları anavatandan iyi haberlerle avutmaya çalıştık" diye kısaca, sadece bu cümleyle söz eder.¹⁷⁹ Bu anlatımla, dünya görüşü olarak pek uyuşmayacağı tahmin edilebilecek Halit Rıfki'yı anılarında sessiz geçmeyi yeğlediği veya aynı gazetede adları bulunmaya devam ettiğine göre çok da sorun yaşamamış olduğu tahmin edilebilir. İstanbul kadısının oğlu olan Naci Kaşif, ilmiye sınıfına girmek üzere rüştiyeden sonra medreseye devam etmiş fakat İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine babası, "oğlum, artık sarıkların ve sarıklıların zamanı geçti, annen sandıktan rüştiye şهادetnamesini buluversin" diyerek onu idadiye (ve sonra Mekteb-i Mülkiye'ye) göndermiştir.¹⁸⁰ Halit Rıfki'nın modernist tavrını pragmatik bir tavırla benimseyen ulema çocuğu Naci Kaşif 1940-42'de Trabzon'da valilik

177 Mücellitoğlu Ali Çankaya (1954), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, s. 864.

178 Kıcıman, s. 430.

179 Kıcıman, s. 430. Esir kamplarındaki intihar olayları için bkz. Ahmet Altınay, s. 22 ve esaret gazetelerinden *Badiye*, Sayı: 7; aktaran Orhan Koloğlu (2000), "Mısır Esir Kamplarındaki Türklerin Gazetesi *Bâdiye* ve Esaret Albümü", *Tarih ve Toplum*, Temmuz, Sayı: 199 Eki. Filistin'de esir düşüp Seydi Beşir'de getirilen ihtiyat zabiti Cemil Zeki de intihar çokluğunu anlatır: "Sabah akşam İngiliz zabitleri tarafından yoklama yapılıyordu. Birkaç arkadaş tecennün ve intihar etti. Böyle bir hayat-ı esaret bize pek tesir yapıyordu", Engin Berber (1994), *Kendi Kaleminden Cemil Zeki (Yoldaş) Anılar. Mektuplar*, Arba Y., İstanbul, s. 26.

180 Kıcıman, s. 18.

yaparken Rıfki Bey’le ilişki kurmuş olsa da, bu mahalle, okul, askerlik arkadaşlığı gibi değerli olması gereken esaret arkadaşlığından ibaret kalmış olmalıdır (aşağıda yeri gelecek).

Rıfki Bey’in iki farklı kişiyle birlikte yeni bir gazete çıkarmış olması ve *Işık*’ın da çıkmaya devam etmekte olması, kamplarda aynı zamanda farklı gazetelerin yayınlanabilmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Üstelik *Yarın* gazetesinin 9 Ocak tarihli 3. sayısında “İlan – *Işık* refikimiz *Tan* namı altında neşriyatına kemafi’s-sabık devam edecektir” bildirimi bulunmaktadır. Bu, kamplarda çıkan ikinci *Tan*’dır, ilk *Tan*’ın idaresinde Talat Hâsan ve Hulusi beyler vardır, *Işık* kadrosuna ait olduğu anlaşılan ikincisinin elimizde nüshası bulunmamaktadır.

Yarın’ın 1-3. sayıları Birinci Karargah D Kapısı 16ncı Pavyon C Odası’nda çıkartılmışken, sonraki (*Işık*’ın son sayısına denk gelen) sayının adres değişikliği ile F Odası’na taşınmış olması, elbette arkada bir hikaye olduğunu hissettirmektedir. 4-6. sayılar F Odası’nda çıkıp, 7. Sayı C Odası’nda çıkarılmış, kalan sayılar gene F Odası’nda çıkartılmaya devam edilmiştir. Esir kampında yaşanmış olan bu “gazetecilik kovalamacası”nın elbette birçok nedeni olabilir.

Gene Seydi Beşir’de Ocak 1920 tarihinde bir de *Ocak* adlı gazete çıkmaktadır. Bu gazetenin herhangi bir nüshası mevcut olmayıp *Yarın*’ın 2. sayısında çıkan “Teşekkür – İntişarımızı tebrik lütfunda bulunan *Türk Varlığı, Ocak, Işık* refiklerimize biz de kalbimizle teşekkür ederiz” denilmektedir. Yukarıda adları sayılmış olduğu üzere Seydi Beşir’de 11 gazete çıkartıldığı bilinmektedir, bunların farklarını ve yayın nedenlerini bilemesek de herhalde gazete yayını çok olağandışı bir durum değildi ve her ‘pavyon’ belki de kendisini farklı bir “cemaat” gibi hissediyordu ve aynı anda en az dört gazete çıkmakta olduğunu

bu teşekkürle anlıyoruz. Dolayısıyla Rıfki Bey'in "transfer"i söz konusu olmalıydı ve muhakkak ki bu açıklanabilir bir durumdu. Gene *Yarın*'ın 2. sayısında kapakta yer verilen karikatür, kamptaki "siyaset"in varlığını ve ne kadar önemsendiğini ortaya koymaktadır:

Her dem muhalif refikimiz traş ederken:

Bana bak... Sana anlattırayım. Bu böyle olmaz ben laf dinlemem hem biz Avrupa'da bunların hepsini gördük... Laf mı bu?!...

Yarın, Sayı: 2/9 Ocak 1920.

Yarın, 9 Ocak 1920, Sayı: 2, "Her dem muhalif refikimiz traş ederken"

Işık gazetesinde *Kafes* başyazarının transferi anlatılırken üstünde durulan "abonelik durumu" gazeteciliğin aynı zamanda bir gelir kapısı olduğunu da ortaya koymaktadır. Rıfki Bey de ailesine göndermiş olduğu, aşağıda çevrimyazısına yer verilecek posta kartında "*Yarın* ismindeki gazetenin getirdiği varidatla her türlü ihtiyacımı temin edebiliyorum" demektedir.

Yarın'ın 1-16. sayıları 8 sayfadır ve haftada iki kez yayınlanır. 17. sayıdan sonra gazete 12 sayfa olup haftada bir kez yayınlanmaya başlanmıştır. Nüshası 60 para, abone ücreti 10 kuruştur. Halit Rıfki'nin son yazısı 20 numaralı 1 Nisan 1920 tarihli sayıdadır, *Yarın*'ın son sayısı da 23 numaralı 24 Nisan 1920 (1336) tarihlidir. Rıfki

Bey'in İstanbul'a varış tarihi, terhis belgesindeki en eski tarihe göre 23 Haziran 1920'dir. Kamptan ayrılış tarihi de (Ankara'da Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonraya gelen) *Yarın*'ın 24 Nisan tarihli son sayısından sonra veya belki 1 Nisan 1920'den sonraki sayılarda hiç yazısı bulunmayışına bakarak Nisan ayı içinde herhangi bir gün olabilir.

Rıfki Bey'in *Yarın* gazetesinde 23 sayıda 14 makalesi yayınlanmıştır. Gazetede kamp yaşamı ve yurt haberleri en önemli yeri tutar. Kamp yaşamı içinde kamplar arası taşınmalar ve esir sevkıyatı, Osmanlı ve İngiliz kumandanlara ilişkin haberler dikkati çeker. Ciddi toplumsal ve siyasi yazıların çokluğu da dikkat çekmektedir. 3. Sayıda "İçtimai Dertlerimizden Gayesizlik" ve "Bolşeviklik", 4. Sayıda "Devrilmiş Tahtlar", 5. Sayıda "Osmanlı Meclis-i Mebusanı", 6. Sayıda "Türk Ananati ve Osmanlı Kanun-i Esasisi", 7. Sayıda "İktisadiyat ve Türkler" ile "Alman Cidali", 8. Sayıda "Nevakıs-ı Ahlakımız" ve "İktisadiyat - Yardım Dernekler", 12. Sayıda "Tahavvül-ü İçtimaiyede Kanun-u Hakiki", 15. Sayıda "Örf ve Adet", 23. Sayıda "Aşk-ı Siyasi" makaleleri dikkat çekmektedir. Bu yazıların bir kısmının gene imzasız olarak yayınlanmak üzere Rıfki Bey tarafından yazılmış olduğunu varsayabiliriz.

Pek kısa bir zamanda memleketlere avdet edeceğinizi ümit ederim.

Gentlmen! I hope in a very short!... time you will regain your liberty!...

Yarın, Sayı: 15/27 Şubat 1920.

Dün geceki sinemadan sonra?

Serbestlerin zevki, hürriyeti, balosu varsa esirlerin güzel ka-

Yarın, 27 Şubat 1920, Sayı: 15, - "Pek kısa bir zamanda memleketlere avdet edeceğinizi ümit ederim".

Yarın, 3 Şubat 1920, Sayı: 9, "Dün geceki sinemadan sonra?"

dınlarla dolu rüyası var!..

Yarın, Sayı: 9/3 Şubat 1920.

Üsera gazetelerinin hepsi değilse de çoğu mizahi ve karikatürlerle süslüdür. Işık gibi Yarın'da da karikatür çoktur ve ön ve arka kapaklar genellikle karikatüre ayrılmıştır. 17. sayıda ilk kez 12 Mart 1920 tarihinde karikatüristin Ressam Hidayet olduğu açıklanmıştır. Yarın'ın karikatürleri o zamanki anlayışa bağlı olarak desenden tam olarak kopmamış olmakla birlikte özellikle başarılıdır.

Gazetede 9. sayıdan itibaren Mişel Zevako'nun (Michel Zevaco) *Sen Pol Otel*i adlı romanı tefrika edilmiştir. Çeviren adı verilmemekle birlikte, çevirmenin Rıfka Bey dahil, gazeteyi kurup yayınlayan üç kişiden biri olduğu tahmin edilebilir.¹⁸¹

181 Türkiye'de *Pardayınlar* dizisiyle ünlünen Michel Zévaco'nun (1860-1918) *l'Hôtel Saint Paul* adlı

Gazetede tiyatro önemli bir yer tutmaktadır.¹⁸² Tiyatronun kampların önemli bir meşgalesi olduğu Mısır'da olduğu kadar Rusya'daki kamp anılarından da anlaşılmaktadır.¹⁸³ Bunda Rıf-
kı Bey'in de rolü olduğu anlaşılmaktadır çünkü oyunlarla ilgili haberler dışında (*Işık'ta* yayınlanan ve gene "Temaşa" adını taşıyan beş yazı gibi) kendi imzasıyla tiyatroyla ilgili üç ayrı ma-
kale yazmıştır: Sayı: 6/20 Ocak 1920 "Temaşa"; Sayı: 11/13 Şubat 1920 "Bizde Temaşanın Geçirdiği Safahat"; Sayı: 18/19 Mart 1920 "Temaşa."¹⁸⁴

Tanzimat kuşağıyla başlayan tiyatro ilgisi Tek Parti dönemi-
ne kadar sürmüştür. Bu kuşaklardan edebiyatçılar tiyatro eser-
leri de yazmayı önemsemişlerdir. Tiyatro 'ilerleme'nin hem
aracı hem sonucu olarak görülmüştür. Trabzon'da da 1920'le-
rin önde gelen şair ve gazetecilerinden Esat Ömer, Trabzon'un
fethiyle ilgili bir oyun yazmıştı.¹⁸⁵ Modern Türk tiyatrosunun
kurucusu ve aşağıda Rıfkı Bey'le ilişkisini göreceğimiz Ertuğ-
rul Muhsin gibi Rıfkı Kulaç da "(...) İlerlemiş milletleri bu
kadar şen ve mesut yaşatan amillerden biri de inkar edilemez
ki tiyatrodur" (11 Nisan 1927, *Yeni Yol*, No: 694-594, "Tiyatro
ve Cemiyet") diye düşünmektedir.

Yarın'da çıkan yazıları Rıfkı Bey'in tiyatro bilgisini ortaya
koyduğu gibi, *Yarın* gazetesinin tiyatroya verdiği önem, arka

romanı daha önce *Saint-Paul Sarayı* adıyla Fuad Talad tarafından çevrilip yayınlanmıştır; İstanbul, 1327, Türk Matbaası, 366+1 s.

182 Tiyatro sahne, perde ve dekor masrafı, "abone bedeli" ile işleyen dükkanlardan elde edilen gelirle karşılanıyordu; bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, *a.g.e.* ve Engin Berber, *a.g.e.*, s. 94.

183 Rusya için bkz. Başkatıpzade Ragıp Bey (1996), *Tarib-i Hayatım*, haz. M. Bülent Varlık, Kebikeç Y., Ankara, s. 95, 101.

184 Şahika Karaca'nın, tiyatro eserleri bibliyografyasında eksik de kalmış olsa Rıfkı Kulaç'ın 19 Mart 1336'da *Yarın'da* 'Temaşa' adlı bir yazısını saptamış olması övgüye değer; "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Tiyatro Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, Sayı 7, 2006, s. 166.

185 Veysel Usta (2012), "Trabzon'da Bolşevik Bir Aydın: Kahkahacı Esat Ömer Eyyubi Hayatı, Siyasi Kişiliği, Gazeteciliği, Şair ve Yazarlığı", *Miiteferrika*, Yaz, Sayı: 41, s. 90, 21 Ağustos 1923 günlük *İstikbal* gazetesindeki ilandan.

sayfa karikatürlerinden birinin tiyatroyla ilgili olmasıyla da pekişmektedir.

Tiyatro mu? Tazyik makinası mı?

Ortadaki – Oh ne güzel.

Sağdaki – Yahu Allah rızası için hava alalım.

Soldaki – Aman azizim müsamaha ediniz de cepten sigara çıkarayım.

Yarın, Sayı: 8/30 Ocak 1920.

Yarın, 30 Ocak 1920, Sayı 8, "Tiyatro mu, tazyik makinesi mi?"

•
Halit Rıfkı'nın *Yarın* gazetesindeki 14 makalesinden birincisi, gazetenin çıkış bildirgesi gibidir ve Rıfkı Bey'in güzel Türkçesiyle "Yarın ve Çığır" adını taşır:

[yırtık] evvelkiler gibi ataların izinden gitmeyeceğiz; yeni Türk nesli, zamanın gösterdiği istikametten yürüyecektir. Son senelere kadar, Türkün keskin zekaları yine keskin bir kılıca inkılâp ederek iklimler üstünde dolaştı. Türkün yaşamak, zenginleşmek sevdası sağlam bir kalkan halinde dünyanın azgın akınlarına karşı durdu. Türkün imanı, duygusu, şekli, sevgisi, kendi varlığını unutarak bütün Asya'nın sadık bir bekçisi olmaya uzandı. Geniş hulyalar arkasında bir serdengeçti kaygısızlığıyla sınırların doymak bilmeyen midesine taşındı. İnsanlığın yeni tecrübelerine, fennin sanat ve irfanın her türlü tecellilerine yabancı kaldı, hor baktı,

tıpkı eski şövalyeler gibi yalnız kılınçlarına yaslandı. Sahip oldukları ülkeler üstünde yarına ait düşünceleri değil sade kısraklarının ayaklarıyla bayrakları dolaştı.

İtikadımca milli duygusunu yücelterek yaşamış düsturlarını bütün şehirliler kavramış unsurlar için her çeşit istilalar sınır bozgunlukları geçici fırtınalardan sayılır. Dünyasına sarılmış bilgili milletler için yenilmenin manası, Şekspir'in şu cümlesiyle ifade olunabilir: "Başka yerde kazanmak için burada kaybediyorsun."

Asrımızdaki insanlığın ölmek ve öldürmek uğrunda seleflerinden daha yüksek bir deha gösterdiğine şüphe yoktur. Yalnız toplu, ananeli, birlikli bir milleti tarihe gömebilecek düşman kudretine henüz şahit olmadık. Zamanımızda istediği şekilde kurulmuş milliyet ocakları, adeta birer sönmez ve söndürülmez ateş hükmündedir. En zorba, en yavuz devirlerimizde bile elimizin altındaki yabancıları (bir parça olsun) kendimize benzetebildik mi?

Halbuki biz Türkler için hudutlarda yenilmek, mezara girmenin ikinci adıdır. Her nereden bayrağımızı kaldırmadıksa orada Türklüğümüze cenaze alayı yapıldı. Herhangi diyardan çıkarıldıkça Türklüğü de beraber getirdik vaktiyle Macaristan'da Sırbistan'da, Romanya'da, Hint'te, Çin'de... Türk vardı, Türklük vardı. Şimdi o yerlerde sade mezarlık kaldı.

Türklüğün en köklü ülkesinde: Rumeli topraklarında günden güne mezarlığa inkılâp ediyoruz. Bugün zengin topraklar üstünde bir yoksul garipliğiyle yaşıyoruz, bugün bir kardeş hissiyle sevdiklerimizden hıyanet görüyoruz, bugün

(...) Aramızda yazabilen kalemler, düşünebilen kafalar,

söyleyebilen ağızlar, bağırabilen gür sesler bu [*] köşeli hakikatleri bütün vicdanlara aşılmalıdır. Duracak, dinlenecek vaktimiz yok... Mezar başındayız.

Yarın gazetesi uyanık arkadaşlarla beraber bu çığırda uyanıdırıcı bir amil olmak emelindedir. Tanrı yardımcısı olsun.” (Sayı: 1, 1 Kanun-i sâni 1336/Ocak 1920)

Halit Rıfki, ilerlemeciliğini, "Türklük dünyası'nın 'şark'a örnek olması hayaline kadar vardırırken, bir yandan da 'mek-tep'in 'memur' yetiştirmesinden şikayet etmektedir:

“Biz Türkler, garp ile şark arasında asırlardan beri yerleşmiş bir hakimiyetin sahibiyiz. Şimdiye kadar bu hakimiyeti Avrupa'nın silahlı akınlarına karşı geçilmez bir sed halinde kullandık şimdiden sonra da Avrupa'dan Asya'ya akacak ilim ve sanat için bir köprü hizmeti görmeliyiz. Muharebeden budanmış olarak çıkacak bir Türkiye bile Asya'nın sol tarafında toplanmış düşkün milletlerle bu insani hizmeti yapabilecek vaziyettir. Elverir ki hudutlarda aradığımız zaferlerin topraklarımızda kıymetlendiğini takdir edebilelim. Elverir ki tarla süren sabanın, altın biriktiren kazancın, sudan çıkaracak kazmanın kadrini bilelim.” (Sayı: 3, 9 Kanun-i sâni 1336/Ocak 1920)

“İlerilemiş milletlerin gençliği otuz günde maaş getiren bir meslek sahibi olmaktan ziyade daha serbest, daha kazançlı işlere girişmek için okuyor, hayata atıldığı zaman daha malumatlı bir mühendis, daha çok mahsul alan bir çiftçi, daha ziyade kazanmak yolunu bilen bir tüccar olmak emeliyle mektep sıralarında emek sarf ediyor. Halbuki bizde okumanın gayesi büsbütün başka bir maksat arkasında sürükleniyordu. Mektep kapısından içeri sokulan her çocuk,

adeta memleketteki memurlar yekununa ilave edilecek bir adam hükmünde idi.” (Sayı: 4, 13 Kanun-i sâni 1336/Ocak 1920)

Avrupa, dünyayı sarmasından korkulan Bolşeviklikle mücadele ederken, Osmanlı ülkesini de paylaşmak yolunda adımlar atmaktan geri kalmamaktadır. Halit Rıfki da, yeni Türkiye’yi kuracak yeni irfan ve sanat sahiplerinin, yeni düzenin (“Karl Marks’ın ümmeti” olmanın) yolundan gitmeleriyle başarılı olabileceklerini savunmaya başlamıştır.

“Koca Türkiye’nin yarınki mukadderatını yeni neslin zaman ve ihtiyaca uygun mesaisiyle tayin edecektir. Hiçbir dakika unutmamalı ki bütün kavimler yavaş yavaş Karl Marks’ın ümmeti olmaktadır. O halde mukadderatımızın ibresini kurtuluşa çıkan kutba çevirmek için her şeyden evvel irfan ve sanat gibi en büyük eski zafer ilahesi saymalıyız. Asırlardan beri [*] açtığı çukurları dolduran kara bahtlı bir millet için selametın en kestirme yolu bu yoldur yoksa yalnız eski defterleri karıştırmakla değil...” (Sayı: 13, 20 Şubat 1336/1920)

Halit Rıfki “emperyalizme karşı ulusal kurtuluş mücadeleleri”ni ve onlara (şarka) öncülük edecek Türkiye hulyasını artık zafere erişeceğine ikna olduğu Marksizmle birlikte düşünmeye başlamıştır. Garbın dağılmaya başlayan milliyetçiliği karşısında Şarkın diri, yeni canlanmaya başlayan milliyetçiliği söz konusudur:

“Tarihin kayzerleri, İskenderleri, Atila, Cengizleri Yavuzları Napolyonları ve niceleri hep böyle parlamış ve sönmüş yangınlardandır. Vaktiyle milliyet duygusuna sarılmakla terakki, refah ve kudretin en yüksek kertesine çıkan Avrupa, bu-

gün yine aynı amilin makus tahliliyle çökmeye mahkumdur. Bugün olmazsa yarın (Karl Marks'ın) ümmetleri muhakkak zafer kazanacaklardır. Dünyada yirmi milyon zengin varsa bir buçuk milyar da fakir var Avrupa'yı izmihlale sürükleyen saikleri gelecek makalede şumulüyle izah edeceğim. Yalnız şu kısa ifadelerle Avrupa milletlerinin eski salabete malik olmadıklarını anlatmak istiyorum. Vaktiyle mühim bir kütle teşekkül eden bu milletler: Şimdi iki parçaya in-kısam ediyor: Birisi hükümetlerin muzafferiyetle ettiği zenginlik, öteki de ekseriyete yaslanan fakirliktir. Milliyetlerin böyle kendi kendine çözülerek iki düşman gruba ayrılması belki küremizin siyasi teşkilatını alt üst edecek mahiyettedir. Halbuki şarklılar yeniden yeniye milliyete sarılıyor. O halde garpta dağılmaya başlayan milli azameti yakın bir istikbalde şark dünyasına taşınacağını şimdiden iddia etmek pek de kehanet sayılmaz. Asya'nın bu mesut inkılâplarında mensup olduğum milleti acaba pişdar görebilecek miyim?" (Sayı: 27, 1 Mart 1336/1920)

"Garbten Şarka" başlığını taşıyan bu yazısı, *Türk Varlığı* gazetesinde yayınlanmıştır. Halit Rıfkı'nın bu gazetede yayınlanan "Silahlı Sosyalistler" (Sayı: 28, 15 Mart 1336/1920) ve "Veyl Hainlere" (Sayı: 29, 1 Nisan 1336/1920) yazıları, 1920'nin ilk aylarında Avrupa, Rusya ve Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından izlemekte olduğunu düşündürtecek ateşli yazılardır:

"Silahlı Sosyalistler

Avrupa ülkesinde bir kartal mehabetiyle inkişaf eden milli azimet, üç asırdan beri geri kalmış unsurlar için gittikçe kabaran, günden güne ağırlaşan pek yaman bir kabustu. Bu azgın toplulukların meydana getirdiği şumullü hakimiyetlere, küremizi baştan başa istilaya özenmiş ihtirasına tarihte

asla eş bulunmaz: Bir yangın gibi parlayarak yine bir yangın gibi sönen kızıl kahramanların her birisi; şöhret ehramlarını ancak üç beş milyon insan kafasından yapabilmişlerdi, Rokfeler [Rockefeller], Karzeci [Carnegie] ayarındaki öbür bezirganlar servetlerinin yekununu milyarlara çıkarmak için ancak birkaç milyon ailenin ocağına incir dikebilmişlerdi. Halbuki Avrupa'nın üç yüz yaşına giren medeniyet maskeli hakimiyeti, denilebilir ki yüzlerce milyon insan beynine dikilmiş kocaman bir abide, milyonlarca mesut ocakları yoksuzluğa sürüklemiş korkunç bir efendi.

Tekamülün zaman itibariyle en son kertesine çıkan garp milletleri, medeniyeti, sanat ve irfanı tıpkı bir serdarın elindeki kılıç gibi kullanmışlardır. Bütün dünyayı babadan kalma çiftlik gibi [*], bilgisizlere tahakküm etmek için okuyan, zayıfların nefesini kurutmak için kuvvetlenen medeniyet zorbalarına başka bir paye vermek elden gelmez. Avrupa'nın üç asırlık istila siyaseti, şüphesiz insanların ruhunda gizlenmiş doymak bilmez ihtirasın en çirkin bir şaheseridir...

Kocamış dünyamızın görüp geçirdiği bunca büyük saltanatlar gibi Avrupa'nın milli azimeti de yavaş yavaş yukarıdan aşağıya doğru inmektedir. Dimdik yokuşlardan inenler çok kere ayakları kayarak tekerlenir. Eğer yarınların örtüsünü kaldırmak mümkün olsaydı bu çemberden çıkmış insanlık aleminde kim bilir ne korkunç didişmelere, unutulmaz inkılâplara şimdiden şahit olacaktık. Avrupa'nın kudretli, şehametli, iri yapılı, toplu tüfenkli medeniyeti, yabancıların iliğini emmekle beraber öz tebası arasında da müthiş bir müsavatsızlığa, acıklı sefaletlere, insafsız neticelere sebep olmak itibariyle iki kat zalimdi. Mahkum dünyanın her köşesinde bu diyara akıp gelen altınlar herkesin kesesine değil pek mahdud zenginlerin kasasına toplanıyordu. İkti-

sadi teşkilatın rekabete verdiği fırsatlar yüzünden mini mini sermayeler, dolgun servetlerin karşısında çarçabuk silinip gidiyordu. Senelerden beri devam eden bu kazanç mücadelesinde yüzlerce adam, oldum olası zenginleştiği halde milyonlarca zavallı da artık doğrulmak üzere varlıktan yoksuzluğa yuvarlandı.

Böyle dili aynı milletin fertleri arasında biri sefahatın, ihtişamın, servetin, gururun son basamağına çıkmış, öteki yoksuzluğun, sefaletin, çilenin en acıklı derecesine inmiş iki düşmüş kütle meydana geldi. Bir yanda altınlara, zevke, darata gömülmüş yüzlerce bankerler, milyarderler, baronlar, knazlar, daha bilmem neler, diğer tarafta açlıktan eti kemiğine yapışmış, kanı beyazlaşmış, anası ağlamış zincirler, züğürtler, tam takırlar, yersiz yurtsuzlar vardı. Çiftlikler, bankalar, fabrikalar, saadetler, kazançlar, balolar, rütbeler, unvanlar hep zenginler, yorgunluklar, her çeşit çileli işler, hastalıklar, elemeler de zavallı fakirlerindi.

Bilhassa Rus toprakları bu adaletsizliğin en hazin safahatı ile dolu idi: Orada efendilikle kölelik kadar birbirinden engin mesafelerle ayrılmış iki küme vardı ki çarlık saltanatının tarihe geçecek en büyük lekelerindendi. İzbeler (kulübe) içinde ahirete bağlanmış bir hulya ile derdini avutan, simsiyah çavdar ekmeğini aşınmış dişleriyle kemiren, çiftlik kahyasının kırbaçları altında uluhiyete el kaldıran Rus köylüleri bilgisizliğin kurbanı oluyordu. Unutmamalıdır ki dünyadan ziyade ukbaya bakan gönüller beşiklerle mezar arasındaki refahı ihmal eder: Rus köylüsü altınla örtülmüş kilise kubbe-leri altında mazlumlar için hazırlanmış bir cennet tasarladıkça bütün sefaletle göz yumdu, bütün acılara miskin bir kuruntu ile katlandı.

İdrak ve irfanı az çok nemalanmış bir muhit içinde göze çarpan haksızlıklar kolay kolay barınamaz. Amele ve köylü kütlesi, bilgisizlikten yakasını kurtarır kurtarmaz kendi sefaletiyle eğlenir gibi duran zenginliğe yan gözle bakmakta gecikmedi. Avamın sinirlerini gıcıklayan yorucu bu ruh-u galeyan Karl Marks'ın sadık yoldaşları tarafından muntazam bir çığıra sokulduktan sonra zaman zaman yapılan teşkilatlarla amele mevcudiyeti siyasi cereyanlar arasına karıştırıldı.

Fakirlerin emellerine nail olabilmesi daha doğru manasıyla sosyalistlik esaslarının kuvveden file çıkabilmesi için zenginliği koruyan hükümetleri devirmek mecburiyeti vardı. Halbuki zavallı amelenin elinde kuru kalabalıktan başka hiçbir silah olmadığı halde hükümetlerin pek sadık bir donama ile ordusu vardı. Bu yüzden kazanç savaşındaki müdhış haksızlık hiç keyfini, ahengini bozmadan temadi edip gidiyordu. Yirminci asrın başlangıcında amele ile sermaye sahipleri arasındaki gerginlik tıpkı kurulu bir tabanca gibi her dakika patlamaya amade bir mahiyet almıştı. Artık sarayların ihtişamı, Vanderbilt¹⁸⁶ elektrik ormanı, bir milyarder kızının incilerle donatılmış entarisi, bankerlerin para şakırtısı, asaletin gururu, kalelerde açlıktan inleyen, fabrikalarda bütün gün toz yutan, altında kazma vuran, tarlalarda sapan süren yoksuzların fena halde gücüne gidiyordu. Bu kurulu tabancanın tetiğini ilk önce çekmek cesareti Ruslara nasip oldu. İşte! Üç dört seneden beri geniş Rus toprakları üstünde gaşyi bir savletle zenginliği baltalayan, ziynet ve ihtişamın kökünü kazıyan, çiftlikleri müsavi bölmelerle mujıklere dağıtan, dünyanın her tarafında için için tutuşan Bolşeviklik, son kerteye gelmiş yoksuzluğun infilakıdır. (...)

186 Hollanda asıllı ABD'li aile, gemicilik ve demiryolu yatırımlarıyla kazandıkları zenginlikle yaşadıkları ihtişam yüzyılda ünlü olmuştur.

Silahlı sosyalistlerin zaferi olsa olsa insanlığa pek geçici bir müsavat tattıracaktır. Ondan sonra yine ebedi kanunlar bil-
diğinden şaşmayacaktır. Bu hakikatlere rağmen Bolşeviklik
dünyamızın içtimai, siyasi şeklini değiştirecek kudrete ma-
liktir: Eski Roma'da zulüm altında inleyenler Hristiyanlığın
ümit ve saadet vaat eden telkinlerini nasıl taşkın bir iştiyakla
kucakladılarsa yoksuzluk içinde ezilmiş anlayışlı züğürtlerin
de Bolşeviklik cereyanlarına dört elle sarılacakları hakikate
yakın ihtimallerdendir. Şurasını kaydetmek icap eder ki as-
rımızın parasız peyamberlerinin arkasında bir tek ümmet
yürümez. Lenin cenaplarının elindeki milyarlar, şüphesiz
zaferini kolaylaştıracak amillerdendir.

Şark milletleri arasında iktisadi esaret tesis etmemiş gibidir.
Bilhassa yurdumuzda servet ve arazi oldukça adil bir taksi-
me tabidir. Avrupa ülkesinde husule gelecek her türlü buh-
ranlara hayati bir mecburiyet görmedikçe katılmakta hiçbir
faydamız olamaz. Şark milletlerinin yaşamak vadisinde bir
yığın noksanı vardır ki Avrupa'nın geçireceği uzun buhran-
lardan alınacak fırsatlar rahat rahat tamamlanabilir.

İtikadımca Asya isterse dünya siyasetinin nazımı olabilir,
Asya isterse garpte dağılmak üzere bulunan milli azame-
ti, daha kudretli, daha parlak bir yenilikle şarkta diriltebilir.
Küremizin en büyük milletleri, en zengin toprakları, en isti-
datlı insanları bu geniş ülkede toplanmıştır. Bilhassa Türk-
lerin düşünen kafaları, mensup olduğu milleti selamet ve
refaha ulaştıracak tarzda sağlam yürümelidir: Yanlış adam-
lar, bazan koca bir unsur için mezar, doğru adamlar da sa-
adet olabilir. Her halde önümüzdeki seneler görülmemiş
hadiselerle doludur: Hünerin büyüğü mukadderatın yuları-
nı ele almaktadır." (Sayı: 28, 15 Mart 1336/1920)

Halit Rıfki Bolşevik zaferinin geçici bir eşitlik getireceğine inanmaktadır, çünkü ezilenlerin iktidarı bir intikam üzerine kuruludur (yani kapitalist üretimin zamanını doldurup sosyalist/kollektivist üretimin onun yerini alması henüz söz konusu olmadığından), üretim biçimlerinin yasaları (eşitsizlik doğuran kapitalist üretim biçimi) ‘ebedi kanunlar’ yine egemen olacaktır. İktisadi gelişmeye karşı iktidara gelen silahlı sosyalizm gene de dünya düzenini etkileyecek güce sahip olabilir. Şark milletleri bu gelişmelere sahip çıkarlarsa, kapitalizmin buhranını yaşamadan, daha adil bir düzene doğru çekilebilirler. Bunun için ‘doğru adamlar’ yani bu gelişmelere göre kitleleri harekete getirecek düşünüen kafalar gerekir.

Halit Rıfki, 1920’de Baku’den toplanan Doğu Halkları Kurultayı’nın ana yaklaşımını, yarı Bolşevikler yarı ulusal kurtuluş arifesindeki ‘şark’lılar, hatta belki biraz da Galiyev tonlamasıyla, esaret kampında ifade etmektedir. Sosyalist bir dünya devriminin olamadığı durumda, emperyalizm/kapitalizme karşı ulusal kurtuluş mücadeleleri, Bolşevik devrimi sürdürmeye yetecek kadar kapitalist güçlerin geriletilmesine katkıda bulunabilir. Ve sömürge halkların üretim yapısı, tamamıyla kapitalist üretim biçimine dönüşmemiş olduğu için, bu halkların iktisadi, toplumsal ve siyasal yapıları, emperyalizmle mücadele ederken, sosyalist bir evreye sıçrayarak, dünyada daha parlak, daha yenilikçi bir düzenin habercisi olabilirler.

Bu nedenle Halit Rıfki, Anadolu’da emperyalist karşıtı güçlere ve bu olası gelişim karşısına çıkacaklara lanet okumaktadır:

“Veyl Hainlere

Türkiye ordusu sınır boylarında düşmanlarına karşı göğüs yerine arka vermeye başladığı günden beri Asya’nın sol köşesindeki ülkeler Avrupa milletleri için malı alınacak bir

çiçek, müstemleke kadrosuna ilave edilecek bir kelepir sayılmaya başlanmıştı. (...)

Birbirine karşı yan gözle bakan bu kartalların Türkiye'den koparılmış miras üstünde kuzu yakalamış aç kurtlar gibi boğuşacakları muhakkaktı. İşte şark siyaseti unvanlı gülünç facianın ilk perdesi bu rekabetle açılıyor. Zavallı Türkiye, kaç kereler teşrih masasına getirildi. Harita üstünde taksime uğradı. Fakat mirasçılarının karşılıklı emniyetsizliği, karşılıklı korkusu bu nazari kuruntuların fiiliyata inkılâb etmesine imkan vermedi. Hatta bazen bizim yüzümüzden iki düşman gibi tokuşmaktan sıkılmadılar. Türkiye etrafında dönen bu kanlı fırladıklara, bu çirkin ihtiraslara karşı Firenk diplomatlarından birisi demişti ki: "Şarka ait menafî üzerinde öyle uzun boylu didişmeye lüzum yok. Şark meselesi kendi kendine hal edilecektir. Çünkü Türkler, çok çok elli sene daha yaşar." Bu lakırdıları siyasi üsluptan tecrit ederek düşünürsek diplomatin maksadını şu tarzda izah edebiliriz: Türk milleti ölüme yaklaşmıştır. O halde bu milletin kuruduğu Yemen, Mısır, Irak, Suriye, Kürdistan, İstanbul gibi değerli ülkeleri hiç dövüşmeden aranızda paylaşabileceksiniz. Türklerin beli kırıldıktan sonra Asya'da karşınıza çıkacak hiçbir engel kalmaz. (...)

Son muharebe, Avrupa'daki Türkiye varislerini iki muhasım gruba ayırmıştı. Gerek Alman, gerek İngiliz partisi, kazanacağı zaferle şark siyaseti etrafında dönen bir buçuk asırlık rekabeti susturacak ve başlı başına kocaman, zengin ülkemize kancaya takacaktı. Almanya yenildikten sonra bu yağlı lokmayı yan bakışlı düşmanlarına bırakmaya mecbur olmuştu. (...)

Gözümüzün önünde okunan bu korkunç fermanlara şahit

olduktan sonra bizim için hazırlanacak kararın bir sulhtan ziyade bir mezara benzeyeceğini kestirmek çetin bir iş değildi. Zaten bu mezarın kazılmasına geçen senenin Mayıs'ından itibaren (Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri aydır) başlanmış demektir. (...)

Şu koca dünya üstünde kuvvetine güvenmeyen cemaatlerin balinaların dolaştığı denizlerdeki uskumrulardan hiç farkı yoktur. Bugün yurdumuzda yaşayan idrakli vatandaşlarımızın bu hakikatlerle pek çok meşgul olduklarına eminim. Henüz çalkantıdan, kasırgadan kurtulmayan bu müşkil günlerde her zamandan daha ziyade omuz omuza vererek tesadüfün kargalarına karşı koymak ve şark siyaseti namındaki gülünç facianın perdesini ebediyen kapamak zaruretindeyiz.” (Sayı: 29, 1 Nisan 1336/1920)

Halit Rıfkı'nın siyasal gelişmeleri yakından izlediği bu günler, esaret kampındaki son günleridir. Bu son yazıları, bir kez daha gazete değiştirerek, *Yarın* gazetesinin yöneticiliğini yaparken, başyazarlığını üstlendiği *Türk Varlığı* gazetesinde yayınlamıştır. Eğer bu gazete düzenli yayınlanmışsa ilk sayısı Şubat 1919 içinde çıkmış olmalıdır.¹⁸⁷ *Yarın*'ın ilk sayısı 1 Ocak 1920 tarihlidir. *Yarın*'ın son 23. sayısı 21 Nisan, *Türk Varlığı*'nın son 30. sayısı 15 Nisan 1920 tarihlidir. Bu çakışma elimizde özellikle *Türk Varlığı* koleksiyonu çok yetersiz olduğu için açıklanamamaktadır. *Türk Varlığı*'nda diğer gazetelerde yazıları yayınlanan başkalarının da adları görülmektedir. ‘Gazeteciliğin’ kamplarda belirli kişilerin yoğun etkinliği olduğu anlaşılmaktadır. *Tan*, *Kafes*, *Işık* gazetelerinde olduğu gibi, *Yarın* ve

187 Yukarıda alıntılanıldığı gibi Ahmet Altınay günlüğünde 17 Aralık 1919'da bu gazetenin *Mesai-yi Fikriye* yerine çıktığını belirtmekteydi, s. 101. *Türk Varlığı*'nın 20 Ocak 1920 tarihli 24. sayısında, gazetenin *Hilal* ve *Öğüt* adlarıyla yayın yaşamına başlamışsa da o zaman 4 sayıdan fazla çıkmadığı açıklanmaktadır.

Türk Varlığı gazetelerinde de bir yazar akışkanlığı görülmekle birlikte, bunun nedenlerini açıklayabilmekten, hem gazetecilerin iç dünyalarına erişimimiz hem de gazete koleksiyonlarının tamamına sahip olmadığımız için uzağız.

Gazetelerde sosyalist bir ton değilse de sosyalizme ve Bolşeviklere yönelik yoğun ve doğrudan muhalif bir yaklaşım içermeyen bir ilgiden söz edebiliriz. Bu yazıların bir bölümü bilgi verici, bir bölümü de dünyadaki gelişmeleri izleme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Gazetelerde esas belirgin olan siyasi yaklaşım Türkçülüktür. Bu Türkçülüğün bir yanıyla yeni bir kimlikle kendini var etme ideolojisi olarak romantizmi içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Varlık-yokluk mücadelesi içinde varlığı sağlayacak tek ortaklaşa ideolojinin artık Türkçülük olarak ortaya çıktığı veya İttihat ve Terakki Türkçülüğü düşünülürse ortada kaldığı söylenebilir. Açıkça Turancılıkla hesaplaşıldığı görülmektedir. *Türk Varlığı* gazetesinin logosu "Gaye: Türk Varlığını Yaşatmak Vazife: Gençliğe Hizmet" olmakla birlikte 15 Nisan 1336/1920 tarihli 30. sayıda "Turan Neresi?" başlıklı yazıda Turancılık şöyle tartışılır:

"Yazık ki henüz fikrin, muhakemenin hatta mantığın nüfuzu altına girmiş bir benliğe malik değiliz. Şahsi varlığımızda kolaycacık bükülebilen bir yumuşaklık istenildiği istikamette sürüklenebilen acıklı bir zavallılık var. Her birimiz beşikten mezara giden yol üzerinde tıpkı akıntıya kapılmış saman çöpleri gibi şuarsuz bir yürüyüşe akıp gidiyoruz. Bilmem ki kulaklarımızın gözlerimizin topladığı intibaları hangi gün fikrin mihenk taşına vurduktan sonra iman defterine kaydetmeğe başlayacağız. Hangi güne kadar işittiklerimize harici tesirlere oldum olasıya daha doğrusu körü körüne kanmakla kendimizi avutacağız?"

Aşağı yukarı beş on sene var ki inanmaktan ziyade aldanmaktan hoşlanan zavallı insanlarımızın önünde yeni bir kapı açıldı: Turan...(…)

Hayat ve muhakememizi hulyanın tahakkümünden kurtarmayı düşünürsek; ayan beyan görürüz ki Ziya Gökalp'ın kurduğu Turan vatanı baştanbaşa bir hayal sultanlığından başka bir şey değildir.”

Halit Rıfki belki kuşağının birçok başka üyesi gibi Turancı ülküden emperyalizm tanımına, ulusal bağımsızlığa ve sosyalizme ulaşmıştır. Onun 1919 öncesi düşünce dünyası hakkında bir kaynağımız yok, yalnızca okuyan biri ve Rusya dahil bir yurt dışı görgüsü olduğunu biliyoruz. 1920'lerde İstanbul'da, Ankara'da ve Rusya esirleri arasında sosyalizm etkisi görüldüğünde ve Turancı kadroların bir bölümü sosyalist önderlik konumlarına geldiğinde, 'inanmış' birer Marksist düşünce ve davranışı içindedirler. Rıfki Bey ise, daha Lenin öncesi, Lenin ve Bolşeviklere tarihi bir fırsat tanıyan ilerlemeci bir tavır içindedir ve kendi donanımı ve dağarcığı ile eleştirel bir yaklaşım sergiler. O, milliyetçiliği ve bu kavramın özel bir durumu olarak Türkçülüğü, ilerlemeci bir dünya düzeni içinde anlamlandırmaktadır. *Işık* gazetesinde 25. sayıda (1 Haziran 1335/1919) “Türk Milleti; altı bin yıldan beri hâkimlik beratını elinden dü-

Türk Varlığı, 15 Mart 1920, Sayı: 28.

şürmemiş bir ırktır: Çin'de yenilmişse Hindistan'da yenmiştir. Turan'dan çıkmışsa İran'a girmiştir. İran'da batmışsa Bizans'ta çıkmıştır. Bu kadar dalgalı ve seyyar bir tarihe malik olan bir milletin; tesadüf tekrarlarından fütur getirmesine asla inanamam. Turan Nesli, ezeliyetin ayakta durmak için yarattığı sağlam bir nesildir. Onu; insanların bilekleri çömeltemez" derken, 22. sayıda da (25 Mayıs 1335/1919) "Türk Milleti; henüz umumileşmiş bir seciyeye malik değildir: Yurdumuzun milli bünyesi; hala Şark Hint kumaşları kadar bin bir çeşididir. Düşünce ve huylarımız arasında müthiş bir uygunsuzluk göze çarpar. Bütün memleket; her telinden ayrı ayrı ses çıkaran meşhur Orfeos'un saçlarına benziyor" diyerek 'millet' olmayı toplumsal bir aşama olarak gördüğünü ortaya koyar. Millet, Marksist görüşte kapitalist-burjuva evrenin bir örgütlenme biçimi ise, milliyetçiliği özellikle Türkiye ve 'şark' için, yeni dünya düzeninin yeni zihniyeti olarak görmesi aslında çok da ayırıksı değildir. Yeni zihniyetin de ancak üretim boyutunda ortaya çıkıp egemenlik kurabileceğini düşündüğünden, düşünen ve eğitim gören insanları devletsiz yani memuriyet dışı bir yaşamda, yani özünde kapitalizm öncesi dünyaya aidiyetini sürdüren Osmanlı geleneğinin dışında yeni insanlar ve yeni yaşamı kuracak kitle, burjuva kültürünü yaratacak sınıf olarak görmek istemektedir (bu nedenle "liberal Bolşevik"tir).

Halit Rıfık'ın bakış açısında sahip bir başkasının varlığını bilmiyoruz. Aşağıda üstünde duracağımız kamp arkadaşları Cemil Zeki'nin sosyalist olduğunu bilmekle birlikte, kamptaki dünya görüşü hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Halit Rıfık hem gazetecilikte hem de aşağıda göreceğimiz gibi konferans, kurs vb diğer etkinliklerde faal bir rol alabilmiştir. Bu durumu Halit Rıfık'ın bilgi ve görgüsünün yani kişiliğiyle birlikte yetkinliğinin, arkadaşları arasında kendisine saygın bir konum sağlamasıyla açıklayabiliriz.

Halit Rıfki da, başta Türkçülük olmak üzere, emperyalizm karşıtlığı ve Anadolu’da gelişen hareket yanlısı olduğu sürece, kimseyle herhalde sosyalizm üstünden kavga etmemiştir. Bilgi düzeyi ve kadın hakları özellikle eğitimi üstünden karikatür-lere konu olsa da, bütünüyle duruşu – eğer farklı gazetelerin varlığı, ayırdına varamadığımız ciddi bir ayrışma anlamına gel-miyorsa – bir kopuş nedeni oluşturmamış ve saygınlığına zarar vermemiş olmalıdır.

Halit Rıfki kamp yaşamına o kadar fazla yer vermezken, Çadırılı Kamp müfettişlerinin Küçük Turan Köyü’ne alkışlarla yer verir. Müteşebbisleri Piyade Yüzbaşı Nuri, Topçu Binba-şı Abdi, jandarma kaymakamı Ali Haşim (*İşık*, Sayı: 33) olan bu “küçük köy” (?), Halit Rıfki’ya irfan ve terakkinin örneği, Anadolu değil bütün Asya’da kurtuluş rüyasının dirilişi ola-rak görünmüştür. Kamp alanı içinde ‘örnek’ tarım uygulaması olabileceğini tahmin edebildiğimiz bu adı kendinden fazla çağ-rışım yaratan girişim, Halit Rıfki’yı coşturur:

“Bugün *İşık* okuyucularına, “Endişeye kapılmayın” diyebi-lirim. Her halde sulhun tayin edeceği akıbet, milli inkişafı-mıza engel olabilecek kuyudatı ihtiva edemeyecektir.

Osmanlı Türkleri yalnız ilerlemek vazifesiyle mükellef de-ğildir! Aynı zamanda ilerletmek gayesini de unutmamak mecburiyetindedir. Türkiye; Şark dünyasının yüreği olmak itibariyle pek müstesna vaziyettedir. Asya’nın düşkün un-surları, irfan ve terakkisini tamamlamış bir Türkiye’ye ne kadar muhtaçtır. Yurdumuz dahilinde sessiz bir intizamla çalışmaya koyulurken, milyonlarca insanlara örnek ve reh-ber olmak lüzumunu daima hatırlayacağız.” (*İşık*, Sayı: 29 10 Haziran 1335/1919)

“Şimdi Çadırlı Kamp müfettişlerinin Küçük Turan köyünü hatırladım. Beşikten yirmi üç sene uzaklaşan ömrümde, böyle diriltici teşebbüslere vatanımda şahit olmadım.

Küçük Turan köyü; hüsrân mektebinden yetişmiş dolgun mefkûrelerin hakikate inkılâp edecek parlak bir rüyasıdır.

Kaniim ki bundan sonra, bundan evvelikler gibi parlayıp sönmeyeceğiz. Düşüncemizin tasarladığı her rüya aziz topraklarımız üzerine mutlaka ameli bir neticeye müncer olacaktır.

Küçük Turan köyünün muhterem müfettişlerinin *Işık* sütunlara daha uzun ve şümüllü ifadelerle selamlamak isterim.” (*Işık*, Sayı: 30, 12 Haziran 1335/1919)

“Bugünkü makalemin iftîtah tekbirine Turancık Müteşebbislerin adıyla başlıyorum. (...) Turancık Köyü’nün müteşebbislerini ne kadar tebci etsem, hissiyatımı tatmin edemem. Programlar, Türk Milletine hudutlarda aradığı zaferin, topraklarda gizlendiğini gösteriyor.” (*Işık*, Sayı: 33, Perşembe)

Üsera gazetelerinde Turancılık tartışması yapılmış olmakla birlikte, yaygın bir ‘hissiyat’ olduğu anlaşılan Türkçülükle, açıklamaya çalıştığımız ilerlemecilik-üretim temelinde birleşen Halit Rıfkı, bu girişimden çok etkilenmiştir. Halit Rıfkı’yla birlikte Mısır’daki esir kamplarında bulunan kişileri kısaca anımsarsak, düşünce ortamına ilişkin ipuçları sunabiliriz. Şimdiye kadar adı geçen Naci Kaşif Kıcıman, Ahmet Altınay, Asaf Tanrıku, İbrahim Sorgu, Cemil Zeki Yoldaş, Rahmi Apak¹⁸⁸,

188 Rahmi Apak (1887-1963), Harbiye’yi, Balkan Savaşı’ndan sonra Harp Akademisi’ni bitirdi; hemen bütün cephelerde savaşır esir düştü, Malta’ya sürüldü. Milli Mücadele’ye katılıp Moskova

İdris Sabih Gezmen, Ubeydullah Efendi, Mehmet Oral, İbrahim Arıkan, Eyüp Sabri Akgöl¹⁸⁹, Mamoyazade Ramiz ve Rauf dışında *Badiye* gazetesini yayınlayan Feridun Fikri Düşünsel¹⁹⁰, *Tan* yayıncısı Talat Hasan¹⁹¹, *Zincir* yayıncısı Necmettin Halil, yazarlardan ve *Tan* gazetesini yayınlayanlardan Kadızade İsmail Hakkı¹⁹², Sarıbeyzade Halid Hürrem¹⁹³, Haşim Tekin Bulkaz¹⁹⁴, Mehmet Şevket Erdoğan¹⁹⁵, Arslan Sükan¹⁹⁶, Ah-

Askeri Ataşesi oldu. 1935-46 yılları arasında Tekirdağ milletvekilliği, sonrasında büyükelçilik yaptı. 189 Eyüp Sabri (Akgöl, 1876-1950), İkinci Meşrutiyet'in ilan sürecinde Resneli Niyazi gibi dağa çıkmakla ün kazanmış İttihat fedaisidir. Kurtuluş Savaşı'nda I. dönem milletvekili, Resmi Komünist Fırkası üyesi olmuştur; savaş süresinde Enver'le yazışmayı da sürdürmüştür (V-VIII. dönemlerde de milletvekilidir).

190 Feridun Fikri Düşünsel (1882-1958), İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi, Paris'te hukuk doktora yaptı. 1923'te Dersim milletvekili seçildi (Dersim mebusu ünlü 'muhalif' Lütfi Fikri'nin yeğenidir), Serbest Fırka'da yer aldı, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp beraat etti. 1946'da Bingöl milletvekili oldu. 1950'den sonra siyasal yaşamdan çekildi.

191 Çok fazla kaynakta 1919'da İstanbul'da 48 sayı *Tan* gazetesini yayınlayan kişi olarak Talat Hasan adı verilmektedir; bu gazeteyi göremediğimiz için bu bilgi doğruysa, Talat Hasan erken bir tarihte serbest bırakılanlar arasında olmalıdır.

192 Savaşın önce *Türk Yurdu*'nda bir şiiri yayınlanmış olan Kadızade İsmail Hakkı, kamplarda çıkan gazetelerde şiirlerini yayınlamış, *Tan* gazetesinin sahib-i imtiyazı olmuş, *Kafes*'e bir mektup göndermiştir. Savaşın sonra *Dertli Mektuplar* kitabı Rıza Tevfik'in sunuşuyla yayınlanmıştır (İstanbul, 1338, 31 s.). Kitabının arkasında *Medine'nin Son Günleri*, Şam Yollarında, *Seferberlik Hatıraları* gibi başka kitaplarının da "derdest-i tab" olduğu belirtilmekteyse de anlaşılan bu eserleri basılamamıştır. *Türk Edebiyatı Mecmuası*'nda da (1923-1925) şiirleri yayınlanmıştır. Akay soyadını almış, Balıkesir Halkevi dergisi olan *Kaynak* başta olmak üzere dergi ve gazetelerde 'halkiyat' yazıları ve kitapları yayınlamıştır.

193 Halid Hürrem Sebnibeyzade Azerbaycan'da 1905 Devriminden sonra yayın faaliyetinde bulunan Osmanlılardır. Bilimsel makale, şiir, roman ve denemeleri dışında özellikle 1913-14 yıllarında yayınladığı *Şekale* dergisiyle tanınmıştır. Bkz. Adalet Tahirzade (2018), "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Muharriplerinin Azerbaycan Basınına Gelişmesindeki Rolü", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, haz. Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi Y., Ankara, C. III, s. 2002-2207.

194 Haşim Tekin Bulgaz (1892-1947), Uşak Belediye başkanlığı ve CHP ilçe başkanlığı (1928-1932), Gemlik ipek fabrikası ticaret müdürlüğü, Kayseri Sümerbank müdürlüğü yapmıştır. Torunu Cevide Örnekol'un Erhan Karşlı'nın "İşgal Altındaki Uşak'ta Kişisel ve Bölgesel Direnmeler" internet sayfasına 9 Aralık 2013 günlü ekinden.

195 Mehmet Şevket Erdoğan (Çerkeş 1882-1964), Harbiye mezunu binbaşı, kırmızı şeritli İstiklal madalyası sahibi. II-VIII. dönemlerde Gümüşhane milletvekili.

196 Arslan Sükan (Mudurnu 1896-1961) İdadi öğrencisi iken ihtiyat zabiti ihtiyacını karşılamak için askere alındı, Kafkasya, Doğu, Filistin cephelelerinde savaşır esir olarak Seydi Beşir'e getirildi; Filistin'de esir düşen ağabeyi Abdullah Bey bu kampta öldü. 1920'de yurda dönen Arslan Bey Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Savaşı'na ve Büyük Taarruz'a katıldı, istihbarat subaylığı yaptı ve askerlikte kalarak albaylıktan emekli oldu (Mehmet Tunçkol (2017), I. Dünya Savaşı ve İstiklal Gazisi Arslan Sükan Bey", *Bolu Tarih Kültür Doğa*, Mudurnulular Derneği Bülteni, s. 40-55).

met İzzet Bengüboz¹⁹⁷, Yahya Nüzhet¹⁹⁸, Ertuğrul Nihad¹⁹⁹, Safvet Zeki ve Doktor Binbaşı İbrahim Ethem yazarlığını saptayabildiklerimizdir.²⁰⁰ Gazetelerde bakabildiğimiz kadarıyla bir yazısına rastlamış olmasak da Şevket Raşid Hatipoğlu da iki yıl İskenderiye'de kampta kalanlardandır.²⁰¹

Bu listeden Ubeydullah Efendi Meclis-i Mebusan üyesi mebus, Eyüp Sabri, Feridun Fikri, Rahmi Apak, Mamoyzade Rauf²⁰², Şevket Erdoğan, Şevket Raşid TBMM üyesi milletvekili, diğerleri bürokrat, edip ve muharrirdir. Esir kampı listesi, Türkiye'de 60'lara kadar iktidarda olan kuşağın etki altında kaldığı ve yetiştiği ortamı anlamak için de bir ipucudur.²⁰³

Seydibeşir'de kalan esirlerden ihtiyat zabiti Cemil Zeki, sosyalizmle ilgisini görebildiğimiz tek kişidir. Cemil Zeki, Rıfka Bey'in aksine Milli Mücadele'de de savaşmış, savaştan sonra Rıfka Bey gibi Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmış ve çiftçilik yaparak geçinmiştir. Kendisine 'Yoldaş' soyadını

197 Ahmet İzzet Bengüboz (Mudurnu 1896-1969), İdadi öğrenimi sırasında askere alınarak Kafkasya ve Filistin'de savaştı. Seydi Beşir kampında İngilizce dil ve fotoğrafçılık kurslarına katıldı. Kampta çektiği fotoğraflar dahil 1917-1950 yıllarında çektiği 1018 cam baskı ve 300 civarında kart baskı fotoğraf arşivini bugüne bıraktı (Nuray Özdemir (2016), "Ahmet İzzet Bengüboz (1896-1969), Askerlikle Şekillenen Bir Hayat", *Bengüboz-Anadolu'dan Bir Tanık: Bengüboz'un Objektifinden Mudurnu'da Erken Cumhuriyet Dönemi*, Koç Üniversitesi, VEKAM Y., Ankara, s. 31-39).

198 Adanalı Yahya Nüzhet (1894-1922) savaştan sonra Milli Mücadele'ye katılarak *Yeni Adana* gazetesinin yayınlanmasına katkıda bulunmuş, cephede yaralanarak veya hastalanarak ölmüştür.

199 *Umman* (1909), *Risale-i Mevkute-i Bahriye* (1915), *Donanma Mecmuası*'nda (1916) yazıları yayınlanmıştır (Mehmet Ali Karaman (2014), *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Afyonkarahisar).

200 Diğer şairler için örneğin bkz. Ali Taştekin (2018), "Mısır'da Bir Esir Kampında Çıkarılan Işık Gazetesi'ndeki Şiirler", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 16, s. 99-116.

201 Şevket Raşid Hatipoğlu (1898-1973), Bursa Ziraat Mektebi'nden mezun olup askere alınmış, profesör olarak tarım ve iktisat tarihi dersleri vermiş, 1942-1946'da Tarım Bakanı, 1962-63'de Milli Eğitim Bakanı olmuş, Güven Partisi kurucularından, bilimsel kitapların yazarıdır.

202 TBMM (I. Dönem Şebinkarahisar milletvekili Mamoyzade Mesut "yerine") II. Dönem Rize milletvekili olmuştur.

203 Mısır'da Rıfka Kulaç'a kampdaşlık eden muvazzaf subayların ise (Hüseyin Nazmi Solok, Muhittin Akyüz, Mehmet Sabri Erçetin ile Trabzon'da siyasi mücadeleler nedeniyle karşılaştığımız Sami Sabit Karaman ve Serbest Fırka nedeniyle değinilecek olan Şefik Avni Özudoğru gibi) üstünde durmuyoruz.

alan Cemil Zeki Bey'i, yeğeni Ahmet Bilge "ütopik sosyalist" olarak nitelemektedir (Rıfki Bey'i "liberal Bolşevik" olarak nitelememiz gibi). Cemil Zeki'nin yeğenleri Ahmet ve Macit Bilge, TKP'nin Zeki Baştımar kanadında faaliyet göstermişler ve 1951 tevkifatından sonra yedi yıl ve on yıl hapis cezası almışlardır.²⁰⁴

Halit Rıfki'nın askerlik ve esaret öncesi Avrupa görgüsünden söz etmiştik; gene de gerek kendisinin 1919-1920 yılları gelişmeleri hakkında gerek esaret kamplarında gazetecilik yapabileceği ortamın oluşmasında belirli bir bilgi akışının varlığı gereklidir. Gerçekten de *Işık* gazetesi üstünden yapılan araştırmaya²⁰⁵ göre, kamplara gelen gazeteler, *Tan*, *Vakit*, *Ekspres*, *Memleket*, *İkdam*, *Alemdar*, *Tasvir-i Efkar* olmak üzere 7 İstanbul gazetesi, 6 Fransa gazetesi, 6 İngiltere, 5 ABD, 3 Almanya, 3 Mısır, 3 Suriye, 2 İtalya, 2 İsviçre ve 1 Avusturya gazetesi ve diğerleri olarak saptanmıştır. Aynı araştırmada haber kaynağının kullanım sıklığı tablosu Londra 522, Paris 461, Atina 131, Roma 115, Berlin 62, İstanbul 55, Washington 51, Bern 41, Kopenhag 29, Versailles 16, Helsingfors 14, New York 13 olarak ortaya çıkmaktadır. Viyana 10, İskenderiye 5, Kahire 1, hatta Odesa 2, Pekin 2, Şanghay 1 iken, İstanbul'un esir kitle düşünüldüğünde çok geri kaldığını, Ankara'nın hiç yer alamadığını görüyoruz. İstanbul'un Londra ve Paris neyse, Atina, Roma ve Berlin'den sonra 6. şehir olabilmesi, esirlerin isteklerinin tam da karşılanmadığını ortaya koymaktadır.

Aslında üsera gazetelerine ulaşana kadar gelen haberlerde zaten beklenmesi gerektiği gibi sansür vardır. Bu durumu Halit Rıfki iki yerde ifade eder:

204 Engin Berber, *Cemil Zeki...*, özellikle s. 14.

205 Tetik ve Işık (2018), *Mısır'daki İngiliz Osmanlı Esir Kampından...*, s. 8-9.

"Sansür süzgeçlerinden geçmiş haberlerde bile esaret günlerimize uzak rüyalar gördürecek ihtimaller var." (*Işık*, Sayı: 8, 21 Nisan 1335/1919)

"İki gün evvel nasılsa kampımıza getirilmiş bulunan İstanbul gazetesinde..." (*Işık*, Sayı: 45, 20 Temmuz 1335/1919)

Kafes gazetesinin 30 Mart 1335/1919 tarihli 14. sayısı sadece tek yaprak olarak çıkmış ve birinci sayfası tamamıyla boş bırakılarak ikinci sayfada ise sadece bir paragrafta gazetenin sermuharri İdris Sabih ile "naşirleri" ve "Feylesofun Penceresi" köşesinin yazarının imzalarıyla 26 Mart 1335/1919 tarihli 14. sayıdaki karikatür nedeniyle uğranılan baskı protesto edilmiş, "zabitan" durumdan haberdar edilmiştir. Bundan sonra *Kafes* 15. sayısını çıkartarak zaten kapanmıştır.

Yazmak ve haberleşmek konularındaki sansüre rağmen esirler Ankara'ya ve İstanbul'a ulaşırlar, oradan da esirlere ulaşılır. Ankara'da yayınlanan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi 26 Temmuz 1920 günlü sayısında (elimizde mevcut sayılar yoksa da takvim hesabıyla yaklaşık bir yıldan uzun bir süre olsa da) *Türk Varlığı* gazetesinin ilk ve sonraki bazı sayılarının kendilerine ulaştığı haberini verir.²⁰⁶

Daha da ilginç, Ziya Gökalp'in Malta'da esarete 16 Teşrin-i evvel 1335'te (Ekim 1919) yazdığı "Çoban ve Bülbül" şiirinin Ocak 1920'de İstanbul'da imzasız olarak *Birinci Kitap*'ta, "Felaket İçinde Teselli" başlığıyla 1 Şubat 1336/1920'de *Türk Varlığı*'nda 25. sayıda yayınlanabilmesidir.²⁰⁷

206 Kuruloğlu (2018), "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaş Esirlerinin...", s. 545.

207 Kuruloğlu (2018), s. 548-549.

c) Etkinlikler

Kamplarda düzenin, temizliğin, belirli hizmetlerin, alış-verişin yürütülebilmesi ve bunun dışında çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilebilmesi, belirli komiteler tarafından yerine getirilmektedir. Kamplarda çeşitli psikolojik bozuklukların, intihar ve saldırıların da söz konusu olduğu anlaşılmakla birlikte, anlaşılan gazetelerde bunlara bilinçli biçimde yer verilmemiştir. Kamplarda düzen ve etkinlikleri fakat özellikle ihale ile icara verilen dükkanların denetimini yüklenen “iaşe heyetleri”ni Halit Rıfkı şöyle alkışlamaktadır:

“Kamplardaki ömrümüzü şöyle böyle, geçici telkinlerle benimsenememek sıhhat ve menfaatimizi baltalar. Unutmamalı ki sağlam bir gövde; mezarlıkları çoğalmış, dinçliği eksilmiş, vatanımız için en değerli bir hediyedir. Sıhhatimize yapılacak itinaya, her şeyden evvel midelerden başlamak icap eder. Ataların “can boğazdan gelir!” sözü bu zaruretin eskiden teayyün etmiş düsturudur. Kamplardan seçilen iaşe heyetleri pek veballi, aynı zamanda kudsi bir vazifeyi hamildir. Sığınmış kollarıyla kazan başında sabahlayan nevale yetiştirmek için müteahhidin yakasını bırakmayan efendiler, ne kadar muhterem, ne kadar fedakâr, ne büyük yürekli arkadaşlardır. Kamplardaki iaşe heyetleri; bu vicdan ve şeref müsabakasında yüksek yararlıklardan geri durmamalıdır.” (Işık, Sayı: 8, 21 Nisan 1334/1919)

Halit Rıfkı, çeşitli hizmetlerin sağlanabilmesi yolunda emek harcayanları alkışlarken, kampta yakalanan ‘boş zaman’ın, geleceğin aydın kafalarının yaratılabilmesi için uygun fırsat olarak görülmesini sağlamaya çalışmaktaydı:

“Kamplarda Mesai

Ezelden ebede doğru hiç durup dinlenmeksizin yürüyoruz bu sonsuz yol ötesinde bütün insanlık aynı cenahta, aynı süratle gitmiyor: Bir buçuk milyarlık insan kütlesi içinde Hotantolar, Flamanlar, Yamyamlar gibi henüz hayvanlık hududunu aşamayanlardan tutunuz da Anglosaksonlar, Cermenler, Latinler gibi tekamülün zaman itibarıyla – en son basamağına ulaşmış çeşit çeşit milletler var. Tarihin hiçbir devresi yoktur ki cemaatler arasında bugünkü kadar engin ayrılıklar göstermiş olsun insan zekası bir gün gelip de tabiatın kanunlarını özümze bağlayabilse istikbale doğru giden yürüyüş kolunu biraz daha hizaya getirmek kabil olurdu... Ne çare ki beşeriyetin binlerce senelik müşterek mesai ve tecrübesiyle meydana gelen ve ömrümüzdeki hedefin en yüksek örneği sayılan Frenk irfanında henüz böyle bir kudretin izini bile göremiyoruz. Belki de yürüyüşümüzün son merhalesine kadar gidemeyeceğiz. O halde inanmalıyız ki ömrümüzün manası genişledikçe milletler arasındaki yaşayış ve irfan farkı da o nispette artmaktadır.

(...) medeniyete karışmış, daha doğrusu zevkiyle ihtiyacı çoğalmış cemiyetlerin efradı arasında ne kadar müthiş ayrılıklar, birbirine hiç benzemeyen zaafılar vardır. Denilebilir ki

Esir kampında, Rıfık Kulaç'ın terekesinden.

milletlerin karşılıklı vaziyeti nasıl devamlı bir rekabet ve didişmeden ibaret ise şahsiyetlerin birbirine karşı takındıkları tavır da aynıyle rekabet ve didişmektir. Bu iki hakikat önünde her insan iki vazife ve iki vicdan taşır: Vazife ve vicdanın yerini, mensup olduğu milleti diğer milletlerden üstün yapacak amillere sadık kalmak da yaşayış sahnesinde kendi şahsını refaha ulaşacak kadar hazırlanmak...

Zamanımızda her şeyi yeni yaşamak dediğimiz yaş belası da hayliden hayliye çetin ve ince bir sanat haline girmiştir. Artık sade sınır boylarındaki zafer ihtimaliyle geçinen hiç bir millet, elindeki palasıyla karnını doyuran hiçbir efe kalmamıştır,

Topluluk kanunlarının henüz sokulamadığı ibtidai ülkeler milletçe yaşamak düsturlarının bu kadar inceldiği bir zamanda yalnız babadan kalma adetlerle kıt kanaat geçinerek evlerini yenileyen peyamber Eyüp ümmetinin vay haline... İnanmalıyız ki asrımızda zafer adlı kahpe bakıcılardan ziyade para ve bilgiden hoşlanıyor: Eskiden yakışıklı, yiğit delikanlı arayan genç kızların şimdi zenginlere kucak açtığı gibi... (...)

Bu başlangıçtan sonra düşüncemi tel örgüler içindeki ef-rad mekteplerine çeviriyorum. Son senelere kadar pek yanlış hulyalara kapılarak sınır boylarında talihi dönerek gayet balaban bir hamle ile kocamanlar kavgasına atılan bilmiyorduk ki en korkunç düşmanımız hudutlarda değil köy mekteplerinde idi... Türk milleti asırlarca burnunun dibindeki hasmını uzaklarda aramakla büyük bir gaflet gösterdi eğer köy mekteplerinde Türk yavrularının dövüş kabiliyetini bile körletmekten geri kalmayan o meşum terbiye çığırını adım adım yenileştirsek, bugün Asya'nın sol köşesinde geniş bir harabeye benzeyen ve kahırdan, ümrandan, fabrikadan, güzellikten kurulmuş büyük bir Türkiye bulacaktık. Yazık ki memleket çocuklarını, dünya-

dan ziyade ukbaya hazırlayan, öğrenmekten ziyade ürküten, yetiştirmekten ziyade öldüren katil bir terbiyenin elinde bırakmıştık... Her ne ise maziye karışan hatalar üstünde yakılıp yakılmaya vaktimiz yok. Her şeyden evvel yarınları kurtarmak zaruretindeyiz. Pek ala, pek temiz bir duygu ile tel kafesler içinde el ele veren Türk gençleri efrad mektebi açmakla yarınki selametinin en güzide yolunu keşfetmiş oldu. İlerlemiş milletlere benzemek için, dünya yüzünde hakim yaşamaya hak kazanmak için belde tabanca omuzda mavzer taşımak çare etmez... Her halde kafalarda irfan, yüreklerde irade ve hırs, bileklerde güç ister. Terbiye-i medenitiesinin en yeni usûlleriyle bilgi tohumlarını yurdun her köşesine serebilirsek - aşağı yukarı - on beş sene sonra gayet yiğit, gayet kuvvetli, gayet imanlı bir millet biçeriz. Bu itibarla: Esarete, zindanda, köyde, kışlada her nerede olursa olsun milletimdem bir ferdi bilgisizlikten kurtaran her arkadaş, nazarımda bir kale feth etmiş kumandan kadar ulvidir. Milli varlığın yurdumuzdaki mesaisini şimdiden ölçecek kadar kahin değilim... Yalnız hepimizin gözleri önünde meydana girdiği mektepler var ki her birisi yetiştirdiği efrat itibariyle birer şaheserdir. İtikadımca okumuş gençliği yurdun en acıklı yarasını onarmaya sevk eden topluluklar her muhteremdir, her yerde kurtarıcı birer amildir.” (Yarın, Sayı: 7, 25 Kanun-i sâni 1336/Ocak 1920)

“Nasıl Çalışmalı

Tel örgüler içinde bazı Türk kardeşlerim var ki esaret günlerini yarınki meslek ve gayreti namına pek istifadesiz geçiriyor.

Beşikle mezar arasındaki insan ömrünün kısalığını düşünenler, bir günlük ataletin tevlit edeceği boşluktan usanır... halbuki bizim gibi bütün varlığını erittikten sonra yenilmiş bir milletin evladı için bomboş geçirilmiş bir gün değil bir saat bile ağlanacak zayıttandır. Her Türk genci - bilmelidir ki ya-

rınki nasibimizi, maliye kasalarından ziyade yurt dağlarında şahsi teşebbüslerimizden koparıp alacaktır... artık başlı başına ayakta durabilmek için desteğe muhtaç olan cılız iradeli boş kafalı gençlerin bundan sonraki yaşayışı pek acıklı olacaktır.

Üç yüz seneden beri dededen kalma mirası yemekle yaşayan şövalye kıyafetli, efe ruhlu insanlardan bugün ne yiyecek mirasımız, ne de sırt üstü geçirilecek saatlerimiz var. Bugün güvenebileceğimiz yegane bir kuvvet vardır ki o da kendi şahsiyetlerimizdir. Halbuki yalnız başına ekmeğini kazanacak, bilhassa haddinden fazla pahalılaşmış bugünkü yaşayışın altından çıkabilecek sanat ve meslek sahibi arkadaşlarımız pek azdır. O halde hepimiz için esaret günlerini ele geçmez bir fırsat bilecek yakında atılacağımız hayat mücadelesi namına azami menfaat verecek şekilde kullanmak mecburiyeti vardır. Çalışmaya koyulurken çok defa ihmal ettiğimiz pek mühim bir noktayı hatırlatmak isterim.

Esaret hayatımızdaki faaliyeti birçoklarımız muayyen bir maksat üzerinde toplayamıyoruz. Bugün lisana çalışan bir efendiyi yarın kemana çalışırken, makine dersi alan bir arkadaş bir müddet sonra edebiyatla uğraşırken görürüz dünyada ücretsiz amele olabilmek için bundan daha kestirme bir yol yoktur böyle ayrı ayrı hevesler arkasında koşarak hiçbir şey olmamakla afyon sarhoşları gibi sırt üstü yatmak arasında pek o kadar fark yoktur.

Zamanımızda fennin, sanatın, ilmin her şubesi bir şahsın zeka ve mesaisini dolduracak kadar genişlemiştir. Artık bugün eskiden olduğu gibi on iki ilmi kafasına sığdırmış bir alim bulamayız. Adeta bey arısı gibi her gördüğü çiçeğe konanlar, her şeyden bir parça avlanarak kırk anbar olmaya yeltenenler hiçbir şey olmamak suretiyle cezasını çekerler her Türk gen-

ci, yarınki meslek ve sanatını şimdiden kestirerek bunun me-
saisini o çığıra hasretmelidir ki emeline uzanabilsin. Buradan
anayurda giderken aile ve millete bir sanat, bir yabancı lisan,
bir meslek getirenler eminim ki en gayretli şahsiyetlerdir. Mes-
lek ve irfan sahibi olmayan gençler, mensup olduğu vatanda
ateş böceği kadar bile ışık veremez. Bir adamın milliyet aşkını
yüreğinde taşıması, memleketinin yükselmesi temennisinde
bulunması ihtiyarların duaya kaldırdığı eller gibi ruhaninin hu-
dudunu geçmez: Hüner ve hamiyetin büyüğü mensup olduğu
vatanda sanat ve irfanıyla fiilen hizmet edebilmektir. Efradı
okutmak itibariyle gayet ulvi bir hizmete delalet eden milli
varlık, kamplardaki mesaiyi de zaman zaman tetkik etmekten
hali kalmamalıdır. Yurdun mütarekeden sonra aldığı vaziyeti
henüz idrak etmeyenleri, hâlâ babasına güvenen kaygısızları
uyandırmak aynı zamanda gençleri her hainlikten kurtarmak
mühim vazifelerdendir. Eğer her arkadaşın faaliyette bir gaye,
bir meslek gayesi gözetilirse, daha doğrusu amal ve zekamı-
zı yalnız bir nokta üzerinde tespit edebilirsek arzu ettiğimiz
neticeye kavuşmuş oluruz. Yoksa ayrı ayrı emeller, başka baş-
ka çığırlardaki faaliyetin – amiyane tabiriyle – ukela yetiştir-
mekten gayri hiçbir meziyet ve menfaati yoktur. Kaniim ki şu
menhus kafesteki sıkıntılı yaşayışın sade ciddiyetle uğraşmaya
tahammülü yoktur. Evet! İngilizceye de ihtiyacımız var fakat
unutmayalım ki yenilmiş milletlere en çok yakışan kaftan çalış-
maktır. Bu devamlı mesaimiz belki bir gün zafere kavuşuncaya
kadar zevkimizin midesini perhize alıştırmak zaruretindeyiz.”
(*Yarın*, Sayı: 9, 3 Şubat 1336)

Halit Rıfki *Yarın*’ın çıkış manifestosunda da kamp esirlerini
Türkiye’nin “son ümidi” olarak gördüğünü belirtmişti: “(...) yaşamak yollarının her gün yenileşen şekillerine göz yummuş
bir ırkın en son nesliyiz, en son ümitleriyiz. Bu itibarla omuz-
larımızda o kadar ağır bir yük var ki...” (*Yarın*, Sayı: 1, 1 Ka-

nun-i sâni 1336/Ocak 1920)

Kamptaki insanları düşünmeye ve bilgilenmeye çağırırken, bu insanların ‘son ümit’ olduğunu hep vurgulamaktaydı:

“(…) Dört-beş senelik korkunç mücadelelerden nasılsa sıyrılıp çıkabilmiş olan bizler, kendimizin ve ana vatanın, ailelerimizin iştihakla beklediği ümitleriyiz.” (*Işık*, Sayı: 8, 21 Nisan 1335/1919)

“(…) Biz; varlığı baştanbaşa erittikten sonra yenilmiş bir yurdun evladıyız. Yangından çıkmış bir aile gibi yeni baştan ocak hazırlayacağız. Bu çetin işleri başarabilmek için yorulmaktan incinmeyecek sağlamlığa muhtacız. Oyun başındaki uykusuzluk, bilhassa gıdamızı bilhassa gıdamızı tamamlamayan yemeksizlik bizi ürkütmüyor. Gönül ister ki kamplardaki oyunlar, kazançlar, ihaleler, emekler, her şey kazanda pişen yemeklerimizin gıdasını artıracak bir şekle sokulsun.

Anadolu’nun en güzide; en dolgun fikirli kısmıyız. Sıhhat uğrunda düşüncemizi yalnız kendimize tecvih edecek kadar hasislik yaparsak pek kısa düşünmüş olmaz mıyız?

Yanı başımızda derdini gönlünde saklayan zavallı Mehmetçikleri nasıl unutabiliriz? O yavrularına yoksuzluktan sızlanmanın yolunu bilmez, batır batır yine dışarıya ses vermez, o yavruların her birisi sönmüş veya dağılmış yuvaların yegâne tesellisi, memleketin atisini omuzlayacak gözbebeklerimizdir.

Yeni iâşe heyetini derin bir itminanla selamlarken, gönlümde yanan bu dilekleri de teşhir etmekten kendimi ala-

mam." (*Işık*, Sayı: 11, 27 Nisan 1335/1919)

"(...) Kamplar dahilinde zevkimizi çalıştıracak neler yok! Sahneler, danslar, sazlar, pokerler... Dimağlarımızı çalıştıracak, yarınki mesaimizin taslağını hazırlayacak, konferanslar, kütüphaneler, programlar, dersler hani ya!

Kaniim ki şu menhus yaşayış, yalnız ciddiyetle uğraşmaya tahammül edemez. Yine kaniim ki yurdumuzun bizden beklediği çetin faaliyetlerin de bu kadar ihmale takati yoktur. Hepimiz, daha şimdiden kutup keşfine çıkanlar gibi hazırlanmalıyız.

Kapanmış gözlerimiz, memleketin uzak bir köşesindeki müstakil mesaimize ait rüyalar görmelidir. Benliğimizde bir "Tolstoy" kadar köylü ile uğraşmaktan usanmayan dilekler canlanmalıdır. Bir köy dahilinde yorulmaz emeklerle ufak bir dirlik yaratanlar; vatanın vazifesi tamamlamış aziz çocuklarındandır. İnanmalıyız ki yurdumuzun her bucağı, dolgun dimağlar için birer saadet ve şeref hazinesidir. Artık her şeyden evvel, bu milli gayeye sarılmalıyız. Türk milletine bundan daha ziyade yakışan hiçbir kıyafet bulunamaz." (*Işık*, Sayı: 28, 8 Haziran 1335/1919)

Kamplardaki tiyatro gösterilerinden ve Halit Rıfki'nin bunlara gösterdiği ilgiden yukarıda söz etmiştik. Halit Rıfki anlaşılan kamplardaki yaygın spor faaliyetleriyle pek o kadar ilgili değildi. Çeşitli dallarda takımlar kurulduğu gazetelere yansıyan etkinliklerden. Boks ve futbol maçlarının özellikle seyirci topladığı anlaşıyor. Sinema gösterimleri ve konserler de düzenlenmektedir.

Işık gazetesi bir "yazı müsabakası" düzenlemiştir ki bu dö-

22 Mart 1920, Esir Kampında Rıfki Bey'in konferansı.

nemde gazetenin yazı işlerini Halit Rıfki idare ettiğine göre, bu düzenlemede de onun rolü olmalıdır.²⁰⁸ Ancak kendinden fazla söz etmeyen ve günlük yaşama gerekmedikçe değinmeyen Halit Rıfki, bu düzenlemeden de söz etmez. Önemli etkinliklerden biri de açılan kurslardır. Filistin cephesinde esir edilen Rahmi [Apak] Bey de anılarında Seydi Beşir'de açılan okuma yazma, yurt bilgisi ve Fransızca derslerini anlatır. Alman subaylar Almanca öğretirken, İngiliz düşmanlığı nedeniyle kimse İngilizce öğrenmek istemez.²⁰⁹ Okuma yazma ve Fransızca dil kurslarında Rıfki Bey de öğretmenlik yapmış, ayrıca konularını bilemediğimiz konferanslar da vermiştir. Ahmet Altınay esaret günlüğüne 22 Mart 1920 günü "... Halit Rıfki'nın konferansı" diye not düşmüştür.²¹⁰

Verilen kursların sonunda katılımcılara 'şehadetname' (diploma) da verilmiştir; örneğin Sayı: 4/13 Ocak 1920'de "Şe-

208 *Işık*, "Son Haberler", Sayı: 4, 12 Nisan 1335 (1919).

209 Apak, s. 167.

210 Ahmet Altınay, s. 110.

hadetname Alanlar" listesi şöyle sunulmuştur: "B kampı efrad mektebi bir hatıra olarak derce ihtiyar ile ..." 12 öğrencinin adı verilmiştir; örnek olmak üzere, mükafat alan ilk dört kişi şunlardır:

Numarası	Esami	Memleketi	Derece ve ehliyeti	Esaret numarası	Mükafat verilen eşya
1	Mehmet Emin oğlu Ömer Efendi	Akhisar	âliyyü'l-âlâ	1088	bir keten gömlek ile bir mendil
2	Murat oğlu Ahmet Efendi	Kütahya	Âliyyü'l-âlâ	9327	bir hakî gömlek ile bir mendil
3	Osman oğlu Mehmet Efendi	Akhisar	Âlâ	15385	bir fanile ile bir mendil
4	Ahmet oğlu İbrahim Efendi	Bursa	Âlâ	3259	bir fanile ile bir mendil

Bu tablo, 'mükafat'larıyla kamp yaşamının mütevaziliğini ortaya koymaktadır. Ahmet Altınay günlüğünde, fanile fiyatının 25 kuruş, çorabın 7 kuruş olduğunu yazar (23 Teşrin-i sâni 1918); 28 Teşrin-i sâni'de ise paranın değerinin düşüşünü anlatmaktadır: "(...) bir mecidiyeyi 13 kuruşa tebdil ederek sarf ediyordum. Çünkü cephenin bozulması üzerine Türk parasının da kıymeti kalmamıştı."²¹¹

Rıfki Bey'in 'efrad mektepleri'nden beklentisinin çok yüksek olduğunu görmüştük. Kamplarda subaylarla erler arasındaki yaşam niteliğinin oldukça farklı olduğu anılardan sezilmektedir (anı yazanlar büyük çoğunlukla subaylardır). Efrad dersleri ile Halit Rıfki'nın, belki Tolstoy'luk yaptığını ("Benliğimizde bir "Tolstoy" kadar köylü ile uğraşmaktan usanmayan dilekler canlanmalıdır. Bir köy dahilinde yorulmaz emeklerle ufak bir dirlik yaratanlar; vatanın vazifesi tamamlamış aziz

²¹¹ Ahmet Altınay, s. 64, 65.

çocuklarındandır. İnanmalıyız ki yurdumuzun her bucağı, dolgun dimağlar için birer saadet ve şeref hazinesidir. Artık her şeyden evvel, bu milli gayeye sarılmalıyız. Türk milletine bundan daha ziyade yakışan hiçbir kıyafet bulunamaz.” (Işık, Sayı: 28, 8 Haziran 1335/1919)) düşünmekte olduğunu söyleyebiliriz ancak memleketin geleceğini kucaklayan en güzide kesimi (yukarıda alıntıladığımız gibi, “Anadolu’nun en güzide; en dolgun fikirli kısmıyız. Sıhhat uğrunda düşünceyi yalnız kendimize tecvîh edecek kadar hasislik yaparsak pek kısa düşünmüş olmaz mıyız? Yanı başımızda derdini gönlünde saklayan zavallı Mehmetçikleri nasıl unutabiliriz? O yavrularına yoksuzluktan sızlanmanın yolunu bilmez, batır batır yine dışarıya ses vermez, o yavruların her birisi sönmüş veya dağılmış yuvaların yegâne tesellisi, memleketin atisini omuzlayacak gözbebeklerimizdir.” (Işık, Sayı: 11, 27 Nisan 1335/1919))

“Şehadetname alan efrad-ı milli varlık mektebi talebelerine nutuk irad eden Halid Rifki Bey”

oluşturan subayların yanı başındaki köylü-erlerle arasındaki bağ esaret kampında bu derslerden geçmektedir.

Erleri bilemiyoruz, fakat Filistin Cephesi'nde 21 Eylül 1918 günü esir edilip Seydi Beşir Kuveysna Dört Numaralı Osmanlı Üsera-yı Harbiye Kampı'na getirilen yedek subay İbrahim (Sorguç) dil dersleri için şunları söylemektedir: “Fransızca ve musiki kurslarına devam ettim. Esaretten Antalya'ya döndüğüm vakit, tercümanlık yapacak kadar Fransızca biliyordum.”²¹² Anlaşılan Fransızca dersleri çalışanlar için umulan başarıyı yakalamıştır.

Halit Rıfka'nın üsera kamplarındaki yazarlığında görülen anlatım özelliklerini değerlendirmeden önce İskenderiye kamplarıyla ilgili son haberlere de kısaca değinelim: Birincisi, Türk esirler arasında o zaman Pellagra hastalığı adı verilen ve anlaşılan beslenememekten kaynaklanan bir hastalığın yaygınlaşmasıdır.²¹³ İkincisi ise esirlerin gözlerinin kasten kör edilmesi iddiasıdır.²¹⁴ İngiliz yönetimi ve doktorların veya onların en azından aldırışsızlığıyla burada çalıştıkları saptanan iki Ermeni doktorun 15.000 esiri göz ameliyatı veya krizol banyosuyla kör ettikleri iddiası önce 1919 Mayıs'ında Mısır'dan İzmir'e gelen 200 subay, 1780 neferden 310 neferin kör oluşuyla dikkat çekmiştir.²¹⁵ İddiaya yer veren Konya Öğüt gazetesinin İngiliz yönetimince kapatılması üzerine 17 Kanun-i sâni 1336'da (Ocak 1920) Mustafa Kemal Konya'ya telgraf çekmiş, onun isteğiyle 23 Ocak'ta beş bin kişinin katıldığı bir protesto mitingi düzenlenmiştir. 28 Mayıs 1337/1921'de BMM'nde 37. Oturumda

212 Hiçnılmaz, s. 56. Oğlu Erdoğan Sorguç (1996), *İstiklal Harbi Hattıratı*, Kaybolan Filistin, İzmir, 2. b.

213 Taşkıran, s. 142-143. Eyüp Sabri, s. 68-69. Eran Dolev, “The Story of Pellagra Among Turkish POW's”, *Türk-İsrail Ortak Semineri*, 3-12 Nisan 2000, Telaviv, s. 3.

214 Taşkıran, s. 143-147; Eyüp Sabri, s. 69-71.

215 Taşkıran, s. 142. Raporda bin kadar kişinin göz hastalığı şikayeti olduğu yazılı, s. 147.

verilen yazılı önerge üzerine 28 Haziran 1337/1921'de Hükümet kararıyla konunun üstüne gidilmesi istenmiştir. Mısır'dan İzmir'e sevk edilen esirler arasında görülen göz hastalıkları üzerine hazırlanan 14 Nisan 1919 tarihli raporda, esirlerin yaklaşık % 30 oranında göz hastası oldukları ve bunun 45.000 civarında askerin körlük riskiyle karşı karşıya olduğu anlamına geldiği bildirilmekteydi. Aynı yönde raporların birikmesi sonucu Harbiye Nezareti İngiltere irtibat subayına sorunu bildirerek çözülmesini istemişti.²¹⁶

Kamplarda kamp yönetimi ile çatışmalara Naci Kaşif ve Rahmi Apak yer vermişlerdir. Naci Kaşif ve arkadaşları, kampta, Kızılay'dan gönderilen elbise parasının matem elbisesi diktirilmesi için harcanması veya Yunanistan'ın İzmir'i işgalinde şehit düşen ailelere göndermek amacıyla yaptıkları propaganda nedeniyle bir hafta hapis cezası almışlardır.²¹⁷

Rahmi [Apak] Bey'den de kamptan kaçanların ve kaçma girişiminde bulunanların da olduğunu öğreniyoruz. Rahmi Bey, Seydi Beşir'den kaçan altı subayın Gabbari Cezaevi'nde hapis cezasına çarptırılmış olduğunu, kendisine de 64 gün hapis cezası verilişini anlatır.²¹⁸

Halit Rıfkı da bir Kahire macerası anlatır, ancak o gene macera kısmında değil, Kahire'de gördükleri üzerinden ders çıkarmak peşindedir:

216 Selçuk Ural (2006), "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım, s. 197-203. Bizim kullandığımız anı kitaplarında da sıcak ve tozdan ve hastanede Ermeni doktorların kasti tutumundan kaynaklanan körlükten söz edilmektedir.

217 Kıcıman, s. 428-430. Ahmet Altınay 14 Mart 1920'de İngilizlerin haki elbiseyi yasakladıklarını yazar, s. 109.

218 Rahmi Apak, s. 164, açlık grevi ve kendisinin kaçma girişimi, ayrıca ihanetinden kuşku edilen iki Türk subayın bıçaklanması ve verilen cezalarla Arap-Türk kavgası için bkz. s. 167-169.

“(…) İki aydan beri bütün dünyamı bir kampın muhitine sıkıştırarak kadar küçültmüşüm. Dışarıdaki serbest insanlara, yemyeşil korulara, şairleri coşturan nehirlerle, gözleri kamaştıran güzel köşklere, güzel çiçeklere, sevimli kadınlara – iştihasını cennete saklayan zavallı dervişler gibi – hiç imrenmiyordum.

Evvelki gün bizim için nasılsa açık bırakılmış bir kapıdan dışarı fırladım. İki süngülü bir o kadar da süngüsüzden yapılmış seyyar bir kafes içinde Kahire'nin yazlıklarından geçtik, ta Nil kenarına gittik. Eski Mısırlıların asırlarca taptığı bu tarihi nehrin ötesinde; firavunların zulmünü ebediyete nakleden ehramlarla karşılaştık. Nil'in suladığı topraklar ötesinde üzerinde bu hırçın dünyanın en yumuşak insanları yaşıyor: Ektiğini biçmekle geçinen bu güvercin kadar mazlum Mısırlılar tarihin hiçbir devresi gösterilemez ki bir kartalın pençesinden kurtulmuş olsun.

Etrafımızda göze çarpan hendesi bulvarlar, süsler, bahçeler, muhteşem kâşaneler, büyük fabrikalar, geniş tarlalar... Hep yabancı himmetlerin meydana getirdiği umrandı...

Kamıştan oyulmuş kulübeler, pislikten geçilmez sokaklar, değersiz topraklar, yerlilerin aczini teşhir eden düşkünlüklerdi.

Mısır'ın mamur şehirleriyle perişan köylerini görmek; garp-tan şarka gitmiş kadar uzun bir seyahat sayılır.” (*Işık*, Sayı: 15, [tarih 8 Mayıs olacak] 1335/1919)

Halit Rıfki'nın *Yarın* gazetesinde çıkan yazılarının temel özelliklerinden birisi, daha o günlerden yabancı kökenli sözcüklerinden arınmış, duru bir Türkçe kullanmasıdır. Halit Rıfki'nın Türkçesi, özellikle 1936 tarihli *Milletleşen Adam* romanında belirginleşen ve üstünde dururken değerlendireceğimiz

gibi, kendine özgü, hiç zorlamaya kaçmayan saf bir Türkçedir. Örneğin 1919 yılı için çok erken sayılacak bir tarihte, Osmanlıca süreli yayınlarda “devamı var” anlamında olağan kullanım olan “mabadı var” hatta “devamı var” yerine “bitmedi”, “daha var” biçimlerini kullanmıştır. 1912 yılı genel olarak Türkçenin arılaşması sürecinde dönüm noktası olarak kabul edilse de Halit Rıfki’nın dili, 1912’den sonraki süreçten de, 1932’deki Dil Devrimi’nden sonraki süreçten de anlatım ve sözcük seçimi açısından çok rahat bir öz Türkçedir; halkın dili böyleymiş de okumuşlar bunu kullanmayı bilememiş dedirtecek kadar doğaldır. Zamanında yazı dilinde görülmeyen çığır, *Tanrı*, *sevgi*, örnek, *yurt*, *savaş*, *düşünce*, *yüceltmek*, *kavramak* gibi birçok sözcükle örülü metinlerinde bugün olağanlaşmış birçok sözcük vardır. Ayrıca Osmanlıcada çok yaygın bulunan terkip/tamlamalara ve Arapça çoğullara çok az yer vermektedir.

Halit Rıfki’nın Rus edebiyatını yakından izlediği anlaşılıyor. *Yarın* gazetesinde (Sayı: 6, 20 Ocak 1336/1920) “Temaşa” adlı yazısında “...Fransız erbabı meşhuresinden Pol Herviyo’nun [Paul Hervieu] vefatına mukaddem yazmış olduğu “Le destin est maitres” (mukadderatı hakimede) unvanlı son piyesinden biraz bahsedeceğim... 1912 senesinin ilk aylarında Pol Herviyo en meşhur eserlerinden “La Course du flambeau” piyesinin temsilinde hazır bulunmak üzere Madrid’e gitmişti...” diye makale yazarken, Fransız tiyatrosu hakkındaki bilgisini de ortaya koyar. Paul Hervieu (1857-1915) mantık ve kavram üstüne kurulu oyunlarında karakterleri akılcı bir ortamda yaşayan cansız kuklalar gibiyken duyguyu da dile getirebilirler ve fakat kadın fedakârlığı eserlerinde özel bir yer tutar diye eleştirilmiştir. Hervieu’nun “La Course du flambeau” oyunu 1901, “Le destin est maitres” 1914 tarihlidir. Halit Rıfki, bu oyunları, Madrid temsilleri de dahil, günü gününe takip etmiş olmalıdır.

Halit Rıfki'nın ilgi alanı "Meşhur Einstein'a" kadar uzanmaktadır; 1919 yılında şöyle yazmaktadır: "... Meşhur "Einstein"a ölümden niçin korkulduğunu sormuşlar da "Ahiretten hiçbir haber alınmadığı için!" cevabını almışlardır. Bana kalırsa dünyamıza alıştığımız için ukbaya gitmek istemiyoruz" (*İşık*, Sayı: 15, 8 Mayıs 1335/1919).

Savaş karşıtlığı nedeniyle suikastle öldürülen Fransız Jean Jaures de (1859-1914) Halit Rıfki'dan payını alır: "İcap ettiği zaman hudutlarda can vermek, sosyalist "Jaures"ın kuruntusu gibi divanelik değil mesut yaşayabilmenin en kestirme yoludur" (*İşık*, Sayı: 19, 18 Mayıs 1335/1919).

Halit Rıfki'nın neler yazabildiğini gazetelerden izleyebilirken, yalnızca 11. Sayıda (*Yarın*, 13 Şubat 1336/1920) "'Hamiyet Yarışı' unvanlı Halit Rıfki Bey'in başmakalesi sansürce intişarı men olunmuştur" notuyla karşılaşılıyor, yani elbette yayınlamadıklarını, sansüre uğrayanları bilemiyoruz.

ç) Yurda Dönüş

İngiltere, 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'ne rağmen, 2 Ocak 1919'da Beyrut'tan gönderilen ilk esir kafilésinden sonra, Yunanistan'ın Anadolu çıkartması ve Ankara'da oluşan direniş ve iktidar ilişkilerine bağlı tutumunu değiştirmiş, esirlerin iadesi, başta terhis sorunu olmak üzere İstanbul'un -tam- teslimiyeti bağlamında ele alınmıştır. İngiltere ile teslim düzenlemesi 26 Şubat 1920'de son biçimini almıştır.²¹⁹ Sorunun nihai çözümü, başta Malta'daki daha çok siyasi esirler olmak üzere, İstanbul hükümetiyle değil Ankara hükümeti ile gerçekleşmiştir.²²⁰ Esirler arasında yurda çabuk

219 Selçuk Ural, s. 187-210.

220 Ömer Kürkçüoğlu (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, AÜ SBF Y., Ankara.

dönmek için 'liste'ye dahil olmak çareleri aranırken, geri dönenlerin Ahmet Anzavur'un Hilafet Ordusu'na katılacakları dedikodusu da esirlerin dengesini bozmuştur.²²¹

Kamptan terhisler toptan değil kabileler halinde yapılmış ve kampların tamamen boşalıp herkesin yurda dönmesi çok uzun zaman almıştı.²²² İbrahim Bey “esirler, kıdem sırasına göre, uzun aralıklarla, gemilere bindirilip memleketlerine götürülüyorlardı” diyor.²²³ Bu durumda Rıfkı Bey'in ilk kabilelere dahil edilmiş olması gerekir. Rıfkı Bey 1920'de İstanbul'a varmıştır. Antep'te defter-i hakani memuru iken esir edilerek Heliopolis kampına getirilen Eyüp Sabri anılarında “Sevkiyata evvela Türklerden ve İstanbullular ile Bursa, Konya ve İzmit gibi başkente yakın olan yerlerden başlamışlardı. O esnada bilmem ne hikmetse İzmirlilerin, sonra da Trabzon ve Erzurumluların sevkleri geriye bırakılmıştı”²²⁴ diyerek, Rıfkı Bey'in kıdemine karşılık geri kalışını açıklamış oluyor.

Bu durum kamplarda sevk sırası için rüşvetçiliği başlatmıştı. Bu konuya da Eyüp Sabri yer vermiştir: “... Ben, İngiliz memurlarının rüşvet almak hususunda son derece haris ve becerikli olduklarını o zaman anladım. Sevk esnasında sağlam bir askeri, hastaneye yatırarak bir gün sonra sevkiyat teline

221 “28 Nisan 1920 - Yüz sekiz kişinin numarası okundu ve sevk edildiler. Müdhîş teessür ve ıstırap içindeyim. Gidenlerin Ahmet Anzavur'a gönderilmesi meselesinden dolayı ne burada kalmak ve ne de memleket'e gitmek istemiyorum. Müdhîş meraklar. Adeta aklımı kaybedecek derecede teessürlerim...”, Ahmet Altınay, s. 116. Hilafet Ordusu telkinlerinden Cemil Zeki de söz eder (Berber, *a.g.e.*, s. 12). Kuva-yı İnzibatiye'nin oluşturulması için Nisan 1920'de Selimiye Kışlası'nda esaretten dönen askerlerin toplandığı bilinmektedir. Yüzbaşı Selahattin de dönen esirlerin Hilafet Ordusu'na yazılmalarına karşı İstanbul'da dağıtılan, halka ve askerlere hitaben yazılmış ‘Anadolu Müslümanları’ imzalı iki bildirinin metnine yer vermiştir; İlhan Selçuk (1987), *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 207-209.

222 Kıcıman teslim olurken, Mısır'daki İngiliz esaret kamplarına götürülmeyi değil, Afrika'da teslim olan Almanların Hamburg limanına götürülmesi gibi memleket'e bırakılacaklarını umduklarını anlatır, *a.g.e.*, s. 420.

223 Hiçyılmaz, *a.g.e.*

224 Eyüp Sabri, s. 87. Hikmeti, İzmir'in işgali üstüne başlayan tepkiler ve Trabzon'la Erzurum'un ortaklaşa düzenlediği Erzurum Kongresi'nde aramak gerekir belki de.

geçirmek ve bir İzmirli veya Trabzonlu askerin kartını silip İstanbullu yahut Bursalı yapmak ... daha akla gelmeyecek sahtekârlıkları yapmakta fevkalade cüret göstermişlerdir... evvela ikişer ve üçer Osmanlı altınından başlamıştı. Daha sonra birer ve yarımşar liraya, nihayet ikişer ve birer mecdidiyeye tenezzül etmiş ve artık askerlerimizden on kuruş ve iki paket sigara almaya bile razı olmuşlardı.”²²⁵

Kalkıyor Efendim Kalkıyor!

İzmir, Trabzon, Erzurum postası kalkıyor!

İngiliz zabiti – Trabzon Erzurum İzmir’e gidecekler buraya! Evvela birkaç kişi teker teker... sonra birbirine bakınan yine altı kişilik gruplar... sonra yedi sekiz kişilik yüz elli kişi toplanır.

- Buradakiler ofisin önüne!

İkinci toplama:

- Efendiler bu yazılanlar sonra başka yerlerde gitmek isterlerse değiştirilemeyecek. Hem bu posta ile geç gidecek istemeyenler şimdiden vazgeçsinler..!

Karasızlık! Sükut!...

İngiliz zabiti – Peki gidin! (kendi kendine) yahu Amerika’ya da yazsam oraya da yazılacaklar.

Bu seyahat üzerine muhavere:

- İstanbullu musun, Adanalı mısın, Trabzonlu musun.

225 Eyüp Sabri, s. 87. Ahmet Altınay da günlüğünde Konyalı olmasına rağmen Adanalı yazılmasını, dönüş dedikodularının esirlerin psikolojisini nasıl kötü etkilediğini ve rüşvetçiliği anlatır, bkz. 89, 93, 95, 105, vd. İbrahim Arkan da para ile sevin önüne alınacağını söylenmesiyle gerçekleştirilen dolandırıcılığı anlatır, bkz. s. 255.

- Hepsindenim.

- Haberin var mı yakında bir posta varmış... Kampın tercümanı söylemiş İzmirli Kanun-i sâninin beşinde gidiyorlarmış

Yok canım. Tercüman Efendi²²⁶ talebesinden birine sen İzmir'e yazıldınsa yandın en sonra gidecekler demiş.

- Trabzonluların vapuru İstanbul'da bir akşam kalır ve herkesi mütehasirane bakışır bakışır da ertesi güne kimseyi çıkar-madan Trabzon deyip çekip giderse ne ömür olacak bilirisiniz işte buna hava almanın büyüğü derler.

Ya kısmet! Kendimizi denize atarız ya!..

Bir haftaya kadar İskende-riye'den kalkacak "Korentiya (?)” vapuru Trabzon'a gidecek üserayı alarak İskende-run, Kayseri, Sivas, Erzurum tarikiyle Trabzon'a gidece-ği ve İstanbul'a uğrayacağı mevsuk bir menbadan istih-bar edilmiştir.

Yarın, Sayı: 2/9 Ocak 1920.

Mehmet Oral 3 Ekim 1919'da İstanbul'a var-

"Kardeşim Kulaçzade Mustafa Efendi'ye yad el-lerde kavuştuğum bayramı hepinizin selamet ve saadeti"; 1920 Mayıs/Haziran'ı, 1338 Ramazan'a denk geldiğine göre, Rıfkı Bey'in yad ellerdeki son günleri olmalıdır...

226 Orijinalinde boş bırakılmıştır.

mıştır.²²⁷ İbrahim Arıkan'ın İstanbul'a varış tarihi 4 Şubat 1920'dir.²²⁸ İbrahim Sorguç 12 Haziran 1920'de İstanbul'a varmıştır²²⁹, Ahmet Altınay'ın da aynı gemide olduğu anlaşıyor.²³⁰ Naci Kaşif'in kamptan ayrılma tarihi 29 Eylül 1920'dir.²³¹ Rıfka Bey'in de Nisan ayından itibaren bir gün kamptan ayrılmış olabileceğini yukarıda söylemiştik; Terhis belgesindeki tarihe göre 23 Haziran 1920'de İstanbul'dadır. Bu tarih, İzmir yerine işlemlerin ve sağlık sorunlarının daha kolay çözülebileceği İstanbul'un kafiyelelerin varış limanı olarak seçilmesinden sonra işlemlerin yoğunluğu ile baş edilemeyip 12 Mayıs 1920'de Geçici Esir Müfettişliği'nin kurulduğu tarihle denk düşmektedir.²³² Cemil Zeki, 3 Mayıs 1920'de Riyopardo [Rio Pardo] vapuruyla 1001 kişinin İstanbul'a çıktığını yazar ki²³³, söz konusu sıkışıklık bu olmalıdır,²³⁴ dolayısıyla Halit Rıfka'nın Cemil Zeki'yle aynı gemide olduğu varsayılabilir.

"Rıfka Bey Fransızca bilgisi ile kamp komutanının dikkatini çekmiş ve onlara tercümanlık yapmaya başlamıştır. Kamptaki Türk esirlerine okuma yazma kursları açıp, kutsal günlerde toplu dini törenler düzenlenmesini sağladı. Ağaçtan yaptığı hurufat ile kamptaki esirler için bir de gazete neşreden Rıfka Bey, bu faaliyetleri ile dikkatleri çektiği kamp yöneticileri tarafından serbest bırakılmıştır"²³⁵ anlatımı, kamp dilinin (İn-

227 S. Özkan (2012), s. 282.

228 İ. Arıkan (2010), s. 263.

229 Hiçyılmaz, s. 57.

230 "12 Haziran 1920 Cumartesi – Serbesti-i hayatım bugünden itibaren başlamıştır", Ahmet Altınay, s. 126.

231 Kıcıman, s. 430.

232 Selçuk Ural, s. 197.

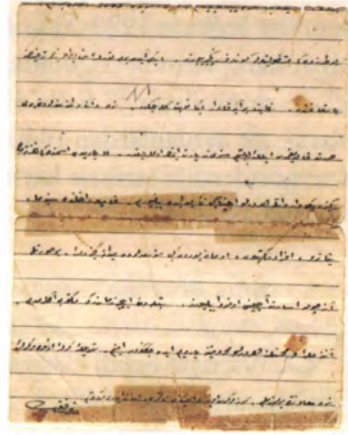
233 Berber, *a.g.e.*, s. 101.

234 1905 yılında denize indirilmiş olan Rio Pardo, 50 birinci sınıf ve 230 güverte yolcusu alabilecek durumdaydı. İtilaf devletlerine teslim olduktan sonra 1919'da İstanbul'a işgal kuvveti taşıyan İngiltere, gemiye 800 kadar askerini bindirince 'sıkışıklık'tan söz edilmişti, Mısır'dan bin esir taşıdığı görülüyor (Ger Browne, *The Clare War Dead Timeline-1913-1925*, s. 242).

235 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31.

Kamptan kartpostal

Kartun arka yüzü

gilizce bilen ne kadar azsa da) esasen İngilizce olması²³⁶, gazeteciliğin bir istisna olmayışı ve Rıfkı Bey'in diğer esirlerle bir kafilde bulunmasıyla ve serbest bırakılmasının erken olmasıyla çelişmektedir.

İtalya üzerinden²³⁷ yurda dönerek Sürmene'ye gelmiştir. Eğer 3 Mayıs'ta İstanbul'a çıktıysa elli bir gün sonra 23 Haziran 1336/1920'de Terhis Belgesi'ni almıştır.²³⁸ Oysa İngiltere ile esir değişme anlaşması 23 Ekim 1921 tarihinde yapılmış ve

236 Üsera gazetelerinde Abdullah Bey ve Hilmi Bey 'tercüman' olarak nitelendirilmektedir; durum ve işlevleri hakkında açık bilgi yoksa da böyle bir görevi yüklendikleri ve kamp yönetiminden bazı bilgileri sızdırabildikleri anlaşıyor.

237 Esirlerin İtalya'ya uğramaları, Yunanistan'ın 1921 yılında Kurtuluş Savaşı sürerken Osmanlı esirlerin Ege'den geçişine izin vermemesine benzetilebilir. Kızılhaç'ın katkısıyla sağlanan bir Japon gemisiyle Ege'ye gelen Rusya esirleri, Midilli'de 6 Nisan'da durdurulmuş, önce Pire limanında bekletilmiş, sonra İtalya'nın Sardunya yakınındaki Azinara adasına götürülmüşlerdi. 19 Ekim'den 19 Haziran'a kadar da burada tutulmuşlardı; bkz. Ataman (1990), *Esaret Yılları*, İstanbul, s. 252-294.

238 Esaretten sonra İstanbul'a gelenlerin terhis belgelerini, maaşlarını ve işgal altındaki İstanbul'da İngiliz denetimi altında seyahat varakalarını almalarının kolay olmadığı görülmektedir. Örneğin Ahmet Altunay 12 Haziran 1920'de İstanbul'a inmiş, 29 Ağustos'ta bilet alabilmiş ve Konya'ya gidebilmek üzere 4 Eylül'de Antalya'ya varmıştır. Ancak seyahat izni alamadığı için 10 Eylül'de mevki kumandanına dilekçe yazmak zorunda kalmıştır, s. 126, 143, 147, 155. Mehmet Oral terhis edilmeyip askerde tutulmuş, 1921'de Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya kaçmıştır. Garp Cephesi'nde görev yapmıştır ve 1944'te İkinci Dünya Savaşı nedeniyle tekrar askere alınacaktır; bkz. Özkan (2012).

postalar halinde 1920-22 arasında başlamış olan sevke karşılık Mısır kamplarında çoğunluk Temmuz-Ağustos 1921'de memlekete dönmüştür.²³⁹ Rıfki Bey'in kişi olarak değilse de kafiye olarak ilk ayrılanlardan olduğu görülmektedir. Kamptan ailesine gönderdiği tarihsiz karttan üç ay süreyle sevkini beklediği anlaşılmaktadır.

İskenderiye: Seydi Beşir Kaptan Üsera Birinci Karargahın
D kampında (18540)
nümerolu mülazım Halit Rıfki tarafından

No:..... Name:.....
No:..... Prisoners of WAR Company IN France
Care of G.P.O., London,
England

Nicht HIER SCHREIBEN

Bu tarzdaki meşguliyetlerle günlerimizi geçiriyoruz. İki aydan beri Türk zabitelerinin terhisine başlanmıştır. Nihayet bir ay kadar bana nöbet gelecektir. Size ve anavatana senelerden beri hasret kaldığımdan ilk işim sizi ziyaret etmek olacaktır. *Yarın* ismindeki gazetenin getirdiği varidatla her türlü ihtiyacımı temin edebiliyorum. Kamplar dahilinde sinema, tiyatro, efrad mektepleri, idman yurdu gibi müesseseler de meydana getirdik. Bu suretle az çok esaret acısını unutabiliyoruz. [*]'den epeyce zamandır ki mektup alamadım. Annemin ve Muhsin'in her türlü mahrumiyetine yardım edeceklerinden eminim. Şimdilik gerek onlara ve gerek

239 Taşkıran, s. 228.

size muavenette bulunamam. Gözlerinizden öper hepinizi
Tanrı'ya emanet ederim kardeşim.

Halit Rıfkı

Rıfkı Bey 23 Haziran 1920'de Terhis belgesini almış ve 25 Temmuz'da mezuniyet maaşı tayin edilmiştir. Belgede iki ayrı tarihle “görölmüştür” kaydı varsa da, 12 Teşrin-i sâni ve 13 Kanun-i evvel 1336'da (Kasım ve Aralık 1920) yapılmış olan işlemlerin niteliğini bilemiyoruz.

Terhis Belgesi

İkinci Sınıf İhtiyat Zabitanıyla
Vekilleri ve Namzedlerine Mahsus
Vesikadır

Teselsül Numarası
Mükerrer
119

Hususi Numara
Fotoğraf

İsmi pederi ismi memleketi
İhtiyat Mülazım-ı sâni
Halit Rıfkı ibn Mahmud Natık
Sürmene
Tevellüdü 311

Mahal-i tevellüdü ve tarihi **Sürmene 311**

Mahall-i ikameti **Trabzon'da Sürmene kazasında**
Orduya duhulünden evvel müstahdem bulunduğu mahal
muharrerdir

Hangi ahz-i asker şubesinden kaç tarihinde talimgaha **Ka-
dıköy ahz-ı asker şubesi 20**

gönderilip kad ve kabulü icra edilmiştir **Haziran 331'de
talimgaha**

ve numarası **11034**

Tahsil ibtidai rüşdi idadi **cümlesi Dersaadet'te**

Nerelerde ikmal etmiş ve hangi lisanları tekellüm eder
Türkçe, Fransızca tekellüm eder

Talimgahtan hangi tarihte neşet edip bidayette hangi **21
Teşrin-i evvel 331'de neşetle**

Orduya verilmiştir **muallim olarak tefrik edilmiştir**

Hangi kıtalarda ifa-yı vazife etmiştir **Alay 178 Ta-
bur 1'de ifa-yı hizmet etmiştir**

Hangi tarihlerde terfi etmiş ve suver-i ahirle taltif
olunmuştur **21 Şubat 331'de zabıt vekili 12 Kanun-i ev-
vel 332'de ihtiyat mülazım-ı sânilîğe terfi etmiş iki mah
dokuz gün kıdem zammıyla taltif edilmiştir**

Bâlâda künye-i muvazzahası muharrer **Halit Rıfki Efendi
ibn Mahmut Natık esaretten avdetle** bu defa şeref-mevrud
Sene **334** tarihli ve **8/14722** numaralı emr-i âli-i nezaretpenahi
ile terhis edilip yedine işbu vesika ita kılınmıştır **23 Haziran 336**

Kumandanı Tasdik olunur

Mühür imza

Terhis Belgesi s. 2:

Hakkında cereyan edecek muamele

Mumaileyhe bir aylık mezuniyet maaşı verilmiştir

Dersaadet'ten Sürmene'ye azimet harcırahı olan iki

bin beş yüz yetmiş bir kuruş misaferet komisyonunca ta-
yin edilmiştir, 25/7/36 Dördüncü kısım amiri

Binbaşı Hamit Hasan imza

Hesap memuru M. Zühtü imza

Terhis Belgesi s. 3:

Görölmüşdür 12 Teşrin-i sâni 336 mühür imza

Görölmüşdür 13 Kanun-i evvel 336 mühür imza

Terhis belgesi.

C- Sılda Gurbet

İşgalden Mütarekeye ve Kurtuluş Savaşı'na Trabzon

Rıfki Kulaç terhisten sonra Sürmene veya belki ve daha büyük ihtimalle Trabzon'dadır; Eylül 1920'de Trabzon'da yayınlanan *İkbal* gazetesinde iki yazısı yayınlanmıştır: “Türkler ve Bolşevikler”, 18 Eylül 1336 (1920) ve “Gaye İsteriz”, 28 Eylül 1336 (1920).

18 Eylül 1920'de Halit Rıfki Trabzon'dan şöyle seslenmektedir: “Bolşeviklik, insan zekasının tasarladığı en son, en mükemmel, en yüksek bir idare makinesidir. Henüz hürriyet düsturlarıyla ünsiyet edemeyen milletimizin bu yeni cereyana İngilizlerin düsturu gibi yavaş yavaş fakat emniyetle karışması selametimiz iktizasındandır. Bütün dünyanın, bütün milletlerin büyük bir inkılâba müzahir olabilmek için taşkın bir idare ile azami faaliyeti ibzal ettiği bir zamanda Türk milletinin her işi bir tesadüfe bırakarak uyuşuk kalması çok tehlikeli bir ihmaldir. Her dakika hatırlamalıyız ki asrımızda yaşayan insanların mukadderatı tesadüf veya talihe bağlı değildir. Bilakis talih ve tesadüf dediğimiz gizli kuvvetlerin yuları çalışan milletlerin elindedir”

Terhis belgesinde 25 Temmuz 1920'de 2571 kuruş yolluk aldığını gördüğümüz Rıfki Bey, bu hesapca henüz iki ay kadar

bir süredir bulunduğu Trabzon'da *İkbal* gazetesinde ardı ardına makaleler yayınlamıştır. Trabzon Londra-İstanbul, Ankara-Moskova, Yunanistan ve Ermenistan siyasetlerinin önemli temas ve dolayısıyla mücadele merkezlerinden biri olmuştur. Bu durum Trabzon'daki örgütlenmelere de yansımıştır. Gene bu ortamın sonucu olarak Rıfki Bey'in Trabzon'da bulunduğu sürede yayınlanan gazeteler şunlardır:

İkbal – 1909-1928 (Yeni yazıyla devam etmiş, 1935'te ad değişikliği ile *Olca* olmuş, 1948'de kapanmıştır), Osman Nuri Eyüpoğlu.

İstikbal – 1918-1925, Faik Ahmet Barutçuoğlu. Kurtuluş Savaşı dönemini ve Trabzon'da İttihatçıların Kemalistlerle mücadelesini yansıtan en önemli gazete.

Epohi – 1919-1921, Rumca, Pontusçu.

Eş – 1920, Mevcudu bulunamamış. Trabzon'da doğrudan komünistlerin gazetesi olduğu yolunda haberler vardır (bkz. aşağıda).

Nur – 1920, Beyanzade Behram Bey ve Mehmet Murat (Uraz). Edebi ve ilmi haftalık mecmua.

Hak – 1921-1922, Kakızade İbrahim Hulusi. *İstikbal*'den daha sağda ve polemikçi.

Faros Tis Anatólis – 1908'den sonra tekrar 1921-1922, Rumca, muhafazakâr.

Fecir – 1921-1923, M. Hayri Eyüpoğlu.

Güler Yüz – 1921, Mevcudu bulunamamış.

Güzel Trabzon – 1921-1922, Ali Becil. Kemalistlerin *İstikbal*'e karşı sesi.

Genç Anadolu – 1921-1922, Nizameddin.

Rıfki Kulaç'ın bu gazetelerde *İkbal* dışında izine rastlayamadık. Belki *Eş*'te yazmış ve görev almıştı, adı da Rıfki Bey'in Türkçesine uyuyor fakat Trabzon'da sosyalist örgütlenmenin

Mustafa Suphi bağlantısı dahil her rengi ortaya çıktığında bile bir örgüt üyeliğine tanık olmadığımız Rıfki Bey'in, destek vermiş olsa bile Eş'i çok resmi bulmuş olması da mümkündür. Bu tahminimize karşılık, 14 Ekim 1920'de Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkez Komitesi'nin yayın organı *Pravda* gazetesinde²⁴⁰ Rıfki Bey'in *İkbal*'deki yazıları söz konusu edilmektedir:

“Türkiye - *İkbal* gazetesinde Bolşevizm – Tiflis 11 Ekim. Trabzon'da çıkan *İkbal* gazetesi yazıyor: Bolşevizm ilkeleri er ya da geç tüm dünyada zafer kazanacaktır; ancak her köylünün toprak ve ev sahibi olduğu zenginlerin gücünün pek o kadar hissedilmediği Türkiye'ye göre Avrupa ve Amerika Bolşevizm'e daha hazır durumdadır. Bolşevizm, hayal edilebilecek en iyi yönetim biçimi olsa da Türkiye'de Bolşevizmin

Pravda, 14 Ekim 1920 ve *İkbal*'den söz eden haber.

²⁴⁰ *Pravda* ilk sayısı 1912'de çıkmış, Çarlık dönemini atlattuktan sonra 1918'den 22 Ağustos 1991'e kadar Sovyetler Birliği komünist partisinin resmi gazetesi olarak yayını sürdürmüştü (halen de parti yayını olarak sürüyor).

hemen gerçekleşmesi olanaksızdır. Halkın bunu hissetmesi ve hazırlanması için bu ilkelerin yavaş yavaş uygulamaya geçmesi gerekir (gazetenin kat yerine denk gelen kısım silikleşmiş olduğundan son cümle tam olarak okunamıyor).²⁴¹

Pravda'da sözü edilmek herhalde önemliydi. Trabzon'dan böyle söz etmek zamanın Bolşevik –TKP hassasiyetlerine de uygundu. 1920'ler bir yana, Amerikalı George S. Harris de 1967'de yayınlanan kitabı *The Origins of Communism in Turkey*'de²⁴² Rıfki Kulaç'ın *İkbal*'de çıkan makalesinin *Pravda*'da yayınlanmış olduğu bilgisini verir: "The provincial press echoed this line too. For example, *İkbal* (Good Fortune) in Trabzon, while acknowledging that "sooner or later Bolshevism principles will triumph all over the world", continued that "in Turkey Bolshevism cannot be carried out immediately, even though Bolshevism is the very best form of administration imaginable."

Metnin biraz daha yukarısından alıntılanarak Türkçesi şöyledir: "Mahmut Esat Bozkurt (...) Türk komünizminin milletin birleşmesine, bütünleşmesine yol açmak suretiyle, Türkiye'nin yararlarına hizmet edecek bir alet olduğu fikrini işleyip geliştirdi. Gerçekten de, Bozkurt, Atatürk'ün komünizm hakkında takındığı vaziyeti apaçık manasiyle, şöyle formülleştirdi: "Komünizm Türkler için bir ideal olmayıp, bir vasıta"dır" Türklerin ideali Türk milletinin birliğidir." Taşra basını da bu yolu sütunlarında yansıttı. Mesela, Trabzon'da çıkan *İkbal* gazetesi "Bolşevik ilkelerinin bütün dünyada ergeç zaferle taçlanacağını kabul ve teslim ederken, düşünülebilen en iyi idare şekli olmakla beraber, Türkiye'de Bolşevizm derhal başarıla-

241 Türkçeye çeviren Ayşe Hacıhasanoğlu.

242 George S. Harris (1967), *The Origins of Communism in Turkey*, The Hoover Institution, Stanford University, Stanford, 1967, s. 83 ve 172.

maz” diye okuyucularını uyarmaktaydı.”²⁴³

Bağlamdan koparıltıldığında anlam oldukça başkalaşmışsa da biz zaten *İkbal*’deki yazının tamamına sahibiz. Önemli olan, *Pravda*’nın, *İkbal*’de 18 Eylül günü yayınlanmış olan yazının “haberini” 14 Ekim 1920’de –Tiflis mahreciyle– yayınlamış olmasıdır. *İkbal*’de çıkan bir makalenin *Pravda*’da yayınlanmasına elbette aracılık etmiş olan kimseler olması gerekir. Bu kimselerin daha sonra Rıfki Bey’in Rusya’ya ve özellikle Moskova’ya geçişinde de etkin oldukları düşünülmelidir.

İkbal ve *Pravda* yazılarından yaklaşık bir yıl sonra, 1 Ağustos 1921’de Rıfki Kulaç askere çağrılmıştır ve gitmemiştir. Ailesi için de yeni olan bu bilgiye Milli Savunma Bakanlığı’ndan alınan belge ile ulaşılmış ve doğrusu şok edici olmuştur; belge şöyledir:

“Milli Mücadele için askere davet edildiği esnada Dersaadet’e firar etmiştir. 1 Ağustos 1337’de [1921] 13’üncü Fırka Kumandanlığı’nın emriyle Fırka Efradı Divan-ı Harbi’ne sevk edilmiştir. Divan-ı Harp’çe 9 Ağustos 1337 [1921] tarihli ve 66 karar numaralı ilamıyla gıyaben silk-i askeriyeden tardı ile bir sene pırangabentlikle tecziyesine karar verilmiştir.”²⁴⁴

Elbette Rıfki Kulaç’ın her yaptığıнын savunusunu hazırlamak gibi bir derdimiz yok. Türkiye Komünist Gençler Birliği üyesi Abdülkadir 1 Teşrin-i evvel 1921 tarihli layihasında “bir taraftan cepheden firar eden Trabzon efradı diğer taraftan cihet-i askeriye teslim olmayıp firar eden Trabzonlular yedi

243 Türkçesi: George S. Harris (1979), *Türkiyede Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis Yedek, 3. b., Boğaziçi Y., İstanbul, s. 119.

244 Milli Savunma Bakanlığı 27 Temmuz 2017 tarihli 450 12883-7940-3381 numaralı belgeye göre Askeri Safahat Belgesi.

bin nefere balığ olmaktadır...” demektedir ise de²⁴⁵ Rıfka Bey’in bireysel olarak doğru bildiğini yapmaktan çekinmeyen bir kişi olarak, Kurtuluş Savaşı’nı bu kadar benimserken, askere gitmeyip İstanbul’a gitmesinin, yerinde veya değil ancak kendisinin bilebileceği siyasi değerlendirmeleriyle açıklanabilceğini düşünmek gerek.

Durumu anlamlandırmaya çalışırsak, elimizde mahkumiyet kararından beş ay önce ve bir ay sonra İstanbul’dan ailesine, ağabeyine yazdığı iki mektup vardır. Şubat 1921 tarihli olan ilki şöyledir:

Aziz Kardaşım:

Üç gün fasılayla iki mektubunu aldım. Benim için beslediğin kardeşlik duygusuna karşı çok minnettarım. Bilhassa altı aydan beri zaman beni senden yardım bekleyecek hale getirmiştir. Bu müddet zarfında elden geleni yapmakta büyük bir mürüvvet gösterdin ki unutulacak iyiliklerden değil. Hatırlarsın ki iyilik denilen fazilet; toprağa atılmış tohumlara benzer: er geç biter, yerde kalmaz. Evet! Tahminin gibi dalgasız ve rüzgârsız bir deniz üstünde yolculuğum pek sıkıntısız geçti. Yalnız İstanbul’a yaklaştıkça günden güne boşanan kesemi düşünüyordum. Bu viran olası şehirde parasız kalanların vay haline. Vapurdan çıkıp da onla birleştiğim zaman ilk işim karnı doyurmak, uzamış sakallarımı traş etmek değil paramı saymak oldu. Ne kadar çıksa beğenirsin: tam sekiz buçuk lira... Şöyle böyle üç günlük idare – ne gizleyeyim o vakitte gözlerimin ferî, bacaklarımın dermanı kesildi gibi oldu. O güne kadar paraya yan gözle bakan ben meğerse çok aldanmışım: İnan ki o pür mela-limde karşıma üç beş tane sarışın altın dikilse derhal sec-

245 Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim (der.), *Türkiye Komünist Gençler Birliği 1920-1935*, Sosyal Tarih Y., İstanbul, 2014, s. 39

de ederdim. Ertesi sabah hemen bizim meşhur zenginlere başvurdum. Çenemin bütün belagatiyle bu kaya suratlı herifleri ikna ederek bir Fransızca dersi açmaya çalıştım. Ne çare ki sabahtan yaptığımız akşamdan yıkıldı. Ertesi gün iki yakası bir araya gelmeyen, parasızlıktan kötü kötü düşünen gazeteleri dolaştım. En kabadayısı; ancak bir makaleye iki lira verebildi. Oradan da tersine döndüm. Üçüncü gün ki paramın bir buçuk liraya indiği gündü. Doğruca Yeni Sahne Müdüriyeti'nin nezdine şitâb ettim. Adamcağız baştan aşağı dinledi, bizim *Hayal Yolcusu*'nu fevkalade takdir etti. Oof biraz geniş nefes almaya başladım. Geçinmenin yolunu bulduk diye sevinmeye başladım. Sahne müdüründen yirmi beş lira avans aldım. Üç beş gün kadar piyesin provalarına başlanacaktı. Ne çare ki zavallı *Hayal Yolcusu* sansürün hışmına uğradı. Bazı aksamını ahvale göre değiştirmek suretiyle halloldu. Hani bir söz vardır “vermeyince mabûd ne yapsın Mahmut” ben de tıpkı bu garip talihsizliğe uğradım. On günden beri bütün mesaimi piyesin ikmaline hasrettim. On gün sonra tamamlayabileceğim. Bu müddet zarfında yirmi beş bitti. Ve mektubunuz tam vaktinde yetişti. Hacı Musa'nın oğlundan yirmi beş lira aldım. Onunla kıt kanaat idare ediyorum. Herhalde bu yüksüzlük devresinin bir aydan fazla uzamayacağına kaniyim. Üç akşam da Fransızca veriyorum. On beş lira kadar da oradan alıyorum. İstanbul zenginler için iyi, memurlar için fena. Siyasetle uğraştığım bile yok. Size yakında tafsilatlı mektup yazarım. Şimdilik annenin ellerinden çocukların gözlerinden, Nihat'ın²⁴⁶ her tarafından öperim. Refika Hanım'a kocaman selam. Sana da ihtiram kardeşim.

14 Şubat 37 [1921] Halit Rıfki

Amca ve yengeye, kayınvalidenize çok selam.

246 Mustafa Kulaç'ın oğlu, Rıfki Bey'in yeğeni Nihat (1 Mart 1922-20 Ekim 1945).

Mektup birçok ögeyi içeriyor. Öncelikle zaman açısından altı aydan beri belirli bir zor durum içinde bulunduğu anlaşıyor. Sakalları uzamış... Fakat bir yandan da İstanbul'a geleli önce üç günlük, sonra on günlük sürelerden söz ediyor, her halde mektubun yazıldığı günden geriye doğru bakıldığında toplam altı aylık bir süre yokmuş gibi... Hangi koşulda İstanbul'a geldiği bilinmez kalıyor. İkincisi, para kazanmak için zenginlere başvurmaktan, gazetelere makale yazmaktan, Fransızca ders vermekten çok olağan işleri gibi söz ediyor. Burada önemli bir konu da, *Hayal Yolcusu* adıyla tiyatro oyununun sansürden geçirilerek de olsa²⁴⁷ kabul edilmesi, avans verecek kadar işin ciddiye alınmış olması. On gün üstünde çalışınca sanki provalara başlanacak gibi... Ama şimdi yaklaşık yedi ay sonraki, mahkumiyet kararından bir ay kadar sonrasına ait, dörtte biri kopmuş mektuba bakalım:

Antet [Muhsinzade Bira-
deler - Dersaadet]

Aziz Kardaşım
Bugün yeni bir mektubu-
nuzu aldım. Hakkımda
gösterdiğiniz [yurtuk]

247 Aynı tevekkül 1920'lerin sonundan 1930'ların sonuna kadar Muhsin Ertuğrul'da ve diğer tiyatrocularda da görülür: "O dönemlerde piyesler, oynanmadan önce, içinde sakıncalı konular bulunup bulunmadığını incelemek üzere önceden Polis Müdürlüğü'ne gönderilir; orada Üçüncü Şube'de okutulur, sonunda "oynanmasında bir sakınca yoktur" diye yazılır, ancak ondan sonra oynanırdı." (M. Ertuğrul (1989), *Benden Sonra Tufan Olmasın*, Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, s. 335.)

İstanbul mektubu, 14 Şubat 1921.

yazılmasından müteessir olduğunuzu hissediyorum. Halbuki [yırtık]

gönderemeyeceğimi söylemiştim. Ticaretlerin durgun [yırtık]

bilhassa zavallı İstanbul. Bugünkü haliyle İstanbul [yırtık]

burada parasızlık diyebilirim ki kolera, tifüs gibi [yırtık]

okumuş kısmı acınacak haldedir. Tüccarların hiç [yırtık]

kesesi boş kafası dolu adamların hiç şeyi yok [yırtık]

bir müddet evvel nazarlar Ankara'ya teveccüh etmişti. [yırtık]

şitap ediyordu. Şimdi orası da kapandı [yırtık]

dilencilerin kabul edilmeyeceklerini söyledi. Mamafih İstanbul'un [yırtık]

bilhassa Rus gaceleri Türklerin can alacak damarını gayet iyi keşfettiler. Anadolu'dan gelmiş öyle avanak herifler görüyorum ki bu karıların yalancıktan cilvesine liralara savuruyor. İstanbul'un kibar, alim, edip adamları hayattan çekilmiştir. Şimdi onların yerine harp zenginleriyle Anadolu'dan gelme paralı herifler yaşıyor. Hem de gayet hoyrat, kaba, iğrenç bir tarzda yaşıyor. İstanbul'da kütüphaneler kapalı, kulüpler kapalı, Darülbedayi, Yeni Sahne gibi tiyatroları kapalı yalnız balozlar, kerhaneler, meyhaneler, tombala çeken gazinolar vızıl vızıl işliyor. İnsan bu halden öyle müteessir oluyor ki... Bizim Ali Efendi'yle uzun boylu görüştük. Gideceği akşam Parizyana'da görüşecektik. Fakat kendisini orada bulamadım. Neyse ufak tefek kusurlarına rağmen yine hayır-hâh bir adamdır. Size de son günlerde Batum'a giderken paraca yardım yaptığını söyledi. Yaptıysa eksik olmasın. Gelelim bana... Anadolu açılınca kadar İstanbul'da sinsi yaşamaktan başka çare yok. Burada verdiğim Fransızca derslerden yirmi beşle otuz lira arasında bir para alıyorum. Buna mukabil asgari altmış beş lira masrafım var. Her ay açığımdan bir kısmını maalesef siz ödüyorsunuz. Bir kısmını da burada esaret arkadaşlarımla yardımla kapatıyorum. Paralı arkadaşlardan bir kaçının iştirakiyle bir

gazete çıkartmaya teşebbüs ettik ise de
[yırtık] parasızlık yüzünden. Eğer Yeni Sahne'de
[yırtık] *Hayal Yolcusu* orada temsil edilecektir. Bakalım
[yırtık] Darülbedayi'nin tahsisatını vermemekte devam
ederse
[yırtık] Trabzon'a gelmekliğim şimdilik muvafık olamaz.
[yırtık] Buna ait hiçbir şey yazmadın. Mamafih
[yırtık] insana öyle kıyak bir yürek indirdiğine
[yırtık] kulakları çınlasın)
[yırtık] mutlaka kabahat annesinde... Yavrucağı
[yırtık] Tahsin ne alemde? Yine güneşte ısındı mı?
[yırtık] meyve verecek, asmalar da üzüm, artık siz onu
[yırtık] üç beş gündür İstanbul da ısınmaya başladı.
[yırtık] memleketler o kadar özleniyor ki... Nice zaman
bizi diyar diyar dolaştırmaktan vazgeçmedi.

Mektuplarını biraz uzun yaz. Ha.... Bizim mahudların ora-
ya geldiğini yazıyorsun. Galiba sana biraz ter döktürdüler.
Bilirim. Allah memleket karısının diline düşürmesin. Bir
kolayını bulsan da şu bizim kitapcağızları kurtarsan ne iyi
olur.

Tanıdıklardan birisini bulursam Nihat Bey'e ayakları kadar
kocaman birer çift patikle çorap göndereceğim. Çapkın
şimdi düşe kalka yürümeye başlamış olacak.

Anne nasıl. Ahenginiz iyi mi? Gelinin sıhhati yerinde mi.
Bilmem ki onun hakkından ne zaman kurtulacağım. Ek-
rem'in mektebe devamından emînim. Ara sıra bazı kaç-
maklar yaparsa da...

Soranlara etek dolusu selam. Kayınvalideniz hanıma da...
Nihayet annenin, çoluk çocuğun gözlerinden öptükten

sonra senin de sıhhat ve kazancının bol olmasını dilerim kardeşim.

10 Eylül 337 [1921] [İmza:] Halit Rıfkı

Ben yalnız başımayım. Benim için asla endişe etmeyiniz ve kariben parlak işlere girişeceğime emin olunuz.

Önce İstanbul'un işgal dönemi halini anlatır. Sefih gece hayatı, Beyaz Ruslar, kadınlar... sonra ticaretin durgunluğuna sıra gelir. İstiklal Caddesi'nde Parisiana'da bulunduğu Ali Efendi herhalde Rıfkı Bey ve Batum'da ticaret yapan Kulaç ailesiyle her zaman yakın olan Odabaşı ailesinden Ali olmalıdır. Ailenin işgal ve muhacirlikten sonra iktisaden toparlanma çabasında olduğu anlaşılıyor. Kendisinden söz ettiğinde birinci önemli cümlesi şudur: "Anadolu açılıncaya kadar İstanbul'da sinsi yaşamaktan başka çare yok."

Rıfkı Bey 1921 sonbaharında halen Anadolu'ya geçecek uygun koşulları beklemektedir. Mektubun yarısı yırtık olmakla birlikte "... Ankara'ya teveccüh etmişti. [yırtık] şıtap ediyordu. Şimdi orası da kapandı [yırtık] dilencilerin kabul edilmeyeceklerini söyledi" ifadeleri, Ankara yolunun o kadar da kolay olmadığını gösteriyor olsa gerek. Bir yandan ak-

İstanbul mektubu, 10 Eylül 1921.

lında bu varken bir yandan da geçinmek için Fransızca ders vermekte ancak masraflarını karşılayamadığı için de ailesinden ve esaret arkadaşlarından yardım almaktadır. Rıfki Bey'in bir yanı İstanbullu sayılsa - ilk gençliği burada geçmiş olsa da esaret arkadaşlarından yardım görmesi dikkate değerdir. "Paralı arkadaşlar" dediği ise herhalde gençliğinden tanıdığı İstanbullulardır, bunlarla gazete çıkarmaya teşebbüs etmesi hem onun toplumsal ilişkileri hem de düşünce ve niyet dünyası açısından önemli bir işarettir. Yani kişisel dostluk "esaret arkadaşları", toplumsal-siyasal ortaklık "paralı arkadaşlar"la kurulmaktadır. Gazete girişiminin sonuçsuz kalmış olması da bu bağlamda anlamlıdır. Yani paralı arkadaşlarla gazete çıkarma niyetinde uyuşmuş görünseler de pratikte ve herhalde içerikte uyuşamamışlardır.

Bu mektup, başta Anadolu'ya geçmek ve gazete çıkarmak niyetleriyle bir asker kaçağı mahkumun, pırangabent mahkumunun düşüncelerini ve duygularını yansıtmamaktadır. Mahkumiyet kararına rağmen Rıfki Kulaç, nasıl Ankara'ya gitme, gazete çıkarma gibi kendisini ifşa edecek tasarılar yapacak kadar kendisini rahat hissetmektedir? Milli Savunma Bakanlığı'nın verdiği belgede "Milli Mücadele için askere davet edildiği esnada Dersaadet'e firar etmiştir" denilmekte olmasına rağmen, bu ifade Bakanlığın bir yorumu olabilir mi?

Rıfki Bey, Ankara'ya geçmekten söz ettiğine göre, askerlik çağırısı ve mahkumiyeti, Ankara değil İstanbul hükümeti adına verilmiş olabilir mi? Mütareke sonrası²⁴⁸ Damat Ferit Paşa sadrazam olduğunda 27 Mart 1920'de Mehmet Galip Bey'i Trabzon'a vali olarak atamış, Vali 'millici' ve dolayısıyla İstanbul

248 Kurtuluş Savaşı dönemi Trabzon tarihi için öncelikle bkz. Sabahattin Özel (2012), *Milli Mücadele'de Trabzon*, Türkiye İş Bankası Y., İstanbul; İsmail Akbal (2008), *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mubalefet*, Serander Y., Trabzon; Kamil Erdeha (1975), *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Y., İstanbul, s. 175-208.

hükümeti aleyhine çalışmaları durdurmakta başarılı olamamış, Erzurum Kongresi'nde Trabzon kendisini gösterdikten sonra 24 Eylül'de vali Mehmet Galip de tutuklanmıştı. Bu sırada hükümet de değişince, Ali Rıza Paşa hükümeti, Kapancızade Hamit Bey'i 25 Ocak 1920'de Trabzon'a vali olarak atamıştı. Hamit Bey 17 Şubat'ta göreve başladı, Trabzon eşrafı tarafından sevildi ve milletvekili seçildi. Hamit Bey'in İstanbul hükümetine karşı olduğu anlaşılınca kurmay albay Hacı Hamdi Bey Trabzon valiliğine atanması kararlaştırıldı ve 22 Nisan 1920'de *Takvim-i Vakayi*'de padişah buyruğu yayınlandı. Trabzonlu olan Hamdi Bey Mayıs ayında Trabzon'a geldi. Kazım Karabekir daha valilik kararını öğrendiğinde 29 Nisan'da Ankara'ya yazarak yeni vali Hamdi Bey'e karşı milletvekili seçilmiş olan Hamit Bey'in valilikte bırakılmasının yerinde olacağını bildirmişti. Hamit Bey'in başına buyrukluğundan ve Trabzon'da sevilmesinden hoşlanmamış olan Mustafa Kemal'in bir karara varması zaman almış olsa da İstanbul tarafından atanmış olan Hacı Hamdi Bey Trabzon'da durumun kendisi için pek uygun olmadığını gördü ve Trabzon'a milli mücadele aleyhinde yayınlar getiren İngiliz torpidosuna binerek kaçtı. Mustafa Kemal de 3 Mayıs'ta Hamit Bey'e telgraf yollayarak şehirde durum açıklığa kavuşana kadar milletvekilliğinden izinli sayılarak valilik görevini sürdümesini istedi. Hamit Bey Trabzon'da kaldı. Yani İstanbul hükümeti en son Mayıs 1920'de Trabzon'da iktidar olmayı denemiş fakat başarılı olamamıştı.²⁴⁹ Dolayısıyla Rıfki Bey'in kaçaklıktan mahkum olduğu Ağustos 1921'de İstanbul tarafından askere alınma olasılığından söz etmek doğru görünmüyor. Kazım Karabekir Paşa'nın günlüğünde 1920 yılı 8 Haziran'ında şu kayıt vardır: "305-316 sı-

249 Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, İstanbul hükümetince yapılacak "her nevi terfi ve taltiflerin keenlemeyekun" sayılması hakkında kararı 24 Mayıs 1920'de 20. İctimada almıştı (24 Nisan 1920'de yürürlüğe giren Kuva-yı İnzibatiye Nizamnamesi, Anzavur Paşa'nın hareketiyle Batı Karadeniz'i etkileyecekse de Doğu Karadeniz'de hükmü yürümeyecekti).

nıfları silah altına alınacak. Trabzon hariç yalnız Gümüşhane livası 314-16 verecek.”²⁵⁰ Bu durumda 1311’li Rıfki Bey’in de silah altına alınması gerekiyordu. Rıfki Bey’in bir yandan da “Trabzon’a gelmekliğim şimdilik muvafık olamaz” deyişi belki gerçekten mahkumiyet kararıyla ilgiliydi.

Mektubun ikinci önemli başlığı Halit Rıfki’nın *Hayal Yolcusu* adlı oyun yazmış olması ve bunun Yeni Sahne veya Darülbedayi’de oynanması ihtimalidir. Halit Rıfki’nın dünyasında tiyatronun tuttuğu önem esir kampında da gündeme gelmişti. İstanbul’da sahnelenecek oyunlar yazmak, gazete çıkarmak herhalde Rıfki Bey’in dünyasını dolduran esas hayallerdi. Bildiğimiz tek oyununun adının *Hayal Yolcusu* oluşu da anlamlıdır. Şubat ayına ait ilk mektupta “Siyasetle uğraştığım bile yok. Size yakında tafsilatlı mektup yazarım” derken, ‘bile’ sözcüğü gerçek niyetleri arasında ‘siyaset’ bulunduğu, yakında bu konuda ‘tafsilat’ verecek kadar aşama kaydetme umudunu taşıdığının ifadeleri olsa gerek. Eylül mektubunda imzanın altındaki not da gene söylenmeyenleri tamamlamakta gibidir: “Ben yalnız başımayım. Benim için asla endişe etmeyiniz ve kariben parlak işlere gireceğime emin olunuz.” Bu ifadeden, ailesine başına tehlike açacak bir örgütlenme içinde olmadığını güvencesini verdiğini ve bir yandan da “parlak işler”le tiyatro alanında ‘kariyer’ beklentisi içinde olduğunu düşünebiliriz. Oyunun içeriğine ilişkin bilgimiz yoksa da sansür gerektirecek nitelikte görüldüğü de anlaşılmaktadır.²⁵¹ Bu siyasi ve entelektüel yorum kadar doğru olma ihtimali olan ailevi ve

250 Kazım Karabekir (2009), *Günlükler (1906-1948)*, çev. Budak Kayabek, haz. Yücel Demirel, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, s. 598.

251 İstanbul’da işgal kuvvetlerinin sansüründen başka emniyet müdürlüğünün de sansür anlayışında olduğu, polis müdürü Hasan Tahsin Bey’in Dahiliye Nezareti’ne yazdığı 3 Ocak 1921 tarihli yazıda, “mevzuat-ı nizamiyi muhafaza ve adab-ı umumiyyeye mutabakat”a önem verilmesi için arzında da görülmektedir; Ender Korkmaz (2011), “Mondros Mütarekesi, Döneminde Sansür”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 19-20, s. 50-51.

kişisel açıklamaya da aşağıda yer vereceğiz.

Ancak İstanbul, çıkarılmayan gazete, geçilemeyen Ankara gibi, tiyatro alanında da Rıfkı Kulaç için hem imkanlar hem olmazlar şehri gibidir. Rıfkı Bey, görünürde bu hayallerini bırakarak Tiflis'e geçimini sağlamaya gider. Tiflis'ten yazdığı 1 Aralık 1921 tarihli mektubu, Moskova'ya gidişin ve 1926'ya kadar sürecek gurbetin başlangıcıdır.

Trabzon, İngiltere, Yunanistan, Sovyetler, Ermenistan, Gürcistan siyasetlerinin çatışma alanı içinde veya komşusu olduğu gibi Mütareke'den sonra İstanbul hükümetinin iktidarının yıkılmasının ardından, İttihatçılar, Kemalistler ve Bolşevikler (o zamanki modayla komünistlere Bolşevik denmektedir) arasında Türkiye'nin kaderini belirleme ve bunun durak ve kapılarından biri olarak Trabzon'da iktidar olma konusunda kıyasıya mücadele yaşanan bir bölge olmuştur.²⁵²

Trabzon Rus ordusu tarafından 18 Nisan 1916'ta işgal edilmiş, Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya 24 Şubat 1918'de Trabzon'u Türklere teslim etmiştir.²⁵³ Çarlık iktidarı bu süre içinde Trabzon'a atadığı vali ve belediye başkanının icraatlarıyla ve diğer uygulamalarıyla Trabzon'u Rus şehri yapmak isteğini ortaya koymuştu ve 30 Temmuz 1916'da Trabzon'u çarlığa ilhak ettiğini açıklamıştı.²⁵⁴

Trabzon işgalden önce Rus filosu tarafından bombalanmıştı; bombalanmanın yarattığı tahribat yanında şehirde işgalle birlikte yağmacılık da olmuştu. Trabzon'da yaşanan yağmacı-

252 Bu bölüm, Trabzon'un Kurtuluş Savaşı tarihini yalnızca Rıfkı Kulaç açısından önemli bulunan yönleriyle özetlemektedir, bu tarihi yazmak amacıyla değildir.

253 Bkz. Mehmet Bilgin (2008), *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Serander Y., Trabzon.

254 Yakov Kefeli (2013), *Anılar (1916-1919)*, çev. Erdoğan Altınkaymak, ed. Çolpan Zariyova Çeetin, TTK Y., Ankara, s. 129.

lığı Rumlar ve Ruslar birbirlerinin üstüne atmaktaydılar. Rusların atadığı yönetici Mintslov şehrin bombalanmış ve Müslüman halkın hicret etmiş olmasının yağmalanmada ciddi etkisi olduğunu düşünür. Denizcilerin kara ordusundan önce girip şehirde Rus iktidarı oluşmadan önce çuvalarla yağma yaptıkları da söylenmiştir.²⁵⁵ Fakat Trabzon'un 1918'den sonra 1921 yılına kadar yaşadığı iktisadi ve idari zorluklar siyasi ortamla birbirini besliyordu. Çünkü Rusya çekildikten sonra iktisaden çok zor günler yaşayan Trabzon'un²⁵⁶ Müslüman, Rum veya Ermenilere bırakılması konusunda da uluslararası siyaset devreye giriyordu.

Trabzon'da güçlü bir Hürriyet ve İtilaf geleneği ve gene güçlü bir İttihatçı kadro vardı.²⁵⁷ Trabzon'da Şatırzade Hasan Hicabi Bey tarafından yayınlanan *Tarık* gazetesi Hürriyet ve İtilafçıların bütün ülkede yankı uyandıran sesi olmuş, İttihatçıların Babıali Baskını'ndan sonra Hicabi Bey Sinop'a sürülmüştü. Trabzon'un kaderinin belirlenmesinde etkili olabilmek için Mondros Mütarekesi'nin ardından oluşan siyasi örgütlenmelerden biri de Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ydi. 10 Mart 1919'da Damat Ferit sadrazam olmuş, 27 Mart'ta son İttihat hükümetinin atadığı vali Süleyman Necmi ile polis müdürü Refik [Koralan] görevden alınmıştı. 22 Mayıs'ta Trabzon Harp Divanı İttihatçı eski vali Cemal Azmi'yi idama mahkum etmişti. Sinop sürgünleri Hicabi Bey ve Derviş Kaptanzade Ali Necati Bey, İstanbul'da, daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılacak olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuşlardı.²⁵⁸

255 Veysel Usta (2014), s. 147.

256 Bkz. Refik Koralan'ın anıları; Coşkun Ertepinar (1999), *Bir Politikacının Anıları, Refik Koralan*, Hacettepe-Taş, Ankara, s. 68 vd.

257 Rahmi Çiçek (2000), "Osmanlı Taşra Kenti Trabzon'da Siyaset (1908-1914)", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (8-10 Nisan 1999)*, İzmir, s. 535-557.

258 Bkz. Dervişkaptanzade Ali Necati (2010), *İttihad'ın İş Yüzü, Cinciyât-ı İttihadiyeden Bir Nebze, 1912*

Erzurum Kongresi'ne kadar Trabzon'da etkin olan ve daha 15 Kasım 1918'de *Selamet* gazetesini çıkarmaya başlayan Eyüp-zade Ömer Fevzi şehirde siyaseten ilk harekete geçenlerdendi. Ömer Fevzi *Selamet*'teki yazılarıyla İttihatçılar kadar Ankara'nın da hoşuna gitmeyecek merkezi örgütlenme karşıtlığını dile getirmekteydi: “ hareketımızın milli bir şekilde mahud seferberlik tufanına inkılâb edeceğini ve bu halkın ahz-ı asker şubelerinde dövülerek, sövülerek, bin bir türlü sefaletlerle hudutlara sevk olunacağını düşündükçe (...) bunu düşünen ve tasvip edenlere vicdanımdan kopan bir ateş-i nefrin ve lanetle bağırarak istiyorum. (...) Biz hakkımızı, mevcudiyet-i milliye-mizi, kendi yerlerimizde, kendi mülkümüz dahilinde müdafaa etmekle (...) maksadımıza nail olabiliriz. (...) mazideki hatalarımız tashih edilmiş olacaktır. Bunu düşünenler halk ile beraber olanlardır. Bundan başka hayal ve sergüzeşt arkasında milleti koşturmak isteyenler Enverlerin, Talatların izlerini takip etmek arzusunda bulunanlardır. Ya Rab, bu cahillere biraz insaf.”²⁵⁹

Ömer Fevzi'nin, örgüt olarak Adem-i Merkeziyetçilerle bağı yoksa da fikir olarak onlara yakındı. Ancak Hürriyet ve İtilafçılarla da uyumsuz olup, bu “dünya görüşleri yetersiz örgütlenmeler” yerine Trabzon'un tek başına kurtuluşu yanlısıydı. Trabzon'da Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer almış olan İttihatçılardan Barutçuzade Hacı Ahmet (1871-1939) ile oğlu Faik Ahmet (1894-1959), her ne kadar Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihatçı avı başlamışsa da, Trabzon'la ilgili Ermenistan ve Pontus planları ortaya döküldüğünde, siyaseten ortaya çıkıyorlar. Faik Ahmet, 10 Aralık 1918'den itibaren *İstikbal* gazetesini yayınlamaya başladı. Esas olarak İttihatçı kadronun²⁶⁰ öncü-

Yılmıda Yolsuzluk, Baskı ve Hukuk Mücadelesi, haz. Kudret Emiroğlu, Heyamola, İstanbul.

259 Bkz. Veynel Usta (1997), s. 74.

260 Kurtuluş Savaşı'nda İttihatçıların rolü tartışılmıştır (Erik Jan Zürcher (1987), *Milli Mücadelede*

lük yaptığı Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti 12 Şubat 1919'da kuruldu ve 23 Şubat'ta ilk kongresini yaptı.²⁶¹ Bu dönemde Ömer Fevzi de, İttihatçı karşıtı olmasına karşılık, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti içinde yer aldı. Esasen yalnızca Kurtuluş Savaşı boyunca ve Tek Parti döneminde değil çok partili yaşama geçildikten sonra dahi Trabzon'da siyaset dünyasına egemen olan ailelerin çocukları olarak Cemiyet kurucuları ve yöneticilerinin adlarını akılda tutmakta fayda var.²⁶² Merkez yönetim kurulu:

Barutçuzade Hacı Ahmet
Eski Mebus Eyüpzade İzzet Bey
Kazazzade Hüseyin
Eyüpzade Ömer Fevzi
Murathanzade Ziya
Abanozzade Hüseyin Avni
Nemlizade Sabri
Hatipzade Emin
Hacı Ali Hafızzade Mehmet Salih
Molla Bekirzade Mehmet Ali
Müftüzade Hacı Mehmet

Yönetim kurulu:

Barutçuzade Faik Ahmet
Hafız Mehmet

İttihatçılık, çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Y., İstanbul), fakat sosyalistlerin ve İttihatçılarla birlikte sosyalistlerin rolü (İttihatçı-İslamcı/milliyetçi-sosyalist kimlik oluşumu hakkında bağımsız çalışmalar yapılmaya başlanışında da) tam olarak ortaya konmamıştır (bir örnek olarak bkz. Erol Ülker (2016), "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler", *Kebikeç*, Sayı: 41, s. 67-94).

261 Bkz. TBMM Kütüphanesi (1993), *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, Cilt 2: Yerel Kongreler Kars, Ardahan, Oltu, Trabzon*, Ankara; ayrıca diğer kaynaklarla birlikte bkz. Faik Ahmet (2001), *Siyasi Hatıralar, Millî Mücadeleden Demokrasiye*, 21. Yüzyıl Y., Ankara.

262 Kitapta adı geçenlerin biyografilerine yer vermektense, 1. dipnotta belirtilen ansiklopedik kaynaklara bakılmak üzere, yerden tasarruf etmeyi yeğledik.

Çulhazade Hacı Kadri
 Nemlizade Şevki
 Münir Subaşı
 Hocazade İbrahim Cudi
 Zehirzade Zühtü
 Kulaksızade İbrahim
 Ustazade Nazmi

Paris'e heyet göndermeye hazırlanan ve İstanbul'la da temas kuran örgüt, İzmir'in işgalinden sonra ikinci kongresini 28 Mayıs'ta topladı ve Kazım Karabekir'in de etkisiyle²⁶³ kuruluşun İstanbul veya Paris'e kendini anlatmak değil savaşmakta olduğunu benimseye başladı. Cemiyetin Erzurumlularla bir doğu vilayetleri kongresi hazırlığı içine girdiği günlerde yaşanan Cephanelik²⁶⁴ patlaması, şehirdeki iktidar mücadeleleri içinde bir güç gösterisiydi. 9 Temmuz 1919'da şehre tam bir felaket olarak çöken²⁶⁵ patlamayı kimin yaptığı herkesin siyasi yorumuna göre oynadığı bir satranç problemiydi. Şehirde Mustafa Kemal-Karabekir ittifakı çevresinde Kuvvacılar iktidar kurmaya çalışırken, henüz şehirden ayrılmamış Rus ordusu içindeki Ermeni ve Müslüman unsurlar da kendi taraftarlarının elini güçlendirmeye çalışıyorlardı. Rusya ordusunda subay olan Bedrosyan 260 mevcutlu Ermenilerden oluşan birliğiyle faaliyet içinde iken, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye örgütlenme-

263 Karabekir Trabzon'a 19 Nisan 1919'da gelmiş, 30 Nisan'a kadar kalmıştı; İstiklal Harbimiz, Merk Y., İstanbul, 1988, s. 16-17.

264 Cephanelik, Trabzon'daki efsanelere karşın, II. Abdülhamit tarafından 1887 yılında inşa edilmiş olup, resimleri Abdülhamit Albümü'nde mevcuttur, bugün restore edilmiş olup lokanta olarak işletilmektedir.

265 Patlamanın şehre etkisi ve raporu ("Değirmendere cihetindeki erzak ve teçhizat ambarı çöktü. Yan mahalledeki binalar çoğunlukla harap oldu. Bir subay ve üç muhafız şehit, bir subay ve üç er yaralı, halktan on yedi kişi vefat, beş ağır yaralı, 70 hafif yaralı, dört hayvan ölü, on dört hayvan yaralı oldu. Ruslardan kalma 3500 sandık dinamit ve bir hayli miktar barut ve 15'lik mermi ziyan oldu. Tam kongre olacak bir günde Trabzon'daki bir patlamanın da yerli Rumlar tarafından pek ustaca yapıldığına şüphe kalmadı ise de teşkil ettiğim tahkik heyeti, patlayıcı maddenin havanın tesiriyle bozulma ihtimalini rapor ettiler. Olay yeri altüst olduğundan bir ipucu bulunamadı") için bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 70-71.

si içinde de Rusya ordusundaki Müslüman subaylar Trabzon Müslümanlarına yardım gayretindeydi. Bu yardım açlığa karşı yemek yardımı şeklinde olduğu gibi, Müslümanlara kendilerini savunabilmeleri için silah dağıtmak ve silah kullanabilecekleri örgütlemek şeklindeydi de. Trabzon Müslümanlarının korkularından biri de bir Ermeni subay yönetiminde olan Trabzon'da Değirmendere rıhtımında demirlemiş Minanos adlı Rus gemisiydi. Rus kumandanlar ve Bolşevikler Ermenilerin şehri bir an önce boşaltması yönünde çaba gösterecekler de Bedrosyan müfrezesine müdahale edememişlerdi. Cephaneliği patlatan Ermeniler, halen güney Kafkasya'da faaliyetini sürdürmekte olan İngilizler, cephaneliğin onlara kalmasını istemeyen Bolşevikler de olabiliyordu.²⁶⁶

Patlamadan kısa süre sonra 23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde²⁶⁷ Trabzonlular kendilerini Erzurumlularla birlikte doğrudan ev sahibi sayıyorlardı.²⁶⁸ Ancak Trabzon ekibi, Mustafa Kemal ve

9 Temmuz 1919'da patlatılan Cephanelik, Yıldız Albümünde.

266 Uğur Üçüncü (2015), "Trabzon'da 10 Temmuz 1919 Cephanelik Patlaması", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 18, Bahar, s. 161-176; Sadi Selçuk (1955), *Hayatımın Önemli Noktalarından Eşaretin Açık Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkasının Trabzon'u Düşmandan İstirdadı Kurtuluş*, Ülkü Basımevi, Konya, s. 89-107. İngiltere'nin 2 Ocak 1919'da Batum'u da işgal ettiğini ve henüz sona ermemiş Rus devriminde Beyazlara yardımlarının devam ettiğini de anımsayalım.

267 Mahmut Goloğlu (1968), *Erzurum Kongresi*, Ankara; Fahrettin Kırzioğlu (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset İ.t.d Şti, Ankara.

268 Trabzonlularla Erzurumlular arasında bağlantı kuran kişilerden biri de, 1916'da Trabzon Jandarma alay kumandanı olan Kazım (Yurdalan) Bey'di. Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna katkıda bulunan Kazım Bey, İttihatçı diye 1919'da emekliye sevk edilmiş, Erzurum'a gidince Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum şubesinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'in Erzurum delegesi olması için istifa ederek kendisi Tortum delegesi olmuştu. Bkz. İsmail Eyyüpoğlu (2009), *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan (1881/2-1962)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Rauf Bey’le birçok konuda tartışmaya girmiş, ayrı bir adem-i merkeziyet programı sunmuş, zaman zaman tartışmalar çok sertleşmişti.²⁶⁹ O kadar ki, Kongre sonunda bu muhalefetin başını çeken Sürmene delegesi Eyüpzade Ömer Fevzi ile Giresun delegeleri Ali Naci ve İbrahim Hamdi beyler ve Trabzon delegesi Abanozzade Hüseyin Efendi, Torul-Maçka üzerinden Trabzon’a dönmek yerine, bu yol üzerinde kendilerine kötülük yapılabileceği korkusuyla Bayburt üzerinden Sürmene’ye dönmüşlerdi.²⁷⁰ Trabzonluların kongredeki ağırlığı nedeniyle eski Trabzon mebusları İzzet ve Servet beyler oluşturulan yönetim organı Heyet-i Temsiliye’ye seçilmişlerdi ancak Trabzon delegeleri Sivas Kongresi’ne katılmayacaklardı.

Daha sonra Yunan işgali altındaki Bursa’ya kaçan ve 150’likler listesine alınacak olan Ömer Fevzi’nin²⁷¹ Sürmene delegesi seçilmesindeki etkenlerden biri Abanozzade Hüseyin Efendi’nin kızıyla evli olmasıydı. Hüseyin Efendi’nin oğlu Selahattin Abanozoğlu da bu sırada Sürmene kaymakamıydı.²⁷²

Sürmene’yi Abanozzadelerle Ömer Fevzi Bey’in ne kadar temsil ettiğini kestirmek bugün zor bir iştir.²⁷³ Trabzon Mu-

269 Veysel Usta (1997), “Erzurum Kongresi’nin “Casus”u Ömer Fevzi Bey ve Kongre Kararları Aleyhindeki Yazıları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 45, Eylül, s. 53-58. Abanozzade Hüseyin Efendi’nin 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf listesinden aday olduğunu biliyoruz; yani Muhafaza-i Hukuk örgütlenmesinde yer alsa da, Trabzon’daki Prens Sabahattin-adem-i merkeziyet damarının üyesi ve devamıdır.

270 Mustafa Kemal, *Nutuk’ı* “düşman casusu olup her nasılsa Trabzon vilayeti dahilinde bir yerden kendini kongreye murahhas tayin ettirip gelen Ömer Fevzi...” diyerek söz eder; Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, C. 1, s. 68; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 158-159, 227, 243; Ali Naci Duyduk’ın kendi anlatımı için bkz. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 152-160.

271 Ömer Fevzi ve özellikle yurt dışı yayınları için bkz. Cengiz Yölcü (2012), “Ömer Fevzi Eyyüb-zâde ve *Rehber-i İnkılâb* Gazetesi”, *Müteferrika*, Yaz, Sayı: 41, s. 107-163.

272 Yukarda Sürmene kaymakamlarıyla ilgili bölümde sözü geçmişti.

273 “Hüseyin Efendi’nin damadı Ömer Fevzi, Hamamzade İhsan Bey’le Ali Şükrü Bey’e demiş ki, “Ben Sürmene’den Erzurum Kongresi’ne aza gideceğim, İhsan Bey sana Rize’den, Ali Şükrü Bey sana da Of’tan birer vesika aldırınız. Sürmene’den ve Of’tan murahhaslar intihap edilmiş ve Erzurum Konferansı’na gitmişlerdi. Ömer Fevzi sonradan Sürmene kaymakam vekili bulunan kain biraderinin ricası üzerine ve onun vasıtasıyla aldığı bir vesika ile Erzurum’a gitmiş idi”; *İstikbal*,

hafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin Sürmene şubesinin başında İsmail Çebizade Hacı Osman vardı. 27 Nisan 1920'de Sürmene adına Meclis'e açılışı tebrik telgrafi çeken de Sürmene Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mazhar'dı.²⁷⁴ Sürmene'de Kurtuluş Savaşı örgütlenmelerinde ve yönetim zaafı ile yoksulluğun had safhada olduğu bugünlerde siyasal ve toplumsal olarak öne çıkan adlar arasında Rıfka Bey'in amcası Kulaçzade Ahmet Bey ile kardeşi Muhsin Bey, Kulaç ailesinin Polat kolundan Ahmet Efendi'nin oğlu İsmail Bey ve diğer oğlu Süleyman Bey, İdris Efendi'nin oğlu Şevket Efendi de vardı.

Kulaçzade Ahmet Bey Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şehirdeki (Trabzon'daki) etkinliklerine ve Erzurum Kongresi'ne (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) Sürmene delegesi olarak katılmıştı. Mustafa Kemal, kendisine Sivas'tan (Trabzonluların katılmadığı Sivas Kongresi (4 Eylül-11 Eylül 1919) sonrası), 29 Eylül 1919'da Erzurum'a katılımı nedeniyle 'şükran' telgrafi çekmişti:

Sivas Telgrafname

Sürmene'de Erzurum Kongresi murahhası
Kulaçzade Ahmet Beyefendi'ye

26. 9. 35. Fedakâr hamiyetli Sürmenelilerin izhar eylediği hissiyat-ı necibaneye ve delalet-i âlilerine arz-ı şükran eyleyiz. Millet böyle yek-vücut ve yek-azm olarak isal-i meşruasını istihsal için çalıştıkça elbette cenab-ı Allah en büyük muini olacaktır.

29 Eylül 35 Heyet namına Mustafa Kemal

1 Ağustos 1922; Akbal, s. 108.

274 S. Özel, s. 100, 265.

Kulaçzade Şevket, 1920 Mart'ında Mustafa Kemal, İstanbul'da toplanmış olan Meclis-i Mebusan'da kurulacak yeni hükümetin millî isteklere uygun biçimde olması için Anadolu'dan telgraflar çekilmesini istediğinde, Sürmene'den çekilen telgrafa

Erzurum Kongresi nedeniyle Mustafa Kemal'in Kulaçzade Ahmet Efendi'ye telgrafı.

imza koyanlar arasında da bulunuyordu (Sürmene Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Bögrizade Hacı Musa, Kefelizade Mahmut, Küçükcalizade Ahmet, Abdülkerimzade Ahmet, Çilingirzade Hüseyin, Çakırzade İsmail, Dilaverzade Hacı Muharrem, Hacıbeyzade Sefer, Azizağazade İsmail, Mollamustafazade Hasan'la birlikte).²⁷⁵

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti Erzurum Kongresi'nden sonra Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, Sivas Kongresi'nden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesine dönüşmüştü. 24 Eylül'de İstanbul'la ilişkileri bozmaya cesaret edemeyen ve şehrin eşrafını da direniş aleyhine kışkırtan Trabzon valisi Mehmet Galip'in tutuklanarak Erzurum'a götürülmesi Kuvvacıların gücünü gösteriyordu. Ancak buna karşılık 16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf devletlerince resmen işgal edilmişti. Bu gövde gösterisinin devamı olarak da 18 Nisan'da İngiliz donanması Trabzon'u ziyareti etti ve Boztepe'deki toplar güçlerini göstermek üzere İngilizlerce imha edildi.²⁷⁶ Diğer Karadeniz şehirleri gibi Trabzon da 20 Temmuz'da Yunan donanması tarafından topa tutuldu.²⁷⁷

275 Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 311.

276 Dönemin valisi Hamit Kapancı'nın anılarındaki anlatım için bkz. Halit Eken (2008), *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancazade Hamit Bey*, Yeditepe Y., İstanbul, s. 564-567.

277 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 929. S. Özel, s. 334.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Meclis açılmışsa da Meclis için seçimlerin yapılması konusunun Trabzon'da tereddüt- le karşılanması Mustafa Kemal/Ankara ile olan ilişkileri bir kez daha germişti. 6 Mayıs'ta ise Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan milletvekili kafesi eşkiya saldırısına uğradı ve yeniden seçilmiş olan Eyüboğlu İzzet, Gümüşhane milletvekili Ziya Bey'le birlikte öldürüldü. Mustafa Kemal grubuyla Trabzon temsilcileri arasında Erzurum'da başlayan uyuşmazlığın, Trabzon'un aslında başka dünya görüşü olan başka temsilcileriyle da değişmeden sürdüğü algısı, Trabzon'da daha yoğun olmak- la birlikte, Ankara'da da pekişmekteydi.

a) Trabzon'da Sol ve İttihatçılık

1920 yılı Ankara'da ve Anadolu'da Bolşevik-sol rüzgarların yılı oldu.²⁷⁸ İtilafçı işgali ve Bolşevik Devrimi²⁷⁹, Anadolu'daki mücadeleye uluslararası siyasal renkler kattı ve çeşitli etkin- lemeler altında çeşitli 'sol' siyasal çizgiler ortaya çıktı. İstan- bul'daki İkinci Meşrutiyet ortamından (İştirakçi Hilmi ve diğer gruplar) ve Almanya'da Spartakistlerden feyz almış grupların dışında, Ankara'da 1920 baharında Yeşil Ordu, 1920 yazında (14 Haziran) (Hafı) Türkiye Komünist Fırkası, Eylül 1920'de Halk Zümresi, 18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal'in kurdurdu- ğu (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası, 7 Aralık 1920'de Türki- ye Halk İştirakiyun Fırkası kurulmuştu.²⁸⁰

İttihatçılar ve başta Enver Paşa, "yeni dünya düzeni"nde

278 Mete Tunçay (1978), *Türkiyede Sol Akımlar, 1908-1925*, Bilgi Y., Ankara; Mete Tunçay (1982), *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge Y., İstanbul.

279 Bolşevik devrimin etkisi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berge (1994), *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç Y., Ankara.

280 Bkz. Erden Akbulut ve Mete Tunçay (2007), *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Y., İstanbul; Mete Tunçay, *Türkiyede Sol Akımlar...*; Emel Akal (2013), *Moskova-Ankara-Lond- ra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Y., İstanbul.

Bolşevik oluşumdan da yararlanabilecekleri bir çizgide hareket etmeye başlamışlardı. Daha Mayıs-Temmuz 1917'de Sosyalist Enternasyonal'e heyet göndermiş olan İttihatçılar, Ankara'da Kurtuluş Savaşı'nda etkin olma yolunu ararken de Meclis'e sol-İttihatçı Meslekî Temsil programlarını sunmuşlardı.²⁸¹ 14 Ağustos 1920'de Moskova'ya gelen Enver Paşa, 1 Eylül'de Baku Doğu Halkları Kurultayı'na katılmış, 13 Ekim'de Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nı kurmuştu. Enver Paşa'nın Avrupa ve İstanbul'daki, Ankara ve sosyalist dünyadaki kadroları harekete geçirme çabasında Trabzon önemli bir kapı olarak ortaya çıkıyordu. Kemalistlerin ve Ankara'nın da Moskova ile ilişkilerini geliştirme çabasıyla bu sürecin çakışma ve çatışma kapılarından biri Trabzon'du. Sovyet topraklarında Mustafa Suphi çevresinde gelişen Türkiye sosyalizminin yurda giriş kapılarından biri gene Trabzon'du. 1920'den 1922'ye kadar Kemalistler, İttihatçılar ve sosyalistler Anadolu'daki iktidar mücadelesinde tek başına kalarak Moskova'nın tek seçeneği olmaya çalıştılar.²⁸² Anadolu'da esen sol rüzgarla Kemalistlerin (Hafı) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurması bundandı. Mustafa Suphi'nin çevresini, bir bölümü Teşkilat-ı Mahsusa ve Turan hayalleriyle bölgeye girmiş 'sol' İttihatçılar sarmıştı.²⁸³ Üç taraf için de Moskova'nın yolu Batum-Tiflis-Baku'den geçerek Trabzon'da düğümleniyordu.²⁸⁴

281 Bkz. Mete Tunçay (1972), *Mesai: Halk Şurular Fırkası Programı 1920*, AÜ SBF, Ankara; Süha Ünsal (2007), İkazcı Mehmet Sükrü, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e, Dipnot Y., Ankara.

282 Bkz. Stefanos Yerasimos (1979), *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul; Ali Fuat Cebesoy (1982), *Moskova Hatıraları*, Kültür Turizm Bakanlığı Y., Ankara; Rıza Nur (1993), *Moskova/Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Y., İstanbul; Yusuf Kemal Tengirşek (1981), *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara.

283 Mustafa Suphi çevresindekiler ve genel olarak 1920'lerin komünist hareketleri içindekilerin kuramsal-ideolojik nitelikleri kadar örgütsel bağlantılarındaki gel-gitler ve hatta 'masumiyet'ler dahi kuşkuludur ve burası yeri değilse de konu araştırılmaya muhtaçtır (örneğin bkz. Akal (2013), s. 123-128 ve 136).

284 3 Ağustos 1920'de İsmail Hakkı ve Aziz beylerin Kazım Karabekir'e yazdıkları mektupta, "Bolşeviklerin gerek hal-i ittifakta bulunsun ve gerekse bulunmasın Bolşevik prensiplerinin Türkiye'ye gireceği muhakkaktır. (...) Bunun için en mühim merkez Trabzon'dur. Bolşevik faaliyetini takip ve tedkik işlerini idare etmek üzere bir heyet-i faaliye-i muktedire-i siyasiyenin Trabzon'da

Trabzon'da Avrupa'ya "kendi kaderini tayin etme hakkı" adına Müslüman girişimi olarak başlayan adem-i merkeziyetçi hareket, bir yönüyle Ermeni etkinliği karşısında Rum ittifakı arayışıyla²⁸⁵, bir yönüyle de sosyalizm arayışıyla bütünleştiği "puslu" ortamda, enternasyonalist bir Trabzon şura/sovyeti yönünde evrilmeye başlamıştı. Bu evrilmeye, Kurtuluş Savaşı'nda safların belir(len)meye başladığı dönemde İslam-sosyalizmi de dahil olmuştu.²⁸⁶ Erzurum'da Albayrak grubu da başlangıçta bu akımın etkisindeydi²⁸⁷ ve Erzurum'a Trabzon üstünden gelerek bu dönemde ağırlığını bütün doğuda ve Mustafa Kemal üstünde hissettiren Kazım Karabekir de İslam-sosyalizmine uygun anayasa yazma çabasına girişmişti.²⁸⁸ Trabzon valisi Hamit Bey anılarında "Kazım Karabekir Paşa Komünizm propagandası yapıyordu" diye anlatır.²⁸⁹

İslam sosyalizminin ne kadar gündem oluşturduğunu anlamak için *Sebilürreşat* dergisine bakalım; Mayıs 1921'de 481. sayısında *Sebilürreşat* dergisi, Trabzon'dan Ahmet Hilmi adlı bir okurunun şu sorusunu yayınlamıştır: "Bazıları diyorlar ki Bolşeviklik Müslümanlığın aynı imiş. Hakikaten böyle midir? Bir de öyle diyenler var ki Müslümanlar mutlaka Bolşevik olmalı imiş. Çünkü öyle olurlarsa pek ziyade terakki edilirmiş.

fikirlerdeki tereddüdü izale ederek memlekete büyük hizmetlerde bulunmuş olacaksınız."²⁹⁰

bulundurulmasını katiben لازم addediyoruz" deniyordu; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 793-794.

285 Büyük güçlerin Trabzon'u kurulacak olan Ermenistan'a liman şehri yapmak istedikleri Müslümanlar ve Rumlar arasında korku yaratmıştı.

286 Dönem Anadolu'sunda yerellik ve sovyet-şura etkisinin Kars, Oltu, İnebolu örnekleri (ve Amasya için Ahmet Yüksel'den aktaran) Kocabaşoğlu ve Berge, s. 221-222 ve Sami Önal (1968), *Millî Mücadelede Oltu*, Ankara. Erzurum ile Trabzon'daki etkileri için bkz. Bülent Tanör (1997), *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yengün Y., İstanbul.

287 Bkz. Dursun Ali Akbulut (2006), *Albayrak Olayı, Millî Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum 1920*, Temel Y., İstanbul.

288 Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 593, 625 ve *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Mentş Kitabevi, İstanbul, 1967.

289 Halit Eken (2008), *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları, Kapanazâde Hamit Bey*, Yeditepe Y., İstanbul, s. 594 vd.

290 Aktaran Kocabaşoğlu ve Berge, s. 239-240.

Erzurum Kongresi'nin muhalif yıldızlarından Ömer Fevzi, "Kışları kapatalım. Askerleri kamilen terhis edelim. Sulh içinde yaşamının şartlarını hazırlayalım ve gereğinde askeri hizmetleri milis teşkilatı kurarak ona tevdi edelim" diye önermekteydi.²⁹¹

Gerçekten Trabzon'da milis teşkilatı kurulmuştu. Trabzon'da Türk Ocağı ve Muallimler Birliği gibi 1920'lerin iki derneğini canlandıran öğretmen okulu (darümuallimîn) müdürü Mustafa Reşit Tarakçıoğlu²⁹², "Talat Paşa Trabzon mebuslarını toplayıp durumun pek acı hale gelmiş olduğunu anlattıktan sonra, artık hükümetten hiçbir yardım ümit etmeksizin halkı silahlandırmak suretiyle bu işin altından çıkılabileceğini söylemiş, memlekete dönüp bu işe dört elle sarılmalarını istemişti"²⁹³ dedikten sonra örgütlenmenin kuruluşunu anlatır:

"Bu sıralar yuvalarına dönmüş olan Trabzonlu ihtiyat zabitleri Uzun Sokak'ta bir dernek kurmuşlardı. Ömer Fevzi (Eyüpoğlu), M. Hayri Eyüpoğlu, Hüseyin Avni, Fevzi, Mehmet Kemal, Ziraatçı Kazım, Mehmet Salih beyler bu derneğin önde çalışan üyelerinden idiler. (...) Trabzon halkının bir kısmı Boztepe sırtlarında bir kısmı da Kavak Meydanı ve Ayasofya semtlerinde askerlik talimi yapmaya başladılar."²⁹⁴

Gazeteci Cevdet Alap²⁹⁵, cepheden döndükten sonra Trab-

291 S. Özel, s. 159.

292 Mustafa Reşit Tarakçıoğlu (1892-1969), Trabzon lisesi ve İstanbul Darümuallimin mezunu. Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subaylık yaptıktan sonra Trabzon öğretmen okulunda fizik-kimya öğretmenliğine başlamıştı.

293 Hikmet Öksüz ve Veysel Usta (2008), *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Serander Yayınları, Trabzon, s. 160.

294 Tarakçıoğlu, s. 160.

295 Cevdet Alap (1898-1951), Trabzon'da orta öğrenimini bitirdi; Çanakkale'de savaştı. Trabzon'da *Yeniöl, Güzel Trabzon, Halk, Trabzon, Akın*'da çalıştı. Türk Ocağı içinde yer aldı. İkinci Dünya Savaşı

zon'da ihtiyat zabitlerinin öncülüğünde milis gücü oluşturulmasının bir diğer tanığıdır ve örgütlenme içindeki parti mücadelesini de anlatır: "... Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye adında eski İttihatçıların kurduğu örgüt, İhtiyat Zabitan Cemiyeti'ni kendi amaçlarına alet etmeye ve bu cemiyetle takviye edilmeye çaba gösteriyordu. İtilafçılar da aynı amaçla cemiyeti ellerine almak istiyorlardı. Cemiyet, daha çok İtilafçılara yakın insanlarla dolu idi. (...) memleket çapında bir kuvvet manzarası göstermek amacıyla İttihatçıların ve bağımsızların katılımı ile İhtiyat-ı Zabitan Cemiyeti'nin Uzun Sokak'ta Nemlioğlu Cemal Bey'in evindeki merkezinin salonunda bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda mebuslardan İzzet ve Servet beyler ile *Selamet* gazetesi sahibi Ömer Fevzi ile memleketin ileri gelenleri de hazır bulunmuşlardı. (...) Bana Zafanos bölgesi düşmüştü. Birkaç kez Zafanos düzlüğünde köylüleri toplayıp teşkilat kurmayı başarmıştım."²⁹⁶

Ömer Fevzi ve adem-i merkeziyetçilerin, karşılarındaki blok eliyle tasfiyesi zor olmadı. Zaten 24 Ocak 1919'da İstanbul'da kurulmuş olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 15 Eylül 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla birleşerek, o günün koşulları içinde –taşrada- intihar etti. 1920 yılı girdiğinde, İstanbul, Ankara'da olduğu gibi Trabzon'da da Bolşevik etkisi belirgin duruma gelmişti. Vali Hamit Bey "askerler şeklen dahi kızıl komşularına benzemek için formlarını yırtmışlar, kollarına birer kırmızı işaret takmışlardı" diyerek günün havasını aktarmaktadır.²⁹⁷ İttihatçıların üstünde egemenlik kurmaya çalışacağını gördüğümüz ihtiyat zabitleri/yedek subaylar birliği, şehirdeki ilk örgütlenme iken, şehirden henüz çıkmamış olan Bolşevik Rus askerlerle de temas

yıllarında altı yıl Borçka'da memurluk yaptı. Veremden öldü.

296 Cevdet Alap (2008), *Bir Ömür Bir Şehir*, haz. Hikmet Aksoy, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Y., Trabzon, s. 57-58.

297 Halit Eken, *Bir Milli Mücadele Valisi...*, s. 586.

içindeydiler. Azerbaycan SSC Dış İşleri Komiserliği'ne Tiflis temsilcisinin gönderdiği 3 Ağustos 1920 tarihli rapora göre Trabzon'da 'Yedek Subaylar Birliği' komünist zümreler teşkil etmeye ve kütüphaneler açmaya" girişmişti.²⁹⁸

Trabzon'un Baku (Mustafa Suphi ve İştirakiyyun örgütlenmesi) ve Eskişehir'deki (Yeşil Ordu) 'Türk sol' merkezlerden etkilenmekte olduğunu Tarakçıoğlu anılarında aktarırken, Trabzon'a Baku'den ve Eskişehir'den gelen *Yeni Dünya* gazeteleriyle "bazı saf kimseleri yoldan çıkarmışlar ve (...) memleketin huzurunu bulandırmışlar idi" diye anlatır.²⁹⁹

İştirakiyyun örgütünden Süleyman Sami, Salih Zeki, İsmail Hakkı ve Aziz Bey'le Yusuf Kemal 1920 yazında Trabzon'da Bolşeviklik propagandası yapmaktaydılar.³⁰⁰ Faik Ahmet Barutçu 10 Şubat 1920 tarihinde (yani Enver Paşa'nın Moskova girişiminden önce) *İstikbal*'de "Kızıl Tehlike" diye makale yazmıştı.³⁰¹ Trabzon'daki Ankara'ya karşı yerli/İttihatçı/solcu çekişmesinden yararlanma imkanını halen kullanmak isteyen İstanbul siyaseti adına *İkdam* gazetesinde 3 Ekim 1920'de yayınlanan bir yazıda, "Trabzon'daki Kuva-yı Milliyeci subayların kollarına birer kırmızı bezle yıldız koydukları" anlatılıyordu.³⁰²

298 Yavuz Aslan (2002), s. 622-623

299 Tarakçıoğlu, s. 183.

300 Akal 133-141. Kaynaklar için bkz. S. Özel, s. 269-276 dipnotlar.

301 S. Özel, s. 269.

302 S. Özel, s. 276; dipnotlardaki bilgilere de bkz. Kazım Karabekir, Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti'ne 27 Ağustos 1920'de yazdığı yazıda, "15'inci Kolordu'da Harb-i umumi esnasında dahi apoletli zabitan pek mahdud idi (...) Bolşevik ordularının Azerbaycan'a girişinden ve bilhassa Nahcivan'da temas hasıl olduktan sonra apoletlerden umumi bir nefret hasıl oldu (...) 11'inci Fırka kumandanı Cavit Bey'in kıtaatında zabitanın Bolşevik alametler takiverdiklerini ve efradın da başlarına Bolşevikler gibi yıldız takuklarını haber aldım. (...) arz ve teklif ederim ki kabul olunacak alametler artık apolet olmasın. Ve zabitlerin alametinde sırmalı ve pek nazara çarpacak aksam bulunmasın (...)" demektedir, *İstiklal Harbimiz*, s. 822.

Trabzon'da Bolşeviklerin 1919 yılından itibaren örgütlenmeye başladığını ileri süren kaynaklar bulunduğu gibi, 1920-1922 yılları arasında veya 1921'den itibaren şehirde *Eş* gazetesinin yayınlanmış olduğu da bildirilmektedir.³⁰³ Temmuz 1920'de Türkiye İştirakiyun Teşkilatının Merkez Komitesi Heyet-i İdaresi'ne yazılan rapora göre, Trabzon'da 240 kişilik bir Bolşevizm teşkilatı oluşturulmuştur ve bir reis, bir katip, üç müşavir aza, yedi fahri azadan oluşan seçilmiş bir yönetim kurulu, sekiz de fedaisi vardır.³⁰⁴

Trabzon'da çeşitli meslek grupları ve toplumsal kesimler içinde hücreler oluşturulmuştur. Türkiye Komünist Teşkilatı'nın Baku'deki 10-15 Eylül 1920 tarihleri arasında toplanan Birinci Kongresi'ne Trabzon'dan katılan delegeler Of teşkilatı, Kayıkçılar Cemiyeti, Trabzon Çiftçi Cemiyeti, Trabzon Amele Rençberleri Cemiyeti, Trabzon Kadınlar Cemiyeti, Trabzon Dülger ve Sıvacı ve Köylü Cemiyeti temsilcileri olarak anılmaktadırlar.³⁰⁵

303 Bilgin, s. 25; Hüseyin Albayrak (2010), s. 191; Cumhur Odabaşıoğlu, s. 18, Aclan Sayılğan (1972), *Türkiye'de Sol Hareketleri 1971-1972*, Hareket Y., İstanbul, s. 166 ve A. Sayılğan (1968), *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Ankara, s. 99'da yer verilmekle birlikte yılı tartışmalı olsa da gazetenin yayınlanmış olduğu bildirilir; Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatı Birinci Kongresi'nde sözünü ettiği "Trabzon'da komünistliği alenen müdafaa eden gazete" olmalıdır; bkz. *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Baku, 1920, s. 111; ayrıca Trabzon'da matbaalardan birinde çok sayıda Komünist Parti Programı basıldığı da yer almaktadır, aktaran Yavuz Aslan (2002), s. 622.

304 Akal, s. 138-140,

305 Kaynaklar ve isimler için bkz. Akyıldız, s. 39: *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar Belgeler*, s. 229 -244; Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı, s. 117-118; *Dönüş Belgeleri* -1, s. 35. "Bu listeye ek olarak Tüstav Arşivi'nde kongreye katılan kişilere ait ek bilgilerde başka isimler de bulunmaktadır. Fakat kongreye katılan kişi isimleri ve nereden katıldıklarına dair kesin hükümde bulunmak oldukça güçtür." Aynı kaynakta (s. 243-258) Hafız Mehmet Bey'in Trabzon Kayıkçılar Cemiyeti adına, Halim Yoldaş'ın Trabzon Bakkallar Cemiyeti adına, Aziz Yoldaş'ın ise Trabzon Mühendisler Cemiyeti adına TKP'nin Birinci Kongresi'ne katıldıkları anlaşılmaktadır. Hafız Mehmet'le birlikte Kongre'ye Trabzon kayıkçılarının temsilcisi olarak Dr. Bahattin Şakir'in de katılmak istemiş olması, yalnızca Trabzon'daki İtihatçıların "sol" görüntüsü anlamında değil, TIF içinde İtihatçıların konumunu göstermesi açısından da ilginç ve önemlidir. Bahattin Şakir görünürde bile olsa, siyasi geçmişi nedeniyle değil, Kongre'ye katılım için gerekli olan vesikayı kaybettiği için geri çevrilmiştir. Dr. Bahattin Şakir, Doğu Halkları Kongresi'ne katılarak bu kongreden sonra propaganda ve ajitasyon gibi işleri yürütmek amacıyla kurulan Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrâsı)'na seçilecektir. Bkz: Yavuz Aslan

Trabzon'da matbaa işçileri arasında oluşturulan komünist hücrenin TKF'nin Baku'deki kongresine katılmak için deniz yoluyla Rusya'ya hareket ettiğini, ancak denizin çok dalgalı olması nedeniyle on bir gün denizde kalmalarına rağmen kongreye katılamayarak geri döndüklerini görüyoruz.³⁰⁶

TKF'nin Trabzon'da komünist faaliyet adına kayıkçılar ve hamallar arasında hücre örgütlenmesine Yahya Kahya'nın da dahil olması, kuramsal, kavramsal yön bir yana, 1920'lerde Türkiye'deki iktidar kavgasının niteliği kadar özelde Trabzon'un kaderinde İttihatçılar yanında Yahya ögesinin de ağırlığını ortaya koyar.³⁰⁷

Gerçekten Bolşevik propagandası İtilaf devletlerini de endişelendirmiş İngiliz ve Fransız uçakları Trabzon, Giresun, Samsun ve İnebolu'ya Bolşevikler aleyhinde beyannameler atmışlardı.³⁰⁸

Ağustos 1920'de yaklaşan Baku Doğu Halkları Kurultayı nedeniyle Trabzon'da Bolşevik propaganda ve faaliyet iyice artmıştı. 1-7 Eylül 1920'de toplanan Baku Kurultayı'nda Türkiye'den gidenler en kalabalık grubu oluşturdukları gibi, içlerinde doğrudan gözlemci olmak için Baku'ye gelmiş ayrı bir Trabzonlular Grubu da bulunuyordu. Mustafa Suphi'nin

(2007), "İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Bahaeddin Şakir'in Sovyet Rusya ve Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1920-1921)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(39), s. 13.

306 *Dönüş Belgeleri-2*, s. 189 (... Salih Zeki: Trabzon basımevi işçileri komünist hücrelerinden, denizin çok dalgalı olması nedeniyle 11 gün denizde kalmak zorunda kalmış ve bu yüzden maalesef kongreye katılamamıştır...); aktaran Akyıldız, *a.g.e.*, s. 14.

307 Akyıldız, s. 23. TKF'nin Baku'de gerçekleştirdiği birinci kongresine ise Trabzon kayıkçıları hücre örgütü adına Feyzi Mesut, Yahya'nın kardeşi Zekeriya Osman, Feyzi Kaptan, Hayri Süleyman adlı kişiler katılmıştır; *Dönüş Belgeleri -1*, s. 35; *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar Belgeler*, s. 229-244.

308 S. Özel, s. 274. İstanbul'da *Afaksöz* gazetesi 2 Mayıs 1920'de "... Bolşevik kıtaatının yaklaşması hasebiyle Bir Mayıs'tan itibaren Trabzon'da Bolşeviklik ilan olunmuştur" haberini verir; aktaran Kocabaşoğlu ve Berge, s. 247.

raporuna göre Karadeniz'den Kurultay'a 51 delege gelmişti; ATASE Arşivi'nde Trabzon'dan Kurultay için yola çıkan 11 kişi bildiriliyor, kurultay kayıt defterinde ise Trabzon delegesi olarak 22 kişi bulunmaktadır.³⁰⁹

Bu listelerde adı bildik olanlar şunlardır: Mebus Hafız Mehmet³¹⁰, Nafia dairesinden emekli Polathaneli Çolakzade Abdülhalim Efendi, Ali Kemal Bey, mühendis Aziz Bey, dava vekili Tahsin Efendi, kayıkçı Feyzi Kaptan, kayıkçı Yahya Reiszade Zekeriya Reis³¹¹, Baku'deki Nail Bey'in kardeşi Mülazım Ali Efendi.³¹²

İstikbal gazetesi de Enver'in sol-ittihatçılığına uyum içinde 18 Ağustos 1920'de "Bolşevik Programı" başlıklı bir tefrika yayımlamıştır. Yazı dizisi okuyuculara "Rus inkılâb ve idare-i cedidesine dair müfid malumatı ihtiva eden yeni bir eserin tefrikasına başlayacağız. Bu eser birkaç ay evvel Anadolu'ya bir seyahat yapan ve Türklerle yakından temâşa iden A. Veribof (?) eseri olup Rus inkılâb ve vesiresi hazırası hakkında okuyanlara bir fikir ameli verecek gayet faideli ve mücmel malumatı

309 Yavuz Aslan (1997), *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, bkz. Ek 13.

310 Hafız Mehmet (1874-1926), Sürmeneli Hacı Yakupoğulları'ndan, İstanbul Hukuk Merktebi'ni bitirdi, 1912'den itibaren Trabzon mebusu seçildi, 1918'de Meclis fesh edilince Trabzon'a dönüp avukatlık yaptı, Baku Kurultayı'na katıldı, 1921'de BMM'ne Trabzon milletvekili seçildi. Muhalefete katıldı, İzmir suikasti davasında suçlu görülerek idam edildi.

311 Yahya Kahya'nın kardeşi Zekeriya Reis (1887-1945), İttihatçı olarak kardeşinin yanında yer almakla birlikte, Baku'ye gidişi, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne seçilişi, Belediye meclisi üyesi oluşu ve mebusları belirleyen heyette yer alışıyla, ayrıca Yahya Kahya'nın tasfiyesinden sonra da Liman Şirketi ortaklığını sürdürmesiyle çok daha başarılı görünüyordu! Bkz. U. Üçüncü (2015), *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sıma Kâhya Yahya*, Serander Y., Trabzon.

312 Yavuz Aslan (2002), 623-624; S. Özel, s. 270; Mahmut Goloğlu (1970), Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara, s. 268; Ergün Aybars (1984), "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Y., s. 159-201; İsmail Akbal, Trabzon'dan Karabekir'in bilgisi dahilinde beş kişinin katıldığını yazar, s. 283-284. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Trabzon'da Baku'ya katılma konusunu Sağlık Müdürü Sadrettin Bey'in yürüttüğünü, Tahsin ve Abdülhalim beylerle birlikte kendisinin Cemiyet tarafından seçilip nasıl gitmediğini ve yerine Tekfurçayın'ndan Ali Bey'in gittiğini, Ethem Nejat'ı gitmemeye ikna edemediğini anlatır, s. 181.

muhteviyedir” diye duyurulmuştur. 25 Ağustos’ta yayımlanmaya başlanan program *İstikbal*’in 11 nüshasında (167 ile 183 sayılar arasında) yer almıştır.³¹³

1920 14 Eylül’de Trabzon’a gelen Topal Osman’ın Giresun Müfrezesi’ni *İkbal* gazetesi şu sözlerle karşılıyordu: “Giresun gençlerinin Kırmızı Kışla’ya yerleştirilmeleri bize kızıl güneşin nurlarını müjdeledi. Biz isteriz ki memleketimize gelmesi pek muhakkak olan Bolşevik kudretine burada bir zemin-i müsait ihzar edelim ve kuvvetli cereyanların her insibabında olduğu gibi müthiş bir tehlike içinde kalmayalım.”³¹⁴ *İkbal* Trabzonluların bileceği üzere meşhur “Sarı Kışla”yı “Kırmızı Kışla” yapacak kadar “kızıllaşmıştı” (Veya belki kışlanın ilk adı “Kırmızı Kışla”ydı da ‘devrim tehlikesi’ ezilirken sonradan sarardı!³¹⁵)

Eylül ayında Bakı Kurultayı’nın toplandığı günlerde Rıfkı Kulaç’ın Trabzon’da *İkbal* gazetesinde (daha önce anlatıldığı gibi) 18 Eylül 1920’de “Türkler ve Bolşeviklik” ve 28 Eylül 1920’de “Gaye İsteriz” başlıklarıyla iki yazısı yayınlanmıştı ve Türkiye ve Trabzon’daki havaya uygundu. *İkbal* gazetesi Eyüpzade Osman Nuri (1881-1941) tarafından yayınlanıyordu. Eyüpzade Osman Nuri deneyimli bir yayıncı-gazeteciydi, *İkbal* Matbaası’nı 1901’de kurmuş, *İkbal* gazetesini 18 Eylül 1909’da yayınlamaya başlamıştı. 13 Şubat 1915’te işgal üzerine yayınına son vermek zorunda kalan gazete 13 Kasım 1919’da

313 Aktaran Akyıldız, s. 51.

314 *İkbal*, “Giresun Müfrezeleri Şehrimizde”, 14 Eylül 1920, aktaran Usta (2014), s. 53.

315 Kışlanın adı, Yahya Kahya’nın ölümüyle ilgili 4 Kasım 1338/1922 tarihli heyet raporunda (K. Karabekir (1967), s. 365 ve U. Üçüncü (2015), s. 391) “Kırmızı Kışla” olarak geçer! Bu bağlamın sona erdiği 1934 yılında da adı Kırmızı Kışla’dır; *Yeni Yol* gazetesi Cumhuriyetin 11. Yıldönümü vesilesi ile Atatürk büstünün açılış törenini ve Trabzon’a altın Atatürk heykeli dikilmesini dileyen nutku haber yaparken: “Kırmızı Kışla önünde büyük Gazî’nin güzel bir büstünün yerine konması merasimi...” demektedir (1 Teşrinisani 1934). 1919’da da Kafkas cephesinde savaşan Musullu Abdülhadi Kırmızı Kışla’da kalmıştır (Abdülhadi Altan (2005), *Musullu Abdülhadi’nin İzinde Bozgundan Zafere Abdülhadi Altan’ın Güncesi*, haz. Esat Arslan, Phoenix Y., İstanbul, s. 247).

tekrar yayına başlamıştı.³¹⁶ 1922'de Tiflis'te yayınlanan ve Anadolu Basını hakkında bilgi veren K. Yust'un raporuna göre *İkbal* "sol ittifakçı" eğilimlidir.³¹⁷ Osman Nuri'nin zamanın havasına uyum gösterdiği anlaşıyor; bu hava Halit Rıfık'ın makalelerine yer verecek kadar yoğundu, çünkü Bolşevikler *İkbal*'in matbaasına kadar gelmişlerdi: *İkbal*'in 20 yaşındaki mürettibi Hamdi oğlu Mahmut Türkiye Komünist Gençler Birliği üyesiydi³¹⁸ ve belki deniz muhalefeti nedeniyle Baku'ye ulaşamayan matbaacılar hücresi içinde yer alıyordu.

Rıfık Kulaç'ın yazıları havaya uygundu, ancak daha esir kampındaki yazılarından konu üstündeki birikimine tanık olduğumuz üzere, yalnızca 'havaya uyumlu' olmak kaygısını taşımıyordu; günlük siyasetin ötesine geçecek biçimde akılcıydı.

"Türkler ve Bolşeviklik" *İkbal*, 18 Eylül 1336/1920³¹⁹

(...) Unutulmamalıdır ki bütün inkılâpların biri manevi, diğeri maddi olmak üzere iki mefkuresi vardır. Bolşevikliğin manevi mefkuresi musavata ulaşmak ise de maddi ve ameli mefkuresi bilhassa sermayenin tevlid ettiği sefalet ve haksızlığı izale etmektir. (...)

316 Hüseyin Albayrak (2010), s. 83-94.

317 K. Yust (1995), *Kemalist Anadolu Basını*, haz. Orhan Koloğlu, ÇGD Y., Ankara, s. 50-51. 11 Eylül 1336/1920'de yani Halit Rıfık'ın yazısından bir hafta önce *İkbal*'de "Büyük Cereyan Karşısında" başlıklı yazı şu sözlerle bitiyordu: "Tekrar edelim, cihan emperyalistisini tehdit eden Bolşevikliğe samimiyet göstermek, bu muazzam cereyana sadakatiyle kapılmak, kim ne derse desin bize kuvvetli bir borçtur,"; Usta (2012), s. 52.

318 Batum'da 1 Mayıs 1919 'amele nümayişi'nde Amele Birliği'ne dahil olan Hamdi Berberoğlu Mahmut ve Türkiye Komünist Gençler Birliği örgütlenmesi (ve diğer Trabzonlular) için araştırma yapmanın verimliliği üstünde de duran şu makaleye bkz. Aytül Tamer (2011), "Türkiye Komünist Gençler Birliği'nden Simalar", *Kebikeç*, Sayı: 33, s. 323-338.

319 Akal, s. 250-254. Rıfık Kulaç'ın *İkbal* gazetesindeki yazıları Veyssel Usta tarafından temin edilerek çevrimiyazısı yapılmıştır.

Şüphesiz Rus milleti yapmak istediği inkılâp için iyiden iyiye hazırlanmış, yetiştirilmiş olgun bir millet değildi. (...) Kızıl orduların zorla girdikleri yerlerde ihtimal ki mağazalar yağma ediliyor, zenginler taarruza uğruyor, ufak tefek iğrenç hareketler vukua geliyor. Fakat bu çirkinlikler Bolşevikliğin programında değil zincirlerinden boşanmış bilgisiz mojikaların ruhundadır. Zaten bütün inkılâpların bir ihtilal devresi vardır

ki baştan başa zulüm, yağma, ihtiras ve idam gibi haşın menakıpla doludur. Bolşeviklik gibi içtimai teşkilata büsbütün yeni bir çığır açmak isteyen çetin bir inkılâbın ihtilal zamanları da bu zaruri kabahatlerden münezze olamaz. O halde Bolşeviklik cereyanlarını bugün gördüklerimizle veya işittiklerimizle değil yarın görecektik veya dinleyeceklerimizle ölçmeliyiz. (...) Sovyet hükümetinin Kızıl orduları yense de yenilse de yine Bolşevikliğin iktisadi düsturları milletler tarafından tatbik olunacaktır. Artık içtimai teşkilatın, sermaye ve kazanç prensiplerinin eski şekliyle uzun müddet yaşamak ihtimali kalmamıştır. (...) Bir çiftlikten alınan varidat, bir fabrikadan istihsal olunan kazanç yalnız sahiplerinin değil o müesseseler dahilinde çalışan herkesindir. (...)

Amele heyetlerine, sendikalara sosyalist malik olmayan milletleri istenildiği zamanda Bolşevikliği kolaycacık tatbik

İkbal mürettibi Mahmut Efendi'nin Türkiye Komünist Gençler Birliği tahkikat varakası.

edemeyeceği tabiidir. Avrupa ve Amerika'nın hazırlıklar unsurları Bolşevikliği Şarklılardan çok evvel filiyata inkılâp ettireceklerdir. Esasen iktisadi hayatın henüz sokulamadığı memleketlerde sermaye ve asaletin tahakkümü ötekiler kadar ağır değildir. Bilhassa yurdumuzdaki arazi ve servet ne kınyazların ne de milyarderlerin inhisarı eline geçmiştir. En yoksul köylünün bile elinde ufak bir tarlası, altında barınabilecek küçük bir evi vardır. O halde Türkler için Bolşevikliğe doğru – Rusya'ya olduğu gibi – bir ihtimalin kanlı, haşın adımlarla değil ancak siyasi, içtimai, ilmi, edebi faaliyetlerin tehlikesiz adımlarıyla yürümek lazımdır.

Bolşeviklik, insan zekasının tasarladığı en son, en mükemmel, en yüksek bir idare makinesidir. Henüz hürriyet düsturlarıyla ünsiyet edemeyen milletimizin bu yeni cereyana İngilizlerin düsturu gibi yavaş yavaş fakat emniyetle karışması selametimiz iktizasındandır. Bütün dünyanın, bütün milletlerin büyük bir inkılâba müzahir olabilmek için taşkın bir idare ile azami faaliyeti ibzal ettiği bir zamanda Türk milletinin her işi bir tesadüfe bırakarak uyusuk kalması çok tehlikeli bir ihmaldir. Her dakika hatırlamalıyız ki asrımızda yaşayan insanların mukadderatı tesadüf veya talihe bağlı değildir. Bilakis talih ve tesadüf dediğimiz gizli kuvvetlerin yuları çalışan milletlerin elindedir.

“Gaye İsteriz”, *İkbal*, 28 Eylül 1336/1920

Aradan aylar, hatta seneler geldi, geçiyor. Türk Milletinin istikbal kaygısıyla yanıp yakılan bağı henüz bir maddi serinlik görmedi. Hâlâ siyasi gayemizi keşif bir mühimmat devamlı bir kararsızlıktan bir türlü kurtaramıyoruz. (...)

Varını yoğunu feda ettikten sonra yenilmiş bir millete hâ-

kimlik hakkını ifa etmek isteyen yabancı ihtiraslara göğüs vermek mecburiyetinde bulunan bir hükümete bu iki büküm kıyafet, bu programsız durgunluk bu korkunç tevekkül, bu tehlikeli ihmal asla yakışmaz. (...)

Her tarafta ya bir ihtilalin kızıl menakıbı veya bir macera-nın, bir inkılâbın, bir istiklal emelinin heyecanlı taşkın faaliyetleri var. Bütün milletler, yuvası dağıtılmış karıncalar gibi hiç durup dinlenmeksizin çalışıyor, bütün insanlık yaşayış düsturlarını daha müsait bir biçime sokmak için var kuvvetiyle çaballıyor. Bu becerikli, dünyasına sarılmış açık göz, çalışkan insanlar arasında bilmem bizim akıbetimiz nereye varacak? Tanrı'nın inayetine güveniyorsak nafi. Uluhiyetin rahmetinden çalışmayanlar diyarına bir katre düşmez. (...)

Hadi diyelim ki silah taşımaktan omuzlarımız, tetik çekmekten parmaklarımız, yaya yürümekten bacaklarımız yoruldu.

Okuya okuya dimağlarımızda yer, mülkümüzde cahil mi kalmadı ki irfan müesseselerini teker teker kapatıyoruz? Tekâmülün en son kertesine mi çıktık ki yanı başımızda kaynaşıp duran şümüllü inkılâplara kulak tıkıyoruz. (...)

Yaşayacağız, yaşamak istiyoruz. O halde dünyanın baştan-başa çalkalandığı bir zamanda tesadüfe yaslanıp kalmak gücümüze gitmeli ve kanımıza dokunmalıdır. Memleketin mukadderatını avuçlamış şahsiyetlerden esaslı kararlar istemeliyiz, sağlam program istemeliyiz, gaye istemeliyiz.

İstikbal gazetesi 25 Temmuz 1920'de "Kızıl Ordunun Selamı" başlığı altında Karabağ'ı ele geçirip Nahcivan sınırına gelen Kızıl Ordu Kumandanının, Kazım Karabekir nezdinde Türk ordusuna çektiği telgrafi yayınlamıştır: "Türkiye ordusuna selam kahrolsun fütuhatçı müttefik hükümetler ve onların yordakçıları. Siz ve biz çalışmakta devam idelim bütün dünya azad olacak ve aydınlanacak Türkiye ordusundan Rus Kızıl ordusu cevap bekliyor. Bize haber yollayınız yaşasın Türkiye ordusu. 11. Ordu 28.ci Fırka Tabur Kumandanı Nikolay Filoni."³²⁰

Ancak Baku Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra İttihatçılarla Mustafa Suphi ayrılığı kesinleşmişti. Gene Baku'de toplanan Birinci Türkiye Komünist Teşkilatı Kongresi'nde ise Mustafa Suphi İttihatçıları partiden tasfiye etmeye çalıştı.³²¹ Mustafa Suphi'nin İttihatçıları partiden uzaklaştırmada çok da başarılı olduğu söylenemez. Ama onun İttihatçılara karşı bu hareketi komünistler için Trabzon'da işleri çok daha fazla zorlaştırmıştı.³²²

Trabzon'da komünistlerin işinin zorlaşması, artık Ankara'da da havanın değişmesiyle katmerlenmişti. Ankara'ya yapılan ilk Sovyet yardımı 8 Eylül 1920'de Erzurum'a ulaşmıştı.³²³ 1920 sonbaharında Yeşil Ordu Cemiyeti ve Çerkes Ethem'i

320 Aktaran Akyıldız, s. 51.

321 Mustafa Suphi'nin ne kadar başarılı olduğu tartışmalıdır. İttihatçı Mehmet Emin, Mustafa Suphi'nin vekili ve partinin mali sorumlusu, İttihatçı Süleyman Sami de partinin merkez heyetinde görevlidir. Mehmet Emin ve Süleyman Sami, Mustafa Suphi'nin heyetiyle yurda girmiş fakat Maçka'da heyetten ayrılmışlar ve ölümden de kurtulmuş/kurtarılmışlardır; bkz. *Dönüş Belgeleri* -2, s. 133; Akyıldız, a.g.e., s. 35.

322 Trabzon'da da 1920 Aralık ayında Sovyet konsolosluğu saldırıya uğramaya başlamış, gelenler de sıkı takibe alınmıştır; bkz. George S. Harris (1979), *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis Yedek, 3. b., Boğaziçi Y., İstanbul, s. 131. TKF'nin Türkiye'ye nakletme kararı doğrultusunda Anadolu'ya gelenler ve bu arada Trabzon'dan geçmek isteyenler de tutuklanmıştır; örneğin 25 Aralık 1920'de Eczacı Nedim Agah, 18 Ocak'ta Yüzbaşı Yakup gibi.

323 "8 Eylül'de Moskova'dan gelen altın külçelerini hastanede tartırdık. Erzurum'da iki yüz kilo bırakıldı. Diğer bu kadarını Ankara'ya sefaret başkatibi Opmal ile gönderdim", Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 882; N. Peker s. 242-243.

tasfiye eden Ankara hükümeti, 16 Ekim 1920'de yayınladığı 1640 sayılı genelge ile bütün komünist faaliyetlerin izne tabi tutulduğunu duyurmuş ve 18 Ekim'de kurulan Resmi TKP'nin "mührünü taşımayan, tasdik belgesi olmayan kişilerin hiçbir gerekçe ile komünizm propagandası yapamayacağı"nı duyurmuştu.³²⁴ Ankara'da Sovyet elçiliği 9 Kasım'da açılmış, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 7 Aralık 1920'de kurulmuştu.³²⁵ Tasfiye hareketi İştirakçileri de kapsadı ve 2 Ocak'ta Eskişehir'de yayınlanan *Yeni Dünya* gazetesi kapatılıp 10 Ocak'ta Baytar Salihi³²⁶ tutuklandı, 21 Ocak'ta Ankara'da yayınlanan *Emek* gazetesi kapatıldı. Trabzon'a gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 28/29 Ocak'ta öldürülmesiyle 2 Şubat 1921'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da kapatıldı. Güney Kafkaslar'da Azeri, Gürcü ve Ermenilerin de kaderinin belirlendiği bu günlerde 9 Mart'ta Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nde komünistler yargılanmaya başlamış, 16 Mart'ta Ankara Hükümeti Sovyet Rusya'yla anlaşma imzalamış ve 9 Mayıs'ta İstiklal Mahkemesi solcularla ilgili hükmünü vermişti.³²⁷

Ankara'da (Resmî) Komünist Fırkası 18 Ekim 1920'de kurulurken, Enver Paşa da 13 Ekim'de Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı kurmuştu. Türkiye'nin kaderine egemen olabilmek için Sovyetlerin desteğini alma yarışını, Enver-İttihatçılar ve Mustafa Suphi-komünistler değil, Mus-

324 Bkz Akal, s. 280 vd.

325 Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği'nin ilişkileri ve Türk soluna etkileri bu çalışmanın bağlamı dışındadır; bilgi için burada anılan kaynaklara (ve ayrıca Bülent Gökay (1997), *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye, 1918-1923*, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul, 'a) bakılabilir.

326 1880 yılında Tonya'da doğmuş olan Salih Hacıoğlu, 1920'de Ankara'da düzenlediği konferanslar ve *Emek* gazetesini çıkarmasıyla belirlenen komünist faaliyetini, aldığı hapis cezalarına karşılık hep merkez komite üyeliklerine seçilerek sürdürmüş, 1925 kongresinde Şefik Hüsnü ile geçinemediğinden partiden uzaklaştırılmış, 1928'de Moskova'ya giderek KUTV'de görev almıştır. 1949'da mahkum edilerek Altay'lara sürülmüş, 1954'te ölmüştür. Nazım Hikmet'in gayretiyle ölümünden sonra aklanarak eşine maaş bağlanmıştır.

327 14 Nisan 1921'den TKP ilga edildi ve 15 Nisan'da TKP Teşkilat Bürosu kuruldu. Baku, Batum ve Tiflis'te faaliyet gösteren bu büro da 12 Aralık 1921'de kapatılmıştı; bkz. Akal, s. 503-507.

tafa Kemal-Ankara Meclis'i kazanmıştı. Bu yarışta Trabzon Mustafa Suphilere mezar olurken, Mustafa Suphi örgütlenmesi çevresinde toplanmış sol-İttihatçıların ittihatçılığı da açığa çıkmıştı. Artık Trabzon'da adem-i merkeziyetçilerle başlayan Ankara çekişmesi, 1930'lara kadar sürecek (eski) İttihatçı-Ankara/Mustafa Kemal çekişmesine dönecekti.

Trabzon'da İttihatçı kadro, Mondros Mütarekesi'nin ilk şaşkınlığından sonra toparlanmaya başlamıştı ve 1920'den itibaren Enver Paşa tarafından yeniden örgütlenmişti. Kafkasya'da Teşkilat-ı Mahsusa etkinliği içinde ve Turancılık emelleriyle bulunan kadrolar, Trabzon'da şehrin yerlileri olan Teşkilat-ı Mahsusa üyesi baba oğul Barutçularla işbirliği halinde, Trabzon eşrafını da etkileri altına alıyorlardı.³²⁸ Yedek subay milis örgütlenmesi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde egemenlik kuran İttihatçıların önemli bir vurucu gücü de liman kayıkçı ve hamallarını Meşrutiyet'in ilanından beri İttihatçılar adına yöneten ve onları militan olarak kullanan liman kahyası Yahya'nın varlığıydı.

Eylül 1920'den itibaren TKP ile yolunu ayıran İttihatçılar, Trabzon'da etkin görünen "sol"u sindirmeyi bildiler. 17 Ekim 1920'de "Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa kumandanı sabık yaveriniz Şahin" imzasıyla Trabzon'dan Berlin'de bulunan Enver Paşa'ya yazılan mektupta, "Trabzon civarı sahibi-i nüfuz eşhası umumen bizim elimizdedir" denmekte ve devamında Kahya

328 Trabzon'a teftişe gönderilecek olan Ali Said Paşa'nın 12 Mart 1922 tarihli raporunda yerli eşraftan Barutçuzadeler yanında, Hacı Hafızzade Ömer Lütfi, Hacı Hafızzade Mehmet Salih, Polathaneli Hafız Mahmut, Hacı Ali Hafızzade Hakkı, Hatipzade Fevzi, Çolakzade Halim, Murathanzade Hayrettin, Dedeade Salih, Kütükcü Hafız, Hacı Ali Hafızzade Celal, Eyüpzade Danış, Hacı İzzetade Mehmet Hasip, Hatipzade Mustafa, İskenderzade Osman, Remzi, Hafız Refik, Mehmet, Neşet, Sabit, Ziver, Hulusi, Mahmut Muammer, Zeynelabidin, Ahmet, Hüsnü efendiler İttihatçı listesinde sayılmışlardır; İsmail Akbal (2011), "Milli Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme ve Yahya Kâhya Meselesi", *Trabzon Tarih ve Kültür Yazıları*, haz. Mithat Kerim Aslan, Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Türk Ocakları Trabzon Şubesi Y., Trabzon, s. 458-459.

Yahya'nın varlığı ve önemi anlatılmaktaydı.³²⁹

Trabzon tümen kumandanı Nuri Bey ve binbaşı Fuat Bey, Enver'in amcası ve Güney Kafkasya'da sağ kolu Halil [Kut] Paşa'nın eski yaverleriydiler. Halil Paşa gibi, Bakü'de Enver'le buluşan Küçük Talat (Muşkara), Yenibahçeli Nail, Filibeli Hilmi, Kuşçubaşı Hacı Selim Sami gibi "ağır top" İttihatçılar da birer vesile ile Trabzon'a gelmekte, Anadolu'ya İttihatçı-Enver Paşacı müdahale için Trabzon'da örgütlenmekteydiler.

Moskova'da Lenin'le görüşen ve bu görüşmeyi Ankara temsilcisi Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'ya hiç anlatmayan Halil Paşa, Şubat 1921'de Trabzon'a gelmiş, Kostaki'nin Soğuksu'daki köşküne yerleştirilmiş ve Ankara hükümetinin ihraç kararı dinlenilmediği gibi üstelik Paşa'ya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce para verilmişti.³³⁰

Ardahan mebusu Filibeli Hilmi de "Azizim, biz BMM'de müttehid ve mütesanid kırk İttihatçıyız; istediğimiz anda Mustafa Kemal'i alaşağı eder, Enver'i onun yerine geçirebiliriz" diyordu.³³¹

Yahya Kahya da Ankara tarafından Trabzon'a atanan istihbarat müdürü Feridun [Kandemir] Bey'e: "Trabzonlu gençle-

329 Masayuki Yamauchi (1995), *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Y., İstanbul, s. 116. 'Şahin' adını kullanan Yenibahçeli Şükrü, 1914-15 yıllarında Trabzon İttihat ve Terakki murahhası olan Nail Bey'in kardeşiydi. Karakol Cemiyeti'nde çalışan, İttihatçıları Bekir Ağa Bölüğü'nden kaçıran, Anadolu'ya geçince Rize'deki 11. Alay kumandanlığına atanan Şükrü Bey, bölgede uzun süre örgüt çalışması yapmış sıkı bir Enverci militandı; bkz. Burhan Oğuz (2000), *Yaşadıklarım, Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar*, Simurg Y., İstanbul. Nail Bey, Trabzonlu Kakiçoğullarından Hafize Hanım'la evlenmişti. İttihatçı Küçük Talat da Trabzonlu Reşit Bey'in kızıyla evliydi. Şükrü Bey (1881-1953) I. Dönem milletvekiliydi ve İzmir suikasti nedeniyle kardeşi Nail Bey idam edilmiş, kendisi beraat etmişti.

330 S. Özel, s. 229-233. Para konusunda bkz. aşağıda d.n. 454. Ayrıca bkz. Taylan Sorgun (1997), *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bilmeyen Savaş*, Kamer Y., İstanbul, s. 350-361.

331 Sami Sabit Karaman (2002), *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, 2 baskı, Arma Y., İstanbul, s. 32.

rimiz varken, Ankara'nın buraya müdür göndermesine lüzum yoktur" diyerek kendisini karaya çıkarmamak istemişti.³³²

Enver Paşa'nın örgütlenmesini izleyen Ankara Hükümeti, 12 Mart 1921'de Halil ve Enver Paşalar ile arkadaşlarının Türkiye'ye girmelerini yasaklayan bir karar almak zorunda kaldı. Ancak Küçük Talat 1921 baharında halen Trabzon'daydı ve Moskova'da bulunan Enver Paşa'ya yazdığı 12 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, İslam İhtilalci Cemiyetler İttihadı'nın yayın organı olarak 15 Mart 1921'den itibaren yayınlanmaya başlanmış olan *Liva-i İslam* gazetesi hakkındaki eleştirilerini iletiyordu; yani gazete Trabzon'da da izlenmekteydi.³³³

Trabzon'da İttihatçılar, Müdafaa-i Hukuk içinde 'Bozuk Ordu' adıyla milis kuvveti oluşturdukları gibi, Kahya Yahya eliyle limanı ellerinde bulunduruyorlardı ve onun aracılığıyla bir de Hamal Taburu kurmuşlardı. Tarakçıoğlu anılarında Hamal Taburu'nun örgütlenişini açıklar: "Boşaltma ve kaldırma hazır kuvveti olarak Hamal Taburu adı altında bir tabur medyana getirilmişti. Bu tabura denizcilikte ve hamallıkta yetişmiş olan genç askerler alınmakla beraber, aralarına boyun bağlı tüccar çocukları da sıkıştırılmıştı. Hamal taburu erleri evlerinde yatar, çoluk çocuklarının sofralarında yemeklerini yer, ölüm tehlikesinden ve gurbet hasretinden uzak olduğu için her genç bu tabura girmek için kapının tokmağına sarılırdı."³³⁴

Trabzon mebusu Hafız Mehmet'in³³⁵ Sakarya Savaşı sırasında (23 Ağustos-13 Eylül 1921) peş peşe Ankara'ya çektiği

332 Feridun Kandemir, *Kazım Karabekir'in Yakulan Hatıraları Meselesinin İçyüzü*, s. 17; S. Özel, s. 275.

333 Yamauchi, s. 204.

334 Tarakçıoğlu, s. 130.

335 Hafız Mehmet (1874-1926), İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi, Trabzon'da dava vekilliği yaptı, 1912-1918 yıllarında mebus oldu, Ankara'da Meclis'e katıldı, ikinci gruba geçti ve İzmir suikasti nedeniyle asıldı. Aşağıda adları geçecek Sürmeneli Hacı Yakupoğulları ailesinden ve Zeki Baştımar'ın babasının amcasıdır.

teller, Trabzon'da oluşmuş güç anlamında, ciddiye alındığında ürkütücüydü: “Biz burada Sakarya Muharebesi’ni endişe ile takip ediyoruz. Cengaver gençlerden mürekkep milis bir alay teşkil etmekteyiz. Bu alayı İnebolu’ya kadar denizden nakil için her türlü vesait buluruz. İnebolu’dan Ankara’ya nakil için de gereken vesaiti temin buyurmanızı rica ediyoruz.” Ve “Bir alay hazırdır, ikinciye teşkil etmek üzereyiz.”³³⁶

Ankara, Trabzon’da, Ankara’daki iktidarı ele geçirmeye çalışan ve özellikle Mustafa Kemal’in önderliğini yok etmeyi hedefleyen İttihatçı örgütlenmeye karşı önlemler alınmaya çalışırken, Yahya Kahya’nın ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ndeki (başkan Barutçuzade Ahmet ve yayın organı *İstikbal* gazetesini çıkaran oğlu Barutçuzade Faik’i de hedef alan) yolsuzluk ve şikayetlerin teftişi için bir heyet oluşturup göndermesiyle mücadele hız kazandı. Ankara’nın atadığı yeni vali Ebubekir Hazım [Tepeyran] 26 Ağustos 1921’de Trabzon’a geldi.

Ankara ve Trabzon’daki İttihatçılarla sıkı ilişkisi süren Enver Paşa³³⁷, 5-8 Eylül 1921’de Batum’da Halk Şuralar Fırkası adıyla kongre topladı fakat Enver Paşa’nın Anadolu’ya girme düşüncesi kendi taraftarlarınca (başta Hafız Mehmet Bey olmak üzere) kabul görmeyince, Kurtuluş Savaşı’nda komünist seçenekten sonra İttihatçı adıyla siyaset seçeneği de ortadan kalmış oluyordu.

Trabzon’da Envercilik yapan Barutçu önderliğindeki İttihatçıların, Enver Paşa’nın Anadolu’ya girmesini istemeyerek

336 S. Özel, s. 237-238. İttihatçıların doğrudan Müdafaa-i Hukuk içinde ‘Bozuk Ordu’ adıyla milis kuvveti oluşturması hakkında bkz. S. S. Karaman (2002), s. 105, 106.

337 Trabzon’daki İttihatçılarla Enver Paşa’nın yazışmaları için bkz. Masayuki Yamauchi (1995), *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa Türkiye’den Türkistan’a*, Bağlam Y., İstanbul.

sonunda engellemeleri³³⁸, ulusal siyasetteki söylemleriyle kendi yerel iktidarlarını sürdürme çabaları arasındaki uyumsuzluğu değerlendirmek açısından ilginç bir noktadır. Bu desteği ver-meyerek, demek ki Enver Paşa'nın hayallerine kapılmayarak, İttihatçılığın bir anlamda son çabasını da boşa çıkarırken, bir yandan da Ankara ve Mustafa Kemal'e karşı direnmeyi sür-düreceklerdir. Yerel iktidarlarının gücü fazla ve bu konudaki beklentileri demek ki çok yüksektir.

Elbette Enver Paşa'nın hamlesi³³⁹ boşa çıktıktan sonra sıra Trabzon'daki o zamana kadar Ankara'yı dinlemeyen bu örgüt-lenmeye gelecekti. Enver Paşa'nın Kahya'ya yazdığı mektup ele geçirilmişti; 4 Ekim'de Kazım Karabekir Trabzon'da yar-bay Seyfi [Düzgören] Bey'e Kahya'nın tutuklanması için emir verdi. Bu emir uygulanamayınca 21 Ekim 1921'de Sami Sabit [Karaman] yeni tümen kumandanı olarak atandı.³⁴⁰

Cemiyetin oluşturduğu "gönüllü taburu" adı altındaki ki-şiler şehirde dolaşıyor, Sami Sabit'in ikameti önünde geceleri meşalelerle "Yaşasın Enver!" diye bağırarak dolaşıyorlardı.³⁴¹ Sami Sabit Trabzon'da Çömlekçi'den Yomra'ya kadar uzanan bölgede ablukalar, ev baskınları ile Kahya'yı yakalamaya çalıştı. Bunu başaramasa da Kahya'nın adamlarından bir bölümünü tutukladı, emrindeki gönüllüler cepheye sevk edildiler.

Trabzon mebusu ve Meclis'te "İkinci Grub"un önderlerin-den olan Ali Şükrü (Kahya ve Barutçularla aynı görüşü pay-

338 Barutçuzade, *İstikbal*, 13 Teşrin-i sâni 1337/1921, "İğrenç Faaliyet"

339 Enver Paşa'nın da sonuçta Bolşeviklerle arası bozulmuş, yaklaşık bir yıl içinde, 4 Ağustos 1922'de Orta Asya'da Bolşeviklerle çarpışmada öldürülmüştür.

340 Sami Sabit de Filistin Cephesi'nde esir düşüp bir yıl Seydi Beşir kampında kalmıştı (Karaman (2002), s. 7). 1944'te yayınlanmış olduğu şiir kitabında bazı şiirlerinde "Sidi-Beşir 1919" notu olduğu gibi, "Wilson Prensipleri" adlı bir şiiri de bulunmaktadır (Sami Sanit Karaman (1944), *Damlalar*, Ankara, s. 8).

341 Karaman (2002), s. 30.

laşmayıp İttihatçılıktan hoşlanmasa da) ile Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mustafa Kemal'e karşı ittifakı bu dönemde iyice gelişti. Sami Sabit'in yasa dışı baskı uyguladığı, yetkilerini aştığı şikayeti Ali Şükrü tarafından Meclis'te gündeme gelince, vali Hazım ve Ali Sait Paşa'dan oluşan Tahkik Heyeti seçilip görevlendirildi. 20 Aralık'ta Tahkik Heyeti Cemiyet'e giderek soruşturmaya başladı. Sonuçta Ali Şükrü aracılığıyla, Sami Sabit'in Trabzon'dan alınması karşılığı Kahya'nın teslim olması kararlaştırıldı.³⁴²

31 Aralık 1921'de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Faik Ahmet Barutçu başkanlığındaki) yönetimi istifa etti, Yahya Kahya 12 Ocak 1922'de teslim oldu ve yargılanmak üzere Sivas'a gönderildi. Sami Sabit Bey ise Trabzon'dan uzaklaştırılmak yerine 11 Şubat'ta vali vekili yapıldı.

9 Mart'ta Dahiliye vekili Ali Fethi de Trabzon'a geldi ve 18 Nisan 1922'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne yeni yönetim kurulu oluşturmak üzere "heyet-i müteşebbise" oluşturuldu.³⁴³ Ancak Kahya 5 Mayıs'ta beraat ederek Trabzon'a döndü.³⁴⁴

İstikbal gazetesi ile hükümet, istifa etmiş heyetin yenisi seçilene kadar vekaleten iş başında kalması konusunda hukuk tartışmaları yapar ve karşılıklı birbirlerini suçlarken³⁴⁵, Ali Şük-

342 Karaman (2002), s. 43 vd.

343 19 Nisan'da vali vekili Sami Sabit imzasıyla *Güzel Trabzon*'da yayınlanan beyannameye göre heyet şu kişilerden oluşuyordu: Nemlizade Sabri Bey, Kazazzade Hüseyin Efendi, Kefelizade Hacı Hafız Mahmut Efendi, Katipzade Emin Efendi, Murathanzade Hasan Bey, Hacı İzzetzade Hasip Efendi, Alaybeyzade Faik Bey ve Hacı Dervişağazade Ruhi Efendi (Albayrak (2010), s. 211, Tarakçıoğlu s. 191).

344 Yahya Kahya, kardeşi Belediye Meclisi üyesi Zekeriya Efendi ve arkadaşları iskelede binlerce kişi tarafından coşkuyla karşılanmışlardı; S. Özel, s. 247. *İstikbal* 5 Mayıs 1922'de birinci sayfasını 'hoşgeldin'e ayırmıştı. Beraat kararı veren hakimin Ali Şükrü'nün köylüsü olması da dedikodulara yol açmıştır; İsmail Akbal, Milli Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme... s. 445.

345 *İstikbal*, bir heyet-i müteşebbise oluşturmanın Cemiyet nizamnamesinde olmadığını tartışırken, nizamnamede böyle bir uygulama bulunsa bile bunu vilayet makamının değil gene üye kararıyla olabileceğini belirtir; Sayı: 593, 24 Nisan 1338/1922.

rü 7 Mayıs'ta hükümeti Trabzon'da halka rağmen örgüt oluşturmaya çalışmakla ve bunun aracı Sami Sabit'i kanunu çiğnemekle suçlayan bir gensoru verdi ve gensoru 8 Haziran'da görüşüldü³⁴⁶ ve 3 Temmuz'da Kahya Yahya öldürüldü.³⁴⁷

Kahya cinayetini soruşturmak için Meclisçe seçilip gönderilen heyet 12 Eylül'de raporunu hazırlayarak 17'sinde şehirden ayrıldı. Cinayet aydınlatılamamıştı fakat Trabzon'da cinayeti Ankara'nın emrettiği ve Sami Sabit'in örgütlediği kanaati yaygındı.

Şubat 1923'te yapılan seçimlerde Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, Hacı Ali Hafızzade Ömer Efendi, Hacı Ali Hafızzade Mehmet Salih Efendi, Molla Bey tekrar seçildiler. Ziya Bey, Muharrem Efendi, Hami Efendi ve Zekeriya Efendi ilk kez seçilmişlerdi. Böylece Müdafaa-i Hukuk'un esas yapısı Ankara'nın isteği doğrultusunda değiştirilmemiş oluyordu.³⁴⁸ Trabzon'daki şube yönetimi merkezi açıkça tanımayan fiili bir hal almıştı. Bu süreç de bir cinayet getirdi; 27 Mart 1923'te Ali Şükrü öldürüldü.³⁴⁹

Trabzon mebusu Nebizade Nazım Ali Şükrü'nün büyük bir gösteriye dönüşen cenazesinde "... bütün Trabzon rıhtıma dökülmüştü. Vapurla rıhtım arasında yüzlerce sandal. Doğru-

346 "Memleketin bu güzide, vatanperver ve hamiyetli evlatlarını telil ve tahkire kıyam edilmesi" hakkındaki vali, vali vekili ve esas olarak hükümetin tutumunu eleştiren gensoru görüşmeleri için bkz. 44. İnikad, 18 Mayıs 1338, 2. Celse ve 51. İnikad, 10 Haziran 1338, 2. Celse, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1985, s. 361-364; 412.

347 Yahya Kahya'yı Topal Osman'ın iki fedaisi ile nasıl öldürdüğünü Atatürk'ün Muhafız Takımı komutanı İsmail Hakkı [Tekçe] anlatmıştır: "İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları", *Günaydın*, 4 Aralık 1977; bkz. Akbal, s. 401. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinde de seçimlerle yönetim yenilenmiş, 1922 Temmuz'da yapılan seçimlerde Sürmene Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne Kulaçzade Ahmet yeniden seçilmiştir; *Güzel Trabzon* gazetesi, 8 Temmuz 1338/1922, Homurgan'da Cemiyet'e seçilenler: Sökmenzade Çakır Efendi, Aziz Ağazade Süleyman, Kefelizade Mahmut, Kulaçzade Ahmet, Hasan Ağazade Ahmet ve Araklı'da İsmail Çebizade Saidettin Efendi, İsmail Çebizade Ömer, Hacı Ali-zade Hüseyin Ağa, Çavuşzade Rifat Efendi ve Ali Ağazade Hafız Hasan Efendi, aktaran Cumhuriyet Odabaşıoğlu (1990), *Trabzon Belgeleriyle Millî Mücadele Yılları 1919-1923*, Trabzon, s. 341.

348 *İstikbal*, 2 Şubat 1339/1923.

349 Ali Şükrü'nün öldürülmesini de katili Topal Osman'ın öldürülmesi izleyecekti, 2 Nisan 1923.

su ben de dehşete kapıldım. Faik Ahmet Barutçu çektiği nutukta sık sık “Çankaya katilleri” diye bar bar bağıırıyordu” diye gözlemlerini aktarır.³⁵⁰

1 Nisan 1923'te Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesi kararı alındı, 8 Nisan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partileşmesine yönelik “9 Umde”yi içeren programı yayınlandı. Bu arada Adana mebusu Damar Arıkoğlu ve Saruhan mebusu Refik Şevket İnce Trabzon Cemiyet seçimlerine ilişkin şikayetleri soruşturmak üzere Trabzon'a gelmişlerdi.³⁵¹ Trabzon'daki örgütün Ankara-Mustafa Kemal çizgisine gelmesi için eski Cemiyet yönetimi lağvedildi³⁵² ve kapıya mühür konuldu. Heyet-i Temsiliye adı altında Hacıder- vişagaşade Ruhi, Belediye reisi Kazazzade Hüseyin Bey, Ali Becil, Daniş Eyüpoğlu ve Hacı Kadızade Arif Bey'lerle görüşerek bir girişimci kurul oluşturduktan³⁵³ sonra yeni kurul cemiyeti açtı.³⁵⁴

350 Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Y., İstanbul, s. 39. Faik Ahmet Barutçu'nun *İstikbal* gazetesinde 30 Mart 1923'ten (Sayı 878) 14 Haziran 1923'e kadar (Sayı 940), yirmi bir sayı “Ali Şükrü Olayı”na yer veriş biçimini görmek için bkz. Murat Yüksel (1993), *Faik Ahmet Barutçu'nun İstikbal Gazetesi Belgelerine Göre Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa*, Yunus Dergisi Y., Trabzon.

351 Damar Arıkoğlu (1961), *Hâtralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, s. 328-335. Arıkoğlu, önce belediye ziyaretine gittiklerini anlatır: “riyaset makamı masasının arka duvarında, merhum Ali Şükrü Bey'in büyük çapta ağırandisman resmi bir çerçeve içinde, üzeri ince siyah bir tülle örtülmüş asılı duruyordu. Belediye reisinin çok makul bir insan olmasına rağmen kendisini cereyana kapırdığı aşikar görünmekteydi... Burada, devletin en yüksek makamında bulunan zatın resmi bulunması protokol icabı iken, nedense muhalif yıkıcı neşriyatın, belediye de tesiri altında bıraktığı bir hakikat... dedik.” Görüşmenin ertesi günü resim kaldırılmıştır; *a.g.e.*, s. 330-331.

352 *İstikbal*, 6 Mayıs 1339/1923'te yeni heyeti, Cemiyet seçimlerini tetkik için değil yeni örgüt kurmak için gelmekle suçluyordu. 29 Mayıs'ta da heyet üyesi Refik Şevket Bey'i yüzlerine karşı başka konuşup Trabzon'dan ayrılmakla kendilerine hakaret etmekle suçlamıştı.

353 Anılarından yararlandığımız ve bilgi dolu hoşsohbetini andığımız Mustafa Kemal Sayıl (1925-2015), Hacı Kadızade Arif Bey'in (1890-1952) oğluydu; bkz. (2011) *Trabzon'a Işık Tutan Anılar*, haz. Mehmet Akif Bal. Heyet üyelerinin ve Trabzon'da CHP iktidarını oluşturan kesimin akrabalık ilişkileri için “Kıssa ve Hisse” bölümüne bkz.

354 Arıkoğlu, yeni atanan vali Şükrü Bey'i “İttihat ve Terakî'nin nüfuzlu şahsiyetlerinden birisiydi... Ahmet Barutçu'yu ve arkadaşlarını tanıyordu” diye tanıttıktan sonra “Bize teminat verdi: ‘hiç birisini kimuldatmam, nahoş bir hareket ihdas etmelerine asla müsaade etmem. İcap ederse kafalarını kırarım’ dedi” diye söz alarak görevlerini tamamladıklarını anlatır; s. 333.

Artık Damar Arıkoğlu ve Refik Şevket, Barutçuları iktidardan muhalefete düşürme başarısını göstermişlerdi ve bunda (Kahya'nın öldürülmesi yanında) Trabzon'un yerli ailelerinden gençlerin desteğini sağlayabilmiş olmaları da önemli rol oynamış olmalıydı. Arıkoğlu "Trabzon'un iki münevver genci yanımızdan hiç ayrılmıyor, ellerinden gelebilen bütün yardımları esirgemiyorlardı", diyerek Daniş Eyuboğlu'nun ve Arif Bey'in adlarını anar.³⁵⁵ Damar Bey'in Trabzon'da yerli ailelerden iki genç tarafından koruma altına alınması elbette etkili olmuştur. Arıkoğlu'nun katkısından söz ettiği Ali Becil, 1 Nisan 1922'de *Güzel Trabzon* adlı gazetenin yayınına başlamıştı. Trabzon'da artık Faik Ahmet Barutçu'nun iktidarına ve *İstikbal* gazetesine karşı çıkarak Mustafa Kemal ve Ankara hükümetini savunan bir yayın organı vardı.³⁵⁶ Yust *Güzel Trabzon*'u "Eyüpzade'nin *İkbal*'le mukayese edilemeyecek kadar iyi ve enteresan yayını" olarak tanımlamaktaydı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gazeteyle hakaret davası açması³⁵⁷ yanında, Sovyetlere karşı dostane tutumu ve Trabzon'da hiçbir gazete yer vermezken 1 Mayıs'ı kutlaması Yust'un dikkat çektiği özelliklerdi.³⁵⁸

1 Nisan 1922'de yayınlanmaya başlanan *Güzel Trabzon* gazetesinin 26 Aralık 1922'de kapatılarak gene Ali Becil'in Mu-

355 Arıkoğlu, s. 333.

356 Cemiyet girişimci kurulda yer alan Ali Becil III. Dönemde (1 Kasım 1927-26 Mart 1931) mebus olacaktır.

357 *Güzel Trabzon* gazetesi müdürü Ziyaettin ve yazar Ali Becil beyler 25'er lira nakit ve 2.000 lira manevi tazminat cezasına çarptırıldılar: S. Özel, s. 250; bkz. *İstikbal*, 24 Nisan 1922.

358 Yust, s. 52-53. Trabzon'da 1 Mayıs 1920 ve 1921 yıllarında da kutlanmıştı. *İstikbal* gazetesi 1920 yılındaki kutlamaları "Dünya işçilerinin bayram günü olan Bir Mayıs Trabzon amele ve işçileri için de tes'it edildi. O gün ameleler sınıfları tatil-i eşgal ederek şehirde nümayişler yapmışlar ve belediye önünde amele ve sosyalizm hayatının dünyada açtığı cereyanlara dair nutuklar irad etmişlerdir" diye bildirir. 1921 yılındaki 1 Mayıs kutlaması Rusya konsolosluğu binasında yapılmıştır. Kutlamaya Türkiye tarafından, Üçüncü Tabur Komutanı Nuri Bey, bazı askeri yetkililer yanında Anadolu Ajansı'nın bazı çalışanları katılmıştır. Akyıldız s. 50, 51; Ayrıca bkz. Mehmet Perinçek, "Trabzon'da Bir Mayıs", *Aydınlık*, 22 Şubat 2013. 1922 yılından sonra kutlamaların yapılmadığı, basında yer almasının ise *İkbal*'le sınırlı kaldığı görülmüyor.

rathanzade Bahri ile 24 Nisan 1923 günü *Halk* gazetesini yayınlamaya başlamaları, Trabzon'da halkçıların soldan sağa ve muhalefetten iktidara taşınmasının da yansımasıydı. Bu sürecin dönüm noktasını ilan eden Damar Arıkoğlu ve Refik Şevket, *İstikbal* gazetesinde Faik Ahmet'in saldırılarına *Halk* gazetesinde cevap veriyorlardı.³⁵⁹

Halk gazetesi, Ali Becil, Sayı: 1, 24 Nisan 1339 [1923].

28 Haziran 1923'te seçimler yapıldı. Seçimlere de itirazlar oldu.³⁶⁰ 11 Ağustos'ta Meclis'in İkinci Dönemi başladı. 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kuruldu. Trabzon'da Barutçu ve çevresi programa da, partileşmeye de itiraz ettiler.

Trabzon'da İzzet Bey, Mustafa Suphi, Kahya'dan, Ali Şükürü'ye Topal Osman'a kadar aslında farklı görüşlerdeki kişilerin hedef olduğu bütün cinayetlerden Mustafa Kemal sorumlu tutuluyordu. Atatürk'e karşı sert bir tutum görülüyordu. Atatürk'ün fotoğraflarını yırtıyorlar, sinemada Latife Hanım ile birlikte filmlerde görülünce ıslık çalıyorlardı.”³⁶¹

359 “Trabzon'un ileri görüşlü, kıymetli evladlarından...” Ali Becil, “bir taraftan uğraşıyordu. Kendi başına hirabeler tertip ediyor, halkı irşat etmek azmini elden bırakmıyordu”, Arıkoğlu, s. 333.

360 *Zafer* gazetesinden: “Sürmene kazası müntehib-i sâni intihabatında bazı şikayetler olduğu ve mahkemeye kadar gittiği haber alınmıştır. Şikayeti mucib olan nokta, jandarmanın sandık başında mahalli heyet-i müteşebbis namzedlerinin gayrisine rey vereceklerin mahfuzen merkeze gönderileceği ve haps ve tevkif olunacağı yolundaki tehditler imiş. Reyine gayrin müdahalesini istemeyen sahib-i şuur bazı kimseler keyfiyeti zabıt varakaları ile tespit ederek müddei-i umumiye ihbar eylemiştir”, Sayı: 22, 28 Haziran 1923, aktaran Albayrak (2010), s. 276.

361 Ekrem Rize (1971), *Bugünkü Türkiye*, İstanbul, s. 435. Ekrem Rize'nin, Trabzon'da Mustafa Kemal taraftarlarının egemenliği için verdiği mücadele karanlıkta kalmıştır. Cevdet Alap ondan “O

Trabzonlular için tek muhalefet odağı Kazım Karabekir kalmıştır. Karabekir'in Trabzonlularla Erzurum arasında bağlantıyı kurup oradaki örgütlenmeyi yerellikten kurtarmış olduğu bilinmektedir. Erzurum'da bulunduğu müddetçe Trabzonlularla gizli, açık bağıını sürdürmüştür. Bu kişilerden biri de Kırallı Hasan Tahsin Bey'dir.³⁶²

Sürmene'ye, Kurtuluş Savaşı döneminde Rıfki Kulaç'ın ak-raba, hısımları ve komşularına daha yakından baktığımızda (yukarıda özellikle sözü geçen Ahmet ve Şevket Kulaç'ın da öncülük ettiği örgüt etkinlikleri dışında) öncelikle Hasan Tahsin Kırallı'nın oynadığı rol ortaya çıkmaktadır. Muhacir çıkmayarak³⁶³ 1916-17 yıllarında Rus işgali boyunca belediye başkanlığı görevini üstlenmiş olan Hasan Tahsin Bey, işgalci Rus kuvvetleri ve yerli Rumlarla Müslümanlar adına ilişkileri yürüten kişi olmuştur.

sıralar kurmay yüzbaşılardan Ekrem isminde bir zat –ki daha sonraları Rize milletvekili olmuştur– Trabzon'a geliyor, Ali Becil, Süleyman Mahir ve daha adlarını hatırlayamadığım gençleri etrafına alarak *Güzel Trabzon* gazetesini çıkarıyor ve karşı tarafla mücadeleye giriyordu" diye anlatır ve sonuçta bir 'yabancı'ya bu kadar rol verir; Alap, s. 85. Mete Tunçay ondan, "Kitabından övünen bir kimse olduğu anlaşılan..." diye söz eder, Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Y., İstanbul, s. 53.

362 Kazım Karabekir, günlüğüne 28 Ağustos 1922'de şu notu düşer: "Öğle yemeğine Soğuksu'da Kırallı Hasan Efendi'nin davetine gittik. Vali ve Sabit Paşa da vardı. Akşam Eytam Sanayi Mektebi'ne davetliydik", *Günlükler*, s. 809.

363 Trabzon ve Sürmene'de muhacirliğin getirdiği yıkım çok büyüktür. Yalnızca Kulaç ailesinden örnek vererek, Polat kolundan Ömer Usta'nın torunu Ahmet Kulaç, Rusya'dan Sürmene'deki evini yaptırmaya geldiğinde işgal başlar ve eşi Gülizar, oğulları İsmail, İbrahim, Süleyman ve İlyas, kızı Zeynep, İsmail'in eşi Seher, Ahmet Kulaç'ın kızkardeşinin oğlu Ali Kömürcü'nün kayığıyla Sinop'a doğru yola çıkmışlardır. Rus gemilerinden korunmak için Fatsa'ya çıktıklarında Ruslardan ve sığınmadan korunmak için Tepeköy'e çıkmışlar, orada Ahmet Kulaç ölmüş ve defnedilmiştir. Fatsa'da da İsmail ve Seher Kulaç'ın küçük kızı ölmüştür. Seher, kayıkla giderlerken ölmüş ve kayık kıyıya çekilerek oradaki cami mezarlığına gömülmüştür. Kundaktaki İlyas da kayıkta ölmüştür; İlyas Sinop'a kadar götürülerek orada defnedilmiştir. İsmail Kulaç Sinop'ta iki yıl vekil öğretmenlik, altı ay Sinop mutasarrıflığında tahrirat kalemünde memurluk yapmıştır. Sürmene'nin kurtuluşu üzerine kalanlarla dönen İsmail Kulaç (1899-1959) öğretmenlik, ticaret, Ziraat Bankası Sürmene Sandığı muaviniği yapmış, Of'ta müdür olduktan sonra emekli olana kadar çeşitli illerde çalışmıştır. Rıfki Bey'in ailesi de Ordu Çambaşı'na kadar gitmiş, kız kardeş Zeynep orada ölmüştür (Günay Yıldız, 25.8.2019 günlü not.).

Ruslar Trabzon'a kalıcı olmak amacıyla geldikleri için Rumlarla Müslümanlar arasında ayırım yapmamaya çalışmış ve imar faaliyetine girişmişlerdir. Hasan Tahsin de Sürmene-Of yolunun mütaahhitliğini almıştır.

Müslümanlar Sürmene'den muhacir çıkarken, yerli Rumlar ve Batum ve çevresinden gelen Sürmeneli Rumlar Müslümanların terk ettiği ev ve topraklara el koymak istemiş ve giden Müslümanların akraba ve komşuları buna karşı koymaya çalışınca çatışmalar çıkmıştır. Özellikle yaylalarda Rum ve Müslüman çeteleri oluşmuştur. Rumların, esnafılık yapan Asımçebioglu Ferhat, Kırallizade İsmail ve İdris Kulaç'ın oğlu Kulaçzade Hamdi için, satın aldıkları yiyecekleri Türk çetelere taşıyor iddiasıyla Ruslara ihbarda bulunmaları üzerine yapılan aramada bir şey bulunamamış olmasına karşılık evinde bulunan Ferhat kurşuna dizilmiştir.³⁶⁴

Çatışmaların artması, yaylalarda tecavüz olay ve girişimlerinin çoğalması ve Türklerin coğrafyadan yararlanarak saldırılara karşı koymaya başlaması, böyle bir saldırıda Mezere (Yılmazlar) köyü Lummiye (Esenler) mahallesinde bir kadına saldıran Rumlara karşı koyarken müdahale eden iki Rus askerinin öldürülmesi üzerine Ruslar tarafından köyün 48 hanesinin tamamının yakılması, gerilimi iyice arttırınca, Rus yetkililer Aksu köyünden Koca Baraşkava, Çikoli köyünden metropolin oğlu ve eski pasaport memuru Anesti adlı Rumlarla Kırallizade Hasan Tahsin, Sargona'dan Kalaylıoğlu Hüseyin ve Sohüm'da ticaret yapmış olan Aksu köyünden Malkoç Mehmet Ali'yi Türklerin temsilcisi olarak görüşmeye çağırdılar. Görüşmenin mahkemeye dönüşmesi ve üç Rum'un iki toplum arasına nifak sokmaktan suçlu bulunması üzerine Rumlar,

364 Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, 400-403.

bir Fransız subayın da gözlemcilik yaptığı Rus heyete hakaret ederler ve hapsedilirler. Rumların hapsedildikleri yapıyı beklemek görevini de İdris Kulaç'ın oğlu Hamdi Efendi yüklenir.³⁶⁵

Rumların şikayeti üzerine Kırallızaade Hasan Tahsin de bir süre Batum'da tutuklu kalır. Fakat Bayburt'u işgal etikten sonra yol çalışmalarına ve yerli halkla iyi ilişkilere daha da önem veren Ruslar, Hasan Tahsin Efendi'nin yol inşaatındaki taşeronluğundan yararlanmayı sürdürürler. Birçok Türk için açlığa karşı tek çare olan inşaat işçiliği bölgede asayişin de güvencesi olmuştur. Hasan Tahsin Efendi bu başarılarından sonra Rusların Trabzon'daki liman inşaatının bir bölümünün de mütahitliğini almıştır.³⁶⁶

Bolşevik Devrimi'nden sonra Türk askerinin Sürmene'ye girmesi üzerine birleşen çeteler de merkeze inmiştir. Humurgan'a geldiklerinde Halanık ve Gölonsa'daki Rumların üzerine gitmek isteyenler olmuştur. Bu grubun önüne Kırallı Hasan Tahsin ile Çebioğlu İsmail çıkarak, Rumlardan kötülük yapanların kaçtıklarını, kalanların bir kötülüğünün görülmediği onun için onlara saldırılmaması gerektiğini söyleyerek grubu engellemiştir.³⁶⁷

Kazım Karabekir'in yetim çocuklara ve okullara verdiği önem sonucu olarak bölgesinde yetimhaneler açması ve yetimhaneleri özel eğitim veren okullara dönüştürmesi, daha önce de eğitim konusunda hayır işleri yapan³⁶⁸ Hasan Tahsin

365 Bu üç Rum Batum'a sürülür ve oradaki etkili Rumlar tarafından kurtarılır ve dönerler. Kırallızaade Hasan Tahsin, Kalaylıoğlu Hüseyin ve Malkoç Mehmet Ali'yi öldürmeleri için çetecilikten yakalanan Putputoğlu Mustafa ve oğluna ödeme yaparlar. Ancak baba oğul Sürmene'ye geldikten sonra Rumlara onları kandırdıklarını söylerler (Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, 405-407).

366 Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, s. 408 ve Malkoç (2007).

367 Bilgin (1990), *Sürmene Tarihi*, 412.

368 Hasan Tahsin Bey, 1919'da Sürmene'de öğretmen maaşlarının ödenemediğini öğrenince bunları karşılamıştı.

Eytam Mektebi öğrencileri ve öğretmenleri Muhsin ve İsmail Kulaç.

Kıralı için de örnek oluşturmuştur. Hasan Tahsin Kıralı, Sürmene’de 140 öğrencinin öğrenim gördüğü, Kulaçzade İsmail ve Muhsin beylerin de öğretmenlik yaptığı Eytam Mektebi (Yetim Okulu) açmıştır.³⁶⁹

Karabekir’in Erzurum’da açtığı yetimhane öğrencilerinin Sürmene’de bir oyun sahnelemeleri, Hasan Tahsin Kıralı’ye de ilham vermiş ve Sürmene Eytam Mektebi’nin hazırladığı oyun önce Trabzon’da oynanmış, daha sonra İstanbul, Ankara, İzmir turuna çıkmıştır.³⁷⁰

369 Sabri Malkoç (2007), “Hasan Tahsin Kıralı”, *Tekne Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 14, Ekim-Kasım-Aralık, s. 16-19. BOA, MFMKT./1240-49-0. H-29-04-1339 [10 Ocak 1921], “Sürmene’nin Hamurgan ve Zarha mekteplerinin maaş ve masraflarını tesviye eden Kıralizade Hasan Efendi’ye üçüncü rütbeden bir kıta Maarif Nişanı verilmesine dair.” Bir Eytam Mektepli için bkz. Selami Öksüz (2007), “Yaşayan Son Eytam Mektepli Fidaye Kıralı”, *Tekne Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 14, Ekim-Kasım-Aralık, s. 20-23.

370 Sabri Malkoç (2007), “Üniformalı, Bando Mızıkalı Yetimler Sürmene Eytam Mektebi”, *Tekne Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 11, Ocak-Şubat-Mart, s. 21-23.

Öğrenci topluluğuna başkanlık eden Hasan Tahsin'in oğlu Kırallı Ali Bey'dir.³⁷¹ Ali Bey, Trabzon'da 20 Ocak 1921'de kurulan İdman Ocağı'nın 28 Ağustos 1922'de fahri başkanıdır ve konumuz açısından daha da önemlisi Kazım Karabekir de kulübün hamisi olmuştur.³⁷² Kazım Karabekir 25 Ağustos 1922'de 50 kişilik müfereze ve Eytam Mektebi öğrencileriyle Trabzon'a gelmiş, 7 Eylül'de Büyük Taarruz ve 9 Eylül'de İzmir'e girildiğinin haberi Trabzon'a ulaşarak görülmemiş coşkuyla kutlanmış, yüzlerce zafer takıyla süslenen şehirde ayrıca spor şenlikleri yapılmış, Karabekir Kurtuluş Savaşı'nın kahramanı olarak günler boyunca, şehirde kaldığı 9 Ekim'e kadar en gösterişli biçimde ağırlandır.³⁷³

Sürmeneli Kırallı Ali Bey'in başkanlığındaki Eytam Mektebi öğrencilerinin tiyatro turnesinde, Ankara'da, Latife Hanım yetimlerle ilgilenir ve onlara çeşitli armağanlar verirken, Mustafa Kemal oyunu izlememiş ve çocukları da kabul edememiştir. Bu durum, Karabekir esinli yetimhane düşüncesinin de, Karabekir'e büyük ilgi gösteren Trabzonluların da Mustafa Kemalce hoş görülmediği yorumlarına yol açmıştır.³⁷⁴

371 Hasan Tahsin'in ilk eşinden oğlu Ali Rıza Kırallı (1892-1932) babasıyla inşaat ve ticaret işleri yapmış, Rus şirketlerin acenteliğini almıştır. Trabzon'da vilayet genel meclisi üyeliğine seçilmiştir; S. Malkoç (2007).

372 Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Atilla Bölükbaşı (2011), *Trabzon'da Spor*, Trabzon, 1. Cilt, s. 170-179.

373 Karabekir 25 Ağustos 1922'de Trabzon'a gelmiş, 4-5 Eylül'de Rize ve Sürmene'yi ziyaret ettikten sonra tekrar Trabzon'a gelerek 9 Ekim'e kadar burada kalmış, eşrafla görüşerek bütün kurumları ziyaret ve teftiş etmiştir. Karabekir Cumhuriyet'in ilanı sırasında da Trabzon'dadır ve 27 Ekim'den 5 Kasım'a kadar, Kars zaptı merasimleri de dahil olmak üzere şehirde ağırlanır; bkz. Karabekir (2009), *Günlükler*, s. 809-818, 882-883.

374 Enbiya Kırallı'nın anlatılan Sürmene'de anlatılmış olanları aktarışı ve yorumlayışı şöyledir: "... Temsile bir gün kala, köşkten bir subay gelip okulun başındaki Hasan Tahsin Kırallı'nın büyük oğlu Ali Kırallı'ya 'yirmi dört saat içinde Ankara'yı terk edin!' emrini tebliğ edince herkes yıkıldı. Öğrencilerin ağlamalarına dayanamayan Latife Hanım, onları İzmir'e gönderir ve kendi köşkünde ağırlandıklarını sağlar... Okul İzmir programını bitirip Sürmene'ye döndüğünde, Hasan Tahsin olayların şifrelerini çözmekte zorlanmamış ve ani bir kararla bütün giderlerini karşıladığı ve ancak dört yıl yaşatabildiği okulunu hemen kapatır... Mustafa Kemal, bütün olumlu gelişmelerine karşın, Karabekir'e karşı hep mesafeli durmuştur. Sıkı bir İttihatçı olarak bildiği Hasan Tahsin Kırallı ile olan ilişkilerini de hiçbir zaman tasvip etmediği gibi, onları imkanları ölçüsünde de izlemeyi tercih etmiştir. Öylesine izlemiştir ki, Suphilerin öldürülme planlarının yapıldığı süreçte, Hasan Tahsin'in

b) Son Solcu Esat Ömer, Son İttihatçı Faik Ahmet ve Trabzon'da CHP İktidarı

Atatürk 15-17 Eylül 1924 günlerinde bu ortamda Trabzon'u ziyaret etti.

Atatürk'ün Trabzon ziyaretinde verdiği mesaj, muhalefetin örgütlenme çalışmalarına yönelik olarak “bî- taraf değil bir taraf” olduğudur. Trabzon Belediyesi'nde verilen yemekte Trabzon'la ilgili olarak şunları söylemiştir:

hemen bütün Trabzon halkını yekpare bir samimiyet kitlesi halinde gördüm. Kadınlarının, çocuklarının, ihtiyarlarının gözlerinde yaş gördüm. Bu ne fart-ı tahassüs, bu ne şefkat, bu ne yüksek asalettir. İtiraf etmeye mecburum ki, bugünkü müşahede ve mahsusatımın bu kıymetli memleket ve muhterem halkı hakkında bende hasıl ettiği fikirleri, kanaatleri, bugüne kadar hiçbir vasıta bu derecede temin edememişti. (...) Bugün çok mesudum. Çünkü beni sevdiklerini görmekten menden bu meşum şerait kamilen bertaraf edilmiştir...”³⁷⁵

Atatürk'ün deyişiyle Trabzon halkının kendisini nasıl sevdiğini görmesini engelleyen “meşum şerait kamilen bertaraf” edilmiştir. İttihatçılar veya İttihat ve Terakki örgütü ortada kalmadığında da yerel iktidarlarını sürdürecektik gücü kendilerinde hissedenler artık susturulmuş, Trabzon eşrafından oluşturularak örgütlenen Halk Fırkası taraftarları karşısında zayıflamıştır.

yakın akrabası Maksut'u kurtarmak için Karabekir'le olan şifreli telgraflardan bile haberi vardır ve Ankara'nın kindar tutumunda, bunun da payı büyüktür...”, Enbiya Kuralı (2015), s. 425-426.

375 *Trabzon'dan Atatürk'e*, Trabzon, 1981, s. 225. Atatürk son Trabzon gezisinde 1937'de, mallarını hazineye devrederken “Trabzon beni sevmez sanırdım. Trabzon'daki tezahürat karşısında şimdi anladım ki bu millet bana bir kadeh rakı ile bir parça leblebi verir” (s. 191) derken, anlaşılan on küsur yıl sonra Trabzon'a yönelik değerlendirmelerinde aynı duyguların etkisi altındadır.

"Kıralizade ve mahdumu yetimlerinin garbe seyahatleri münasebetiyle Trabzon Ferah Lokantası sahibi Namık Baba tarafından yetimler şerefine verilen ziyafet, 27 Mayıs 39 [1923]"

Atatürk'ün Trabzon'a gelişinin ikinci günü 16 Eylül 1924'te Bekir Sukuti Kulaksızoğlu *Yeni Yol*'u yayınlamaya başlayacaktır. Bekir Sukuti Giresun'da 100 sayı çıkmış bulunan gazeteyi Trabzon'a taşıma kararı almış ve Trabzon'daki ilk sayısını Mustafa Kemal'in şehre geldiği güne denk getirmiştir.³⁷⁶ *Yeni Yol*, Rıfki Bey'in Moskova dönüşü başyazar olacağı gazetedir.

Ancak Mustafa Kemal'in Karabekir'e yapılan ağırlama ile iter istemez karşılaştırma yapılarak, durumdan memnun kalmadığı o zamandan itibaren Trabzon'da anlatılan bir durumdur.³⁷⁷ 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

376 Bekir Sukuti, Kunduracılar Caddesi'ndeki askıya çıkarılan metruk, üç katlı ve zemin katında makineleri olan Serasi Matbaası'nı Haziran ayında satın almıştır; bkz. Hüseyin Albayrak (2010), s. 301.

377 Bkz. Alap, "Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa çok parlak, Ankara'nın dikkatini çekecek kadar parlak bir törenle karşılandı" (s. 75) derken Mustafa Kemal'in de memnun kalmadığını açıklar: "... her nedense pek umulduğu ve umduğu değer ve derecede bir karşılama yapılmadığı için olacak Trabzon'dan hoşnut kalmadığı bazı belirtilerden sezilmiştii..." (s. 90). Bkz. M. K. Sayıl

kurulup Kazım Karabekir başkan olduğunda³⁷⁸ yeni seçilmiş Trabzon milletvekilleri Ahmet Muhtar Cilli (1857-1958) ve Eyüpoğlu Rahmi'nin (1877-1952) bu fırkaya girmesiyle Trabzon'da muhalefet kendisini hemen göstermiş³⁷⁹ ve fırka Trabzon ve kazalarında hızla örgütlenmiştir.³⁸⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon merkez idare heyeti ve parti beyannamesi 10 Ocak 1925'te Vali Sait Bey'e verilmişti. Fırka idare heyeti Doktor Hayrettin Rıza Bey, Avukat Kadri Mesut, Avukat Mustafa Haydar, tüccar ve eşraftan Hacı Ali Hafızade Osman Efendi, idare meclisi üyelerinden Muharrem Efendi, tüccardan ve belediye meclisi üyelerinden Hacı Mollazade Ali ve Emir Alizade Hami Efendi ile vilayet katipliği ve temsilciliğini üstlenen Avukat Barutçu Faik Ahmet Bey'den oluşmuştu. Fırka Uzunsokak'ta Reji dairesi karşısındaki eski İsviçre Konsolosluğu'nu parti binası olarak seçmiş ve 23 Ocak'taki izdiham yaşanan açılış töreninde ilk konuşmayı mebus Hafız Mehmet Efendi yapmıştı.³⁸¹

(2011), s. 118-121.

378 Fırkanın başkanı Kazım Karabekir, genel sekreter Ali Fuat Paşa, ikinci başkan Dr. Adnan [Adivar], idare heyeti üyeleri Erzurum mebusu Rüşü Paşa, İstanbul mebusu İsmail [Canbolat], Ezincan mebusu Sabit Bey, İzmit mebusu Şükrü, Trabzon mebusu Muhtar, Sivas mebusu Halis Turgut, Bursa mebusu Necati, Ordu mebusu Faik beylerdi.

379 Meclis'te 29 mebus Terakkiperver Fırka'ya girmişti. Bu mebuslardan 6'sı İzmir Suikast davası nedeniyle idam edildiler, 13'ü de tekrar seçilemediler ve siyasi yaşamları bitti; bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek-Parti ...*, s. 108-109. Trabzon'dan bu iki milletvekiline çekilen tebrik telgrafları ve cevapları için bkz. Veysel Usta (1994), "Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 126, Haziran, s. 27-28.

380 Kazalarda Fırkanın örgütlenmesi ve yönetimleri için bkz. Veysel Usta (1994), "Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu", s. 30-31. Cevdet Alap'a göre "Hacısı, hocası, genci, ihtiyar Terakkiperver Fırka'ya akın eder gibiydi", s. 85.

381 Açılış günü için bkz. Usta (1994), s. 29-30. 18 Şubat günü açılan Sürmene şubesinin yönetimi Azızağazade İsmail Efendi başkanlığında Bazıade Yakup Ağa, Hacıbeyzade Cafer Efendi, Hacı Yakupzade İlyas Efendi, Küçükbalazade Esat Ağa, Kancazade Alay Bey ve Hacıkürdzade Osman Efendi'den oluşuyordu; Usta, s. 31. Eski vali ve Trabzon belediye başkanı Kazazade Hüseyin Efendi'nin evinde kalan Hamit Bey'e fırkanın katiplik görevi önerilmiş ancak kabul etmemişti. Salih Zeki de idare heyetine girme önerisini reddetmişti; *İstikbal* gazetesinden (16 Kanun-i sani 1341, 17 Kanun-i sani 1341) aktaran Recep Çelik (2013), *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora tezi, Trabzon, s. 163.

Güzel Trabzon'un 1922'de kapanışından, Mustafa Kemal'in Trabzon ziyaretine ve Terakkiperver Fırka'nın kuruluşuna kadar geçen sürece dönüp tekrar, bu kez Trabzon'un son solcusu Esat Ömer açısından ve son İttihatçı Faik Ahmet'in açılardan bakalım. Esat Ömer perdenin sonunda yurt dışına kaçacak, Faik Ahmet İstiklal Mahkemesi'nce cezalandırılmaktan zor kurtulup tamamen siyaset dışı kalacaktır. Fakat 1937'de Faik Ahmet siyasete geri çağrılıp sonunda 1939'dan (1954-57 dönemi hariç) ölene kadar milletvekili, bakan ve başbakan yardımcısı, muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi'nin grup başkan vekili olacaktı. Esat Ömer'in Batum'da veya Moskova'da ölüm yeri ve yılını bilemiyoruz, fakat Moskova Radyosu'ndaki yayınları nedeniyle 1950'de vatandaşlıktan çıkartılıp malvarlığına el konulacaktı.³⁸²

1922'de *Güzel Trabzon* gazetesine şehirdeki etkinliğini kazandıran yazarlarından biri Esat Ömer'di; 1918'lerden itibaren Trabzon'un tanınan şair ve yazarları arasına girmiş, 1922'den 1925'e kadar Trabzon basın ve siyaset yaşamında "sol"un son açık temsilcisi olarak yer almıştı.

Eyüboğulları'ndan Maçkalı Esat Ömer (1895-?)³⁸³ muhacirlik dönüşü Trabzon'da yayınlanmakta olan *Ferî, Genç Anadolu* gibi dergilerde anı, şiir, makale, seyahatname ve öyküleriyle

382 Üzerine kayıtlı gayrimenkul hazineye intikal ettirilmiştir; bkz. Usta, 2012, s. 74. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun ağabeyi Sabahattin Eyüboğlu'na yazdığı 18 Nisan 1948 tarihli mektupta konuyla ilgili şu paragraflar vardır: "... Dün Beyazıt'ta çocuklardan duydum, Baku radyosunda bir Eyüboğlu varmış! 'Ben Maçka'nın bilmem ne ilçesinden, Eyüboğullarından Esat Ömer Eyubi' diyerek kendisini tanıtıyormuş. (...) Şu otuz sene evvel Trabzon lisesinde Türkçe derslerine giren garip kişi olacak. Hani ressam Ömer'i davet eden. Bizim Eyüboğlu adına musallat olan damgayı şimdi anlar gibi oluyorum. Bu zat Baku radyosunda bu isimle şakımaya devam ederse, bizim başımıza işler çıkarırlar. Bunu daha iyi bir yerden araştırmak mümkün olur mu bilmem. Halit Ziya Bey'in sana niçin mektup yazmadığını da ben buna yordum. Yağmurdan nem kapan vatandaş..." (Bedri Rahmi Eyüboğlu (1985), *Kardeş Mektupları*, haz. Mehmet Hamdi Eyüboğlu, Bilgi Y., Ankara, s. 279.

383 Bkz. Veysel Usta (212), "Trabzon'da Bolşevik Bir Aydın: Kahkahacı Esat Ömer Fyyubi Hayatı, Siyasî Kişiliği, Gazeteciliği, Şair ve Yazarlığı", *Müteferrika*, Yaz, Sayı: 41, s. 107-163.

dikkat çekmiştir. Batum'a geçmek üzere 15 Ağustos 1921'de Trabzon'a gelen Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin'le şehirde kaldıkları süre boyunca ilgilendiği bilinmektedir. İkili Meydan kahvehanesinde Trabzon'un yazar, şair ve öğretmenleriyle Bolşeviklik sohbeti yapmışlar, hatta bu günlerde artık solcu avına çıkmış olan Kahya'nın tehdidinden onları Hacı Kadı-zade Mahmut [Sayıl] kurtarmış, konağında misafir ederek ertesi gün gemiye bindirmişti.³⁸⁴ Esat Ömer'in bu gençlerden ne kadar etkilendiğini bilemeyiz³⁸⁵ fakat Trabzon'da 1920-22 arasında esen sol rüzgarları zaten anlatmış bulunuyoruz. Esat Ömer'in de 1922 baharında bir süre Rusya'ya gitmiş olduğunu 17 Nisan 1922'de *Güzel Trabzon*'da yayınlanan "Batum'da On-beş Gün" başlıklı yazısından anlıyoruz.

Esat Ömer bundan sonra kızışan İttihatçı Kahya ile Barut-çu iktidarına karşı duruşuyla Ali Becil ve *Güzel Trabzon* çevresiyle işbirliği içine girmiştir. Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti'ne verilen 16 Ocak 1922 tarihli Kahya Yahya'nın kötülüklerini sıralayan şikayet dilekçesinde onun da imzası vardır.³⁸⁶

Halkçılar *Güzel Trabzon*'u kapatıp 24 Nisan'da *Halk*'ı çıkarmaya başlayınca, Esat Ömer 18 Mayıs 1922'den itibaren kendi *Kabkaha* adlı mizah dergisini yayınlamıştır. Artık Esat Ömer'in İttihatçılar karşısında Ankara Hükümeti'nin çizgisindeki yöneticiler, kadrolar ve gazetecilerle ilişki sona ermiş, onlara karşı da muhalefete başlamıştır. 30 Ağustos 1922 tarihli

384 M. K. Sayıl'ın amcası, s. 66; Vâlâ Nureddin (1965), *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 202. Mahmut Sayıl, "genç yaşında Batum'a, Baku'ye, Tiflis'e gider gelirmiş. Rus kadınlara hayranmış. Rus ihtilalinde Tiflis'teymiş...", M. K. Sayıl (2011), s. 23. Kardeş, CHP milletvekili Arif Sayıl belki değil ama Mahmut Sayıl Rıfki Kulaç'ı (daha sonra Şehir Kulübü'nde de göreceğimiz gibi) ve özellikle ağabeyi Mustafa'yı herhalde tanıyordu.

385 Vâ-Nû, Esat Ömer'i "Son derece tesirimiz altında kalıyordu. Bizden fazla fikirlerimizin taraflısı oluyordu" diye tanımlasa da (s. 204) inandırıcı gelmiyor.

386 Mehmet Bilgin (1994), "Trabzon Basın Tarihi'ne Katkı", *Müteferrika*, Kış, s. 27. Aybars, Esat Ömer'le birlikte Şairzade Ziya, Hacı Bilal Ağazade Behçet Bilal, Türkoğlu Ahmet'in de adlarını verir, bütün imzacılar sayılmamıştır, s. 178.

Kabkaba'da yayınlanan mizahi "Geliyor" şiiri, Trabzon'a gelen muhalif Ali Şükrü ile hakaret içeren mısralarla alay etmekteydi.³⁸⁷ 10 Mart 1923'te ise hedefinde Dahiliye vekili Ferit Bey vardı. Ferit Bey'e yönelik ağır alay içeren, vekilin ağzından (mizahi) bir mektup yayınlamıştı.³⁸⁸ 7 Mayıs 1923 tarihli "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" başlıklı açık mektupta ise "yeni kurulacak düzenin eşitlik, hak ve adalet esasına dayanması, hatta işçi ve köylüleri esas alması gerektiği belirtiliyordu. Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte, devrimler aşamasında da sistemin kimi uygulamalarını antidemokratik bulduğu için şiddetle" eleştirmektedir.³⁸⁹

İstikbal gazetesi Cumhuriyet'in ilanının halk açısından bir değişiklik getirmediği propagandası ile Ankara Hükümeti ve Halk Fırkası örgütlenmesine karşı veryansına devam etmekteydi; eski ve kirli elbiseleri, yanında cılız ve hastalıklı bir Anadolu köylü kadını betimlemesi ile Ankara'ya onun ağzından şöyle seslenmekteydi: " (...) bir şeyler demek istiyordu. Şikâyet mi ediyor, hidmet mi ediyordu ne! Fakat sözlerinin son cümleleri top sesleri kadar canlıydı; Biz bu hale size keyif, saltanat kurmak için mi geldik, hani bizim refahımız, hani bizim saltanatımız!"³⁹⁰ Esat Ömer de Cumhuriyet idarecilerine küfrettiği iddiasıyla gözaltına alındığında, onun, Cumhuriyet idarecilerine veya Cumhuriyete değil, "bilhassa hâkimiyet-i

387 Şiirden alıntılarla: "Geliyor darbe-i ihsan ile menkub olarak/ Uymadı fikrine kes, şimdi girizan geliyor/ Geliyor mahfel-i yarana ümitlerle yine/ Yeni bir maarife mürdem-i çeşman geliyor/ Ey Muradsız, geliyor dersin amma kim geliyor/ Ali Şükrü denilen eşheb-i devran geliyor"; Veysel Usta gazetesinin bu sayısı mevcut olmadığından bu notu Mahmut Goloğlu'nun arşivinden almıştır, bkz. Usta (2012), s. 59.

388 "Dahiliye Vekili Ferit Bey'den Mektup", "... Hatırlınızdadır, mebus olmak için makaleler yazıyordum. Nihayet oldum. Baktım ki İstanbul'da nazır olmaktan iş geçti. Doğru Anadolu'ya geçtim. Maliye vekili oldum. Sanki hep geçenler, vatan millet aşkıyla mı geçti? İstanbul işgal olmasaydı, Yunus Nadi gibi adamlar bu tarafa geçecek miydi?..." ; aktaran Usta (2012), 95-96.

389 Veysel Usta, Mustafa Çulfaz (2010), "Trabzon'da Tek Sayı Çıkmış Muhalif Bir Dergi: Mihrâk", *Kıyı*, Sayı: 212, s. 10-14.

390 *İstikbal* gazetesi, 1 Teşrin-i sâni 1339/1923, Sayı: 1053, Çelik, s. 107.

milliyeeye set çekmek isteyenlere, cumhuriyetçi görünmek isteyen sahtekârlara küfrettiği” savunmasına da *İstikbal* gazetesi (3 Teşrin-i sâni 1340/1924, Sayı: 1325) yer vermektedir.³⁹¹

Kahkaha sanat ve edebiyat sayfasıyla, bilmece ve fıkralarıyla okuyucu kitlesini genişletmeyi bilmiş ve Esat Ömer şehrin önemli simaları arasında girmiştir.³⁹² Bu günlerde başlayan öğretmen okulu [Darülmuallimîn] öğrencileri boykotundaki yeriyle de Esat Ömer’in Trabzon’daki artan etkisini gözlemlemek mümkündür. Öğretmen okulu 4 yıldan 5 yıla çıkartılınca yurt çapındaki 14 öğretmen okulunda üç gün süren boykot çağrısı yapılmış ve Trabzon’da da 22 Kasım 1924 günü boykot kararına uyulmuştu.³⁹³ Boykottaki öğrencilerin bir kısmı otellere veya ailelerin yanına yerleşirken bir kısmı da kahvele- re yerleşmiş ve bu öğrencilerin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için esnaf ve halktan yardım toplanmasına gayret gösteren de Esat Ömer’dir.³⁹⁴ Esat Ömer’in yardımcısı ise, babasını ilkokuldayken yitirip Sürmene maliyesinde mülazemetle çalışan ve mal müdürünün zeka ve çalışkanlığıyla dikkatini çekip onun yardımıyla Trabzon’da Darülmuallimîn’e başlamış olan Hacı Yakupoğlu Zeki [Baştımar]’dı. Sürmene’nin Baştımar köyünden, Trabzon mebusu Hafız Mehmet’in akrabası olan Zeki, ölen kardeşiyle ilgili şiiriyle de şehirde ilgi toplamıştı. Kendisi de şair olan Esat Ömer, gazetesinde Zeki’nin şiirlerini yayınlamıştı.

391 Aktaran Çelik, s. 107.

392 Usta (2012), s. 63.

393 Birçok merkezde olduğu gibi, 1920’de kurulan Trabzon Muallimler Cemiyeti 1922’de Trabzon Muallimler ve Muallimler Cemiyeti’ne dönüşmüştür; 1926 yılında *Trabzon Muallimler Birliği Mecmuası* yayın yaşamına başlamış, ancak iki sayı yayınlanabilmiştir.

394 Usta (2012), boykotun anlatımı için s. 63-69.

Kahkaha’nın Hakkı Tarık Us Koleksiyonu’ndaki tek sayısı, Sayı 6, 18 Haziran 1338 [1923].

O zaman "grev" denilen boykotta Hacı Yakupoğlu Zeki ile birlikte Erzurum Kongresi delegesi Kulaçzade Ahmet Efendi'nin oğlu Nedim, Dağıstanlı Sadık, Tirebolulu Ömer Lütfü başı çekmekteydi. Mehmet Bilgin'in Sürmeneli emekli öğretmen Halim Gencoğlu'ndan³⁹⁵ (1905-1990) aldığı bilgiye göre öğrenciler birer hafta uzaklaştırma cezası alırken, boykotun lideri olarak görülen Nedim okuldan atılmış ve ailesiyle Van gölü kıyısında İskele köyüne yerleşmiş³⁹⁶, "ömrünün sonuna kadar da ideale bağlı kalmıştır."³⁹⁷

Meclis-i Umumi üyesi Kırallıade Hasan Tahsin Efendi'nin oğlu Ali Efendi, öğrencilerle okul yönetiminin arasını bulmaya çalışmış ve öğrencileri tekrar okula kabule etmesi için okul müdürü Mustafa Reşit Tarakçoğlu'nu ikna etmiştir. Boykottan sonra Esat Ömer'le Zeki Baştımar'ın ilişkisi iyice artmış, öğrencinin zeka ve çalışkanlığını gören müdür Mustafa Reşit

395 Mehmet Bilgin (1997), "Bir Cumhuriyet Neferi: Öğretmen Halim Gencoğlu", *Kıyık*, Sayı: 137, Ağustos, s. 13-20.

396 Nedim ve babası Ahmet Kulaç ailesinin Van'a yerleşimlerinde siyasal nedenler aranmakla birlikte, Sürmene'de yaşanan sel felaketinden sonra alınan iskan kararıyla denk gelmesi veya tesadüf etmesi de söz konusu olabilir. Kırzioğlu Erzurum Kongresi delegesi olarak Ahmet Kulaç'ın biyografisi bağlamında basitçe "...aşırı sellerden zarar gören Sürmeneliler arasında, devletçe arazi verilerek Van'a yerleşmiştir" demektedir; Kırzioğlu (1993), s. 217-218. Çağlayan, göç edenlerden çok Türkleştirme siyaseti olarak iskanın kullanımı üstünde durmaktadır; Bitlis, Tatvan, Van'a yerleşen Sürmeneliler için muğlak kalsa da 1933-34 tarihlerini vermektedir; Ercan Çağlayan (2015), "Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: XXII, s. 269-293. Başkaya, 5-7 Temmuz'da Of ve Sürmene'de yaşanan doğa olayının Of'ta 48, Sürmene'de 16 köyde yıkımlara yol açıp resmi rakamlara göre 147 kişinin yaşamına son verdiğini, binlerce kişinin açık kaldığını ortaya koyar. 1929 Ağustos'unda Maçka'yla başlayıp Bayburt'la devam eden tahliye çalışmalarıyla 1933'te 9.836 kişinin Van'da iskanına karar verilmiştir. Bundan sonra da göç, Van'a ve başka yerlere azalarak devam etmiştir; Muzaffer Başkaya (2015), "1929 Of-Sürmene Felaketi ve Bölgeye Etkileri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 18, s. 177-196.

397 Bilgin, s. 28-29. Ailenin Nedim'le ve kızkardeşi Nadire ile bağlantısının sürdüğü Hasan Kulaç'ın 24 Mart 1943 tarihli mektubunda görülmektedir: "9 Mart 1943 günü Van'da Nedim'den mektup aldım. (...) Nadire'nin kocası buraya geldi (...)." Rıfkı Bey'in kızı Sevgi Kotancı da 8 Temmuz 2019 tarihli notunda "Çocuklarımdan yalnız Nadire Hala'yı biliyorum. Onunla ilişkim ölünceye kadar devam etti" demektedir. Baba Ahmet Kulaç 1935'te Sürmene'de gömülmüştür. Mahmut Nedim Kulaç (1905-1969), annesi Vasfiye Hanım (öl. 1963) ve 1934 yılında evlendiği eşi Sürmeneli Sabriye Hanım (1914-1978) Van'da defnedilmişlerdir. Nedim Bey Van ve çevresinde tanınmış bir dava vekili olmuş, CHP içinde faaliyet göstermiş, Vanlı Ferit Melen'in kurucusu olduğu Güven Partisi'ne rağmen CHP içinde kalmıştır. Çocuk ve torunları Zonguldak, Balıkesir, İzmir'de yaşamaktadır.

de ona kütüphanede iş vermiştir.

Esat Ömer yazıları nedeniyle çeşitli baskılara uğrayarak gazetesi kapatılmakta kendisi de yasal takiplere uğrayarak zaman zaman gözaltına alınmaktaydı. Örneğin *Zafer* gazetesinde *Kabkaha*'nın kanun dışı bir emirle kapatılması üzerine vali vekili İhsan Bey hakkında dava açıldığı ancak dava dilekçesi de işleme konmadığından müddei-i umumi Hamza Bey'in de dava edileceği haberi verilmektedir.³⁹⁸ *Kabkaha*'nın duruşmasının 15 Mart 1924'e ertelendiği ancak gazetenin mürettip bulamadığı görülmektedir.³⁹⁹ 20 Mayıs 1924'te Kozan mebusu Ali Saip'le ilgili mizahi şiir nedeniyle de gazete yargılanmıştır.⁴⁰⁰

Atatürk 15-17 Eylül 1924 günlerinde Trabzon'u ziyaret ettiği *Kabkaha* dergisiyle ilgilenmiş ve Trabzon vilayet idaresini gafletle suçlayarak 17 Eylül günü gittiği Rize'den Dahiliye Nezareti'ne gizli şifre telgrafla gazetenin kapatılması için emir vermiştir.⁴⁰¹ Ömer Esat savcılığa çıkartılmadan bir gün nezarette tutulmuş, gazetesi 6 Ekim 1924'e kadar kapalı kalmıştır. Açılan rical-i cumhuriyete küfür davası nedeniyle değil, son duruşmanın yapıldığı 21 Ocak 1925'te kanun yürürlükten kalkmış olmasına rağmen men-i müskirat kanununa muhalefetten cezalandırılması talep edilmiş, temyiz yolu açık olmak üzere 30 lira para cezasına çarptırılmıştır.⁴⁰²

1925 yılı Türkiye'de "Atatürk devrimleri"nin ve Şeyh Said isyanının yılı olmuştur. Şeyh Said isyanı nedeniyle 3 Mart 1925'te

398 *Zafer*, 2 Temmuz 1339/1923, aktaran H. Albayrak (2010), s. 235. Bkz. Usta (2012), s. 76-77.

399 *İstikbal*, 22 Teşrin-i sani 1340/1924, aktaran H. Albayrak (2010), s. 235.

400 Bilgin 30; diğer davalar ve cezalar için bkz. Usta (2012), s. 81-883.

401 "Trabzon'da *Kabkaha* namında bir mizah gazetesi çıkartanlar Bolşevik'tir. Orada kimseye bir şey demedim. Fakat vilayeti idare edenlerin gafleti, uyku halindedir. Alakadar olunuz, tahkikat yapınız. Bu gazeteyi çıkaranları anlamakla beraber, gazetenin çıkmamasını temin ediniz. Gazete sahibi (...) Ömer Fevzi namında bir alçağın akrabasıdır", Bilgin, s. 29, Albayrak (2010), s. 238 ve 241.

402 Usta (2012), s. 81-82.

Takrir-i Sükun Kanunu kabul edilmiştir. 6 Mart'ta İstanbul'da 6 gazete (*Tevhid-i Efkar*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç*, *Sebilürreşat*) kapatıldı, onu İstanbul'da ve yurt çapında diğerleri izledi. Trabzon'da da *İstikbal*'in son 1426. sayısı 17 Mart 1925'te ve *Kahkaha*'nın son 169. sayısı 12 Mart 1925'te yayınlanarak kapanmışlardır.

Esat Ömer Eyyubi Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra da Trabzon'da "Halkın, Köylünün, Gençliğin Faydasına Çalışır" alt başlığıyla *Mibrak* adlı bir gazete çıkarmıştır.⁴⁰³ On günde bir çıkması hedeflenen gazetenin ilk ve tek-son sayısı 18 Nisan 1341 (1925)'de çıkmıştır.

Resimli Haftalık Gazete'de yer alan bir haberde, *Mibrak*'ın içeriği övülmektedir: "Trabzon gençlerinin çıkarmaya başladığı bu mecmuanın ilk nüshası, nazar-ı dikkati celbedecek mahiyettedir. Vilayet merkezlerinde şimdiye kadar emsalini görmeye alıştığımız yevmi gazetelerle mecmuaların yanında birçok hususiyetleri ihtiva eden *Mibrak*'ın naşirlerini tebrik etmeyi bir vazife biliriz. İkinci nüshasında okuyacağımız "Trabzon'da meslekî zümreler hakkında tedkikler ile Trabzon kadınlığını tahlil eden mühim bir makale ve beldevî edebiyat tedkikleri" *Mibrak*'ın mahiyetini kafi derecede karilerimize gösterebilir.

temenni ederiz ki Trabzon'un dünkü ve bugünkü iktisadi ve içtimai hayatını daha iyi bir surette aksedecek hale sokmaya muvaffak olurlar. O zaman *Mibrak* yalnız Trabzonluların değil şüphesiz bütün Türkiye'nin ciddi mecmualarından biri olur."⁴⁰⁴

403 Veysel Usta, Mustafa Çulfaz (2010), "Trabzon'da Tek Sayı Çıkmış Muhalif Bir Dergi: Mihrak", *Kıyı*, Sayı: 212, s. 10-14.

404 *Resimli Haftalık Gazete*, Sene 1, Sayı 1, 5 Nisan 1925, aktaran Hüseyin Albayrak (2010), s. 315. Usta ve Çulfaz (2010), *Kıyı*, sadeleştirilmesini yayınlamışlardır. Ancak kütüphanelerde (Zekeriya Sertel'e ait 'Resimli' adıyla başlayan yakın tarihli dergilere karşılık) bu tarihli bu adla gazete bulunmamaktadır.

Bir sayıyla İstanbul'da dikkati çeken derginin Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra herhalde yaşaması pek kolay değildi. Kanunla birlikte basına ve muhaliflere (ve Terakkiperverlere) karşı baskı artmıştı. Ankara İstiklal Mahkemesi Savcılığı, Trabzon Terakkiperver Fırka idare heyetinin yakalanarak gizli bir şekilde gönderilmeleri hakkındaki yazı hazırladı ve Trabzon'da Hacı Ali Hafızzade Ömer Efendi ile idare meclisinden Ziya Bey tutuklandı, Ömer Efendi ile Ziya Bey'in evlerinde ve Ömer Efendi'nin yazıhanesinde arama yapıldı. Ömer ve Ziya efendiler Ankara'ya gönderildi. Ziya Bey, Vakfikebir'de Terakkiperver Fırka'nın açılışında dini alet ederek propaganda yapmak ve "Trabzon'da kadınlar erkeklerle sinemaya gidemez" demekten ve Ömer Efendi tuz ve gümrük vergilerinin artırılması dolayısıyla idare aleyhinde bulunmak ve firari şakileri himaye etmekten sanıktı. Terakkiperver Fırka'nın Maçka şubesi yöneticileri de kapatma sırasında Cemiyetler Kanunu'na göre defter tutmadıkları görüldüğünden Ellişer lira cezaya mahkum edilmişlerdi.⁴⁰⁵

Esat Ömer herhalde, 5 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra, yurt dışına çıkmaya karar vermişti. *Yeni Yol* gazetesindeki 9 Haziran tarihli bir "Kahkahacı Ömer Bey" başlıklı yazıda, "*Kahkaha* ve *Mibrak* sahibi Eyüpzade Esat Ömer Bey beş günden beri hal-i tagayyüde bulunmaktadır" denilerek dostları ve arkadaşları tarafından merak edildiği, Trabzon'dan Rusya veya İstanbul'a gitmiş olabileceği, hatta intihar bile etmiş olabileceği olasılıklarına yer verilmiştir.⁴⁰⁶

405 *Yeni Yol*, Mayıs 1341/1925, Sayı: 125-225; 25 Mayıs 1341/1925, Sayı: 135-235; 14 Haziran 1341/1925, Sayı: 151-251; 25, 26 Haziran 1341/1925, Sayı: 162-262. Ömer ve Ziya beyler beraat etmişler ancak kişilik ve partilerinin kamuoyu önünde suçlanmaları sürmüştü; aktaran Çelik, s. 168.

406 *Yeni Yol*, 9 Haziran 1341/1925, aktaran Usta, Çulfaz (2010), *Kıy*.

Esat Ömer, Rus Konsolosluğu'nun bilgisi dahilinde Sürmeneli İsmail Reis'in motoruyla önce Batum'a, ardından Tiflis'e gitmişti. Kütüphane memurluğunda Rusça çalışan Zeki Baştımar da yaklaşık bir yıl sonra ortadan kaybolunca velisi Vilayet Meclis-i Umumi azası Sürmeneli İsmailçebioğlu Saadettin Bey'den sorulmuş ancak kendisinden haber alamamış, Esat Ömer'le Rusya'ya kaçtığı anlaşılmıştır.⁴⁰⁷

Esat Ömer Tiflis'te bir süre *Yeni Fikir* gazetesinde çalıştıktan sonra⁴⁰⁸ Moskova'ya gitmiştir.⁴⁰⁹

Türkiye'de "tek parti iktidarının kurulması" ve siyaset yaşamının birinci perdesinin öyküsünü tamamlamak için, bundan sonra iki başlığa daha değinmek gerekir: ülkenin önde gelen gazetecilerinin sindirilmesi ve İzmir suikasti.

Şeyh Sait isyanı nedeniyle kurulmuş olan Şark İstiklal Mahkemesi 7 Haziran'da ayaklanmayı kışkırttıkları iddiasıyla gazetecileri (Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali [Öğütçü], Fevzi Lütfi [Karaosmanoğlu], Sadri Ethem [Ertem], İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin [Yalman], Ahmet Şükrü [Esmer], Suphi Nuri [İleri], İsmail Müştak [Mayakon])

407 10 Eylül 1926 tarihli TKP Trabzon Şubesi'nin Tiflis Merkez Komitesi'ne yazısı: "Trabzon Beşiktaş Mektebi'nde [böyle bir okul bulunmadığı bilinmektedir, 1923'te Darülmualimin Kemer-kaya'daki boşalmış Rum Koleji'ne taşınmıştır, Beştaş'ın yanında olduğundan böyle anılmış ve yanlışlıkla Beştaş yerine Beşiktaş yazılmış olabilir] mühim roller oynayan ve ilk Erkek Muallim Mektebinde hücreler tesis eden faal ve ideal sağlam ve muktedit arkadaşlarımızdan Zeki yoldaşı Tiflis Darülfünunu'na göndermeyi Trabzon Merkez Komitesi muvafık gördüğünden, bu yoldaşı vasıta olmadığından Sarp tarihiyle huduttan gönderiyoruz", Usta (2012), s. 71. Zeki Baştımar (1905-1973, Yakup Demir adıyla) TKP'de 1956-1973 yılları arasında genel sekreterlik yapmıştır. bkz. aşağıda akrabası Hacıyakupoğlu İbrahim'in komünistliği.

408 *Yeni Yol*, 21 Temmuz 1341/1925.

409 Trabzon basını Esat Ömer'in Sovyet radyosundan yaptığı yayınlarla (Türk Hükümeti'nin halkı Amerika'ya sattığı, Yomra'da seçimlerin hileli olduğu, Rusya'da refahın hüküm sürdüğü) ilgili küfretmekten de geri durmamıştır; *Trabzon* gazetesi, 8 Nisan 1947: "Onun bunun sofrasına sokulur, şunun bunun cebini zorlar, dolandırıcı, kâselis, herkesin zamanında alay ettiği şimdi ise sarhoş, ayyaş ve akidesiz biri olup çıkmıştı. Rusya'da güya bedava kaynayan kazana koşmuştu. Türkiye aleyhine kim propaganda yapmak isterse Moskova Radyosu'nun başına geçmekteydi", aktaran Çelik, s. 135.

grup grup tutuklatmaya başlamış ve tutuklananlar Elazığ'a getirilmiştir. Burada valinin öğüdüyle Reiscumhur'a yalvarma telgrafi çeken gazeteciler tamamı, böyle bir telgraf çekmeyi reddeden Abdülkadir Kemali dışında, salıverilmiştir. Ancak gazete kapatmalar ve basın davaları sürmüştür.⁴¹⁰

16 Haziran 1926'da ihbar edilerek açığa çıkarılan İzmir suikasti sonucu açılan davalar da İstiklal Mahkemesi'nde görülmüş ve eski İttihatçılar ile Terakkipervercilerin tasfiyesi gerçekleştirilmiştir.⁴¹¹ Konunun ilginç yönlerinden biri de suikast girişiminin temelini Trabzon valisi Ahmet Şükrü Bey⁴¹², Ziya Hurşit⁴¹³ ve Hafız Mehmet tarafından 1925'lerde Trabzon'da atılmış olmasıdır.⁴¹⁴

410 Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti...*, s. 142-146. Terakkiperver Fırka'nın Uzun Sokak'taki merkezinde yapılan toplantı ile *İstiklal* gazetesinin kapatılışının Faik Ahmet tarafından protesto edilmesine, uzun yıllar CHP içinde siyaset yapan Maçka Belediye başkanlarından Neşat Karahasanoğlu (1914-2000), babası Terakkiperver Fırka Maçka şubesi kurucularından Fehmi Hafız Karahasanoğlu (1884-1927) ile birlikte tanık oluşunu anlatmıştır: Faik Ahmet Bey masa üzerine çıkarak, "Bizden Köroğlu Ayvaz hikayesi yazmamızı istiyorlar!" diyerek kararı lanetlemiştir (Ağustos 1994 tarihli Haçavera/Yeşilyurt'ta görüşme).

411 Yurt dışında bulunan Rauf [Orbay] ve Adnan [Adıvar] beyler dışında Terakkiperver Fırka'nın bütün yöneticileri tutuklanmıştır. Kazım Karabekir'in tutuklama kararına karşı çıkan başvekil İsmet [İnönü] Paşa da İzmir'e çağrılarak Mahkemeden bir tezkire ile resmen özür dilemiş ve Karabekir de tutuklanmıştır. Yargılanan Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Bele, Cafer Tayyar'ın da aralarında bulunduğu 24 kişi beraat etmiştir.

412 İttihatçı Ahmet Şükrü Bey (1875-1926), eski Maarif ve Posta nazırıdır, Trabzon'a vali olarak 12 Mayıs 1923'te gelmiş 10 Ekim 1923'e kadar görev yapmıştır. Terakkiperver Fırka İzmit milletvekili seçilmiştir.

413 Birinci Meclis'te Lazistan mebusu olan Ziya Hurşit ikinci döneme seçilememiştir. Bu dönemde Ordu mebusu olan kardeşi, suikast davasında yargılanıp beraat eden Ahmet Faik Günday, kardeşi hakkında şöyle iddialarda bulunmaktadır: "Ziya Hurşit birinci mecliste ikinci grupta çalışmıştı. İkinci meclis intihabı serbest olsaydı Ziya Hurşit Lazistan, Trabzon ve Gümüşhane'den namzetliğini kor ve muhakkak kazanırdı. İntihabat-ı umumiye serbest olmadığı gibi, Ziya Hurşit'e karşı çok şiddetli tertibat alınmış ve hatta icap ederse Lazistan'da isyan çıkarmış ve asilerin başına geçmiş demeyi ve ifra etmeği dahi kararlaştırmışlar ve Lazistan mutasarrıfına emir de vermişlerdi", Ahmet Faik Günday (2011), *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hataları*, haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Y., İstanbul, s. 458.

414 "Vali eski İttihatçı Şükrü Bey'di. Şükrü Bey İttihatçı görüşleri yeniden canlandırmak ve Mustafa Kemal aleyhtarlığını yeniden aktif hale getirmek için bir takım faaliyetlere girişmişti. Zaman zaman Ziya Hurşit, Hafız Mehmet ve Ali Şükrü Bey ile birlikte bazı toplantılar yapmıştı. Halk Fırkası bunun üzerine müteyakkız olmuştu. Şükrü Bey Halk Fırkası reisi Arif (Sayıl) Bey'i yanında tutmak için onunla teması eksik etmiyordu. Bu durumdan şüphelenen Arif Bey, bizzat Ankara'ya giderek Genel Sekreter Saffet (Arıkan) Bey ile görüştü. Fakat Saffet Bey, itihatçılığın halen Trabzon'da hü-

İstiklal Mahkemesi tarafından 26 Ağustos 1926 günü ikisi gıyabında 15 kişiye idam cezası verilmiş ve eski İaşe Nazırı Kara Kemal Bey intihar ederken Bulgaristan'a kaçmak isteyen Ankara mebusu ve valisi Abdülkadir Bey yakalanmış, eski Maliye Nazırı Cavit Bey, İttihat ve Terakki yöneticisi Dr. Nazım, Sarı Efe Edip, Saruhan mebusu Abidin Bey, İstanbul mebusu İsmail Canpulat, Eskişehir mebusu Ayıcı Arif, İzmit mebusu Ahmet Şükrü Bey, Ardahan mebusu Filibeli Hilmi, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Sivas mebusu Halis Turgut, Erzincan mebusu Sabit Bey, Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Trabzon mebusu Hafız Mehmet, İttihat ve Terakki murahhası Nail Bey idam edilmişlerdir.

İstiklal Mahkemesi yurt turlarına çıkmış, bir ayda Samsun, Trabzon, Rize, Giresun dahil 11 il dolaşarak 22 Aralık 1925'te turunu tamamlamıştır.⁴¹⁵ Trabzon'da İstiklal Mahkemesi'ni ikna ederek şehre sokmadığı için vali Said Bey, soyadı kanunu çıkınca kendisine 'Kıymaz' soyadını almıştır.⁴¹⁶

Trabzon'da Halk Fırkası'nın nihai başarısını sağlayanlardan parti örgütü ve milletvekilleri üstünde durursak; fırkanın yeni heyeti, Lazistan mebusu Rauf Bey ve Ankara'dan gönderilen fırka mutemedi Binbaşı Şevket Bey'in çalışmalarıyla belirlenmiş; fırka heyetinin, nizamname gereğince tasfiyesi yapılarak başkan Murathanzade Ziya, üyelerden Hacı Hamdizade Hacı Hami, Hacı İzzetade Hasib, Hatipzade Mustafa, Çilingirza-

küm sürebilme ihtimalinin biraz enteresan olduğu söylemişti. Ancak ittihatçılığı ile tanınmış Şükrü Bey'in Trabzon'a vali olarak tayini araştırıldığında altından Hafız Mehmet Bey'in çıktığı görülecekti. Bunun yanında bir takım olumsuz addedilecek faaliyetlere karşı elde kanıt olmadığından bir şey yapılmamıştı. Ancak burada bazı tertiplerin olduğu İzmir suikastı ile ortaya çıkacaktır," M. K. Sayıl (2011), s. 101, 121-122.

415 Tunçay, *Türkiyede Tek Parti...*, s. 155-156.

416 Trabzon'da valilik dönemi 12 Ekim 1924-12 Temmuz 1928'dir. Cevdet Alap, vali Sait Bey, CHP müfettişi Şevket Erdoğan'a teminat vermese "İstiklal Mahkemesi'nin Trabzon'da da kurulup yüzlerce kimsenin asılması mümkündü" der; Alap, s. 83.

de Halim efendiler dışarıda bırakılarak Kazazzade Hüseyin, Nemlizade Sabri, Abanozzade Hüseyin, Alaybeyi Faik, Hacı Kadızade Arif yerlerine getirilmişlerdi.⁴¹⁷

Böylece 1927 III. Dönem seçimlerindeki Trabzon milletvekilleri de belirlenmiştir. Hasan Saka (1886-1960) ve Nebizade Ahmet Hamdi [Ülkümen]⁴¹⁸ (1888-1969) I. ve II. dönemlerden değişmeyen milletvekilleridir ve Saka I-IX. dönem, Ahmet Hamdi I-VI. dönem milletvekili olarak Trabzon'u uzun süre temsil etmişlerdir. II. Dönemden Ali Şefik Bakman (1886-1968) ve Abdullah Okyay'ın (1869-1960) vekillikleri III. Dönemden sonra son bulacak, Süleyman Sırrı Gedik (1862-1939) VI. Dönemde de vekillik yapacaktır. III. Dönemin yeni mebuslarından Ali Becil Pulat (1894-1959) ve Hacı Kadızade Arif Sayıl (1890-1952) sadece bir dönem mebusluk yaparken⁴¹⁹, onlarla birlikte Meclis'e giren Süleyman Daniş Eyüpoğlu (1893-1974) VIII. Dönem de dahil altı dönem mebusluk yapmıştır.

Milletvekilleri yeni katılanlarla III. Dönemde on yıl gençleşirken, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde Daniş Eyüpoğlu ve Ali Becil Pulat için yazılanlar şöyledir:

417 *İstikbal* gazetesi, 24 Şubat 1341/1925, Sayı: 1410, aktaran Çelik, s. 142.

418 İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da yapmış olan Ahmet Hamdi, Serez doğumlu, Selanik'ten Kazım Nami Duru ve Zekeriya Sertel'in arkadaşısıdır ve o yıllardan itibaren dergici ve gazetecidir. Nemlizade Sıdika Hanım'la evliydi.

419 M. K. Sayıl, tekrar mebus yapılmayışlarını, Recep Zühtü adlı mebusun skandalındaki muhalefetleri nedeniyle CHP genel sekreteri Recep Peker'in onları istemediği biçiminde yorumlar; (2011), s. 72-73. Bu durum gene de Peker'in tavrını ve bu tavrını benimsetmesi arkasındaki ilişkileri açıklamaz. Buna karşılık Arif Sayıl 1935'te Trabzon-İtan Transit Yolu Hareket Dairesi Başkanı, 1937'de Trabzon Halkevi başkanı, 1939-40'da Ticaret Bakanlığı Tiftik ve Yapağı İthalat ve İhracat Birliği genel sekreteri, 1940-51'de İş Bankası denetçisi, 1951-52 yıllarında Milli Reasürans denetçisi olmuştur. Aşağıda da görüleceği üzere mebus yapılmayan Arif Sayıl ve Ali Becil, Trabzon'da partinin en önemli temsilcileridir ve herhalde şehirde etkinliklerinin sürmesi için mebus yapılmamışlardır. 60 sonrası siyasi partilerin delege sisteminde olduğu gibi, öncesinde de, partide mebus yapılanların, yerel iktidarı ellerinde tutmakta zorlandıkları anlaşıyor.

Daniş Eyüpoğlu: "Trabzon Ticaret Odası başkanı ve CHF vilayet idare heyeti üyesiydi. Zeki ve mutedil bir kişi olmakla gizli işler yapmağa, el altından tahrikçiliğe meyli vardı. Münevver ve cumhuriyete sadıktı. Eyüpzade ailesinin bir kısmının şefiydi. İnkılaba bağlıydı ve geleceğini fırkaya bağlamıştı. Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk üyeliğinde bulunmuş, Ali Şükürü hadisesinde yer almamış, İstanbul'da ikamet etmişti." (BCA 490.01 353.1481.2).

Ali Becil Pulat: "Mebusluğa başvurduğu ve kendini tanıttığı yazısında Müdafaa-i Hukuk'u eleştirmiş, buradakilerin aykırı davranışlarının gençlik üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını belirtmişti. Ali Becil, 1922 Nisanı başlarında *Güzel Trabzon* gazetesini çıkarmağa başlayarak basın ve siyaset sahasına atılmıştı. Hükümetin yardımıyla çıkardığı *Halk* gazetesi de TBMM İkinci Dönem seçimlerinde başarı amili olmuştu. Fırka teşkilatı yapılacağı sırada ajans muhabirliğinden istifa ederek Trabzon merkez mutemetliğinde ve vilayet idare heyetinde çalıştı. Geleceğini CHF'nin geleceğinde görmekteydi. Hayatının sonuna kadar da fırkanın amaç ve prensiplerine bağlı bir fert olacağını belirtmişti. İnkılâp zamanlarında ve fırka işlerinde Trabzon efkârının tanzim, sevk ve idaresi için çalışmıştı. Kararlarında isabet olmakla birlikte iyi düşünür biriydi. Yalnız tembel ve biraz da gizli iş yapmağa ve fırkada cereyan gözetmeğe meyli vardı. Onun bu özelliği, kongre üyesi olarak Tahsin isminde birini seçtirerek bunu müfettişliğe kabul ettirmesinde ortaya çıkmıştı. Ancak bu Tahsin'in (bu kişi Gümüşhane'de mebusluk seçimiyle uğraşıldığı sırada Terakkiperver Fırka hesabına orada propaganda yapan ve *İstikbal*'de seçim hakkında fırka ve hükümet aleyhine hezeyanlarda bulunan ve sonunda istifa ederek açıktan neşriyat ve aleyhtarlığa devam eden birisiydi) olup olmadığı kendisinden sorulduğunda gülerek onaylamıştı. Buna göre Polatoğlu, kâh hırsızları kâh en şiddetli muhalifle-

ri koltuğunun altına alarak bir yerlere getirmeğe çalışıyordu.”
(BCA 490.01 353.1481.2).⁴²⁰

c) Kulüpler ve Tiyatrolar

Rıfki Kulaç'ın 1920'de esaretten dönüşten 1926'da Moskova'dan dönüşüne kadarki ortamı anlayabilmek için, Trabzon'daki kulüplerin ve özellikle Rıfki Bey'in ilgi alanı olan tiyatro etkinliklerinin de tarihine bakmak gerekir.

Trabzon'da futbol 1913 yılında başlamış, seferberlik nedeniyle kesintiye uğradıktan sonra 1920'de yeniden canlanmış, 20 Ocak 1921'de Trabzon İdman Ocağı, 17 Şubat 1921'de İdman Grubu kurulmuş, Darülmualim ve Sanayi Mektebi takımlarının kurulmasından sonra kulüpler 1921'de Trabzon Türk İdman Birliği çatısı altında toplanmıştır ve Trabzon'da fıkstürlü lig yöntemiyle maçlar, İstanbul'dan önce başlamıştır. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşuna İstanbul ve İzmir takımlarıyla birlikte Trabzon da katılmıştır.⁴²¹

Trabzon'da futbol kulüplerinin yalnızca futbol kulübü olmadığı son yıllarda Trabzon'la ilgili tarih araştırmalarında irdelenen ve açığa konan bir konu olarak ilgi çekmektedir. Bütün ithal sporlar gibi futbol da Türkiye'nin Batı'ya açık şehirlerinde ve bu erken dönemde başladığı Trabzon'da yönetici sınıftan okumuş gençlerin tutkusuydu. Fakat 1920'ler söz konusu olduğu zaman Trabzon'da her türlü dernekleşme siyasal bir

420 Aktaran Çelik, s. 145, 146. Arif Sayıl ve Daniş Eyüpoğlu için ayrıca bkz. “Kıssa ve Hisse” bölümü.

421 1923'te İstanbul, İzmir ve Trabzon'dan 16 spor kulübünün katılımıyla oluşan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, 1936'da CHP il başkanları denetimine alınarak Türk Spor Kurumu'na dönüştürülmüş, 1938'de Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü çatısı altında devletleştirilene kadar Türkiye çapında tek ve sivil spor örgütlenmesi olmuştur. Bu dönem Trabzon spor tarihi için bkz. Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Atilla Alp Bölükbaşı (2011), *Trabzon'da Spor*, Trabzon.

içerik kazanma eğilimindeydi.⁴²² Futbolla birlikte topluma bilgilendirme ve entelektüel etkinlik alanı ve bunlardan da önemlisi örgütlenme ve sohbet – kendini ifade alanı sunan kulüpler, bu nedenle siyaseti de aşmak durumundaydılar. Bu amaçlara ulaşabilmek yani siyasetin o zamanki şiddet dolu ve dolayısıyla daralmış alanını toplum için veya seslenebildikleri-etkileyebilecekleri en geniş toplumsal tabana ulaşmak için ve buradan geri beslenmeyle daha etkin olabilmek için Trabzon'da çeşitli toplumsal sınıf, tabaka ve meslekler vitrinde futbol olmak ve tatlı-sert bir rekabet yaşamak üzere kulüplerde örgütlenmişlerdi.⁴²³

Bu rekabete 13 Mart 1923'te kurulan Necmiati ile 4 Temmuz 1923'te kurulan Gençler Birliği de katıldılar. İdman Ocağı'nın ezeli rakibi İdman Gücü ise Ocak 1924'te kurulmuş olan İdman İrfan Yurdu kulübünün 1925 Ocak'ta İdman Gücü adını almasıyla faaliyete başlamıştı. Bu kulüpler futbol takımları yanında jimnastik, yüzme, bisiklet, boks gibi diğer spor alanlarında, müzik ve tiyatro topluluklarıyla sanat dallarında da rekabet ediyorlardı. Örneğin Trabzon'da ilk resim sergisi Necmiati kulübünce açılmıştı.⁴²⁴ Trabzon'da şiir ve hikaye yazan, gazetelerde çalışmaya can atan gençler de aynı kulüpler içinde yer alıyorlardı. Trabzon'da sadece 1922-1925 yılları arasında esas

422 S. Özel, s. 226. Kazım Karabekir'e Trabzon ziyaretinde 28 Ağustos 1922'de Kızılzade Ali İdman Ocağı fahri başkanı iken ocağın hamiliğinin verildiğini görmüştük; Mustafa Kemal'e İdman Grubu fahri başkanlığının verilmesi 12 Haziran 1923'te yaklaşık bir yıl sonradır. 18 Kasım 1923'te de İsmet İnönü Necmiati'nin fahri başkanlığını kabul etti; Hikmet Öksüz, Veyssel Usta, Atilla Alp Bölükbaşı, *Trabzon'da Spor*, s. 189; Odabaşoğlu, *Trabzon 1869-1933...*, s. 99, 108. 1934'te Necmiati'nin fahri reisliği 'hariciye vekili' Tevfik Rüştü'ye [Aras] teklif edilmiş ve o da kabul etmişti (*Yeni Yol*, 13 Ağustos 1934).

423 Kulüplerin kültürel etkinlikleriyle ilgili ilk çalışmalardan biri için bkz. Ahmet Özer, Arslan Pulathaneli (1990), "1920-1950 Arası Trabzon'daki Futbol Kulüplerinin Kültürel Etkinlikleri", *Trabzon*, Sayı: 4, s. 29-34.

424 Çalıkuşu gazetesi, Sayı: 2, 20 Mayıs 1926, "Necmiati Resim Sergisi" haberini şöyle vermektedir: "Trabzon'umuzun bu çok nezih kulübü yarınki Cuma günü ilk resim sergisini açacaktır. Bu güzel teşebbüsün muvaffakiyetle başarılmaması bizi fevkalade memnun eden bir hadisedir. Bkz. Kudret Fırmıoğlu (2004), "Çalıkuşu Gazetesi, 1926 Trabzon'unda Siyaset, Feminizm ve Futbol", *Fırtına, İhtilâl, Efsane, Trabzonspor*, ed. Hakan Kulaçoğlu, İletişim Y, s. 25-44.

alırsak, 1922’de *Hak, Düşünceler, Yeni Mektep* ve *Zafer*, 1923’de *Halk, Gençlik, Tilki, Alev, Kelebek*, 1924’te *Zuhal, Genç Fikirler, Yeni Yol*, 1925’te *Mihraç, Tekamül, Sivrisinek, Diken, Yeni Terbiye, Deveküşü* ve *Trabzon Muallimler Birliği* adlı gazete ve dergiler yayın yaşamına başlamıştı. Çoğu kısa ömürlü buna karşılık koleksiyonları da eksik olan bu yayınların çokluğu, gençlerin merakı yanında bir grup/cemaat-toplumsal kimlik oluşturma eğilimine de işaret eder.

Bu kulüpler içinde Gençler Birliği özellikle “içtimai” cemiyet olarak dikkati çeker. Bu durumu *Zafer* gazetesi daha 14 Haziran 1923 günlü 20. sayısında Trabzon’daki cemiyet ve gazeteleri haber yaparken, İdman Ocağı, İdman Grubu [sonraki İdman Gücü], Necmiatı’yi spor derneği olarak sayarak Gençler Birliği’ni “içtimai” cemiyet olarak bildirmesiyle saptamaktadır.⁴²⁵

Halk gazetesi 7 Temmuz 1923 tarihli sayısında “Trabzon Gençler Birliği Kuruldu” başlığıyla kuruluşu duyururken “Memleket gençlerinin milli ve içtimai birliğini temin için toplanan Gençler Birliği, Çarşamba günü parlak ve muhteşem bir merasimle açılmıştır” demektedir, spor veya futbolun adını anmamaktadır.⁴²⁶

Gençler Birliği’nin yöneticilerine baktığımızda bu sapt-

425 Aktaran H. Albayrak (2010), s. 276. M. K. Sayıl, “Bu, sportif bir kulüp değildi. Daha ziyade gençlerin akşamları buluşup sohbet ettikleri, bazen kağıt oynadıkları yerd” değerlendirmesini yapar, (2011), s. 162.

426 Açılış töreni oldukça geleneksel görülür: “Açılış mülki, askeri, adli erkan ile şehrin ileri gelenleri ve ecnebi temsilcilerini hazır bulunduğu bu açılışta muhterem İbrahim Cudi Efendi Hazretleri kulübün kapısı önünde bir dua okumuş ve sabık Trabzon Valisi Hamit Bey kurdeleyi keserek içeri girmiştir. Kulüp Reisi Dr. Mehmet Hadi Bey yaptığı konuşmada özetle şunları söylemiştir: ‘Trabzon gençliğinin milli, içtimai mahfeli olan Gençler Birliği Kulübü huzurlarınızda açılmıştır’ diyerek bilahare hazırlanan büfede misafirler ağırlanmış, kulüp reisi ihtisaslarını hatıra defterine yazmış ve gençlere veda ederek kulüpten ayrılmıştır.” Kurucu başkanın Doktor Mehmet Hadi olduğu anlaşılırken, 30 Temmuz’da kulübün yönetim kurulu için seçim yapılmış ve seçilen kurul 1 Ağustos’ta kendi arasında görev bölümü yapmıştır; bkz. Öksüz, Usta Ve Bölükbaşı, *Trabzon’da Spor...*, Cilt 1, s. 215.

manın nedenine ilişkin ipuçları bulabiliriz: Kulübün kurucularından biri ve başkanı bu nitelemeyi yapan Hatipzade Kemal'di. Gençler Birliği'nin kurucularından Hatipzade Kemal, Trabzon'da *Zafer* gazetesinin de sahibidir. Gazete daha birinci sayısında kapatılma cezasıyla karşı karşıya kalmıştır. Gazetenin 1922'de kurulduğu, bugün son olarak 24. sayısının mevcut olduğu ve 1923'te kapatıldığı anlaşıyor. Gençler Birliği'nin ikinci kurucusu ve katibi (sekreteri) ise az yukarda üstünde durduğumuz, gene kapatılan *Kahkaha* ve *Mibrak* gazetelerini çıkartan Esat Ömer Eyyubi'dir. 1922 Ocak ayından başlayarak Mayıs sonuna kadar *Zafer* ve *Kahkaha* gazeteleri vali vekili İhsan Bey'in kapatma cezalarıyla karşı karşıya kalarak kader birliği yapmışlardır. *Zafer* vali vekili İhsan Bey'in açtığı davaya karşı "kanundan başka hiçbir kuvvet tanımayan hakim"e beraat kararı nedeniyle teşekkür ederken *Kahkaha* gazetesine bundan sonraki mücadelesinde başarılar dilemiştir.⁴²⁷

Hatipzade Kemal, II. Meşrutiyet döneminde 1909'dan 1912'ye kadar mebus olan Trabzon müftüsü Hatipzade Emin'in yeğenidir. Hatipzade Emin, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin kurucularındandır.⁴²⁸ Emin Efendi'nin yeğeni, İstanbul Hukuk mezunu avukat Hatipzade Ali Kemal (1891-1961), Faik Ahmet Barutçu'nun *İstikbal* gazetesinde gazeteciliğe başlamıştır. Faik Ahmet Ankara ile yolunu ayırırken, Hatipzade Kemal de Faik Ahmet'le yolunu ayırmış, ancak Ankara çizgisindeki *Güzel Trabzon* ve *Halk* gazeteleriyle karşı karşıya gelen kendi gazetesi *Zafer*'i yayınlamış, siyasal ortam onu da *Kahkaha*'nın yanına itmiştir.

427 *Zafer*, 21 Mayıs 1923, Usta (2012), s. 76-77.

428 Hatipzade Emin daha sonra göreceğimiz gibi Trabzon Elektrik Şirketi'nin de ortağı olacaktır. Hatipzade Mustafa Efendi de cemiyet yönetiminde bulunmuş ve Barutçu'yla birlikte tasfiye edilmiştir. Ancak Avrupa'ya fındık ihracatıyla ünlenen Mustafa Efendi daha sonra Trabzon Ticaret Odası başkanlığına seçilecektir; bkz. Mehmet Zeki, *Türkiye Tercim-i Ahval Ansiklopedisi*, III, s. 515 ve Murat Küçükogurlu (2008), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Ticareti", *Uluslararası Kurad-niz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 5, s. 152.

Hatipzade Kemal ile Esat Ömer'in bir başka buluşma noktası Dangalaklar Cemiyeti'dir. M. K. Sayıl, Cemiyeti tanıtır ve Ortahisar'da Zağanos köprüsünün girişinde bir kahve- de toplandıklarını, adı var sanı yok bu cemiyette Eyübzade Murat'ın başkan, avukat Kemal Hatiboğlu sekreter, Süleyman Durukan, Süleyman Hatiboğlu'nun üye olduklarını bildirir.⁴²⁹ Sayıl'ın saymadığı isim Esat Ömer'dir; Esat Ömer'in gazetes-i *Kahkaha*, Dangalaklar Cemiyeti'nin 'güldürü organı' olarak nitelenmektedir.⁴³⁰ Herhalde Trabzon'da bu eşraf çocukları, gördükleri baskıya rağmen düzene karşı geliştirdikleri tutumu 'dangalaklık' olarak niteleyerek toplumsallaşamamalarının ve bir anlamıyla çaresizliklerinin kinayesini yapıyorlardı.

Gençler Birliği'nin muhasebeci Hacıyakupzade İbrahim [Baştımar] Efendi'dir. Sayıl onu şöyle tanıtır: "Hacıyakupzade- ler son zamanlarda komünizme meyletmişlerdi. İbrahim Bey oldukça ileri bir komünistti. Fakat 1953 komünist avında, oğ- luyla gelini komünizmden tutuklandı. Ama Trabzon'da mute- ber, ilgi gören bir insandı."⁴³¹ Kulübün diğer üyeleri veznedar Serdarzade Şükrü ve üye Osmanpaşazade Hakkı Bey'dir.⁴³²

Kasım 1924 Darülmuallimîn boykotunda gençlerle ilişki kurduğunu bildiğimiz Esat Ömer'in Gençler Birliği katip üyesi olması herhalde bu ilişkiyi kolaylaştırmıştır. Ancak öğrencile- re destek veren yalnız Gençler Birliği olmamış, Trabzon'un öden gelen diğer kulüpleri de anlaşılan "okuyan gençler"e (ki evi olmayanlar söz konusu olduğuna göre şehirli olmayıp en

429 M. K. Sayıl (2011), s. 177-178.

430 Usta (2012), s. 75.

431 M. K. Sayıl (2011), s. 162. Söz konusu kişiler İbrahim Baştımar'ın oğlu Dünder Baştımar ve gelini Ayşe Baştımar'dır; bkz. aşağıda.

432 Usta (2012), s. 63. Kemal Hatipoğlu, Hasan Saka'nın umumi vekili, İş Bankası hukuk müşaviri olmuştur; bkz. M. K. Sayıl (2011), s. 178. Kulüpte yöneticilik yapanlardan Celal Pulathaneli de daha sonra Trabzon'da Halk Partisi başkanlığını yapmış ve Liman Şirketi'nde de bulunmuştur; M. K. Sayıl, s. 162.

azından Trabzon çevresinden gelmiş olmaları) kıyamamışlardır. Boykot yapan öğrencilerden 45'i Gençler Birliği'ne, 33'ü İdman Grubu'na, 32'si Muallimler Cemiyeti'ne, 15'i İdman Ocağı Kulübü'ne yerleştirilmişti.⁴³³

Esat Ömer, Ocak 1925 geldiğinde, *Yeni Yol* gazetesinde Gençler Birliği'ni eleştiren M. Cevdet'e cevap verirken "İlk Birlik teşkilatı çok samimi arzuların ve hislerin bir tezahürü idi. Birliğin o zaman ve her gece yüzü mütecaviz genç ile dolması ve aralarında bir türlü nifak değil ve her zaman vefak ve ittihadın temini olması iddianızı kökünden çürütmekle..." demektedir.⁴³⁴ Bu vesile ile kulüpte yüzü aşkın gencin toplandığını anlıyoruz ve herhalde futbol dışında ilgileri olduğunu tahmin edebiliyoruz.⁴³⁵

Gençler Birliği'nin etkinliklerinden biri olarak 31 Ocak 1925 gecesi Abdülhak Hamid'in 75. Doğum yıldönümü anma toplantısı düzenlendiğini biliyoruz. Toplantıda başkan Kemal Hatipoğlu, konuşmacı Esat Ömer'di ve ilginç olan toplantıya vali de gelmişti. Trabzon'da bulunan parti ve cemiyet temsilci ve üyeleri yanında Trabzon'daki Sovyet temsilcisinin de toplantıya katılmış olması bir başka ilginç yöndü.⁴³⁶

Rıfki Kulaç, aşağıda üzerinde duracağımız üzere, 17 Haziran 1340/1924'te kardeşine Moskova'dan yazdığı mektupta, "Sürmene'de kurduğunuz Gençler Birliği'ni yürekten selamlıyorum... Gençler Birliği şüphe yok ki Cumhuriyet karşısındaki gençlik vazifelerinizden biridir" diyerek, Sürmene'de benzer bir örgütlenmenin varlığını haber vermektedir.

433 Usta (2012), s. 67.

434 Usta (2012), s. 69. *Yeni Yol*, 23 Ocak 1925.

435 Boykotta yer alan ve Esat Ömer'le ilişki kuran Zeki Baştımar'ın TKP Trabzon Şubesi tarafından öğretmen okulunda hücre kurucusu olarak tanıtılması için bkz. yukarıda.

436 Usta (2012), s. 91.

Gençler Birliği, hilafet tartışmalarına katılarak, bu konuda *Yeni Gün* gazetesinde çıkan yazıları eleştirmiş, 81 üye imza ile bu yazının protesto edilmesini idare heyetinden istemişti. İstanbul ve Ankara'ya kınama yazısı gönderilmişti.⁴³⁷

Trabzon'da Kemalist devrimlerin ve modern yaşam biçiminin uygulanma ve ortamına ilişkin en açık verileri ise şehre gelen tiyatrocuların anılarında buluyoruz. Trabzon'da Müslüman Trabzonluların sahneye koyduğu ilk oyunun “Sultan Osman’ın Mezarında” olduğunu ve İdman Ocağı temsil kolu tarafından 20 Ocak 1922 günü perdenin açıldığını biliyoruz. Bu oyunu, 12 Aralık 1923 günkü “Gazete Düşmanı” oyunuyla Gençler Birliği temsil kolu izlemiştir. 1925’ten sonra Trabzon'da bir tiyatro oyunu sahnelendiğine ilişkin beş yıl süreyle yani 1930 yılına kadar bilgi yoktur.⁴³⁸ 1925-1930 ve 1952-1962 yılları arasında Trabzonlu bir tiyatro bulunmaz. Ancak Trabzon Osmanlı döneminde olduğu gibi İstanbullu tiyatro gruplarının turnelerinde uğrak yerlerinden biridir. Bu turneler de 1924-1934 yılları arasında olmuş, bundan sonra 60'lara kadar Trabzon'a “hafif” sahne gösterileri dışında oyun gelmemiştir. Bu verilerle Trabzon'un tiyatro sanatıyla ilişkisi, modern dünyayla ilişkisini yansıtır.⁴³⁹

15 Eylül 1924'te Raşit Rıza⁴⁴⁰ ile Trabzon turnesine gelen

437 *İstikbal*, 18 Teşrin-i sâni 1339/1923, Trabzon Muallimler Birliği de kınama telgrafı göndermişti; aktaran Çelik, s. 174.

438 İlkay T. Somel (1992), “Trabzon'da Tiyatro”, *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 6, s. 71-77.

439 Trabzon tiyatro tarihi için bkz. Necati Zengin (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Trabzon'da Tiyatro*, Trabzon Sanat Tiyatrosu Y., Trabzon ve Veysel Usta ve Ömer İskender Tuluk (2017), *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Serander Y., Trabzon.

440 Raşit Rıza Samako (1890-1961) 1908'den itibaren Samsun ve Giresun'da gruplar kurmuş, temsiller vermiş bir tiyatrocudur; dönemin tiyatro ilgisine bir örnek olarak Giresun'da Osman Fikret Topallı ile çalışmaları için bkz. Osman Fikret Topallı, *Giresun Günlükleri*, haz. Cemil Koçak, Alfa Y., İstanbul, 2017 ve Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbinde Giresun*, haz. Veysel Usta, Serander Y., Trabzon, 2011.

Vasfı Rıza Zobu⁴⁴¹, anılarında Trabzon'daki toplumsal ve siyasal duruma ilişkin gözlemler yansıtır:

Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları Trabzon'da, 1925.
Oturanlar: Kınar, Münire, Mevhibe, (?), Cemile Hanımlar; ayakta: Refika Hanım, M. Kemal, ?, Nurettin Şefkati, Ertuğrul Muhsin, İ. Galip, Hazım, Behzat Baki, Celal, Muammer, Zehra Hanım (Necati Zengin, 2009).

"Temsil vereceğimiz sinemanın sahipleri ve Trabzonlu gençlik kafilesi bizi karşıladı.

halk da zeki ve uyanık... temsiller büyük bir rağbet görmekte. Ama gelgelelim, taassup da bu güzel şeylerle atbaşı beraber gitmekteydi. Onun için, temsilleri gündüz ve geceye ayırarak, çiftleştirmek mecburiyeti hasıl oldu...

yani, aynı piyesi gündüz kadınlara, gece erkeklere oynadık. Tıpkı Birinci Umumi Harp mütarekesinin ilk senelerine kadar İstanbul'da sürüp giden hal gibi. (...) Vali beyin huzuruna girdik. Trabzon'a gelişimizden, heyetimizde hele "Müslüman-Türk" hanımlarının bulunuşundan memnuniyet izhar etti. (...) Polis müdürünün karşısına çıkınca (...) "Bu yaptığınız bir memleket işidir" dedi, "hele heyetiniz içinde Türk kadınlarının da bulunuşu takdire şayandır" diye de ilave edince (...) "Bu, şehirde yapacağınız ikinci bir hizmet daha sizi bekliyor. O da: temsillerinizi kadınlara ayrı, erkeklere ayrı olarak değil, İstanbul'da olduğu gibi, karışık olarak yapmanızdır. Bunda muvaffak olduğunuz takdirde, bu medeni hayatı Trabzon'a siz getirmiş ve böylece çok şerefli bir iş yapmış olacaksınız."

441 Vasfı Rıza Zobu, *O Günden Bu Güne Anılar*, Milliyet Y., İstanbul, 1977, s. 129-136. Zobu anılarında söz etmiyor ama turne, Atatürk'ün ziyareti ile çakışmaktadır. Atatürk'ün 1924'te değil ama 1930'daki ziyaretinde 28 Kasım 1930 akşamı Yıldız Sineması'nda Monbey adlı kıyafet devrimi ile ilgili oyunu seyrettiğini biliyoruz (komite, *Trabzon'dan Atatürk'e*, Trabzon, 1981, s. 208).

“Trabzon polis müdürünün tavsiyesiyle, halkın, kadın-erkek birlikte tiyatroya gelmelerini temin etmek için çok uğraştık. Trabzonlu gençler de bizimle beraber propagandaya giriştiler. Amma velakin hiçbir türlü kâr etmedi (...) İlk gece erkeklere ‘Kayseri Gülleri’ni oynayacaktık. Onun ertesi günü de ‘yalnız hanımlara mahsus olmak üzere’ aynı komediyi tekrar etmeyi münasip gördük. Reklamımızı yapıp gişeyi hanımlar için açtık. Fazla rağbet olmadı ama gelenler de var kuvvetleriyle güldüler. ‘Eh, matlup hasıl oldu’ diyerek kararlaştırdığımız, ‘ya hep, ya hiç!’ tehdidine başladık. Biz, ‘tiyatrosuz kalmak korkusuna düşecekler’ diye beklerken, onlar mutaassıpların korkusuyla teklifimize yanaşmaya bir türlü cesaret edemediler. Biz de sözümüzden dönme-yince, ‘Kayseri Gülleri’ ‘hanımlara mahsus temsil’in ilki ve sonuncusu oldu. Böylece, o tarihten iki sene sonraya kadar onlar bizim oyunlarımızdan, biz de onların huzurlarından mahrum kaldık.”⁴⁴²

Aynı turnede ‘Bir Gece Faciası’ oyunu da silahların gölgesinde oynanmıştır: “(...) Müdüriyetten bir davet aldık (...) Giden arkadaş (...) berbat bir haberle döndü. Ona demişler ki:

- Bu piyes, Padişah olan Halife’yi ve onun kızı olan Sultan’ı tezlil ediyor. Vakıa, Halifelik makamı lağvedilip Mecit Efendi memleketten çıkarıldı ama, daha pek taze.⁴⁴³ (...) Burası mutaassıp ve aynı zamanda Halk Partisi’ne muhalif bir memleket. Bu piyesi oynamanız tehlikelidir.

- Ne gibi tehlike olabileceğini tahmin ediyorsunuz?
- Sahneye silah atarlar... Ve...

442 Zobu, s. 129-133. Ankara’da ‘ilk avukat Türk kızı’ Süreyya ile Adliye Vekaleti’nde staj yapan arkadaşı Melahat’ın lokantada iki kız yemek yemelerinin yarattığı sorun ve doğrudan Mustafa Kemal’in müdahalesiyle hanımların yanlarında erkek olmadan lokantaya gidebilmelerinin sağlanması-nın hikayesi için bkz. Süreyya Ağaoğlu (1975), *Bir Ömür Böyle Geçti*, İstanbul, s. 40-42.

443 Hilafet 3 Mart 1924’te kaldırılmıştır.

- Evet, ve?

Allah vermesin, vururlar! Müdür bey, vali bey de bu fikirde...

(...) 'Ne halt ederlerse etsinler, biz bu oyunu oynarız' dedik. (...) Az zamanda şehre yayıldı bu havadis. Kararımızı tenkit edenler bulunduğu gibi, tasvip edip aramıza karışanlar da oldu. Behzat'ın [Butak] riyasetinde bir heyet, silah tedarikine koyuldular. Av tüfeğine kadar ne buldularsa toplayıp bizi silahlandırdılar. O gece gelip çatınca, rolü olup sahneden ayırlamayanlar, kulis aralarında yerlerini peylediler. Biz rolü olmayanlar, salondan sokak kapısına kadar, köşeleri tutup nöbete girdik. (...) Piyas oynandı, oynandı. Birinci perdenin kapanmasıyla bir alkıştırdı koptu! 'Demek birinci perdede pek o kadar tezlil edici bir şey yok!' diye mütalaa yürüttük. (...) En sonra üçüncü perde de kapandı mı, aman efendim! Adeta nümayış! (...) Sene 1924... Reşat altını fiyatı 7-8 liradan yukarı değil. Gecesi 486 lira 60 kuruşa kadar hasılat yaptık."⁴⁴⁴

25 Haziran 1925'te "Muhsin Ertuğrul ve Arkadaşları"⁴⁴⁵ ve Eylül 1925'te Raşit Rıza ve arkadaşları Trabzon'a turneye gelirler.⁴⁴⁶ Trabzon'da bu kez kadın-erkek seyirci konusunu *Yeni Yol* gazetesi şöyle işler: "Cuma günü Hisse-i Şayia'yı seyretmeye gelen hanımlarımız, evvelce olduğu gibi yine münhasıran kendilerine mahsus olduğunu zannederek tiyatroya gelmişler! Erkek ve kadın beraber bulunacağını haber aldıkları zaman şaşalamışlar! Ve kısmen geri dönmüşler! Mamafih münevver ve mümtaz hanımefendilerden birçoğu geri dönmeyerek bi-

444 Zobu, 134-135. Diğer taraftan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu bu piyesin oynandığı Sürmene'de inkılâp fikrinin halk arasında süratle yürüdüğünü, adeta el ile tutulabilecek bir dereceye geldiğini söylemişti, *Yeni Ya*, 20 Ağustos 1341/1925, Sayı: 205-305, Çelik, s. 174.

445 Belediye seçimlerinden önce İhsen'den uyarılma Halk Düşmanı oyunun oynanması, şehirde belediye başkanı Kazazade Hüseyin Efendi aleyhinde propaganda olarak yansıtılmıştır, Zobu, s. 149-153.

446 Zobu, 157-168. Raşit Rıza'nın *Trabzon* gazetesinde 4 Teşrin-i evvel 1341/1925'te yayınlanan gözlemlerine de yer vermiştir.

letlerini alıp mevkilerine gidip oturmuşlar. Tiyatroya gelip de erkek var diye geri kaçan hanımlarımız çok yakın zamanda kaçışlarının ne kadar çirkin ve ayıp bir şey olduğunu bizzat anlamış olacaktırlar (...) Kadını korkutan ve kadının korktuğu bir cemiyet en bedbaht bir hayatı yaşıyor demektir...”⁴⁴⁷

Vasfi Rıza bu kadar sık arayla iki grubun şehre gelmesine⁴⁴⁸ ilişkin düşüncesini ve sonucunu şöyle anlatır: “Benim bu turneden hiç ümidim yoktu. Daha üç buçuk ay evvel ‘Muhsin Ertuğrul ve Arkadaşları’ topluluğu gelmiş, uzunca müddet kalmıştı. O zamanlar, tiyatro zevklisi kaç kişi vardı ki, şimdi de gelip bizi seyretsin. Buna rağmen geldi. Tiyatro doldu doldu boşaldı. Trabzon’da görüp göreceğimiz rağbet de bu oldu. Bir kaç sene fasıladan sonra, tekrar geleceğimiz Trabzon’da seyircisizlikten, rehin kalmamak için, kendimizi bir iki gün sonra vapura atacağımız İstanbul’a döneceğimizi kimse aklına getiremezdi. Ama başımıza geldi.”⁴⁴⁹

447 *Yeni Yol*, 20 Eylül 1341/1925, Zobu, s. 167. Muhsin Ertuğrul bu yılki izlenimlerini şöyle aktarır:

Bilmem niçin, Trabzon bu sene tiyatroya geçen seneden daha fazla rağbetli. (...) Burada fazla olarak da eserlere karşı müşkil-pesentlik gösteriyorlar. İstanbul’da hoş giden bir vodvil burada hiç beğenilmiyor. Buranın halkı daha ziyade fikir ve kafa piyeslerini tercih ediyor (...) Avrupa’nın daha birçok tiyatro şehirlerinde oynanmayan, oynansa bile zevk duyulmayan İbsen, Beramoson, Andriyef’in Türkiye’nin bir vilayet şehri olan Trabzon’da temsil edilmesi ve alaka ile seyredilmesi düşüncelerde büyük bir inkılâb olacağına alamettir. Trabzon’da teessüfle kaydedilecek yegane nokta memleket kadınlarının bu fikir inkılâblarına lâ-kayd ve bi-gane kalmasıdır. Ne yazık ki geceleri koca veya kardeşleriyle beraber tiyatroya gelen hanımlar yalnız İstanbullulardır”, 11 Haziran 1925, *İlâkî*. İstanbul’da *Meslek*’te çıkan kadınlarla tiyatro ilişkisi üzerine bir eleştiri yazısına cevabı da aynı gazetede yayınlanır: 28 Temmuz 1925, aktaran Sevinçli, s. 219-226. Muhsin Ertuğrul Trabzon’a ilişkin övgülerini Rıfkı Kulaç’a da aktarmıştır; Rıfkı Kulaç *Yeni Yol*’da iki yıl sonra şöyle yazar: “Ertuğrul Muhsin” Bey’in ağzından kaç defalar işittim: Türkiye’de hiçbir şehir tanımıyorum ki ciddi piyeslere karşı Trabzon kadar yüksek ve samimi bir merak göstermiş olsun. Sahne hayatımda Trabzonlulardan gördüğüm teveccühü hiçbir zaman unutamam” (13 Nisan 1927, No: 696-596, ‘Tiyatro ve Trabzon’).

448 Ankara’da da Milli Eğitim Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında Türk Tiyatrosunu Himaye Cemiyeti’nin desteğine rağmen 1924 yılında Ankara’ya yerleşen Milli Sahne adlı topluluk 1926’da dağılmış, daimi tiyatro olabilmesi arzulayan devletlilere tiyatrocular, “bir piyesin bir geceden fazla oynayamadığı yerde daimi tiyatro olmayacağını söyleyerek, konservatuvar açılmasını, öğrenciler yetişene kadar kendilerinin turnelerle seyircilerini yetiştireceklerini” söylemişlerdi. Buna karşılık Ankara’ya turneye gelen tiyatroculara olağanın çok üstünde bilet fiyatlarıyla ödüllendirmek adet olmuştu, bkz. Zobu, s. 222-223, 320.

449 Zobu, 157.

Trabzon'da tiyatroya bu kadar ilgi varken tiyatro gruplarının Trabzon'a gelmeyi kesmesi doğrudan belediye, Halk Fırkası ve Türk Ocağı'nın tavrından kaynaklanmıştır ki bunu Vasfı Rıza açıkça söyler:

Gerçekten 1934 Mayıs'ında tiyatro hiç seyirci bulamaz: "Sekiz senedir bu şehre gitmiyorduk. Buranın belediyesine, Halk Fırkası'na, sabık Türk Ocağı'na küsmüştük. Bu saydığım müesseselerin başındakiler, değışe, değışe bizi gücendirenler çoktan unutulup gitmişti. Tiyatromuzu tekrar Trabzon'a getirebilmek için çok uğraştılar. Yeni belediye reisleri gazetelere beyanatlarda bulundular. Diğer teşekküllerin başında olanlar aynı yayınları yaptılar. Bizi beklediklerini söylediler. Nihayet bu sefer Samsun'a kadar elçi de gönderdiler. Nihayet işte geldik (...) İlk gece salon dolu değil. Yarıdan da aşağı. İkinci gece adeta ikinci sıraya düştük! Üçüncü gece için de bilet alan olmuş. Mecburen adeta bir kaç kişiye oynadık. Bu hale düşeceğini tahminleyip dördünce gece Trabzon'a uğrayacak olan vapurda yerlerimizi kapatmış, biletlerimi almıştık bile. (...) Halbuki buraları eskiden tiyatroya, tiyatronun da fikir eserlerine, klasiklerine nasıl hayran idiler. Tiyatroyu nasıl doldururlar, zevkle dinlerlerdi. (...) Elveda Trabzon'a! Bir daha da turne programına koymamak üzere..."⁴⁵⁰

Ancak 1934'ten sonra halkın tiyatroya gösterdiği ilgisizlik açıklanmaya muhtaçtır. 1927'de Rıfkı Kulaç, kendisi de gördüğümüz gibi İstanbul'da tiyatroculuk girişimlerinde bulunduktan sonra, konu hakkında oldukça deneyimli bir kişi iken, *Yeni Yol* gazetesine şunları yazmıştı: "Şehrimizin kazancı kadar seviyesi de şüphe yok ki en aşağı iki sinema ile bir tiyatroyu bol bol barındıracak mahiyettedir. (...) Halkımızda temaşa ihtiyacı

450 Zobu, 454.

çok ilerlemiştir. Bu uğurda harcadığımız paranın ne miktara vardığını Yıldız sinemasını işletenlerle zaman zaman şehrimize gelerek oyun veren derme çatma sahne heyetlerinden sormalı. (...) Orta yerde hepimizin bildiği bu hakikatler varken şehrimizde yerli gençlerden kurulmuş bir sahne heyetine henüz malik olmayışımız epeyce gariptir. Gençlerde yine bu sütunlarda iddia ettiğimiz gibi şehrimizde tiyatroculuğu geçim aleti yapmış beş on gencin hayatını kazanabileceğinde hiç hiç şüphe edilmemelidir.” (13 Nisan 1927, No: 696-596, Tiyatro ve Trabzon).⁴⁵¹ İstanbul’dan gelecek turneleri değil, kendisi yerli tiyatrocuları gençleri geçindirecek bir tiyatro ilgisine sahip şehirde, tiyatronun bu kadar seyircisiz kalması, şehrin siyaset ve kültür yaşamına etki eden bu üç kurum tarafından gerçekten bu kadar belirlenebiliyorsa, toplumsal yapının hiyerarşiye açıklığı ve örgütlenme eksikliği yönünden konu incelenmelidir. Şehirde eşrafın oluşturduğu iktidar koalisyonlarının dayandığı artı değer temeli üstünden kıssanın anlatılması ve hissenin çıkartılması gerekmektedir.

d) Kıssa ve Hisse

Savaş sonrasında 1920’lerde Trabzon’da nakit ekonomisinin yoğunlaştığı en önemli yer limandı. İskele bulunmayışı nedeniyle gemiler yanaşamamakta, yük ve yolcuları kayıkçılar ve hamallar aracılığıyla sahile çıkarabilmekteydi. Kayıkçılar kahyası Yahya, İttihatçılar Trabzon’da Avusturya mallarına karşı boykot uygulamak istediklerinde (1909) limandaki emekçileri bir örgüte ve onlar üstündeki yönetici konumunu siyasete dönüştürmeyi öğrendi.⁴⁵² Bu ilişki Rusya’daki Enver’le mek-

451 Tiyatro konusu aşağıda tekrar gelecek.

452 Kudret Emiroğlu (1994), “Trabzon’da Avusturya Boykotu”, *Toplumsal Tarih*, Ağustos, Sayı: 8, s. 17-21. Kahya’nın, İttihatçı vali Cemal Azmi tarafından, 19 Ağustos 1914’te fevkalade şımartıldığı, girişim ve tedbirleri sekteye uğratabileceği için Erzurum harp divanına sevki için bkz. S. Özel, s. 258.

tuplaşmaya kadar vardı.⁴⁵³ Enver ve İttihatçılar kaybettiğinde Trabzon'da siyasal örgütlenmeyi elinde tutan Hacı Ahmet ve Faik Ahmet Barutçularla ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile bağlaşmasını-ortaklığını sonuna-öldürülene kadar sürdürdü.

Trabzon'da Cemiyet "Müdafaa-i Hukuk Hissesi" adı altında, iskeleden ihraç olunan her tür tüccar malından ve koyunlarla sığırlardan vergi payı almayı kararlaştırmıştı. Cemiyeti soruşturmak üzere oluşturulan Sait Paşa ve vali Ebubekir Hazım [Tepeyran] tarafından hazırlanan raporda, Cemiyet tarafından kırk gün sonra bu hissenin toplanmasından vazgeçilmiş olmasına rağmen, paranın toplandığı gösterilmektedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 61.000 kûsur lira gelirinden 10.000'i Müslim, 10.000'i Gayrimüslim hemşerilerden bağış olarak toplanmış, gerisi 'Müdafaa-i Hukuk hissesi' olarak Kahya'nın adamları tarafından iskelede tahsil edilmişti. Bu gelirden 42.800 lirası hiçbir denetim olmaksızın keyfi olarak sarf edilmişti ve hiçbir belgesi yoktu. 17.800 lira Kahya'nın, 898 lira reis Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'nin üstünde zimmet görünüyordu. Kahya parayı reise verdiğini iddia etmişti.

Soruşturmada reis Barutçuzade, "mukadderatına sahip ve hakim bir hükümetten uzak ve terk edilmiş millet..." olarak çaresizlikten söz ediyordu. Halbuki bu verginin ihdasından üç ay önce Ankara'da Meclis açılmıştı. Vilayetin aşar dışında toplam geliri o yıl 30 bin lira civarındaydı, yani Cemiyet'in geliri çok büyük bir miktardı.⁴⁵⁴

453 Enver Paşa'nın Ali imzalı 31 Ağustos 1921 tarihli mektubu için bkz. S. Özel, s. 235; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 158-159; Cebesoy, s. 307-308.

454 Tepeyran, s. 109-111. Net rakamlar, kaynaklar ve *TBMM Zabut Ceridesi*'nden alıntılar için bkz. S. Özel, s. 246. Giderler arasında ise Halil Paşa'ya, Nuri Paşa'nın adamına, Küçük Talat'a, onun Rize yolculuğuna ve hemşiresinin navlununa kaydıyla toplam 1377 lira harcama gösterilmekteydi, yani İttihatçılara doğrudan ödeme yapılmıştı; bkz. Tepeyran, s. 111.

Trabzon'da vali atanan Ebubekir Hazım Tepeyran, anılarının Kahya'yla ilgili bölümüne şöyle başlar:

“Sivas’tan Trabzon’a gelirken Samsun iskelesinden vapura kadar bindiğimiz ve eşya yüklettiğimiz iki kayığın ücreti olarak istenilen para, bazı memurların da aracılığı ve komşu bir vilayetin valisine karşı istisnai bir ücret olmak üzere ancak 20 liraya indirilebilmesinden duyduğum hayreti gören ve İstanbul’dan vapurla Trabzon’a gitmekte bulunan Kütahya mutasarrıfı Rahmi Bey (Trabzonludur) [Mehmet Rahmi Eyuboğlu]:

Trabzon iskelesinin muamelatını yakından öğrenince Samsun kayıkçılarını daha insafli bulacaksınız, dedi ve sonra vapurun güvertesindeki kırmızı renkli otomobili göstererek devam etti:

Trabzon kayıkçılar kahyası için götürülüyor. Koca Trabzon’da iyi kötü birkaç kira otomobili varsa da Kahya hazretlerinden başka kimsenin hususi otomobili bulunmadığı gibi vilayet makamının da yoktur.”⁴⁵⁵

Trabzon limanındaki fahiş tarife İstanbul basınına da konu olmuştu; İstanbul’dan 300 kuruş ile gelen bir şeyin 200 metre mesafeden Trabzon’a 500 kuruşa güç çıkarılabilmesi “cidden mucib-i teessürdür” denmekteydi.⁴⁵⁶

Kendi iradesiyle vergi ve tarife düzenlediği içindir ki Trabzon’a soruşturmaya gelen Dahiliye vekili Fethi Bey, Cemiyet’in ve Kahya’nın durumunu “iskele hükümeti” olarak nitelemişti.⁴⁵⁷

455 Tepeyran, s. 106.

456 *Vakit*, 13 Ocak 1922, aktaran S. Özel, s. 243.

457 Ali Şükrü Bey’in gensoru görüşmeleri sırasında söylenen ifade için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XX, s. 265, 315, aktaran S. Özel, s. 243.

Yahya Kahya'nın yukarıda anlatılmış olan merkezi iktidara karşı çıkışı ve yerel iktidarı, milis olarak 3.000 kişiyi harekete geçirebileceği iddiasını içermektedir. Bu rakam abartılı olsa da silahlı bir gücü olduğu doğrudur ve şehirde Barutçuzadelere ve Cemiyet'e verilen destek yanında anlaşılan Kahya'ya karşı da duyulan bir sevgi ve saygı vardı. Kendisini bu baskı ortamında halkın ne kadarının sevmediğini ölçemeyiz, fakat *İstikbal* gazetesi ölümünden sonra yaptığı yayında, cenazesinde ihtiyar ve fakir bir kişinin onun için; "kendi ailesinden başka onun muavenetine muhtaç en az 150 aileyi dilhûn bıraktığını" söylediğini yazmaktaydı ki herhalde – ve aslında ne yazık ki – bu da doğrudur.⁴⁵⁸

Kahya ve Barutçuzade iktidarından sonra Ankara'yla ilişkisi içinde şehirde iktidarı eline alan grubun da en önemli birleştirici özelliği – akrabalık, hısımlık yanında – kurulan liman şirketi idi.

30 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararı ile Sanayi ve Maden Bankası ve Seyr-i Sefain İdaresi de ortak olmak üzere, 50.000 lira sermaye 30 yıllık imtiyazla Hacı Kadızade Arif [Sayıl] başkan, Yahya Reiszade Zekeriya başkan vekili, Sakazade Kemal Bey, Müderriszade Süleyman, Murathanzade Bahri, Hacı Bilalzade Bilal yönetim kurulu üyesi, Faik Bey genel müdür, katibi Hakkı Bey, veznedarı Mahmut Bey olmak üzere Trabzon Liman İnhisar Türk Anonim Şirketi kuruldu. Şirket, Trabzon'da her türlü deniz yükleme, taşıma, boşaltma kamu hizmetini tekeline aldığı için İktisat Vekaleti de imtiyaz sözleşmesine dahil edilmiş, Limanlar İdaresi Kanunu'na bağlı olarak altı ayda bir taşıma ücretlerini belirlemek için onay alması koşulu getirilmişti; ayrıca İktisat ve Maliye vekaletleri her yıl gelir giderini denetleyecekti.⁴⁵⁹

458 *İstikbal*, 5 Temmuz 1338/1922, Karabekir, *Günlükler*, s. 801, bkz. Çelik, s. 66.

459 Rahmi Çiçek (2012), "Cumhuriyet Dönemi Milli İktisat Uygulamalarından Bir Örnek: Trabzon

1926 yılında Trabzon Halk Fırkası vilayet ve kaza idarecileri (oturanlar Ali Becil, Ruhi Ural, Arif Sayıl, Kazazade Hüseyin, arkada Arif Sayıl'ın arkasında solda Daniş Eyyüboğlu, en solda ayakta Cevdet Alap) (M. K. Sayıl, 2011).

Trabzon'da Seyr-i Sefain işletmesi ve yerli gemilerin 14 acenteliği, yabancı gemi işletmelerinin 7 acenteliği yani toplam 21 acente vardı ve toplam 395 tonluk 80 parça deniz vasıtasıyla liman hamal ve taşıyıcıları liman işlerini gerçekleştiriyorlardı. 12 Eylül 1926'da Dahiliye Vekaleti'ne 48 kişi adına telgraf çeken bir kişi, liman amelesinin 200-250 kuruş olan gündeliğinin, şirket tarafından 80 kuruşa indirilmesinden şikayet etmişti. Şirket tarafından Trabzon valiliğine verilen cevapta, şirketin kendi amelesini kullandığı ve dışarıdan amele kullandığında onlara da aynı ödemeyi yapacağı söylenmişti.⁴⁶⁰ Üstelik Yahya Reiszade Zekeriya şirkete dahil edilerek, eski düzenin direniş gücü baştan kırılmıştı.

Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 13, Bahar, s. 143-168.

460 Çiçek, s. 146-147, 150.

Arif Sayıl'ın oğlu Mustafa Kemal Sayıl, anılarında, Liman şirketinde çalışan babasının halasının oğlu Atıf [Durukan] Bey'in "Liman şirketinin kuruluşu sırasında Çömlekçili bazı peremecilerin yaptıkları direnişe karşı korkunç bir kabadayılık göster"diğini anlatır: "Direnişçiler gelip, şirketin hisselerinden almak zorunda kalmışlardı. Yine Atıf Ağabeyin kabadayılığını liman şirketinde çalışan ve babamın büyütmesi bir kadının oğlu olan Ömer Bey'den de duymuştum" der.⁴⁶¹ Çömlekçili liman kayıkçı ve hamal esnafının şirket tekeline karşı direnişinin ayrıntısını bilmiyoruz ama tekne sahibi olanlar da bu aynı varlıklarıyla şirkete ortak yapılmıştı.⁴⁶² Atıf Bey'in kabadayılığı, şirketin bir anlamda akraba varlığı oluşuna da dayanmaktaydı. 1927 seçimlerinde Arif [Sayıl] Bey milletvekili olunca yerine kardeşi Mahmut [Sayıl] başkan olurken, Faik Bey'in yerine de Süleyman Mahir [Durukan] müdürlüğe getirilmişti ve Süleyman Mahir de Atıf Bey'in kardeşi yani Arif Bey'in halası Emine Hanım'ın diğer oğluydu; Emine Hanım, sonradan çocukları Durukan soyadını alan Trabzon müftüsü Ahmet Mahir (1867-1925) ile evliydi.⁴⁶³

Trabzon limanında taşıma işlerinin yeni tarz örgütlenmesi, hizmet teknolojisini değiştirmedigi gibi, yüzde yüz sermaye ve kadro değişimini de gerektirmiyor, İttihatçılıktan Kemalizm'e geçişte vitrinde çok önemli bir değişim varken, para ekonomisinin billurlaştığı tekel kârının (aslında haracın) kaynağı ve şehirde iktidarın bu kaynağa hükmetmek üstünden biçimleni-

461 M. K. Sayıl (2011), s. 286.

462 Bkz. M. K. Sayıl, s. 304-308.

463 Şirket 17 Eylül 1937'de devletçilik kapsamında feshedildi, bkz. Çiçek, s. 168. Süleyman Mahir Durukan (1898-1953) idadide bir yıl öğrenim görüp, Trabzon basınında şiirleri yayınlanan bir gençken, muhacerette Ordu, Samsun, Merzifon'da ibtidai öğretmeni, aşar katibi, ziraat memuru olmuş, Trabzon'a döndüğünde mağaza açmış, 1922-23 yıllarında *Güzel Trabzon* ve *Halk* gazeteslerinde yazılar yazmıştı. Halk Fırkası katibi ve 1925'te ayrıca merkez kaza heyeti üyesi oldu. Diğer kardeş Hakkı Mahir Durukan ise Rıfık Kulaç'ın da yazılarının yayınladığı *Akım* dergisinin kurucusu ve başyazarıydı, bkz. aşağıda.

şinde bir değişiklik yaşanmıyor. Üstelik limanda peşkeş çekilen hizmet sektörü, bir anlamıyla devletin yarattığı tekelin, kamu hizmeti yani devlet işlevinin (genel Osmanlı tutumunu ve Celali-ayanlığı anımsatır biçimde) belirli bir gruba devredilmesidir. Kahya ve Barutçu'ya sol ve İttihatçılık-Enver'le ilişkileri kalmadıktan sonra da bu kadar süre Ankara'ya direnme gücü veren iskele rantı/aslında haracı, artık Ankara ile ittifak içindeki yeni ittifakın eline geçmiştir. İktisadi ve teknolojik olarak gelirin üretilme ve elde edilme biçiminde bir fark yoktur, ancak İttihatçıların savaş durumu zorlamalarının yerini, Cumhuriyet'in barış durumu hukuku almıştır. İttihatçıların yarı-milis örgütlenmesine karşılık, bu hukukun arkasında devlet gücünün yarattığı tekel vardır.⁴⁶⁴ Bu tekel fiyatının, Kahya'nın zamanı gibi bütün limanlardan yüksek olduğu ve ancak Ağustos 1927'de Trabzon tüccarlarının sürekli itirazı ile indirilebildiği görülmektedir.⁴⁶⁵

464 Rıfkı Kulaç *Yeni Yol* gazetesinde 10 Nisan 1927'de yazdığı başmakalede, "Tahmil ve Tahliye Şirketi'nde kayıkçılarla idare heyeti arasında Ticaret Vekaleti'ne kadar aks eden ihtilaf üzerinde Valimiz oldukça tutumlu bir lisan kullanmakla beraber bu ihtilafın şirket mensupları tarafından 24 Nisan'ında akd edilecek içtimada halledilmesi taraftar bulunduklarını söylemişlerdir. İtikadımızca ihtilafın halli için bundan daha kestirme ve doğru bir yol yoktur" diyerek konunun ne kadar uzadığını ve doğrudan valinin aracılığını gerektirdiğini ortaya koyar.

465 Rıfkı Kulaç'ın bir başmakalesi bu durumu açıklamaktadır: "Şehrimiz ticaret mehafilini senelerden beri en çok sızlandıran amillerden biri de şüphe yok ki iskele rüsumuyla tahmil ve tahliye masraflarının diğer limanlara nispetle yüksek oluşuydu. Tüccarlarımızın sızlanışı bilhassa doğru mütalaa istinad ediyordu: Vapurdan mağazaya kadar her denk başına verdiğimiz para, satış fiyatını yükseltmekle beraber Trabzon limanına yani başında ufak limanların kolayca rekabetine meydan vermiyor. Bu itibarla iskele rüsumu gibi Liman Şirketi tarifesi de azaltılmalıdır ki Trabzon belli başlı bir zarardan kurtulmuş olsun... Tüccar zümremizin bu uğurdaki haklı şikayetleri tesirsiz kalmasin. Bir yandan iskele rüsumunu bire bir daha kabartan tayyare ianesi transit eşyadan kaldırıldı, bir yandan da Liman Şirketi tarifesi mütemadi bir tenzilata tabi tutularak nihayet bugünkü ticaret ve kalitenin tespit ettiği kerteğe kadar indirildi. Liman Şirketi'ndeki idare heyeti, yeni tarife muvacehesinde şüphe yok ki bizim kadar soğukkanlı ve memleket endişesiyle düşünemez. Onlar, eski tarife ile yenisi arasındaki yüzde kırk farkı görünce şirket varidatının masrafını koruyamayacağı endişesiyle tarifeye itiraz yapılmasını maslahata daha uygun bulurlar. (...) Bir kere şirketin bugüne kadar malik olduğu yüksek tarifesine göre açılmış geniş ve bol masraf kapısı hürmetine Trabzon bütün öteki limanlardan daha yüksek bir ücret vermeye mecbur değildir. (...) İyi aranılırsa şirket teşkilatında masraf yekununu hayli azaltacak fazlalıklar bulmak çetin değil. Şimdiye kadar cidden yüksek tarifiyesiyle çok kazanmış bir müessesenin her halde masraf hususunda oldukça cömert davrandığını kabul edebiliriz", *Yeni Yol*, 27 Ağustos 1927.

Bu yıllara ait bir başka sermaye örgütlenmesi, Trabzon'da sermaye yaratma ve kadro değişiminin bir siyasal uzlaşma stratejisinden ibaret olduğunu daha açık biçimde ortaya koyar.⁴⁶⁶ Bu kez sahnede Barutçuzade Hacı Ahmet de vardır.

1923 Ekim'inde Trabzon elektrik imtiyazını almak için, şehirde su isalesini talep eden İsviçreli bir şirket başvuruda bulundu. Trabzon Belediyesi Nafia Vekaleti ile yazışırken, bir yandan da Trabzon Ticaret Kulübü'nde Trabzonlu tüccarlarla bu imtiyazın ortaklaşa alınması için toplantılar yapılmıştı. 1 Mart 1924'te yapılan toplantıda Belediye başkanı Kazazzade Hüseyin Bey'le birlikte Nemlizade Sabri, Barutçuzade Hacı Ahmet, Hacı Ali Hafızzade Mehmet Salih, Hacı Hamdizade Hacı Hami, Çulhazade Hacı Kadri, Hacı Rüştü Hafız Efendi gibi tüccarlar teşebbüse geçmeyi kararlaştırdılar.⁴⁶⁷

Müteşebbis kurulca, Adana ve Mersin'de elektrik tesisi kurmakta olan Fransız şirketine proje hazırlatıldı. Visera'da tesis kurulması ve Trabzon ve Akçaabat'ın aydınlatılması ile bu iki yerleşim yeri arasında elektrikli tramvay hattı kurulması için 99 yıllık imtiyaz isteyen şirkete kurucu heyet yanında Bekir Efendizade Hacı Rüştü, Hatipzade Emin ve Serdarzade Münir beyler de katıldı. Trabzon mebusu Ali Şefik Bey de temsilci atanmıştı. Şefik Bey'in Nafia Vekaleti ile görüşmeleri sonucunda Kasım 1925'te sözleşme ve şartname hazırlandı. 8 Ocak 1925'te Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi resmen kuruldu.

466 1926 yılı Ticaret ve Sanayi Odası heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Reis Eyüpzade Daniş Bey, vekil Hatipzade Mustafa, vekil Hacı İzzetzade Hüseyin, vekil Hacı Derviş Ağazade Ruhi, aza Hacı Müftüzade Temel Nücumî, Kasımzade Temel, Usta Ömerzade Ali Paşa, başkatip Osman Cudi; Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara, s. 117.

467 Trabzon'da 1909, 1921, 1922 ve 1923 yıllarında çeşitli elektrikleştirme girişimleri ve şirketin hikayesi için bkz. Murat Küçükugurlu (2007), "Cumhuriyet Devrinde Bir Millî Sanayi Örneği: Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, Güz, s. 91-116.

Sözleşme imzalanan Fransız Ribeau'nun mühendis olmadığı, tamamı Fransa'dan getirilen malzeme için % 35'lere varan komisyon aldığı anlaşılıp 1926 sonunda iş halen bitirilemediğinde, şirket sermaye artımına giderek 16.000 hisse daha ihraç etti. Ancak bu hisseler satılmayınca şirket Sanayi ve Maadin Bankası'ndan borç aldı. Mösyö Ribeau ile Fransız şirketinin işine son veren Şirket, 21 Temmuz 1927'de Alman Bergman şirketi ile anlaştı. Bergman şirketinin bazı koşullarının da tartışma yaratması üzerine sermaye açısından da iyice zor duruma düşen şirket Ziraat Bankası'ndan da borç aldı ve Belediye'ye başvurdu. Sonunda 15 Eylül 1929'da Trabzon ve Akçaabat'a elektrik verilebildi. "Hükümetlerin, kamu bankalarının ve bizat Mustafa Kemal Atatürk'ün destek ve himayesine mazhar ol"arak ilk keşfin dört katından fazla paraya ve iki katından fazla süreye mal olduğundan sermaye birikimi, iş deneyimi ve halkla ilişkiler açılarından başarılı bir örnek oluşturmadı.⁴⁶⁸

27-29 Kasım 1930 günlerinde Trabzon'u ziyarette gelen Mustafa Kemal Atatürk, şirket yöneticileriyle görüşerek, şirketi kurtarmak üzere Başvekil İsmet İnönü'ye telgraf çekmişti. Sanayi Bankası tarafından uygun koşullarda borç verilmesi ve ayrıca hisse senedi almasını, İş Bankası'nın alacağını tahsil yerine şirketten hisse senedi almasını istiyordu.⁴⁶⁹

1932'ye gelindiğinde başkan Barutçuzade Hacı Ahmet, başkan vekili Kazazzade Hüseyin Efendi olmuştu. En fazla hisse sahibi ortaklar Vali Rifat Bey ile Sanayi Bankası'ydı. 1938'de en fazla hisse sahipleri Sümerbank, İş Bankası, Hacı Hafız Rüştü ve Trabzon Belediyesi olmuştu. 1939'da ise başkan Salih Zeki Tuğtekin, vekili Nedim İdeman, üyeler Rüştü Bekiroğlu ile

468 Küçükuşurlu (2007), s. 115.

469 Murat Küçükuşurlu (2011), "Visera (Işıklar) Santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin Faaliyetleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 10, s. 101-124.

Necdet Öncel'di. İlginç gelişmelerden biri 1940'ta Cumhuriyet Halk Partisi'nin şirket yönetiminin değişmesini istemesiydi. Parti müfettişi Sadettin Uraz, 15 Mart 1940 günlü CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, şirket yönetiminin partililerden oluşması için İş Bankası ve Sümerbank yetkililerine talimat verildiğini bildiriyordu. Trabzon Barosu Başkanı Salih Zeki, Faik Ahmet Barutçu milletvekili seçilince onun yerine elektrik şirketinde başkan olmuştuk fakat yapılan çağrılara rağmen CHP'ne girmemişti.⁴⁷⁰ Trabzon Belediyesi 1940'tan itibaren hisse toplamaya başlayarak şirketi devralmayı tasarlamıştı⁴⁷¹ ve 1 Ağustos 1942'de bütün hak ve yükümlülükleriyle bu amacını gerçekleştirdi. Tasfiye heyeti çalışmalarını Şubat 1944'te tamamladı.⁴⁷²

Trabzon'da siyaset-iktisat ilişkisi üstünde bu kısa kıssada son olarak bir başka geleneksel sermaye kaynağı olarak gayrimenkul-rantın el değiştirmesine dokunabiliriz. Sermaye hareketlerini yönlendiren iktidar mücadeleleri açısından bu dönemin verimli bir kaynağı da gayrimüslimlerden kalan ve "emval-i metruke" denilen konut ve araziydi. Veysel Usta konuyu gayet açık özetlemiştir: "Emval-i metrukeden kalan mesken ve arazilerin iskanı konusunda yapılan uygulamalar, Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'daki tartışma ve çekişmelerin en önemlilerinden birini, belki de en önemlisini oluştuyordu. Kentte eşrafın bu malların dağıtımında daha fazla pay elde etme çabası, özellikle *İstikbal* ile *Güzel Trabzon* ve *Halk*

470 Küçükkuşurlu (2011), s. 104, 105; ayrıca bkz. Çelik, s. 212-213. Salih Zeki Tuğtekin (1889), avukattır, Trabzon Barosu'nun 1 numaralı üyesidir ve 1939'da birkaç ay başkanlığını da yapmıştır. Trabzon'da Kurtuluş Savaşı yıllarında özellikle *İstikbal* gazetesinde yazılar yazmış, mitinglerde konuşmuş, öğretmen okulunda öğretmenlik yapmıştır.

471 CHP vilayet idare heyeti reisi, Trabzon belediyesi azası ve elektrik şirketi idare meclisi reisi olan Ali Rıza Işıl'dan, yerel örgütün memnuniyetini bildirmiş olmasına rağmen, CHP merkezi tarafından belediye azalığından istifası istenmişti ve alınmıştı (BCA: 490-1-0-0-1095_4_1. 30.09.1941).

472 Küçükkuşurlu (2011), s. 119-120. Belediye, 1950'lerin sonuna kadar alacaklılara borç ödemiş ve bu nedenle ciddi yük altında kalmıştı, *a.g.e.*, s. 121.

gazetelerinin sayfalarına taşınıyor, bu mücadelenin tarafları neredeyse gazete sayfalarında birbirlerine küfr eder nitelikte tartışmalara taraf oluyorlardı. Genel ahlak ölçülerini aşan nite-likteki yazılar zaman zaman taraflar arasında davalara da konu oluyordu.”⁴⁷³

Arif Sayıl'ın CHF içindeki yükselişi ile Emval-i Metruke Tespit ve Tevzi Daire Başkanlığı arasındaki ilişkiyi anımsatarak, elektrik şirketinde olduğu gibi doğrudan siyasete yansıyan akrabalıklar üstünde kısaca duralım: III. Dönemde mebus yapılarak Halk Partisi'nin Trabzon'da güçlenmesine katkıda bulunan genç kuşağın iki önemli üyesi, Hacı Kadızade Arif Sayıl ile Süleyman Daniş Eyüpoğlu akrabadır. Arif Bey'in eşi Aslı Hanım, Daniş Eyüpoğlu'nun kardeşidir. Aslı Hanım ve Daniş Eyüpoğlu, 1876'da ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Trabzon mebusu olan Ali Galip Eyüpoğlu'nun çocuklarıdır. Ali Galip'in diğer oğlu İzzet Eyüpoğlu da Ankara Meclisi'n-de I. Dönem milletvekilliğinden önce Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında da üç dönem mebusluk yapmıştır. Gene Meclis-i Mebusan mebuslarından Hacı Emin Dizdaroğlu da büyükan-nenin babasıdır. Esasen, Anadolu'da eşraf ailelerinin şeceresi, siyaset-ticaret ve idarede ittifaklar ve kavgalar öyküsüdür.⁴⁷⁴

Yeni Yol gazetesinde 2 Ağustos 1927 tarihli 787 nolu sayıda

473 Usta (2012), s. 62. Rifki Kulaç, *Yeni Yol* gazetesinde 10 Ağustos 1927'de (“ Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Trabzon'umuzda da bu mühim servet üzerinde acıklı bir bakımsızlık göze çarpmaktadır. (...) hükümet, elinde tuttuğu bu mühim servetin idaresi için kurduğu zayıf teşkilatla umduğu istifadeyi tesis edemiyor, bir taraftan da halk, icarla işlettiği emlak ve araziye benimsemeye-rek kabil olan süratle tahrip etmekten geri durmuyor. Bu yüzden iki menfi tesir altında kalan zavallı “emval-i metruke” de her sene irad ve hasılat kabiliyeti kayıp ede ede yakın bir atide faydasız bir enkaz ve yoğunsuz bir toprak haline gelecektir”) ve 15 Kanun-i evvel 1927'deki iki ayrı yazısın-da emval-i metruke konusunu işleyerek, Trabzon'a muhacir yerleştirilmediğinden emvalin hemen Trabzonlulara satılmasını istemiştir.

474 Mustafa Kemal Sayıl, anne ve baba tarafından akrabalarını sayarken, evlilikler yoluyla Trab-zon eşrafının nasıl iç içe geçtiğini ve aslında dar bir çember oluştuğunu da anlatır. *İkbal* gazetesini çıkaran Osman Nuri Bey de Fyüpzade Ali Galip'in bir başka oğludur. Daniş Fyüpoğlu'nun eşi de Nemlizade Kaptan Bey'in kızıdır, vb. bkz. (2011), s. 59-61.

açıklanan Trabzon merkez mahalleleri müntehib-i sâni (ikinci seçmen) listesine baktığımız zaman, siyasetin dar çemberini açıkça görnek mümkün olur:

Trabzon Merkez Mahallatı Müntehib-i sânileri:

Şube 1: 8 kişi - Nemlizade Sabri Bey, Hacı Hamdizade Afif Bey, Dizdarzade Nuri Efendi, muallim Tahsin [yırtık] Bey, Hacı Kamilzade Hüsnü Reis, İmamecizade Rakik Efendi, Yunuszade Tevfik Efendi, Hozanoğlu İbrahim Efendi.

Şube 2: 7 kişi - Çulhazade Hüseyin Avni Bey, merkez mute-medi Şevket Bey, Polatoğlu Ali Becil Bey, Tütüncüzade Ziver Bey, Hacı Harunzade Harun Bey, Keleşzade Mesut Bey, Polatzade Mehmet Salih Efendi

Şube 3: 4 kişi - Kazazzade Hüseyin Efendi, müftü Ahmet Efendi, Polathanelizade Celal Bey, Hacı Mahmut Ağazade Emin Efendi

Şube 4: 3 kişi - Hartamaszade Baki Efendi, Kasımszade Vahit Bey, Hacıkadızade Mahmut Tahsin Bey.

Şube 5: 3 kişi Hacıkadızade Arif Bey, Eyüpszade Daniş Bey, Kethüdazade Ali Bey

Şube 6: 6 kişi Hacı İzzetzade Hüseyin Efendi, doktor Mehmet İbrahim Bey, İcra memuru Hafız Hüseyin Efendi, Hatipzade Mustafa Efendi, Nimbiyıkzade Mahmut Muammer Bey, Hacı Ruşenzade Osman Efendi

Şube 7: 8 kişi - Kalyoncuzade Mehmet Efendi, Emirzade Emin Efendi, Hacı Budakzade Ali Efendi, Tarhanacızade Te-

mel Efendi, Hacıkadızade Yakup Efendi, Alemdarzade Sabri Efendi, Beşirzade Ali Efendi, Kırımlızade Feyzi Efendi

Şube 8: 6 kişi - Müderriszade Süleyman Mahir Bey, Abanozzade Hüseyin Avni Bey, avukat Hüseyin Avni bey, [silik]zade Hafız Osman Efendi, muallim Halil Nihat Bey, Bayramzade Ali Bey

Şube 9: 7 kişi Hacımüftüzade Temel Nücumi Bey, Hamamizade İhsan Bey, Murathanzade Bahri Bey, Kazancızade Hüseyin Bey, Eyüpzade Osman Nuri Bey, müddei-i umumi Ali Rıza Bey, Hacı Emin Tatarzade Bilal Efendi.

Akrabalık, hısımlıkları, iş ortaklıkları bulunsa da 1920'lerden 30'lara kadar bu tabloda yer almayanların hissesine geçebiliriz.

Ali Sait Paşa 12 Mart 1922 tarihli raporunda Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde “en münasip” kimseleri sayar ve dördüncü kişi olarak Sürmeneli Kırallıade Hasan Efendi'yi belirterek, “Sürmene’de kendi masrafıyla 53 erkek, 6 kız çocuğa muhtevi yetimhane tesis etmiştir. Rusça, Rumca, Ermeniceye vakıftır. Rusya’da çok zaman amelelik, müteahitlik etmiş bir iş adamıdır. Hem Trabzon’da hem Sürmene’de evi vardır. Belediye reisi ve diğer bazıları bu Kırallıade ile teşrik-i mesai edemezler” demektedir.⁴⁷⁵

Kırallıade Hüseyin Tahsin, Trabzon’daki bu saygın konumuna karşılık, Mustafa Suphi kafilesinde yer alan Sürmeneli Kırallıoğlu Maksut’la⁴⁷⁶ ilgili olarak gazeteye şu ilanı vermek

475 Akbal, s. 371; U. Üçüncü (2015), s. 251-252.

476 Mustafa Suphi’yle Trabzon’a gelip katıldıkları ‘Onbeşler’den olan Maksut Kırallı’nın romanı yazılmıştır. Enbiya Kırallı (2015), *Moskova’dan Anadolu’ya Maksut ve Mustafa Suphi*, Kaldıraç Yayınevi,

zorunda kalmıştır:

“Trabzon’a gelen komünistler arasında bulunan Sürmeneli Kıratioğlu Maksut’un ailemiz adına ve lakabına izafe edilen adının bizlere olan yakınlık ve ilişkisi hakkında kötü anlamaları gidermek için adı geçen hakkındaki kanaat ve duygularımı açıklamayı zorunlu gördüm. Kendisi esasen yirmi yıldır Rusya’da Türklük ve milliyetten uzak yaşamakta, babası ve ailesi tarafından reddedilmiş bulunmaktaydı. Geçen yıl tutsaklar arasında Trabzon’a dönmüşse de, kendisine verilen bir emaneti zimmetine geçirerek Rusya’ya kaçmıştı. Şu halde adı geçenin Kırالی ailesiyle hiçbir ilişkisi olmadığı-
nın lütfen ilanını rica ederim.” *İstikbal*, 1 Şubat 1921.⁴⁷⁷

Bir yanıyla insanların akrabalıklarını reddetmek baskısı altında kaldıkları bu sürece Rıfki Kulaç açısından baktığımızda, akrabasından siyasi örgütlenmeler içinde bulunanlar olduğu gibi, Kulaçzade Ahmet Efendi Muhafaza-i Hukuk ve sonra dönüşümünde Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesinde yer almış fakat oğlu Nedim Efendi Darülmuallimin boykotunda elebaşı görüldüğü için okuldan atılmıştır. Rıfki Bey’in, Esat Ömer’le tanışıklığı olmadığını düşünmek zor olduğu gibi, bu yakın ilişkiler dışında Rıfki Kulaç’ın Trabzonlu gazeteciler, solcular ve diğer örgütlenmelerle tanışıklığının bulunmadığını iddia etmek de kolay değildir. Gazetecilik ve tiyatro ortamının canlılığını, Rıfki Bey’in bu alanlara büyük ilgisini, ayrıca üsera kampında-

İstanbul. Enbiya Kırالی, Hasan Tahsin’in akrabası Maksut’u Mustafa Suphi heyetinden ayrılması için ikna etmeye Maçka’ya adamını gönderdiğini yazmaktadır (s. 404-405). Türkiye Komünist Gençler Birliği belgelerinde adı sıklıkla, anlaşılan Anadolu’ya ulaştırılacak yayınlarla ilgili olarak geçmektedir (Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim (der.), *Türkiye Komünist Gençler Birliği 1920-1935*, Sosyal Tarih Y., İstanbul, 2014, s. 13, 26 vb.) hatta diğer TKP belgelerine göre Van, Hakkari, Diyarbakır’a, İran’a kadar gönderildiği görülmektedir (Yücel Demirel (haz.), *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1*, Tüstav Y., İstanbul, 2004, s. 31, 61, 84, vb.).

477 S. Özel, s. 288. Rıfki Kulaç’ın Moskova’dan mektuplaşmalarında ‘Kıralizade’nin aracılığından yararlandığını biliyoruz (26 Nisan 1924 ve 17 Haziran 1924 tarihli mektuplar), ancak (elbette Maksut bu tarihte katledilmiş ise de) hangi Kıralizade olduğu açık değildir.

ki tavrını da göz önüne alıp medeni cesareti gelişmiş bir kişi olduğunu da tahmin ederek ve şehrin o zamanki nüfuz ve örgütlenmesini düşünerek, bu tanışıklığı iddia edebiliriz.

Ancak üsera gazetelerine o kadar baş makale yazmış olan Rıfki Bey, bütün bu süreçte sadece *İkbal* gazetesinde iki makale yazmış ve görüldüğü kadarıyla komünist veya değil bir örgüte de üye olmamıştır.

İkbal'deki makaleleri onun bu tutumunun gerekçesini açıklayacak düşünce dünyasını yansıtmaktadır. Rıfki Kulaç, kapitalist üretim biçiminden sonra komünist üretim biçiminin geleceğini kesin görmektedir, çünkü kapitalist düzendeki üretim ilişkilerinin bu haliyle devam etmesi olanaksızdır, üretim toplumsallaşmıştır dolayısıyla ürünleri de üretim sürecine katılan herkesin olmalıdır. Fakat üretimin toplumsallaşması Avrupa ve Amerika'da daha fazla gelişmiştir. Bu toplumsallaşma, işçi örgütleri ve sosyalist örgütlerin de kuruluşunu besleyecektir. Dolayısıyla Sovyetler yenilse de Bolşevikliğin iktisadi ilkeleri bundan sonra milletlere egemen olacaktır fakat bunun daha kısa zaman içinde gerçekleşeceği yer, iktisadi-toplumsal olarak gelişmiş daha 'hazır' toplumlardır.⁴⁷⁸

Yani Rıfki Kulaç, ortodoks Marksisttir; iktisadi gelişimin geliştireceği toplumsal güçlerin değiştireceği bir toplumsal örgütlenmenin sonucu olarak gördüğü komünist topluma hazır-yakın bir toplum içinde yaşadığını düşünmemektedir.

478 Rıfki Kulaç'ın *İkbal* gazetesindeki kendi diliyle tekrarlırsak: "Sovyet hükümetinin Kızıl orduları yense de yenilse de yine Bolşevikliğin iktisadi düsturları milletler tarafından tatbik olunacaktır. Artık içtimai teşkilatın, sermaye ve kazanç prensiplerinin eski şekliyle uzun müddet yaşamak ihtimali kalmamıştır. (...) Bir çiftlikten alınan varidat, bir fabrikadan istihsal olunan kazanç yalnız sahiplerinin değil o müesseseler dahilinde çalışan herkesindir. (...) Amele heyetlerine, sendikalara sosyalist malik olmayan milletleri istenildiği zamanda Bolşevikliği kolaycık tatbik edemeyeceği tabiidir. Avrupa ve Amerika'nın hazırlıklar unsurları Bolşevikliği Şarklılardan çok evvel fiiliyata inkılâp ettireceklerdir."

Dolayısıyla önce yurtseverlik ve üretimin gelişmesi esastır. Bu yapıya hizmet edecek zihniyet dünyası ise ilerlemeci, aydınlanmacı bir yaklaşımdır; *İkbal*'deki ikinci yazısı bu konuyu işler:

“Tanrı’nın inayetine güveniyorsak nafile. Uluhiyetin rahmetinden çalışmayanlar diyarına bir katre düşmez. Hadi diyelim ki silah taşımaktan omuzlarımız, tetik çekmekten parmaklarımız, yaya yürümekten bacaklarımız yoruldu. Okuya okuya dimağlarımızda yer, mülkümüzde cahil mi kalmadı ki irfan müesseselerini teker teker kapatıyoruz? Tekâmülün en son kertesine mi çıktık ki yanı başımızda kaynaşıp duran şümüllü inkılâplara kulak tıkıyoruz.”

Bu yaklaşımı ile Rıfki Kulaç, nihai hedefi komünizm de olsa, içinde yaşadığı toplumun bu zihniyet ve örgütlenmeye uzak olduğunu düşünerek, “asgari ve azami program”ı göz önünde tutarak günlük gereksinimlere uygun, yurtseverlik, üretkenlik ve akılcılık/aydınlanmacılık çerçevesinde kalkınma hedefli yazılar yazacaktır.

1920’lerin ilk yarısında Trabzon böyle bir ortama uygun değildir. Solun en güçlü görüldüğü zamanda “düşünce ve tavır”ını iki makalesiyle ortaya koyan Rıfki Kulaç, bundan sonra İstanbul’a gider.

Ç- Şehirlerin Hikayesi

Dört Şehirde Bir Hikaye: İstanbul, Trabzon, Batum, Tiflis

Tiyatro tarihi açısından 1920 önemli bir yıldır. 1915'te İstanbul belediye başkanı (şehremini) Cemil [Topuzlu] Paşa Darülbedayi adıyla müzik ve tiyatro olmak üzere iki bölümlü ilk okulu açmış ancak başarılı gösterimlerden sonra savaş koşullarıyla okul ve oyunlar sahneleyen topluluk ciddi bir varlık gösteremez olmuştur.

1918 yılından başlayarak düzenli duruma giren temsillere rağmen, kurumdaki huzursuzluk arttı. 31 Mart 1920'de belediye başkanlığınca hazırlanan ikinci yönetmelik otuz üç maddeydi ve Darülbedayi bu yönetmelikle, yalnızca temsiller veren bir tiyatro haline geldi. Sanatçılarla yönetim kurulu arasında ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, sanatçıların önemli bir kısmı ayrılarak özel bir tiyatro (Yeni Sahne) kurdular.

Gazeteci ve tüccar İsmail Faik Bey'in Temmuz 1920'de kurduğu Yeni Sahne'nin sanat yöneticisi Mahmut Rauf, sahne yönetmeni Kemal Emin Bara'ydı.⁴⁷⁹ 24-26 Temmuz günlerinde yapılan sınavla İ. Galip Arcan, Salih Fuat, Dr. Emin Belig,

479 Muhsin Ertuğrul, İsmail Galip Arcan ve Behzad Butak'la 1913'te Bursa'da Millet Tiyatrosu'nun kurucusu olan Kemal Emin Bara (1875-1957) *Temaşa* dergisini yayınlamış, şair, besteci, ressam, heykeltıraş olarak da tanınmıştır.

Nuvart ve Roza Felekyan kadroya alındılar. Ercüment Behzat, Raşit Rıza, Ahmet Muvahhit, Hüseyin Kemal, Hazım toplulukla oyunlar sahneledi.⁴⁸⁰

Yeni Sahne'nin gelirleri yeterli değildi ve topluluk sarsıntılar geçirmeye başladı. 1922'de kurulan başka bir özel tiyatro olan Türk Tiyatrosu, Yeni Sahne'den ve Darülbedayi'den ayrılan sanatçıları bir araya getirdi. 1923 yılında çalışmalarını sürdüren özel tiyatro toplulukları arasında Benliyan Operet Kumpanyası, kendi adına temsiller veren Naşit'in topluluğu, zor durumda olmasına rağmen çalışmalarını sürdürmekte olan Yeni Sahne topluluğu ve İstanbul Operet Heyeti öne çıkmaktaydı.⁴⁸¹ Ancak Yeni Sahne iflas ederek dağıldı.

1923'te parasızlık, düzensizlik ve olanaksızlık içindeki Darülbedayi o yılın temsillerine ancak ilkbaharda başlayabildi. Oysa Defterdarlık temsil gelirinden vergi istiyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra Darülbedayi için yeni bir tasarı hazırlanması kararlaştırıldı ve 1924'ten itibaren Ferah Tiyatrosu'nda Muhsin Ertuğrul çevresinde toplanan grupla, 1925'te biri Şehzadebaşı'nda öteki Beyoğlu'nda Darülbedayi sanatçılarının oluşturduğu iki topluluk meydana çıktı. 1926'da Darülbedayi belediyeden ödenek alarak Şehir Tiyatroları'na dönüştü ve 1927'de topluluğun başına Muhsin Ertuğrul getirildi.

1924'ten itibaren tiyatro toplulukları düzene girmeye başlamış ve İstanbul'daki düzenli oyunlar yanında yazları taşra turnelerine de çıkmaya başlamışlardı. Trabzon'a da Cumhuriyet'ten sonra ilk tiyatro 1924'te gelmişti (yukarıya bkz.). Ama Rıfık Kulaç, Trabzon'a dönmesinin "muafık olmayacağı"nı yazdığı ve *Hayal Yolcusu* adlı oyununun ödenek bulunursa

480 M. Ertuğrul, *Benden Sonra Tufan Olmasın*, Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1989, s. 557-558.

481 Metin And, *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, TİB Yayınları, Ankara, 1983, s. 186.

oynanacağını umduğu 10 Eylül 1921 tarihli mektuptan kısa bir süre sonra Trabzon'a dönmediği gibi (esasen asker kaçacağı olmakla prangabentliğe mahkumdu) Tiflis'e gitmişti. Çünkü Tiflis'ten yazdığını bildiğimiz ilk mektubun tarihi 1 Aralık 1921'dir.

Rıfki Bey'in İstanbul'da Anadolu'ya geçmek, gazete çıkarmak ve tiyatro oyununu sahneletmek gibi üç hedefinden söz ettiğini görmüştük. 1920 ve 21 yılı gelişmelerini anımsarsak, bunların hayal olarak kalması o kadar da şaşırtıcı bulunmayabilir. Önce bu dönemdeki Moskova-İstanbul trafiğine tiyatro ekseninden bakalım, sonra bu eksenle belirli bir uyumsuzluk içindeki Türkiye-Sovyetler ilişkisi ile Türkiyeli solcular ve örgütlenmeleri açısından bakalım.

Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçmiş olan Nazım Hikmet Moskova'da öğrenim gördükten sonra Ekim 1924'te İstanbul'a gelmiştir. Nazım Batum'da manzum tiyatro eseri *28 Kanun-i sanî*'yi ('28 Ocak', Mustafa Suphilerin öldürülmesi) yazmış, eser 1923'te Moskova'da sahnelenmiştir. İstanbul'a döndüğünde babası Hikmet Bey Süreyya Sineması yöneticisidir ve *Sinema Postası* dergisini çıkarmaktadır.⁴⁸² 20 Kasım 1924'te Nazım Hikmet'in *Akşam* gazetesinde Ertuğrul Muhsin'i Ferah Sahnesi'nde Darülbeyti Temsil Heyeti adına sahnelenen Leonid Andrieff'in "İhtilal" oyununa ilişkin övgü dolu yazısı çıkar. Nazım Hikmet, "artık Türk sahnesi bir rejisöre sahiptir" diye Ertuğrul Muhsin'i alkışlamış⁴⁸³, dostlukları pekişmiştir.

Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra 12 Ağustos 1925'te gı-

482 Saime Göksu ve Edward Timms (1999), *Romantik Komünist Nazım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, Doğan Kitap, İstanbul, s. 63, 81, 91.

483 Bkz. Efdal Sevinçli (1987), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinemadan Tiyatroya Muhsin Ertuğrul*, Broy Y., İstanbul, s. 200-201.

yabında 15 yıla mahkum olan Nazım Hikmet tekrar Sovyetler Birliği'ne dönerek Moskova'da tiyatro çalışmalarına başlamıştı. Muhsin Ertuğrul ise Ferah Tiyatrosu'nun Trabzon turnesinde çıkan dargınlıktan sonra 6 Ağustos 1925'te Trabzon'dan Batum'a geçmişti. Moskova'da Nazım Hikmet'le buluştu, onun yanında kaldı ve tiyatro ve sinema dünyasından pek çok kişi ile tanıştı, birlikte çalıştı. Stanislavski, Nemiroviç-Dançenko, Aleksandır Yakovleviç Tayrov, Vsevolod Meyerhold, Ayzenştayn ve Sergey Mihayloviç Tretyakov'la tanıştı ve çalışmalarına katıldı. O zamanki ilişkileri yansıtmak açısından şuna da değinilmeli ki Muhsin Ertuğrul yola çıkışının hemen ertesinde 9 Ağustos 1925'te başlayıp 14 Kasım'a kadar *Vakit* gazetesinde "Sanatkâr Gözüyle Bugünkü Rusya" dizisini yayınlamıştır.

Muhsin Ertuğrul Rusya'da "Tamilla" (1925), "Spartaküs" (1926), "Beş Dakika" (1926) filmlerini çekti. 1927 29 Ocak'ta İstanbul'a döndüğünde, Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın önerisiyle Darülbeydi'de sanat yönetmeni oldu.⁴⁸⁴

1922-1924 yıllarında Halit Rıfka'nın Tiflis-Batum-Trabzon şehirleri arasında hangisinde ne kadar kaldığını bilemiyoruz. Mektup gurbetten yazıldığı için, yani gurbette değil Trabzon'da bulunduğu sürelerle ilişkin elimizde böyle bir kaynak olmadığından, özellikle 1922'de Gençler Birliği, Esat Ömer ve de Trabzon'a gelen tiyatro turneleriyle ilişkisini gösterecek bir bilgimiz yoktur. Tahminen 1922-24 arası bu üç şehir arasında bir yerlerde ve 1924 sonları 1925 başlarında Moksova'dadır. Trabzon-Batum arasındaki trafik ve Trabzon'da turnelerle kurmuş olabileceği ilişki tahmini aşırı görülse de Moskova-İstanbul arası Türk trafiğinden etkilenmiş olabilir. Şunu biliyoruz: 1927 yılında *Yeni Yol* gazetesinde başyazarken, Muhsin Ertuğrul'un Ankara'ya gidişi hakkında şöyle yazar: "Umarız ki Ma-

484 Nazım Hikmet 1928'de af kanunundan yararlanarak İstanbul'a döndükten sonra *Kafatası* (1931), *Bir Ölü Fırı* (1932), *Unutulan Adam* (1934) gibi oyunları Darülbeydi'de oynamıştı.

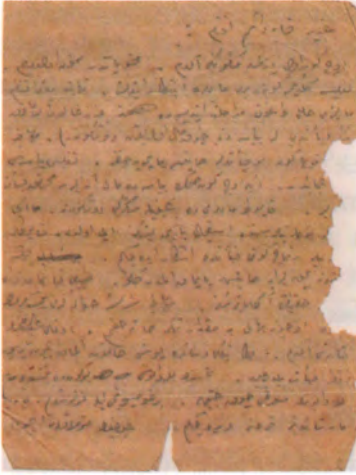
arif Vekilimizin artist Ertuğrul Muhsin'i Ankara'ya davet edişti tiyatroculuk vadisinde mesut bir başlangıç olsun", 11 Nisan 1927, Sayı: 694-594. Tiyatro konusunda Ertuğrul Muhsin'in yeri hakkındaki bu bilgili edasından sonra 13 Nisan 1927'de Sayı: 696-596'da gazetede ki köşesinde Trabzon'da tiyatro açılmasını konu eder ve bu kez açıkça "Geçen sene Moskova'da görüştüğüm Ertuğrul Muhsin Bey" diye yazar.

Siyaset cephesinde ise aynı dönemde gelişmeler şöyleydi: 7 Mayıs 1920'de Bolşevik Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımış, 25 Şubat 1921'de ise ülkeyi ilhak etmişti. Gürcistan'da Bolşevik Rusya iktidarına karşı 1924 yılına kadar bölgesel, bu yılda yurt çapında isyanlar çıkmıştı. 1921 16 Mart'ta Sovyet Rusya'yla Ankara Hükümeti Moskova Anlaşması'nı imzaladı, böylece Rusya, TBMM'nin Ermenistan ve Gürcistan sınırlarını çizen anlaşmalarını Batum'un Gürcistan'a verilmesi koşuluyla kabul etti. Anlaşmaya göre Türkiye, Batum limanını kullanabilecek ve halka özerklik tanınacaktı. 28 Mart'ta Türk ordusu Batum, Ahıska, Ahılkelek'i boşalttı. Bu arada Mart ayında Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nde 'sol'un yargılanması başlamıştı.

Hatırlarsak, 26 Ağustos'ta Nazım ve Vâ-Nû Batum'a geçmek üzere Trabzon'a geldiler; 5-8 Eylül'de Batum'da Enver Paşa Halk Şuralar Fırkası Kongresi'ni topladı; 14 Kasım'da TKP ilga edildi. 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphilerin Trabzon'da katlinden sonra bir yıl içinde, TKP'yi canlandırmak için kurulan Teşkilatlanma Bürosu da 12 Aralık'ta kendisini ilga etmişti.

Rıfki Kulaç'ın 1921 sonbaharında İstanbul'da esaret arkadaşları ve gençlik döneminden kalma paralı arkadaşları varsa da, ne gazete ve dergilerde ne de TKP ve Türkiye Komünist

Gençler Birliği örgütlenmesinde adı geçiyor. 1918-20'lerde İstanbul'da 'millîci'lerden başka İttihatçılar, sol İttihatçılar, Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türk Komünist Teşkilatı, Türk Komünist Bolşevik Grubu, Karakol Cemiyeti, Sosyal Demokrat Fırka ve Anadolu'da örgütlenip İstanbul bağlantılarını kuran Hafı Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası faaliyette ve biribirleriyle temasta olup, Rıfka Bey'e ait bir ipucu görülmemektedir.⁴⁸⁵ Ankara'yla sol bir ilişkinin ve yeni bir gazete ve hamlenin anlamsız görüldüğü bu günlerde Rıfka Kulaç'ın ailesine gönderdiği mektubun imza altına yazılan not şöyleydi: "Ben yalnız başımayım. Benim için asla endişe etmeyiniz ve karibem parlak işlere gireceğime emin olunuz."

Tiflis'ten mektup, 1 Kanun-i evvel 37 [1921].

Bu cümleyi, siyaseten karmış görünen günlerde siyaseten yorumlamak yerine, kişisel hikayenin bir parçası olarak anlamak daha doğru olacak. Rıfka Bey'in İstanbul'da Sürmene asıllı Nebahat adlı bir hanımla ilişkisi olduğu söylentileri Sürmene'ye kadar ulaşmıştı (zaten ağabeyi Mustafa'nın oğlu Muzaffer, Nebahat'ın akrabası bir hanımla evlenecekti). Rıfka Bey'in annesinin, bu ilişkiden hoşlanmayıp oğlunu uyardı-

ğını biliyoruz. Bir süre sonra Rıfka Bey'in de çeşitli meclislerde

485 Bkz. Erol Ülker (2019), "Mütareke Dönemi'nin Başlarında İstanbul'da Sol Hareketler (1918-1920)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 302, Şubat, s. 36-41. Ayrıca bkz. Bilge Criss (1993), *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İletişim Y., İstanbul.

birlikte bulundukları bu Hanım'ın bazı tavırlarından hoşlanmayıp onu terk ettiği veya annesinin müdahalelerine artık direnmek istemediği söyleniyor. Rıfkı Bey'in gene de kitaplığını meclislerde ud çalan bu hanıma bıraktığı halen anımsanmaktadır. Bu bilgilerle mektubun devamındaki şu cümleler de anlam kazanıyor: "... Bizim mahudların oraya geldiğini yazıyorsun. Galiba sana biraz ter döktürdüler. Bilirim. Allah memleket karısının diline düşürmesin. Bir kolayını bulsan da şu bizim kitapcağızları kurtarsan ne iyi olur." Anlaşılan bu hanım ve çoğul kullanıldığına göre ilişkiyi bilen başkalarıyla birlikte, 'mahudlar') Sürmene'ye gitmiştir ve 'memleket karısı' olarak Rıfkı Bey'in yakınlarına 'ter döktür'mektedirler. Fakat Rıfkı Bey de artık bu hanımı değil, onda kalan kitaplarını düşünmektedir.

Bu hanımın Balıkesirli bir avukatla evlendiği de biliniyor. Elbette İstanbul'da, yaşananları memlekete aktaracak kadar Trabzonlu ve üstelik bu kadar yakın Sürmeneli çevre vardır.

"Girişilecek parlak işler" belki de ailenin Batum ve Tiflis'te savaş sonrası yeniden kotarmaya çalıştığı ticarete katılmaktı. Belki ailesine katkıda bulunan (Odabaşı) Ali Efendi'yle bu amaçla buluşmuştu. Çünkü Tiflis'ten yazılan mektup, bütünüyle iş dünyasından söz etmektedir:

Aziz kardeşim efendim,

Üç gün evvel yazılmış mektubunuzu aldım. Muhteviyatından memnun oldum. Tiflis'e geldiğimiz günden beri mallara intizar ettik. Nihayet dün akşam malımızı hamil vagon muvasalat ettiyse de henüz vazgaldan⁴⁸⁶ alamadık. Şeker

486 Rusça istasyon.

fiyatları piyasada çok mal olduğundan düşkündür. Mama-
fih birkaç gün bu fiyatlarla satış yapmayacağız. Tiflis pi-
yasası acayıptır. İki üç gün sonunda piyasada mal azalırsa
muhakkak fiyat artar. Kaput malları da aynıyla şeker gibi
düşkündür. İki [yırtık] bununla yükletilmesinde istical yap-
mayışınız iyi oldu. Kaputlar [yırtık] bile birkaç gün fiyatta
intizar edeceğim. Yoksa dokuz buçuk liraya satış yapmak
elimden gelmez. Tabii Kaymakzade [yırtık] hakikati anla-
tırsınız. Mamafih sizin havalenizi yetiştirsin. [yırtık] ucuz
pahalı bir miktarını satacağız. Onla Abdürrahim'e karne
aldım. Bana tilki vesaire postu satın almak için yazıyor.
Fakat fiyat bildirmedi. Tahsin'in lavabosunu bugün de ye-
tiştiremedim. Lavabonun sevki çok çetin. Bir komisyoncu
ile konuştum. Yarın marşandiz trene vereceğim. Çocuğun
kulakları için birkaç doktorla görüştüm. Çocuğu görüp
muayene etmeden kati söz veremiyorlar. Mamafih Tiflis'te
iyi doktor vardır. Fakat buranın müşkilatını vesaireyi de he-
saba katmak lazım. Bir kere de Sürmene'de Doktor Şükrü
Bey⁴⁸⁷le istişare edersiniz. Eğer [yırtık] görürseniz getirir-
siniz. Mağazanın açılışı kuvve-i karibeye gelmiştir. Bakalım
ne vakit açılacak. Kaymakzade'nin sigara kağıtları burada
tutulmadı. (...)

1 Kanun-i evvel 37 [Aralık 1921] [İmza] Halit Rıfık

Vagonla mal getirecek kadar ticaret dünyasına girmiş içe-
riğiyle bu mektup, öyle ziyaret havası yansıtmıyor. Şekerden
tilki postuna kadar satılabilecek her ürünün insanların gözü-

487 Rıfık Kulaç'ın gurbet mektuplarında bir biçimde yer bulan Doktor Şükrü Murteza (Sürmene 1876-1939), Bayburt'ta tümen doktorluğu yapmış, 1920-21'de Sürmene rüşdiyesinde Kulaçzade İsmail matematik öğretmenliği yaparken o da Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Sürmene'de ilk mu-
ayenehane açan doktor ve mezarına fotoğraf koyduran kişi olarak bilinmektedir.

nün önünde uçtuğu anlaşılan bu dünyada esas işin Kaymakzade ile yürütölmeye çalışıldığı, pek de iyi gitmediği görölüyor. Kaymakzade, 1923'te İstanbul Fincancılar'da, İstanbul Ticaret Ve Sanayi Odası'na kayıtlı, manifaturacı, üçüncü sınıf bir tüccardı.⁴⁸⁸

Pek parlak görünmeyen bu ticaret gayretlerinden sonra Rıfkı Kulaç gene yazar ve çevirmen olarak karşımıza çıkıyor.

Batum'dan mektup, 27 Kanun-i sâni 338 [Ocak 1922].

27 Kanun-i sâni 338 [Ocak 1922] Batum

Aziz kardeşim...

İki aydan beri Tiflis'te idim. Birkaç gün evvel Batum'a geldim. Tiflis'te bazı kitaplar yazarak ve tercüme ederek masrafımı karşıladım. Muvakkat ve devamsız işlerle kıt kanaat yaşamaktan usandığım için Tiflis'te bulunduğum müddet zarfında münasip bir iş elde etmek için çalıştım. Neticede muvaffak oldumsa da muhtaç olduğum kitap, elbise ve paranın tedariki için Batum'a geldim. Yeniden bulduğum iş için size bilhassa icap eden tafsilatı verdim. Yalnız Batum'da beni vazifeme ulaştıracak her para vesair levazı-

488 Zekeriya Kurşun (haz.), *Dersaadet/İstanbul Ticaret Ve Sanayi Odası'nda Kayıtlı Olan Banker, Tüccar ve Komisyoncuların İsimleri* (1923), İstanbul Ticaret Odası Y., İstanbul, 2008, s. 77.

matın tedariki hakkında epeyce müşkile maruz kalıyorum. Bizim Tahsin'den yardım zaten beklenmez. Fakat kendi paramı bile alamayacağım gibi görünüyor. Tuttukları iş [yırtık] kapattılar ve yüz liraya yakın israf [yırtık] söyledim. Çünkü netice itibarıyla [yırtık] aciz kalırsam belki senin namınla beş on lira alırım. Son gönderdiğin mektubu memnuniyetle okudum. Evlendiğim hakkındaki yazılarınız tuhafıma gitti. Eğer bir daha buna benzer bir şey duyarsanız tabii inanmazsın. Bizim için evlenmek zamanı henüz hulûl etmemiştir. Mamafih böyle ölünceye kadar da bekar sürtünecek değilim. Herhalde ilk yerleştiğim yerde, ilk fırsatta uygun bir kadınla el ele vereceğim. Bilhassa gideceğim. Memlekette bekar kalmak pek güçmüş diyorlar...

(...) Seninle bilhassa gelin hanımla görüşmeyi çok özledim. Dünyanın en uzak köşelerinde gitmeye hazırlandığım bu dakikada yüz yüze görüşmek ihtiyacını daha kuvvetli hissediyorum. Bilmem bu ayrılık hasretini, bu üzüntüyü hangi güne kadar çekeceğim. Mamafih gittiğim yerde yerleşir yerleşmez birer birer gelmenizi yazacağım. Benim yeni vatanım anavatanım gibi kapalı değildir.

(...) Tiflis'te Cemal Paşa'nın öldürülmesi yüzünden ehemmiyetsiz maceraya maruz kaldım. Bu adamların dirisi gibi ölüsü de insana zahmet veriyor. Keşke görüşmez olaydım.

Yeni vazifemin siyasi mahiyeti yoktur. Doğrudan doğruya ilmi ve edebi zeminlerde çalışacağım. [yırtık] günler; men-sup olduğum millete karşı [yırtık]. Bu muhabbet beni herhangi bir siyasi faaliyetten uzak tutmaya kafidir.

Mektuplarımı Batum'a göndereceğim. Oradan memlekete gönderilir. Herhalde siz de ara sıra Batum'a geleceksiniz.

Şimdilik başka yazacak bir şey yok. Annenin ellerinden çocukların gözlerinden öperim. Gelin hanımı bilhassa selamlarım. Muhsin'in mektepteki mesaisine devam etmekle beraber okumaktan ve malumatını arttırmaktan geri kalmamasını tavsiye ederim. Muhterem arkadaşım Rasim Efendi'nin kendisi için hususi iyi bir mürşit olacağından eminim. Nihayet [yırtık] birlikte selamet ve afiyetinizi dilerim kardeşim.

Halit Rıfkı

Bu mektupta bir tarih hatası var; Tiflis'te Cemal Paşa ile görüşmüş, sonra Paşa Ermeniler tarafından öldürülünce⁴⁸⁹ cinayeti soruşturmak amacıyla tutuklananlar arasına Rıfkı Bey de alınmıştı. Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de öldürüldüğüne göre, Rıfkı Bey'in bu görüşmeden söz ettiği mektup 27 Ocak 1922 tarihli olamaz, her halde yılbaşlarında sık yapıldığı gibi yeni yıl yerine eskisini yazmış olmalı; bu düzeltmeyle mektubun tarihi 27 Ocak 1923 olur. "İki aydan beri Tiflis'teydim" dediğine göre, bu şehirler arasında gidiş gelişleri olduğu da anlaşılmaktadır. Rıfkı Bey'in soruşturmadan bir Rus hanımın tanıklığıyla kurtulduğu aile arasında hâlâ anlatılmaktadır. Cemal Paşa suikasti halen tartışma konusudur; şu kadarını söylemeli ki Rıfkı Bey İttihatçılardan oldum olası hoşlanmayışıyla kuşanğından farklılığını hep korumuştur: "Bu adamların dirisi gibi

489 Armen Gevorgyan'ın torunu, Cemal Paşa'yı dedesinin vurduğunu ifade etmiştir; Hasan Cemal, "Dedemi, Cemal Paşa'yı Vuranların Torunuyla Tanışmak Üzerine" *Milîyet*, 5 Ekim 2008. Cemal Paşa'yı Bolşeviklerin öldürttüğü (Çeka Gürcistan Şubesi'nden Yevgeniy Vasilyevič Dumbade'nin anılarına göre Gürcü Sergo Lobadze) veya Taşnaklardan verilen farklı adlar (Petros Ter Pohosyan, Artashes Grigoryan, Stepan Dzaghikian, Kerekin Lalayan ve Sergo Vartaryan gibi) için bkz. Enver Konukçu (2010), *Erzurum'da Karş Kapısı Şehitliğindeki İki Mezar, Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar (1915, 1922)*, "Abdülvahap Kara'nın Tespitleri", Atatürk Ü. Y., Erzurum, s. 577-588.

ölüsü de insana zahmet veriyor. Keşke görüşmez olaydım” Bir yandan da Tiflis’te Cemal Paşa ile görüşecek konumda bulunduğ u da ortaya çıkıyor.

Artık kardeşleriyle ortaklık ve ticaretle uğraşmamaktadır, Tiflis’te “bazı kitaplar” yazarak ve tercüme ederek masrafını karşılamıştır. Zaten kardeşlerin ayrı ayrı iş yaptıkları ve Tahsin’in de pek başarılı olamadığı anlaşılıyor. İki önemli ve bilinmeyen durum söz konusudur. Rıfkı Bey hangi dilde yazmakta ve çevirmektedir, Rusçayı bu kadar çabuk mu öğrenmiştir? Çeviriler bir yana, telif kitapları ve konuları (çoğul) da elbette merak konusudur.

Bir yandan da yeni kararı uygulama eşiğinde olduğu görülüyor. “Muvakkat ve devamsız işlerle kıt kanaat yaşamaktan usandığım için Tiflis’te bulunduğ um müddet zarfında münasip bir iş elde etmek için çalıştım. Neticede muvaffak oldum” derken, bu iş için kitap, elbise ve paraya muhtaç olduğunu da belirtmektedir. Bu işin, Moskova’da Asya dilleri öğretilen enstitüde Türkçe öğretmek olduğu anlaşılıyor. Bu işini “Yeni vazifemin siyasi mahiyeti yoktur. Doğrudan doğruya ilmi ve edebi zeminlerde çalışacağ ım” diye açıklarken, ne yazık ki “mensup olduğ um millete karşı” cümleciğ i ile “Bu muhabbet beni herhangi bir siyasi faaliyetten uzak tutmaya kafidir” cümlesinin arası yırtıktır ve Rıfkı Bey’in siyasi tutumunu nasıl açıkladığ ını öğrenemiyoruz. Fakat Sovyetler Birliğ i’nin başkentine gitmeyi önemsedığ i ve benimsedığ i de anlaşılıyor.

Halit Rıfkı bir yandan da daha şimdiden sıra özlemi içindedir (“Dünyanın en uzak köşelerinde gitmeye hazırlandığ ım bu dakikada yüz yüze görüşmek ihtiyacını daha kuvvetli hissediyorum. Bilmem bu ayrılık hasretini, bu üzüntüyü hangi güne kadar çekeceğ im”) ve akrabalarını yanına getirmeyi ta-

sarlamaktadır (“Mamafih gittiğim yerde yerleşir yerleşmez birer birer gelmenizi yazacağım”) bir yandan da “Benim yeni vatanım anavatanım gibi kapalı değildir” diyerek, yeni bir aidiyet duygusu ortaya koymaktadır. Bu cümlelerin Trabzon usulü “kör gözüne parmağım” tarzı bir kendini tersten ifade etme yolu olduğu da düşünülebilir. Bir yandan da bu görevi önem-sediği ve artık düzenli bir yaşama ulaşma heyecanı içinde olduğu düşünülebilir. Çünkü 1920 Haziran’ından beri coğrafya değişmekte, öne konulan hedef değişmekte (siyaset, gazete, tiyatro, Fransızca ders, ticaret, kitap, çeviri) fakat üç yıldır bir düzen tutturulamamaktadır. Anlaşılan artık, ailenin evlenme baskısı ve dedikodusuna karşı “Herhalde ilk yerleştiğim yerde, ilk fırsatta uygun bir kadınla el ele vereceğim” umuduna kadar gelecek tasarıları renklenmiştir.

Rıfkı Kulaç’ın Moskova’ya bir öğrenim kurumuna görevli gidişi, büyük ihtimalle Batum ve Tiflis’te tanışmış olması gereken diğer komünist Türklerin hareket tarzıyla da bağlantılı olmalıdır. Baku ve Batum’da toplanan, belki Trabzon’dan Enver Paşa veya Mustafa Suphi’yi takip ederek Anadolu’ya girmeye hazırlanan kadrolar, Baku’de gerçekleşen kurultaydan sonra İttihatçılarla komünistlerin yollarının ayrılığının açığa çıkması, Mustafa Suphi’nin öldürülüp, Enver’in Orta Asya’ya çekilmesiyle dağılmışlar, Ankara ve Sovyetler de anlaşınca 14 Kasım 1921’de TKP ilga edilmişti.

Rıfkı Bey’in belki daha Trabzon’da tanışmış olması gereken Nazım Hikmet ve Vâ-Nû, TKP’ye katılan ve Mustafa Suphi örgütlenmesinde *Yeni Dünya* gazetesinde görev alan Harici Büro üyesi Ahmet Cevat Emre’yle birlikte Batum’da oturuyorlardı.⁴⁹⁰ Ahmet Cevat da, halı ticaretinden kazanç elde et-

490 Ahmet Cevat Emre (1878-1961), Abdülhamit dönemindeki sürgünle siyasal yaşamı başlayan gazeteci ve dilci. 1920 Ocağında Bağımsız Azerbaycan’daki eğitim bakanlığındaki görevinden

mektedir.⁴⁹¹ Rıfku Bey'in ağabeyi Mustafa'nın da lokantacılık yanında herhalde kârlı gördüğü için halıcılık yaptığını biliyoruz. Bugün hiç akla gelmese de 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında 'doğunun kapısı' olan Trabzon'un, bugün de Avrupa'da makbul olan İran, Azerbaycan-Karabağ ve hatta Afgan halılarının geçiş yeri olduğu anlaşıyor. O kadar ki İsveçli yazar Jacques Werup'un (1945-2016) Varnalı bir Yahudi olan büyükedesinin hikayesini anlattığı romanında, kahraman Trabzon'a yerleşerek halı ticareti yapar.⁴⁹²

Ahmet Cevat, solcuların Anadolu'daki bozgun havasını "Birkaç gün sonra, harp esirlerinden bir eczacı hastalanmış, hava tebdili için Batum'dan Trabzon'a geçmişti, bu zavallının da süngülenip denize atıldığı haberi alındı. Anadolu'ya geçmenin imkanı kalmamıştı" diye anımsamaktadır.⁴⁹³ Batum, Tiflis hatta Baku ve Azerbaycan'da diğer yerlerde bulunan Türkiyeli solcular için Anadolu'ya geçmek imkansızlaştığı gibi TKP'nin varlığı da söz konusu olmayınca, bu coğrafyada tutunmanın

sonra TKF içinde yer aldı, 1922 Ağustos'ta Ankara Kongresi'ne Komintern delegasyonu ile katıldı. Komintern IV. Kongresi'ne katılacak delegeler arasına seçildi. 15 Şubat 1925'te İstanbul TKP Kongresi'ne katıldı. 1925 Mayıs tevkifatından sonra partiden koptu; Ahmet Cevat Emre (2006), "1920 Moskova'sında Türk Komünistler", *Millî Azadlık Savaşı Anıları*, der. Erden Akbulut, Tüstav Y., İstanbul, s. 45-76.

491 Özellikle devrim ve Bolşevikleşme sürecinde Azerbaycan'da halının 'stratejik' bir mal haline geldiği anlaşıyor: "Azerbaycan'ın ithal mallarına büyük ihtiyacı vardı. Şerif ve Abdülmecit beyler mallarını satılar ve aldıkları parayı ellerinde tutmayarak halı, seccade satın aldılar, fakat bu malları Azerbaycan'dan dışarıya çıkaramadılar, hususi yerlerde sakladılar. (...) Asmaaltı tüccarlarından Ali Vari damadı Girit'ten sınıf arkadaşım ve aziz dostum Ali Fehmi ile ortağı Ali Asgar (...) tercümanlık ettim, epey para da kazandım, kendime bir parti halı, bir Horosan halısı ve bir sine seccadesi satın aldım...", A. C. Emre, s. 47-48, 55. Halı ticaretinin ne kadar ayartıcı olabileceğini şu örnek de gösterir: Avrupa'da okuyan öğrenciler arasında propaganda yapmak üzere İttihat ve Terakki tarafından gönderilen ve Almanya'da spartakist olan Hakkı Hilmioğlu, Doğu Halkları Kurultayı sırasında kendisine emanet edilen halıları 200.000 rubleye satmış ve sonradan suçunu itiraf etmiştir; Yücel Demirel (haz.), *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2*, Tüstav Y., İstanbul, 2004, s. 172-173. Trabzon mebusu Abdullah Bey de [Okuyay, 1869-1960] halı ithalatından alınan vergilerle ilgili önerge vermiştir: "Gümrük vergisinin 12 katına çıkartılmasından önce ve sonra Türkiye'ye giren halılardan her ay alınan vergiye dair", *BCA, 30-10-0-0/-6-38-20. Tarih: 18.11.1924.*

492 Jacques Werup (2002), *Simonov'un Seyahatleri*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul.

493 A. C. Emre, s. 62-63.

başka yollarını bulmaları gerekmiştir. Ahmet Cevat “Şark” (*Vostok*) dergisini çıkaran Profesör Pavlof’a mektup yazar⁴⁹⁴ ve isteğine kavuşur: “Şark gençleri için açılmakta olan okulda (Kuteve’de) bir ders vermek istersem hemen Moskova’ya hareket etmem teklif ediliyordu. Profesör Pavlof’un lazım gelenlerle konuşup bana böyle bir ders bulduğuna hiç şüphe yoktu.”⁴⁹⁵ Pavlof yani Mikhail P. Pavloviç (Mikhail Lazareviç Weltman, 1871-1927) Bolşeviklerin ‘oryantalist’ çalışmalarında güvendikleri uzmandı. Vpered grubu içinde sürgünde etkinliklerde bulunmuş, Osmanlı ülkesi dışında İran, Hindistan, Çin devrimcileri ile ilişkiler geliştirmişti. 1920’deki Baku kongresinden sonra önce Baku’de ‘Doğu Emekçileri İçin Toplumsal Bilimler Üniversitesi’ kuruluşunda yer almış, sonra Moskova’da Bolşeviklerin kurduğu Doğu Araştırmaları Enstitüsü’nde çalışırken *Novyi Vostok* (‘Yeni Doğu’) dergisini çıkarıyordu. Ahmet Cevat’ın sözünü ettiği ‘Şark’ dergisi budur.

İlginç noktalardan biri de Mikhail Pavloviç’in bir kitabının çevirisinin 1922’de Sarıkamış’ta yayınlanmış olmasıdır. “Varlık Külliyyatı: 1” dizisi içinde “Varlık Gazetesi” mühürüyle yayınlanan İnkılap Türkiyesi kitabının çevirmeni Bahattin’dir ve 15. sayfadaki dipnotunda “Pavloviç yoldaş”ı “Hıristiyan muharrirlerin eserlerinden iktibas” yaparak Türk milletini “medeniyet alemi önünde küçük düşürmeye çalışan mutaasıp”ları tekrarlamakla eleştirir. Pavloviç kitabını “Ne Sovyet Rusya ne de inkılâpçı Türkiye hükümetleri Karadeniz’in bir İngiliz gölü

494 A. C. Emre’nin Pavloviç’e yazdığı mektubun metni, Ahmet Cevat’a göre Pavloviç tarafından yayınlanmıştır: “Daha sonra ihtiyar profesörün koca hacimli dergisinde, tarihi bir vesika olarak mektubumu dercettiğini öğrenmiş ve buna diyecek hiçbir şey bulamamıştım” (A. C. Emre, s. 63). Mektup çeşitli kaynaklarda yayınlanmış olmakla birlikte, orijinal halini Türkiye’de ilk yayınlayanı saptayamadım, A. C. Emre’nin *Tarih Dünyası*’ndaki (1965 Ocak, Sayı 2’den başlayarak) anı tefriki, TÜSTAV’ın *Milli Azadlık Savaşı Anıları* derlemesinin ayıdır ve burada mektup metni yoktur (A. Kabacalı ((1993), *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul, s. 206-207) ve ondan alıntılanların kaynak olarak göstermelerine karşılık).

495 A. C. Emre, s. 63.

olmasına muvafakat edemez" konusuyla bitirir.⁴⁹⁶

Siyasi içeriğinin 'Doğu'nun emperyalizmden kurtulması olmakla birlikte bu aşamada klasik oryantalist birikim ve yaklaşımından çıkamamış olmakla nitelenen Pavloviç'in gerçekten Ahmet Cevat ve Sovyet topraklarında kalan Türk solculara yardım edebilecek konumda olduğu görülüyor. Böylece Nazım, Vâ-Nû ve Şevket Süreyya [Aydemir], Ahmet Cevat'la birlikte Moskova'ya giderler.

Kuteve'de ders veren ve Sovyet diplomatlara Türkçe öğreten Ahmet Cevat'ın, Asya Dilleri Enstitüsü'nde Türkçe öğretmenliği yapan Rıfki Kulaç'la, Batum'da tanışmamışlarsa Moskova'da tanışmış olması gerekir. Ancak Rıfki Kulaç hiçbir komünist örgütlenmede anılmadığı gibi, anılarda da kendisinden söz edilmez. Onun da mektuplarında tanıştığı kimselerden söz etmediğini görüyoruz. Rıfki Kulaç'ın Moskova'ya giderken taşıdığını gördüğümüz heyecanını paylaştığı etkili kimseler olmalıdır, yoksa bu atama herhalde gerçekleşmezdi.

Yukarıda da sözü edildiği gibi herhalde *İkbal*'de 18 Eylül günü yayınlanmış olan makalenin *Pravda*'da 14 Ekim 1920'de "haberinin" yayınlamış olması önemlidir. Bu makalelerden ve *Pravda*'da çıkan haberdan Ahmet Cevat'ın haberi olmalıdır çünkü yaklaşık iki yıl sonra Komintern'e sunduğu raporda *İkbal* gazetesinden söz etmekteydi: 1922'nin ilk yarısında bü-

496 Mihail Pavloviç (1338/1922), *İnkılap Türkiye'si*, çev. Bahattin, Varlık Külliyyatı, Sarıkamış Matbaası, s. 103. Yalnızca 1921-1926 yılları arasında kitap basıldığı görülen Sarıkamış Matbaası'nda basılmış on kitabın beşi askeri niteliktedir, diğerleri de Asım Paşa, Kazım Karabekir gibi paşaların yayınları olup Ali Said Paşa'nın [Yemen'de İngilizlere esir düşen Akbaytugan] *Çester Projesi Hakkında Bazı Tenkidat ve Müitâlaât* adlı eserinin de 1923'te, Asım Paşa'nın *Bir Millet'in Terakki ve Tekâmülünde Avâmîl-i Esariye* adlı eserinin 1925'te Sarıkamış'ta yayınlanmış olması ilginçtir. M. Tunçay da Sarıkamış'ta Pavloviç'in kitabını çevirtip yayınlatanın Karabekir olduğunu söyler (Mete Tunçay (1978), *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. b., Bilgi Y., s. 211). Sarıkamış'ta ayrıca *Varlık* adlı süreli yayın çıkarılmıştır (1921?-1928).

yük ihtimalle Komintern Doğu Seksiyonu'na sunduğu “Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi” adlı raporda, “Yayınlar” başlığı altında Anadolu’da yayınlanmakta olan çeşitli gazeteleri sayarken, Trabzon’dan da *İkbal*’i sayar. Bu gazeteler hakkında “... geçen yıl komünist gazeteleri olarak çıktı. 4-5 aylık basın hayatından sonra hükümet tarafından kapatıldı. Yalnız komünist özünü yitiren *İkbal* gazetesi devam ediyor” demektedir.⁴⁹⁷ 1922 yılında *İkbal*’in Bolşeviklikle ilgisi kalmamıştır. Tahmin edebiliriz ki, Ahmet Cevat Türkiye yolu kapandığında kendisine ve yanında bulunan Nazım ve Va-Nu’ya Moskova yolunu açarken, Rıfki Kulaç’a da bu yolun açılmasında bu raporla katkıda bulunmuştur. Rıfki Kulaç’ın bu dönemde Sovyet yöneticilerle, Moskova’ya giderek iş, öğretmenlik bulacak kadar iyi ilişki geliştirmiş olduğuna dair üstünde durulacak diğer bir kaynak, *Kızıl Şark* dergisidir.

Moskova’da 1922’de birinci sayısı yayınlanmış olan *Kızıl Şark* dergisinin kapağında şu bilgiler yer alır: “Mecmuada yakından iştirak edenler: Trotsky, Stalin, Zinoviyev, Buharin, Karl Radek, Steklov, Preobrezhensky, Safarof...” Bolşevik Partisi merkez komitesinden adlarla başlayan ‘katkıda bulunanlar’ listesi daha çok Rusya yurttaşı Azeri, Tatar asıllılar ve Müslümanların adlarıyla devam eder: “(...) Korkmazof,

Kızıl Şark, 1922 Moskova.

497 Raporu aktaran, Akbulut ve Tunçay, İstanbul Komünist Grubu..., s. 147.

S. M. Efendiyev, Celil Mehmedkulizade, Hüseyin Cavit, Cafer Cebbarzade, Nimet Basir, A. R. Reiszade, (...) İsmailzade, Pepinov Zeki, A. İ. Haydarzade, Mürsel Aliyef, Sultan Galiyef, Ş. İbrahimov, Ş. Manatof, Nuşirvanof, Halit Rıfki (...) Şark Zahmetkeşleri Komünizm Darülfünunu ve bütün Petrograd ve Moskova âli mektepleri müdavimleri.”⁴⁹⁸

Derginin, Halit Rıfki'nin Türkçe hocalığı yaptığını bildiğimiz okulun o zamanki Türkçesi “Şark Zahmetkeşleri Komünizm Darülfünunu”yla ve Rusya'nın iki önemli şehrinin yüksek okul öğrencileriyle bir biçimde ilişkilendirilerek çıkartılmış olduğu anlaşılıyor. Ancak derginin kapağında bir bölümünün Türkiye’de de faaliyette bulunduğu bildiğimiz adlar olmakla birlikte, o dönemde Moskova’da olduğunu bildiğimiz ünlü Türkiyeli komünistlerin adları bulunmamakta, hatta Türkiyeli olduğu tahmin edilebilecek ancak iki, üç kişi bulunmaktadır, oysa Halit Rıfki'nin adı da kapaktaki listede yer almaktadır.

Dergide yazarlar ve çevirmenler arasında ise Vâ-Nû, Ahmed Cevat'ın adları dikkat çekmektedir.⁴⁹⁹ Dergiye katkıda bulunanlar (katkının niteliği belirtilmemişse de bunun ‘yazı’ ile katkı olmadığı da anlaşılıyor) kurumsal ve manevi (belki maddi?) destek vermiş olmalılar, ama dergide yazıları yayınlananlar, bu katkı listesinde yer almıyor. Dergide (gene Tevettoğlu’nun alıntılıdığı) Şark Milletleri Komünist Üniversitesi (dergideki adıyla Şark Zahmetkeşleri Komünizm Darülfünunu) yöneticilerinden George İsakoviç Broydo’nun bu kurumu tanıtıcı yazısına da yer verilmiştir.⁵⁰⁰

498 Tam adlar listesini Tevettoğlu yayınlamıştır: Fethi Tevettoğlu (1967), *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara, s. 363.

499 Tevettoğlu, Va-Nu ve Ahmet Cevat Emre’nin yazılarına kendi yorumlarıyla birlikte yer vermiştir: Fethi Tevettoğlu, *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler...*, s. 363-368 ve 372-377.

500 Tevettoğlu, s. 369-371. Burada, Bugünkü Türkçeyle Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi, KUTV (Ahmet Cevat’ın imlasıyla Kuteve)’de Baymirza Hayit’tan alınan bilgilerle okuldaki Türkiyeli

Rıfki Kulaç'ın doğrudan kendi kaleminden çıkan bir makalesi, Moskova'da yayınlanan *Kızıl Şark* dergisinin 1922 Teşrinisani 1. sayısında yer alır: s. 21-24: "Saltanat Etrafında."⁵⁰¹ Rıfki Bey'in bu yazısına ulaşamadık, ancak saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırıldığını biliyoruz, bu yazı da bu konuyla ilgili olmalı. Nasıl bir ilişki kurulmuşsa, Rıfki Bey, örgüt üyesi olmadan, zamanın komünistleri gibi, "tek sosyalist ülke"yi ikinci vatan saymaya başlamıştır.

Rıfki Kulaç'ın, Ahmet Cevat'la kişisel olarak olup olmadığını bilemesek de ortam olarak aynı koşullarda Moskova'ya gittiği anlaşılıyor. Moskova'daki işini ad vermeden belirttiği Tiflis'te yazılmış mektubu 27 Ocak 1923 tarihli olduğuna göre, bu tarihten önce *Kızıl Şark*'ta adı çıkmış ve makalesi yayınlanmış, yani bu tarihten önce Moskova'yla ve oradaki Türklerle önemli bağlantılar kurmuş ve kendisini kabul ettirmiştir. Ocak 23'ten itibaren bir gün de Moskova'ya gitmiş olmalıdır.

Ve Moskova'da

Halit Rıfki'nin Moskova'dan gönderdiği mektuplardan elimizdeki en eski tarihli 26 Nisan 1924'te yazılmıştır. Moskova'da ilk kışını tamamladığı anlaşılıyor. Bu ve Moskova ve Batum'dan yazılmış diğer mektuplarındaki konular benzerdir; en çok meşgul olduğu konu ailesi, kardeşleri ve kendi durumunu ailesine bildirme duygusudur. İş yaşamından geçinme zorluğu, işinin iyi giyinmeyi gerektirmesi dışında doğrudan bir haber vermez. Son olarak da Türkiye'de gelişmelere ilişkin değerlendirmeleri, beğenisi ve Moskova'ya gelmiş olmaktan memnun oluşunu konu edinir.

ve Türkik öğrenci sayısı da belirtilir.

501 Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge Y., İstanbul, s. 330.

Moskova 26 Nisan 924

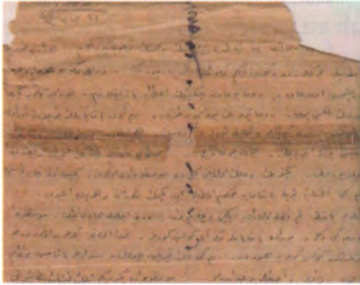
[Yırtık] delaletiyle 13 Şubat tarihli senin ve Muhsin'in mektuplarınızı aldım. Buradan kurye vasıtasıyla Kırallıade'ye gönderdiğim mektuplardan bir şey yazmıyorsunuz. Zavallı mektuplar herhalde kırklara karışmış olacak. Romatizmadan çektiğin ıstıraba yazıklandım. Her ne ise gelip geçen acıların ehemmiyeti yok. Romatizmanın yuvası rutubettir. Bizim evde yaşayanların bu beladan kurtulmasına imkan yok. Şimdi güneşli ve temelleri kuru bir evdesin. Hiç olmazsa çocukların romatizma acısını çeşne etmeyecek. Bu da bir kazanç... Muhsin gibi sen de geçinmenin ağırlaştığından sızlanıyorsun. Geçinmenin ne demek olduğunu gel de Moskova'da öğren. Geniş ol kardeşim. Bizim gibi alının teriyle yaşamaya mahkum olanlar için geçinmek her zaman ve her yerde ağırdır.

Geçinmekten başka benim fazla olarak ikinci bir çilem var: O da iklimle mücadele etmek. Moskova Sürmene gibi değil. Burada yaşayanlar sekiz ay güneş görmez. Tahte'l-sıfır yirmi-otuz derece soğuklara göğüs germeye mecburdur. Benim gibi en kızgın çöllerde senelerce yaşamış bir adam için düşün ne acıklı bir azaptır bu... Moskova'da geçirdiğim ilk kışın tesirini gidermek için tamam üç ay doktorlara kazancımın yarısını vakfettim. Bu sene kışı ucuz atlattım. Kötü môtü kürküm vardı. Oturduğum bina kışa karşı çok muhafazalıdır. Midem boş kalmadı. Bu yüzden oldukça topladım. Kelli felli bir adam kılığına girdim. Geçen sene semtime bakmayan dişi mahlukat şimdi gözlerini gözlerimden ayırmıyor... Bu güne bakıp da yarından ümitsiz olma. Türk milletinin kara günleri hayli azalmıştır. Bugün yarın Türkiye

de kalkınmaya başlayacak. Dünyasına sarılmış memleketler gibi şen ve müsterih yaşamak kudretini kazanacaktır. Türkiye son senelerdeki irade ve icraatıyla siyasi sahada bugün için mümkün olanı yapmıştır. Eğer iktisadi sahada da bu gayreti, bu yüksek himmeti gösterebilirse çarçabuk bahtiyarlığın hizasına çıkar. Bugün posta ile Batum'dan gönderdiğin mektubu aldım. Bizimle görüşmek hususunda gösterdiğin arzudan çok mütehassis oldum. Aynı arzu ve iştiağın bizleri de kavurduğuna şüpheli olmasın. Tahsin bir ay sonra Batum'a gelecek. Benim şimdilik Tahsin'le gelmem şüpheli. Fakat Ağustos nihayetinde herhalde sizlerle görüşmek için Batum'a kadar geleceğim. Seninle kucaklaştığım zaman yeniden doğacağım. Ayrılık hasreti öyle canıma tak etti ki sorma. Burada [yırtık] gördüm. Kendimi ana toprağından uzak hisseyle[*]. Moskova'nın [yırtık] ilmi ve edebi faaliyeti, musikiden, kadından, ahenkten işlenmiş alemleri belki bu hissi bir dakika bile unutturamıyor. Son on günden beri havalar ısınmaya başlamıştı. Dün ve bugün yine kar yağmaya başladı. Soğuk ve güneşsizlik bu kocaman ve zengin şehirlerde yaşayanların iki tabii düşmandır.

Kardeşim! Seni hiç istemeyerek ufak bir zahmete sokacağım. Ben burada Tahsin gibi değilim. Şehir aileleriyle daima temastayım. Bu yüzden temiz giyinmeye mecburum. Burada yerli kumaştan elbise yaptırmak kail. Fakat Avrupa kumaşları son derece pahalıdır. Mesela İngiliz kumaşından ısmarlama bir elbise Türk parasıyla (250) liradır. Binaenaleyh böyle bir elbise yaptırmak gayet çetin. Halbuki bana her halde lazımdır. Bir çaresini bulup da Tahsin'le beraber bana bir kat elbise ve de İngiliz kumaşı çizgili pantolon göndermen şarttır. Tahsin'le yirmi dolar göndereceğim. Aşağısı yukarısını sonra hesaplarız. Ben bildiğin Rıfkı'yım. Yalnız bir parça etlendim. Ona göre elbiseyi şimdiden teda-

rik edersin. Kumaş en iyi cinsten koyu lacivert veya koyu renkli olsun. İnce kumaş olmasın. İyi bir terziye diktirirsin. Artık izaha hacet görmüyorum. Sen her tarafını iyi bilirsin. Tahsin gelinceye kadar hazır olmasını unutma... Gerek umumi ve gerek şahsi hayatım hakkında bir şey yazmaya lüzum yok. Tahsin size uzun boylu anlatır. Gerek benim ve gerek Tahsin'in burada geçirdiği günler şüphesiz çok istifadeli. Ümit ederim ki yakında memleketin her sahadaki faaliyetleriyle temas edebilecek ve son inkılâptan sonraki Türkiye'de bi'l-fiil çalışmak imkanını kazanacağım. Annenin ellerinden öperim ve beni görünceye kadar ölmemesini dilerim. Gelin hanıma ve bilhassa çocuklara sıhhat ve selamet temenni ederim. Senin de her halde bahtiyar olmanı ve sıhhi arızalardan masun kalmanı isterim kardeşim. Halit Rıfka.

26 Nisan 1924 Moskova'dan.

Mustafa'nın Tiflis'te olduğu tahmin edilebilir ve evli ve çocuk sahibi Mustafa ailenin ekonomik dayanağıdır ("Anlaşılan kazanç ve maişet arkasında dolaşmak kaygısıyla Sürmene'de pek az bulunuyorsun (...) İhtiyarlık ölüm gibi sakınması mümkün ol-

mayan acıklı bir akittir. Fakat çabuk ihtiyarlamak yoluyla değil. Hele senin gibi kırk sularında ihtiyarlıktan bahsetmek biraz mevsimsiz sayılır. Gözüküyor ki çok hırpalanıyorsun. Eski tizliğin, tez canlılığın üstünde. İş ve kazanç omzunda o kadar kırılıp budanma! Unutma ki sağlam bir adamın yüksüzlüğü, sakat bir adamın zenginliğinden daha iyidir. Bu sıhhatini bi-

raz daha yaşlandıkça biraz daha kuvvetten düştükçe daha iyi hissedersin. Şimdi yazdır. Bir müddet dağlarda dinlen! Biraz dinleşirsin! Unutma ki senin sağlığın, rahmetin yalnız senin değildir”, Mustafa’ya, 17 Haziran 340 [1924)].⁵⁰²

Tahsin de Moskova’dadır ve ailenin anlatımına göre ticaret lisesinde öğrenim görmektedir (“Tahsin şimdi derslerini bitirdi, istirahat ediyor.”, Mustafa’ya, 17 Haziran 1924). Rıfki Bey’in Trabzon’la yoğunluğunun halen devam etmekte olduğu görülen Batum ve Tiflis trafiğinin dışına Moskova’ya gidişinin aile için çok da sürpriz olmadığı, Rıfki Bey’in dile getirdiği onca özleme karşılık, mümkün olan fırsatlarda Batum’da en azından kardeşlerin bulunduğu ve Tiflis’te ticaretle ve Soçi’de açtığı lokantada pek de başarılı görünmeyen Tahsin’in de Rıfki Bey’le Moskova’ya gitmesinin kararlaştırılmış olduğu anlaşılıyor.

Aileye yansıyan bilgiler Tahsin Bey’in ortaokul ve ticaret lisesini Moskova’da okuduğuna işaret ediyor. Belki de ortaokulu Batum’da okumuştur veya aileinin daha erkenden Moskova ile ilişkileri vardır. Mektuplarda ticaret lisesi kaydı geçmese de 15 Aralık 1924 tarihli Komintern Doğu Seksiyonu’nun Türk Grubu raporunda Tahsin Kulaç’ın da adı KUTV öğrencisi olarak geçmektedir. Raporda KUTV Türk öğrencilerin listesi verilirken, “I. Grup [KUTV’de] Kalanlar” olarak sınıflandırılmış ve bu özellikteki 13 kişi arasında “Hasan Tahsin Kulagzade” de bildirilmiştir.⁵⁰³ Aslı Rusça olan belgede ‘Kulagzade’ imlasının Kulaçzade olması gerektiği anlaşılıyor. Belgenin ortaya koyduğu bir gerçek de Hasan Tahsin’in TKP üyesi olmadan KUTV’de kalmakta olduğudur. Bu durum da herhalde

502 Mustafa Kulaç’ın verimli kayınbiraderi bakılmak için ailenin yanına gelmiş ve aile içinde anlatımlara göre Rıfki Bey’in uyarılarına rağmen beş çocuktan dördü veremden ölmüştü.

503 Erden Akbulut ve Mete Tunçay (2012), *İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne 1924-Mart 1926*, 2 C., Sosyal Tarih Y., İstanbul, s. 283.

Rıfka Bey'in de partili olmadığı ve kardeşinin onun öğretmenliğinden yararlandığı biçiminde yorumlanabilir. (Tahsin, öğrencimini bitirip yurda dönecek ve Rıfka Bey Moskova'da yalnız kalacaktır; "Beni mektupsuz bırakmayın, Tahsin'i de işsiz. Her adam, içinde yaşadığı cemaatin ihtiyaçlarından birine ırgatlık yapmalıdır", 6 Teşrin-i Sâni 1925). Tahsin Kulaç bir süre sonra Trabzon'da Sovyet konsolosluğu'nda çevirmen olarak çalışmaya başlayacaktır.

Muhsin Sürmene'de öğrencidir ve Rıfka Bey onu takip etmekte ve beğenmektedir:

Muhsin'e, Moskova, 17 Haziran 340 [1924]

Çok sevgili kardeşim,

Mektupların anlatıyor ki: sen artık gemisini başlı başına kullanabilecek bir kaptan olmaya başladın. Yazılarında düşüncende; yaşından daha büyük bir olgunluk göze çarpıyor. Belli ki gövdesinden ziyade kafasını işleten, sınırlarından daha çok dimağını tımarlayan insanlardansın. Belli ki içinde yaşadığın memlekete, damgasını taşıdığın millete epeyce fayda ve ışık verecek bir kafa işçisi olabileceksin. Bunun için gönül isterdi ki: Sürmene'nin hemen hiçbir şey öğretmeyen kuytu, sönük, yavan muhitinde öldürdüğün senele-ri; zekânı, bilgini, düşünceni, bir yığın yenilikler, duygular, bilhassa görgüler kazandıracak bir ülkede geçiresin. Ne yapalım ki paranın oldum olasıya "kadir ve kayyum" kesildiği bir zamanda istemekle yapabilmek arasında engin bir mesafe var. Ne yaparsın kardeşim! İnsanoğlu ne de olsa hayat karşısında kocaman bir zavallıdır. Bu yüzden ben seni Sürmene'den alıp bir büyük irfan evinde yüceltmek dileyeceğim, sen de -bilmem ne zamana kadar- Sürmene'de boğaz tokluğuna sürtünp duracaksın. Çünkü henüz istediklerimiz yapabilecek, önümüze dikilen engellerin anasını

ağlatacak kudretimiz yok. Aldırma kardeşim! Senin Sürmene’de kalışın zavallı Kellermann’ın kulaklarına benzemez çabuk yoluna girer.⁵⁰⁴

Sürmene’de kurduğunuz Gençler Birliği’ni yürekten selamlıyorum. Memleket son senelerde siyaset sahasında umulmaz yenilikler yaptı. Bunları ilmi, içtimai bilhassa iktisadi yeniliklerle perçinlemek lazım. Ta ki bunca emeklerle elde edilen kocaman inkılâp, vaktinden evvel doğmuş çocuklara benzemesin. Sizler gençsiniz. Zamanının en ileri giden cereyanlarına karışmak gençlerin hiç değişmeyen şiarıdır. Ancak yaşına kadar başı da kartlaşmış adamlar hayatın ileri giden her cümlesine yan gözle bakarlar. Cumhuriyet; insanlığı nereye götüreceğini henüz belli olmayan tekâmül yolunda eskimemiş, yeni sayılan bir idare sistemidir. Hele Türkiye gibi makine devrine girmemiş bir memleket için en son merhaledir. Bu sistem, padişahlıktan yalnız yeni olduğu için değil fakat Türk milletinin her sahada inkişafına daha uygun geleceği için iyidir. Tecrübe gösteriyor ki cumhuriyetle idare olunan memleketlerde insan zekası daha serbest ve işlek, cemiyetin her sınıf insanları daha teşkilatlı, hayat kavgası daha keskin, dünya sevgisi daha yüksektir. Gençler Birliği şüphe yok ki cumhuriyet karşısındaki gençlik vazifelerinizden biridir. Fakat hepsi değil. Sizler gibi inkılâbın ilk nesli sayılanların öyle ağır yükü var ki... Bizlerle görüşmek için gösterdiğin arzudan çok mütehassis oldum.

(...) Ayrılık acısı bizim de canımıza tak etti. Bunun için kesemin boşluğuna bakmayarak Ağustos’un ilk günlerinde Batum’a gitmeyi kararlaştırdım. Tahsin’i de bekleyeceğim!

504 Buradaki espiriyi anlayamamak da söz konusu olan Bernhard Kellermann (1879-1951), Alman gazeteci ve yazar olup romanları ve romanlarından çekilen filmleriyle 1900’lerden itibaren tanınmıştı. Özellikle 1918 Alman Devrimi’ni konu alan *Der 9. November*’i ile ün kazanmıştı.

Oraya gelir gelmez size yazacağım. (...) Halit Rıfki

Trabzon'da 4 Temmuz 1923'te kurulan Gençler Birliği'nin ve Darülmualimîn boykotuna katılan Nedim Efendi'nin, yalnızca bu iki ögeyi saysak bile, Muhsin'i ve Sürmene'nin diğer gençlerini etkilemiş olması muhakkaktır. Rıfki Kulaç Batum'da Mustafa'yla buluştuktan sonra Muhsin'e yazdığı mektupta, onu beğenir ve öğütler verirken, kendisinin "yürekten ziyade kafa"ya ve toplumun dayatmalarına karşı "irade"ye nasıl önem verdiğinin de altı çizilmiş olmaktadır:

Batum, 2 Eylül 340 [1924]

İki gözüm kardeşim:

(...) Ağabeyle Batum'da bol bol görüştük, kucaklaştık. Gönüllerde biriken hasretleri enine boyuna döktük. Fakat gönül isterdi ki senin için beslediğim iştiyakı bir sene daha çekmeyeyim. E ne yapalım? Buna da katlanmak gerek. Zaten gurbet ellerinde ana, kardeş hasretine katlana katlana yüreklerimiz [delik] betonlaştı. (...) Senden burada uzun boylu konuştuk. Memleketin, muhitin her çeşit fena tesiratına kapılmamak hususundaki iradeni çok alkışladım. Anlaşıyor ki yaşayışının yularını hissiyatının eline bırakmıyorsun. Hayatta bir gence yüreğinden ziyade kafası hakim olmalıdır. Gönderdiğin fotoğrafları aldık. Giyinişin fena değil ama çehren iyi çıkmamış. Bu çehre kesikliğine rağmen yine resmini çok kıymetli bir hatıra gibi saklayacağım. Kemane çalış fakat bizim memleket kemençecileri gibi geliş güzel değil usul dairesinde çalış. Ta ki emeğin faydalı neticeler versin.

Annesi Fatma Hanım'ın ve “gelin”in yani Mustafa'nın eşi Fatma Hanım'ın gönlünü almaya ihmal etmez:

Sevgili anneciğim,

Benden bir parça gücenmişsin gönderdiğin mektup sitem dolu. Bu sitemleri şüphe yok ki yürekten yazmadın. Çünkü bizim senden ayrı yaşamamız kendi isteğimizle değil ki. Bilsen seninle kucaklaşmayı, senin duanı almayı o kadar özlüyorum ki. Fakat ne yapalım. Bir kere buralara düştük. Her noksanımızı tamamlamadan gelmek olmaz. Bir cümle epeyce gücendim: Yazıyorsun ki güya biz seni beğenip de mektup göndermiyormuşuz. Hiç böyle şey ana evladına yazar mı? [*] topal şeytanın öteki ayağı da kırılсын, sana böyle kelimeleri nasıl hatırlattı. Ben senin yürek acını anlamıyor değilim. Ana değil misin yüreğin hafif. Bizi birkaç sene göremeyişine dayanamıyorsun da ondan Artık rahat ol. Bu kış sonunda ne yapıp edip seni görmeye geleceğim. Bizim hatırımız için akıttığın gözyaşları [silik] değmez.

Ağabeyin anlattığına göre hâlâ elinden tahra sırtından odun yükü düşmemiş. Kendini bu kadar fazla yormakta mana yok. Ümit ederim ki ben gelinceye kadar bu gibi ağır işlerden vazgeçeceksin. Sen yaşadığın müddetçe, bizi meydana getirinceye kadar az mı yoruldun ki ihtiyarlığında da kırılıp budanmaktan geri kalmıyorsun? Sıhhatinin sağlam olduğundan çok sevindim. Daha birçok seneler bizden ayrılmamamı, büyütme için bir yığın çile çektiğin evlatlarınla birlikte şen ve mesut yaşamamı temenni ederim. Batum'dan üç beş gün sonra tekrar Moskova'ya döneceğim. Bu seyahatimden çok memnunum. Yalnız seni göremeyişim boynumu bük-tü. Bizim için hiç merak etme, her şeyimiz yolundadır. Se-

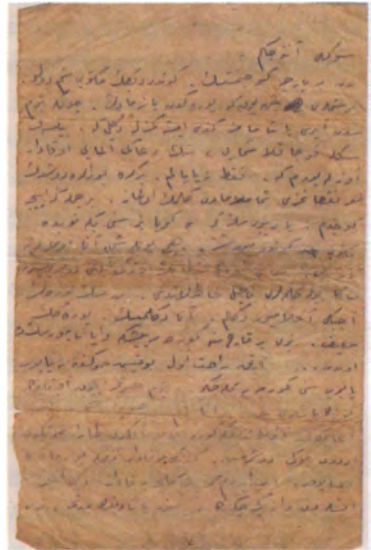
nin de bir sıkıntın olmasa gerek (...) Uzun yazmaya lüzum görmüyorum. Ağabeyimden her tarafı malumat alırsınız. Şükriye ablanın selamından mütehassıs oldum. Kendisine sıhhat ve selamet dilerim. Senin de ellerinden, gözlerinden hasretle öperim anneciğim.

Gelin Hanım'a,

Sanma ki seni unuttum. Annem gibi sen de hiçbir dakika yâdımdan çıkmıyorsun. Ben sana yalnız gelinimiz olduğun için değil belki ailemizin ikinci annesi olman itibarıyla hürmet ederim. Şüphe yok ki çocuklardan başka bizim her birimizde hemen hemen yarım ana hakkın vardır. Yüz yüze kavuşacağımız günleri hasretlikle bekliyorum. Şimdilik sana sıhhat ve afiyet diler ve yeğenlerimin hepsini ayrı ayrı öper ve kucaklarım.

Halit Rıfkı

Rıfkı Bey Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından ve gazeteleri de takip ederek izlemektedir. Mektuplarının ikinci konusu bu gelişmeler ve "Türk inkılâbı"dır. Onun daha esaret kamplarında sahip olduğu sosyalizmle aydınlanmacı/ilerlemeci görüşü kaynaştıran düşünce yapısı ve bu bağlamda Kemalizm'e verdiği destek, Cumhuriyet, dini bağnazlık ve şapka konularında ailesiyle

1924, "Sevgili Anneciğim".

paylaştığı konular olarak ortaya çıkmaktadır:

“Cumhuriyet hakkındaki düşünce ve temennilerine bütün kalbimle iştirak ederim. Biz bilhassa yirmi seneden beri – ailece - memleketindeki her her çeşit yeniliklere bayraktar olmuş, halkın uyanmasına engel olmaya yeltenen kara kuvvetlerle adam akıllı dövüşen insanlarız. Şüphe yok ki Türkleri iktisadi mahkumiyetten kurtardığı kadar Asya’nın uyuşturucu tesirlerinden de uzaklaştırmaya, medeni milletler ailesine sokmaya uğraşan bir hükümet, bir inkılâp bizim gözbebeğimizdir. Biz, ne bilgisi *Mısraklı İlmihal*’in hududunu aşamayan hödük kafalı hocayız, ne de geçimini yalnız zorbalıkta arayan, ne kuru çalımından başka bir değeri olmayan ağa. Hayatını alının teriyle kazananlar için Türkiye inkılâbının açtığı çığır, en elverişli, en kurtarıcı, en diriltici bir yoldur. Yeryüzünde refah, hürriyetle, insanlığa ulaşmış bütün milletler hep bu yoldan yürümüşlerdir, yürüyorlar da.

Türkiye inkılâbının manasını, memleketin canlanmasındaki mevcut rollerini sizler bütün çıplaklığıyla belki göremezsiniz. Çünkü bir fidanın her günkü büyümesi gibi bir milletin de her günkü terakkiyatını gözler her gün fark edemez. Ben Türkiye’de olanı biteni yabancı bir ülkeden temaşa ettiğim için daha iyi kavramakta güçlük çekmiyorum. Türkiye, yürüyor, dünyanın en irfanlı, en becerikli, en olgun milletler arasına karışıyor. Veyl! Bu cereyanın önüne körü körüne dikilenlere.

Bizim şimdilik bilhassa bugün nakte tabi servetten henüz layıkıyla istifade edemeyişimiz. Yerli sermayenin azlığı veya beceriksizliği yüzünden yeraltındaki madenlerimiz tıpkı bir hasis zenginin köyündeki altınlar gibi hiç kimseye fayda vermiyor. Bundan başka makine kuvvetinden de adam akıl-

lı faydalanamıyoruz. Bu gidişle – Ruslar gibi - Avrupa veya Amerika sermayesine muhtaç olacağız. Yabancı sermeye, bugünkü Türkiye için eskisi kadar korkunç sayılamaz. Şimdiki hükümet, şüphe yok ki milletin siyasi hakimiyeti kadar iktisadi varlığını da kurtarmaya kadirdir”, 29 Haziran 1925.

23 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal Kastamonu'da şapkayı halka tanıtmış, 25 Kasım 1925'te 671 No'lu Şapka İktisası Hakkında Kanun kabul edilmiştir. "Asyalılık"tan kurtulmak ile iktisadi kalkınma dolayısıyla daha gelişmiş bir toplumsal biçim olan sosyalizm yolunda ilerlemeyi uygun adımlar olarak gören Halit Rıfki, cehaletle şapka arasındaki ilişkiyi de buradan kurar:

"Memlekette olup biten umulmaz, köklü yenilikleri anlatılmaz bir merak ve sevinçle takip ediyorum. Hiç şüphem yok ki Türkiye'nin son beş senesi, bütün mazisini on kere satın alabilecek kadar değerlidir. Yeryüzünde hiçbir millette – Japonlara bile - nasip olmayan bir süratle Asyalılıktan sıyrılıyor, gücüyle, irfanıyla, fenniyle, makinesiyle, parasıyla dünyasından enine boyuna kam almayacak kazanmış becerikli, işlek insanlar arasına karışıyor. Türk inkılâbı çoktan hudutlarımızı taşıtı. Yanı başımızdaki düşkün, yoksul, uyuşuk ve göklerden faide bekleyen nisyani, insan kendilerini de Rus inkılâbıyla beraber- hayat ve istiklal kavgasına kırbaçlıyor. Son inkılâbımızın İslam dünyasında yaptığı çalkantıları düşündükçe Türklerin bugünkü çabalayışına yalnız "yalnız millet şiarlıdır" diyenlere öfkem tutuyor. Evet, bizim Asyalılıktan sıyrılmak için yaptığımız her silkinişte, daha geri kalmışlara da yol açan bir kudret var. Bunun için sınırlarımızın çerçevesi içinde millet damgalı görünen emsalsiz inkılâbımız, sınırlarımızın dışında çok şümüllü ve insanî bir mahiyet alıyor.

Sizin şapkalı resimlerinizi görmeyi ne kadar özledim bil-

sen. Kör bir şarklılık inadına kurban olarak bu güzelim başlığı şimdiye değin taşımamakta ısrar ettin. Şark medeniyeti – İslam medeniyeti – Garp’la boy ölçüşebildiği zamanlara kadar bu ayrılığın, bu taassubun bir dereceye kadar su kaldırır yeri vardı. Fakat Avrupa’nın makinesi, parası, hüneri, bilgisi vesaiti şark milletlerini kedi pençesindeki sıçanlara döndürdükten sonra artık şerefli kalmak için ayak diremekten daha büyük felaket veya budalalık olmazdı. Biz bu budalalığın, bu kör inadin cezasını - az kalsın yeryüzünden silinmek suretiyle çekecektik.

Sanki şapka giydin de ne oldu? Daha ucuz başımızı örtmekten, yüzümüzü fesin sipsivri, yamrı yumru biçimsizliğinden kurtarmaktan başka ne kayıp ettin.

Cehaleti istismar eden hödük hocalarla zorba ağalar ne derse desin. Bizim başımızda şapka, gönlümüzde dünya sevgisi, elimizde zanaat, tarlamızda traktör, fabrikamızda makine, karamızda demiryolu, denizlerimizde vapur, toprağımızın altında işleyen madenimiz olacak. Çünkü onlar-sız yeryüzündeki varlığımız başlı başına ayakta duramaz. Bugünkü inkılâbımızın en büyük dileği viran memleketimize bunları kazandırmak. Bu uğurdaki kurtarıcı faaliyetlere engel olmak isteyenler ne boşuna yoruluyordu. Yaşamak kaygısından doğmuş millet hareketleri durdurulur mu hiç. O yürür, hem de karşısına çıkacakları hür bir milletler gibi altına alarak, ezerek varacağı noktaya kadar yürür”, 6 Teşrin-i Sâni [Kasım] 1925.

Böylece toplumsal tabaka ve sınıf olarak karşısında hocalar ve ağalar vardır:

“...Yazıyorsun ki hocalarla ağalar sütü dökmüş kediler

gibi... Elbette, eğer onlar bu hale gelmeseydi, hocanın ensesini incelmış gördüğüm zaman baba yurdunda halkı ileriye, işe, hayata, dünyaya dürtten büyük bir değişikliğin, bir yeniliğin varlığına inanıyorum. Azıyla zorbaların halk arasında dağdan şehre düşmüş acemi bir ağa zavallılığıyla kuyruk ve kulakları düşük dolaştığını sezince yeni inkılâbın bütün evvelkiler gibi hükümet etrafında oynanmış bir köşe kapmaca oyunu olmadığına candan sarılıyorum. Hocalı, ağalık: Avrupa'nın yanı başında yaşayan Türk milleti için ne acıklı birer yüz karasıdır. Derebeylik devrinden kalma bu yadigârlara sultanlığın yüzü suyu hürmetine son senelere kadar körü körüne haraç verdik. Bundan sonra diyebileceğimiz bir tek söz vardır: Cumhuriyet devrine girdik. Çalışan yer çalışmayan geberir.

Bugünkü hallerine bakıp da inkılâba kötü kötü homurdanmaya yeltenmesinler. Bu dünyada her adam, öz tecelisinin halkıdır. Onların halk ortasında hiçbir işe yaramaz birer iskarto gibi kalışlarında inkılâptan çok ziyade kendi gördüklerinin, daha doğrusu dik başlılıklarının dahli vardır, değil mi ya? Her varlığın değişip tazelendiği, kalıptan kalıba girdiği bir dünyada bir dakika bile zamana uymaya tenezzül etmediler. İnsanlığın gidişatına, fennin harikalarına birer bakar kör gibi baktılar. Tabiatın gözlerimiz önünde yarattığından bile ibret almadılar. Kal ü belâdan kalma göreneklere sımsıkı sarılarak istikbali karşıladılar. Artık bu heriflerin Türk cemiyetinde faydalı bir rol oynamalarına imkan yok. Onlar dünyadan ziyade ahretin malıdır. Eğer kafalarında bir tutam akıl kalmışsa çocuklarını olsun kendi akıbetlerine yuvarlanmaktan kurtarmaya çalışsınlar. Eğer yanılıyorsam Ramazan'dasınız. Bu seneki Ramazanın ötekiler gibi sıkıntılı olmadığına kaniyim. Eskiden ne idi o çetinlik! O yüre-

ğin çarpıntısı? Bizim amca⁵⁰⁵ gündüzün bir sigara içebilmek için ne kadar ezilir bozulurdu. Herhalde artık bu gibi sıkıntılardan az çok kurtarsa gerek. Hiç olmazsa ihtiyarlık deminde yerlerin değilse bile gönüllerin şerrinden kurtarmış yakasını. Hem amca bu serbestle bol bol hak kazanmıştır da. Alın teriyle elde ettiği bir serbestliktir bu. Öyle, amca inkar edilemez ki insanlara dış geçiremediyse de gönüllerle yaptığı mücadeleden çıkmıştır. Buna şüphem yok (...)

Türk gazetelerini muntazaman okuyorum. Gazetelere bakılırsa İstanbul, işlemekten kat kat fazla eğlenmekte. Az çalışıp çok eğlenmek bu kahpe şehrin mayasında olmalı. Kurulduğu günden beri hep böyle, en göze çarpan hezi: Vur patlasın, çal oynasın... Henüz kazancı, kursağıyla sırtına yetişmeyen bizim gibi fakir milletler için hayata bir miras-yedi gözüyle bakmak ne kadar çirkin... Herhalde Anadolu şehirlerini, İstanbul'un bu taşkın hoppalığından kurtarmak lazım", 30 Mart 1926.

Soğuktan, zayıflayıp şişmanlamaktan⁵⁰⁶, en çok özleminden söz eder. Ailesiyle ilgili olarak devamlı gündemde olan bir konu, aile üyelerinin birbirleriyle buluşmasıdır. Bu amaçla kimin ne zaman Batum'a gelebileceği ayarlanmaya çalışılır. Batum'a gidip gelmek ve Batum üstünden haberleşmek ve eşya göndermek halen çok zor değildir. Kardeşine İngiliz kumaşı elbise diktirmesi için ricada bulunmakta, ödemeyi de dolar olarak yapmaktadır (17 Haziran 340 [1924]). "Benim iyi bir kol saatine – Zenith - çok ihtiyacım var. Bir vasıta ile yollar-sanız şad olurum" (6 Teşrin-i Sâni 1925) diyerek bu tür ihtiyaçlarını aileden karşılamaktadır. Batum'a kadar gelip bütün aile fertlerini görememiş olsa da, hemşeriler üstünden haber,

505 Rıfki Kulaç'ın amcası Ahmet Kulaç.

506 Moskova'da hastalanmıştır: "Başımdan her şey geçtiydi, hastalıktan başka...", 20 Mart 1926.

mektup, eşya gönderilebildiği anlaşıyor. Batum'da Odabaşı-zade Ali Efendi ile Mustafa Efendi ve Kırallı-zade mektuplarda bu bağlamda adı geçen hemşeri ve hısımlardır. Moskova-Sürmene arası ilişkiler Batum üstünden yürümektedir ve burada bir Sürmeneli topluluğu bulunmaktadır: "Batum'dan boynu bükük dönerken başlıca iki acı duygu altında üzuldüm: Biri-si, memleket toprağına ayak basamadan gerisin geri, dönmek, diğeri de hiç değilse seninle yüz-be-yüz kucaklaşmamak be-reket versin başta Odabaşı Mustafa Efendi olmak üzere birkaç yakın komşu ve tanıdıkları gördüm de yüreğimin acısını sindir-dim az çok", 6 Teşrin-i sâni 1925.

Mektuplarında esprili benzetmeler, duygu yüklü ifadeler varsa da Rıfki Kulaç daha çok akıl insanıdır; toplumsal çevre-sinden, insan ilişkilerinden ve dedikodudan konu açmaz. Fa-kat aile özlemiyle yurt özlemi iç içe geçtiğinde Sürmene'deki ilişkileri de özlemle kafasında yeniden canlandırdığı görülür. Muhsin'e yazdığı şu cümleler, ağaçlara tırmanan yeğenlerden mahalle çocukluğuna ve oradan onların artık büyümüş deli-kanlı olmuş hallerine geçen bilinç akışının ifadeleridir ve bu mahalle gençlerini selamlar, Muhsin gibi onlara da "kafasın-da" sahip çıkar:

"Yeğenlerin hepsini ayrı ayrıöp. Onları çocuk bıraktım ga-liba delikanlı bulacağım. Sezaî⁵⁰⁷ kunduz gibi ağaçlara tır-manmaktan vazgeçti mi? Çocukları meyve oburluğundan koruyun. Mahalle gençlerini, benim tanışlarımı selamlama-yı unutma. Şimdilik gözlerinden hararetle ve hasretle öpe-rim, öperim kardeşim", 17 Haziran 1924.

Sürmene'nin toplumsal kişiliklerinden Murtezaoğlu Dok-

507 Mustafa Kulaç'ın diğer oğlu.

tor Şükrü Bey'in Rıfki Bey'i sormuş olduğu anlaşılıyor: “Doktor Şükrü Bey'in beni yad edişinden çok memnun oldum. Ellerinden öper, uzun afiyetler dilerim.”, 6 Teşrin-i sâni 1925. Mektuplar iki taraflı elimizde olsaydı, elbette Sürmene'nin o dönemki toplumsal yaşamı ve dolayısıyla Rıfki Bey'in düşünce ve duygu dünyası ve iki dünyanın etkileşimi hakkında da daha fazla bilgimiz olurdu. Şükrü Bey 1925'te CHF Sürmene mütemedi olarak atanmıştı ve partili arkadaşlarıyla sürtüşme yaşamıştı.⁵⁰⁸

30 Mart 1926'da yurda dönmek üzere teşebbüse geçtikten sonra yazdığı mektupta, bir muhasebe yapar ve Sürmene'yle ilgili haber beklentisini aktarır: “Ufak tefek fasılalarla on iki yıl oluyor ki baba yurdundan uzaklarda, yad ellerde yaşıyorum. (...) Mektuplarınız içimdeki hasreti söndürecek kadar dolu değil. Ufacık bir kağıda şöyle böyle birkaç satır karalar postaya gönderiyorsunuz. Unutmayın ki memlekette olup biten – bizim şeyhin Ramazan selasından tut da Hacı Ağa'nın başındaki şapkaya varıncaya kadar - her şey yeni meraklanıyorum.”

Aynı mektuba Sürmene'den anılarla devam eder: “Ramazan denince nedense bizim köyün demirbaş hocası Molla Ahmet'i hatırlarım. Ramazan'ın gelip gelmediğini anlamak için ne ayın görülmesine ihtiyaç var, ne de müfettişin fetvasına. Molla Ahmet'in sırtındaki peyamber hırkası, kışındaki değirmenci şalvarı, ayağındaki canından bıkmış pabuçlar yenileşti mi, hiç düşünmeye hacet yok, yarın Ramazandır. Evet. Bir sığır yal

508 Sürmene parti başkanı Doktor Şükrü Bey, Halk Fırkası'nın mührünü heyete sormadan kullanması üzerine arkadaşları tarafından ihtar edilmiş, teşkilat kapatılıp heyet üyeleri binanın anahtarına el koymuşlardı. Şükrü Bey parti levhasını indirmiş, böylece CHF, kendi üyeleri tarafından kapatılmıştı. Levhanın indirilmesi basında haber olunca, Doktor Şükrü Bey haberi, levhanın gümüş yaldızla yazılmak üzere indirildiğini bildirerek tezip etmişti. Asıl levha “ezelden alınmış halk ve halkçılık levhasıydı ve yed-i kudretle yazılmış, kulübün kapısı üstünde değil kalplerinin en derin köşesinde merkurdu”; *İstikbal*, 5 Kanun-i sâni 1341, Sayı: 1373; *İstikbal*, 9 Şubat 1341, Sayı: 1399; *İstikbal*, 15 Şubat 1341, Sayı: 1403; *Yeni Yol*, 16 Şubat 1341, Sayı: 71-171; aktaran Çelik, s. 141-142.

vaktini, bir horoz şafak sökeceğini, kargalar fırtınanın kopa-
cağını nasıl sezerlerse Molla da öylece Ramazanı. Bilmem bu
seneki Ramazan nasıl? Evinin altındaki tarla gibi kaskan mı?
Ben memlekette olsam işimi gücümü bırakır bu adamcağızın
adına bir hocalık tutmaya çalışırdım. Zavallı doğdu doğalı din
kitaplarına göz nuru döküyor da hâlâ mollalıktan bir bıçak
ağız bile ileri vardığı yok. Molla doğdu, molla yaşadı, ölecek
bu gidişle... Düşün bir kere, her canlının ilerlemek için kırılıp
budandığı bir dünyada onun böyle beşikten mezara dek mol-
lalıkta pinekleyişi ne kadar acıklı..."

1925 yılından itibaren Rıfki Kulaç dönme yollarına bak-
maktadır; pasaport sorunuyla karşı karşıyadır. 6 Kasım 1925'te
dört ay önce pasaport için müracaat etmiş olduğunu anlatır:

"Moskova'ya geldiğim günden beri beni alnım açık mem-
lekete ulaştıracak çarelere başvurmaktan hâli kalmadım. Dört
ay evvel pasaport için müracaatımda karşıma hiç yoktan bin
müşkilat çıkartan evhamlı, gölgesinden ürken ihtiyar şehben-
deri aldılar buradan. Yerini tutan, vazife ve salahiyetini daha iyi
bilen bir adam. Şimdilik tabiiyet ilmühaberi verdiler. Buradan
hareketime bir buçuk ay kala tekrar pasaport için müracaat
edeceğim. Türkiye'ye gitmem için Ankara'dan müsaade alma-
ları lazım geliyor. Pasaportumun ihzarına Mart'ta başlayaca-
ğım. Bu sene ders verdiğim mektepte Mayıs nihayetine kadar
meşgulüm. Şu halde Haziran haftasında en kestirme yoldan
sizlere kavuşacağım. Artık bu sene işimi sıkı tutacağımdan
şüphe etmeyiniz. Eğer geçen yaz pasaport kaygısına iki ay ev-
vel düşseymişim, şimdi çoktan memlekette olacak; Tahsin gibi
boyuna sıra malezi yutacaktım. Ne bilirsin a kardaşım? Meğer
Moskova'da pasaport çıkartmak annenin elinden fındık ezme-
si almak kadar çetinmiş."

Başta insan ilişkileri olmak üzere, mali olanaklar, resmi dü-

zenlemeler arasında, Rıfki Bey'in Leningrad'a gidebildiğini de biliyoruz. Kendisi *Yeni Yol* gazetesinde 9 Şubat 1927'de, No: 651-551'de, "Türkler ve Medeniyet Abidesi" başlıklı makalesinde "...Geçen yaz Ağustos'u iptidalarına Karadeniz vapuru seyyar sergimizi 'Leningrad' şehrine getirdiği zaman Moskova'daki birkaç Türk tüccarıyla birlikte ziyaretine şitap etmiştim. Anavatandaki insanların emeğiyle hazırlanmış, yüksek bir zevkle vapurun her tarafında sıralanmış bin çeşit Türk mallarını her milletten kalabalık bir kütle göze çarpan bir merakla temaşa ediyordu. Bir aralık Moskova Şark Ticaret Odası azasından tanış bir Rus yanıma sokularak Bravo Türkler! hitabıyla elimi sıkı" diyerek anlatır.

"Gelişen yeni Türkiye'yi" Avrupalı'ya doğrudan gösterebilmek için hazırlanan sergi gemisi⁵⁰⁹, 12 Haziran 1926'da yola çıkmış ve önde gelen Avrupa limanlarına uğrayarak 29 Temmuz'da Leningrad limanına varmıştı. Bu limanda gemiyi günde 9 bin kişinin ziyaret ettiğini biliyoruz.⁵¹⁰ Demek ki bunlardan biri de Rıfki Kulaç'tı ve yurda dönmek için hazırlandığı o dar zamanda Moskova'dan gemiyi görmeye Leningrad'a gitmeyi ihmal etmemişti. Rıfki Bey'in mektuplarında çok az söz ettiği Rusya yaşamına ilişkin gazete makalelerinde böyle birkaç kez söz etmesi ilginçtir.

Rıfki Kulaç'ın Moskova'daki yaşamı üstüne son olarak, bu-

509 Gemide sanayi ürünü olarak, Kütahya çinileri, Hacı Bekir Lokumları, Bursa, Hereke kumaş ve halıları, Beykoz Fabrikası malları, tek el ürünleri, kehribar ve kıymetli taşlarla yapılmış süslemeler gibi ürünler tanıtılmaktaydı. Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerinin yaptıkları heykel, resim ve biblolarla salonlar süslenmiş, ürünlerin üzerlerine dört dilde bilgi veren etiketler konulmuştu. İbrahim Çallı'ya yaptırılan Mustafa Kemal'in yağlı boya tablosu salonun baş köşesinde yer alıyordu. Gemide ayrıca İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Bey'in başında olduğu Cumhurbaşkanlığı orkestrası bulunuyordu ve uğranılan limanlarda konserler vermişti.

510 Seyyar Sergi gemisi için bkz. Celal Esad, *Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928; Ali Suad, "Seyyar Sergimiz Münasebetiyle", *İstanbul Belediye Mecmuası*, İstanbul, (23), 00.07.1926, s. 437-444.

rada kendisini geliştirmiş olduğunu düşündüğünü söyleyebiliriz. Bu düşünce ve duygusunu mektuplarında açıklıkla dile getirilmiştir:

“Gerek benim ve gerek Tahsin’in burada geçirdiği günler şüphesiz çok istifadeli. Ümit ederim ki yakında memleketin her sahadaki faaliyetleriyle temas edebilecek ve son inkılâptan sonraki Türkiye’de bi’l-fil çalışmak imkanını kazanacağım”, 26 Nisan 1924.

“Moskova’da geçirdiğim iki seneden fevkalade memnunum. Buraya eksik, tecrübesiz bir adam gibi geldim. Fakat bir başka adam olarak ayrılacağım”, 17 Haziran 340 [1924].

“Kocaman bir şehirdeyim. Burada ilim ve sanatın, zeka [yırtık]⁵¹¹ bin bir renkle yaşayışından ben de çok değil birer lokma [yırtık] bulaştım; ukbadan hiçbir şey dilenmeyecek kadar [yırtık] bir boşluk var ki onu ilmin öğreten ağır başlılığı [yırtık] ruhları gıdıklayan oynaklığı dolduruyor. O kadar kucaklaştığım gün, bu boşluk dolacak. (...)

Bugünün insanları tabiatın kucağında gizlenmiş tüccar, [yırtık] bu kimselerle karıştırma. Bunların işte yalan sayfa [yırtık] insanların elindeki kalem, ağzındaki dile benzer [yırtık] kaleminden çıkan yazılar müstesna. (...) Bu kocaman şehir, belki de, aşınmaz bir damga kuvvetiyle kalacak. İnsanların hayatında dönüm noktaları var. Milletlerin hayatında olduğu gibi. Moskova’da yeni geçirdiğim iki buçuk sene de benim için öyle bir dönüm noktası... Buraya gelinceye kadar ayaklarım yerde yürürdüm. Başım gökte. Buradan başımı ayaklarının hizasına indirmiş olarak çıkacağım. Kafamın

511 Mektubun dörtte biri yırtılıp kaybolmuş olmakla birlikte, yaşanan havayı gene de güzel yansıttığı için yer verilmiştir.

yerlere inişi, şüphe yok ki engin bir kazançtır. Eskiden hayat kafamın içinde idi, şimdi kafam hayatın içinde. Eskiden hadiseleri istediğin gibi yürütebileceğime kanıyordum. Şimdi hadiselerin beni yürüttüğüne inanıyorum. Eskiden halka, kendi düşüncelerime boyun eğdirmek ojenitosunu biliyordum. Şimdi de benim halka boyun eğeceğime iman ediyorum. Görüyorsun ya ne kadar değiştim, değişmek değil tersine döndüm.

Bu çalkantılı şehir, şüphesiz benim en büyük hocamdır. Hayat denilen nesne ve onun etrafında dönen [sılık] her köşesinde her noktasında riya, yalan, menfaat, şiir, felsefe, siyaset adlı tüllerle örtülüdür. Yalnız burada briç masasına gizlenmiş cesetler kadar açık. İdrakini az çok nemalandırmış her adam onun yüzünü görebilecek bakış keskinliğini kazanabilir. [yırtık] (...) benim yazıları; büyük kardeşten küçük kardeşe borçlu olduğu ufacık bir emektir. Köyün yatağındaki oluktan su içer gibi onları da bedava okuyabilirsin. Son mektupta yazılarımı koltuklayan cümleleri sansür kalemiyle çizdim... Kardeş yazısı sevilir fakat alkışlanmaz. (...).” Moskova, 28/11/340 [1924].

“Yazık ki bu dosdoğru düşüncelerimin hiç değilse beş senelik mazisi yok. Eğer beş sene evvel idrakimin belli başlı mahiyeti olsaydı, şimdi böyle yad ellerde bütün düşüncesi özüne yaslanmış bir hodbin gibi mi yaşardım?”, 6 Teşrin-i Sâni [Kasım] 1925.

“Memlekete gelmekte bir sene daha geciktiğime pek de üzülmeysin. Herhalde Moskova’da geçirilen fazla bir sene her şarklı için başlı başına bir kazançtır. İlerideki insanlığın elli sene arkasından yürüyen bir memleket evlatları için ideallere ulaşmak kaygısıyla çırpınan, çabalayan böyle bir şehirde öğrenilecek neler neler var bilerseniz”, 30 Mart 1926.

Yurt dışından yazılan son mektup 23 Temmuz 1926 tarihlidir:

Moskova
23 Temmuz 1926

Aziz kardeşim, ağabeyim
Sizleri uzun müddet mektupsuz bıraktım. Evvelce yazdığım mektupta hareket tarihini bildireceğime ait vadimi yeri-
ne getirmek kaygusuyla yol hazırlığını tamamiyle görmeden
cevap cevap yazmayı muvafık bulmadım. Şimdi her şeyi
hazırladım. Pasaporta vize cepte. Buraca görülecek işleri-
mi tesviye ederek bir hafta sonra Moskova'dan Batum'a ve
oradan da Anadolu'ya yollanırım. Batum'a vardığım zaman
Trabzon'a, Tahsin'in avdetine telgraf çekerim. O da tabii
sizi haberdar eder. Muhsin'in – nöbetsiz – nişanlanmasını
şimdiden tebrikle kutlular ve hiç olmazsa düğün saadetine
iştirak edebileceğimi ümit ederim.

Sizlerle yeni baştan kucaklaşmak fırsatını kazandığım bu gün-
lerde nihayetsiz bir sürur his etmekteyim. Bu akşam erkek dişi
üç beş tanış odamda toplanacak şüphe yok ki sizlerin, hele
candan sevdiğim memleketimin saadetine içeceğiz.

Son iki ay biraz zayıfladım. Havalar bu sene inadına sıcak. Me-
sela kıştan kalma yağmuru boyuna eritiyor. Şüphe yok ki Sür-
mene'nin suyunu, havasını içince, senelerden beri mahrum
olduğum ana, kardeş, torun- akraba samimiyetini duyunca
çarçabuk toplanır. Kıştan bahara kavuşan ağaçlar gibi...

Şimdilik başka bir şey yazmaya hacet yok. Çok çok on beş

gün sonra baba evinin “baragamasında”⁵¹² yan gelerek tatlı tatlı dil dökerek hasret söndürürüz. Beni tanıyanların hepsine selamla, çoluk çocuğun gözlerinden öp. Eğer kabilse benim hareketim yüzü suyu hürmetine İstanbul’a filan gitmeni tehir et. Hepinize sıhhat ve selamet dilerim iki gözüm ağabeyim.

Halit Rıfkı

23 Temmuz’da Moskova’dan yazdıktan sonra 24 Ağustos 1926’da Trabzon’da nüfus hüviyet cüzdanını almıştır. Böylece Rıfkı Kulaç’ın 1921’de Tiflis’te başlayan ve herhalde 1922 veya 23’ten itibaren Moskova’da devam eden ikinci gurbeti de tamamlanmış olmaktadır.

Rıfkı Bey bu gurbetten sılaya birçok nitelikle gelmiştir. Bunlar belirli bir tarihten sonra Türkiye’deki siyasi gelişmeler sonucu Rıfkı Bey’in yaşamını koyu bir çizgiyle etkisi altına alacaktır. Elbette Rıfkı Bey’in bir de gurbette arkasında bıraktığı en az dört yıllık bir yaşam vardır. Bu yaşamın izlerinden biri Rusça bir mektup olarak terekesinden çıkmıştır; çevrisi şöyledir⁵¹³:

8 Eylül 1926

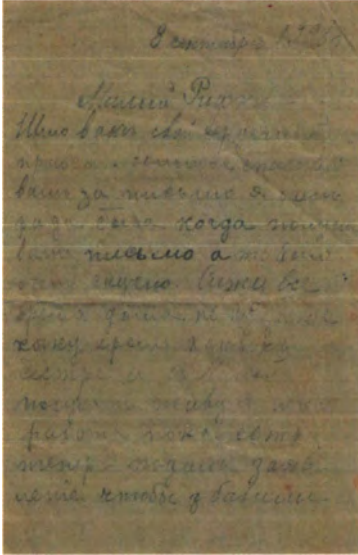
Sevgili Rıfkı,

Size en içten selamlarımı yolluyor, mektubunuz için size teşekkür ediyorum. Sizden mektup aldığımda çok seviniyo-

512 Baragama: köy evinde ocağın bulunduğu, ateşin yakıldığı yerin çevresi (yerel ağız).

513 Türkçeye çeviren Ayşe Hacıhasanoğlu.

rum, alamazsam çok canım sıkılıyor. Kız kardeşime gitmek ve Nina'yla gezmek dışında hep evde oturuyorum. Hazır evde otururken ve yapacak işim yokken kiramanın düşürülmesi için dilekçe verdim, henüz ne ödeyeceğimi bilmiyorum.

Rusça mektup: "Sevgili Rıfki."

Rıfki, kendinizi çok iyi hissetmenize sizin adınıza çok sevindim. Tek başıma mı, biriyle birlikte mi yaşadığımı soruyorsunuz. Elbette yalnızım, yanımda sadece Nina var ve her zaman yalnız olacağımı sanıyorum. Yalnız yaşamak çok daha iyi. Nina hep sizi soruyor ve sık sık da anlattığınız masalları hatırlıyor. Bana "Anneciğim, Rıfki'ya gidelim," diyor, hatta ilk zamanlar sizin için çok ağlıyordu. Eğer size zahmet veremeyecekse lütfen cevap verin ve gelecek misiniz yoksa orada

mı kalacaksınız ayrıntılı olarak yazın. Ama gelseniz çok iyi olur, siz yokken çok sıkıcı oluyor.

Bizim evde her şey eskisi gibi, herkes bir araya toplandı. Kız kardeşlerim de size selamlarını yolluyorlar. Şimdilik yazacak başka bir şey yok. Siz yazın. Ben ve Nina sizi öpüyoruz. Annenize ve kardeşinize selamlar.⁵¹⁴

514 Rıfki Bey'in atmadığı ve belki Rusça olduğu için sakladığı bu imzasız mektup, bir mektuba cevaptır, hem cevap istemekte hem de "dönüp dönmeme konusu"nun ayrıntısıyla sonucunu beklemektedir. Bekleyenler arasında bir çocuk (ve kız kardeşler) da vardır ve de Rıfki Bey'in anne ve kardeşine selam söylemektedir (belki tanıdığı için yalnız Tahsin Bey'e). Rıfki Bey'in Moskova'dan "Kardeşim, Ağabeyim" hitabıyla yolladığı birkaç ay önceki 30 Mart 1926 tarihli mektup bir

“Türkçe Konuşmalar”

Halit Rıfki'nın aslında çok ve rahat yazdığını biliyoruz. Elimizde esir kampında ve Trabzon'da gazete ve dergilerde yayınlananlardan başka yazısı yok. İstanbul'da, Tiflis'te ve Moskova'da geçinmek amacıyla yani profesyonel olarak yazı yazdığını ve çeviri yaptığını mektuplarında dile getiriyor. Moskova'da Türkçe dersleri verdiğini biliyoruz. Rıfki Kulaç Moskova'daki işi yani esas olarak öğretmenliği hakkında ayrıntılı sayılabilecek bilgiyi, *Milletleşen Adam* romanının (1936) uzun ‘Önsöz’ünün IX. Bölümünde, dil sorunu nedeniyle kendi tutumunu anlatırken verir. İş, ilişkileri ve hazırladığı çalışmalar hakkında bilgi verdiği için önem taşıyan bu bölüm şöyledir:

“(…) Moskova'da Asya dilleri öğretilen enstitüde yıllarca Türkçe okuttum. Orada benden başka bir Rus profesör bir de Ruslaşmış İstanbul Ermenisi vardı. Onlar metotlarında koyu bir Osmanlıca tutturmuşlardı, bense koyu bir Türkçe ile işe başladım.

Ta ilk günden beri yıldızım barışmadı bu kodamanlarla. Okuyanlar arasındaki sızıltılar büyüdükçe okutanlar arasındaki gerginlik de artıyordu.

Günlerden bir gün hocalar odasında metotlarımız arasın-

yandan da hâlâ evlilik üstünden aile baskısını yansıtmaktadır: “(…) Sana yazın mutlaka geleceğimi tekrarlarım. Geleceğime şahit istersen burada evlenmediğimi gösterebilirim. Gelecek mektupta hareket tarihim yazarım (…).” Tahsin Bey'in ise anılarının bir bölümünü çocuklarıyla paylaştığını biliyoruz; kızı Günay Yıldız 25.8.2019 günlü notunda şöyle demektedir: “Babam gençliğinin bir kısmını Batum'da geçirmiş, onu da arada kız arkadaşlarını anarak kısaca anlatmıştı. Bize fazla detay vermek istemezdi çünkü biz çok kapalı bir toplumda yaşırdık. O mevzuları da kısa geçerci. Gençlik aşklarını orada yaşamıştı...”

daki uygunsuzluk üzerinde açıktan dilleşmeye koyulduk...

Nelerden sonra Rus profesör, tanınmış edebiyatçıları ileri sürerekten:

- Baksanıza dedi. Bunların yazılarında sizin Türkçenizden kaç tane kelime var?

Ardından İstanbul Ermenisi bıyık altı gülümseyerek işletti:

- Nice yıllar İstanbul kaldırımını çiğnedik amma sizin Türkçe dediklerinizi -sözüm yabana- külhanbeylerinden başka kimse-nin ağzından işitmedik.

Vereceğim karşılığı beklemeden sığağı sığağına şunları da ekletirdi:

Yook aldanıyorsunuz efendim. Bu çatı altında argolar di-kiş tutturamaz.

Türkçeyi, Türkçeden başka her şeye benzeyen melez kaynaklardan öğrenmiş Rus profesöre gücenmedim bile. Halkın dilinde yaşayan kitaplaşmamış pratik Türkçemiz gerçekten solak geliyordu ona... İstanbul Ermenisi öyle mi ya? Türkçeyi hem kulaktan öğrenmiş, hem de Türkçemizin o canım fıkralarından birçoğunu ezberlemişti. Belli ki bile bile aykırı konuşuyor, Türkçeyi inadına körlemeye uğraşıyordu...

Nedendir bilmem: Yad ellerde insanın ulusal benliği çok ayık, çok titiz oluyor. Ben bu kart Ermeninin -bile bile- ana dilimi hiçe saymak isteyişinden enikonu içerledim. Kendisine Türkçenin üç beş yüz kelimelik bir oymak dili olmadığını tanı-tıncaya kadar uğraşmaya sessizce ant içtim.

Kolay çetinden daha sıcakkanlıdır. Gel zaman git zaman benim Türkçem onların Osmanlıcasını sırt üstü getirmekte

gecikmedi. Kürsülerinin önünde okutacak adam bulamaz oldular.

Rus profesör, - geç olsa bile - hakikati sezince bana doğru irkildi. Enstitü hesabına bastırđığım öz Türkçe broşür ve lektürlere istekle sarıldı.”⁵¹⁵

Rıfki Bey’in sözünü ettiği “broşür ve lektürler”den –belki ve herhalde- biri şudur:

Рифки, Х., Турецкие разговоры / Х. Рифки Под ред. Вл. Гордлевского С.С.С.Р. Военная Академия Р.К.К.А. Москва : Б. и., 1925, 216 с., 30 см.

“Turetskie Razgovori” [Türkçe Konuşmalar], Sovyet Askeri Akademisi, Moskova, 1925, 216 sayfa.

Rıfki Kulaç’ın Batum dönüşü Moskova’da karşılaştığı zorluğu anlatırken ciddi kazanç beklediği anlaşılan kitabının yayınlanması sürecinden de söz eder:

Moskova, 28/10/340 [1924]

Aziz ve Sevgili Ağabey,
Ne yapayım ki evdeki pazarlık çarşıya uymuyor. Buraya dönerken hazır sandığım kitap parasını – gariptir ki - hâlâ almaya muvaffak olamadım. Canımın sıkıntısından daha doğrusu senin paranın gecikmesinden mektup bile yazmaya elim varmadı. Kitap taş basması olacak. Bunun için ilk önce el makinesiyle ve hususi makineyle yazılması icap edi-

515 Rıfki Kulaç, *Milletleşen Adam*, s. 16-17.

yor. Bu işi çıkırdım bir kıza havale etmişler. O nazeninim de cancağızına hiç zahmet vermek istemiyor. Derken bizim kitabın basılması tehire uğruyor. Şimdiye kadar ancak yarısı basılabildi. Üç haftaya kadar hepsi tamamlanacak. Ancak o zaman emeğimi alabileceğim. (...)

Kitabın kapağı şöyledir:

Bütün ülkelerin proleterleri birleşiniz!

S.S.C.B. Tanıtım baskısı

Askeri Akademi

R.K.K.A Raboçe-Krestyanskaya Krasnaya Armiya (İşçi Köylü Kızıl Ordusu)

H. Rıfki - *Türkçe Konuşmalar*

Redaktör: Vladimir Gordlevskiy

Moskova-1925

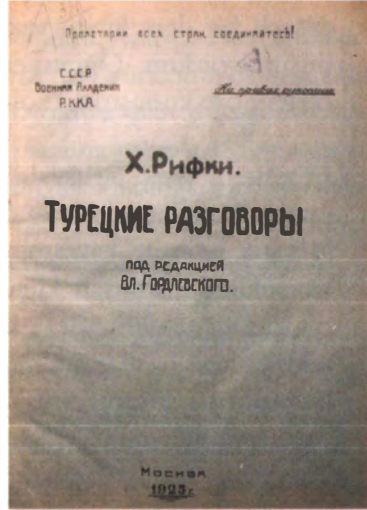
Glavlit No. 27797 Tiraj 200 nüsha.

Askeri Akademi RKKA matbaası

Yani Rıfki Kulaç'ın Türkçe üstüne tartıştığı iş arkadaşı Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy'dir. Sovyet Türkolojisinin kurucusu olan Gordlevskiy (1876-1956), Sovyetler döneminde adı Moskova Doğu Araştırmaları Enstitüsü olarak değiştirilen Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü'den (1895-1899) ve Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden mezundur. 1904 yılındaki mezuniyetinden sonra Anadolu ve Suriye'de iki yıl bir araştırma gezisine çıkmış ve sonrasında Fransa'da Paris'te Collège de France'da ve Sorbonne Üniversitesi'nde araştırmalar yapmıştır. 1907'de Moskova'da Lazarev Doğu Dilleri Enstitü-

sü'nde Türk dili ve edebiyatı okutmaya başlamıştır.

Gordlevsky'nin Türk dili ve edebiyatı alanında yayımlanmış iki kitabı bulunmaktadır: *Očerki po novoj osmanskoj litjeraturje* (Yeni Osmanlı edebiyatı üzerine araştırmalar, 1912) ve *Grammatika tureckogo jazyka* (Türk dili grameri, 1928). Türkçe grameri kitabı alanında seçkin bir yere sahip olmuştur. En önemli eserlerinden biri olan *Gosudortstvo seldžbukidov maloj azii* (1941, *Küçük Asya'da Selçuklular Devleti* - A. İnan, t.y. ve *Anadolu Selçuklu Devleti* - A. Yaran, 1988) iki kere Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵¹⁶

Bütün ülkelerin proleterleri birleşiniz! S.S.C.B. Askeri Akademi R.K.K.A. Raboçe-Krestyanskaya Krasnaya Armiya (İşçi Köylü Kızıl Ordusu) Tanıtım baskısı - H. Rıfki - *Türkçe Konuşmalar* - Redaktör: Vladimir Gordlevskiy, Moskova-1925.

Gordlevsky, Halit Rıfki'nin *Türkçe Konuşmalar* kitabına yazdığı Önsöz'de ilginç biçimde Halit Rıfki'nin Türkçeciliğini "Turancılık ideoloğu Ziya Gökalp (öl. 1924) ve halkçı yazarlar"a bağlar:

"Önsöz

Şarkiyat konusunda Rusça yazılmış pek az ders kitabı vardır. Askeri Akademi Şarkiyat Bölümü öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için Türk dili derslerinde uygulama

516 Eser önemini korumakla birlikte, Sovyet döneminin klasik sınıfsal gelişim şemaları üstünden değerlendirmeleri söz konusudur. Ölümünden sonra yayınlanan dört ciltlik külliyatı Türkoloji açısından önemlidir.

amaçlı bir ders kitabı yazmak gerektiğini uzun zamandır düşünüyordum. Öğretmen H. Rıfki, benim hazırladığım plana göre konuşmaları oluşturdu.

Elbette bu kitap tartışılabilir, birtakım itirazlar olabilir: Konuşma konuları eksik ve düzensiz, askeri, ekonomik, diplomatik ve saire kavramlarla ilgili sistemli olarak seçilmiş sözcüklerden oluşan küçük bir sözcük olsa daha yararlı olurdu, denebilir. Ancak bildiğiniz gibi, çok geniş bir şeyi kucaklamak nasıl mümkün değilse biz de en fazla bir kitap boyutu olarak saptanmış olan sınırı sıkı bir şekilde gözetmek zorunda kaldık. Daha haklı bir serzeniş belki sözcük düzeninin derslerdeki cümlelere teknik açıdan uyumlu olmaması konusunda yapılabilir: Okur, dersi çalışırken kendisine lazım olan sözcükleri arayıp bulmak için sık sık gözlerini oradan oraya kaydırmak zorunda kalabilir.

Ama bu kitabın, ülkenin anlayışına yeni girmiş olan bilgilerin tazeliği ve yeniliği gibi tartışılmaz üstünlükleri de vardır: Eski gündelik yaşamdan siyasi-devlet yaşamına geçilmiş, Türkiye tarihinde bir evrim gerçekleşmiş, çağdaş (Kemalist) hükümetin görevleri ve hedefleri vb. belirlenmiştir; son dersler askeri düzen ve operasyonlar hakkında genel bir fikir vermektedir. Sonuç olarak kitap bu ülkenin incelenip tanınmasına duyulan ilgiyi arttıracaktır. Sözcük ve deyimler doğal yollarla, fıkralarla öğrenildiğinden okur, doğu ortamına girdiğinde halkla hemen dolaysız bir temas kuracaktır.

İlk dersler kısa cümlelerden oluşmaktadır; cümleler yavaş yavaş genişlese de konuşma dilinin akıcılığı hep korunmaktadır. Ancak zaman zaman daha yüksek ve daha karmaşık bir konuşma konusunun gerektirdiği yabancı (Arapça-Farsça) sözcükler ve deyimlerle de karşılaşmaktadır.

Kesinlikle dilin basitleştirilmesinden, Arapça-Farsça unsurların dilden atılmasından ve yerlerine Türkçe ya da başka bir dilden sözcüklerin konulması yoluyla dilin iyileştirilmesinden, Arap yazısının Türk telaffuzuna yakınlştırılmasından yana biri olan H. Rıfki, Turancılık ideoloğu Ziya Gökalp (öl. 1924) ve halkçı yazarlar tarafından uzun zaman önce ilan edilmiş olan reform ilkelerini hayata geçirmektedir.

Kitapta, vatanından uzakta olan bir Türk'ün Türkiye'de olup bitenlere bakışına da elbette yer verilmiştir, Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmaları canlandıran diyaloglar ve benzeri konuşmalar kuşkusuz gazetelerden alıntılanmamış, hayali olarak yazılmıştır. Bu arada H. Rıfki, zaman zaman bunlara kendini fazlaca kaptırdığından duygusal konuşmaları ya da gevezelik denebilecek önemsiz bir konuşmayı (ör. düğün konusu) belki daha fazla kısaltmak gerekebilirdi.

Kitapta, kolay, canlı okuma alıştırmaları için diyalog formunun yanı sıra bir gezginin Türkiye'deki izlenimlerini resmeden mükemmel parçalara da yer verilmiştir.

Kitabı kullanmaya başlamadan önce metinde yer alan işaretlere ve transkripsiyona dikkat etmenizi isterim. Türkçe metnin Rusça çevirisi bana aittir; edebi dille çeviri yapılmış, gerekli durumlarda ve olabildiği ölçüde sözcüğü sözcüğüne çevirisi de parantez içinde verilmiştir; daha anlaşılır olması amacıyla bazen parantez içinde bir-iki sözcük eklenmiştir. Yabancı bir dilde klavyesi bulunmayan bir matbaa makinesindeki baskı koşullarında Türkçe sözcüklerin transkripsiyonu Rus harfleriyle yapılmıştır, ancak sözcük başında yer alan Rusça “e” harfinin Rusça “э” gibi okunması gerektiği unutulmamalıdır (ör. “ев” transkripsiyonu “эв” yazılmış gibi okunur); sözcük başındaki “й” harfi “йе”= “je” olarak

okunur; sözcük başındaki “ıo” (“й” harfsiz), Fransızcadaki “u” ya denk düşer (Rusça harfle “y”, ama Rusça harflerle “йю” şeklinde değil); (Türkçe sözcüklerde sesli harfler arasında işitilmeyen) “gayn”, genellikle Rusça “r” harfiyle gösterilmiştir. Nefesle telaffuz veya Arapçadaki kendine özgü “h” harfi, Rusça “x” ile (altında nokta olan Rusça “x” harfiyle) aktarılmaya çalışılmıştır.

H. Rıfki, Türkçe metni temize çekerken yer yer düzeltmeler yapmış ve sayfa matbaaya verilirken Rusça metni de kitabın dış görünüşünü bozacak şekilde acilen düzeltmek gerekmiştir.

VI. Gordlevskiy
8 Mart 1925”⁵¹⁷

Türkçe Konuşmalar, Türkçe öğretimi için hazırlanmış konuşma metinleri ve bu konuşmalarda kullanılan sözcüklerin sözlüğü biçiminde iki bölümlü olarak hazırlanmıştır. Konuşmalar, Samsun’da Türkiye’ye giren ve İnebolu üstünden Kastamonu yoluyla Ankara’ya giden bir Rus ve ona rehberlik eden Türk arkadaşı ve yol boyunca karşılaştıkları veya konuk oldukları insanlar arasında geçer. Konuşmalarda çalışma koşulları, işçi hakları ve örgütlemesi, kadın hakları gibi konular yanında, Gordlevsky’nin “gevezelik” dediği düğün adetleri ve çok eşlilik tartışmaları da vardır. Sonra farklı konularda (mülki idare, hilafet, Musul, Kürtler, Ankara’nın başkentliği, askerlik, vb) CHP temsilcileri ve büyük bürokratlarla “temsili” mülakatlara yer verilir. Gordlevsky’nin başarılı bulduğu TBMM tartışmaları canlandırması Reji ve aşar konularında cidden başarılıdır; hükümetin ehven-i şer seçimini ve muhalefetin eski koşullardan

517 Rusçadan çeviren Ayşe Hacıhasanoğlu.

kurtulma arzusunu güzel yansıtmaktadır. Rıfkı Bey, yalnızca Mehmet Emin Yurdakul'un ilk baskısı 1914'te yapılmış olan *Türk Sazı* eserinde yayınlanmış "Anadolu" 'manzumesi'nden ad vermeden ve (belki de ezberden yazdığı için) bir iki mısrayı atlayarak konuşturduğu bir köylü kız ağzından alıntı yapar.

Türkçe Konuşmalar'ı örnekleyecek seçmeler şunlardır:

[Samsun'da]

- Şu büyük yapı nedir?
- Hangisi?
- Bak! Şehrin ta kenarında
- Fabrika
- Ay! Samsun'da fabrika var mı?
- Olmaz mı ya?
- Peki. Ne fabrikası
- Un fabrikası
- Burada başka fabrika var mı?
- Evet. Tütün fabrikası var.
- Büyük fabrika mı, yoksa?
- Eh, oldukça büyüktür
- Un fabrikası bir tane mi?
- Hayır. Üç tane.
- Üçü de büyük müdür?
- Hayır. İki ufactır
- Tütün fabrikası da ufak mı?
- Ufak değil, büyüktür (...)
- Evet. Ne kadar işçi var?
- İki bin kadar
- Peki tütün fabrikasında?
- Bin beş yüz

- Demek ki üç bin beş yüz
 - Bu işçilerin derneği yok mu?
 - Hayır, yoktur
 - Tuhaf şey. Derneksiz işçi olur mu?
 - Türkiye’de olabilir.
 - İşçilerin gündeliği kaç kuruş?
 - İşçisine göre. Elli kuruştan yüze kadar
 - Fabrikada kadınlar işliyor mu?
 - Yalnız tütün fabrikasında
 - Bu kadınlar Türk mü?
 - Evet. Türk
 - Eskiden de Türk kadını var mı idi?
 - Hayır. Eskiden yoktu
 - Ya şimdi neden var?
 - Bilmem. Zamandan sormalı
 - Fabrikada iş zamanı kaç saat?
 - Gelişi güzel
 - Gelişi güzel ne demek?
 - Ne olacak. İş zamanı belli değil
 - Nasıl. İş zamanı belli değil mi?
 - Evet.
 - Olur şey değil
 - İş zamanı patronun insafına bağlı
 - Sekiz, dokuz, on
 - Zavallı işçiler
 - Gün olur ki on bir saat...
 - Bunlar işçi değil ayol
 - Ya nedir?
 - Ne olacak? Patron kölesi
- (s. 7-9)

[İnebolu'da]

- Ankara'ya her gün otomobil var mı?

- Hayır efendim. Haftada yalnız iki defa fakat araba her gün bulunur

- Siz otomobil ile mi gitmek istiyorsunuz?

- Hayır efendim. Benim için araba daha iyi. Köyleri görmek arzusundayım. Bunun için arabayı tercih ederim.

- O halde yarın sabah iyi bir fayton tutarız. Yollarda köylülere misafir oluruz

- Otelci – Canım. Birkaç gün kalın. Otomobil ile daha çabuk ve rahat varırsınız.

- Faytonlar kaç gidiyor Ankara'ya?

Adam başına sekiz lira. Zan edersem on beş liraya razı olur. Çünkü eşyanız çok değil

Yollarda kaç gün kalacağız?

- Beş gün. Altıncı gün Ankara'da

- Bu akşam nereye gidelim? Burada sinema falan yok mu?

- Öyle şey arama. Yalnız bir tek çalgılı gazino var. Orada hoşça vakit geçirebilirsiniz

- Peki. Burada insanlar nasıl eğleniyor?

Bekar delikanlılar köçek kızlar oynatır evli adamlar da kahvelerde toplanır

- Kahvelerde ne yaparlar?

Bir çoğu kağıt oynar, bir kısmı nargile çeker, bazıları da çene çalar

- Burada şarap veya bira bulunmaz mı?

- Eskiden vardı. Fakat şimdi yasaktır.

- Haa doğru. Müslümanlarda içki haram

Yalnız haram olsa zararı yok. Hükümet yasak etti. Kimse satamıyor

- Türkler şarap sevmez. En çok rakı ve bira içerler

- Başka milli içki yok mu?

Var. Şıra, boza, salep

- Bunlar sarhoşluk verir mi?
- Pek az verir
- Hükümet içkiyi neden yasak etti?
- Çünkü sarhoşluk çok oluyor. Bu yüzden köylerde vukuat

artıyor

- Başka sebebi yok mu?

Başka sebebi de var; içki satanlar hep Rumlardı. Bu yüzden para kazanıyorlardı. Hükümet bunların ihtikârına mani olmak için yasak etti.

- Peki. Burada gençler için hiç kulüp falan yok mu?

- Evet. Geçen sene gençler kulübü açıldı

- Gençler bu kulüpte ne yapıyorlar?

- Ara sıra konferans verirler, müsamere yaparlar ufak tefek piyesler oynarlar. Kulübün ayrıca okuma salonu var. Orada her çeşit gazete ve kitaplar bulunur. İsteyen okur

- İnebolu'da Türk Ocağı var mı?

Türk Ocağı var. Mektepli gençlerin çoğu Türkçüdür. Ocağa yazılıdır.

- Türk Ocaklarının gayesi nedir?

- Türk Ocakları gençlere millet duygusu verir

- Bu ocaklar siyasetle uğraşır mı?

- Uğraşmayız diyorlar. Fakat bütün işleri siyaset

(s. 38-40)

Ali Cengiz (Muallime) – Bu manzume yeni midir efendim?

- Hayır. Eski, on beş sene evvel yazılmış Anadolu inkılâbından evvel köylü İstanbul'a düşmandı. Bu düşmanlık köylünün türkülerinde bile göze çarpardı

- Köylü İstanbul'a neden düşmandı?

- Çünkü İstanbul halkı, bilhassa saray halkı hep köylünün emeğiyle yaşıyordu. Sultanın taşralara gönderdiği memurlar

daima köyleri soyardı. Bu zulmü kadınlar daha iyi anlamıştı çünkü hükümet kadınların kocasını, yetişmiş oğlunu evde bırakmıyordu. Muharebelerde öldürüyordu. Zavallı köy kadını yalnız başına hem çocukları büyütüyor, hem tarlada çalışıyor, hem de vergi veriyordu. Düşünün bu ne kadar ağır bir iş! Bundan başka köylü kadını biliyordu ki İstanbul'un, paşa çocukları askere gitmiyor, vergi vermiyor kadınları kocasından ayrılmıyor, köylünün emeğiyle bol bol yaşıyor.

Bu yüzden köylü kadınları her söz arasında derin bir ah çeker ve “Viran kalası İstanbul” derler.

Son Anadolu inkılâbında köylülerin bu duygusu rol oynadı mı?

- Şüphesiz. Kemalistler köylünün bu duygusundan çok istifade ettiler. Denebilir ki Türk köylüsü Yunandan ziyade İstanbul'a karşı harp etti.

Ankara'nın payitaht oluşunda birçok sebepler var o sebeplerden birisi de şüphesiz bu nefrettir

(s. 56-57)

[Kastamonu'da düğün evinde]

Ya yüzünü kapamayan kardeşler neden günahkâr, kafır?

Peyamber, kadınlar yüzünü kapasın dedi mi? Peyamberin kendi zevceleri erkekten kaçıyor mu idi?

İmam – Kaçmıyordu ama, şimdi zaman başka o zamanın insanları ile bu zamandakiler bir mi? Hemen gözümüzle yemeye kalkarız. Eski zamanda erkekler kadına yan gözle bakmazdı. Allah korkusu vardı.

- İnsan daima insandır. Kadınların açık gezdiği zamanlarda erkekler kadına bakmazdı. Çünkü gözleri toktu. Şimdi görsek bakıyoruz çünkü kadın yüzü görmüyoruz. İnsan, kendisinden

gizlenen şeye karşı merak eder.

Bizde de kadınlar peçeleri kaldırsın. Bir ay sonra kimse yan gözle bakmaz.

İmam – Memleketin örf ve adeti böyle. Dededen kama ananelere sataşmak, aykırı gitmek saygısızlık olur

- İmam Efendi! Dünyada hiçbir şey baki değildir. Her varlık, zamana ve ihtiyaca göre değişir. Dedelerimiz için uygun olan bir adet bizim için fena olabilir.

Mesela: Bundan yirmi sene evvele kadar her köyde her kasabada gelen geçen misafire bedava yemek verilirdi. Şimdi bu adet yavaş yavaş kalkıyor. Neden? Çünkü eski genişlik, eski zenginlik kalmadı.

Eskiden her adam otuz yaşına kadar çocuk sayılırdı. Vaktini oyunla geçirirdi. Dünya topuklarına çıkmazdı.

Şimdi öyle mi? Şimdi on beş yaşında delikanlı hayata atılıyor. Yirmi yaşında çoluk çocuk sahibi oluyor. Kendi başına çalışarak geçiniyor.

İmam – İyi ya... Demek şimdiki insanlar daha çok çalışıyor.

Kadınların kapalı kalışında ne zarar var? Niçin onların açılıp saçılmasını istiyorsunuz?

- Kadın, dişi insandır. Yani insanlığın yarısıdır.

Eğer biz onları kapalı saklarsak, evlerden dışarı çıkarmazsak kendi yaşayışımız yarım kalır.

Geçinmek kaygısı çok ağırlaştı. Bu yükü yalnız erkeklerin omuzları taşıyamaz.

İmam – Başka ne sebep göstereceksiniz?

- Sonra kadın kapalı kaldıkça akıllı gibi sıhhati de bozuluyor. Bu yüzden hem çocuklarımız cılız kalıyor, hem de ana kucağında pek fena terbiye alıyorlar.

İmam – Kadınların akıllı şeytanda bile yok. "Kadının fendi, erkeği yendi." Kadınların sıhhatine gelince: Hiç de bozulmuyor! Ninem seksen sekiz yaşında, anam seksen dört yaşın-

da öldü. Bizim ev sahibi ise hiç ölmeyecek gibi sapa sağlam. Ölenleri hesaba katmayalım.

- Şimdiki zevceniz kaçınıcı? Galiba üçüncü veya dördüncüdür.

İmam Efendi! Siz de galiba peyamberimiz gibi bir düzineyi tamamlayacaksınız

İmam – İsteyen var ama neyleyim ki derman yok. Yaş altmışı aştı. Ömrümün baharı, yazı, hazanı geçti, kışa düştüm. Fakat gönlüm hiç kocamadı. Yaşım altmış iki ama gönlüm yirmi beş yaşında bir delikanlı.

- İmam Efendi! Merak etmeyiniz. Sizde bir delikanlı gönül var ki birkaç kere daha evlenebilirsiniz.

(Gülüşürler)

- İmamlar kadınların serbest olmasını istemiyor. Çünkü açılırsa, kadın hayata karışırsa şüphesiz ki imam efendi bu bolluğu göremez.

İmam – Bana kalırsa kadın meselesi çok nazik bir meseledir. Bunun üzerinde şaka yapmak iyi değil.

- Şaka yapmıyorum. Doğru ve ciddi söylüyorum, ben kadının açılmasını istiyorum. Çünkü bu adetin zararı yalnız kadınlara değil. Çocuklarımız ana kucağında çok fena terbiye alıyor. Bundan yaşayışımız tatsız ve neşesiz geçiyor. Bir hayat ki kadınsızdır, şüphe yok ki yarım sayılır.

İmam – Tuhaf şey... Yaşayışımız yarım kalıyor diye kadınlarımızın yüzünü açalım, sokağa salıverelim. Erkeklerle senli benli görüşmelerine göz yumalım. Öyle mi? Yok. Buna hiçbir Müslümanın siniri dayanmaz affederseniz beyefendi! Hayatımız yarım kalsın tek boynuz takmayalım. (Gülüşürler) Allah cümlemizi kadın şerrinden azade eyleye...

- Doğru söyle imam efendi! Kadınlarımız kapalı iken başka erkekle görüşemez mi? Görüşüyor mu?

- Dedim ya. Kadınlar şeytana çok aldanır onların saçı uzun, akli kısadır. Bunun için kadınlara meydan vermeye gelmez.

Sonra ele avuca sığmazlar.

(Rusyalı misafire) Efendim. Rusya'da kadınlar açık gezer değil mi?

- Evet, daima açık.
- Peki. Orada kadınlar nasıl yaşıyor?

Rusya'da kadın, erkek birdir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Erkeklerin girdiği her işe kadınlar da girer.

İşitiyorsunuz değil mi, imam efendi? Rus kadınlarının yaptığını bizimkiler neden yapamamış? Türk kadınları bir başka familyadan mı? Neden kadınlarımıza açık gezmek, erkek gibi çalışmak yaramamış?

İmam – Her milletin adeti başkadır. Rus kadını kapalı gezemez. Çünkü alışmıştır. [alışmamıştır] Müslüman kadını da açık gezemez. Çünkü...

(Sözünü keserek) Çünkü baştan çıkar nafile yorulmayınız efendim. Türkiye'de kadın mutlaka serbest olacaktır çünkü hayatın gidişatı böyle istiyor. Hayat yükünü yalnız erkeklerin sırtı taşıyamaz. Ona kadın da yardım etmelidir ve edecektir. Kadın fabrikada işleyecek, kadın sahneye çıkacak, kadın hükümet idarelerinde çalışacaktır. Köylü kadınları nasıl erkekleri için hayat ortağı ise şehir kadınları da öyle olmalıdır. Sözlerime darılmayın imam efendi! Ne yapalım zaman böyle istiyor.

İmam – (Sakalını tutarak) Ne günlere kaldık ya rabbi!
(s. 82-88)

•

[Ankara'da]

- Şimdi memlekette ne gibi siyasi fırkalar var?
- Şimdiye kadar memlekette bir tek siyasi fırka vardı: Halk Fırkası.

Fakat son zamanlarda "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" namıyla ikinci bir fırka teşekkül etmiştir.

Yeni fırkanın mecliste ne kadar azası var?

- Şimdilik 64 kadar mebus Halk Fırkası'ndan ayrılarak yeni fırkaya geğmişlerdir.

Cumhuriyet Fırkası'nın gayesi ve programı nedir? Halk Fırkası'ndan hangi noktada ayrılıyor?

Yeni kırka, cumhuriyet sistemini kabul ediyor. Fakat memleketin iktisaden inkişafı için ecnebi sermayedarlara imtiyaz vermek taraftarıdır. Halbuki Halk Fırkası'nın nokta-i nazarı yerli sermayeyi ileri getirmektir.

- Başka ne gibi farklar var?

Yeni fırka sahil şehirlerindeki tüccarların menfaatini korumak için serbest mübadele usulünü kabul ediyor. Halbuki Halk Fırkası himaye usulü taraftarıdır.

- Mecliste başka fırkaların teşekkülü için cereyan var mıdır?

- Mecliste ayrı siyasi kanaat taşıyan bazı mebuslar da vardır. Fakat bunlar şimdilik başlı başına bir fırka teşkil edecek kadar kuvvetli değildir.

Türk Ocakları siyasi fırka sayılabilir mi?

Hayır. Türk Ocakları'nın siyaset ve parlamento ile alakası yoktur. Ocak teşkilatı doğrudan doğruya milli ve terbiyevi gayelere maliktir.

İstanbul'u bırakarak Ankara'yı cumhuriyetin payitahtı yapmakta ne gibi sebepler vardır?

Bir kere İstanbul şehri, Lozan Muahdesiyle askeri müdafaadan mahrum bir hale gelmiştir. Donanmaya malik her hangi bir devlet istediği zaman bu şehri kolayca işgal edebilir. İkincisi, İstanbul eskiden beri bilhassa Anadolu halkının mal ve kanını emen bir şehirdir. Bundan başka başta padişah olmak üzere İstanbulluların ekserisi son Anadolu mücahedesine ihanet etmiştir. Bu yüzden İstanbul'u cumhuriyet merkezi yapmak Anadolu halkına karşı saygısızlık olurdu. Üçüncüsü, Ankara şehri Anadolu mücahedesinin üç dört senelik faaliyetine merkez oldu bu itibarla cumhuriyet tarihinde pek şanlı bir namı vardır.

- Ankara şehri merkez teşkilatı için icap eden binalara malik midir?

Ankara görüyorsunuz ki ufak, harap, büyük binalardan mahrum fakir bir şehirdir. Burada hükümete elverişli bina yok gibidir. Fakat yakında şehrin imar edileceği ve payitahta layık bir hale geleceği şüphesizdir.

- Halk Fırkası içinde en ziyade hangi sınıf adamların bulunduğu sorabilir miyim efendim?

- Biz henüz sınıf teşkilatına malik bir memleket değiliz. Bu itibarla Halk Fırkası sınıf mahiyetli değil millet mahiyetlidir. Fırkamızın azası arasında muhtelif sınıf ve mesleklere mensup insanlar vardır.

(s. 134-137)

[TBMM'de]

İzmir mebusu – Efendiler! Ben Reji hakkında hükümetin nokta-i nazarını muvafık bulmuyorum. Reji'nin millet ve memleket için bir bela olduğunu her fırsatta söylüyoruz. Müddeti bitmiş bu belaya yeni baştan katlanmakta ne mana var?

Bir mebus – Maliye vekilinden sorarım.

İzmir mebusu (devamla) – Maliye vekili parasızlığı ileri sürmekle hak kazanamaz. Unutmayalım ki Avrupa'dan kasamıza giren her ecnebi lirası istiklalimiz için yaman bir tehlikedir.

(Alkışlar)

Biz, milli iktisada istinat etmeyen istiklaliyetin ne acıklı hükmü olduğunu çok uzun tecrübelerle anladık. Reji'nin vereceği birkaç milyon liraya tütün ekmek ne demektir?

Bir mebus – Ne demek olacak: Cephede süngümüzle kazandıklarımızı iktisat sahasında beceriksizliğimizle kaybediyoruz demektir.

İzmir mebusu (devamla) – Evet hükümetin şirketle yaptığı

mukaveleye bakılınca başka türlü düşünmek kabil değil. Arkadaşlar! Reji'nin eski şekliyle devamına razı olmakta iki katlı zararımız olacak: Hem tütün ziraatı eskisi gibi inkişaf etmeyecek, hem de satış kazancı yabancı kasaları dolduracaktır. Bundan başka iktisadi mahkumiyete doğru kocaman bir adım atacağız. Arkadaşlar! Unutmayalım ki bizi iktisadi esarete götürecek her hangi bir mukaveleden sakınmak başlıca vazifemizdir.

Adana mebusu – İzmir mebusunun düşüncelerine bütün kalbimle iştirak ederim. Fakat efendiler! Hatırlarsınız ki hissiyatla hakikat arasında ince bir mesafe vardır. Arkadaşımız Reji meselesinde hissiyatını anlattı. Ben de hakikati ortaya koyacağım.

Bir mebus – Hakikati değil, maliye vekilinin hakikatini ortaya koyacaksınız.

Adana mebusu – Hayır! Bu kürsüden kimseye avukatlık yapmak istemem.

Bir mebus – İnsan her yaptığını isteyerek yapmaz ki...

Reis – Sözüünü kesmeyiniz efendim.

Adana mebusu (devamla) – Reji'den memnun değilim. Bu şirketin senelerden beri memlekete yaptığı zararları da biliriz. Fakat itiraf etmeliyiz ki Reji'nin yeni tekliflerini red edecek halde de değiliz. Zamanımızda her işin can damarı paradır. Reji bu yeni teklifiyle ne de olsa hükümete on milyon liralık bir kazanç temin ediyor.

Bir mebus – Millete de yüz milyon liralık bir zarar.

(Doğru sesleri)

Adana mebusu – Parasız bir şahıs gibi, parasız bir hükümet de istediğini yapamaz. Biz, Reji'den, ecnebi parasından kurtulmak istiyoruz. Fakat bu kabil midir? Kendi paramız, kendi vesaitimizle hükümet makinesini işletebilir miyiz? Memleketin pek sönük olan ve iptidai olan iktisadiyatını yalnız başımıza canlandırabilir miyiz?

Bir ses - Sıkılmadan söyleyelim ki canlatamayız.

Adana mebusu – Efendiler! Şüphe yok ki Avrupa sermayesinden çok canımız yanmış. Fakat biz o sermayeye bugün için muhtacız. En büyük hüner, yabancı sermayeleri en zararsız bir şekilde iktisadiyatımızı canlatmak uğrunda kullanabilmektir.

Bir ses – İyi ama, sözümüzle işimiz birleşmiyor ki.

Diğer bir mebus – Ne demek istiyorsun?

- Demek istiyorum ki yabancı sermayeleri yalnız lafla zararsız bir şekilde kullanıyoruz. İşle değil...

- Neden işle değil beyefendi! Yeni Reji mukavelesi...

Reis – Müzakerenin ahengi bozuluyor efendiler! Susunuz rica ederim.

Adana mebusu (devamla) – Reji ile yapılan yeni mukavelede milletin ve hükümetin menfaati inceden inceye düşünülmüştür. Hükümet şu zamanda Reji'yi ilga edecek vaziyette değildir. Biliyorsunuz ki maliyemiz ağır bir para buhranı içindedir şu halde Reji ile uzlaşmak zarureti vardı. Hükümet de bu zarurete tabi olarak Reji ile on senelik bir mukavele yaptı. Hem de en müsait şeraitle. Ben kendi namıma mukavelenin tasdikini talep ederim.

Reis - Müzakereyi kafi görenler ellerini kaldırsın.

Bir mebus – Söz isterim, söz...

Reis – Müzakere kafi görülüyor efendim.

(s. 148-151)

[Ahilik hakkında...]

- Seyyahlar Ahiliğe ait neler yazıyor?

Ahilik yani kardaşlık, işte ve yaşayışta birlik için çalışıyordu. İbn Batuta "seyyah"a göre Ahiliği kabul eden loncalar bugünkü manasıyla komunalar teşkil ediyorlardı. Her adam, gündüz işine gider ve kazandığı parayı komunanın kasasına

Turetskie Razgovory [Türkçe Konuşmalar], s. 148.

olduğuna bakılırsa Müslümanlığı tamamiyle kabul etmediklerine inanılabilir.

(s. 162)

- Demek Türklerle Rum ve Ermeniler arasındaki kanlı husumetlerin başlıcası iktisadidir?

- Ona şüphe mi var? Osmanlı devleti hariçten aldığı harp ganimeti ve cizyeler sayesinde memur ve askerlikle uğraşan şehir Türklerini bol bol geçindiriyordu. Fakat bu varidat kuruyunca, şehir Türkleri için ticaret yapmak ve sanatla uğraşmak ihtiyacı hasıl oldu. Halbuki gerek ticaret ve gerek sanat, Rum ve Ermenilerin elinde bulunuyordu. Türkler ise bunlarla rekabet edemedi. Bu yüzden Rum ve Ermeniler aleyhinde her tarafta kuvvetli tahrikat yapıldı. Bu tahrikat Türk satıcıları ve siyasileri tarafından müdafaa edildi. Birçok kanlı hadiselerden sonra Rum ve Ermeniler Türkiye'den çıkarmaya ve yerlerini

teslim ederdi.

- Bunların arasında “mülkiyet-i şahsiye” var mıydı?

Hayır. Mülkiyet-i şahsiyeyi ilga ettiler. Her birlikte yaşarlar ve kazandıkları parayı yine birlikte sarf ederlerdi.

Ahilerin din hakkındaki kanaatleri nasılsı? Müslümanlığa ne dereceye kadar alakaları vardı?

- Bu hususta pek karanlık ve az malumat vardır. Fakat bunların kendilerine mahsus bir mezhepleri ve yaşayışları

Türk burjuvalarına bırakmaya mecbur oldular.

- Bugünkü Türkiye’de iktisadi vaziyet nasıldır?

Türkler dahilde iktisadiyata halim oldular. Ecnebi tahakkümünden de az çok kurtuldular. Şimdi yerli sermayedarlığın inkişaf devri başlıyor.

(s. 175-176)

Rıfki Kulaç’ın Moskova’dan ayrılışının, gerekli belgeleri sağlaması uzun sürse de resmi yollardan olduğu ve bu işlemleri sabırla yürüterek kendisinin bu yolu arzuladığı görülüyor.

“1926 yılında Sovyet yönetiminin ya Rus vatandaşı olması ya da Rusya’yı terk etmesini istemesi üzerine tercihini Rusya’dan ayrılmak yönünde kullanır. Fakat dönüşü çok kolay olmamıştır. Herşeyini Moskova’da bırakarak adeta kaçarcasına Rusya’dan ayrılır. Yanında getirebildiği çok az eşya arasında Tolstoy’un ünlü romanı *Harp ve Sulh*’un birinci baskısı da vardı.”⁵¹⁸

Mehmet Bilgin’in aileden ve Sürmeneli yaşlılardan, sözlü kaynaklardan, aldığı bu bilgiler aile tarafından da paylaşılmakta ve bu anlatıma Rıfki Kulaç’ın Rusya’dan alelacele ayrılırken Şevket Süreyya ile birlikte oldukları ve küçük bir tekne ile denize açıldıkları da eklenmektedir. Herhalde Şevket Süreyya’nın dönüşü 1923 sonlarında olduğu için, Mehmet Bilgin bu sözlü bilgiye itibar etmemiştir. Şevket Süreyya Rusya’dan ayrılışını şöyle anlatır:

“1923 sonunda Odesa’dan kalkan Krosnodar vapurunun ambarları, Fransız limanları için buğday yüklüydü. Kara-

518 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31.

deniz’de, sert bir hava içinde İstanbul’a doğru yol alan bu eski vapurun, her dalgada her çivisi ayrı ayrı gıcırdıyordu. Hele geceleri bu sesler, korku veren, ürküntü veren inilti-ler halini alırdı. Ama geminin komiseri, gemi halkını her gece tayfa yemekhanesinde toplardı. Komiser, bir gemi işçisiydi. İyi de konuşamıyordu. Ama bu hal onun her gece aynı şeyleri tekrar etmesine mani olmuyordu: Unutmayın ha! diyordu, Fransa’ya buğday ihraç ediyoruz. Geçen seneler açtık. Bu yıl ihracatçınız. Buğdayımızı Fransızlara vererek Fransa’dan makineler ve yedek parçalar alacağız. Geminin yemekhanesi de Rusya’daki bütün yemekhaneler gibi lahana çorbası ve mahurka kokuyordu. Siyasî komiser her defasında yumruğunu yağlı masaya vurup sözlerini tekrarladıkça, gemi kaptanları, çarkçılar, gemi subayları ve bütün tayfalar başlarını hafif hafif öne doğru sallıyorlar, sanki bu sözleri unutmıyacaklarına dair söz veriyorlarmış gibi hatibi tasdik ediyorlardı. Nihayet uzaktan Türkiye karaları göründü.”⁵¹⁹

Halit Rıfki’nin 1925’ten beri yurda dönme kararında olduğu mektuplarından görülüyor. Esasen Cumhuriyet’in ilanından sonra 26 Aralık 1923’te çıkartılan af kanunuyla cezalarda indirimle gidilmiş, 16 Nisan 1924’te ise Türkiye’den ayrılan topraklarda yaşayanlar için genel af çıkmıştı. Sovyet rejiminin Türkiye yurttaşlarına karşı tutumunda bir değişim söz konusu olduysa, enstitü öğretmenliği ile itibarlı bir konumda olan Halit Rıfki’yi kapsar mıydı bilemiyoruz, ancak Halit Rıfki’nin hep özlemle andığı yurduna dönüş çabasının önceden başlamış olduğu ortada.

Yurda dönüşünde Şevket Süreyya (ve diğer iki kişi?) ile ol-

519 Ş. S. Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, s. 387. Şevket Süreyya 1926 yılında değil 1923’de Türkiye’ye döndü; *Aydınlık* dergisinde yazılar yazdı. 1925’te TKP’nin üçüncü kongresinde yedi kişilik Merkez Komitenin üyesi oldu. Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkasının 1 Mayıs’ta dağıttığı broşürle başlayan “1925 Tevkifatı” sonucu Aydemir ve arkadaşları Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılandılar ve Aydemir 10 yıl hapse mahkum oldu. 29 Ekim 1927’de ilan edilen genel afı hapisten çıktı.

II- KURULUŞ: KALKINMA VE DEMOKRASİ

D- İştirak Sorunu: Sosyete ve Bilinç

Rıfkı Kulaç 24 Ağustos 1926'da nüfus hüviyet cüzdanı çıkartarak Trabzon'a yerleşti. Trabzon'un önde gelen tüccarlarından Osman Kulaç'ın muhasebeciliğini yapmaya başladı. Osman Kulaç, Kulaçzadelerden Ticaret Odası başkanlığı ve belediye başkanlığı yapmış İdris Efendi'nin oğluydu (Rıfkı Kulaç'ın büyük amcasının torunu).

Hüviyet Cüzdanı

İşbu hüviyet cüzdanında isim ve şöhet ve hal ve sınıfı muharrer olan müteveffa Mahmut Efendi mahdumu Rıfkı Efendi Türkiye Cumhuriyeti tabiyetini haiz olup ol suretle ceride-i nüfusa mukayyed olduğunu müşiren işbu hüviyet cüzdanı ita kılındı. 24 Ağustos 926

Mühürler

Nüfus 2

İsim ve şöhreti: Kulaçzade Rıfkı

Tarih ve mahall-i viladeti: üçyüzonbirdir 1311 Sürmene
Pederinin ismiyle mahal-i ikameti: müteveffa Mahmut
Efendi

Validesinin ismiyle mahal-i ikameti: Fatma Hanım Sürmene

Tabiyeti: Türkiye

Din ve mezhebi: Müslim

Sanat ve sıfat ve hizmet ve intihap salahiyeti: okuryazar

Müteahhil ve zevcesi müteaddit olup olmadığı: Mücerred

Derecat ve sınıf-ı askeriyesi: -

Nüfus 3

Eşkal-i Mahsusa

Boy: orta

Saç: kumral

Kaş: keza

Göz: ela

Burun: adeta

Ağız:

Bıyık: sarı

Sakal: traşlı

Çene: müdevver

Çehre: keza

Renk: buğday

Alemt-i farika-i sabite: yok

Nüfus cüzdanı, 1926.

İdris Efendi'nin diğer oğlu, Osman Efendi'nin kardeşi Yahya Şevket Efendi (1880-1929) Vesile Hanım'la (1883-1940) evliydi ve Hasan, Kazım, Nazım, Enver ve Münevver adlı beş çocuğu vardı. Rıfka Kulaç, yanında çalıştığı Osman'ın yeğ-

ni, Şevket Efendi'nin tek kızı Münevver Hanım'la 14 Haziran 1927 günü, yurda dönüşünden yaklaşık on ay sonra, evlendi. Münevver Hanım 1908 doğumluydu, 1927 yılında Rıfki Kulaç 36 yaşında, Münevver Hanım 19 yaşındaydı. O zamanki evlenme cüzdanına göre evlenme beyanının yapıldığı tarih 5 Mayıs 1927'ydi: "İlan Vesikası - 5 Mayıs 927 tarihinde birbirleriyle evleneceklerini beyan eden hüviyetleri bu defterde mukayyed Münevver Hanım'la Rıfki Kulaç Bey'in evlenme keyfiyetleri ilan edilmiş ve hiçbir taraftan bir güne itiraz vuku bulmamış ve bu bapta kanuni bir mani dahi bulunmamış olduğundan işbu vesika ita kılınmıştır". Akd talebi 21 Mayıs 1927 tarihliydi.

Münevver Hanım ibtidai mezunuydu; rahat ve özgüvenle büyümüştü. Çocukken mahallenin Rum çocuklarıyla oynar, hatta onlarla kiliseye giderdi; bu sırada papaz tarafından kutsanması da sorun oluşturmazdı. Annesi Kalafat oğlu Vesile Hanım ise sert biriydi. Yanında çalışan Rum hizmetçi kız, işini bitirdiği bir gün, "Hanım, işim bitti, bastonunuzu atın da gidip getireyim" dediği ailede yıllarca anlatılmıştı. Baba, amcalar ve

Evlenme Vesikası.

Rıfki ve Münevver nikah fotoğrafı.

kardeşler ticaretle meşguldü. Münevver Hanım ailesini "bayat parayı sevmezler" diye tanımlardı. Kardeşler kendilerinden küçük olmasına karşılık tek kız kardeşleri Münevver'e "abla" diyerek ona büyük sevgi beslemekteydiler.

Rıfki Bey'le Münevver Hanım'ın Haldun (2 Aralık 1928), Ölker/Ülker Sevgi⁵²⁰ (25 Aralık 1931) ve Sinan (15 Ağustos 1938) adlı üç çocukları oldu.

Rıfki Kulaç'ın kardeşi Tahsin, Münevver'le iyi dost olmuş, elimizdeki mektupların gösterdiği üzere sık yazışmışlardı. Tahsin'in Münevver Hanım'dan söz eden ilk mektubu 15 Ekim 1927 tarihlidir; mektupta Rıfki ve Kulaç'ın evliliklerinin taze olduğu, 'gelin'in yemek pişirmesi üstüne şaka yapılmasında da anlaşılıyor. Ama bir de "bezirgan kızı" olmakla da kendisine takılmaktadır: "Münevver'i iyi bir ev kadını olmakla tebrik ederim yemeklerin ara sıra tuzlu olmamasını iyice öğrenmiştir kanaatineyim. Biraz da yemeklerin tuzlu olmasında hakkı vardı. Bezirgan kaplarında karar alınamaz ki..." 15 Teşrin-i evvel 927, Kardeşin [İmza:] Tahsin.

Rıfki Kulaç'ın Osman Efendi'nin yanında uzun süre çalışmadığı anlaşılıyor. 15 Kanun-i sâni [Ocak] 1927'den itibaren *Yeni Yol* gazetesinde başyazardır. Bu durumda Rıfki Bey Münevver Hanım'a Osman Efendi'nin yanından ayrıldıktan sonra talip olmuş ve evlenmiştir. Elimizdeki en eski kayda göre Temmuz 1927'den önce *Yeni Yol* gazetesinde başmüdür olarak adlandırılmaktadır. İdari işlerle de ilgilendiği anlamına gelen bu unvan yanında tarihini bilemediğimiz bir zamanda ve

520 1930'larda öz Türkçe sözcüklerin yazılışı konusunda oydaşma olmadığı gibi, bugünkünden de farklılıklar görülüyordu. Rıfki Bey'in 'ölker' yerine 'ölker' deyişi gibi, dedem Ömer Hikmet Karahasanoğlu da adın doğru biçiminin 'aysel' değil 'aycel' olduğunu iddia ederek kızına (anneme) Aysel adını koymuştu. Dedemle Rıfki Bey'in kesişen yolları için aşağıya bkz.

söylendiğine göre kayınpederinin mali desteğiyle, gazeteye ve matbaaya ortak da olmuştur.

Yeni Yol'un Başmuharriri

Yeni Yol gazetesinin kurucusu Bekir Sukuti Kulaksızoğlu 1883'te Trabzon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladıktan sonra Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Askerlikten terhis olduktan sonra Trabzon'a dönerken, Trabzon işgal altında olduğu için Giresun'da kaldı ve burada Topal Osman imzasıyla *Gedikaya* gazetesinde başmakale yazdı, sonra 29 Kasım 1920'de *Yeşil Giresun* gazetesini çıkartıp başyazarı oldu. Gazetenin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü dava vekili Cemil Ragıp'tı.⁵²¹ *Yeni Giresun*'un tam koleksiyonu bulunmuyor. Bekir Sukuti, Mayıs 1923'te yine Giresun'da *Yeni Yol* adlı gazeteyi çıkartıyor. Gazete 100. sayıya erdiği Trabzon'daki akrabalarının çağrısı ve şehrin koşullarının artık uygun olması nedeniyle Trabzon'a naklediyor.⁵²²

Yeni Yol'un Trabzon'daki ilk sayısı 101-1 numaralı 16 Eylül 1924 günlüdür ve Atatürk'üm Trabzon'a gelişine denk getirilerek "Büyük Tarih Trabzon'da" manşetiyle çıkmıştır. Muhalif *İstikbal* gazetesıyla mücadelede Kemal Ahmet, Hüseyin Avni ve Esat Ömer *Yeni Yol*'daki yazılarıyla etkili olmuşlardır. Gazete, Barutçu'nun tasfiyesinden sonra Trabzon'da inkılâpların savunulması ve benimsenmesinde etkili olmuştur.

Kulaksızoğlu, Türk Basın Birliği Trabzon Bölge kurucularındandı ve ilk başkanlığı görevini üstlendi, yıllarca Anadolu Ajansı'nın Trabzon mümessilliğini yaptı. Trabzon Vilayet

521 H. Albayrak (2010), s. 408-416. Bekir Sukuti ve Cemil Ragıp'la diğer siyasilerin Topal Osman Ağa'dan çıktıkları için bkz. Mahmut Goloğlu, *Fırkürum Kongresi*, s. 159-160.

522 Bkz. yukarıda 376 nolu d.n.

Genel Meclisi ve Belediye Meclisi üyeliklerinde bulundu. İki devre dört yıl Halkevi başkanlığı, CHP il idare kurulu üyeliği yaptı. 1945'te *Yeni Yol*'u kayınbiraderi Halit Muzaffer Korlu'ya devrederek siyasete atıldı. 1947'de CHP'den ayrıldı, Demokrat Parti'ye geçti. *Yeni Yol* da muhalefet gazetesi haline geldi. Kulaksızoğlu İstanbul'da 20 Kasım 1957'de öldü.⁵²³ Gazete 1964'e kadar yayınlanmaya devam etti. TBMM Kütüphanesi'nde 1925-26 yılları, Milli Kütüphane'de ise 1934 sonrası koleksiyonu bulunmaktadır. Kulaç ailesinde ise Rıfki Kulaç'ın sakladığı, kendi başmakalelerinin bulunduğu sayılardan oluşan 1927-1928 yılları koleksiyonu bulunmaktadır.

Cevdet Alap, İhsan Hamami, Muzaffer Lermioğlu, Kemal Ahmet, Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, Halil Nihat Boztepe, Mustafa Sıtkı Cansızoğlu, Numan Sabit Osmançelebioğlu, Baba Salim Ögütçen, Hakkı Tuncay, Şevket Çulha, Cemal Azmi Tellioglu, Kemal Kefeli gibi Trabzon'un gazeteci-yazarları *Yeni Yol*'da yer aldılar. Gazete kurulduğu yıldan 1960'a kadar Trabzon siyaset ve kültür dünyasında önemli oldu. İşte bu gazetenin başmüdürü, başyazarı ve ortağı ailenin elinde bugüne kadar gelebilen sayılardan görebildiğimiz kadarıyla 1927-28 yıllarında Rıfki Kulaç'tı. Rıfki Kulaç'ın 15 Kanun-i sâni 1927, No: 622-522'den 14 Ağustos 1928⁵²⁴, No: 1091-991'e kadar 469 sayıda (koleksiyonda bulunmayan bir gazete kesiği de bu sayıya eklenince) 150 başmakalesi ve ayrıca tiyatro ile ilgili ("Darülbedayi Temsilleri") iki makalesi yayınlanmış görünüyor.

523 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde hakkında şunlar söylenmektedir: "*Yeni Yol* gazetesi sahibiydi. Reylerinde tereddütlü ve kararsız biriydi. Düşünce ve fikrinde menfaat kaygısı taşımaktaydı. Münevver ve inkılâba bağlı görünmekteydi. Tenbel olmakla birlikte hiçbir meclise devam ettiği görülmemişti. Menfaat gereği fırkadan ayrılmayacağı sanılmaktaydı." BCA 490.01 353.1481.2, aktaran Çelik, s. 146. Bkz. M. K. Sayıl, s. 211.

524 Gazetenin tuhaf yönlerden biri yeni alfabeye geçene kadar ikili numara düzenini devam ettirdiği gibi, 1925'ten itibaren yasayla kaldırılmış olmasına rağmen Hicri takvimi kullanmayı sürdürmüş olmasıdır.

Gazeteci ve yazar olarak 1926'da dönüp geldiği Trabzon'da Rıfki Kulaç 'sosyete' içinde yerini almıştı. Zamanın önemli kurum ve olaylarında elbette muhatap olarak görülüyor, davet ve törenlerde protokolde bulunuyordu. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Trabzon şubesi, Muallimler Birliği gibi toplumsal örgütlenmelerin davetlerinde ve vilayet tarafından Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak kutlamalarda yer aldığını belgeleyebiliyoruz.

[Antetli Kağıt]

[Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı]

6/7/1927

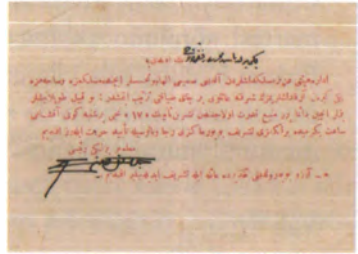
Trabzon Mıntukası Heyet-i Merkeziyesi]

Yeni Yol Gazetesi Baş
Müdürü Rıfki Kulaç Be-
yefendi,
Muhterem Efendim

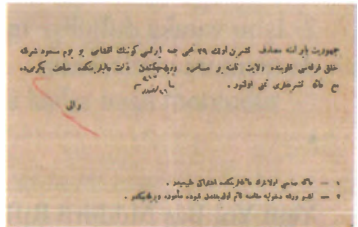
İnönü Meydanı'nda Tür-

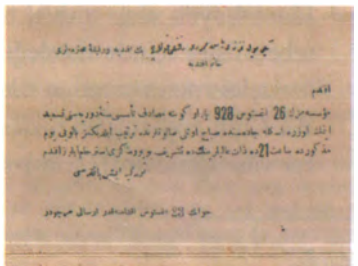
1927 İdman Cemiyetleri İttifakı davetiyesi.

1928 Muallimler Birliği daveti.

1928 Valinin daveti.

1928 Türkiye İş Bankası daveti.

kiye İdman Cemiyetleri İttifakı Trabzon Mıntıka Heyet-i Merkeziyyesi tarafından yapılacak stadyumun vaz'-ı esas merasimi 8 Temmuz 927 Cuma günü saat onda icra edileceği cihetle yevm-i mezkurde İnönü Meydanı'nı teşrifiniz rica ve bi'l-vesile takdim-i ihtiramat eylerim efendim.

Reis [İmza:]

Cumhuriyet bayramına müsadif Teşrin-i evvelin 29. Cumartesi gününün akşamı bu yevm-i mesut şerefine Halk Fırkası Kulübü'nde vilayet namına bir müsamere verileceğinden zat-ı alilerinin de saat yirmide ma-aile teşrifleri temenni olunur. 29 Teşrin-i evvel 927

Vali⁵²⁵

- 1- Aile sahibi olanların ailelerinin de iştiraki tabiidir.
- 2- İşbu varaka duhuliye makamına kaim olduğundan kapıda memura verilecektir.

Yeni Yol Baş Müdürü Rıfık Kulaç Beyefendi'ye

İdare heyeti aziz meslektaşlardan aldığı samimi ilham ve tehessüsler içinde mesleğimize ve sahamıza yeni giren arkadaşlarımızın şerefine ailevi bir çay ziyafeti tertip etmiştir: Bu kabil toplanışlar bizler için daima birer menba-i kudret olacağından Teşrin-i sâninin "17"nci Perşembe günü

525 Vali, 12 Ekim 1924-12 Temmuz 1928 tarihleri arasında görev yapmış olan Sait [Kıymaz] Bey'dir.

akşamı saat yirmide birliğimizi teşrif buyurmanızı rica ve bil'l-vesile teyid-i hürmet eyleriz efendim.

Muallimler Birliği Reisi [İmza]⁵²⁶

h.- Arzu buyurulduğu takdirde aile ile teşrif edilebilir efendim.

Yeni Yol Gazetesi Başmuharriri Rıfkı Kulaç Beyefendi ve refika-i muhteremleri Hanımefendi'ye

Efendim

Müessesemizin 26 Ağustos 928 Pazar gününe müsadif tesis sene-i devriyesini tesid etmek üzere İskele Caddesi'nde Sabah Oteli salonlarında tertip eylediğimiz baloyu yevm-i mezkurde saat 21'de zat-i âlilerinin de teşrif buyurmanızı istirham eyleriz efendim

Türkiye İş Bankası⁵²⁷

Cevabın 23 Ağustos akşamına kadar irsali mercudur

Rıfkı Bey Trabzon'da toplumsal örgütlenmelere ve gençlik örgütlenmelerine özel önem vermektedir. 20'li yıllarda, ti-

526 17 Teşrin-i sani Perşembe günü 1927 yılıdır; Birlik reisi öğretmen okulu müdürü ve Sivas ve Erzurum'da yaptığı gibi Trabzon'da da 1927-28 yıllarında Özdilek dergisini çıkartan Türk Ocağı üyesi Cemal Gültekin'dir (1893-1956).

527 İş Bankası davetiyeden anlaşılacağı üzere Trabzon'da 1927 yılında açılmıştır. Anılanında yılı 1928 olarak anımsayan M. K. Sayıl, Celal Bayar'ın her zaman yaptığına aksine açılış törenine Trabzon'a gelmek istemeyişini CHP kadrosunun (Ali Becil, Daniş Eyüpoğlu, Arif Sayıl) sorun ettiğini, gelmezse açılışı engelleyeceklerini söylediklerini ve Celal Bayar geldiğinde ise büyük bir törenle onu memnun ettiklerini anlatır (2011, s. 80).

yatro konusunda sözünü ettiğimiz gibi, Trabzon'da toplumsal örgütlenme, sanat ve fikir etkinlikleri, spor kulüplerinin çatısı altında sürdürülmekteydi. 1923 yılında kurulmuş bulunan Necmiati Kulübü, *Necmiati* adıyla dergi yayınlamaya başlamış, 1 Ocak 1928'de yayınlanan 1. sayısında Rıfık Kulaç da "Kulüplerde Gençlik" başlığıyla yazdığı yazıyla yerini almıştı:

1 Kanun-i sani 1928, *Necmi-i Ati*, Sayı: 1.

"Kulüplerde Gençlik"

Gençlik ve cemiyet: İşte iki varlık ki yeryüzünde birbirinin alın yazısını hazırlar.

Cemiyet bahtiyarlık istiyorsa, gençliğin iç ve dış kuvvetlerini kendisine elverişli çıgırlarda işleyebilecek tedbirleri almalı. Gençlik bahtiyarlık istiyorsa, iç ve dış kuvvetlerini yalnız cemiyet ihtiyaçları uğrunda harcamalı. Her şeyden ziyade gençliği cemiyete cemiyeti gençliğe ısıttırıldığı ka-

dar bu iki varlığı birbirinin faydasına çalıştıran vasıtalar.

(...) kahveleri bol ülkelerde insan kudreti, iş ve sanat namına ne kadar cılız kalmışsa kulüpleri bol ülkelerde de o kadar bereketli ve yapıcı bir mahiyet kazanmıştır.

Bilmem ki "Necmiati" spor kulübünü yılbaşında tayyare menfaatine verilecek baloya hazırlanırken ziyaret ettiniz mi hiç? Aydınlar şüphe yok ki kulüplerin gençlik ve cemiyet muvacehesindeki yüksek manasını az çok kavramakta

güçlük çekmediler. Kulüp binasının muhtelif odalarında toplanmış gençlerin kafasından parmak uçlarına kadar her kudreti; yılbaşı balosuna biraz daha yenilik, neşe, heyecan bir parça daha birlik kazandırmak kaygısıyla alabildiğine işlemekte...

Bir tek kulübün işlettiği bu değerli gençler yüzü suyu hürmetine balo salonlarında göreceğimiz, tadacağımız ve dinleyeceğimiz her şey bizim olacak: Sırtımızdaki kumaşlardan başka...

Yıllardır ki alaturka ve klasik nağmelere emek vermiş “Necmiati” orkestrasının ancak iki hafta içinde tepeden tırnağa kadar cazband kesiliverdiğini görünce içimizde şu mealde duygular çalkanacak:

Sen ey gençlik! İşte ve zevkte bu biçim mucizeler yap ki asrileştüğimize daha doğrusu asrileşmekteki hakkımıza yeni baştan inanabilelim. (...) İşinden arta kalan zamanlarını kulüpte geçiren gençlerle onlara delalet eden faydalı insanlara ne mutlu! Güzelim kulüpler dururken içki ve oyun başında pinekleyen zavallılara ise merhamet ve göz yaşı...”

Derneğin kurucularından olan, derginin müdür-i mesulü Osman Cudi [Gürsoy], daha sonra Halk Partisi katibi olacak ve Halkevi’nde de çalışacaktır.⁵²⁸ Nemiatî’nin kurucuları arasında ünlü kitapçı ve girişimci Hamdi Efendi’nin oğulları

528 Muallim Cudi Efendi’nin oğlu Osman Cudi (1898), Trabzon Lisesi mezunudur. Birinci Dünya Savaşı’nda Ünye’de hastanelerde görev yapmış ve madalyayla ödüllendirilmiştir. Savaşın sonu doğu Karadeniz illerinde sınıma mücadelesinde çalışmış 1925’te Trabzon Ticaret Odası İhsaiyat memuru olmuş ve CHP’ne girmiştir. Mahalle başkanlıklarından sonra il başkanı olmuştur. Çocuk Esirgeme, Kızılay, Tasarruf cemiyetleri yönetim kurulu üyesidir. 1928-1933 yıllarında İktisat Mıntika kongrelerine delege olarak katılmış, Trabzon-İran transit ticareti incelemelerinde yer almıştır. Aynı zamanda Fındık İhracatçılar Birliği genel katibidir (Samsun Ticaret Odası başkatibi olup Samsun Halkevi dergisinin de imtiyaz sahipliğini üstlenmiştir).

Hadi Başman ve kardeşi Hami Başman⁵²⁹, borsa katibi Agah Erdemli, tüccarlardan Sırrı Altmışdört, İhsan Dursun, Singer mağazası sahibi Süleyman Koçman, sonradan İstanbul'da ipek ticareti yapan Ahmet İplikçi, Sürmeneli müteahhit Avni Keleş sayılabilir. Yani daha çok tüccarların kulübü görünümündedir ve tüccarların dernekleşme ve sanat etkinliklerine gösterdiği ilgi de, dergi yayınlamaları da zamanın atmosferinin önemli bir ölçütü sayılmalıdır.

Rıfki Kulaç'ın Necmiati'yle kurduğu ilişkinin yakın olduğu anlaşılıyor. Kulübün "müsamere-i musiki"lerine davetli olduğu gibi kuruluş yıldönümünde açılan hatıra defterine de imzası istenmiştir.

Trabzon Necmiati Spor Kulübü

Rıfki Kulaç Bey ve refikası Hanımefendi'ye

26 Kanun-i sâni 928 Perşembe günü saat on dokuzda kulübümüzde müsamere-i musikiye tertip edildiğinden lütfen teşekkürleri rica olunur efendim
Mühür

Trabzon Necmiati Spor Kulübü

Yeni Yol Gazetesi heyet-i tahririyesinden Rıfki Kulaç Bey

529 Başmanların dayıları Nuri Ural III. dönem Mardin, IV-V. dönem Maraş, büyük amcaları Ali Şefik Başman Meclis-i Mebusan son dönem ve TBMM II, III. dönemler Trabzon, Ali Şefik'in dayısı Muammer Yarımbyık VII. dönem Ordu, VIII. dönem Trabzon milletvekilidir.

ve refika-i muhteremleri

Şubat'ın 22inci Çarşamba günü saat 20'de kulübümüzde müsamere-i musikiye tertip edildiğinden lütfen teşrifleri rica olunur efendim.

İmza

Rıfki Kulaç, Necmiati'nin kuruluş yıldönümünde 13/14 Mart 1928'de kulübün hatıra defterini imzalamıştır: “Trabzon’umuzun sanat ve spor seviyesini yükseltmekte başlıca amil olan Necmiati kulübünü kutlular ve gelecek yıldönümünü daha dolgun muhteviyatla karşılamasını dilerim, 13 Mart 928 Yeni Yol başmuharriri Rıfki Kulaç.”⁵³⁰

Rıfki Kulaç, hatıra defteri yazısında dahi ‘ilerlemeci’liğini gösterip “gelecek yıl daha dolgun” olsun diyerek temennisini dile getirirken, başmuharrir kimliğinin de toplumca ve kendisi tarafından benimsenmiş olduğunu ortaya koyuyor.

Yeni Yol gazetesine başmakaleleri dışında öncelikle tiyatro olmak üzere başka ve imzasız yazılar da yazdığını tahmin edebiliriz. “Halit Rıfki” imzasını bırakarak “Rıfki Kulaç” imzasını kullanan Rıfki Bey’in makaleleri yanında Kemal Ahmet’in *Çılgın*, *Alevin Raksı* ve *Sarmaşık Fatma*,⁵³¹ Rıza Rasim’in *Yurt İçin*

530 Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Atilla Alp Bölükbaşı, *Trabzon’da Spor*, s. 392.

531 Üçüncüoğlu Kemal Ahmet (1888-1930), Trabzon’da *İstikbal* ve *İkbal* gazetelerinde de çalışan, *Yeni Yol*’dakiler dışında *Yakmayan Ateş* adlı bir roman tefrikasının, *Kaygı* gibi gazete ve dergilere hikaye ve şiirlerinin olduğunu bildiğimiz gazeteci-yazar. Ömer Esat’la yakın arkadaş olup Nazım ve Va-Nu ile Trabzon’da görüşmüş, Gençler Birliği’nde çalışmış, *Mihraç*’ın yayımına da katkıda bulunmuştu. Bir dönem öğretmenlik yaptı, 1928’de Trabzon’da kısa süreli İktisat gazetesini çıkarıp kapanmasından sonra önce Ankara’da öğretmenlik yapıp sonra İstanbul’a giderek çeşitli gazetelerde çalıştı. Veremden, bir tanıdığı tarafından yatırıldığı Balıkesir hastanesinde öldü (C. Alap (2008), s. 65, 80; H. Albayrak (2008); Veysel Usta (2014), “Harp Bayramı”, Kemal Ahmet, *Ada*, Sayı: 19-20, s. 104). İstanbul’da gazetelerde çalışıp veremden ölen ve roman yazan Kemal Ahmet’le aynı kişi olmalı diye düşündük. Bu Kemal Ahmet *Halk*, *Cumhuriyet*, Serbest Fırka’yı destekleyen ve bu nedenle

romanları tefrika edilmiştir. İrfan Mehmet'in "Felsefe Notları" adlı yazı dizisinin gerçek yazarı belki de Rıfka Kulaç'tır. Elimizdeki eksik koleksiyona göre en az 14 sayıda tefrika edilmiş (Tefrika No: 14, 1 Şubat 1928, Sayı: 937) "İktisadiyatımız Ölüyor Hayatı elimizdedir, esirgemeyelim verelim" başlıklı yazı dizisinin yazarı "Nihan"dır; sözcük 'gizli, saklı' anlamına geldiği için yazarı konusunda kuşku uyandırır da Nihan imzasıyla "Kış Baba" adlı bir şiir de *Yeni Yol*'da yayınlanmış olduğundan (9 Kanunusani 1928, Sayı: 917), Rıfka Kulaç'ın şiirle ilgisi olmadığını dolayısıyla bu yazı dizisini de hazırlamamış olduğunu söyleyebiliriz. Dört sayfa gazetenin yaklaşık iki sayfası reklamdır. Yevmi/günlük olarak yayınlanan gazetenin büyük ve başarılı bir işletme olduğu rahatlıkla söylenebilir. Rıfka Kulaç'ın ortağı olarak gazetenin bütün işleriyle uğraştığı görülmektedir. Kardeşi Tahsin Bey'in gönderdiği mektup, o zaman geçerli abone yöntemi ağını kurmak için Rıfka Kulaç'ın nasıl çalıştığını da ortaya koyar:

"Ağabey yakında Of'a gidecektin. Of abonmanlarının kaydını çıkarıp buraya gönderiniz. Edip namına gazete göndermiyorsunuz irsalatına herhalde devam edilecektir. İhtimal yanlışlıkla gönderilmiyor", 15 Teşrin-i evvel 927, Kardeşin [İmza:] Tahsin.

hapse düştüğü *Yarın* ve *Haber* gazetelerinde çalışıp Babıali sömürüsünden veremden öldüğünde arkasından Nazım'ın yazdığı şiirle basına konu oluyor. *Sokakta Harp Var* (1932) romanının Haboraya Yayınları'ndan çıkan 2. baskısında (1970) (gençliğinde İstikbal'de çalışmış olan Trabzonlu) Hüseyin Avni Şanda – oldukça eksik kalsa da – yaşamını anlatmış. İlk baskının aynı-orijinal 3. baskısında (Edebi Şeyler, 2018) Ali Çakmak yaşadığı ortamı değerlendiriyor ve hakkında yazılanları derliyor ama biyografiye katkısı yok. Mehmed Kemal, sonradan kardeşi olmadığını anladığı, Trabzonlu, Barutçu'nun akrabası ve veremden ölen ressam Ömer'den söz ediyor (*Aah Kuşak*, s. 87-91). Fahir Aksoy, ressam Ömer'in soyadının Üçüncü olduğunu bildiriyor (2000, *Kürdün Meyhanesi*, Can Y., s. 27-31) böylece Trabzonluluk ve üstelik soyadı tutuyor. Ama yaş tutmuyor (1904-1933). Babası Ahmet Rıdvan, Şanda'nın dediği gibi İstanbul Koska'da müderris olabilir, fakat 1915'te Trabzon'da gazeteciliği başlamış olan Kemal Ahmet, İstanbul'da Yüksek Ticaret Okulu'nda okumuş olabilir mi? Nerede eksik veya yanlış var, umarız ortaya çıkar.

Rıfki Kulaç'ın İstanbul'daki kağıt şirketi ile yaptığı yazışmalar da gazeteyle birlikte Yeni Yol Matbaası'nın da işletmeciliğini yüklendiğini ortaya koyar. Bekir Sukuti, Trabzon'un en eski matbaalarından Serasi Matbaası'nın 1923'te satın almış, Maraş Caddesi'ne taşımıştır. Rıfki Kulaç'ın gazete ve matbaayla ilişkilerinin ayrı ayrı hangi hukuki, mali konumda olduğunu tam olarak bilemesek de “Yeni Yol Matbaası Sahibi” olarak imzasını atmaktadır. Matbaa, antetli kağıdında da görüldüğü üzere, renkli de olmak üzere bir çok boyda basım işi de yapabilmektedir. *Yeni Yol* gazetesinin basılması yanında matbaada yalnızca iki kitap basıldığı saptanabilmektedir.⁵³²

[Yeni Yol Matbaası – Trabzon]
[1928]

[Zerafet, Sürat, Ehveniyet
En mükemmel nakkaşlarla ve muhtelif memzuc renklerle
faturalar, her nev
evrak-ı matbua, hisse senetleri, büyük duvar ilanları
yapılır; hariçten sipariş kabul ve süratle irsâl edilir.]

Herhalde Rıfki Kulaç'ın yaşamında en fazla toplumsallaştığı bu dönem, yalnız bir aydın olarak değil bir iş adamı olarak da göz önünde bulunduğu dönemdir. Rıfki Bey'in eşi Münevver Hanım'a yazdığı ilk pusula ile mektup da, bu dönemin koşullarını yansıtır. Trabzon'da kedileri Mestan'la yaşa-

532 Eyüp Sabri, *İslamiyet'te Hıfz'ı-sıhha*, 1340, 62 s. ve *Trabzon Ticaret Mıntıkası Kongresi 1928 Mukarreratı* (Albayrak (2010), s. 642).

maktadırlar ve hafta sonları Sürmene'ye gidilmektedir.⁵³³ Rıfki Bey meşgul olduğu için hafta sonu gidip Münevver Hanım'ı alamamıştır ve anlaşılan henüz hanımlar tek başlarına seyahat etmemektedirler: "Bir münasip vasıta ve arkadaş bul, hemen gel." Diğer taraftan Münevver Hanım, yüksek ökçeli iskarpin giymektedir. Rıfki Bey, Hanım'ını özlemle beklerken bir yandan da "köy kaldırımlarında yüksek ökçeli iskarpinlerinle" dolaşıp düşer diye de aklı kalmaktadır.

[Antetli Kağıt]
[Yeni Yol-Yevmi Gazete Trabzon]
[1928]

Azizim Münevver,

Ben Çarşamba'ya geleceğim. İskarpinlerini gönderiyorum. Hoşuna gitmezse tekrar değiştiririz.

Buraca yaramaz bir şey yok. Gözlerinden öperim.
Rıfki Kulaç

Yeni Yol, yevmi gazete, Trabzon

11 Şubat 928

Sevgili karıcığım,

533 Rıfki Kulaç, Sürmene'de yaşayan annesini ölene kadar her hafta sonu ailece ziyaret etmeyi sürdürmüştü.

Bu hafta gelip seni alamadım. Sakın uzun boylu orada kalma. Bir münasip vasıta ve arkadaş bul, hemen gel. Evce iyiyiz. Yalnız Mestan vefasızlık yapıyor. Yine dün akşamdan beri kırklara karıştı gavur. Gelirken Ford makinesine binme. Çok sarsılır ve yine geçenki gibi sancılanırsın. Bugün Trabzon'da hava o kadar güzel ki iyi havalarda Sürmene'yi ne kadar özlediğimi bilirsin. Fakat talihimden olacak, hiç bir gün Sürmene'de yağmursuz havaya rastlamadım. Canın yağmur istiyorsa haber ver ve hemen geleyim? Bizim yeni gelin hanımla sık sık görüşürsün şüphesiz. Nasıl, beni yolladıktan sonra da çok çifte telli oynadın mı?... Aman karıcığım köy kaldırımlarında yüksek ökçeli iskarpinlerinle dolaşma, düşer ve başımıza iş açarsın. Buraya gelince sana düz ökçeli iskarpin alacağım ve Sevda Hanım'ın yeni doğan çocuğuna benim tarafımdan söyle ona şimdiden çikolata ısmarladım. Çabuk büyüsün e mi. Her halde yukarıki evi yokluyorsun, gitmemelik yapmıyorsun değil mi. Ah şimdi orada olsam şöyle koca bir bardak dolusu taze süt içsem. Çamaşırsız olduğun hatırımda fakat çabuk gelesin diye göndermedim. Annelerin ve Efendi Babanızın ellerinden, gelin hanımla çocukların gözlerinden öperim. Seninle buraya gelince öpüşürüz. Şimdilik hoşça kal ve yarın, nihayet öbür gün gelmeyi unutma iki gözüm.

[İmza:] Rıfkı Kulaç

Rıfkı Kulaç ailesi önce Uzunsokak'la Maraş Caddesi arasında kalan parselde, Saray Sineması'nın karşısına düşen aralıkta, Şekerci Remzi Efendi'nin evinde kirada oturmuşlar.⁵³⁴

534 “Şekerci Remzi Bey, Trabzon'un olduğu kadar, civar vilayetlerin en büyük şekercisiydi. Üç özelliği vardı. Birincisi, çikolata yapmazdı. Çikolataları dışarıdan getirerek satardı. İkincisi, şekere

11 Şubat 1928, Sevgili Karıcığım.

Sonra Hacı Kasım'da, 1908'de inşa edilmiş, kapısı üstünde tarihi yazılı, taş evi almışlar. Bodrumuyla üç katlı olan, Fransız karolu, Avrupa kiremitli, bahçeli ve sarnıçlı bu taş evin külhanlı hamamı da varmış. Rumlardan kalma bu evi içinde oturanlar almak istemiş ve alamayınca çıkarken evin içindeki külhanlı hamamın su tesisatını kırmışlar ve bir daha yaptıramamış. Kulaç ailesi bu evi 2.000 TL'ye almış (anlaşılan Münevver Hanım'ın kardeş-

leri de yardımcı olmuşlar). Bu evin yanındaki yıkılmış üç Rum evinin arsalarını da Rıfki Bey belediyeden satın alıp evin bahçesi yapmış. Kamyonlarla molozu taşıtmış ve taşlıktan merdivenle inilen 350-400 m² bahçeleri olmuş.⁵³⁵

Rıfki Kulaç, o dönem Trabzon eşrafının adeti olduğu üzere yazları şehirde durmayarak 1920'li yılların sonlarından itibaren önce Zefanos'ta sonra Mersin köyünde ailece yazlığa çıkıyormuş. Hatta 26 Haziran 1927 tarihli 756 sayılı *Yeni Yol*'da, birinci sayfada "Rıfki Kulaç Bey" başlığı ile şu 'haber' yer alır: "Bayram tatilini ve onu müteakip haftayı Sürmene'de geçiren başmuharririmiz Rıfki Kulaç Bey dünkü gün şehrimize avdet etmiştir."

el sürmezdi. Akide, limonlu, tarçınlı vs şekerleri vardı. (...) Bayramlarda bütün civar iller, Giresun, Rize, Gümüşhane şekerî özellikle Şekerci Remzi Bey'den alırlardı. Baş ustası, Haydar Çulhaoğlu'nun babası Alican Ağa'ydı. (...) Fabrikanın bir tarafında, Araboğlu Sokağı'na çıkan kapı vardı. Bir mermer üzerine konulmuş tahin helvasını buradan, bir personeli vasıtasıyla fakir fukaraya dağıttığını çok iyi hatırlanm...", M. K. Sayıl (2011), s. 228.

535 Ev satıldığında parasıyla Anadolu otomobil alınmış.

Rıfki Kulaç'ın yaşamının bu en verimli ve toplumsal açıdan da önemli dönemine (elbette önemi dolayısıyla artık) bir tanık vardır, bu da Baba Salim'dir.

Baba Salim Öğütçen (15 Mart 1887, Trabzon-29 Aralık 1956, İstanbul) Büyük Taarruz günlerinde Muallimler Birliği'nde ordu yararına verilen bir müsamerede okuduğu ve herkesi coşturan şiiriyle Barutçuzade Hacı Ahmet'in önerisiyle "Baba" mahlasını almıştır. Anadolu tarzı "halk şairi"dir. Çocuk yaşlarından itibaren çeşitli işlerde çalışmış, seyyar satıcılık, fırıncılık, dükkancılık gibi farklı işlerle uğraşmış ve en son Asri Mezarlık'ta memuriyet⁵³⁶ verilmiş olan Baba Salim, 20'li yılların sonundan 1950'ye kadar Trabzon 'sosyete'sinin içinde yer almış, Halk Partisi'nin bütün kadro ve örgütlenmelerinde kendisine yer bulmuştur. 1930'da Hamamizade İhsan'ın⁵³⁷, 1946'da Nesip Yağmurdereli'nin⁵³⁸ hakkında yayınladıkları kitaplarla şanslı bir kişidir. Baba Salim 1950'de Eskişehir'e göç etmiş ve Halk Partisi aleyhinde Demokrat Partisi taraftarı şiirlerini burada yayınlamıştır.⁵³⁹

Baba Salim "halk şairi" olarak Trabzon "aydın"ları arasında popülerliğini, biraz Karadeniz kemencecisi olmamasına, biraz da "sosyete"nin tanığı olmasına borçludur. Hamamizade'nin 1930 tarihli kitabında yer aldığına göre 1928-1930 yıllarından birinin yılbaşı şakası olarak söylediği şu şiir, bu konunun örneğidir:

536 M. K. Sayıl'a göre müdürlük yapmıştır (2011), s. 408.

537 Hamamizade İhsan (1930), *Baba Salim*, İktisat Matbaası, İstanbul.

538 Nesip Yağmurdereli (1946), *Baba Salim Hayan ve Şiirleri*, Trabzon.

539 Baba Salim Öğütçen (1952), *Divan-ı Baba Salim (Dördüncü Kitap)*, Güzelış Matbaası, Eskişehir. Mustafa Duman, İstanbul'da 18 Aralık 1954-7 Ekim 1955 tarihleri arasında 11 sayı *Demokrat Baba* adıyla bir gazete yayınlamış olduğunu bildirir; bkz. "Trabzonlu Halk Şairi Baba Salim'in Son Şiirleri", *Kyrt*, Sayı: 271, Mayıs-Haziran 2011, s. 44-47. Baba Salim 29 Aralık 1956'da İstanbul'da ölmüş ve gömülmüştür. Ayrıca bkz. Elif Şebnem Kobya (2008), *Baba Salim Divanı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim yüksek lisans tezi, Trabzon.

Altından bir neşter Memduh Necdet'e
Süleyman Mahir'e bir demet lale
Bir kıravat bir de baston Cevdet'e
Açılmış bir zambak Avni Celâl'e

Rıfki Kulaç Bey'e bir yazıhane
Emsali gelmemiş ola cihane
Aferinler varol derin Nihan'e
Bir deste karanfil Ahmet Kemal'e

Sükuti Bey'ime bir altın hame
Cemal Rıza Bey'e seyahatname
Hususî bir doktor Kâmiî kame
Bir şişe ilâç da ola nevale

Methini yazarsam sığmaz kitaba
Ey Orhan Rıza Bey bak bu hitaba
Saki-i aşk olan büyük Cenab'a
Şarab-ı aşk ile dolu piyale

(...)

Hamami üstada elmas bir masa
Üstüne koymalı zümrütten kasa
Doldurmak onu hem basa basa
Cem-i şuaradan birer risale

(...)

Tayyare yurduna elmas madalyon
Ticaret evine bin çuval altın
Azm ü sebatından millet hep memnun
Yüksel Necmiati yetiş hilâlê.⁵⁴⁰

540 Hamamizade, *Baba Salim*, s. 17.

Kitaba alınmadan önce ilk kez *Yeni Yol* gazetesinde 913 ve 915. sayılarda 4 ve 7 Teşrin-i sâni 1928’de yayınlanan “Yarana Kış Hediyeleri” adlı bu şiirinde Baba Salim dönemin Trabzonlu yazarlarına yılbaşı armağanları yakıştırarak her birinin kimlik ve ilgi alanını şaka konusu yapar. Memduh Necdet [Otaman], Süleyman Mahir [Durukan], Cevdet [Alap], Bekir Sukuti, Cemal Rıza [Osmanpaşaoğlu], Hamamizade İhsan ve diğerleriyle birlikte Rıfki Kulaç’ı da anar. Herkese birer armağan yakıştırma şakası Esat Ömer tarafından 10 Mart 1923’te “*Kabkaba’nın* Bayram Hediyeleri” başlığıyla *Kabkaba* dergisinde yapılmış şakadan esinlenmiştir.⁵⁴¹ Rıfki Kulaç’a “emsali cihana gelmemiş bir yazıhane” armağan edilmesi manidardır (Şiirde kişiler yanında Tayyare Yurdu, Ticaret Evi, Necmiati Kulübü gibi tüzel kişilikler de yer alır).

1928 Yeni Yol yazıhanesi.

541 *Kabkaba*’da bu şakalarla şehrin yöneticileri hicvedilmektedir, örneğin valiye icraat sürümü, belediye başkanına duvarcı tesviyesi, ziraat müdürüne Of kabağı, sıhhiye müdürüne veba mikrobi, hukuk muallimi Kemal Bey’e cumhuriyet kitabı, Darülmuallimin müdür muavinine kızılıcak sopası, İstikbalci Faik Ahmet’e boş gaz tenekesi, Halk Fırkası Trabzon heyet-i merkeziyesine bayat bir somun vb yakıştırılır. Esat Ömer Trabzon yöneticileriyle yetinmeyerek Dahiliye vekili Ferit Bey’e sahtiyandan bir maske, *Tanin* gazetesine İsmet İnönü portresi, *Tevhit* gazetesine Gazi Paşa’dan bir tesbih vb yakıştırır, bkz. Usta, 2012, s. 96. *Necmiati* dergisi de 1. sayısında aynı mantıkla yılbaşı hediyeleri sayar; örneğin Bekir Sukuti’ye bir melon şapka, Hamamizade’ye hamsi tavası, Süleyman Mahir’e Tayyare’nin büyük ikramiyesi yakıştırılır; burada Rıfki Kulaç, yazısı bulunmasına karşılık yer almaz; 1 Kanun-i sâni 1928, s. 4-6.

Baba Salim'in Rıfkı Kulaç'ı da içeren, Nesip Yağmurdere-li'nin kitabında yer alan, gene yakın yıllara yani 1920'lerin so-nuna tarihleyebileceğimiz yani biraz önceki şiirle aynı tarihlere yakıştırdığımız bir ikinci şiiri, aynı mantıkla yaz eğlentisinde kişilere rol verir:

Kabardı ruhumuz geldi fevrana
Açıldı gözümüz görünce yazı
Gel artık girelim bezm-i rindana
Çalalım Bekir Bey seninle sazı

Üstadım Hamami söylesin gazel
Mahbuplar mecliste olsun müptezel
Cemal'in sesi de gayetle güzel
Velâkin çekilmez cilvesi nazı

Gel sen de bizimle ey Rıfkı Kulaç
Bir ahenk seyreyle gözlerini aç
Kemal'in nağmesi dertlere ilâc
Söylese dinlesek kürdü hicazı

Olsaydı bizimle Süleyman Mahir
Mecliste olurdu neşesi zahir
Bir şiir söylese o büyük şair
Cansız zade'nin de çıkırsa âvâzı

Asri babamız da bu bezme gelse
Görse mahbubları hem neşelense
Bu işe Hamami çok öfkelen-se
Ehli dil olur mu bilmem ki razı

Celâl Bey söylese her yer karanlık
Cevdet de dinlese olsa uyanık

Demez miydi bu ses gayetle yanık
Olur mu bilmem ki hiç itirazı

Masrafı görseydi Osman Cudi Bey
Kâzım Bey de saki olsaydı çok ey
Veysel Faik çalsa tanbur ile ney
Gültekin doldursa kuzuyu kazı

Necdet'im Cenab'ım Sahir'im nerde
Tütüyor Reşid'in hayali serde
Görmeyip bir günde kalırken derde
Ayrı düştü bizden vatan şehbazı

Çekince Adil Bey nareyi Haydar
Zemin-i semavat inleyip titrer
Vazifeperverdir hem eroğlu er
Meclis-i irfanda dinlenir razi

Ey Salim sen eyle gelmişken kıvam
Güzeller yoluna yanmaya devam
Mecnundur desinler nisirren avam
Ya şehit olursun ya dahi gazi⁵⁴²

Bu şiirde Rıfki Bey'in temel bir özelliği dikkati çekmiyor. Fakat Baba Salim'in gene aynı mantıkla yazdığı üçüncü bir şiirde bu kez Hıdrellez eğlencesinde yer alan (ve aşağı yukarı aynı) kişileri sayarken Rıfki Kulaç'a "ud" çaldırması şiirin gelişi icabı olsa gerek.⁵⁴³ Her halde bu üç şiir bize 1927-1929 yılları arasında Rıfki Kulaç'ın kimlerle yılbaşı, Hıdrellez geçirdiği, pikniğe gittiği hakkında da fikir vermektedir:

542 Nesip Yağmurdereli, 1946.

543 Muhsin'in iyi bir kemancı olduğunu biliyoruz (bkz. 2 Eylül 1340/1924 tarihli mektup ve Rıfki Bey'in onu kemençeye değil kemana yönlendirmesi), ancak Rıfki Bey'in özel bir müzik yeteneğinden söz eden yoktur.

İşittim doldurmuş Hamamizade
Hıdırellez için bin tane kuzu
Bay Cevdet alacak bin şişe bade
Celâl Avni kesmiş koca öküzü

Süleyman Mahir'le etmişler mekal
Demişler ki sen de beş bin ekmek al
Elli batman elma, yüz bin portakal
Böylece diyerek kesmişler sözü

İşittim demişler Kemal Ahmet'e
Yüz çuval pirinç al kalma zahmete
Kırda tutulursak şayet rahmete
Acaba alır mı bin çadır bizi

Haber göndermişler Sükûti Bey'e
Elli varel yağ al yükle deveye
Tuzluca olmasın uysun mideye
Kalmasın midede ufak bir sızı

Yüz batman turp da Osman Cudi Bey
İki kayık Hamsi gayet ile ey
Veysel Faik Bey de çalacakmış ney
Çınlatacakmış bayırı düzü

Bin sandık yumurta Cansızzadeye
İyi meze olur buzlu badeye
Şekerli kahveyi dökme sadeye
Unutma zeytini biberi tuzu

Bin çömlek yoğurt ta alacak Kâzım
Yüz deste çatal da kaşık da lâzım
Cemal Rıza diyor var benim sazım
Çalarız zeybeği vururuz dizi

Mesut'la Hasan Bey çok salatalık
Alacaklar imiş bin okka balık
Yüz varel zeytinyağ hem de Ayvalık
Demişler doyurur bu cümlemizi

Kokunca kırların çiçeği otu
Kızartıp gelince öküzün butu
Rıfkı Kulaç Bey de çalacak utu
Atarız o zaman meydana kızı

Ey Salim sen de al yüz bağ sarımsak
Aman bu meclisten hiç kalma uzak
Bırakıp giderler yaparlar duzak
Ayrılma peşinden bırakma izi.⁵⁴⁴

Makaleler: Devrim ve Burjuvalar

Yeni Yol/Trabzon'da, herhalde rağbet gördüğünü anlatır biçimde, altı yerde satılmaktaydı:

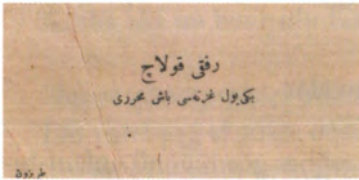
Rüsumat önünde İsmail Hakkı Efendi
Millet Bahçesi köşesinde tütüncü Temel Efendi
Semerciler başında tütüncü Salih Efendi
Mumhane önünde tütüncü İbrahim Efendi
Orta Hisar'da tütüncü Raif Efendi
Zağanos Köprüsü başında Baba Salim Efendi⁵⁴⁵

Rıfkı Kulaç'ın gazetesi Trabzon'da Türk Ocağı, Muallimler Birliği gibi örgütlenmelere yer verdiği gibi, 16 Şubat 1927'de

544 Hamamizade, *Baba Salim*, s. 18. Baba Salim'in bu tarzı hoşla gitmiş olacak ki *Yeni Yol*'da 3 Teşrin-i evvel 1927'de Sayı: 839'da "Şundan Bundan – Mizah" başlığı altında gene bir şiiri yer alır ve bu kez Rıfkı Bey'e "İntibalar almamak kabil mi nutkundan senin/ Rıfkı tam tüccar çıkarttın ben gibi biçareyi" biçiminde yer verir.

545 *Yeni Yol*, 5 Teşrin-i evvel 1927, Sayı: 840.

Sayı 656/556'da "Radikaller Konferansında" başlığı altında Halk Fırkası'nın *Entente Internationale des Partis Radicaux et des Partis Democratiques Similaires*'in (Radikal ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası Birliği) toplantısına katılışı üstünde durur: "Cumhuriyet Türkiye'sinde idare ve cemiyet işlerindeki mesaisiyle radikal grupların meslek ve programları arasında büyük bir yakınlık gören Halk Fırkası, radikal fırkalar ailesi arasına karışmak arzusunu göstermiş" ve "Katib-i Umumi Safvet Bey'in kongrede söylediklerini" de *Yeni Yol* sütunlarında yayınlamıştır.⁵⁴⁶ *Yeni Yol*, dönemin adetine uyarak II. Meşrutîyet'in ilanını devrim olarak kutlamaktadır (Sayı: 779, 23 Temmuz 1927, "10-23 Temmuz Yaşasın İnkılâb!").

Karvizit: Rıfka Kulaç *Yeni Yol* gazetesi baş muharriri, Trabzon.

Gazetede roman ve felsefe tefrikaları yanında bilimsel gelişmelere de (örneğin *Resimli Ay*'dan iktibaslarla, 19 Mayıs 1927, Sayı: 727 gibi) sayfa ayrıldığı görülüyor, bir yandan da dış haberlere oldukça fazla yer verilmiştir.

Yirmili yılların sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile yürüttüğü dostluk, Rıfka Kulaç'ın Rusça bilgisi ve dünya görüşü ile birleşince, buradaki keşifler, icatlar, spor haberleri, rekor rekorları *Yeni Yol*'da kendilerine yer buluyordu. Anlaşılan Fransızca bilgisiyle de Batı Avrupa'ya ulaşıyordu. *Yeni Yol*'da özellikle 'sol' hareketler ve haberlerin yer bulmuş olduğu da dikkat çekiyor.

546 Avrupa'da 1924'te örgütlenmeye başlayan örgüt ve Cumhuriyet Halk Fırkası'yla ilişkileri için bkz. Hakkı Uyar (2007), "CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile ilişkileri (1926-1935)", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Murat Koraltürk, Tanıl Bora ve Mehmet Ö. Alkan, İletişim Y., İstanbul, s. 707-724.

Örneğin 19 Temmuz 1927 günlü 775 nolu sayıda birinci sayfa, Sırbistan, Macaristan'da hükümetlerin sosyalistlerin zorlamasıyla istifa ettiği, Avusturya'da halk ayaklanmasının ciddi boyutlara ulaştığı, Fransa'da bir komünist mebusun tutuklandığı haberleriyle doludur. 25 Temmuz 1927 günlü 780 nolu sayıda ise manşet "Buharin yoldaş bütün Avrupa'da ihtilaller çıkacağını söylüyor" biçimindedir. 10 Ağustos 1927 günlü 792 nolu sayıda Fransa'da nümayişlere yer verilirken, ABD konsoloshanesi önünde banka soygunundan suçlanan anarşist işçiler Sakko [Sacco] ile Vanzetti lehinde gösteriler yapıldığı da haber verilmektedir. Bundan sonra 27 Ağustos'a (sayı 792'den 806'ya) kadar her sayıda birinci sayfadan Sakko ile Vanzetti haberleri yakın takibe alınır ve mahkeme süreci ile ABD ve Avrupa'daki tepkilere de yer verilir. 28 Ağustos 1927 günlü 807. sayıda ise "Komünist Enternasyonal Merkezi İcra Komitesi'nin Cihan Amelesine Tavsiyesi" *Pravda* gazetesinden aktarılır: "amele sınıfının Sakko ve Vanzetti'nin idamı mü-nasebetiyle mücadeleye her ne pahasına olursa olsun devam edilmesi tavsiye olunmaktadır."

Yeni Yol, 19 Temmuz 1927, No: 775-675, "Avusturya'da Kanlı İğtişâşlar..."

Rıfki Kulaç'ın makalelerine gelince, kafasındaki ülküye ulaşmak için sanayileşmek gereğini kabul eden, bunun için verimi artırmanın ve sermaye birikiminin önemini kabul eden bir anlayışı ortaya koyar. Ve bunun için de zihniyet değişikliği gerekmektedir.

Bu anlayışla bir eğitici olarak

ortaya çıkar, bilimin önemi, toplumun örgütlenmesi, kadın hakları onun gündemini oluşturur. Bütün bu iktisadi-toplumsal çerçeveyi Trabzon iktisadi bakış açısıyla, Trabzon'da şehir

yaşamı, belediyeçilik ve toplumsal örgütlenme başlıklarıyla da-
ima göz önünde tutmaktadır. Günlük gereksinimlerden söz
eder fakat daima kurumsal (ve aslında kuramsal)dır ve asla de-
dikoduya girmez. Bu yönelişe yardımcı olacak bir evrim içinde
gördüğü düzenin uygulamalarını destekler fakat eksikleri dile
getirmekten de çekinmez. "Hadiseler ve Gazeteler" yazısında
açıkça "...bizim İstanbul'da çıkan - ala-amerikan mecmua-
lar gibi en silik şeyleri tıpkı bir sihirbaz cambazlığıyla allayıp
pullayarak karilerinin gözüne ve gönlüne batırırlar..." diyerek
gazetecilik anlayışını açıkça ortaya koyar (*Yeni Yol*, No: 716-
616, 7 Mayıs 1927).

a) İktisat

Trabzon'un iktisadi yapısını şöyle çözümler: "Trabzon!
Her varlığın ilerlemek için didindiği bir dünyada senin her gün
biraz daha küçülüşün, bir adım daha gerileyişin çok acıklı. (...)
Trabzon kurulduğu günden beri bir ticaret şehri olarak yaşa-
mış, büyümüş ve şöhret almıştır. Bir şehrin ticaretçe genişle-
mesi için aranılan vasıfların hemen hepsi Trabzon'umuzda bol
bol mevcuttur. Bunlara rağmen son senelerde şehrimizin ti-
caret işlerinde acıklı bir durgunluk, daha doğrusu korkunç bir
gerileyiş göze çarpmaktadır. Harp senelerine kadar 60-70 bin
nüfusu refahla geçindiren Trabzon, bugün yirmi bine düşen
nüfusu bile barındıramayacak kadar işte, ticarete sönükleş-
miştir. Eğer Hristiyanların bıraktığı toprak ve mülkten fayda-
lanmasaydık, şehrimizin insanlarını aşağı yukarı on bine inmiş
görecektik. (...) Trabzon'un bu baş döndürücü süratle gerile-
yişinde birçok sebepler gösterilebilir. (...) deve sırtında İran'a
yapageldiğimiz transit, başka memleketlerin de demiryolu ve
otomobil nakliyatı tarafından tabiatıyla körletilmektedir. İkin-
cisi, şehrimizin ticari hinterlandı gittikçe daralmaktadır. Erzu-
rum, Diyarbakır, Kırklareli, Van ve sair vilayetler, kendilerine

lazım olan şeylerin birçoğunu başka tariklerle getirtmektedirler. Üçüncüsü, Trabzon'da debbağcılık, fındıkçılık, sütçülük, tütüncülük gibi kolaylıkla inkişaf ettirilebilecek birçok işler vardır ki bakımsızlık, sermayesizlik yüzünden körlenip gitmektedirler. Dördüncüsü, Trabzon'un istihsalci unsurlarına müsait şartlarla kredi açabilecek bir müessesemiz yoktur. Yardım görmeyen köylü, ancak en mübrem ihtiyacını karşılayabilecek kadar ekip biçiyor, daha fazlasına gücü yetişmiyor" (19 Mart 1927, No: 678-578, "Trabzon'umuz İçin").⁵⁴⁷

Trabzon'un özel olarak tarım yapısına baktığında da yapısal ve tarihsel çözümlemeler yapar: "Trabzonlular son kırk altı sene zarfında ticaret sahasında oldukça mühim bir inkişaf geçirdiler. Geçinmenin yarısını toprağından alan köylümüz, yarısını da Rusya'da, Romanya'da, İstanbul'daki emeğıyle elde edebiliyordu. Bu yüzden artık toprağındaki meyvesini aşılama-ya, fındık bahçelerini tımara, zeytin ağaçlarını üzüm asmalarını ıslaha pek lüzum görmüyordu. Halbuki harpten sonra harpten evvelki müsait vaziyet kalmamıştır. Vilayetimizin hariçte elde edebildiğı iş ve kazanç kaynakları artık kurumuş gibidir. Bu vaziyet karşısında eski ziraat telakkilerimizi gütmekte ısrar değil belki en kestirme yoldan toprak hasılatını çoğaltacak tedbirlere başvurmak mecburiyetindeyiz. (...) Bizimle hemen aynı iktisadî şeraiti haiz olan Rize vilayetinde portakal, limon ağaçlarının ıslahı, çam ziraatının teşvik yolunda epeyce çabalayış

547 Trabzon iktisat tarihine bir not olarak 22 Haziran 1927'de Trabzon Tasarruf ve İkras Sandığı Limited Şirketi'nin kurulmuş olduğunu anımsatalım; 27 Şubat 1930 tarihli toplantı tutanağı bulunan Trabzon Bankası Limited Şirketi ile ilişkisinin araştırılması gerekli. Banka ortaklarından bir bölümünü, siyaset ve kültür alanlarındaki etkileriyle anımsamak üzere yazmakta yarar var: Dedezade Kamil, Hacı Derviş Ağazade Ruhi, Hacı Müftüzade Temel Nücumi, Hacı Harunzade Faik ve mahdumları, Murathanzade Tayyar ve biraderleri, Nimbiyıkzade Mahmut Muammer, Pulathanelizade biraderler, Subaşızade İhsan ve biraderleri, Hacı Hatipzade Mehmet Emin, Kitapçızade Mehmet Hasan, vb; Odabaşıoğlu, *Trabzon 1869-1933...*, s. 117, 124-125. Rıfkı Kulaç, *Yeni Yol'da* 12 Şubat 1927'de yayınlanan "Yeni Dünya Mabetleri" makalesinde 'banka'yı yeni dünya mabedi olarak tanıtarak, Trabzon'da bu yoldaki girişimi selamlar: "Moskova'da tanış bir Rus yahudisiyle yan yana yürürken kocaman, yüksek, süslü bir bina önünde durdu. Şehadet parmağıyla bu binanın heykellerle donanmış kapı başındaki levhayı göstererek: İşte, dedi yeni dünyanın mabetlerinden birisi: Levhayı okur okumaz mabet dediğı yapının bir banka olduğunu anlayınca farkında olmaksızın gülümsedim."

vardır (...) bu seneki para buhranını doğuran sebepler yalnız fındık mahsulünün azlığı değildir. Bunun için önümüzdeki fındık mahsulü de beklenildiği gibi derdimize çare olamaz" (19 Şubat 1927, No: 658-558, "Ziraatte Çok Geriledik").

Üretim artışı içinde tarım sorunlarının çözümünde köy-şehir dengesine ilişkin şöyle yazar: "Avrupalı sayılan memleketler arasında bilhassa iki tanesi vardır ki şehir halkıyla köylüsü seviye ve yaşayışça yekdiğerinden büyük farklarla ayrılır: Bu memleketlerin birisi Rusya, öteki de Türkiye'dir (6 Temmuz 1927, No: 765-665, Şehirler ve Köyler). "(...) mutlak bir ahengin devamına ihtiyaç var. Akı ve görgüsü toprağın hudutları içinde çalışan köylü; bu ahengin devamında şuurlu bir amil olamaz. Bu nazik vazife daha ziyade şehirlinindir ve ahengin bozulup bozulmamasındaki başlıca mesuliyeti de ona yükleyebiliriz. (...) köylü ne kadar okursa topraktan alacağı mahsulün miktarını çoğaltacak imkanları öğrenir. Köylü mahsulünü de çoğalttıkça yanı başında yaşayış ve ihtiyaçlarını da çoğaltır ve şehirle daha çok mübadelede bulunur ki böylelikle şehrin iş ve kazancı da genişlemiş olur. (...) ⁵⁴⁸ Şehrin köyleri istismar pahasına zenginleşmeye yeltenmesi de bu iki varlık arasında bulunması lazım olan ahenk namına çok tehlikeli, çok zararlı bir ihtirastır. (...) Bir kere köylü tahammülünden fazla borçlandı mı, artık onda ticaret kanunlarına, alacaklısına karşı deruni isyanlar baş gösterir borcunu ödememek veya borcunu

548 Rıfka Kulaç köylerde ilkokul açılmasını savunurken de aynı iktisadi temelden hareket etmektedir: "(...) Bütün bu zaruretlere rağmen memleketin köylülere ilk tahsili vermek için mümkün olanı yapmasında her zümrenin ihmal edemeyeceği kazançları vardır. Köylü, iktisadiyatımız için temel direği oldukça onu maarif işlerinde ikinci safta bırakmamız köylünün kendisi kadar şehirlinin de menfaatini baltalar. (...) Köylünün kazancı arttıkça şehirlinin yüzü güler. Bizim şehirlerimizin inkişaf edemeyişleri, şüphe yok ki etrafındaki köylerin cahil kalışı yüzünden yaşayışlarında en iptidai telakkilerin hududunu aşamayışlarıdır. Köylü ilk tahsil görünce ayağındaki çarık yerine şehrin çarşısından bir kundura satın almak merakuna düşer, köylü ilk tahsil görünce yaşayışa ait ihtiyaçları çoğalır ve dolayısıyla çarşıya daha fazla para döker. Köylü ilk tahsil görünce çoğalan ihtiyacını karşılayabilmek için daha çok mahsul yetiştirir" (3 Kanun-i sani 1927, Sayı 624-524, "Vilayet Maarif Bütçesi Etrafında").

kapatmaya bile kafi gelecek mahsul uğrunda alın teri dökme-
mek düşüncelerine kapılır. Bu biçim duygulara saplanmış bir
köylü ise şehirler için faydalı bir unsur olmaktan uzaklaşmış
demektir” (4 Kanun-i evvel 1927, No: 887-787, “Şehir ve
Köylüler”).⁵⁴⁹

Sermaye birikimini, hükümet kuvvetinin vasi mevkiine
çıkmasının çaresi olarak görür: “Paranın ve paralılarımızın bu
durgunluğu, daha doğrusu bu acemiliği yüzünden sınai sahada
muhtaç olduğumuz bütün işler olanca ağırlığıyla hükümetin
sırtına yükleniyor. Böylelikle iktisat ve ticaret aleminde ferdi
teşebbüsün, ferdi teşekküllerin rolü azalıyor. (...) Halbuki me-
deni dünyanın hemen her tarafında fabrika, banka, yol, tica-
ret, maden, ziraat gibi istühsal, nakil ve kazanç vasıtaları yüzde
doksan nispetinde şahıs veya şirket sermayelerinin elindedir.
(...) Bizde ise yerli sermayenin henüz körpe ve beceriksiz olu-
şu hükümet kuvvetini ister istemez vasi mevkiine çıkarmıştır”
(5 Kanun-i sâni 1927, No: 625-525, “Yerli Sermaye”).

Bu anlayış, burjuva kültürünün gelişiminin, proleter kültü-
rünün gelişimi için gerekli gören, burjuva demokrasisini bu do-
layımla öne alan bir anlayıştır. Bu gelişim sermaye birikimini,
şirketleşmeyi, anonim şirketler kurulmasını ve Marksist terimi
ile nihayetinde sermayenin toplumsallaşmasını gerektirir: “Bir
milletin sınai hayata atılması için ilk önce işte ve sermayede iş-
tirake alışması lazım. (...) Tecrübe pekiyi gösteriyor ki yaşayan

549 Rıfık Kulaç, kendi şehir-köy ilişkileri üstüne düşüncelerini aktarıırken, dönemine de tanıklık ederek önemli veriler sunmaktadır: “Trabzon şehriyle Yomra köylüleri arasındaki münasebette çok kere görebiliriz. Geçen gün bir tüccarımız yana yakıla diyordu ki: Şu Yomra köylüleri Trabzon’un başına bela kesildiler. Ne ellerine geçiriyorlarsa onu bir borç değil, belki bir ganimet sayıyorlar. Ödemek kaygısı hayallerinden bile geçmiyor. Yomra köylerinde bu hale gelenler varsa onda şüphesiz Trabzon tüccarlarının da büyük bir mesuliyet hissesi vardır. Köylünün yüksek faizlerle şehirliden ödünç para alması onu ister istemez böyle bir akıbete sürükler. O halde, köylüyü kaldıramayacağı bir borcun altına sokup da neticede isyana yürütmek her şeyden evvel tüccarların hesaba katacağı bir vazifedir. Şurası unutulmamalıdır ki şehrin menfaati, köylülerin okumuş olmasında ve borç altında kalmamasındadır.”

nesil, şirketçilik vadisinde özlediğimiz sınai inkişafa kafi gelecek nispette büyük işler yapamayacaktır. Ülkemizde bilek ve sermayenin birleşmesinden doğmuş müesseseler; ancak bizden sonraki nesle nasip olacak" (7 Kanun-i evvel 1927, No: 890-790, "Yaşayan Nesil ve Şirketçilik").⁵⁵⁰

Bu anlayış doğrultusunda daha çok yapısal, arka planda sınıfsal sorunlar üstünde durmakla birlikte, güncel ve uygulamaya yönelik konuları da işler, öneriler de getirir: "Trabzon'da her tüccarı kıvrandıran görülmemiş, acıklı bir para buhranı var. Buhrana başlıca iki sebep gösterilebilir: Biri geçen senenin mahsulsüzlüğü, diğeri de yabancı ülkelerden yaptığımız ithalatın ihracatımız yekunundan çok yüksek olması. (...) Halk kıyafet ve yaşayışını yenileştirmekte memleketin iktisadi gidişatıyla yan yana yürürse ithalat çokluğu yüzünden karşımıza dikilen buhranlara hiç olmazsa bu nispette maruz kalmaz. (...) İzmir, Adana, Antalya gibi vilayetlerimiz buhranların karşısında Trabzon'un yaptığı gibi elini kolunu bağlayıp durmuyor. Bu üç vilayetin becerikli, atılgan tüccarları merkeze heyet yolladı, Büyük Millet Meclisi'nin kapılarında, vekalet koridorlarında hatta Gazi Paşa'nın köşkleri önünde yana yakıla dert döktüler derman istediler. Gazete kuvvetinden istifade ettiler. Elalemin kulaklarını, vicdanını doldurdular, böylelikle iktisadi ve ticari buhranlarına az çok medar olabilecek yardımlar gördüler, hükümet bankalarından tüccarlara kredi açtırdılar. (...) İkinci derdimiz limansızlık (...) Senede iskelenin yüz bin lira varidatı var. Yüz bin de iskeleden tayyare namına alınan tutuyor. İşte sana iki yüz bin lira, biz bu varidatı karşılık göstersek limanımızı yaptıracak müesseseyi, parayı bulamaz mıyız? Buluruz"

550 "Demokratik" bir ülkede meslekler arasında fark görmeyişi de toplumsallaşma bağlamındaki görüşüyle bağdaştırılmalıdır: "Bir gencin meslek veya zanaat intihabında uzun boylu düşünmesine hacet yok. Demokratik cemiyetlerde doktor olmakla marangoz olmak arasında hemen hiçbir fark gösterilemez" (26 Teşrin-i evvel 1927, No: 858-758, "Gençlerin Vazifeleri").

(16 Kanun-i sâni 1927, No: 623-523, “Samimi Bir Hasbihal”).

Rıfki Kulaç'ın Trabzon'da kalkınma sorunu açısından liman ve krediye verdiği önem yanında en ilginç önerilerinden biri mesai saati konusunda sekiz saati kabul etmeyip dokuz saati önermiş olmasıdır: “Ülkemizde sınaî tesisatın miktarı artıyor, ziraat işlerimize daha ziyade makine koşuyoruz. Bu yüzden çalışanlarla çalıştıranlar eskisinden daha ziyade karşılaşılıyor, işle sermaye arasında kendiliğinden uzlaşmak bilmeyen münasebetler sıklaşıyor. Bu vaziyet ve bu gidişat karşısında hükümetin yapacağı kanunlarla işçi ve patron arasındaki münasebeti tespit edişinden daha doğru ve daha lüzumlu ne olabilir ki (...) Muhakkaktır ki hükümetin müdahalesi olmadan işçi sınıfını sermayenin tahakkümünden kurtarmak, onu cemiyetin işlek, şuurlu, tekamül etmiş bir unsuru haline getirmek mümkün olamaz. (...) Az fakat öz çalışan bir işçinin daha çok iş çıkarabileceğine kuvvetle kani olmakla beraber mesai müddetinin sekiz saat olarak kabulüne şimdilik taraftar olmamalıyız. (...) İngiliz amelesinin bu istihsal kudretini kazanması, tedrici bir iş disiplinine tabi olmasıyla kabil olmuştur. Bizde iş ve işçiler henüz mesainin bu son şekilleriyle ünsiyet etmemiştir. Bu itibarla mesai müddetinin hiç olmazsa dokuz saatten başlayarak yavaş yavaş sekize indirilmesi hem işçilerin hem de patronların menfaati namına daha elverişlidir” (4 Mayıs 1927, No: 714-614, “Mesai Kanunu”).

Rıfki Bey, yedi yıl önceki *İkbal*'de 28 Eylül 1336/1920 günü yayınladığı “Gaye İsteriz” makalesinde andığı Alman örneğini anlaşıyor ki halen geçerli bulmaktadır: “Almanlarla sade harp senelerinde yoldaşlık yapmak kafi gelmez: Bu olgun milletin mağlubiyet rahnelerini kapatmak için ne harikulade emek sarf ettiğini can kulağıyla takip etmek ihtiyacındayız. Sanayi memleketlerde mesai müddeti altı saate indirmek istedikleri halde

Alman amelesi, sınırlarda kaybettiği zaferi fabrikalarda kazanmak için dokuz saat çalışmaktan çekinmiyor.”

Rıfki Bey'in mesai saatlerini gündeme getirmesi elbette konunun gündemde olması nedeniyledi. II. Meşrutiyet günlerinde başlayan, İzmir İktisat Kongresi'nde 1923'te, Şirket-i Hayriye grevinde 1925'te tekrarlanan 8 saat mesai isteği Amele Teali Cemiyeti tarafından Recep Peker'e iletilmiş ve bu konuda Yusuf Akçura görevlendirilmişti. 1927'de toplanan komisyonun çalışmaları yanında, görüş istenen toplumsal örgütlerin de ortak layıhası CHP İstanbul müfettişliğine iletilmişti. Nisan ayında İkdâm gazetesi kanun layıhası hakkında anket başlatmıştı. Tasarı Meclis'e sevk edildi ve 1936'ya kadar bir İş Kanunu çıkmadı. Rıfki Kulaç ise, makalesinde “muhakkaktır ki hükümetin müdahalesi olmadan işçi sınıfını sermayenin tahakkümünden kurtarmak mümkün olamaz” diyerek hukuki düzenleme yapılmasını ister, çalışma hukukunun ana mantığı çerçevesinde görüşünü ifade ederken, mesai saati konusunda işçi taleplerinin gerisindedir. Modern işletmelerde ortalama iş saati 14-16'dır; layıhada yer alan çalışma süresinin 10 saati geçemeyeceği ifadesi ise 8 saat isteyen işçilerin tepkisini çekmiştir.⁵⁵¹

b) Siyaset

İktisat konusunda sermayenin birikimi ve örgütlenmesine önem veren Rıfki Kulaç, siyaset olarak da burjuva kültürün ideolojisi olarak gördüğü milliyetçiliği benimser. Milliyetçilik konusunda iki kez söz konusu ettiği Ziya Gökalp hakkında-

551 Bkz. Tuğba Belenli (2016), “İş Kanunu Layıhası (1927) Hakkında İkdâm Gazetesi Tarafından Düzenlenen Bir Anket”, *Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, Bahar, 249-278; Eminağ Malkoç (2015), “Erken Cumhuriyet Döneminde İşçi Sınıfına “Resmî” Bir Bakış Açısı: Cumhuriyet Gazetesinin Gözünden Amele Teali Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt: 31, Sayı: 91, 29-67.

ki makaleleleri, onun evrimci anlayışını ve toplumsal örgütlenme açısından ideoloji gereksinimini vurgulamasını ortaya koyar: “Her şeyin baş döndürücü bir süratle değiştiği Türkiye’imizde Ziya Gökalp’ın milliyet şiarları da oldukça eskimiştir. Türkiye’de millet duyguları başlangıcındaki geniş, daha ziyade hissi ve hayali hüviyeti kayıp ederek daha maddi, daha hayat ve cemiyet prensiplerimizle yan yana yürümektedir. (...) Ziya Gökalp’ın bir büyük meziyeti de ilmi, âlim olmak için değil milletine menfaatli olmak için kullanmıştır. (...) Bu tuhaflığı doğuran Ziya Gökalp’ın yanlışlığı değil, bizim değişmemizdir. (...) Onların dirisinden ziyade ölüsü itibar görür” (25 Kanun-i sâni 1927, No: 639-539, “Bir Abide Münasebetiyle”).

Bu doğrultuda Türk Ocakları’nı da eskimiş bulur: “(...) milliyetçiliğin idealist devresinde ocaklar tarafından muvaffakiyetle tatbik edilen faaliyet tarzı, bugünkü realist devre için uygun sayılamaz daha açıkçası milliyetin vicdandan veya gönülden fikirlere geçtiği bu istihale devresinde artık eski prensip ve kavrayışlarla ocağı faaliyete kaldırmak hem imkansızdır, hem de faydasızdır. (...) Şu halde ocakların idealist milliyetçilik devresindeki kadar faydalı ve işlek olabilmesi için ikinci bir Ziya Gökalp’e lüzum vardır” (1 Mart 1927, No: 666-566, “İlim Dahisi Haniyasın?”).

Rıfkı Kulaç’ın hemen bütün yazılarında olduğu gibi, ‘idealist devre sonrası milliyetçilik’ ve ‘ikinci Ziya Gökalp ihtiyacı’ ile ilgili yazılarında da bir arka plan bilgisine, bu görüşleri hangi düşünce bağlamında geliştirmiş olduğunu bilmeye, anlamaya ihtiyaç vardır. Bu konuda çok açık değildir. Fakat zamanının en yaygın örgütlenmesi olarak Türk Ocakları Trabzon şubesi ni sıklıkla konu edinir: “23 Nisan’da Türk Ocakları’nın senelik kurultayı, memleketin her köşesinden gelme 250 murahhasın huzuruyla açılmıştır. Kurultaya ait ajans neşriyatından

edindiğimiz kanaate göre ocakların bir senelik faaliyetlerinde özlediğimiz bereket yok gibidir. (...) Bugünkü milliyetçilik eskisinden realist, daha cemiyet menfaatlerine uygun bir hale getirilmelidir ki hayatî kıymeti olan her akide gibi halkı alakalandıracak nüfuzu haiz olsun. Yoksa on beş sene evvelki başlangıç devresine göre hazırlanmış idealist karakterli milletçiliği bugün de aynıyle kabul etmek doğru sayılamaz. Şu halde Türk Ocakları'nın inkılâptan sonraki vaziyet ve ihtiyaçlara göre me-saisine istikamet verecek yeni bir ideolog yaratmak ihtiyacındayız" (26 Nisan 1927, No: 707-607, "Senelik Kurultay").

'Yeni ideoloji' ile 'okumuş zümre'nin kuramsal yetersizliği ve Ocaklarda örgütlenmenin dolayısıyla 'bereketsizliği'ni anlatsa da kafasındaki ideal hakkında söz söylemez: "(...) Cumhuriyet hükümeti, siyaset namına yapılacak "speküstasyon"lara meydan vermeyecek tedbirleri almakla beraber okumuş zümrenin içtimaî ve iktisadî zeminlerdeki faaliyetini teşvikten bir dakika geri durduğu yok. Şüphesiz ki okumuş zümre bugünkü cemiyette henüz adam akıllı işlek bir unsur haline gelmemiştir. Bu durgunluktaki saiki şurada burada nafîle araştırarak yerde okumuş zümrenin yeni gidişata muayyen prensiplerle karışabilecek derecede henüz hazırlanmayışında aramak daha doğrudur" (11 Mart 1927, No: 672-572, "Trabzon Türk Ocağı").⁵⁵²

Trabzon'daki Ocak ve kulüp örgütlenmelerini kafasındaki bu kuramsal çerçeve içinde eleştirir: "Trabzon'umuzda kulüp teşkilatı, sayı itibariyle bugünkü ihtiyacı karşılayabilecek,

552 Trabzon tarihinde önemli bir yer tutan dernekler/kulüpler hakkında yeterli araştırma yoktur; örneğin kulüp üyelerine içki yasağını Rıfık Bey'in yazısından öğreniyoruz: "Trabzon; idman gruplarına, Türk Ocağı'na, kulüplere malik olduktan sonra gençlerin yaşayışında şüphe yok ki salâha doğru epeyce tahavvüller oluyor. Eğer bu teşkilat ve kulüpler, cemiyetten umduğu yardım ve teşviki görse de zenginleşse, vazifelerini daha iyi ika edebilse her halde işret ve kumar masalarındaki gençlerimizin sayısı hayli azalacak ve İdman Grubu idare heyeti de azasını bara gitmekten men edecek bir karar çıkartmaya lüzum görmeyecektü" (18 Şubat 1927, No: 657-557, "Cemiyet ve Gençlik").

miktara varmıştır. Şimdi bu uğurda yapılacak işler, mevcut kulüpleri muhteviyatça, faaliyetçe, vesaitçe zenginleştirecek tedbirleri almaktır” (16 Mart 1927, No: 676-576, “Kulüpler ve Gençlik”).

“(…) okumuş gençlerin siyasetçilik yapmasını zararlı bulduğumuz bu dönüm senelerinde Ocakların harsa ve içtimaiyata yürüten delaletini hangi kafa ile faydalı görmeyiz?” (15 Şubat 1928, No: 948-848, “Dernek Münasebetiyle”).

Bu bağlamda dünyevilik ve laikliği, milliyetçiliğin bileşeni olarak görür ve bu başlıklar altında mevcut iktidarı destekler: “Perşembe günü akşamı Maarif Emini’mizin konferansını dinledikten sonra Halk Fırkası salonundan çıkanların gönlünde ve dilinde yalnız şu cümle vardı: (...) Tevfik Bey (...) Maarif Emini’mizin – çok alkışlanan – kanaatçe millet denilen mefkurenin zaferi; her şeyden evvel dünya sevgisinin zaferi demektir. Bir cemiyetin maverayı bırakıp da yanı başındaki tabiatla uğraşmaya ve ona karşı üstün gelecek vasıtaları hazırlamaya başlaması o cemiyetin kendiliğinden millete ve demok-rasiye gittiğine alamettir. Din mefhumu, millet mefhumuyla uzlaşamaz. Çünkü birinin mefkuresi ukba, ötekinin dünyadır. Türkler dinlerin ukbada tasarladığı saadetleri dünyada kurmak kaygısıyla sultanların hakimiyeti yerine ferdlerin ve milletin hakimiyetini kurdular” (26 Teşrin-i sâni 1927, No: 881-781, “Bir Konferans Münasebetiyle”).

Rıfkı Kulaç 1928’de Sürmene delegesi olarak Türk Ocakları kurultayına katılacaktır. Aşağıda bu katılımı üstünde duracağız ancak yazılarında Türk Ocaklarına yer verirken kendi görüşlerini daha açık yazmayışı veya buradaki konum ve duruşu üstünde durmayışı ilginçtir; belki de bu yazıları bugüne kalmamıştır. Belki de göreceğimiz gibi, Ocak kurultayında aradığını bulamayışı onun daha ayrıntılı yazmayışında bir etken olmuş,

olmayanları-eksiklikleri daha fazla yazmak yerine, laiklik, kadın hakları konularında eğitici paydayı vurgulayarak milliyetçi/evrimci bir beklentiyi hissettirmeyi yeğlemiştir.

‘Kalem mahsulatı’ adını verdiği düşünce üretimi alanında da, dünyevilik, laiklikle birlikte iktisadi kalkınmanın bu üretimi besleyip geliştireceğini düşünmektedir. Bu alanda da liberal bir yaklaşım içinde, devlet vesayetine karşı halkın refahının beslediği bir düşünce üretimi piyasasıyla, kendisiyle tutarlıdır: “Cumhuriyete kadar ilim ve sanatın çok yerde cemiyet ihtiyaçlarından bambaşka vadilerde pinekleyişi, başlıca birbirine bağlı şu iki sebep tesiriyledir: Biri kalem mahsulatının okumuş zümre için bir geçim vasıtası sayılabilecek kadar revaç bulamayışı, diğeri de saray sınıfı haricinde kalmış insanların ruhani zümre cadalozluğundan kurtulup da dünya işlerine fikir ve gönül sardırarak imkanı bulamayışıdır. Akıbeti, dünya işlerinden ayıran cumhuriyet, ruhani zümrenin halk üzerindeki rolü, okumuş zümreye devr ettirmiştir. Artık bu topraklarda ilim ve edebiyat, beşik paşa ve beyleri için bir fikir ve gönül mezesi olmaktan çıkarak doğrudan doğruya halkın ve zümrelerin işine yarayacak birer faydalı alet olmak fırsatını kazanmıştır. Okumuş zümre bu mesut fırsattan adam akıllı istifade edecek rüştü göstererek cemiyetin şuur ve idrakı kadar zevkine de istediği kaftanı giydirecek kudreti kazanmaktadır. Memlekette halkın tahsil ve kazancı arttıkça kalem mahsulatının da satış pazarları genişleyecektir” (22 Mart 1927, No: 681-581, Kalem Mahsulatı).

Rıfık Kulaç bu evrimci düşüncesi bağlamında, iktidara verdiği desteğe karşılık, adliyenin olgunlaşmamış olduğunu yazar: “Cumhuriyet adliyesi, henüz istenilen kemale vasil olmamıştır. Adliyemizi istenilen kemale ulaştıracak her türlü tertibat alınmış ise de bu tertibatı fiiliyata şimdilik çıkaracak adliyecilerimiz

azdır. Hukuk mekteplerimizin her sene yetiştirdiği gençlerle safları sıklaşan adliyecilerimiz, cumhuriyet mekteplerini yakın zamanda Avrupa'da gördüğümüz mükemmeliyete çıkaracaklardır" (16 Nisan 1927, No: 698-598, Cumhuriyet Adliyesi).

Özellikle kadın haklarını, toplumda radikalleşmenin nirengi noktası olarak görür; Trabzon'da Hilal-i Ahmer (Kızılay) yönetimine iki hanımın seçilmiş olmasını alkışlar: "(...) kanunun gösterdiği sahaya girebilmekten henüz çok uzaktır (...) kendi tabii sükutuna bırakmayız. (...) Bilhassa Hilal-i Ahmer, Türk Ocakları, Himaye-i Etfal gibi teşkilatlarımız vardır ki Trabzon hanımları için muhtaç oldukları inkişaf namına şimdilik çok faydalı birer staj sahası olabilir. Bu gibi teşkilatlar içine daha çok kadın almakla yalnız kadınlığın inkişafına değil, belki cemiyet yardımına muhtaç olanlarımıza da büyük iyilikler yapmış olacaktır. Bu itibarla eski zihniyeti güdenler bile Hilal-i Ahmer'de ve ona mümasil müesseselerde işleyen hanımlarımıza dil uzatamaz." (22 Şubat 1927, No: 660-560, Cemiyet ve Kadın).

Yeni Yol, 24 Şehrin-i evvel 1927, No: 856-756, "Dürbedayi Temsilleri, Hamlet", R. K.

Diğer toplumsal örgütlere de kadınların seçilmesi arzusu-
nu ortaya koyarken, onlar adına açıkça dilekte bulunur: "(...) Trabzon Hilal-i Ahmer teşkilatına çok muhterem iki hanım efendimiz seçilmesini sizin kadar belki de daha hararetli yine erkekler selamlar. (...) İştten, havadan, güneşten, serbestlikten, şereften, aşktan nasibinizi alın" (6 Kanun-i sâni 1927, No: 626-526, Hanımlar, Hanım Kızlar!).

Rıfki Kulaç bu nedenle İstiklal Mahkemeleri'ni destekler: "(...) içimizde saray, hükümet ve cami etrafında toplanmış küçük Avrupa değil dışımızda Asya'yı kendisine pazar edinmiş Avrupa olduğunu kolaycacık kestirebiliriz. (...) Türkiye'de monarşizmi ayakta tutan, onu halkın inkılâp ihtiyacıyla ayaklanışlarına karşı mukavemet ettiren kendi kudretinden ziyade hariçten aldığı kuvvettir. (...) Fransa ve Rus inkılâplarında istiklal mahkemelerine benzetilebilecek inkılâp mahkemesi, "Çeka" gibi teşekküller varsa da bizimki onlar gibi yaşayan insanlık yekununu binlerce eksiltecek taşkınlık göstermeden inkılâba homurdayan insanları sindirecek bir muhabbet ve soğukkanlılıkla çalıştı" (5 Mart 1927, No: 667-567, Türk İnkılabında İstiklal Mahkemeleri).

İstiklal Mahkemesi uygulamasını Fransa ve Rus devrimlerinin gereğiyle karşılaştırarak, amacın İstiklal Mahkemesi ve Takrir-i Sükun Kanunu olmayan evreye geçiş olduğunu anlatır: "Adliye Vekili Mahmut Esat ve Mahkeme Reisi Ali beylerin Anadolu Ajansı'yla neşr olan tamimleri, İstiklal Mahkemeleri'nin yedi Mart'tan sonra kaldırılmış olduğunu ilan ediyor. Böylelikle büyük Türk inkılâbının silahlı ve mahkemeli mücadele devresi kapanarak iş ve ilm devresine girmiş oluyoruz. (...) Bu itibarla okumuş zümrenin şimdi başlayan rolü mücadele devrindeki rolünden kat kat fazla olacaktır. Yalnız dikkat etmelidir ki okumuş zümre rolünü oynamak için sahne-

ye çıkarken içtimaî ve ilmî çığırlardan sapıtıp da Hürriyet senelerindeki⁵⁵³ gibi siyasetçiliğe dökülmesin. (...) günden güne hükümet ve inkılâp vasiliğinden kurtulmaktayız. Cemiyet işlerini bugün istiklal mahkemesiz çevireceğiz, yarın da “takrir-i sükun”suz” (9 Mart 1927, No: 671-571, İstiklal Mahkemesiz).

Rıfki Kulaç bu bağlamda, Tanzimat’tan itibaren yaşanan modernleşme sürecinin halk hareketleriyle mümkün olan bir evrim olduğunu düşünür: “Tanzimat’tan son Anadolu mucizesine kadar halkın ıstırabından doğmuş bütün kıyâm ve hareketleri 1339’da doğabilen cumhuriyet için birer basamak sayabiliriz” (29 Teşrin-i evvel 1927, No: 860-760, Beşinci Sene).

İktidarı, bu evrimci anlayışına bağlı olarak radikal bulmakta ve bu radikalliği, iktidarın seçim uygulamalarını doğrulayacak kadar desteklemektedir: “Şimdiki intihabımızın gidişatında ihtiras çalkantılarından uzak, memleketin sükunet isteyen bünyesine uygun ve kârlı bir sessizlik göze çarpmakta. Bu vakarlı sessizlik içinde başarılan intihabın şekli; yapma değil, belki her şeyden evvel halk ekseriyetinin yeni telakkisinden doğmuş bir şekildir. Ta Hürriyet senelerinden başlayarak Cumhuriyetin ilk senelerine kadar başka başka şekillerde kendini gösteren ihtiras ve intihap anarşisinden adam akıllı usanan halkta bugünkü intihap tarzını özleyen haklı bir tahassür belirmiş ve bu tahassürü zamanında kavrayan hükümet ve fırka teşkilatı da intihaplara bu istikameti vermeye delalet etmiştir. (...) İdare ve siyasetteki icraatını doğrudan doğruya memlekette beliren temayül ve ihtiyaçlara göre kullanan cumhuriyet hükümeti şüphe yok ki halkın seviye ve şuurlundaki inkişafı adım adım takip etmek suretiyle intihap şekillerini Avrupa’daki tealiye ulaştıracaktır” (4 Ağustos 1927, No: 789-689, Mebus Seçkisi).

553 ‘Hürriyet’ten anlaşılan 1908’de başlayan II. Meşrutiyet ilanı ve sürecidir.

Seçimlerde temsil yöntemi konusunda da talepleri çok düştür. "Bu özlediğimiz vicdan-ı soğukkanlılığı tayin etmek için seçkiyi şahıslardan ziyade teşekküller idare etmelidir. (...) biricik siyasi teşkilatı olan Cumhuriyet Halk Fırkası da intihaplara bu doğru ve lüzumlu istikameti vermek gayesiyledir (...) ikinci bir siyasi grup ve teşekkül yoktur. Bu itibarla Halk Fırkası şehrimizde her sınıf halkın ve her sınıf halka ait menfaatlerin mümessili olarak çalışmak zorundadır" (30 Kanun-i sâni 1927, No: 643-543, Belediye İçin Seçki); "Trabzon Halk Fırkası, belediye seçkisi etrafında uyunan alaka ve hassasiyeti pekiyi bildiği içindir ki namzetlerini tespit ederken belki günlerce müzakereler yapmış, muhitindeki belli başlı temayülleri inceden inceye hesaplamıştır. (...) Şüphe yok ki böyle bir teşkilatın uzun ve toplu düşünüşlerden sonra kararlaştırdığı namzetler, şehrimizde en ziyade temsil kudreti olan şahıslardır" (23 Mart 1927, No: 682-582, Halk Fırkası ve Belediye Namzetleri).

Mustafa Kemal'e övgüde bulunurken, onun başarısını "teşkilatsız bir cemiyette" olmakla daha da yüceltir ve "meslekte birlikler kurabildiğimiz gün" hayat karşısındaki cılızlıktan kurtulacağımızı ekler. Yani Mustafa Kemal'e yönelik büyük övgüsünü, toplumun gelişmemişliği karşısındaki iktidarıyla temellendirir ve zımni olarak gelişen toplumun bu tür bir iktidarı taşımayacağını da söylemiş olur: "(...) Gazi yaratılıştaki bir "Herkül" olmalı ki teşkilatsız bir cemiyette başlı başına saadele tırmanacak kadar kudret gösterebilsin. Halbuki tabiat, her yarattığı adama Gazi'den esirgemediği güç ve idareyi ibzal edecek kadar cömert değildir. (...) İşte ve meslekte birlikler kurabildiğimiz günden itibaren hayat ortasında akıntıya kapılmış bir saman çöpü gibi cılız, şuarsuz yalpa vurmaktan kurtulacağız" (23 Ağustos 1927, No: 803-703, Mesut Olmak İçin...).

Rıfık Kulaç, gazete makalelerinde iktidara yönelik desteği-

ne karşılık, Mustafa Kemal'i yalnızca 14 yazısında adıyla (Mustafa Kemal ve Gazi olarak) anar; yani 1925'ten itibaren Takrir-i Sükun Kanunu'yla başlamış olan ama 1930'lu yıllarda iyice belirginleşecek 'Mustafa Kemal övgücülüğü' içinde değildir.⁵⁵⁴ Daha Türkiye'ye gelmeden önce aile arası özel yazışmalarında Kemalist devrimleri desteklemiş olduğu için, gazete başyazarı olduktan sonra da aynı tutum içinde olması doğaldır. Ve Rıfki Kulaç'ın kullandığı kavramlara yüklediği anlam, esaret kamp-larında Halit Rıfki imzasıyla yayınladığı makalelelerinden farklı değildir, yalnız 1927-28'de Trabzon'da sosyalizmden açıkça söz etmez.

Onun evrimciliği, kapitalizmin (dolayısıyla burjuva kültürü ve bireyciliğin) gelişimiyle devletin sönmüleneceği evreye geçişi öngörür. Bu görüşünde düşünce yöntemi, Marksizmi özümlediğini ortaya koyar. O zaman, nüfustan söz ederken de çözümlemesi aynı yöntem ve izleği takip eder:

“Unutmayalım ki ülkemizde nüfus azlığı devam ettikçe memleketin iş ve istihsal kabiliyetini yükseltmek çok çetin olacaktır. İnsanlar ancak keskin mecburiyetlerin tazyikiyle yaratan, başaran, didişen, iç ve dış kuvvetlerini harcamaktan çekinmeyen mahluklardır. Ülkemizde bugünkü insan kıtlığı, toprak bolluğu oldukça yavaş yürümekten, zekamızı durgun tutmaktan, tarlamızı sapanla sürmekten, az çalışıp az yaşamaktan kolay kolay yakamızı sıyıramayız” (8 Mart 1927, No: 670-570, “Nüfus Meselesi”).

554 Rıfki Kulaç, Atatürk'ün Büyük Nutku üzerine yazdığı “Gazi ve Gençlik” yazısında (*Yeni Yol*, 24 Teşrin-i evvel 1927, Sayı: 756/856) da Cumhuriyet'in gençliğe emanet edilişi üstünde durur; bu yazının küpürü, Nutuk üstüne basında çıkan yazıların derlemesi içinde Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde de bulunmaktadır (Veysel Usta'nın bu konudaki notuna teşekkür ederim).

c) Dünya, Trabzon ve Kişisel Deneyimler

Sonuçta bir taşra gazetesi olarak makalelerinde dünya siyasetine daha az yer vermiş olsa da Rıfki Kulaç'ın dünyadaki gelişmelerin de iyi bir takipçi ve çözümlemecisi olduğu yazdıklarından anlaşılıyor. Özellikle İngiltere-Sovyet ilişkilerindeki gerilim ve bu gelişmelerin Türkiye'ye etkisi onun dünya haberlerindeki başlıca konularıdır. Dünya siyasetinde kapitalizm-emperyalizm ile sosyalizm çatışması ve bağımsızlık mücadeleleri ekseninde gördüğü gelişmelerde,⁵⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, onun Türkiye ve Trabzon'la ilgili yazılarında gösterdiği üst düzeyi ortaya koyar. Köşesinde gerçekten de habercilik değil, yorumculuk yapmaktadır. Örnek olarak Rusya-İngiltere ilişkilerini irdelediği bir yazısında, tarihteki devrimlerden, Sovyetlerin dünya devrimi peşinde koşmak yerine ulusal bağımsızlık mücadelelerine destek verme siyasetine kadar o zamanki yapıyı tartışır: "Rus-İngiliz münasebatı resmen inkıtaa uğradı. Dünya siyasetinde yekdiğerine büsbütün aykırı çığırlarda yürüyen iki rakip hükümet arasındaki gerginlik, dünden itibaren yeni ve heyecanlı bir safhaya girmiş oluyor. (...) "Chamberlain, Moskova'ya gönderdiği notada inkıtaın sebeplerini sayarken Sovyetlerin Çin'de ve Britanya'daki propagandalarını kayd ediyor ki Alman filozofu "Hegel" tabirince emperyalizm denilen "tez"e "antitez" olabilecek muhalif kuvvetlere ön ayak olmayı şiar edinmiş inkılâpçı bir teşkilat için hiç de haksız sayılmayacak faaliyetlerdir. (...) İngiliz milleti, -işçisinden lorduna kadar- demokrasi prensip-

555 Dünya siyasetinde bilgisini şöyle örneklendirebiliriz: "(...) Birisi İtalya ile Yugoslavya arasında Arnavutluk üzerinde gittikçe artan gerginlik, diğeri Çin halkının bir taraftan yabancı sermayedarlardan kurtulmak, diğeri taraftan dahili vahdet uğrunda giriştiği büyük mücadeledir. (...) Çin millîyetçilerinin ecnebilere ve dahildeki mürtecilere karşı açtıkları mücadele, geniş halk tabakalarını er geç kendi tabakalarına alabilecek gaye ve programla işe başlamıştı. (...) Amerika, İngiliz ve Japonya gibi devletleri korkutacak şümulü bir ehemmiyeti haizdir. Şimdiden Çin'in belli başlı aksamını ele geçiren Kantonlular gayelerine tamamiyle vasil oldukları takdirde dünyanın cephesini değıştırecek tarihi bir rol başarmış olacaktırlar (27 Mart 1927, No: 684-584, Dünya Hadiselerine Bir Bakış).

leri uğrunda mücadele yapan bugünkü insanlık dünyasında aşağı yukarı, “aristokrat” bir varlık halinde göze batmaktadır. Avrupa’da değilse bile geri kalan dört kıtadaki insanlar, bu aristokrat varlık yüzünden epeyce ıstırap çekmektedirler. Büyük Fransa İnkılabı, millet halinde kurulmuş cemiyetlerdeki aristokrat zümrelerin şerrinden inleyen zümreleri belli başlı şiarlarla mücadeleye yürüten geniş ve muvaffakiyetli bir hareketin başlangıcı olmuştur. Çok muhtemeldir ki Rus inkılâbı da emperyalizm diye adlandırılan, insanlığın başına İngiltere gibi aristokrat milletler çıkartan ihtiraslara karşı yine muvaffakiyetli bir hareketin başlangıcı olsun. Nitekim, ilk günlerinde Avrupa’nın içtimai bünyesine bakarak sermaye düşmanlığıyla işe başlayan Rus inkılâbı, son senelerinde daha ziyade müstemleke halkını istiklal gagesiyle aristokrat milletlere karşı mücadeleye yürütecek bir vaziyet almıştır. Rus inkılâbı, asıl bu mahiyeti aldıktan sonradır ki mahkum Asya milletlerini yakından alakalandırmaya başladığı kadar aristokrat İngiltere’yi de o nispette kuşkulandırmıştır” (30 Mayıs 1927, No: 736-636, “Münasebat Yok Ama...”).

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinden Trabzon için ortaya çıkabilecek sonuçları da değerlendirir: “Senelerden beri iki dost millet arasında özlediğimiz mesut neticeye nihayet kavuştuk. Sovyet Rusyası ile ticaret muahedesini imzalamış bulunuyoruz. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’le Rus Sefiri Suriç yoldaş arasında imzalanan muahedeler, her iki milleti temsil eden meclisler tarafından tasdik edilir edilmez faaliyete geçilecektir.

Kapitalizm aleminin pazar olarak kalmasını istediği bu iki ülkenin, siyasette olduğu kadar iktisat işlerinde de el ele vermesi şüphe yok ki hatırı sayılır hadiselerdendir. Menfaatlerini bu derece özleştirebilmiş Rus ve Türk milletleri, bugün serma-

yedarların karşısında daha soğukkanlı, daha müstagnî bir vaziyet takınabilirler ve muhtaç oldukları yabancı sermayeyi daha uygun şartlarla memleketlerine sokmaya muvaffak olurlar.

Trabzon, Rusya'nın yanı başında arazisi dar olduğu kadar nüfusu kalabalık bir vilayettir. Eskiden beri halkımızın bir kısmı Rusya'da çalışmak, Rus limanlarıyla ticari münasebatta bulunmak suretiyle geçinir. Bu itibarla yeni muahedenin her maddesi, halkımızı yakından alakalandırır. Bugünkü sayımızda neşr edilen listeye göre Rusya'ya ihraç edebileceğimiz malların cins ve miktarı tespit edilmiştir. Bunlar içinde fındık, tütün, yağ, deri ve meyve gibi mallar vardır ki her halde vilayetimizin istihsalatı meyanındadır. Görülüyor ki Türk-Rus muahedesı, Trabzonlular'a yalnız Rusya'ya gidip çalışmak değil, aynı zamanda öz mahsulümüzü de satmak imkanını kazandırmaktadır. Unutmayalım ki Rusya ile yapmaya muvaffak olduğumuz muahede, her iki tarafın iktisadî kurtuluşundaki başkalık dolaşısıyla epeyce dolambaçlıdır. Muahedeyi halkımız ve tüccarlarımızın faydasına kullanabilmek için şimdiden birtakım tedbirler almak zaruretindeyiz.

Trabzon Ticaret Odası, muahedenin safahati kadar icabatıyla da meşgul olmalı ve tüccarlarımıza bu uğurda en menfaatli yolu gösterebilecek tarzda hazırlanmalıdır. Rusya'ya yapılacak ihracat, muahedede tahdid edilmiştir. Bu yüzden ihracat etrafında vilayetlerimiz arasında rekabete benzeyen hareketlerin uyanması ihtimalini hesaba katmalıyız" (2 Şubat 1927, No: 645-545, "Rus Ticaret Muahedesı ve Trabzon").

Bu sözleşmeyi Rıfki Kulaç Trabzon açısından yakından irdeler: "Muahede, Trabzon transitine zararı dokunabilecek bir maddeyi ihtiva ediyor. Bu maddeye göre Rusya hükümeti, Arap vilayetlerimiz arasında yapılacak mal ve ticari emtia mü-

badelesine Batum limanını ve tren yollarını açık bulunduracaktı. Şu halde Erzurum'dan İstanbul'a veya İstanbul'dan Erzurum'a gönderilecek her nev eşya Batum limanından hiçbir rüsuma tabi olmadan geçirilecektir. Bu şerait altında Batum yolu daha ucuza mal olacağından Trabzon'un transite ait kazancından mühim miktarda mahrum kalması çok muhtemeldir. (...) Muahede, Trabzon gemiciliğine faydası dokunacak –seyr

Yağlıboya portre.

ü sefer-e ait kolaylıklar ihtiva etmektedir. Her iki memleket gemileri yekdiğerinin limanlarına girip çıkmakta serbest oldukları gibi bizim limanlarımızda Rus bayraklı gemiler aynıyla kendi gemilerimizin tabi olduğu şerait dairesinde işleyebilecek ve bizimkiler de Rus limanlarında aynı hukuka malik olacaklardır” (24 Mayıs 1927, No: 731-631, “Türk-Rus Muahedesi”).

Ancak Rıfki Kulaç, bütün ilerlemeciliği ve evrimciliği buna bağlı olarak sanayileşme, kalkınma programı içinde, refah ülkesünü sömürsüz bir dünya üstüne kurar ve libarel-burjuva milliyetçiliği ile devletçi-sömürgeci milliyetçilik düşüncesini çok açıkça ve kısaca birbirinden ayırır: “(...) refahını müstemlekelerin sırtından kazanan bir İngiltere gibi değil, fakat öz hudutları içinde çalışıp yaşamak isteyen her bir millet gibi hazırlanmalıyız” (8 Ağustos 1927, No: 790-690, “Biraz da Vatan İçin”).

Genellikle durum saptaması ve evrim çizgisi içinde eksik-

liklere değinmesine karşılık, gene bir yazısında refah anlayışıyla zenginlik arasındaki farkı öz bir biçimde dile getirir: "Hepimiz hatırlamalıyız ki cemiyette yaşayan bir ferd için gaye, zengin olmak değil belki refahla yaşayabilmektir. Yine unutmamalıyız ki zengin olmakla müreffeh yaşayabilmek arasında engin bir fark vardır. İnsan, servetini cemiyetten kıskandıkça öz refahını ihmal etmiş demektir. Çünkü içinde yaşadığı cemiyet; işini ve kazancını yoluna koyamazsa o zengin için parasından hatır görmek imkanı kalmaz ki. Şu halde cemiyetin menfaatini öz menfaatlerimizden üstün tutmak yine menfaatimiz icabındandır" (12 Kanun-i sâni 1928, No: 920-910, "Bir Toplanış Münasebetiyle").

Ticaretteki kâr oranları beklentisi üstüne de şunları yazar: "(...) İstanbul tüccarlarının hangisiyle görüşseniz parasızlıktan yana yakıla anlatır. Bu hal ülkemizin her köşesindeki tüccarlarımızda da var. Bana kalırsa tüccarlar bu şikayetlerinde haklı değil. Onları bu biçim şikayetlere sürükleyen saik; ne parasızlıktır ne de işsizlik yalnız bizim tüccarlarımız henüz ticaretin az fakat devamlı kazancına alıacak kadar olgunlaşmadılar. (...)Ticaret demek bütün öteki meslekler gibi sahibini az çok geçindirebilecek bir meslek demektir. Tüccarlarımız işteki harpten kalma ihtiraslarını bırakıp damla damla kazanmanın tadını alırlarsa şimdi dillerinden düşmeyen şikayetler artık işitilmez olur" (7 Mayıs 1928, No: 1012-912, "Şehirler Kraliçesi").

Rıfki Kulaç'ın esir kampında çıkardığı gazetelerde tanık olduğumuz bilgi birikimini, sürekli okuyarak geliştirdiği ve Fransızca bilgisine Rusçayı da katmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Fransız dergisi *Illustration*'u okumaktaydı⁵⁵⁶ ve gene bir makalesine giriş yaparken yazdığı "Şimdi Lehistan'ın mer-

556 " *İllüstrasyon*'da okuduğum bir makalenin baş tarafında... 7 Mayıs 1928, No: 1012-912, "Şehirler Kraliçesi"

kezi olan Varşova şehrinde bir gazeteyi elimden bırakıyorum. Bu gazetenin muhteviyatından aldığım bir tesirle bu satırları karalıyorum. (...) *Mesajor Polite* [?] adındaki bu gazetede yakın şarka, bilhassa Türkiye'ye ait sekiz büyük sayfalık bir ilave var" cümleleri, yabancı basını yakından izlediğinin kanıtlarından biridir (3 Şubat 1927, No: 646-546, "Yine Ticaret İçin").

Yeni Yol, Rıflı Kulaç başyazısıyla, No: 703/803, 23 Ağustos 1927.

Gazetecilik ve belediye-cilikle ilgili yayınlarını değerlendiren eski ve yeni zihniyet farkını vurgulayarak gene 'sistem' makalesi yazmaktadır: "(...) dünyanın her köşesinde halk ihtiyaçlarına borazanlık yapan gazeteler, hemen her gün belediyelere sataşmaktan, belediyelerin yaptığı ve yapacağı işlerini ince eleyip sık dokumaktan, evirip çevirmekten hali kalmazlar. *Yeni Yol* şimdiye kadar gazeteciliğin bu en esaslı se-ciyesine yabancı kaldı. Şehri-

miz belediyesini her fırsatta kalemine dolamak suretiyle şehir halkının haklı şikayetlerine, çekmekte olduğu ıstıraplarına icap ettiği kadar tercüman olmadı. (...) Bizim susmamız sebepsiz değildi. Şüphe yok ki belediyemizin aksak faaliyeti gazetemi-zin gözünden kaçmazdı. Biz bilerek sustuk çünkü kanidik ki mevcut şerait altında Trabzon belediyesini işe ve yararlığa kavuşturmak; şehrin saymakla tükenmeyen eksiklerini tamamlamak imkanı yok. Eğer günden güne artan, yükselen ihtiyaç ve seviyemizi az çok tatmin edebilecek bir belediye istiyorsak, her şeyden evvel bu işe koştığımız adamların emeğini öde-

meliyiz. Cemiyet işlerinde bedava adam kullanmak, paradan ziyade şerefın hakim olduğu eski devirlere ait bir zihniyettir. Eski Roma'da her "patrisyen" bir miskal şeref uğrunda bir batman alın teri dökebilirdi. Halbuki zamanımızda telakkiler büsbütün tersine dönmüştür. Yalnız Avrupa'da değil Türkiye'de bile aşağı yukarı her adam, bir miskal alın terine mukabil hiç olmazsa bir miskal altın isteyen bir dilencidir. Emegın bu derece paraya bağılı olduğu bir zamanda belediye gibi doğrudan doğruya sıhhatimizle, zevkimizle en canlı ihtiyaçlarımızla alakası olan bir teşkilatta hangi mantıkla hangi kafayla bedava adamlar çalıştırmaya kalkışırız? Belediye işlerine layık olduğu ehemmiyeti vermiş milletlerde bizim yaptığımıza örnek bulunmaz. Oralarda bütün belediye heyetleri maaşlıdır. Ve tabiatıyla her maaşlı memur gibi vazifesinden mesuldür. İşinin ehlidir. (...) Çok yazık ki bizde belediyeler muvacehesindeki halk telakkisi, henüz bu vadede asrileşmemiştir. Bu yüzden seçtiğimiz adamların bu işteki kabiliyetinden ziyade bu iş haricindeki mezziyetlerini hesaba katarız. Onun için bizim belediye meclislerimizde ahlak düsturlarını şad edecek temiz adamlar çok ama şehrin, şehirlilerin yüzünü güldürecek, becerikli adamlar yok. Misal ararsanız, işte Trabzon belediye heyeti: Bu "fenafillah" meclisimizin insanlık kantarındaki vezni, şüphe yok ki belediye işlerindeki vezninden kat kat ağırdır" (15 Kanun-i sâni 1927, No: 622-522, "Trabzon Belediyesi").

Rıfka Kulaç son günlerine kadar dünya haberlerini izlemeye devam etmişti. Aile içinde 1950'lerin sonlarındaki "dünyanın en büyük gücü Çin olacak" ve "Orta Doğu büyük kargaşa yaşayacak" öngörülerini halen anımsanmaktadır.⁵⁵⁷

557 Rıfka Kulaç'ın 1927'de Cemiyet-i Akvam hakkında yazdıkları da birkaç yıl içinde doğrulanacaktır: "Müstemlekelerinden eskisi kadar fayda göremeyen Avrupa için yeniden büyük muharebeler geçirmek, ve bu suretle birkaç devleti sahneden çıkarmak zarureti vardır. Herkesin gözüne batan bu vaziyet dururken Avrupa devletlerinin sulh bekçisi diye ortaya çıkardıkları 'Cemiyet-i Akvam' gibi tahdid-i teslihat kongreleri de bugünün ihtiyaclarına, bugünün zaruretlere uygun gelmeyen

Rıfkı Kulaç'ın Trabzon ve Trabzonlulara ilişkin değerleri, gözlem ve ifade gücünü ortaya koyar ve güncel sahneleri anlatırken dili çok daha sakınımsızdır. Örneğin Araklı merkez ilkokulunu ve öğretmenlerini şöyle anlatır:

“Evvelki gün Sürmene’den dönüşte Araklı nahiye merkezindeki biricik mektebi gözden geçirince hiç farkında olmaksızın meşhur bir Frenk ressamının yüz yıl evvel yaptığı bir tabelayı hatırladım. Ressamın tablosunda eski, basık, penceresiz, kırık dökük, kirli bir virane görünür. Bu virane ortasında karanlık bir mağara kovuğunu andıran bir kapı önündeki meydanlıkta dışarı yeni fırlamış karma karışık, başka başka giyinişte, koşan didişen birbirini deviren, yalınayak baş kabak kırk elli çocuk kapının sol tarafında bir zebani heybetiyle dikilmiş korkunç bakışlı, kırk arşın sarıklı, uzun değnekli, sakallı, iri yapılı bir hoca, sonra da iri harflerle tablonun adı: Türk Mektebi...⁵⁵⁸

Tablodan hocayı silerseniz geri kalan kısım, Araklı nahiyesinde gördüğüm mektebin tıpkısıdır.

Böyle herkesin gözü önünde mektep adını taşıyan bir viranenin yapacağı tesir göz yumulacak şeylerden değil. Bilmem ki müfettiş beyler hangi yürekle bu çirkinliğin devam edip gitmesine razı olabiliyorlar.

Bu mektebin muallimlerini gördüm. Az çok okumuş, mesleklerinin istediği şekilde hazırlanmış efendiler. Fakat kıyafetlerinde yaşayışlarında öyle bir Bektaşilik var ki eski dünyanın Diyojen fasılasına mensup filozoflarından pek de farkları yok. Kendileri ile bir nebze konuşunca hele içinde

düzme ve tesirsiz bir emektir” (9 Nisan 1927, No: 692-592, “Teslihat Azaltılabilir Mi?”).

558 Oryantalist ressam Alexandre Gabriel Decamps'ın (1803-1860) tablosu.

yaşadıkları, çalıştıkları şeraiti görünce hallerindeki bu perişanlığa çarçabuk hak verdim.

İnsan, biraz da bulunduğu kabın şeklini alan sulu cisimlere benzer. Dünyanın en cennetmekan adamı bir ay Araklı mektebinde kalsa ister istemez şeklindeki inceliği kayıper. Darma duman külüstür bir adam olur.

Ne parasızlık, ne de binasızlık vicdana ve telakkilere bu derece sırtan bir çirkinliği mazur gösteremez. Maarif işlerine bakanlarımızı, mektep namını hırpalayan bu virane ile her halde meşgul olmaya davet etmeyi vazife biliriz." (24 Kanun-i sâni 1927, No: 638-538, "Virane, Mektep Olur Mu!")

Erzurum yolculuğu sırasında Zigana'yı aştıktan sonra Trabzonlu ile "Yukarı yerli" arasında yaptığı karşılaştırma da anlatım gücünün örneklerindendir:

"Harşit vadisine indikçe tabiat gibi köyler ve insanlar da değişiyor. Zigana'nın Trabzon yüzündeki yeşil, ağaçlı, sisli tabiat; şimdi adeta çorak, çıplak, kupkuru bir tabiata inkılâp etmiş gibi... Zigana'ya kadar taşlı, hardamalı, pencerele evler yerine artık her tarafı toprağa bürünmüş basık penceresiz evler görüyoruz.

Zigana'ya kadar şahit olduğumuz dişi erkek insanlar; ufak yapılı, derisi kemiklerine yapışmış kadar sıska, çevik, dik sayanlardan rızkını çıkaran keçi kabiliyetli insanlardı. Şimdi gördüklerimizse daha iri yapılı, saçlı sakallı, ağır kurumlu, yanık çehreli, soğukkanlı koyun bakışlı adamlar..." (14 Ağustos 1928, No: 1091-991, "Trabzon'dan Erzurum'a -2").

Rıfki Kulaç'ın *Yeni Yol*'da yazılarının sona ermesiyle gazete ve matbaadaki ortaklığının da sona erdiği anlaşıyor. Rıfki

Kulaç'ın yaşamında yeni bir sürece işaret eden bu durumun nasıl geliştiğini bilemiyoruz. Ancak Rıfkı Bey'in terekesindeki üç mektup, gazetenin mali zorluklarından söz etmektedir:

[Antetli Kağıt]

[Türk Anonim Şirketi

Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi

İstanbul

Merkez, Galata Mahmudiye Caddesi Numara 11/13

Telefon Beyoğlu 1761]

Yeni Yol Matbaası Müdürü Rıfkı Kulaç Bey'e,

Efendim,

20 Haziran 928 tarihli mektubunuzu aldık ve sipariş ettiğiniz kağıtları ve mürekkepleri Yeni Şirket Ambarı vasıtasıyla (3) balya ve (1) sandık olarak namınıza sevk ettik. Merbut fatura mucibince esmânı ma-mesarif cümle yüz kırk dokuz liradır. Maksudiye Hanım'ın Hacı İbrahimzade Rıza Bey vasıtasıyla gönderdiği yüz liralık havaleyi aldık ve hesabınızdan bi't-tenzil baki kırk dokuz lira kalmıştır. Gazete kağıtlarına gelince bugün fabrikadan faturayı aldık. Bir haftaya kadar konşimentoyu takdim edeceğiz. Onun için mağazadan göndermeye lüzum görülmemiştir. Ümit ederiz ki memnun kalacaksınız. Ve her daim siparişlerinize intizar ederiz. Direktör Bey hasseten selam eder, biz de cümle arz-ı ihtiram eyleriz efendim.

3 Temmuz 1928

Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi

İstanbul Şubesi
J. N. Abeny

Kimliklerini ve ilişkilerini bilemediğimiz Maksudiye Hanım'la Hacı İbrahimzade Rıza Bey'in⁵⁵⁹ mali ilişkisi dışında, Rıfka Bey'in 1928 sonbaharı itibarıyla "Gazetenin sahib-i imtiyazıyla tahaddüs eden vaziyet üzerine muamelatımızda husule gelen aksaklık bonoların tediyesini iyice müşkilata düşürmüştür" diye kağıt şirketine yazdığı üzere, gazete ortaklığında sorun vardır. Rıfka Bey bu şirkete karşı "itibar-ı ticarimi kurtarma" için arzu ettiği şekilde "gazete işini tanzim" etmek peşindedir ve bu durumda İstanbul'a giderek şirketi ziyaret etmeyi tasarlamaktadır. 3 Teşrin-i sâni [Kasım] 1928 tarihli bu mektup, *Yeni Yol* gazetesinde yayınlandığını bildiğimiz 14 Ağustos 1928 tarihli son yazıdan sonra olduğuna göre, arada çıkan ihtilafa karşılık mali ve hukuki anlaşmazlığı gidermek için Rıfka Bey'in gayretini sürdürmekte olduğunu düşünebiliriz. 1 Kasım 1928'de yeni alfabe kanununun kabulüyle Osmanlıca matbaalar sıkıntıya girmişti. Söz konusu uyuşmazlık ve mali zorluk, bu durumdan da kaynaklanmış veya sertleşmiş olabilir.

[Antetli Kağıt]
[Türk Anonim Şirketi]
Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi
İstanbul

559 Hacı İbrahimzade Ali Rıza, 1322/1904'te Trabzon Vilayet Salnamesi, 22. Ciltte (s. 360) "Ünye Nemçe vapur kumpanyası acentesi"dir. 1933'te Ünye Ticaret Odası'na kayıtlı birinci sınıf tüccardır (Ünye Ticaret ve Sanayi Odası (1993), 1923-1933 İktisadi Hareketleri, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Ş., İstanbul), Koleksiyon Fını'nın müzayede kataloğunda "İstanbul, Hacı İbrahimzade Ali Rıza'nın Trieste'de Vahram Agopyan'a İhraç Ettiği Kabuklu Fındık Beyannamesi" yer almıştır.

Merkez, Galata Mahmudiye Caddesi Numara 11/13
Telefon Beyoğlu 1761]

Trabzon Yeni Yol Matbaası Müdürü Rıfkı Kulaç Bey'e

Efendim,

Gönderdiğiniz telgrafi aldım, sipariş ettiğiniz kağıtları bugün Yeni Şirket ambarı vasıtasıyla ve piyasadan mübâyaa ederek namınıza sevk ettik. Merbut fatura mucibince yirmi yedi top kağıdın esmânı olan altmış yedi buçuk lirayı ve yekunlarda vürudıyla intizar olunan eşyalar geldiği gibi konşimentolarıyla beraber sevk edeceğimizi arz ederiz. Hanımefendi ve mahdumu efendiye selam eder tarafımızdan da arz-ı hürmət olsun efendim.

29 Temmuz 1928

Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi

Türk Anonim Şirketi

İstanbul Şubesi

[İmza:] J. Abeny

Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi

Müdürlüğü'ne

3 Teşrin-i sâni 928

Otuz dokuz balya perdahtsız gazete kağıdının son bonosu olan iki yüz kırk üç lira kırk kuruşu bugün İş Bankası'na tevdi' ettim. Gazetenin sahib-i imtiyazıyla tahaddüs eden vaziyet üzerine muamelatımızda husule gelen aksaklık bo-

noların tediyesini iyice
müşkilata düşürmüştür.

Şahsen bu müşkilatı in-
tihâm ederek müessesenize
karşı itibar-ı ticarimi kur-
tardım. Şayet arzu ettiğim
şekilde gazete işini tanzim
edebilirsem, Teşrin-i sâni
sonlarında İstanbul'a ge-
lerek ziyaretinizde bulun-
makla beraber mübayaatta
bulunacağım. Şimdilik hür-
metler efendim.

Yeni Yol Matbaası Sahibi
Rıfku Kulaç

Yeni Yol Matbaası Sahibi Rıfku Kulaç, 3 Teşrin-i
sâni 928.

Rıfku Kulaç'ın terekkesinden çıkan bir noter belgesi ise, *Yeni Yol* gazetesindeki hissesinin nasıl Bekir Sukuti'ye geçtiğini açıklıyor. 21 Teşrinievvel 1330 tarihli belgeye göre Rıfku Kulaç, Kulaksızade İbrahim Lütfi Bey'le (Bekir Sukuti Bey'in akrabası) birlikte, Molla Mustafazade Tevfik Efendi'ye kefaleti müteselsile ile bin beş yüz lira borçludurlar ve Rıfku Bey bu borçtan kendisine ait beş yüz lirasını, Yeni Yol Matbaası'ndaki "nısf hissesini" Bekir Sukuti Bey'e satarak, bu borcu ve (müteselsil olduğu için) kalan bin lirayı Bekir Sukuti Bey tamamen yüklenmiştir: "işbu senetteki imzasına mukabil Tevfik Efendi'ye hiçbir borcu kalmamıştır. Şayet dayın Tevfik Efendi bu bin beş yüz lirayı Kulaçzade Rıfku Bey'den tahsil ederse işbu bin beş yüz lirayı faiz ve ilam harçları ve vekil ücretleriyle birlikte mumailayh Rıfku Bey'e tediye edeceğimi

taahhut ederim. Trabzon'da Kasım gazetesi⁵⁶⁰ sahibi Kulaksızza-
de Bekir Sukuti.”

21 Teşrinievvel 130, Noter'de *Yeni Yol*'un devrine dair...

Bu belgeye göre Rıfki Kulaç'ın *Yeni Yol* macerası 1930 Teşrinievvel'inde bitmiştir. Mart 1925'te *Ticaret Vekâleti Mecmuası*'nda yayınlanan “Trabzon Vilayeti'ne Ait Malumatı İktisadiye ve İhsaiye, Trabzon Mıntıkası Ticaret Müdiriyeti'nin Ticaret Raporu”na göre Trabzon Ticaret Odası'na kayıtlı ‘kantariye muhtelif av derisi vesaire’ ile iştigal eden ikinci sınıf tüccar Tüccardan Molla Mustafa Fazade Tevfik Efendi'den⁵⁶¹

ne amaçla borç almıştır ve bu borcunu ancak ortaklık payını Bekir Sukuti'ye devrederek ödeyebilmiştir bilmiyoruz. Bilebildiğimiz, gazetenin Bekir Sukuti tarafından yayınlanmasına devam edildiği⁵⁶² ve Rıfki Kulaç'la Bekir Sukuti'nin arkadaşlıklarının bu alışveriş nedeniyle bozulmamış olduğu. Fakat *Yeni Yol* koleksiyonunda Rıfki Bey'in yazıları neden 14 Ağustos 1928'de son bulmuş görünüyor? Rıfki Bey'in Kasım 1928'den itibaren mali sıkıntıya girmiş olduğu belgelerden anlaşılıyor, yeni alfabeye geçilmiş olduğundan, matbaa ve gazete mali sıkıntıya düşmüş olabilir. Bekir Sukuti, mali kaynakları daha elveriş-

560 Bu ibareyi anlayamadık. Noter belgesinin altında Bekir Sukuti'nin kimlik tespiti yapılırken “Yeni Yol gazetesi sahibi” deniyor.

561 Küçüküçürlü (2008), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon...”, s. 164.

562 Gazete ve matbaayı 1957'de Bekir Sukuti'nin akrabası Muzaffer Korlu almış ve 1965-66 yılına kadar yürütmüştür. Ancak 1959-60 yıllarında gazetenin sahibinin Rüştü Yanlioğlu olduğu da görülmektedir (Hüseyin Albayrak (2010), *Trabzon Basını*, Cilt: 2, s. 35).

li olduğundan herhalde işi devr alıp sürdürebildi. Rıfki Bey'in ise tespit edilebilen son yazısı ile ilişkisinin kesildiği anlaşılan noter belgesi arasında geçen iki yıllık sürede yazarlığa da gerçekten son verip vermediği bilinemez kalıyor. Elimizdeki *Yeni Yol* koleksiyonu yalnızca Osmanlıcılardan oluşuyor ve o dahi eksik. Belki ailede yalnızca Osmanlıca gazete sayıları saklanıp, yeni alfabeye olan sayıları saklama gereği duyulmamıştı.

Yeni Yol sayıları 1928'den 1934'e kadar hiçbir kütüphanede bulunmuyor. Yeni Yol'un 7 Ocak 1932 1648. sayısından 28 Mart 1932 1665. sayısına kadar tek yaprak yayınlandığı biliniyor.⁵⁶³ Rıfki Kulaç'ın yazılarının bu aralıkta da devam etmiş olması ihtimali küçük. Serbest Fırka adaylığından aldığı tepkiyle yazılarının kesildiği düşünülse de bu olay 1930'da olduğundan, gene de 1928-1930 arası açıklanmamış kalıyor. Fakat esas olan, Rıfki Bey'in bu tarihten sonra yaşamında yeni bir evreye girmiş olmasıdır.

Türk Ocağı'nda

Rıfki Kulaç'ın 1928 yılındaki konumu, onun Türk Ocağı'na katılmasını da getirmiştir. Türk Ocağı Meşrutiyet döneminde kurulmuş, Trabzon'da da şubesi açılmış, savaştan sonra tekrar canlanmış ve Trabzon'da da tekrar şubesi açılmıştı. 29 Kasım 1919'da başkan ve yönetim kurulu üyeleri şunlardı: Subaşızade Münir Pertev Bey, *İstikbal* gazetesi sahibi Faik Ahmet (Barutçu), Mekteb-i Sultani Edebiyat ve Felsefe Muallimi Murat Uraz, Vilayet Mektubu Mümeyyizi Zeynelabidin, Darülmualimîn müdürü Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Mülkiye baytarlarından Tahsin Bey, dava vekili Salih Zeki Bey. Aralık 1924'te Mustafa Reşit Tarakçıoğlu **önderliğinde tekrar** açılan şube,

563 Hüseyin Albayrak (2010), *Trabzon Basını*, Cilt: 2, s. 26.

merkez heyeti tarafından 1925 Ocak ayında onaylanmıştır.

1924-1926 yıllarında başkan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'dur. 1926'da adliye müfettişi Hafız Galip Bey başkanlığa seçilmiştir. 1927'de başkan Hamamizade İhsan Bey'dir.⁵⁶⁴ Z. Arslan'a göre, İhsan Bey'in İstanbul'a yerleşmesinden sonra ziraat mütehassısı Kazım Bey başkanlığa getirilmiştir. 1930-31 yıllarında başkan Doktor Edip Resuloğlu olmalıdır.⁵⁶⁵ 1931 yılında Ocak kapatılarak mal varlığı Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmiştir. Ocak Mustafa Kemal'in isteğiyle kapatılmış olduğundan, bugüne ancak merkezin yayın organı *Türk Yurdu* ve diğer yayınları ile Trabzon'da *Yeni Yol* gazetesinden ve anı kitaplarından elde edilebilen bilgiler kalmıştır.

Trabzon Türk Ocağı da, genel merkez gibi, Kemalist Cumhuriyet'in modern yaşamına uyum sağlanmasına yol gösterici bir rol üstlenmiştir. Özellikle tüccarlar için açılan ticaret kursları⁵⁶⁶, yabancı dil ve yeni alfabe kursları, köylüye yönelik sağlık ve toplumsal yardım etkinlikleri ile spor ve sanatta futbol ve tiyatro dallarındaki etkinlikler üstünde yoğunlaşmıştır. Ayrıca dans dersleri dikkati çekmektedir.⁵⁶⁷

564 Rıfki Kulaç İhsan Bey'i överken, Ocaktaki yetersizliği de dile getirmiş olur: "Çok muhterem Hamamizade İhsan Bey'in başında bulunduğu yeni heyetimiz, eğer bu zeminde birkaç adım atabilirse eminiz ki selefleri gibi ne azaların devamsızlığından yaka silkeçeklerdir, ne de heyet arkadaşlarının iştaki gevşekliğinden..." (*Yeni Yol*, 11 Mart 1927, No: 672-572, "Trabzon Türk Ocağı").

565 Bkz. Zehra Aslan (2008), *Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Rıfki Kulaç'ın Ocakla ilgili bir yazısından İhsan Bey'den sonra İbrahim Paşa'nın başkanlığa seçildiğini öğreniyoruz: "(...) Yeni reis İbrahim Paşa, şüphe yok ki Ocak'ın bugünkü vazifelerini çok iyi kavramış olgun bir şahsiyettir" (*Yeni Yıl*, 31 Mayıs 1927, No: 737-637, "Yine Türk Ocağı'mız İçin").

566 Hamamizade İhsan, Trabzon'da 18 Nisan 1924'te açılan Ticaret Mektebi'nin müdürüydü. Okul, 1927-28 öğrenim döneminde Ticaret Vekaleti'nden Maarif Vekaleti'ne bağlandı. 1928'de İhsan Bey ve birçok öğretmen istifa ederek okuldan ayrılmıştı. Bkz. Mesut Çapa (2012), "Trabzon Ticaret Mektebi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, Bahar, s. 133-142.

567 Z. Aslan (2008), s. 33; *Yeni Yol* gazetesi, spor kulüplerini de dans dersleri vermeye davet ederek medeni hayatın gereği olarak gördüğü kursları desteklemiştir; 28 Kasım 1925, No: 262-362.

Rıfki Kulaç'ın temel olarak bu modernleşmeye taraf olması yanında, *Yeni Yol* gazetesi de Rıfki Bey gelip de başyazar olmadan önce de Trabzon'da Kemalist devrimin önemli bir destekçisi olmuştur. 1926'da Adliye müfettişi Hafız Galip Bey başkanlığa seçildiğinde gazetenin yazarlarından Cevdet (Alap) Bey de katip azalığa seçilmiştir.⁵⁶⁸

Rıfki Bey için *Yeni Yol* gazetesi çevresi yanında Sürmene'de de toplumsal örgütlenmenin Türk Ocağı çevresinde dönmesi etkili olmuş olmalıdır. 14 Mayıs 1925 günü Sürmene'den davet alan Trabzon Türk Ocağı yönetimi Mustafa Reşit Bey başkanlığında kasabaya gelerek ocağın Sürmene şubesini açmıştır.⁵⁶⁹ 1928 yılında Sürmene Türk Ocağı şubesi yönetimi şu kişilerden oluşmaktadır:

Dursun Çakıroğlu: Sürmene Türk Ocağı Reisi
Kulaçoğlu Muallim Hasan: Kâtip
Hacı Beyoğlu Ali: Murahhas
Kıroğlu Ali: Muhasip
Emir Ahmedoğlu Dursun: Veznedar
Öksüzöğlu Kazım: Aza
Kıbrıslıoğlu Feyzi Bey: Aza⁵⁷⁰

Trabzon Türk Ocağı'nın *Türk Yurdu* dergisinde yayınlanan rapora göre Haziran 1925'ten Kanun-i sani 1926'ya kadar yedi aylık faaliyetini şöyle özetleyebiliriz: Sağlık (bedava muayene ve tedavi), hars (muallimlere konferans, Rumca konuşulmaması için tedbirler, Rumca yer adlarının değiştirilmesi), ilim (merkezden gönderilen Türkçe ve Fransızca kitaplar, *Meslek*,

568 Z. Arslan (2008), s. 23.

569 Z. Arslan (2008), s. 18-19. Ayrıca bkz. M. R. Tarakçıoğlu (2008), s. 196-203; *Yeni Yol*, 16 Ağustos 1925, No: 201-301; *Yeni Yol*, 20 Ağustos 1925, No: 205-305.

570 Z. Arslan (2008), s. 20.

Servet-i Fünun, *Türk Yurdu* ve *İçtiha*d'ın mütalaası, konferanslar), inkılap (köylerde demokrasi ve cumhuriyet konuşmaları, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları), müteferrik işler (Finlandiyalı Türkolog Marti Räsänen⁵⁷¹ ile Genelkurmay başkanı ve heyetinin misafir edilmesi).

İkinci Kanun ayı içinde yapılan işler: sağlık, konferans ve Gazi Paşa Heykeli için vilayetle yapılan görüşmeler. Ocak üyelerinden Hulusi Bey'in refikası Süreyya Hanım'ın içtimaiyatta kadının mevkii konferansı (yirmisi kadın olmak üzere yüz elli dinleyici) ("Bu konferansla Trabzon'da içtimai inkılabın en kuvvetli adımı atılmış olduğundan konferansı ihtiva eden *Yeni Yol* gazetelerinden birini de takdim ediyor ve muvafık görülürse *Türk Yurdu* mecmuasında aynen dercini rica ediyoruz.")⁵⁷²

Türk Yurdu dergisinde yayınlanan Eylül 1926 raporu ise özetle şöyledir: Ocağın irşat heyeti Doktor Mehmet İbrahim ve Edip beyler köyleri gezmişler, "Yomra, Arsen, Karlık gibi evvelce şekavetle maruf olup bugün mutlak bir asayiş ve mesai içinde yaşayan köylerin halkı ile fazla temas etmek ihtiyacı hissetmiştir. (...) Of kazasına ve Tonya nahiyesine gitmek için lazım gelen program çizilmiştir. Çok temiz ve çok zeki Türklere başka bir şey olmayan Oflularda iki milletin (Arap ve Rumların) çok derin hars intibaları yaşamaktadır. (...) köylerinden kamilen Rumca konuşuluyor. Arap harsı din yoluyla halkın ruhuna girmiş. (...) İşte Of milli noktadan bu facia içindedir. Trabzon'da şimdiye kadar teşekkül etmiş hiçbir cemiyet Of'un derdini dinlememiş, Yunan'ın pis harsını o temiz yurt parçasından süpürüp atmaya teşebbüs etmemiştir. (...)” Rapor sonunda “Trabzon Türk Ocağı'nın Köy Camilerinde

571 *Chansons Populaires Turques du nord-est de l'Anatolie* derlemesi 1931'de Helsinki'de yayınlanmış, 1995'te diğer iki kitabı ile birlikte Pera Yayınevi tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır.

572 *Türk Yurdu*, Cilt 3, Numara 16, Şubat 1926 s. 461-465.

Okunan ve Halk Üzerinde Çok İyi Tesirler Bırakan Türkçe Hutbesi'nin metni verilmiştir.⁵⁷³

Trabzon Türk Ocağı'nın Trabzon'da konuşulan Romeika dili ile mücadeleyi kendisine iş edindiği ve bu uğurda bilim dışı ifadelerden başka, çirkin bir dil kullanmaktan da geri durmadığı görülüyor. Rıfki Bey 1927 yılındaki başmakalelerinde Trabzon şubesinin çalışmalarını yetersiz ve sönük bulduğu gibi genel olarak Türk Ocakları'nın milliyetçilik anlayışını da yetersiz ve eskimiş bulmaktadır.⁵⁷⁴ Bu yazılarda Rıfki Bey'in Türkleştirme siyaseti aleyhinde bulunması söz konusu değildir, öte yandan kafasındaki 'daha iyi' çalışan Ocak modeli ve 'yeni' milliyetçilik anlayışının ne olduğunu da açıklamış değildir. Gene de görüşünün, Ocaklarda egemen olan 'harsi' milliyetçilikten çok ekonomik ve toplumsal örgütlenme ile ilgili olduğu ve milliyetçiliği salt bir 'ırk' hareketi değil, toplumsal gelişmenin yeni bir evresine yönelmek olarak gördüğü bütün olarak yazılarının yorumundan anlaşılmaktadır. Rıfki Kulaç 1928 yılında Trabzon'da başyazarlığı ve toplumsal ilişkilerinin bir sonucu olarak Türk Ocakları'nın Ankara'daki Beşinci Kurultay'ına delege olarak gönderilmiştir.

1928 yılında 23 Nisan-1 Mayıs tarihlerinde toplanan Beşinci Kurultay'a Trabzon Türk Ocağı Murahhası olarak Şevket Bey, Doktor Aziz, Sürmene Türk Ocağı'nı temsilen Rıfki Kulaç Bey, Akçaabat Ocağı'nı temsilen Necati Bey ve Of Ocağı'nı temsilen Arif Bey katılmışlardır.⁵⁷⁵ Rıfki Bey'in Trabzon merkezi değil de Sürmene'yi temsil etmesi ilginçtir. Bu durumu, Rıfki Bey'in aslen Ocak üyesi olmayıp Trabzon şubesinden

573 *Türk Yurdu*, Cilt 4, Numara 21, Eylül 1926 s. 284-287.

574 Rıfki Kulaç'ın Ocakla ilgili *Yeni Yol* makaleleri yukarıda değerlendirilmiştir.

575 Z. Arslan (2008), s. 22; H. Tuncer, Y. Halaçoğlu, R. Memişoğlu (1998), *Türk Ocakları Tarihi Açıklamalı Kronoloji*, Cilt 1, Türk Yurdu Y., Ankara, s. 244.

Kurultaya gitmesi arzulanan üyenin önünü kesmemek için Sürmene temsilciliğine alındığı, Sürmene şubesinin de bu karara Rıfki Bey'in özelliği (ve akrabalığı) üzerine itiraz etmediği düşünülebilir. Rıfki Bey'in yazılarında ve terekesinde Trabzon şube yönetiminde yer alışına ait bir bilgi bulunmamaktadır. Sonuçta Rıfki Bey, yalnızca 1928 kurultayına katılmıştır.⁵⁷⁶

1928 yılında Türk Ocakları'nın 141 şubesi vardır; Ankara'daki görkemli binasının inşaatı sürmektedir. 1928 yılındaki kurultayda Adliye vekili Mahmut Esat [Bozkurt] divan başkanlığına, Recep [Peker] ve Aziz Bey başkan yardımcılıklarına seçilmişlerdir. Türk Ocakları'nın örgütlenme ve mali yönüyle iktidardan destek görmekte olduğu açıktır. Kurultayda inşaatı sürmekte olan bina, kamu kurumlarına da iş yaparak gelir getiren matbaa, rozet ve kimlik yaptırılması, *Türk Yurdu* dergisinin niteliği ve şubelerle ilişkiler en önemli tartışma konularıdır. Bu tür 'teknik' konular yanında dile getirilen en önemli konu ise Türkleştirme siyasetinin geliştirilmesi, özellikle Türkçe dışındaki dillerin kullanımının ortadan kaldırılması konusudur.⁵⁷⁷

Rıfki Kulaç kurultayda beş yerde görünür. Rıfki Kulaç ve Avukat Rasim, Doktor Aziz Bey, encümen seçiminde oy sayımı için gönüllü olmuşlardır.⁵⁷⁸ Rıfki Kulaç iki defa önerge vermiştir. Birincisi okuryazarlık öğretilmesi için Ocakların Hars Encümeni'nin tedbir alması isteğidir:

Kurultay Riyaset-i Celilesine – Çokları elif bayı bile bilmeyen ve Ocaklarca bilgi suretile konferans ve gece okut-

576 1927 yılında toplanan kurultaya, Trabzon'dan Nebizade Hamdi Bey, Sürmene'den Ali Bey katılmışlardır (Arslan, s. 22; Tuncer, Halaçoğlu ve Memişoğlu, s. 116); bu yıl henüz Rıfki Kulaç'ın toplumsal kimliğinin onu böyle bir konuma getirmediği anlaşılıyor.

577 Bkz. Türk Ocakları Merkez Heyeti (1931), *1928 Senesi Kurultay Zabıtları – Beşinci Kurultay*, Ankara.

578 *Zabıtlar*, s. 22.

malarile öğretilmesine çalışılan Anadolu'daki (mektepte okuma çağını geçmiş) öz Türk evlatlarına daha çok ve işlek bir surette yücelmesi için Hars – Türkü ve Türklüğü koruma Encümeninin acele tedbirler alması ve münasip görülen şeylerin hemen yapılmak üzere Ocaklara tamim yapılmasını dilerim. Sürmene Rıfkı, Göynük Naci, Kırklareli Karahafız oğlu, Erbaa murahhası Fazlı oğlu Rasim Fazlı.⁵⁷⁹

İkinci önerge 'Büyük Gazi'ye yöneliktir:

Kurultay Riyaset-i Celilesine – Türkü ve öz vatani her mihnetten kurtaran, cihanda emsalsiz, Büyük Gazimize ve çok sevgili arkadaşlarına karşı gönüllerimizde dolu minnet duygularının (bu beşinci buluşmayı vesile tutarak) bir kere daha hepimiz tarafından izharı bundan bir gün evvelki içtimada arzu edilmiş ve kararlaştırılmıştır. Yalnız kendisinin ve gönderildiği ocağın değil memleketteki bütün ana, baba ve kardeşlerinin de aynı his ve emellerini taşıyan murahhas kardeşlerimizin bir an evvel arzularına kavuşması için Riyasetin hemen delaletini istirham ediyoruz. Salihli Hamit, Çeşme Mehmet, Göynük Naci, Sürmene Rıfkı Kulaç, Kırklareli Hafızoğlu Mehmet, Erbaa Fazlı oğlu Rasim, Eşme Kamil Turgut, Manisa Hulusi Can.⁵⁸⁰

Üçüncü önerge kurultay toplanma zamanı ve taşralılıkla ilgilidir:

Kurultay Riyaset-i Muhteremesine – İlk içtimada öğleden sonra Meclis içtimai olduğundan hergün yalnız öğleden evvel içtima edilmesi kararlaştırılmıştı. Taşradan gelen murahhasların vaziyet-i hususiyeleri ve maliyeleri nazar-ı dik-

579 *Zabıtlar*, s. 78.

580 *Zabıtlar*, s. 90-91.

kate alınarak yarın öğleden evvel ve sonra toplanılmasını rica ediyoruz. Tarsus Aziz, Sarıkamış Cemil, Manisa Hulusi Can, Boğazlıyan Ahmet, Göynük Naci, Çeşme Mehmet, Sürmene Rıfki, Kırklareli Karahafizoğlu Mehmet, Lüleburgaz Enver Sadık, Söğüt Yaşar Emin.⁵⁸¹

İlk önergeye Teklifleri Tetkik Encümeni tarafından verile cevapta Encümenimiz hasseten şark ve cenup vilayetlerine kuvvetli konferansçıların gönderilmesini tasvip ve bu hususta merkez heyetinin vazifedar edilmesini teklif ederiz” denilerek⁵⁸² iyi niyetler gösterilmiştir. İkinci önerge başkanlık uygun zamanda hareket eder denilerek dikkate alınmamıştır. Üçüncü önerge oya konularak kabul edilmiştir. Rıfki Bey’in ve çoğunluğun Ankara’da siyasiler ve bürokratlarla buluşmak gibi aşırı bir zaman gereksinim içinde olmadıkları, bir an önce – mali nedenlerle de – ayrılmayı düşündükleri anlaşılıyor. Rıfki Bey’in belirli üyelerle (Aziz, Naci, Rasim, Mehmet) daha yakın ilişki içinde olduğu fakat örneğin bir Karadenizliler grubu peşinde olunmadığı da görülüyor. Kurultayda katılımın düşüklüğünden, toplanma nisabının ancak tutturulabilmesinden şikayet edilmektedir. Nisap 292 iken, divan başkanı 140 oyun 137’sini alarak seçilmiştir.⁵⁸³

En önemlisi Rıfki Kulaç’ın 27 Nisan 1928 günü yaptığı konuşmadır. Konuşma, reisin “Ercüment Ekrem ve Rıfki Kulaç beylerin milli iktisat hakkındaki takriri okundu” açıklamasından ve bu karar üstüne Necip Asım, Hakkı Tarık ve Ercüment Ekrem’in konuşmalarından sonra yapılmıştır. Ne yazık ki karar metni zabıtlara geçmemiştir. Necip Asım, karar üstüne kısa konuşmasında “milli iktisat”tan ne anladığını şöyle ortaya

581 *Zabıtlar*, s. 181.

582 *Zabıtlar*, s. 236.

583 Füsün Üstel (1997), *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Y., İstanbul, s. 285-320.

koymuştur: Meşrutiyet'te Avusturya boykotu yapmıştık. Şimdi de iktisadımıza Rum ve Ermeniler hakimdir; hükümet bunların tekellerine karşı tedbir almalıdır. En kötüsü 'Dönme'lerdir; ben dindara ve dinsize hürmet ederim, "bunlar namussuzdur (...) Ya Türk olmalı veyahut da bu diyardan gitmeli."⁵⁸⁴

Necip Asım'ın alkışlanmasından sonra Hakkı Tarık Bey, takririn encümünde değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Ercüment Ekrem de, nümayiş ve boykotla gürültülü hükümet müdahalesinin kastedilmediğini, ancak Ocaklıların gayritürkten alışveriş etmemesini istediğini, böyle bir bilincin geliştirilmesi gerektiğini söyler.⁵⁸⁵ Bundan sonra Rıfki Bey, kurultayda ilk ve son defa söz alacaktır:

"Arkadaşlar, Ercüment Ekrem Bey'in sözlerini tamamlamak için birkaç söz de ben söylemek istiyorum. Kurultayın, zannedersen altıncı içtimainı yapıyoruz. Bugüne kadar hiçbir arkadaş çıkıp da memleket iktisadiyatına temas eden fikir ve kanatlarını izah etmedi. Halbuki arkadaşlar, zannediyorum ki, Türk ocaklarının memleket iktisadiyatında belli başlı vazifeleri vardır. Bu sahada yapacağımız birçok işlerimiz vardır. Görüyoruz ki biz memleket iktisadiyatına hakim olmak için büyük bir emelimiz var. Fakat şunu itiraf etmeliyiz ki biz hâlâ kendi topraklarımızda bu emeli-mize lüzumu kadar muvaffak olmuş değiliz. Şu halde Türk Ocakları Türklerin iktisaden bu memlekete hakim olmasını temin edebilmek için bazı esaslı tedbirler almak ihtiyacındadır. Bizim milliyetçiliğimiz artık romantik devrini geçmiştir. Biz, bundan sonra iktisadiyatımızı daha realist bir sahada, memleket ihtiyaçlarına daha yakın bir sahada yürütmek ihtiyacındayız. Bu itibarla çok isteriz ki hakiki bir hakimiyet

584 *Zabıtlar*, s. 243-44.

585 *Zabıtlar*, s. 244-45.

olan iktisadi hakimiyeti şu topraklarda bilfil elde edebilmek için, bizim bu sahada çok faydalı emeklerimiz, mesaimiz geçmelidir. Bu nokta-i nazardan bu takriri verdik.⁵⁸⁶

Rıfki Kulaç'ın 'romantik' ve 'realist' milliyetçilik adlandırması kurultayda nasıl yankılandı bilmiyoruz ama bu konuya tekrar dönülmüyor. Önergede kimlerin adı vardı bilmiyoruz fakat reis, "Ercüment Ekrem ve Rıfki Kulaç beylerin" takriri diye nitelendirdiğine göre en azından ilk iki ad bu kişilerin olmalıdır. Söz alan Necip Asım'ı da düşündüğümüzde, Rıfki Bey'in, Türk Ocakları'nın ve İstanbul'un etkin kişilikleriyle nasıl bir araya gelip "milli iktisat" önergesini verebilmiştir, bilmiyoruz. Bunu Rıfki Bey'in bir başarısı olarak görmek gerekir. Çünkü bütün kurultay boyunca 'iktisat' konusunda konuşan olmadığı gibi (Hakkı Tarık da önce encümene gitmesini istemiştir), takriri açıklamak üzere söz alan iki kişinin Rıfki Kulaç'ın maksadına yönelik konuş(a)madığını, bunun için Rıfki Bey'in söz almak ihtiyacı duyduğunu görüyoruz. Fakat, Rıfki Bey'in iktisatla ilgili görüşleri ve iktisatla milliyetçilik arasında kurduğu bağlantı, kurultay delegelerinin ve bütün olarak Türk Ocakları kurumunun yaklaşım ve içeriğini etkileyecek nitelikte olduğu için, takrirden nasıl ifade edilebildiğini bilmemekle birlikte, anlaşıldığını ve anlaşılma ortamının bulunduğunu da sanmıyoruz. Rıfki Bey, görüşlerini anlatabilmek amacıyla bir takriri, en etkili kişilerden en az birinin adıyla genel kurula sunmuş, ama ortamı ancak bu kadar zorlayabilmiştir.

Türk Ocakları'nın, Türkleştirme programının, Türkçe dışı dilleri ve Türk dışı etnik kimlikleri baskı altına almayı hedefleyen ve yok sayan bir anlayışla hareket ettiğini biliyoruz (bu amaca ulaşmak için kullanılacak yöntemler ve Ocakları faşist

586 *Zabıtlar*, s. 245-46.

silahlı güce dönüştürme tasarıları yönünde aralarındaki görüş ayrılıklarının ciddiyetine karşın). Hatta Ocak merkezinde bir Rumun istihdam edildiğini öğrenen delegeler, "behemehal bu palıkaryanın yerine asil Türk gençlerinden birinin intihabile o menfur insanın Ocakla alakasının" kesilmesini istemişlerdir.⁵⁸⁷ Millilik ve milliyetçiliğin bu yorumuna Rıfkı Kulaç 'romantik devir' anlayışı adını vermektedir fakat ötesine (realist milliyetçilik devrine) ilişkin yorumları da, bu ortam nedeniyle gündeme gelememektedir.

1926 yılında toplanan Üçüncü Kurultay'da da Varto delegesi Haşım Naşid Bey, Türkiye'nin ekonomisi gelişmedikçe dil, edebiyat, hukuk gibi alanlarda gelişemeyeceğini söylediğinde söz alan Mersin delegesi Nazım Bey, azınlıkların ülke ekonomisini ele geçirdiklerini anlatarak bu konuda tedbirler alınmasını istemiştir.⁵⁸⁸ Yani Haşım Naşid Bey'in başına da Rıfkı Bey'in başına gelenler gelmiştir.

Kurultayla ilgili basında yer alan haberlerde de (görebildiğimiz kadarıyla) üstünde durulan konu 'Zeybek rakısı'nın düzenlenmesidir: "Türk Ocağı milli rakslar hakkında tetkikata başlamıştı. Bu hususta İstanbul ocağının tavsiyesiyle Anadolu'daki muhtelif ocaklarda milli rakslar hakkında tetkikata başlamışlardır. Rakslar hakkında şimdiye kadar Türk Ocağı'na pek çok zevat müracaatla fikirlerini söylemiştir. Toplanan bu malumat kitap halinde rakslarıyla beraber (...)"⁵⁸⁹

Esasen 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında Ocak-Parti arasında ayrılık gayrılık olmadığı, Türk Ocakları'nın Parti'nin kültür şubesi, irşat şubesi olarak tanındığı belir-

587 *Zabıtlar*, s. 190-93.

588 Tuncer, Halaçoğlu, Memişoğlu, s. 188.

589 *Akşam*, 29 Nisan 1928.

tilmiş, Ocakların Beşinci Kurultayı'nda Ocak nizamnamesinin 2. maddesi “iştilgal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır” biçimine getirilerek “bütün Türkler” ibaresi kaldırılmış, 3. maddesi “Türk Ocakları devlet siyasetinde CHF ile beraberdir” biçiminde değiştirilmiştir.⁵⁹⁰ 1930 yılında “Türk Ocakları Halk fırkasının hars müesseseleridir. Türk Ocakları'na ancak Cumhuriyet Halk Fırkası azalarile hiçbir siyasi fırkaya dahil bulunmayan Türkler girecektir. Bu kararın neticesi olarak başka siyasi fırkalara mukayyet bulunan azaların ocaktan istifa mecburiyetinde kalacakları tabiidir” biçiminde karar alınmıştır.⁵⁹¹ Ocaklara ilişkin bu kararların, Serbest Fırka deneyiyle ilgisi bulunduğu anlaşılmaktadır ve bundan sonra da Ocakların kapatıldığı bilinmektedir.

Serbest Fırka'dan *Akın*'a

Mehmet Bilgin, Rıfki Kulaç'ın Şevket Süreyya Aydemir'den mektup aldığını ve bu mektupta Şevket Süreyya'nın “Trabzon'a kapanıp kalmamasını” yazdığını bildirir, “Ankara'ya gelecek hükümet çevreleri ile temasa geçmesini, sahip olduğu bilgi ve kültür düzeyi ile çok şeylere layık olduğunu yazmaktaydı. Zira Rıfki Kulaç Fransızca, İngilizce, Rusça, Latince, Arapça ve Farsçayı bilmekteydi.”⁵⁹² Fransızca ve Rusça bildiği açıktır; iyi bir Osmanlıcayla Arapça ve Farsça bilgisine yakın durduğu, dil merakıyla Latince köklere de ilgi duymuş olduğu düşünülebilir, ancak bu dilleri bildiği söylenemez. Ama Ankara'ya çağrılmasına yol açan dil bilmesinden çok, milliyet ve iktisat yorumunun herhalde Şevket Süreyya'ya yabancı olmamasından ve onun da kısa zaman içinde Ankara'da iktisat politikasını etkilemek üzere *Kadro* çevresinde örgütlenmek arayışı içinde olmasından kaynaklanmalıdır.

590 Tuncer, Halaçoğlu, Memişoğlu, s. 221, 249.

591 *Akşam*, 24 Eylül 1930.

592 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 32.

Halit Rıfki'nın (Edirne'den, Batum'dan, Tiflis'ten değilse) Moskova'dan tanışmış olması gereken Şevket Süreyya, 1925'te TKP'nin üçüncü kongresinde yedi kişilik Merkez Komite'nin üyesi oldu. "1925 Tevkifatı" sonucu Şevket Süreyya da Ankara İstiklal Mahkemesi'nde devrin birçok ünlü komünistiyle beraber yargılanarak 10 yıl hapse mahkum oldu. 29 Ekim 1927'de ilan edilen genel afftan yararlanarak hapisten çıkmış, "1927 Tevkifatı" sırasında yeniden tutuklanmışsa da yargılanıp beraat etmişti. Şevket Süreyya'nın bundan sonra komünizm çizgisinden ve TKP'den ayrıldığını biliyoruz. Vedat Nedim Tör'le birlikte partiden ayrılmış ve partiyi polise ihbar etmekle suçlanmıştı.

Şevket Süreyya 1928'de Ankara'da bürokrat olarak çalışmaya başladı. 1932'de Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve TKP'den ayrılan arkadaşlarıyla birlikte *Kadro* dergisini çıkartarak, Türkiye'ye özgü toplumsal ve iktisadi koşullar gereği derinleştirilmesi gereken Kemalist devrimin kadrolarının bu düşünce doğrultusunda yaratılması gereğini savunmaya başladılar.

Dergi kapatıldıktan sonra Şevket Süreyya'nın ve diğer arkadaşlarının bürokrasi içindeki itibarı devam etti. 1936'da Ankara Belediyesi İktisat Müdürü oldu ve iki yıl sonra da İktisat Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1929 Dünya İktisadi Buhranı'nın etkisi altına almış olduğu Türkiye'de Devletçilik siyasetinin benimsendiği bu dönemde iktisadi konularda uzmanlığına danışılan biri oldu.⁵⁹³

Şevket Süreyya Aydemir'in 1929 yılında, Trabzon'da bir gazetenin başyazarı olmasının ardından Rıfki Kulaç'ın boşta kaldığı, kendisinin ise hükümet çevresine girebildiği bir dönemde, arkadaşını Ankara'ya çağırması akla yakındır.

593 Şevket Süreyya'nın bundan sonraki yaşamı, aşağıda *Kadro* dergisi bağlamında biraz daha geniş ele alınacak.

Rıfki Bey'in bu çağrıya olumlu yaklaştığına ilişkin bir bilgimiz yoktur.

Aynı yıl Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Emin Yalman tarafından da İstanbul'a çağırılmıştır. Çağrı, İstanbul'da matbaa kurarak yayın yapmak amacını içermektedir. Rıfki Bey'in belki İstanbul'dan tanıdığı bu ikilinin 1929 yılında durumları şöyledir:

Tanin başyazarı ve sahibi, İttihatçı siyasetçilerin ilk halkasında yer alan Hüseyin Cahit, Mütareke'de *Tanin* gazetesini yeniden çıkarmaya başlamıştı. Şeyh Sait İsyanı'nın sorumlusu olarak İstanbul basını gösterilmiş, Tahrir-i Sükun Kanunu çıkartılmış ve iki İstiklal Mahkemesi kurularak 6 Mart 1925 günü birçok gazete kapatılmıştı. Aynı gün Hüseyin Cahit, bundan böyle siyasal yazılar yerine hatıra, ilmi makale ve hikayeler yazacağını duyurdu. Ancak 12 Nisan'da Terakkiperver Fırka'nın İstanbul Merkez Şubesi aranınca, bu olayı gazetesinde "Dün Gece Terakkiperver Fırka basıldı" biçiminde duyurdu ve *Tanin* de 16 Nisan'da süresiz kapatıldı. Hüseyin Cahit, 20 Nisan'da Cebeci Hapishanesi'ne konuldu, 7 Mayıs 1925'te davası sonuçlandı ve Çorum'da ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldı.

Hüseyin Cahit, Çorum'dayken İzmir'deki Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişiminden de diğer İttihatçılar gibi sorumlu görüldü, yargılandı ise de beraat etti. 1926'da sürgün cezası kaldırılınca İstanbul'a döndü. Çevirdiği kitapları yayınlamakla geçinmeye çalıştı. 26 Temmuz 1929 günü verilen pasaportla yurt dışına çıktı, 1930 yılında Sanayi ve Maadin Bankası İdare Meclisi Başkanlığı'na atandı. İşte yeniden ikbale kavuşmaya başladığı bu dönemde, bir gazete yayınlamak ve yeni harflerle bir matbaa kurmak düşüncesine varınca, bu işleri yapmış ve yeni işsiz kalmış olan Rıfki Kulaç'ı da kadroya katmayı düşün-

müş olmalıdır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1929 sonrası yaşamında şu çalkan-
tılar görüyoruz: 1933'te Birinci Türk Dili Kurultay'ında dev-
letin dile müdahalesine – dil devrimine – karşı çıktı ve itibarını
yitirerek bankadaki görevinden de alındı.

1933'te *Akşam* gazetesinde yazmaya ve *Fikir Hareketleri*
(1933-1940, 364 sayı) dergisini yayınlamaya başladı. 1935-1946
yılları arasında *Yedigün* dergisinde sohbet, deneme, gezi yazıları
yayınlandı.⁵⁹⁴ Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü'nün
siyasete çağırdığı kişilerden biri oldu ve V. Dönem (Ara Se-
çim), VI. Dönem Çankırı, VII., VIII. Dönem İstanbul ve IX.
Dönem Kars milletvekilliği yaptı. 4 Aralık 1945'teki *Tan* ga-
zete ve matbaası baskınıni teşvik edenlerin başında geliyordu.
Hüseyin Cahit CHP'nin muhalefet yıllarında partinin yayın or-
ganı *Ulus*'un başyazarlığını yaptı. DP'ye muhalefeti nedeniyle
4 ay hapse mahkum oldu.

1929'da İstanbul'da yeni bir gazete için Rıfki Kulaç'ı düşü-
nen diğer kişi olan Ahmet Emin Yalman da 1925 yılında İstik-
lal Mahkemesi'nde yargılanıp Çorum'a sürgüne gönderilmiş
ve gazetesi *Vatan* kapatılmıştı. Yalman 1925-1935 yılları ara-
sında basından uzak durarak bazı yabancı şirketlerin temsil-
ciliğini yaptı. 1936 yılında Zekeriya Sertel'le birlikte *Tan* gaze-
tesini satın alarak bir süre çalıştırdı. Görüş ayrılığı nedeniyle
bu gazeteden ayrılarak 1940 yılında tekrar *Vatan* gazetesini
çıkarmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi karşı-

594 Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1936'da Trabzon'da Hamsiköy'e tatile geldiğini ve *Akşam* gazetesinde
bu gezisinin kötü izlenimlerini yazdığını biliyoruz; Cevdet Alap bu yazıyı alıntılar ve sunulama-
yan konaklama hizmetlerinin kötülüğünü doğrulamıştır (*Yeni Yol*, 25 Eylül 1936). Hüseyin Cahit'i
Trabzon'a davet eden Kemal Hatipoğlu'dur (Hatipoğlu, Hüseyin Cahit'le birlikte Yahya Kemal ve
Halil Nihat'ın da dostudur (M. K. Sayıl (2011), s. 178) Ancak Hatipoğlu ile Rıfki Bey'in tanışıklığı
üstünden bu ilişkilerin kanıtlarına ve anılarına ulaşamıyoruz).

tı yayınıyla *Vatan*'ın tirajı 100.000'e kadar ulaştı. Önce DP'yi desteklemişse de sonra muhalefet etti ve 1959'da 15 ay hapse mahkum oldu.⁵⁹⁵

Rıfki Kulaç'ın bu çağrıya önce olumlu karşılık verdiğini, İstanbul'da Sirkeci'de Aydın Otelinde birkaç ay kalmasına rağmen bu işin gerçekleşmemesi üzerine Trabzon'a geri döndüğünü biliyoruz.⁵⁹⁶ Rıfki Kulaç 1928'de Türk Ocağı kurultayında Ankara'ya, *Yeni Yol*'daki yazılarında belirttiği üzere (12 Teşrin-i sâni 1927, No: 869-769; 7 Mayıs 1928, No: 1012-912'ye göre 21 Nisan 1928'de) İstanbul'a seyahat etmiştir. Bu seyahatlerinde tanıdıklarıyla buluşmuş olmalıdır. Yani Rıfki Kulaç, 1929'da Trabzon'dan İstanbul veya Ankara'ya gitmek, ulusal alanda etkinlik gösterebilmek için fırsatlarla karşı karşıya gibidir. Bu önerilerin gerçekleşme olasılığı hakkında bilgimiz yok, ama önerileri yapanların yaşamlarında 1929 yılında denk geldiği koşutluk, bir daha gerçekleşmemiştir, bunu biliyoruz. 1929 yılının Şevket Süreyya, Hüseyin Cahit ve Ahmet Emin açısından önceki yaşamları ve sonraki yaşamlarının farklılığına rağmen birer dönüm noktası oluşturması, anlaşılan Rıfki Kulaç'ı kandırmaya yetmemiştir.

1930 yılında Cumhuriyet Türkiye'sinin ikinci çok partili yaşam deneyimi yaşandı. Terakkiperver Fırka deneyiminden sonra, Halk Fırkası dışında bir muhalefet partisi kurulmasını bu kez Mustafa Kemal arzu etmiş, Ali Fethi [Okyar] Bey'i böyle bir parti kurması için teşvik etmiş, kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Tahsin Uzer ve kendi kardeşi Makbule Hanım'la birlikte başta Nuri Conker olmak üzere birçok arkadaşının üye olmasını sağlamış-emretmişti (Halk Fırkası'ndan 70 milletvekilinin SCF'na geçmesi konusunda anlaşılmışsa da

595 Ahmet Emin Yalman (1997), *Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1918*, Pera Yayıncılık, İstanbul.

596 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31. Aile tarafından da aynı ayrıntıyla anlatılmaktadır.

geçenler 14'te kalmıştı).

Mustafa Kemal'in Serbest Fırka'nın kurulmasını arzulaması, izlediğimiz üç yazarın yaşamlarındaki dönüşüm noktasıyla çakışıyor olması gerekir. 1929 yılında Türk Ocağı'nın merkez yayın organı *Türk Yurdu*'nda Falih Rıfkı'nın yayınlamış olan bir yazısı, tarih algımızdaki boşlukları da bize gösteren bir örnektir. Tarih, tamamlanmış, bitmiş bir geçmişim karanlıkta kalmış bazı yönlerini yap-boz parçası gibi bulmaya çalışan bir geçmiş zaman çalışması olmadığı gibi, artık geçmişte kaldığı düşünülen bu süreci yaşayan insanlar da tek egemen olduğu iddia edilen zihniyetin figüranları değil, yanlışlık veya eksiklikleriyle karmaşık tepkiler, arzular, hayaller, kanaat ve fikirleri ve toplumsal-siyasal bağlılıkları olan, bir kurgu yaratmaya, kurulanı geliştirmeye çalışan gerçek kişiliklerdir.⁵⁹⁷ 1929 yılı Birincikanun, 3. Cilt, Sayı 23'te *Türk Yurdu*'nun başyazısı şöyledir:

“Yortu

Birçok bildiklerimi soruyorum:

- Noeli geçirmek için İstanbul'a gitti.

Noel ve yılbaşı günleri Ankara'da hazin bir boşluk içinde kaldı.

Şeker ve kurban bayramını artuk yapmıyoruz. Kendimizi ne kadar zorlasak da içimiz donuk kalıyor.

Cumhuriyet bayramı beğlik bir gün gibi, frak ve sırma içinde, fakat keyifsiz geçiyor.

Senelik neşemizi Frenk yortularında arıyoruz: Çünkü sanat asırlardan beri bu günleri işlemiştir.

Cumhuriyet ideoloji tarafından hamdır.

597 Özellikle 1930'larda muharrir ve ediplerinin iktidarla ilişkileri ve arayışlarının bu yaklaşımla anlatımı için bkz. Tuncay Birkan (2019), *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960*, Metis Y., İstanbul.

Cumhuriyetin yıldönümü edebiyatının nabzı gittikçe düşüyor. Muharrirden bir şey yazması istendiği zaman:

- Evvelki sene yazdığımı alınız, diyor.

Çünkü hissi yeni bir ürperiş duymuyor, kafasında yeni bir kımıldayış olmuyor.

Sinirlerimiz kışır kapladı. Hepimiz o kadar ihtiyar mıyız?

Fikir ve sanat kapılarını açalım. Formül, formül, formül, her biri ilham ve coşkunluğun kanatları üstünde paslı kilitler gibi sarkıyor.

Kafamız formül zindanı içinde çürüyor, yıpranıyor: Kitabın ilk sayfasında *son* kelimesi, ve sonra koca bir cilt beyaz yaprak! Ve bu, rafımızın üzerine yapma bir kitap hacmi ile duruyor. (...)

Ve neşe bulmak için yortuları bekliyoruz.

Hava bu kadar basık, ufuk bu kadar kısa değildir. Açılalım, kanatlanalım.

Falif Rıfki”

Serbest Cumhuriyet Fırkası “deneyimi”ne bu “bunalım”ın penceresinden bakmak, aslında onu “saçma bir arzu” olarak değerlendirmekten de kurtaracaktır. Falih Rıfki’nin sözünü ettiği kışır kaplı sinirler ve basık havadan kurtulma arzusu, Rıfki Kulaç’ın Türk Ocakları’nda 1928’de “milli iktisat”ı anlamayışıyla aynı ortamın ürünüdür. Rıfki Kulaç, *Yeni Yol*’daki makalelerinde ‘yeni bir Ziya Gökalp’ gereğini dile getirirken, anlatmaya çalıştığı da aynı ortamdan çıkma yolunda düşünceler geliştirme gayretidir. Onun için 1929’da Rıfki Bey, Şevket Süreyya, Hüseyin Cahit ve Ahmet Emin’e ikna olamazken, 1930’da Serbest Fırka’ya ikna olmuş ve aday olmak istemiştir. Trabzon’daki konumunun kendisine bu yolu açabileceğini dü-

şünmüş olmalıdır.

Gerçekten de 12 Ağustos 1930 günü kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası özellikle İzmir başta olmak üzere sahil kesiminde, Ege ve Karadeniz merkezlerinde büyük rağbet görmüştür.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçim propagandalarından biri; "SCF müteğallibe saltanatına nihayet verecektir. SCF haksızlığa zulme uğrayan hürriyete âşık vatandaşların ızdırabından doğmuştur" şeklindeydi.⁵⁹⁸ Bu sert söylem yanında, Mustafa Kemal Sayıl'a göre "Trabzon tüccarlarının çoğu" SCF'na meyletmişti.⁵⁹⁹

Fethi Bey'in engellemelere rağmen coşkulu büyük kalabalıkların toplandığı ve bir çocuğun polis ateşiyle öldüğü İzmir mitinginden sonra, SCF'na rağbet olduğu iyice açığa çıktı ve basın SCF karşıtı saldırılara başladı. *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Vakit* gazeteleri Serbest Fırka'ya saldırırken, "Fethi Bey, yankesiciler, kaçakçılar, hüviyeti malum olmayan kişiler, komünistler ve mürtecilerle çalışıyor" suçlamalarında bulunuyorlardı ve komünist ve mürteci bağlatısını göstermek için çeşitli tertiplerde de bulunulmaktaydı. Bu suçlamalara Serbest Fırka'nın gayrimüslimlere adaylık vermesi üzerine gayrimüslim yandaşlığı da eklenmişti.⁶⁰⁰ Sonunda Mustafa Kemal de 10 Eylül'de "Ben Halk Fırkası ile beraberim ve o fırkanın başkanıyım" diye demeç verdi. Eylül sonunda yapılan belediye seçimlerinde SCF 37 ilde seçimlere katılabilmiş buna karşılık 42 belde belediye başkanlığını kazanmıştı. İzmir, Aydın, Kırklareli, Bandırma, Susurluk, Samsun, Merzifon, Ladik seçim kazandı-

598 BCA 030.10 82.536.29, aktaran Çelik, s. 325.

599 M. K. Sayıl (2011), s. 124.

600 *Son Posta*, 7 Ekim 1930. Bkz. Cem Emrence, (2000), "1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri", *Tarih ve Toplum*, Ağustos, Sayı 200, s. 47-51.

ğı yerlerdendi.⁶⁰¹ İstanbul'da il merkezinde seçmenlerin oy verme oranı % 49,56'ydı, çoğunluk seçime katılmamıştı; burada CHF 36.000, SCF 13.000 oy kazanmıştı.

Seçimlerde SCF aday ve seçmenlerine yoğun baskı uygulandığı, darp ve tutuklamalar yapıldığı, oyların imha edildiği yaygın biçimde dile getirilmiştir.⁶⁰² Fethi Okyar da 6 Kasım'da Meclis'te önerge vererek 15 Kasım'da yolsuzluk ve baskı iddialarını dile getirmiştir. Hasan Rıza

Soyak'ın, anılarında: "Atatürk 'Hangi fırka kazanıyor?' diye sordu. 'Tabii bizim fırka, Paşam' cevabım karşısında gülmüş, 'Hayır efendim; hiç de öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan idare fırkasıdır, çocuk! Yani, jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler. Bunu bilesin' buyurmuştu" biçiminde konuyu anlatması⁶⁰³, Atatürk'ün 1930 yılından sonraki ideolojik programının temelin-

Trabzon'da Serbest Cumhuriyet Fırkası takı.

601 Serbest C. Fırkası'nın Samsun belediye reisi seçilen Resai Bey'in arkasındaki ad, Mısır kampında esir kalmış olanlardan, Kurtuluş Savaşı'na katılan ve 1925 yılına kadar Samsun belediye başkanlığı yapmış olan, SCİ' Samsun şube kurucusu Yarbay Şefik Avni (Özüdoğru)'dur (1884-1960). 1946'da DP Samsun kurucusu iken yerel çekişmeler nedeniyle 1949'da DP'den ayrılmış, son günlerinde CHP'ne girmiştir.

602 "İstanbul'da yapılan bir milletvekilliği seçiminde Kazım Karabekir, çoğunluğu elde ettiği halde oylarının imha edildiğini iddia etmişti. Vali ise tasnif edilen oyların arasında Karabekir'in iki oy aldığı görüldüğünü ve o iki oyun da Atatürk tarafından imha edilme emrinin verildiğini anlatıyordu. İki oya dahi tahammül yoktu", Ahmet Hamdi Başar (1956), *Demokrasi Bubranları*, s. 29; "Belediye intihabında Halk Fırkası'nın kazanması için her şey yapıldı, buna rağmen Samsun gibi bir iki yerde Serbest Fırka namzetleri kazanmış bulunuyorlardı", Ahmet Hamdi Başar (1981), *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Y., Ankara, 2 b., 75.

603 Hasan Rıza Soyak (2004), *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Y., İstanbul, s. 418.

de, CHF'nın halktan rağbet görmemesine karşı önlem alma gereksinimi olduğunu göstermektedir.

Trabzon'da belediye seçimlerine il merkezinde katılım oranı % 78'di. Trabzon'dan az olan Bursa'da 24; İzmir'de 24,5; Manisa'da 34; Ankara'da 41,5; Eskişehir'de 43, Samsun'da 47; Rize'de 63,5; Giresun'da 70; Trabzon'dan çok olan Zonguldak'ta 80; Ordu'da 83; Ağrı'da 84,4; Hakkari'de 89; Gümüşhane'de % 94 katılım olmuştu.⁶⁰⁴

Trabzon'da 5000 oydan 1800'ü kullanılmıştır. Oy kullanmaya gidenler Cuma günü geri çevrilmiştir; postaneye giderek Mustafa Kemal'e şikayet telgrafi çekmek isteyenlerden yedi kişi göz altına alınmıştır. Seçmenlerin bir kısmına nüfus cüzdanlarını göstermeden oy kullandırılmıştır. Sürmene'de de Ticaret Odası'na kayıtlı 200 esnafa oy kullandırılmamıştır.⁶⁰⁵

Belediye seçimleri sırasında Trabzon'da Halk Partisi müfettişi Şevket Erdoğan⁶⁰⁶, vali Ali Galip Pekel'di.⁶⁰⁷ "Şevket Erdoğan partililerden her ne pahasına olursa olsun başarı için meşru ve gayr-i meşru her çare ve imkâna başvurmasını istemişti. Vali ile sık sık bir araya gelmiş, kararlar almış ve partilileri bu kararlar gereğince harekete geçirmiştir."⁶⁰⁸

Seçimleri az bir farkla CHF listesi kazanmıştı ve Belediye Meclisi şu üyelerden oluşmuştu: 1 Kasım 1931 Belediye Meclisi reis Kadri Mesut [Evren], üyeler Ali Rıza [Işıl], Arif Saruhan, Çulhazade Hüseyin, Dizdarzade Nuri, Eyüpzade

604 Hilmi Uran (2007), *Meşruiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası, İstanbul, s. 534-535.

605 İhsan Sabri Balkaya (2006), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşivi Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Güneş Vakfı Y, Erzurum, s. 87, 103, 125, "65-66, 189.

606 Mehmet Şevket Erdoğan, Mısır'daki kamp esirlerindendir, bkz. yukarda.

607 Ali Galip Pekel (Gümlüce 1890-1949), Mülkiye mezunu, kaymakam ve valiliklerde bulundu, nüfus işleri müdürü oldu, V-VIII. dönemlerde Tokat millî vekili.

608 BCA 490.01 435.1804.2, aktaran Çelik, s. 324.

Osman Nuri, Kasımcı Temel, Nimbıyıkzade Mahmut Muammer⁶⁰⁹, Süleyman Mahir, Temel Nücumi Gökse⁶¹⁰, Osman Cudi, ilk kez seçilme hakkını kullanan Faika Şakir, Hanağasıoğlu Sakibe [Akay], Şaziment Seyit [Yazıcı] hanımlar ve dokuz üye daha.⁶¹¹

Serbest Fırka'nın Trabzon başkanı Hüseyin Avni Sağıroğlu, merkez kaza heyeti üyesi Kitapçızade Mehmet'ti. Hüseyin Avni Sağıroğlu, 11 Mart 1933-3 Mart 1935 yılları arasında Trabzon Ticaret Borsası yönetim kurulu başkanlığı yapmış, SCF'nin Trabzon kurucusu olmakla birlikte 1938'de tek parti CHP listesinden belediye meclis üyesi seçilmiş, 1942'de CHP il idare kurulunda görev almıştı. Ancak Demokrat Parti kurulduğunda, partinin üçüncü teşkilatı olarak İstanbul şubesi-nin 14 Şubat 1946'da kurulmasına katkıda bulunmuş, 1946 ve 1950'de Trabzon'dan milletvekili adayı olmuştu. Mustafa Kemal Sayıl ise Hüseyin Avni Sağıroğlu için "SCF'nin kapatıl-masından sonra tipik bir Halk Partisi muhalifi oldu. Bu muha-lefeti 1950'ye kadar sürdü. Hatta zenginliği dolayısıyla DP'nin kuruluşunda İstanbul'daki en büyük maddi katkıyı sağlayanlar-dan biri olduğu söylenmişti. Bunun mükâfatı olarak 1951'de İş Bankası idare meclisi üyeliğine seçildi" demektedir.⁶¹² Cevdet Alap da "Serbest Fırka'nın Trabzon başkanı Hüseyin Avni Sağıroğlu, pek hareketli ve işlek kafalı olmamakla beraber onu perde arkasında destekleyen teşkilatçı, siyasi kültürü ve zekâsı yüksek şahsiyetler vardı" demektedir; bu iddia ve kişiler tarihe

609 Nimbıyıkzade [Yarımbyık] Muammer (1891-1964), öğretmenlik ve müfettişlik yaptı, İttihat ve Terakki ve Serbest Fırka'da çalıştı; 1939-43'te Trabzon belediye başkanlığı, VII. Dönem Ordu ve VIII. Dönem Trabzon milletvekilliği yaptı.

610 Trabzon müftüsünün torunu, tuhafıye ve manifaturacı Temel Nücumi (1891-1959) 1929-1931 ve 1939'da atama ile Trabzon belediye başkanlığı, VI. Dönem ara seçimlerde Edirne ve VII. ve VIII. Dönemlerde (1943-46) Trabzon milletvekilliği yapmıştır.

611 Odabaşıoğlu, *Trabzon 1869-1933*..., s. 125. Kadın milletvekili konusunda da Trabzon öncü yerlerdendir; Seniha Hızal, V. Dönem Trabzon milletvekili olmuştur.

612 M. K. Sayıl (2011), s. 327-328.

gömülü kalacaktır.⁶¹³

Bu iddiayı açıklığa kavuşturamayız. Trabzon Serbest Fırka örgütüne ilişkin bildiğimiz ikinci kişi olan Kitapçızade Mehmet de tüccardır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nde ilk günden itibaren yer almıştır.⁶¹⁴ Onun 1921'de Barutçu listesinden Müdafaa-i Hukuk belediye meclisi adayı olduğunu görüyoruz.⁶¹⁵ 1926'da toplanan Trabzon Mıntıka Ticaret Kongresi'nde yer almıştır. 1930 seçimleri sırasında SCF'li olmakla birlikte, o da Hüseyin Avni Sağıroğlu gibi 1942 ve 1946'da CHP'den belediye meclisi üyesi seçilmiştir.⁶¹⁶

Çelik'in naklettiği Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgesinde, Mehmet Kitapçı'ya, saygın bir kişilik olarak anılarak, CHP içinde yer verilir:

"Faik Ahmet Barutçu'nun eniştesidir. Serbest Fırka Trabzon kaza heyeti üyeliğinde bulunmuş ve 1946 seçimlerinde Demokrat partililer tarafından seçimin kanunsuz olduğu hakkında Halk Partisi'nin adayları aleyhine düzenledikleri zabıt varakasını imza etmiş olsa da kendisi memlekette namuslu olması dolayısıyla eski fırka müfettişi tarafından tavsiye ile fırka vilayet heyetine seçilmiş ve başkan vekilliğine getirilmişti. Kendisi Trabzonlu ve çok muhterem bir kimse olarak vasıflandırılmıştı."⁶¹⁷

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü kısa oldu ve 17 Kasım 1930 günü parti kendisini feshetti. Fırkanın özellikle 'milli piyasa'yı oluşturan 'medeni' kesimde (Ege ve Karadeniz sahil

613 Alap, s. 93.

614 Faik Ahmet Barutçu (2001), *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye*, 21. Yüzyıl Y, Ankara, s. 78.

615 *İstikbal*, 20 Mart 1337, aktaran Çelik, s. 317.

616 *Yeni Yol*, 29 Eylül 1942 ve 5 Haziran 1946, aktaran Çelik, s. 330 ve 334.

617 BCA 490.01 190.757.1, Çelik, s. 327.

şehirleri) büyük rağbet görmesi anlaşılan başta Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü olmak üzere Halk partililerin hoşuna gitmemiştir.

Trabzon'da Hayri Eyüboğlu tarafından 11 Kasım 1930'dan başlayarak (partinin kendisini feshinden bir hafta önce) *Serbest Seda* adlı Serbest Fırka yanlısı bir gazete çıkartılmış olması, seçim sonuçlarına karşılık partiye belirli bir rağbetin bulunduğunu gösteriyor olsa gerek. Gazetenin yirmi sayı kadar çıktığı bildirilmekle birlikte bugüne mevcudu kalmamıştır.⁶¹⁸

Rıfkı Kulaç'ın "Serbest Fırka'dan mebus adaylığı teşebbüsü" söz konusudur ve bu girişimi "büyük tepki uyandırmıştı" diye nakledilmiştir.⁶¹⁹ Aile arasında anlatılanlara göre Sürmene'de Doktor Şükrü Murteza ile yine ailenin yakından görüştüğü Rıfkı Kulaç'ın hısımlarından adı saklı bir kişi daha, Rıfkı Kulaç'ın siyasete girmesini daha baştan, onu komünist olmakla ihbar ederek engellemişlerdir.

Rıfkı Kulaç arşivinde bulunan ve Halk Fırkası yetkilisine gönderildiği anlaşılan 'not'un müsveddesi, üstü çizilmiş yerleriyle, Rıfkı Bey'in Serbest Fırka girişiminden sonraki durumunu açıklayacak veriler içermektedir ve gene de incelikli bir dille müfettiş Şevket Erdoğan'ın Trabzon'daki konumunu dile getirmektedir:

"müfettiş yalnız bu kadar kudretli bir derece bir zatın benim gibi halk fırkasının kadrosuna bile girememiş bu adamcağızla böyle mütemadiyen uğraşması bir tenezzül sayılmaz mı?

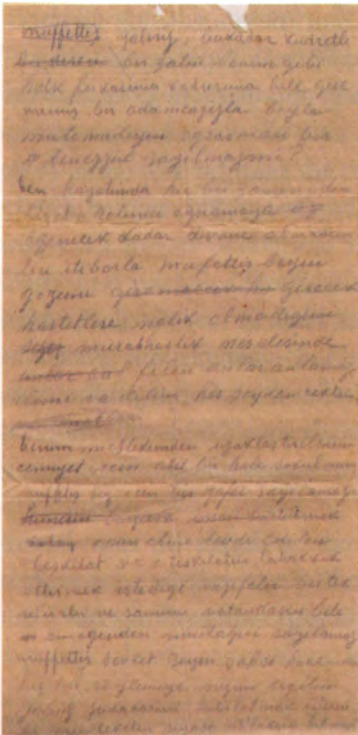
618 Albayrak (2010), s. 55.

619 Albayrak (2008), *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, 422. Alıntılandığı yerde süreç şöyle anlatılır: "(...) Serbest Fırka mebus adaylığı söz konusu olmuştu. Fakat başta en yakın arkadaşları olmak üzere çevresinde bulunan kişiler onu Bolşeviklikle suçlamaya başlamış ve aleyhinde bir kampanya başlatmışlardı. En yakın arkadaşları tarafından Bolşeviklikle suçlanması ve bunu bir kampanyaya dönüştürmeleri Kulaç'ı kırmış, hiçbir özelliği olmayan kişilerin sadece yaltaklanarak mevkiler elde etmesi tiksindirmişti. Fakat daha da önemlisi Bolşevik olarak fişlenmiş ve sürekli izlenmeye başlanmıştı"; Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 31.

Ben hayatımda hiçbir zaman 'Don Kışot' rolünü oynamaya özenecek kadar divane olmadım. Bu itibarla müfettiş beyin gözüne ~~girmeyecek~~ girecek hasletlere malik olmadığımı murahaslık meselesinde ~~onları~~ fiilen anlar anlamaz elimi ve dilimi her şeyden çektim.

Benim meslekimden uzaklaştırılmam cemiyet için atıl bir hale sokulmam müfettiş bey için bir zafer sayılamaz. Hür-
~~nerin büyük insan küstürmek kolay~~ onun eline tevdi edilen teşkilat ve o teşkilatın tahakkuk ettirmek istediği vazife-

ler bir tek şuurlu ve samimi vatandaşın bile emeğinden müstağni sayılamaz. Müfettiş Şevket Bey'in şahsı hakkında hiçbir şey söylemeye mezun değilim yalnız şu kadarını hatırlatmak isterim ki memleketin siyasi ahlakını bilmesi ve inkılâbın şuurlu ve samimi evladını, her devrin adamı olabilen açıkgöz, cahil, bezirkan duygulu insanların şerrinden koruması lazımdı. Şevket Bey'de bu kabiliyetin azlığı haklı olarak iddia olunabilir. Onun içindir ki Trabzon fırka teşkilatı ergeç makamınızın da nazar-ı dikkatini celp edecek münevver anasırı kendinden uzaklaştırmıştır."

CHP Müfettişi Şevket Erdoğan'a...

Rıfka Kulaç Don Kışot

rolü oynayacak kadar divane olmadığını söylerken, bir “Murahtaslık meselesi”ne değinmekte ve istenmediğini anladığında hemen el çektiğini bildirmektedir. Anlaşılan bu ‘not’u Rıfki Bey’i yazmaya sevk eden aslında mesleğinden uzaklaştırılmasıdır. Bunu CHF müfettişi Şevket Erdoğan’ın yaptırdığı anlaşıyor. Rıfki Bey kendisini “Devrimin bilinçli çocuğu” olarak tanımlayarak niteliklerini saydığı belirli insanların şerrine uğramasını müfettişin yetersizliği olarak göstermektedir. Bu devrim anlayışında birlikte olduklarını düşünüyor olmalı ki, Fırka teşkilatının münevverlerden uzaklaşmasının ‘makam’ın da dikkatini çekeceğini yazmaktadır. Bu nottan Rıfki Bey’in gazetecilikten CHF müfettişliğinden gelen baskı üzerine ayrılmak zorunda kaldığı (“benim meslekimden uzaklaştırılmam...”) anlaşıyor; Rıfki Bey’in ayrılmasına rağmen *Yeni Yol*’un yoluna devam etmesi ve Bekir Sukuti ile ilişkilerinin bozulmamasının da baskıya direnememenin olağan görülmesiyle açıklanabilmektedir. Yukarıda üstünde durulan Noter belgesi de 1930 yılına işaret etmektedir fakat gene de *Yeni Yol*’daki son yazısının tarihi olan 1928 Ağustos’u ile 1930 Serbest Fırka macerasına kadar bilgi sahibi olamadığımız bir boşluk vardır.

Rıfki Bey’in Serbest Fırka sürecinin tek mağduru olarak kalması, diğer Serbest Fırka taraftarlarının rahatlıkla CHF içinde yer alabilmeleriyle açıklanabilir.⁶²⁰ Rıfki Bey her ne kadar CHF ile müfettişi arasında anlayış yeterliliği açısından fark görse de, tek parti iktidarının 30’lu yıllardan itibaren aldığı biçim, Rıfki Bey’in dışarıda kalacağı bir ortamı zaten haber vermektedir. Bu gelişimde anlaşılması zor olan, Rıfki Bey’in gazetecilikle birlikte bütün siyasal ve kamusal alandan çekilmesi değil, bu-

620 Aile içinde anlatılıp doğrulanamayan bir not, Rıfki Kulaç’la Ahmet Faik Barutçu’nun Serbest Fırka örgütlenmesi amacıyla Kars’a seyahat etmeleridir. Barutçu anılarında yaşamının sadece Kurtuluş Savaşı ve CHP içindeki dönemlerine yer verip muhalefet dönemini bütünüyle çıkardığı için, ondan yararlanmak olanağı yoktur. Rıfki Kulaç’ın Barutçu CHP içinde çalışmaya başladığı zaman onu ayıplamış olduğu da anlatılmaktadır.

nun yeterli görülmeyerek emniyetçe takibine başlanılmasıdır. 1930'larda gelişen siyasal ortamla bu özel durumun ilişkisi aşağıda iredelenecektir.

Serbest Fırka hoşnutsuzluğundan sonra siyasette ve Halk Fırkası'nda yenilik yapmak gerekiyordu. Atatürk, Serbest Fırka'nın kendisini kapatmasından on gün sonra yurt gezisine çıkarak, 27-29 Kasım 1930 günlerinde Trabzon'u ikinci kez ziyaret etti. Birinci ziyaretinde olduğu gibi, gene bir muhalefet fırkasının örgütlenme ve propaganda ortamında ve gene Trabzon'da muhaliflerin güçlendiği bilgisi ile şehre gelmişti.

Atatürk Trabzon'da önce Türk Ocağı'na, sonra vilayete ve oradan da belediyeye gitti. CHP binasını ziyaretinde ise, Trabzon'da Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın durumlarını sordu. Salondaki sessizlikten sonra sorusuna Cevdet Alap cevap verdi ve "Halk Partisi'nin Trabzon teşkilatının yetersiz, iyi organize edilmemiş ve elemanlarının hareketsiz, beceriksiz kalışları nedeniyle Serbest Fırka'nın örgütlenmesine, gelişmesine geniş ölçüde olanak verdiğini..." söyledi.⁶²¹ Mustafa Kemal, Trabzon Halk Fırkası binasındaki konuşmasında, "karşımızda birçok partiler varmış gibi, hergün daha fazla çabayla çalışmak, fikirlerimizi halk kitlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek zorunluluğundayız... Her an tarihe karşı, dünyaya karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir durumda bulunmak gerekmektedir. Ancak, düşünce ve çalışmalarımızda bu kadar duyarlı ve uyanık bulunarak muhalefetsiz bir parti olmanın sakıncalarını ortadan kaldırmalıyız" diyerek, çok parti denemesinden çıkardığı dersi ve tek parti sistemindeki kararlılığını da açıklamıştır.⁶²²

Mustafa Kemal ve CHF'nın Trabzon'da halkın teveccü-

621 Alap, s. 96; Usta, *Atatürk ve Trabzon*, s. 129-135; Çelik, s. 214.

622 Veysel Usta (1999), *Atatürk ve Trabzon, Fotoğraflar, Belgeler, Demeçler*, Serander Y., Trabzon, s. 68.

hünü kazanmak üzere, yerel örgütlerde Arif Sayıl, Ali Becil, Bekir Sukuti'ye destekleri sürmekle birlikte, III. Dönemde Gümüşhane milletvekili olan Halil Boztepe ile Raif Karadeniz Trabzon milletvekilliklerine getirilecek ve Boztepe IV-VII, Karadeniz IV-VIII. dönemlerde de milletvekilliklerini sürdürecektir.⁶²³ Atatürk'ün ziyaret sırasında karar verdiği konulardan biri de yukarıda hikayesini gördüğümüz Trabzon Elektrik Şirketi'ne yardımcı olmaktır. Bunun için İş Bankası'nın şirketten hisse almasını sağlamış, Sanayi Bankası'ndan kredi çıkartılmıştır.⁶²⁴

1930 yurt gezisinden sonra, Halk Partisi'nin halktan teveccüh görmediği anlaşılarak partinin örgütlenmesine ve ideolojik yapılanmasına önem verildi ve parti ve devlet içinde bu alanlarda yeni uygulamalara geçildi. 1929 Büyük İktisadi Bunalım'ın etkisini de hissetmekte olan Türkiye'de devletçilik ilkesi uygulamaya kondu.⁶²⁵

1933'te Üniversite Reformu adı altında Darülfünun kapatılarak kadrosu tamamen tasfiye edildi ve İstanbul Üniversitesi kurularak istenilenler yeniden akademik görevlere atandılar.⁶²⁶ Böylece tamamen yeni rejime bağlı bir akademiya yaratılmak istendi. Tarih

623 Bu dönemde milletvekili yapılan bilim insanı Ali Sait ve marangoz Hakkı Sofu, 1933 yılında ölmüşlerdir. IV. Dönemde Trabzon milletvekili olan Mülkiye mezunu Hüseyin Fatin Güvendiren V-VII. dönemlerde Bursa milletvekili olmuştur. Hasan Saka ve Ahmet Hamdi Ülkümen'le birlikle Süleyman Sırtı Gedik ve Daniş Eyüpoğlu'nun vekillikleri devam etmektedir.

624 "Bugün Halk Fırkası'nda Trabzon Elektrik heyetiyle görüştim. Meydana getirilen eser himayeye değerdir. (...) 33.500 lira Sanayi Bankası tarafından mümkün mertebe acele olarak şirkete borç verilmelidir. Bu borç verme işlemi, yüzde dokuz faizle ve yenilenmesine gerek olmaksızın sekiz yıllık olacaktır. (...) Bütün iş bununla bitmiyor. Bizim İş Bankası'nın da şirketten 15.000 lira isteği varmış. Ben, bankanın bu isteğine karşılık hisse almasını öneriyorum. Bu konunun Celal Bey'e tebliğini rica ederim. Sanayi Bankası'nın vereceği borç miktarının dışında, alacağı olan 30.000 liraya karşılık da hisse alması gereklidir", Mustafa Kemal'den İsmet İnönü'ye, Veysel Usta, *Atatürk ve Trabzon...*, s. 70, 72 ve bkz. M. K. Sayıl (2011), s. 124.

625 Diğer etkinliklerle birlikte, 17 Nisan 1934'te Sovyet heyetinin de katkısıyla hazırlanan Brinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konacaktır.

626 Bkz. Haldun Özen ve Mete Tunçay (1984), "1933 Darülfünun Tasfiyesinde (Fen ve Tıp Fakülteleriyle Eczacı ve Dişçi Mekteplerinden) Atılanlar (Bilim Adamları)", *Bilim ve Sanat*, 46, s. 21-25.

Devrimi (Türk Tarih Tezi) ve Dil Devrimi (Güneş Dil Teorisi) yapılarak bu devrimlere bağlı kadrolar yetiştirmek ve üretimde bulunmak üzere Türk Tarih Kurumu (12 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla) ile Türk Dil Kurumu (12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla) oluşturuldu.

14 Haziran 1934 tarihli İskan Kanunu ile muhacir, mülteci, göçebe ve gezginlerin iskanı için, Bakanlar Kurulu'nun karar vereceği "Türk kültürüne bağlılık" ölçüsü kabul edildi. 5 Aralık 1934'te kadınların seçme ve seçilme hakkı kabul edilirken, 10 Mayıs 1935'te Türk Kadınlar Birliği, artık çalışmasını gerektirecek bir sorun kalmaması nedeniyle kendisini feshetti. 25 Mayıs 1935'te toplanan Birinci Basın Kurultayı'nda, Basın Yayın Genel Müdürü Vedat Nedim Tör, basının, devrim ilke-lerine bağlı ve devlet siyasetine uyumlu bir görev anlayışı içinde olması gerektiğini belirtiyordu. Vedat Nedim yönetiminde çıkarılan resmi *La Turquie Kemaliste* dergisinde de Basın Kurultayı'na yer verilmişti; Asım Süreyya, Türk basınının, yaralandığı 'özgün' kavramla eriştiği seviyeyi anlatır: "Kendi cumhuriyet rejimimiz altında basın tamamen farklı bir kavramdan faydalanır; bu bir denetim organı olmanın yanı sıra aynı zamanda Devlete paralel olarak buna düşen ağır sorumlulukları yüklenen bir güçtür. (...) Mutlak ve anayasal monarşi rejimleri altında zor tecrübe ve deneyimlerle dolu uzun yıllardan sonra, Türk basını nihayet kendisinden bu denli beklenen seviyeye ulaştı. Basın birliği yasası sadece gazeteciliğin çıkarlarını savunmak için değil fakat aynı zamanda kendi görev ve sorumluluklarının bilincinde olarak özgürce gelişmesine olanak tanımak için de benimsendi. Türk gazeteciliğinin kendisine düşen görevi büyük başarıyla gerçekleştireceğine dair sarsılmaz bir inanç besliyoruz."⁶²⁷

627 Asım Süreyya, "Türk Basının İlk Kongresi", *La Turquie Kemaliste*, Sayı: 32-40, Ağustos 1939-Aralık 1940.

25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu, gazete ve dergi çalışanlarının hükümete bildirilmesi şartını getirmiş, komünist ve anarşist yayınları yasaklamış, İcra Vekilleri Heyeti'ne istediği gazeteyi istediği sürede kapatma yetkisi vermiştir.

CHP genel sekreterliğinin parti örgütüne 12 Ocak 1931 tarihli genelgesinden sonra Türk Ocakları 10 Nisan 1931 günü kendisi feshederek varlığını CHP'ne devretmiş, 19 Şubat 1932'de Halkevleri kurulmuş, aynı anda ve aynı programla 14 şube birden açılmıştır.⁶²⁸ Ankara'daki merkez örgütlenme örneğine göre oluşturulan halkevlerinde, 31 Aralık 1933 tarihi itibarıyla 34.541 üye vardır. 1933 yılında 1663 'umumi toplantı'ya 500.569 kişi katılmış, 915 konferans, 373 konser, 511 temsili 478.837 katılımcı izlemiş, 149.949 okuyucu Halkevi kütüphanelerinden yararlanmıştır. 1950'de yurt çapında 478 Halkevi, 4322 Halkodası açılmış durumdadır.⁶²⁹

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 1923'te Halk Fırkası'na dönüştürülmüş, 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştı, partinin adı 1935'te Cumhuriyet Halk Partisi yapılmıştır. 1927'de cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, 1931'de devletçilik ve inkılâpçılık ilkeleri parti programına alınmış, 1935'te Dördüncü Kurultay'da benimsenen programla bu ilkeler sistemi 'Kemalizm' olarak tanımlanmıştır. 1937'de altı ok, devletin ilkeleri olarak Anayasa'ya dahil edilmiştir.

Tek Parti döneminde CHP, halkı, meclisi, hükümeti ve devleti temsil eder duruma getirilmişti. Parti, meclise, hükümete ve devlete egemen konumdaydı. Bu egemenliği elinde

628 "Trabzon ve Sürmene'deki Türk Ocağı'nın eşyaları fesihle birlikte CHF'ye devredilmişti. Yazışmalarda Trabzon'da sadece Trabzon ve Sürmene'de Türk Ocağı teşkilatının olduğu belirtilmekteydi", BCA 490.01 67.254.2 aktaran Çelik, s. 186.

629 Bkz. Halkevleri Dosyası, *Kebikeç*, 1996, Sayı: 3.

bulunduran parti Ebedi Şef'e (Değişmez Genel Başkan) bağlıydı. 1935 Kurultayı'nda CHP parti ile devletin birleştirilmesini kabul etti; CHP Genel Sekreteri İçişleri Bakanlığı görevine getirilirken, partinin vilayet örgütlerinin başkanları kendi vilayetlerine vali olarak atandılar. 95. Maddede parti-devlet bütünleşmesi tanımlandı: "Parti kendi bağrından doğan Hükümet teşkilâtı ile kendi teşkilâtını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilâtının kendi Hükümetinin her yönüyle muvaffak olması için bütün kuvvetile çalışması esastır", CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935.⁶³⁰ Parti örgütü ile devlet örgütü özdeşleştirildi, illerde valiler ve parti il başkanları, ilçelerde kaymakamlar ve parti ilçe başkanları aynı kişi oldu; gerekli görülen yerlerde belediye başkanlıkları da aynı kişilere verildi.

1931 Programında, ileride toplumun gelişimine bağlı olarak uygulanacak seçim sistemi olarak tek dereceli seçim sistemi, nihai hedef olarak kabul edilmişken, 1935 Programında hedef olarak tek dereceli seçim sisteminden vazgeçilmiş ve iki dereceli (mevcut) sistemin demokratikleştirilmesi esası benimsenmiştir.

Tek Parti iktidarının şiarı "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" olarak "Türk milleti"ni yaratmaktır. Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey, "Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir" diye açıklar.⁶³¹ Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumiliği'nden İdare Heyeti Reisliği'ne 16 Ağustos 1934 tarih ve 345 nolu tebliğatla, Halkevi olan yerlerde ayrıca gençler birliği yapmak teşebbüsünde olanlar ikaz edilerek ayrı birlik yapmaktan vaz-

630 Ankara, Ulus Basımevi, 1935, aktaran Ömer Türkoğlu, "Halkevlerinin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları", *Kebikeç*, 1996, Sayı: 3, s. 99.

631 Aktaran Ömer Türkoğlu, s. 98.

Akın, Sayı: 1, 1 Nisan 1932.

hinde yayına başlamış olan *Akın* dergisi ve belki bu dergide tüketilen-yorulan enerji olmalıdır. Trabzon'da, köklü olduğunu gördüğümüz, gençlik (spor) kulüpleri de, başka yerlerde olduğu gibi, kapatılmamış, hatta yenileri açılmıştı.

1 Nisan 1932 tarihinden itibaren yayın hayatına giren *Akın*, Gençler Birliği'nin yayın organı olarak kurulmuştu. Rıfki Ku-

geçirilmeli bunlar Halkevine girerek orada çalışmaya teşvik olunmalıdır..." denilmekti.⁶³²

Trabzon Halkevi 24 Haziran 1932'de aynı anda açılan 20 Halkevinden biri olarak açıldı.⁶³³ Halkevi dergisi İnan'ın ilk sayısı Mayıs 1937'de yayınlandı. Halkçılıkta ve Halkevleri etkinliklerinde iddialı olan Trabzon'da Halkevi dergisinin bu kadar geç kalmasının⁶³⁴ nedenlerinden biri, Nisan 1932 tari-

632 *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtipliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebliği*, Cilt: 5, Ulus Matbaası, 1935, s. 55, aktaran Ömer Türkoğlu, s. 102.

633 Kurulusta olduğu gibi, yıldönümlerinde de Halkevleri'nde her şehirde aynı anda törenler yapılmakta, nutuklar radyo aracılığıyla dinlenmekteydi. 22 Şubat 1935'te Ankara Halkevi'nde yapılan konuşmaların Trabzon'da radyolardan nerelerde dinlenebileceği ilan edilmişti: Halk Fırkası önünde, Halkevi merkezi önünde, Halkevi salonunda, Adliye karşısındaki Kitabî Hamdi mağazası önünde, Belediye önünde, Kunduracılar Caddesi'nde Harunlar Mağazası önünde, Yeşilyurt Lokantası Millet Bahçesi cephesinde, Uzun Sokak'ta Saatçi Polathaneli Bay Abdullah mağazası önünde, *Yeni Yol*, 21 Şubat 1935, "Yarınki Söylevler İçin Halkevi Reisliğinden." "Radyo tertibatı alınan yer"lerin de iktidara ortak ve iktidar sahibi oldukları görülüyor.

634 Örneğin bazı il ve ilçelerde Trabzon'dan önce dergi yayınlanmış olduğu görülür; *Bafra Alımyaprak* 1935, *Merzifon Taşan* 1936, *Sinop Dranaç* 1936, *Giresun Akın* 1933, *Elazığ Altın* 1935, *Balıkesir Kaynak* 1933, *Tokat Yeni Tokat* 1934 gibi; Mahmut H. Şakiroğlu (1996), "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", *Kebike*, Sayı: 3, s. 131-142.

laç'ın da makalelerinin yayınlanmasından dolayı bizim için önemli olan *Akın* dergisi 1 Haziran 1933'e kadar 26 sayı çıkarılmıştır ve derginin arkasında Gençler Mahfili vardı. "Akın Geceleri" adıyla düzenlediği üç geceyle toplumsal yaşamda etkin oldu. Gençler Mahfili'nin, kimliğini bilmediğimiz "İbrahim Grubu" ile birleşerek 1932'de Gençler Grubu adını aldığını, 1934'te adını, başlayan Türkçeciliğe uygun biçimde Erginler Yurdu olarak değiştirdiğini biliyoruz.⁶³⁵ Trabzon'un şiir çevresinde oluşan Genç Adımlar ve Genç İstidatlar adlı, formel olmayan gençlik örgütlenmeleri de *Akın* çevresinde yer aldı.⁶³⁶

Akın'la ilgili bir başka bilgi de: "Çapulacı esnafının kurmuş olduğu Doğanspor ise, genişçe bir tiyatro binasına sahip olmakla birlikte, '30'lu yıllarda *Akın* isimli yayın organını dahi çıkartıyordu" biçimindedir.⁶³⁷ Çapulacı esnafıyla ve Doğanspor'la ilgili olarak Mustafa Kemal Sayıl da bilgi verir: "Çapulacılar (...) lastik çıkınca, bu zanaat azaldı. Semerciler Yokuşu üzerinde daha fazla vardılar. Hatta bunlar o kadar yoğundu ki ilk defa Trabzon'da meslekleriyle ilgili kulübü kuran insanlar oldular. (...) daha sonra Doğanspor adını alan kulüpte işin başını çeken Adalar Mustafa ismi İdmangüçlü çapulacıydı."⁶³⁸

Doğanspor kulübü 1938'de kurulmuştur ve Trabzon'daki diğer kulüpler gibi o da yalnızca futbol kulübü olmayıp tiyatroya özel ilgi göstermiştir; tam adı Doğan Gençlik Kulübü'dür (bugün Hekimoğlu Doğanspor). Gençler Birliği'nin ne zaman, hangi koşullar ve kadroyla Doğanspor'a dönüştüğünü ise bilmiyoruz. 4 Temmuz 1923'te 'içtimai' dernek olarak kurulan

635 Ahmet Özer (1988), "1932-1933 Yılları Trabzon'un Kültür ve Sanat Yaşamında Önemli Yer Tutan Bir Yayın Organı: *Akın*", *Trabzon*, Sayı: 2, s. 86-89.

636 Hüseyin Albayrak (1991), "'Genç Adımlar'dan 'Genç İstidatlar'a", *Trabzon*, Sayı: 5, s. 46-48.

637 Bülent Baş (2004), "Faroz, Sotka, Arafilboyu: Bizim Mahallenin Takımından Trabzonspor'a", *Fırına, İhtilâl, Efsane, Trabzonspor*, ed. Hakan Kulaçoğlu, İletişim Y., s. 57.

638 M. K. Sayıl (2011), s. 146.

Gençler Birliği ile (yukarıya bkz.) 1932’de kurulan *Akın* dergisinin ve 1938’de kurulan Doğan Gençlik Kulübü’nün ilişkileri ve devamlılıkları hakkında açık bilgimiz yok.

Akın dergisinin idarehanesi ‘Gençler Grubu’, ‘sahibi ve umumi neşriyat müdürü’ Hakkı Mahir’dir. Kurtuluş Savaşı döneminin Trabzon müftüsü Ahmet Mahir’in oğlu olan Hakkı Mahir [Durukan], kardeşi Süleyman Mahir ile birlikte, yukarıda konu edindiği gibi Liman Şirketi’nde çalışmaktaydı. Derginin yazı kadrosunda bulunan Cevdet Alap, Ali Becil, Kazım Bulutay⁶³⁹, Halil Nihat⁶⁴⁰, Celalettin Avni Abanozoğlu, Vefa Baki Cinemre, Eyüp Sabri, Osman Cudi gibi genç kuşağın yazı, şiir ve röportajları yanında, Trabzon’da İttihatçıların temel direklerinden ve yayın organı *Trabzon’da Meşveret*’in sahibi Meşveretçi Naci’nin⁶⁴¹ dahi yazısı yayınlanmıştı. 1925 yılında Takrir-i Sükun Kanunu’ndan sonra gazetesi ve partisi kapatılan Faik Ahmet Barutçu’nun da *Akın*’nın 2. sayısında “Tescilsiz Nikah” başlığı ile ‘medeni nikah’ın yararlarını anlattığı bir yazısı çıkmıştı.

İçeriğinden ve kadrosundan görüldüğü üzere *Akın* dergisi CHP ve Mustafa Kemal yandaşlığını ortaya koyan bir yayındı. Bu çizginin ideoloji, kültür, toplumsal taban örgütlenmesi olarak *Akın* dergisinde ve Halkevlerinde emek verenler aynı insanlardı. Halkevleri kol başkanları toplantısında *Akın* der-

639 Fındık uzmanı ve dönemin yayın organlarında konusunda değerli yazılar yazmış olan Kazım Bulutay da Müftü Ahmet Mahir’in kızı Rahmiye ile evliydi, yani Arif Sayıl’ın halakızının kocasıydı; M. K. Sayıl (2011), s. 285.

640 Halil Nihat Boztepe (1882–1949), Deniz ticaretiyle meşgul Hasan Efendi’nin oğlu. Askeri rüşdiyeyi, Trabzon idadisini bitirdi. Trabzon Düyûn-u Umûmiye İdaresi’nde çalışmaya başladı, Frerler okuluna devamla Fransızca öğrendi ve Türkçe okuttu. 1903’te İstanbul’a nakletti, 25 yıl Düyûn-u Umûmiye’nin çeşitli dairelerinde çalıştı, komiser muavini ve müdürü oldu, 1925’te idare lağv olunurken Paris’e giden heyete katıldı. 3. Dönem, 1927’de Gümüşhane milletvekili oldu ve 4-7. dönemlerde 1947’ye kadar Trabzon milletvekili olarak TBMM üyeliği devam etti. 1908 yılından itibaren Trabzon gazete ve dergileri ve dönemin en önemli İstanbul gazetelerinde şiirleri ve edebi yazı ve incelemeleri yayınlandı.

641 Ali Birinci (2008), “Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 5, s. 139-149.

gisine maddi katkıda bulunması kararı da *Akın* dergisinde 2. sayıda yayınlanmıştı. Hakkı Mahir'in yazdığı "partinin toplumu modernleştirici yönü, halk yararına olması dolayısıyla demokratik"tir ve "Bu doğrultuda Türk inkılâbında demokrasi, halk hakimiyeti yerine halk hakimiyetinin menfaati şeklinde anlaşılabilir"⁶⁴² görüşü, rejime destek verdiği gibi, Rıfki Kulaç'ın çizgisiyle görünürde çelişmemektedir, özü hakkında ise az aşağıda durulacaktır.

Rıfki Kulaç, 14 Ağustos 1928'de No: 1091-991'de *Yeni Yol*'da yayınlanmış olduğunu gördüğümüz son yazısından sonra yayınlandığını bildiğimiz ilk yazısı, Nisan 1932'de *Akın*'da çıkmıştır. Bir yazarın, aynı şehirde, üç yıl yedi ay aradan sonra tekrar bir yazısının yayınlanması ve o dergide peşpeşe yedi yazısının yer almasının bir açıklaması olması gerekir. Bu bilgiye sahip değiliz. Kulaç'ın *Akın* dergisinde ilk yazısı hem de birinci sayıda, Sayı: [1], [1 Nisan 1932], s. 13-14,⁶⁴³ 'İktisadî: İstihsalci Şehir' ve son olan yedinci yazısı Sayı: 10, 15 Ağustos 1932, s. 2-3, 'İki Türklü Kavrayışla' başlıklı makalesidir ve *Akın* dergisi bundan sonra 16 sayı daha Haziran 1933'e kadar çıkartılmaya devam edilmiştir. Yani uzun sayılması gereken bir aradan sonra hızlı başlangıç, gene anlaşılamayan biçimde son bulmuştur.

Bu yedi makalenin yayınlanış gerekçesi gibi, yazıların sona erme biçimi de dikkat çekicidir. 1932 yılında derginin ilk 10 sayısında, 'Felsefe Bakışile' başlığı altında neredeyse düzenli sayılabilecek biçimde ve derginin birinci sayfasında 7 yazısı yayınlanan Rıfki Kulaç'ın, derginin sonraki 16 sayısında neden hiç yazısının yer almadığı bilinmemektedir ve bu durum herhalde Rıfki Kulaç'ın bundan sonraki yaşamını belirleyen dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Çünkü bundan sonra da on dört yıl bir yazısı yayınlanmayacaktır.

642 Hakkı Mahir, "İnkılâp ve Kadro Münakaşaları", *Akın*, Sayı: 22, 15 Şubat 1933.

643 Derginin ilk sayılarında sayı numarası ve tarih yoktur.

Yedi makalesinde Rıfki Kulaç, köy-şehir üretiminin birbirini dengeleyerek yeni tüketim toplumu için yeni üretim toplumunun gerektiğini savunduğu iktisadi yazısından⁶⁴⁴ sonra ‘felsefe’ başlığı altında, felsefenin artık çocukluk devrinin geçtiğini ve yerini üretime dönük düşüncenin aldığını söyler:⁶⁴⁵ “(...) milyonlarca marabanın başı ucunda beş on tane zorba... Dünya manzarası bugün ne kadar tersine dönmüştür. (...) belli başlı amiller arasında (...) yakın ihtiyaçlarımız uğrunda harcamış kafalar başta gelir. Evet, bize alet yapan, tabiat kuvvetlerini özfaydamıza işleten, cemiyet gidişine çeki düzen verebilen, gönül ve zevkimize yeni yeni heyecanlar katan (...) kafaların yüzü suyu hürmetine günden güne daha refaha kavuşuyoruz, bir parça daha hürriyete ulaşıyoruz, bir parça daha adalet ve insanlığa doğru gidebiliyoruz (...).”⁶⁴⁶

Rıfki Kulaç ‘Şair ve Filozof’ yazısında ise, “(...) tabiatle hayatın bir bakışta sezilemeyecek kadar karışık, örtülü muammalarile uğraşmak (...) Bu çetin işe (...) içimizden ancak şairlerle filozoflar atılır. (...) Şairlerle filozofların kitaplaşan kanaatleri doğru mudur? Ne münasebet! (...) şairle filozof insanlığa daha çok ışık verebilirdi: Eğer yemek isteyen mideleri, giyinmek isteyen sırtları, eğlenmek isteyen gönülleri olmasa... (...) tarihin her devrinde – derebeylikten sosyalizme varınca-ya kadar- şair ve filozof çok kere cemiyete hakim zümrelerin borusunu öttürmüştü” diyerek şiir ve felsefeyle ilgili tarihsel ve

644 “İstihsalci Şehir”, *Akın*, [Sayı: 1], [1 Nisan 1932], s. 13-14.

645 “(...) Bergson ne derse desin – insan kafası işleyişine bu biçim bir istikamet verdikten sonradır ki istihsalci olabilmiş, meydana getirdiği yığın yığın eserlerle yaşayışının cephesini değiştirmiş, tabiatın yanı başında ikinci bir tabiat türetecek kudreti kazanmıştır (...); “İnsan Kafası”, *Akın*, [Sayı: 4], [15 Mayıs 1932], s. 4-5. Bergson, Mustafa Şekip Tunç’un (aslında 1921’de başlayıp) 1932’den itibaren çeviri ve makaleleriyle Türkiye’nin gündemine girmiş ve *Kadro* dergisinde Şevket Süreyya’nın “Bergsonizm Yahut Bir Korkunun Felsefi İfadesi” (Sayı: 11, İkinci teşrin 1932) yazısı dahil olmak üzere eleştirilere uğramıştır. Bergson atfı, Rıfki Bey’in kültür dünyasını nasıl yakından izlediğinin de bir kanıtıdır. Rıfki Bey’in felsefeye ilişkin görüşü, özü itibarıyla Marx’ın ünlü 11. Tezine göndermedir: “Filozoflar dünyayı yalnızca farklı biçimlerde yorumlamışlardır, esas olan onu değiştirmektir.”

646 “İnsan Kafası”, *Akın*, Sayı: [4], [15 Mayıs 1932], s. 4-5.

sınıfsal çözümlemesini ortaya koyar, bir yandan da 'liberter' bir yaklaşımı da korur: "makine devri başladıktan sonra şiirle felsefenin yıldızı sönmektedir (...) şiirden felsefeden ışık almayan insanlığın yabanileşmesinden, içinde bulunduğu iş ve yaşayış icaplarına boyun eğmesinden, ihtirasların alabildiğine zağlanmasından korkulur (...) Şairle filozof, makine devrinin kendilerine kazmakta olduğu mezara hemencecik girivermemelidir. Bu işte dahice atılışlar ister. (...)"⁶⁴⁷

Şiir ve felsefe konusunda 'liberter' veya 'hümanist' diyebileceğimiz yaklaşımı, makineleşme konusunda da, bütün kalkınmacı-ilerlemeci zihniyetine ve zamanının egemen görüşüne rağmen, korumaktadır: "(...) Makineli milletlerin tışı [dışı] sağlam görünse de içi kurtlanmıştı. İşçi ile patron arasındaki gerginlik şüphe yok ki makineli medeniyeti artık eskisi gibi düşleyemez, kemiremez, ezemez bir hale getirmiştir (...) İnsansız makine olmayacaktı. Makinesiz de insan olmamalıdır. Makinenin yalnız bir kısım milletler elinde kalışı kocaman bir haksızlıktı, acıklı bir zulumdü. Allah bu zulmün devamından kuşkullanmış olacak ki makineli milletler denen azılı firavnlara başına sınıf kavgası denilen Musa'yı tebellaş etti ve böylelikle bütün insanlığın makineye kavuşmasını kolaylaştırmış oldu."⁶⁴⁸

İnsan ve makine başlığı ile devletin sönmümlendiği bir komünist geleceğe yönelik ortodoks Marksist söylemi geliştiren bir tarihsel bakış açısı ortaya koyan Rıfka Kulaç, gene ve sınıf kavgası kavramına rağmen sanayi üretiminin toplumsallaşması kavramını ima eder. Bu derinliği ile hükümetin kültür programına doğrudan eleştiri getirir:

"(...) Kültür işlerimize gelince, derler ki: ölkemizde kültür

647 "Şair ve Filozof", *Akın*, Sayı: 5, 1 Haziran 1932, s. 5-6.

648 "İnsan ve Makine", *Akın*, Sayı: 7, 1 Temmuz 1932, s. 1-2.

işleri, inkılâbın bütün öteki yürüyüş kolları ile omuz omuza gitmektedir (...) Ağzı denilen lakırdı makinesi torba mı ki dikilmekle kapatılabilirsin? (...) Bereket versin ki inkılâplar, hadiseler, yaşayış şartları, muâşeret değişimleri, yeni fenni vasıtalar, halkı kendiliğinden kültürce ilerleten amillerdir de... (...) kültür işlerimizi böyle başıboş inkişafalara emanet edemeyiz. (...) bir inkılâp, günün birinde kendi gidişinde muhtaç olduğu yüksek ahengi aksatmak gibi hatırı sayılır bir bozuklukla karşılaşmaktan pek te kurtulamaz. Üstelik millet kudretini, önünde tasarladığı mutlu hedeflere derli toplu bir dilek ve bir irade halinde kolaycacak yürütmekte çetinliğe uğrar. Kültür işlerinde bildiklerimizi yazmak bizden, başarmak halkevlerinden...”⁶⁴⁹

Halkevlerinden beklenti içindeymiş gibi sözünü sakınmadan yazılan ve iktidarı devrimci gidiş konusunda uyaran bu yazında olduğu gibi, inanç hürriyeti konusunda da aynı tarihsel, sınıfsal çözümlemesi ile çok cesurdur:

“(…) Ölümüne canlı ebediyet diyen körler filin kulaklarını tutmuş, ölümüne cansız ebediyet diyen körler filin bacaklarını yakalamış (...) Derebeylik sisteminde marabalar ölümün canlı ebediyet oluşuna canla başla kanmışlar. Derebeylik sisteminde imtiyazlı zümreler ise için için ölümün cansız ebediyet oluşuna inanmaktan hoşlanmakla beraber açıktan da birinci kavrayışa inanır gibi görünmüşlerdir marabaları kuşkulandırmamak için. Makine medeniyetine gelince: başlangıçta işçinin birinci kavrayışa patronun da ikincisine inandıklarına şüphe yok. Sonraları az çalışan, çok kazanan teşkilatlı işçilerin de birinci kavrayıştan yüz çevirerek ikincisine yanaştıkları açıkça görünmektedir. (...) Ülkemizde

649 *Akım*, “Kültür İşlerimiz”, *Akım*, Sayı: 8, 15 Temmuz 1932, s. 5-6.

inaniş hürriyeti var. (...) bir anket açılrsa bu günkü yaşayış kertenize göre birincisinin daha çok ‘ümme’ toplayacağına şüphe etmeyelim. Yalnız gönül ister ki çok geçmeden ikinci kavrayışı benimseyecek kadar kazanç ve yaşayış kerteniz yükselmiş olsun.”⁶⁵⁰

Rıfki Kulaç'ın *Akın* dergisinde 15 Ağustos 1932'ye kadar derginin ilk dört buçuk ayı yayınlanabilen makalelerinin ortamını anlayabilmek için Trabzon'da Halkevi çevresi ve çalışmaları bir araç olabilir. Çünkü Kulaç'ın 1936'da yayınlacağı romanı, onun görüşlerini daha kapsamlı biçimde ortaya koyarken, sonraki yaşamını da belirleyen bir adım olacaktır. Trabzon'da 1932 yılından 1936 yılına kadar düşünce ortamında ve toplumsal örgütlenmede yaşananlar, aslında *Akın*'la aynı çevreyi oluşturan Halk Partisi ve Halkevi çevresinde dönmektedir.

Akın, Sayı: 7, 1 Temmuz 1932.

Trabzon'da Halkevinin üye kayıt işlemleri üç ay öncesinden başlamıştı ve şube açıldığında sayı 500 kişiyi bulmuştu. Halkevi'nin çalışma kolları arasında en çok üye kaydı spor, köycülük ve sosyal yardım kollarında olmuştu.⁶⁵¹ Temsil kolu ise Trabzon Halkevi'nin “en aktif olduğu şubelerinin başında gelmişti.

650 Akın, "İki Türü Kavrayışla", *Akın*, Sayı: 10, 15 Ağustos 1932, s. 2-3.

651 İbrahim Azcan, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Serander Y. Trabzon, 2003, s. 55-58.

Öyle ki Trabzon Halkevi Ankara Halkevi'nden sonra en çok oyun sergilenen halkevi olmuştur.”⁶⁵² Trabzon'da 1920'lerdeki gelişimini yukarıda izlediğimiz tiyatroyu, 1930'larda da takip edersek, kulüpler ile Halkevi'nin oluşturduğu ortama ilişkin ipuçlarını yakalarız.

1930 yılında İdmangücü Temsil Kolu kurulur. Ve o yıl Halit Fahri Ozansoy'un "Baykuş" isimli eseri oynandı. 1933 yılına gelindiğinde, Mehmet Alper'in başkanlığında Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, Kemal Kefeli ve Ömer Sıtkı Bey'den oluşan Halkevi Temsil Kolu kurulur. Halkevi Temsil Kolu, 29 Haziran 1933 günü Faruk Nafiz Çamlıbel'in 3 perdelik "Akın" isimli oyunu ile perdesini açar. Dört gece sahnelenen ve 3 bin kişinin izlediği oyundan sonra Trabzon, 1939'da bin kişilik tiyatro salonuna kavuşur. Halkevi yönetiminin, daha çok seyircinin yararlanabilmesi amacıyla başlattığı çalışmalar, bu yıl tamamlanır ve 4 bin lira harcanarak gerçekleştirilen bin kişilik yeni salonda 1940 yılında çeşitli temsil kollarınca Trabzonlulara sunulan oyun sayısı 15'i bulur.

Doğangençlik Temsil Kolu'nun 1940'ta Nihat Sami Banarlı'nın "Kızıl Çağlayan" isimli eseriyle başlayan tiyatro etkinlikleri, 1950'de Müçteba Sebahattin Or'un "Bir Damla Yaş" oyunuyla devam etmektedir, 1953 yılı ise Trabzon'da tiyatrolu yılların sonudur. O yıl Doğangençlik Temsil Kolu tarafından "Ali Yerine Veli", Müçteba Sebahattin Or'un "Gömdüğüm O Cihan", Baha Dürder'in "Bir Ceset Rekori", Vedat Örfi Bengü'nün "Kanun Adamı", "Ört Ölelim" ve Müçteba Sebahattin Or'un "Bir Damla Yaş" isimli oyunları ile perdeler kapanır. Perdelerin kapandığı 1953 yılından tam 10 yıl sonra, 1962 yılında tiyatro tekrar amatör toplulukla başlayacaktır.⁶⁵³

652 Azcan, s. 122; Çelik, s. 194.

653 Zengin (2009), s. 93-97.

Doğanspor veya Gençler Birliği veya Akın grubunun, bugün bilindiğinden daha fazla önem taşıdığı, popüler ve etkili olduğu, 50'li yılların başında tiyatro oyunlarını sürdüren neredeyse tek toplumsal örgütlenme olarak kalmış olmasının yanında, Temel Sarım Doğru'nun Doğanspor'un musiki kolunu yönetmesiyle de anlaşılmaktadır.⁶⁵⁴ Temel Sarım (Şükrü) Doğru (1926-1993), Trabzon'da Türk sanat müziğinin önde gelen icracı, örgütcü ve yazarıdır.

Doğanspor başkanlarından ve Trabzon belediye başkanlarından Ahmet Rasim Karanis'in biyografisi, 1930'lardan 1980'lere kadar geçen yıllarda gençlik örgütleri, siyaset ve hükümet ilişkilerindeki dönüşümü örneklendiren bir biyografi-
dir: 1924 doğumlu Ahmet Rasim Karanis, tüccardır ve Ulusoy Otobüs İşletmesi Müdürlüğü'nü uzun yıllar sürdürmüştür. Karanis, 1949-50 arasında Demokrat Parti 2 No'lu Merkez Bucak Başkanı, 1954'te Trabzon ve Havalisi Şoförler ve Otomobilciler Derneği Başkanı, 1956'da Doğanspor Kulübü Başkanı olmuş, 20 Eylül 1957–14 Mayıs 1959 tarihleri arasında Trabzon Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1966'da Bizimev Sosyal Kulübü Başkanı, 1974-84 yılları arasında Tüccarlar Kulübü başkanı, 1973'te Adalet Partisi Merkez İlçe Başkanı, Kurucu İl İkinci Başkanı, 12 Eylül'den sonra 1984'te Polis Karakolları Yaptırma Derneği Başkanı'dır. Son yıllarında Milliyetçi Demokrasi Partisi Trabzon İl Başkanlığı yapmıştır. Şehir Kulübü, Karadeniz Kulübü, Avcılık ve Atıcılık Kulübü, Eski Eserleri Koruma Derneği üyesiydi.

Ahmet Rasim Karanis'in yaşamı, 1930'lardan 1990'lara doğru Trabzon'da bir iş adamının yaşamının entelektüel ilgi ve meraktan, sağ totalitarizme doğru gidişinin de özetidir.

654 M. K. Sayıl (2011), s. 213.

Akın dergisi 1933'te kapanmış, Trabzon Halkevi dergisi İnan 1937'de yayınlanmıştır. İnan dergisi de 1939 Şubat'ına kadar 12 sayı yayınlandıktan sonra yayınına ara vermek zorunda kaldı. Ocak 1942'de tekrar yayınına başlayarak bu kez Mayıs 1949'a kadar 52 sayı daha çıktı (toplam 64 sayı yayınlandı). Bu kesinti ve aralar, Trabzon'da *Akın*'la ve görkemle başlayan dergiciliğin, toplumsal ortamın bütün canlılığına rağmen, giderek donuklaşmasıyla açıklanabilir. 1927 yılında Trabzon'da Rıfki Kulaç'ın anlatımıyla bir tiyatro kurulup yaşatacak kitle varken, seyirci bulunamaması gibi, siyaset ve idarenin etkisi, bu canlılıkla koşut gelişmemiştir.

Trabzon'daki 1932 yılından 1934 yılına kadar süren canlılık ve sorasında sönümlenmesi ile ilişkilendirebilecek ve birbirini açıklayabilecek olan en önemli gösterge, Ankara'da yayınlanan *Kadro* dergisidir. Serbest Fırka deneyimi ve 1929 Büyük Buh-ranı'ndan sonra başvurulmuş devletçilik siyasetiyle yeni bir yol arayan iktidar, yukarıda sıralanan ideolojik kuram ve örgütlerle başvururken, eski TKP'lilerin bir bölümü de Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile birlikte 'inkılâp ve kadro' yaratmaya aday olarak *Kadro* dergisini yayınlamaya başlamışlardı (belki Rıfki Kulaç, Şevket Süreyya'nın önerisine uysaydı bu 'kadro' ve hi-kaye ile yüz yüze gelecekti!).

Kadro dergisi, aşağıda Rıfki Kulaç'ın romanı *Milletleşen Adam* yorumu sırasında tekrar konuya döneceğimiz üzere, 1930'ların liberalizm, sosyalizm, faşizm, nazizm tartışmaları ortasında kendisine ve Türkiye'ye özgü yol bulma-oluşturma ve bunun kadrosunu kurma iddiası olarak Avrupa'daki ideolojik ve siyasal tartışmalarla aynı bağlam içindeydi. Rıfki Kulaç bildiğimiz kadarıyla örgütlenme konusuna hemen hiç girmeyen bir kişilik olarak bu bağlama belirgin yönleriyle dahil değildir fakat *Kadro*'nun kullandığı terminoloji aynı kaynaktan beslenmektedir.

Rıfki Kulaç'ın önerileri kabul etmeyişi bu bağlam düşünüldüğünde oldukça radikaldir. Üstelik, *Akın* dergisinde de *Kadro* ile aynı dili kullananların varlığı söz konusuydu.

Hakkı Mahir yukarıda anılan "İnkılâp ve Kadro Münakaşaları"⁶⁵⁵ makalesinde "İnkılapçı Ankara'nın heyecanlı sesini Şevket Süreyya'nın kitabında⁶⁵⁶ okuduk ve duyduk. Bu sese 'kendi gayretine düşmüşler diyanı' olan İstanbul Ağaoğlu'nun kalemile cevap verdi" diyerek tartışmaya doğrudan ve Şevket Süreyya ve Kadrocuların yanında katılır: "(...) Esaslarından çok kısaca bahsettiğimiz ve her Türk münevveri tarafından okunmasını özlediğimiz bu kitap ne Ağaoğlu'nun dediği gibi bir komünist propaganda-sı, ne de bazılarınun söylediği gibi bir faşist telakkinin ifadesidir. O, Türk inkılâbının hangi gayeye ve nasıl bir yoldan gitmesinin milletimiz için faydalı olacağını ve inkılâbın cihan fikir cereyanları içinde ne kadar müstesna bir mevkie sahip olmak vaziyetinde bulunduğunu tetkik ve izah eden ve her yerinde bu memleketi çok yakın tanımının verdiği özlü ve köklü heyecanı gösteren bütün manasile milliyetçi bir eserdir (...)"

Akın 15. sayısında, *Kadro*'da 9. sayıda yayınlanan "Fındıkta Devlet Koooperatifi" yazısını alıntılanmıştır. *Kadro* dergisinde de, *Akın*'ın 16. sayısında Kazım [Bulutay] ile Hakkı Mahir [Durukan]'ın fındıkla ilgili yazılarından alıntılar yapılır. *Kadro*'nun Nisan 1933 tarihli 16. sayısında Vedat Nedim "Gene Fındıkta Devlet Kooperatifi" yazısında, *Akın* dergisinde Hakkı Mahir ve Kazım Bey'den alıntılar yapmadan önce: "(...) fındık mütehassısı Kazım ve ziraat mühendisi Hakkı Mahir beylerin (...) iki değerli yazısı çıktı.(...) Gerek Kazım Bey, gerekse Hakkı Mahir Bey, fındık işinin de diğer bütün milli istihsal ve sürüm davalarımız gibi, ancak tam bir devletçi siyasetle halle-

655 *Akın*, Sayı: 22, 15 Şubat 1933.

656 Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, 1. b. Ahmet Halit Kitabevi, 1932, 2. b. Bilgi Y., Ankara, 1968.

dilebileceği prensibinde bizimle birleşiyorlar (...)”⁶⁵⁷ diyerek fikirdaşlığı ortaya koyar.⁶⁵⁸

Kadro’nun 18., Haziran 1933 sayısında ise Hakkı Mahir’in “Avrupa Bize İdeal mi, Örnek mi Olabilir?” başlıklı doğrudan siyasi polemik yazısı yayınlanır: “Babıali mütefekkeri ile Beyoğlu züppesinin müşterek bir inancı vardır: Avrupa’nın üstünlüğü!” ve “Türk inkılâbı” öznesi ile Kadrocularla kendisini özdeşleştirir: “(...) Sınıf tezatlarını cemiyet içine sokan şey serbest iktisat (...) olduğuna göre (...) Türk inkılâbı yakın bir istikbalde kendi içinde aynı tezatları doğuracak sistemleri hudur harici edecek ve devlet iktisatçılığını kuracaktır. Avrupa demokrasisinin kendi içinde manası kiliseye dayanan monarşi hukukunun yerine bankaya dayanan araçlar hakimiyetinin teessüsüdür. Bunun müstemleke ve yarı müstemlekeler için manası ise ıstırap ve sefalet olmuştur. (...) Bu vatanda ne cemiyet kuvvetlerini kendi menfaatlerine harcıyacak kötü bir aracılığın yeri olacak ve ne de halk sürülerini kendi hevesleri ardında koşturacak partici demagogların zararlı hürriyeti bulunacaktır.”⁶⁵⁹

Falih Rıfkı Atay *Hakimiyet-i Milliye*’de, Ahmet Hamdi Başar *Kooperatif* dergisinde, *Kadro*’ya destek veriyorlardı. *Kadro*’ya karşı çıkanlar içinde Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyin Cahit Yalçın onu despotik, Yunus Nadi CHP’den solda, Siirt milletvekili, *Milliyet* gazetesi sahibi Mahmut Soydan sermaye düşmanı olarak görüyorlardı; Kerim Sadi, Şevket Süreyya’yı “yalancı peygamberlik”le suçluyordu.

Serbest Fırka deneyiminden sonra CHP’ye dönmeyen

657 Vedat Nedim (1933), “Gene Fındıkta Devlet Kooperatifi”, *Kadro*, Sayı: 16, Nisan, s. 15.

658 Birinci Ulusal Fındık Kongresi 10 Ekim 1935’te toplandı; 2 Kasım 1935’te Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve Tarım Satış Kooperatifi Ana Mukavelenamesi adlı kanun yürürlüğe girdi. 14 Haziran 1938’de Ordu’dan başlayarak fındık kooperatifleri kuruldu ve 28 Temmuz 1938’de kısa adı Fiskobirlik olan Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği oluşturuldu.

659 Hakkı Mahir (1933), “Avrupa Bize İdeal mi, Örnek mi Olabilir?”, *Kadro*, Sayı: 18, Haziran, s. 59-62.

Ağaoğlu Ahmet, 29 Mayıs 1933 günü, anlaşılan bir tesadüfle, *Akın* adıyla dergi yayınına başlamıştı. *Akın*, toplam 119 sayı yayınlandı, yayın hayatı 24 Eylül 1933 tarihli sayı ile sona erdi. İşin ilgi çekici yönlerinden biri de Ağaoğlu'nun ilk 88 sayıdan sonra *Akın*'dan ayrılmasıydı. Ağaoğlu Ahmet *Akın*'da başbakan Celal Bayar'a "... Evvela söyleyelim. *Akın* ne kapitalist, ne komünist, hatta ne de sosyalisttir. Milliyetçi, cumhuriyetçi bir gazetedir. Arkadaşlarımızla farkımız şudur: Onlar, parti organıdır. Biz, serbest görüşlü, hakka abit haksızlığa asiyiz" diye seslenmekteydi.⁶⁶⁰ Trabzon'da yayınlanan *Akın* ile *Kadro*, aynı "inkılâp" çizgisi içinde görünmektedirler ve bu "inkılâp"ın gerçek Kemalizm olduğunu (veya Kemalizm'i etkilemeyi) savunurken, bir yandan da gerçekten iktidarın "sınıfsız, kaynaşmış kitle" görüşüne destek vermektedirler.

Vedat Nedim, "ileri teknikli bir Türk iktisadiyatı ve sınıfsız ve tezdadsız bir Türk milleti ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktır. Bu itibarla Türk milletinin sınıflaşmasına meydan vermeden, ileri teknikli bir iktisada kavuşması demek, aynı zamanda içtimai endişeleri de göz önünde bulunduran bir iktisadi devletçilik demektir" diyerek devletçi iktisat sisteminin sınıflaşmamayı sağlayacağı iddiasındadır.⁶⁶¹

Şevket Süreyya da Türk devletçiliği veya milliyetçiliğinin farkını, sınıflaşmamakta görür: "İnkılâp, hadise bakımından manası itibarile, millet içinde bir takım insanları irade ve menfaatlerinin, diğer bir takım insanların irade ve menfaatlerine cebir ve zor ile bağlanması demek olduğundan bu hadisede disiplin, prestic ve otorite zaruri ve ayrılmaz unsurlardır... Bu bakımdan devlet teşkilatı, şekil itibarile bütün inkılâp memleketlerinde birbirinin aynı

660 "İktisat Vekili Celal Beyefendiye, Gene Kömür Şirketi İçin", *Akın*, 24.9.1933, s. 1, 2 (bkz. Hakkı Uyar (2005), "Ağaoğlu Ahmet'in "Liberal Muhallif" Gazetesi: *Akın* (1933)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İletişim Y., İstanbul, s. 224-231).

661 Vedat Nedim, "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, Sayı: 1, Kasım 1932.

gibidir. Fakat şu var ki, gerek faşizm, gerek ihtilalci sosyalizmde devlet, sınıf mahiyetini kaybetmemiştir.”⁶⁶²

Falih Rıfki, Kemalizmle Faşizm ve Leninizm arasındaki farkları, sınıf ve kalkınma programları açılarından görür: “Faşistler diyorlar ki: ‘Faşizm, İtalyanlığa mahsustur.’ Herkes biliyor ki: ‘Bugünkü Moskova nizamı Rusya’ya mahsustur.’ Ve şunu söyleyebiliriz: ‘Kemalizm, Türkiye’ye mahsustur.’ Bu üç rejimi yaklaştıran bir takım esaslar vardır. Moskova bir sınıf diktatoryası altında, bütün Rusya’yı o tek sınıfa götürerek, Roma, sınıflar arasında ahenk kurarak, Ankara ise sınıfsız bir cemiyet ideali içinde fakat hepsi umumi halk refahını hedef almıştır. Üç rejimin üçünde de Devlet, hiçbir millet zümresinin imtiyazları namına diğer zümreler üzerinde hükmetmiyecek, türeyen sınıflar, aralarındaki davayı Devlet dışında, sokak ve parlamentolarda boğuşarak halletmiyeceklerdir. Kemalizmle Faşizm arasında hususi bir yakınlık, Devlet, fert ve ecneni sermaye teşebbüslerinin üçüne de yer vermekte olmalarıdır. Kemalizmle Leninizm arasında hususi bir yakınlık, her iki tarafın halk yığınları ve iktisadi inkişafı ile Garp arasındaki uzun ayrılığı en kısa zamanda telafi etmek zaruretidir.”⁶⁶³

Vatandaş için Medeni Bilgiler (1930) ve *İnkılâp Dersleri* (1935) kitaplarının yazarı 1931-1936 yılları arasında CHP genel sekreteri olan Recep [Peker] ise nasıl bir cemiyet istendiği konusunda çok açıktır: “Ferdin hürriyeti fikrinin yanında bir taraftan da milli disiplin fikrini yaşatacak alışkanlık ve uysallık itiyatları kuvvetlendirilmelidir. Biz, düşünen, yazan, söyleyen, çalışan ve kazanan ‘hürriyetli’ ve aynı zamanda cemiyeti korumak ve yaşatmak için lazım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan

662 Şevket Süreyya, “Türk Nasyonalizmi”, *Kadro*, Sayı: 2, Eylül 1933.

663 Falih Rıfki (1932), *Moskova-Roma*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, s. 16-17.

‘disiplinli’ bir cemiyet kurmak davasındayız.”⁶⁶⁴

Burhan Asaf *Kadro* dergisinde, Türk resminin gelişmesi çaresinin, ‘Türk inkılâbı’nın emrine girmekte olduğunu ilan ederek bu isteğin sanattaki yansımaları dile getirmiş olmaktadır: “(...) Halkevi’nde açılan resim sergisini geziyoruz. Birkaç tablo bir yana, teknik dahi göz doyurmuyor. (...) Türk san’atkârını, kendi kendisi yüzünden suçlu olmaktan tenzih ederiz. Onun da soy-suzlaşmış Anadolu davarından farksız bir şey olduğunu bildiğimiz halde, suçu onda değil, onun başka türlü olmasına mani olan cemiyet şartlarınızda buluruz. (...) [Akademi müdürü Namık İsmail Bey] Maarif Vekilimiz ile de görüştü. Birlikte bir karara vardılar. San’atı Devlet himayesine almak lazımdır. Fakat bunun için de san’atın cemiyet ihtiyaçlarına uyması, bir memleket san’atı olması, bir inkılâp san’atı olması şarttır. (...) Ressamlarımız da anlamalıdır ki, Türk san’atına içtimai siparişi veren en büyük kuvvet, Türk inkılâbıdır.”⁶⁶⁵

Turan Azerbaycanı’ndan sonra Sovyet Azerbaycanı’nda da eğitimcilik yapmış olan Muhittin Birgen, bu yılların ‘sosyalizm’ ile ‘faşizm’ algısını, İttihatçı cepheden dile getirir: “Cihan harbinden ve Rusya ihtilalinden sonra Rusların gösterdikleri misaller üzerinden yürüyerek demokrasi için başka tarzda bir teşkilat kadrosu da yapılabileceğini fiilen ispat eden faşistlerin koydukları yeni numuneler o zaman da mevcut olsaydı belki İttihatçılar, münferit ve gizli yollardan yapılan tedhiş usullerine gitmekten kurtulurlar, hakikati açık söyleyerek sıkı, fakat açık usullü bir inzibat yolunu tercih ederlerdi.”⁶⁶⁶

664 Kütahya mebusu Recep, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Nisan 1933.

665 Burhan Asaf (1933), “Sanat’ın Salınamurası Karşısında (Ankara Resim Sergisi Münasebetile)”, *Kadro*, Mayıs, Sayı: 17, s. 46-49.

666 Muhittin Birgen (2006), *İttihat ve Terakki’de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?*, I, haz. Zeki Arkan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

1935'te Nazım'la ve solla yolunu ayırmadan önce Peyami Safa, Kemalizm ile ilişkisini anlatırken Kadroculuğu niteler: “(...) sosyalist veya kolektivist fikirlerin milliyetçilikle telifi gayretleri, ister ‘nasyonal-sosyalizm’, isterseniz ‘sosyal-nasyonalizm’ diyiniz, başka iki kelime ile daha iyi hulasa edilebilir: Türk faşizmi. Türk faşistleri, tezlerine isim koymaktan çekinerek, herkesi önünde iğilmeğe mecbur edecek bir tabir buldular: Kemalizm. Ben de bu güzel ve büyük isim karşısında hürmet ve minnetle şapkamı çıkardıktan sonra derhal ilave edeceğim ki onların tezleriyle hakiki Kemalizm arasındaki me-safe buradan Sovyet Rusya veya faşist İtalya kadar uzaktır.”⁶⁶⁷

Kadro, Teşrinievvel 1934 tarihli 34. sayısında “Okuyucularımıza, Arkadaşımız ve imtiyaz sahibimiz Yakup Kadri Bey’in bir ecnebi memlekette hükümetimizi temsil vazifesile aramızdan ayrılması üzerine *Kadro*, gelecek sayıdan itibaren neşriyatını bir müddet için tatil edecektir” duyurusunu yapar, son, İlkkanun 1934-Sonkanun 1935 tarihli 35-36. sayısındaki “Bu sayı ile üçüncü yıllık hayatını tamamlayan *Kadro*, geçen sayımızda söylediğimiz sebeplerden neşriyatına şimdilik son vermiştir” duyurusuyla yayın yaşamına son verirken, “şimdilik” kaydıyla bir umudu da ortaya koyar. Bu umut gerçekleşmez.

Yakup Kadri’nin *Kadro* değerlendirmesi şöyledir: “Sözün kısası *Kadro* küçük bir dergiydi ama iddiası büyüktü. İş başında bulunan ‘resmi’ şahsiyetleri de, sanırım, en çok bu “haddini bilmezliği” sinirlendiriyordu. Nitekim, dergiyi çıkarmak üzere olduğum sıralarda, devrin Cumhuriyet Halk Partisi umumi katibiyle aramda geçen bir konuşmada, bu zat bana demişti ki: “Parti namına neşriyatta bulunmak hakkını kimden alıyorsunuz? Bir fikir mecmuası çıkarmak lazım gelirse onu ancak biz

667 Peyami Safa, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1933.

çıkartırız ve zaten çıkarmak üzereyiz de... Hem, avant-garde, avant-garde diye bir laf söyleyip duruyorsunuz. Bu da ne demek? Bizden daha ileri avant-garde mı olur?"⁶⁶⁸

Yakup Kadri'ye göre *Kadro* zaten Atatürk'ün "izniyle çıkmaktadır" ve ona, "Halk Partisi'nin prensiplerinin izah ve tefsirinden başka bir mana vermek mümkün değildi"r. Fakat *Kadro* dergisinin 'devrim'ci kadro anlayışı ile Parti'nin mevcut idaresini beğenmeyişi elbette esas sorundur: "Biz, bunda, oportünistlerden, bürokratlardan devşirme başıbozuk bir kalabalıkla bir inkılâp hareketinin yürütülemeyeceğini, kadrosuz bir inkılâpçı partinin asla bünyeleşemeyeceğini iddia ediyorduk. Böyle bir yanlış fikirle işletilen istihlal ve sanayi müesseselerinin, sırtını devlet nüfuzuna dayamış bir menfaatçi grubundan başka hiç kimsenin yüzünü güldürmeyeceğini, halkın omuzlarına gittikçe ağırlaşan bir yük teşkil edeceğini ve kolektif kalkınma hareketine mani olacağını söylüyorduk." (...) "Umumi katibin "biz" dediği kendisi ve kendi reisliği altındaki merkez heyeti idi. Bu heyeti teşkil edenlerden çoğu ise bazı vali ve umum müdür eskilerinden ibaret olup amirlerine "beyefendi" diye hitap ederler ve birtakım kağıtları imzalatmak için "huzur"a giderken caketlerini iliklerlerdi. İşte, Cumhuriyet Halk Partisi umumi katibine göre inkılâbın asıl ileri kolu bunlardı ve bunlardan başka kimse olamazdı."⁶⁶⁹

Yakup Kadri, 'Cumhuriyet kadroları'na karşı eleştirisini 1934'te yayınladığı *Ankara* romanında bütünleştirilmiş biçimde ortaya koyar. Romanda, üç evlilik çerçevesinde üç Ankara anlatılmaktadır: Savaş Ankara'sı, Cumhuriyet Ankara'sı ve ütopya Ankara'sı. Savaş kazanılmış ama yeni bir düzen ve yeni bir şehir kurma gayretleri kişisel çıkar sağlama ve idari

668 Yakup Kadri Karaosmanoğlu (2008), *Zoraki Diplomat*, İletişim Y., İstanbul, s. 45-46.

669 Karaosmanoğlu (2008), s. 44, 46.

bozulmayla istenildiği/gerektiği gibi yürütülemez olmuştur. Romanın kahramanı “otelin merdivenlerinden çıkarken (...) bana öyle geldi ki, ayağımı bastığım her basamak, halkla benim aramdaki uçurumu bir parça daha derinleştiriyor”⁶⁷⁰ derken Ankara Palas’a gitmektedir ve buradaki balolarda danslar edilirken, “Zavallı Ankara halkı, muhasaraya uğramış bir şehirde gibi yarı ıslak, çeşme ve kuyuların başında birbiriyle kavga ediyordu” diye anlatılmaktadır.⁶⁷¹ Ankara Palas, siyasi seçkinlerin tek mekanı olduğuna göre, bu anlatımla kimin hedeflendiği fazlasıyla – bire bir - ortadadır ve Yakup Kadri’ye göre Atatürk, bu heyetin *Kadro*’nun susturulması istediğine, bir aşamadan sonra uyum göstermiştir:

“(...) ben satranç tahtası üstünde sadece bir ‘piyade’ idim. Ne mat edilmeğe değerdim, ne de başlıca bir rolüm olabilirdi. Onun içindir ki, hünerli satranç ustası [Atatürk] beni bir ileri sürdü, bir geri çekti ve sonunda karşımdaki fil’e esir vermekte hiçbir zarar görmedi.”⁶⁷²

Kadrocular dergi kapatıldıktan sonra ne yaptılar?: 1923’te Mardin, 1931’de Manisa milletvekili olan Yakup Kadri, Tiran, Prag, La Hay, Bern, Tahran ve yine Bern elçiliklerinden sonra 1957’de *Ulus* gazetesi başyazarı, 1960’ta Kurucu Meclis üyesi ve tekrar Manisa milletvekili oldu. Anadolu Ajansı yönetim kurulu üyesiydi. Vedat Nedim Tör, 1933’te geldiği Matbuat Umum Müdürlüğü’nü 1937’ye kadar sürdürdü; 1938-40 yıllarında Turizm Müdürü, sonra Ankara Radyosu müdürü oldu. Burhan Asaf Belge 1942’ye kadar Matbuat Umum Müdürlüğü’ndeki görevini sürdürdü, çok partili hayat başlayınca DP kurucusu, partinin yayın organı *Zafer*’in başyazarı ve 1957’de

670 Yakup Kadri Karaosmanoğlu (2009), *Ankara*, İletişim Y., İstanbul, s. 109.

671 Karaosmanoğlu (2009), s. 131.

672 Karaosmanoğlu (2008), s. 48.

Muğla milletvekili olmuştur. Şevket Süreyya, Falih Rıfki'nın Ankara İmar Heyeti Başkanı olduğu dönem içinde, 1930-36 yılları arasında Ankara Belediyesi İktisat Müdürüdür. 1936-38 yıllarında Ankara Ticaret Mektebi Kurucu Müdürlüğü'nü, 1938-47 yıllarında da İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği'ni yürütecektir. 1947 yılından emekli olduğu 1951 yılına kadar Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyeliği yapmıştır. 1922-1925 yılları arasında Moskova'da Doğu Üniversitesi'nde öğrenim görüp, okutman olarak da görev yapmış olan İsmail Hüsrev Tökin, 1932-1940 yılları arasında Sümerbank İktisadi Araştırmalar Şubesi ile İştirakler Şubesi'ni yönetti. 1941-1942'de Ticaret Bakanlığı Dağıtma Ofisi genel müdür yardımcısı, 1942-1950 arasında Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu genel katibi oldu. 1950-1953'te Devlet Demir Yolları merkez işletme müdürü, kısa süre genel müdür yardımcısı, 1953-1963 arasında Yapı ve Kredi Bankası iktisat danışmanı oldu. İstanbul Ticaret Odası genel sekreterliğinden emekli oldu (emeklilikten sonra da bazı özel şirketlerin yönetiminde görev aldı).

Rıfki Kulaç'ın *Akın*'daki macerası, *Akın*'dan on ay önce, *Kadro*'dan iki yıl beş ay önce bitmişti. *Akın* kadrosu ise CHP içinde, aradan ancak iki yıl geçtikten sonra Halkevi içinde ve İnan dergisinde etkinliğine devam etmişti.⁶⁷³ Rıfki Kulaç'ın gazeteciliğinin sonunu getirdiği anlaşılan 1930 Serbest Fırka olayından itibaren yaşananları tabloyla özetleyebiliriz:

İkincikanun 1932 – *Kadro* çıkıyor

Nisan 1932 – *Akın* çıkıyor, Rıfki Kulaç'ın da ilk yazısı

Haziran 1932 – Trabzon Halkevi kuruluyor

Ağustos 1932 – Rıfki Kulaç'ın *Akın*'da son yazısı

673 İnan değişti ve kadrosuyla ilgili bilgiler ve Rıfki Bey'in dergiyle ilişkisi aşağıda ele alınacak.

Haziran 1933 – *Akın* kapanıyor

Sonkanun 1935 – *Kadro* kapanıyor

Mayıs 1937 Trabzon Halkevi dergisi İnan yayınlanıyor.

Rıfki Kulaç'ın, Yakup Kadri'nin *Ankara* romanından iki yıl sonra yazdığı *Milletleşen Adam* romanı ise onu bütünüyle 'kadro' dışına çıkaran bir Kurtuluş Savaşı ve kurulan rejim anlatısıydı.

30'lu yıllarda Tek Parti iktidarı parti-devlet özdeşliği ve Halkevleri ile örgütlenmesini güçlendirir ve tarih ve dil tezleriyle entelektüel dünyaya ayar verir, iskan ve çalışma yasalarıyla Türkleştirme programını geliştirirken, dünyadaki gelişmelerden çok da ayrı bir kulvarda değildi. Fakat 1936'da yayınladığı romanıyla Rıfki Kulaç, yolunu Ankara'dakilerle de Trabzon'dakilerle de ayırmıştı.

1932, Haldun 4 yaşında, Sevgi 2 aylık

Haldun'la.

Roman: Kamucan

Rıfki Kulaç'ın elimizdeki tek edebi eseri-romanı⁶⁷⁴ olan *Milletleşen Adam (S. Kamucan) - Selçuk Kamucan Sosyal Düzenin Gönüllü Korucusu* 1936 yılında yayınlandı.⁶⁷⁵ Kitabın Yeni Yol matbaası değil, İkbâl Basımevi'nde basılmış olması dikkat çekiyor. İlginç noktalardan biri de "Birinci Kitap" notunun bulunması. Rıfki Kulaç, İkinci Kitap'ın içeriği hakkında da bilgi vermektedir. Çok daha güncel ve dolayısıyla 'reel siyaset'le ilgili görünen bu ikinci cildin yazılmasından – belki de yazmış olup yayınlanmasından – kişisel tercihleriyle mi vazgeçti, beklediği ilgiyi toplumdan göremediği veya beklemediği tepkiyle karşılaştığı için mi romanın devamı gelmedi, bilemiyoruz.

Önce, anlamı ve akışı bozmayacak biçimde, Rıfki Kulaç'ın cümlelerini değiştirmeden, kendi ifadelerinden alıntılarla, romanın bir geniş özetini verelim. Herhalde Halit Rıfki'nın yaşamındaki en önemli dönüm noktasını anlamaya yönelik ipuçlarını barındıran bu romanın, doğrudan alıntılarla özetinin verilebilmeye uygun olması, romanın 'tez'li, doğrudan toplumsal-siyasal içeriği amaç edinen bir eser olmasından ve buna uygun bilgece cümlelerle ve açıklamalarla ilerlemesindendir. Kulaç, romana uzun bir önsöz de yazarak, tutumunu açıklamıştır.

674 "Üç Basamak adlı üç ciltlik dev romanı ise yayımlanamamış olup, vârislerinin elindedir" bilgisine karşılık bu eser bulunamamıştır. Bu romanın *Milletleşen Adam*'la içerik olarak ilişkisi hakkında da elbette ancak tahminlerimiz olabilecek...

675 İÇ kapakta 1935 yazılı olması, gelecek yıl değil geçmiş yıl sehven yazılacağından, yanlış olmalıdır. Aslında Hasan Kulaç tarafından Münevver Hanım'a yazılmış olan 28 Nisan 1936 günlü mektupta romanın henüz basım aşamasına gelmediği ("Rıfki Kulaç Bey'e selam, kitap yazıldı mı?") anlaşılmaktadır.

a) Özet

Önsöz

Dumlupınar, makineli yarı dünyaya (medeniyete) ve onun devlet kılıklı çiftlik kahyası saraya karşı çıkış, saray devşirmesi kültür kadar, frenk bozması kültüre de direniştir.

Şu yusuvarlak hakikate inanmayan yusuvarlak gavurdur: Ulusal topluluklar, yeryüzünün en demirbaş varlıklarıdır. O varlıklara değer vermeyen hödük kurumların vay başına!

Dumlupınar, nur topu gibi bir kurtuluşun sembolidir. Şaka değil, en aşağı üç yüz yıllık gedik kapatacağız. Sosyal gövdemizdeki uygunsuzlukları düzeltereğiz. İş ve kazanç kaynaklarını genişleteceğiz. Kursak ve gönül besleyen bütün faydaları kamuya dağıtabilecek sağlam düzeni kuracağız. Yukarısını aşağıya, hele aşağısını yukarıya çeke çeke en kese yoldan geçim ve kültür aksaklıkları düzelttikten sonradır ki bir faşist bilginle kafadaş, bir Bolşevik şairle gönüldaş, bir sosyalist yalvaçla yoldaş olabiliriz. Halkı, devlet hizasına çıkamamış ülkelere yaraşan en elverişli din budur: yediden yetmişe koyu Türkçülük...

Devlet mekanızması, yavuz bir kıvraklıkla devrim ölçülerine uygun Avrupalı biçimler aldı amma sosyal gövdemiz, hele içvarlığımız özlenildiği kadar değişmiş sayılamaz. Yalnız içvarlığımız kalıyor ki onu geçimin, Asya'nın kötü, keri izlerinden kurtarmak epeyce çetin olacak. Neden mi: Güzel san'atlarımızın bugünkü yavan, aykırı, isteksiz tutumundan. Maraba yığınlarının alın yazısını değiştiren bunca eşsiz kahramanlıklar önünde bile bir türlü saha kalkamayışından...

Ulusal benliğin, ulusal vicdanın, ulusal ülkünün hem yapıcısı, hem de kılavuzudur güzel san'atlar...

Yüksek, temiz, yiğit bir estetik olmadan yüksek, temiz, yiğit bir ulus çetin yetişir.

Burada şu sorguyu işidir gibi oluyorum: Biz Türkler, Dumlupınar'ı estetik yardımlarla mı aştık? Doğru amma tarihin gidişi, her yorulduğumuz yerde han yapacak kadar cömert değil. Sıkıştığımız yerde başımıza Atatürk çapında bir başbuğ dikmez ya.

Üstün gelmiş bütün devrimler, ancak estetik şahlanışlarla çokluğu ve geleceği kocaklayabilir. Kursaklardan daha çok gönülleri kavrayabilir. Bu bakımdan güzel san'atları şahlandıran devrime ne mutlu! Devrimi şahlandıran güzel san'atlara ne mutlu!

Adam oğlu, soyunu sopunu geride bırakan ileri, yüce, üstün bir varlık olur: Ancak iç ve dış enerjisini ulusal faydalar uğrunda, ulusal onur ardında, ulusal güzellik ve çirkinlikler arkasında eşsiz eserler verecek kadar şahlandırabilirse.

Ne yazık: Türk edebiyatı birtakım engellerden ötürü ulusal bir genişlik alamamıştır. Ya ufak bir zümrenin gönül mezesi olmuş, ya siyasal zorbalıkların şakşakçısı... ya frenk kültürüne tutkun toy bir yamak kesilmiş, ya aylak hoppalığı barındıran bir sığınak...

Yeni hayat gidişinin, burjuva rejiminin vicdanlar üzerindeki bozgunculuğundan az çok kurtulmak için denenmiş bir tek aşı var şimdilik: Kültür ve estetik aşısı...

Ne yapalım: Makineli medeniyeti çocukları dünya canlıdır. Göklerden, ölümün ötesinden derlenmiş bayat vicdan aşıları tutmaz ki onlara...

Hayatın bu kadar sert, afacan, deli dolu cilveleri içinde yoğrulmuş olanlar, şimdiki körpe estetiğin o çıtkırıldım çalkantılarından nasıl heyecan duyabilir? Bütün ileri ülkelerde büyük savaştan sonrakiler duygudan yana tıpkı kart hovardalara benziyorlar. Bu yüzden güzel san'atlar acıklı bir çırpınış içinde bir teviye bocalıyor. Musikideki yamyam sesler, fırçalardaki sapıklık, yapılardaki tuhaflık, tiyatro ve yazıdaki aşırı çıplaklık niçin? Hep o kart hovardanın porsumuş gönlünü az çok gıdıklamak için değil mi?

Ülkemizde güzel san'atların bu biçim aşırı tahafıklara başvurmasına lüzum yok. Biz bu işlerde başlangıçtayız.

Dumlupınar'dan sonra en baş parolamız nedir? Doğudan batıya tam bir dönüş mü? Teknik ve bilgi bakımından evet amma yaşayış ve kültür bakımından hayır.

Avrupa'dan ne bekliyoruz? Anormal bir şişkinlik, aşırı bir şatafattır o. Yarı insanlığın her çeşit yoksuzluğu bahasına türeyebilmiş zorba bir şatafat. Gerçek: Yarı dünyayı yüzyıllarca gemirmekle irileşen o koskoca medeniyet, döne dolaşa kendi kendini gemirmeye koyulmuştur.

Yeni Türk edebiyatında tutunmak isteyen sinsi kopyacılık bir, Asya'dan ve medreseden arta kalma kuru sıkı şakşakçılık iki. Bunları hem devrimden dışarı dehllemeli, hem de yeni Türk edebiyatından...

Avrupa kültürüne tav vermiş Rus ve Fransız edebiyat ör-

neklerini asıllarından okudum.

Büyük adamların elindeki edebiyat, en zorba rejimler altında bile, sosyal düzenin gönüllü korucusudur.

Okuyanların gözünden kaçmayacak: Bu esercikte öz Türkçemizin yüzünü ağartmak isteyen aşırı bir çapalayış, dilimizin işlenmemiş güzelliklerini işlemeye özenen keskin bir meram var. Ağırbaşlı, derin, ağdalı düşünceleri bile su katılmamış Türkçe kalıplara sığdırmaktaki çetin meramım sebepsiz değil.

"Selçuk Kamucan" dilimize bu mutlu kıvraklığı verecek örnek eserler arasında yer tutabilecek mi? Bilmem.

Dil işlerini anmaksızın önsözü bitirmek elimden gelmez.

Evet, F. R. Atay'ın dediği gibi: "Osmanlıca yalnız bir kalıp değil, bir ruhtur da, Osmanlıca yazmaktan daha çok Osmanlıca düşünmekten korunmalıyız..."

Bücür kalmış ana dillerini yücelten birçok büyük adamlar, bu dakikada hayalimin önünde canlanıyor:

Çoser
Bokasso
Malerp
Lessing
Gogol...⁶⁷⁶

Türkçemizi her bakımdan gürbüzleştirecek yüksek kapasitelerin kulakları cınlasın...

676 O zamanki imlayla yazılmış bu yazarlar bugünkü imlayla Geoffrey Chaucer (1343-1400), Giovanni Boccaccio (1313-1375), François de Malherbe (1555-1628), Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) ve Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852)'dur.

R. K.

Dünyanın eski düzeni çığrından çıkmıştı o günler...

Yurdun dışından içine yıkım ısıkları, baskın şakırtıları, kuzgun sürüleri yağıyordu. Yurdun içinden dışına bozgun azması şaşkınlıklar, düşman isteklere tav veren zavallı meleyişler yayılıyordu o günler...

Selçuk Kamucan

1

Saçlı sakallı, külüstür kılıklı bir adam... sosyal düzene gönüllü koruculuk yapan bir adam... şehir bahçesinde baş keşişin elini öpen Ablak Şahbaz'ı azarlar ve gençleri coşturarak bahçeden kovar.

Selçuk Kamucan

2

Eski filozoflar gibi içini süslemekten dışını yüz üstü bırakmış bir bilgi hazinesi...

Selçuk Kamucan'ı bilmeyenler saçı sakalı, delik deşik pelerini, çorapsız papuçları görünce yanlışlığa saplanırlar: Tahaflik olsun diye, göze çarpsın diye böyle eski püskü giyinmiş sanırlar.

Yook, bu hoppa istekler onun aklına sürtünmez bile.

1936, Kamucan'ın romanı.

Sizin anlayacağınız: Üstüne başına çekidüzen verecek parası yok bilgi hazinesinin...

Ne yapsın: Başı ile kursağı arasında derin bir yorgunsuzluk var. Babadan kalma yumurcak bir geliri olmasa çoktan karnı da sırtına benzeyecek.

Yeryüzünün dörtte birini dolaşmış, insanlığın kitaplaşan emekleri uğrunda nice göz nuru dökmüş, yaşayışın kıyını bucağını herkesten iyi kavramış...

Selçuk Kamucan tekin adam değil: Herkesi kısıkvrak bağlayan geçim kanunlarına bugüne dek pırtı kaptırmadan yaşamakla kalmamış, parayı ve otoriteyi imrendirecek üstünlükler elde etmiştir de...

Versay'dan, Yunandan, Ermeniden daha çok nerden korkuyorum bilir misiniz: Ötlek, yılgın, uslu duruşumuzdan, acıklı bir şaşkınlık içinde bocalayışımızdan, Versay kapısında iki büklüm meleşen İstanbul'dan korkuyorum.

Ablak Şahbaz

3

Yunanlıların İzmir baskınından kendisine ticari kâr elde etmeyi düşünen, bu amaçla baş keşişin elini öpen fakat karısı Tomris'i ikna edemeyen kişidir.

Seymen Bayraktar

4

İzmir'in işgali karşısında intihar etmeye karar veren Seymen Bayraktar, dışardan gelen şehir meydanındaki miting çağ-

rısı üzerine “her şey var, yalnız leş yok sırtlanlara!” diyerek dışarı fırlar.

Miting

5

İzmir’in işgalini protesto mitinginde vali (ilbay), belediye başkanı (şarbay) ve diğer yetkililer konuşurlar, protesto telgraf-ları çekilir. Ancak bu konuşmalar herkesi sükunete davet eden, İstanbul hükümetinin uzlaşmacı tavrını destekler nitelikteydi. Seymen Bayraktar dayanamayıp kürsüde “devletin mitingi bit-ti, şimdi halkınki başlıyor” diyerek halkı direnişe çağırır. Polis ve jandarma müdahale etmek isteyince meydanda kavga çıkar ve halk onları meydandan sürer. Halk marşlar söyleyerek şe-hirde dolaşır, konsolosluklar taşlanır...⁶⁷⁷

Yaşayan Didişecek

6

Selçuk Kamucan mitingte halka güvenmeyen devletin mer-hamet dilenen aczini ve devlete güvenmeyen halkın şahlaniş-nı görür ve devlet egemenliğinden ulus egemenliğine doğru yüründüğünü kavrar. Miting ondaki Budist kavrayışı, derviş-çe tutumu, Diyojenvari yaşayışı değiştirir. Musa, Muhammet, Cengiz ve Lenin gibi başbuğ yaratacak bütün unsurların hazır olduğunu görür. İnsanları teşvik etmeye başlar.

Kafa ve Gönül

7

677 Trabzon’da ilk miting 20 Ocak 1920 günü yapıldı. Sabahtan geç saatlere kadar süren miting sonunda İstanbul’daki galip devletlerin temsilcilerine ve ABD Başkanı Wilson’a Fransızca telgraflar çekilmesinde Müdafaa-i Hukuk kadar Hürriyet ve İtilafçıların da etkisi oldu (Mustafa Reşit, s. 174-175) ve telgraf konusu tartışmalara yol açtı. Rıfkı Bey, olayı tanık gibi canlandırmaktadır.

Seymen Bayraktar, eve geldiğinde, kürsüdeki kendine inanamamaktadır; kafamıza sıkı fıkı bağlanacak günlerde değiliz, Türklüğü yutabilecek kadar geniş ağızlı bir tehlikenin karşısında ancak gönüllere güvenilebilir, diye düşünür.

Halka Güvenemeyen Devlet

8

Dahiliye nazırının valiyi azarlaması üzerine vilayette bir toplantı yapılır; toplantıya Selçuk Kamucan da çağrılır. Ulemanın önde gelenlerinden Kocabaş Murteza Hoca ile Kamucan arasında gerilimle toplantı dağılır. Vali Kamucan'la özel görüşmek isteyerek para karşılığı hükümet lehine konuşmasını ister. Kamucan'ın açık fikirlilikle devlet-halk ayrışmasını anlatması, sonuç olarak valiyi Seymen Bayraktar'ı tutuklatmaktan alıko-
yar. Kamucan bin lira alıp Kızılay'a bağışlar.

Hep Kurtuluş İçin

9

Selçuk Kamucan'la Seymen Bayraktar, Sivas Kongresi'nden gelen telgraflar, Ayazoğlu'nun silah deposu baskını, Rüştem Ağa'nın tüfekçilerinin kurduğu pusu, toplanan bağışlar, siper kazılması vb üzerine kararlar üretir, yazışırlar.

Bu arada Seymen Bayraktar'a, şehrin Amerikan Koleji'nde okumuş, dedikodular nedeniyle sonunda kapanmak zorunda kalmış güzel kızı Yüksel Atamer'den evlilik teklifi gelmiştir. Yüksel Atamer çarşafa bürünmeye başlayınca, iç varlığı gitgide Asyalı biçimler almış, artık kadınların daha geri olduğunu kabullenmeye başlamıştır. Kamucan kendisine danışan Bayraktar'a, aşkın azgın bir istek olduğunu, ileri ülkelerde kadınla erkek arasında aşka yer kalmadığını anlatır. Güzellik çoktan

gönüllerden kucaklara düşmüştür. Erkeğin kadından kadının erkekten çöplenmesi aşağı yukarı bir iştah işidir, bir karın doyurmaktır oralarda. Verter⁶⁷⁸ çoktan çocuk masalı olmuştur Avrupa'da. Oysa hulya tok olacağına karnın tok olması daha iyidir. Böylece aşkın ve evliliğin kurtuluş mücadelesi için engel olduğunu kabul eden Bayraktar, Yüksel Atamer'e şimdi aşkın vakti olmadığını yazarak, onu da kurtuluş mücadelesine katılmaya çağırır.

Tosun Varyemez

10

Ablak Şahbaz Anadolu'da barınamayacağını anlayarak İstanbul'a kaçmaya karar verir. Ancak İstanbul'a paralı birini dolandırarak gitmeyi kurar ve şehrin toy zenginlerinden Tosun Varyemez'i kurtuluşçu budala baba yiğitlerin başları sıkışınca eli bayraklı Bolşeviklere katılmayacakları ne belli diyerek korkutur ve kaçmaya ikna eder. Birlikte İstanbul'a gitmeden önce Ablak Şahbaz, şehirdeki padişahçılarının başı Karun Mücteba, kurtuluşçuların öncüsü Seymen Bayraktar, Pontusçuların başı Baş Papas ve mandacıların kösemeni Rüstem Ağa'yı ziyaret eder. Hepsinin nabzına göre şerbet vererek, işine yarayacak adamlara tavsiye alır.

Tabutun Başı Ucunda

11

Seymen Bayraktar, Pontusçular tarafından öldürülen Topçuoğlu'nun mezarı başında yaptığı konuşmayla Kurtuluşçuları coşturur.

678 Johann Wolfgang von Goethe, *Genç Werther'in Aaları*, ilk baskısı 1774, Osmanlıca üç çevirisi 1315/1898, 1329/1913 ve 1339/1923 yıllarında, yeni alfabeye ilk çevirisi 1938'de yayınlanmıştır.

Doğum Sancıları

12

Seymen Bayraktar, "jandarmaya kalsa heriflerin belini bükemeyecektik, ulusal gövdemizde türeyen bu çibanı azıtacak-tık doğrusu. Belki bir parça sert davranıldı. Bu arada kurunun yanında yaş da yanmış olabilir" diyerek Selçuk Kamucan'a Ponruçulara karşı mücadeleyi anlatır.

Selçuk Kamucan: "Pontosçuluğun ezilmesi ulusal dava faydasına önemli bir kazanç sayılsa bile neyleyim ki günlerden beri kafamı ve vicdanımı tırtıklayan büyük ızdırabı sindiremez. Ya önümde yakın bir kurtuluş görmeliyim ya halkın tüyler ürpertici çilesini, arşa dayanmış iniltisini, diz boyu sefaletini kese yoldan dindirecek tedbirlere başvurmaliyim. Bu kerte bunalmış, canı boğazına dayanmış, bir deri bir kemik kalmış bir halk önünde elime saz alıp kurtuluş havası çalamam artık" diye cevap verir. Seymen Bayraktar, "hepsi doğum sancılarıdır, göreceksin Türk ana, yakında nur topu bir kurtuluş doğuracak..." der.

İkisi de nedenini bilmeden ağlamaya başladılar. İliklerine kadar halk canlı olan bu iki seçkin Türkün döktüğü gözyaşı, geçim dünyasının bayağı isteklerine hiç bulaşmamış tertemiz kaynaklarından boşanıyordu... Yakın bir kurtuluşa inandıklarından mı ağlıyorlardı, yoksa bütün emeklerin güme gideceğini sezdiklerinden mi? Kim bilir? Belki de yakın bir kurtuluşa kavuşmak için akıtılan kanların, çekilen çillerin, katlanılan yararlıkların yanı sıra tertemiz vicdanlardan boşanmış gözyaşları da bulunsun diye ağladılar?

Seymen Bayraktar, yüz altmış kişilik gönüllülerden derlenmiş bölükle kamyonlarla Afyon'a doğru hareket etti.

Anadolu Gözüyle İstanbul

13

İstanbul 24.7.1922

Selçuk Kamucan Hocamıza,

Anadolu çocuğuyum ben: Bu haspa şehire iyi gözle bakamam. İstanbul da Anadolu'nun derisini yüze gelen devlet otoritesinden azmadır. Devlet zorbalığı bin kat iğrençtir: Tekleri değil yığınları hayvanlaştırıyor da ondan...

İstanbul'a gelen Tosun Varyemez'in paralarını Ablak Şahbaz dolandırmıştır.

Ülkü maddenin marabasıdır. Bin bir tehlikeye göğüs germek, yarı aç yarı tok savaşmak, her ne bahasına olursa olsun yurdu kurtarmak ülkünün işi. Kurtulmuş bir ülkede kazanç kaynaklarını avuçlamak, sefahat ve eğlence musluklarından kana kana içmek, devlet kuruluşundaki paradan ve gelirden çöplenmek maddenin işi... Tanrı göstermesin amma koca emeklerimizin birikintisini yarın bu herifler toplayacaksa kurtuluşçu olduğum kadar azılı bir kundakçı olmazsam taşlasınlar beni...

Gülmeyeceğini bilsem, sana içimde beliren tuhaf duygulardan yazardım. Bugünlerde ne istiyorum bilir misin: El kaldırıp yalvarılabilecek ulu bir Tanrı. Ey ulu Tanrı! Bunca aşkın yararlıklardan yakın bir kurtuluş doğacaksa bırak sağ kalayım. Ta ki: Göğüslerinde nasıl bir yürek taşıdıklarını iyi bildiğim birçok kursak kuklalarına, parasına güvenerek dünyayı yurt sanan Türk taslaklarına “marabalar kazandı, biz yiyoruz” de-dirtmeyeyim.

Erdoğan

25 Ağustos

14

Tınaztepe karşısında bir Türk cenerali, subaylarıyla konuşmaktadır: Yabancı toprakları talana sürüklenmiş korsan iştahlı çapulcu sürüsüne zafer yaraşmaz. Dünya harbinden üstün çıkan imperyalist devletler, hızana gelmiş bir azgın boğaya benziyorlar: Emegi toslayan, ulusal hakları toslayan zorba bir boğa... Bolşeviklik, dövüşken emekçilerin bu azgın boğayı kuvvetten düşürmek için saplayabildiği ilk zıpkındır. İkinci zıpkını biz saplayacağız. Makineli medeniyetin şerrinden makineli medeniyete kavuşamayan geri ve kölemen insanlığa kurtuluş işinde biz örnek olacağız. Azgın boğa, bu iki zıpkının açtığı yaralar yüzünden kan kayıp ede ede kuvvetten düşecek, emegi ve ulusal hakları ulu orta toslayacak zorbalığı kalmayacaktır.

Askerler ertesi günün saldırı hazırlığını hissedip aralarında konuşur ve şakalaşırlar.

Yıldızların Altında

15

Yedek yüzbaşı Seymen Bayraktar uzanıp yıldızları seyre dalar. Sonra gözünün önünde Selçuk Kamucan'ın Bektaşî kılıkli hayali belirir ve ona yıldızları değil üstünde yaşadığı toprağı hatırlatır.

26 Ağustos

16

Türk ordusu Dumlupınar çapında koskoca şahaseri yarat-

mak aşkile gönülden şahlanmış azman bir artisttir.

Seymen Bayraktar iki yüz kişiden seksen kişi kalmış bölüğüyle Tınaztepe'yi tutar, Yunanlıların karşı hücumu sırasında vurularak düşer. Akşama doğru her iki ordunun son durumunu kavrayan Başbuğun mavi gözlerinde yine sevinçten parıltılar çalkandı: Yunan ordusu kolayca öne katarlanacak kadar içten ve dıştan zedelenmiştir.

Korku Cömerttir

17

Ablak Şahbaz, Rüstem Ağa, Kocabaş Murteza ve Karun Müçteba'yı, saraydan ve İngilizlerden çöplenmelerinin hesabını Ankara'nın soracağını söyleyerek korkutur. Avrupalılar işe yaramaz İstanbul'u terk ederek Ankara'yla anlaşacaktır. Hele yanı başlarında Bolşeviklik denilen yangın varken. Ama Ankara yalnız padişahı devirmekle kalmayacak, sürgünle darağacı arasında derece derece saray kasasına anahtar uydurmuş politikacılarla uğraşacaktır. Büyüklerin itibarını, eşraf-ı beldenin nüfuzunu kırarak, ulama-yı dinin haysiyetini hiçe indireceklerdir. Ancak korkulu günlerde kalabalığın gönlünü besleyen babayiğitlerin borusu, barış zamanı ötmeyecektir. Halk kursak derdine düşünce, babayiğit budalaların sözü geçmez olacaktır. İlk fırsatta Anadolu'ya dönerek kurtuluş için gizlice çalıştıklarını yaymalı, dışlı adamlarla senli benli olmalı, birer çocuklarını inkılâp işlerine sokmalılar. Yeni Türkiye'yi ele alanların yapacakları değişiklik bir gösteriştten öteye geçmez. Kendilerini iç dış tehlikelerden kurtulmuş görünce gevşeyecekler, başladıkları işleri, halk işlerini falan yüz üstü bırakarak hoşça gün geçirmeye koyulacaklar. Gel zaman, git zaman, her şey eski tas, eski hamam olunca külâhlar görünecek. Rüstem Ağa eski haşmetini takınarak bir yandan marabalarını soğan ekmek işle-

tecek, bir yandan da hükümet adamları ile işini uydurup halkın derisini yüzecek. Karun Müçteba çarşısını haraca bağlayacak. Murteza Hoca halkın Tanrı duygusundan bol bol çöplenecek.

Ablak Şahbaz, inkılâbın keskin satırlarından kurtulmaları ve çok geçmeden eski şatafatlı günlerini yaşamaları için gerekli bağlantıları kurmak ve dolapları çevirmek için üçünden beş bin lira koparır.

Ablak Şahbaz, namuslu bir Anadolu kızı olan karısı Tomris'in gönlünü kısıkvrak yapan cazibesi ve iğrenç iç varlığını kamaştıran parlak fazileti karşısında, ondan çevirdiği dolapları öğrendiğinde yediği tokadı kıs kıs gülerек, tatlı tatlı bakarak karşılar.

İlk Hedef: Refah Tepesi
18

Düne kadar kurtuluş bayrağı altında Seymen Bayraktar'ın yanı sıra can ciğer birer yoldaş gibi çalışan, sırasında su katılmamış birer kahraman gibi düşmanla çarpışan bu sayılı adamlar bile kendilerini – bilerek bilmeyerek – menfaat gavgasının bin türlü anafolarına kaptırmaktan kurtulamadılar.

Türkiye'nin ufaklı büyüklü bütün şehirlerinde burjuva ideolojisine uygun birçok konuşuklar yapılıyor, böylelikle halkın iç varlığını bürüyen bayat duygular silinerek yerlerine dünyaya bağlı istekler belirliyordu.

Selçuk Kamucan halkın isteğiyle nutuk çekerken, Türk Ocağı'nda konferans verirken, Avrupalılaştırmamıza engel olmaya çalışan Avrupa'ya karşı direnerek, Dumlupınar'dan sonra refah tepesinin de tutulması gerektiğini anlatır. Ancak her

Türkü geçim ve kültür bakımından birer yurttaş yapabilecek sosyal adaleti kurabilecek miyiz, derli toplu devlet varlığına denk olabilecek yine derli toplu bir halk varlığı türetebilecek miyiz, diye düşüncelere dalıyordu. Koca adam, köklü bir değişikliğin, vatana bağlı duyguların kursaklara bağlanmasının farkında değildi. Ekmek gavgasına atılmak isteyenler kurtuluş gavgasına atılanlar gibi yürütülemezdi. Kursakların hoşuna gidecek yerde vicdanların hoşuna gitmekte ayak diriyordu. Oysa günden güne gelişen ve genişleyen devlete bağlı büyük küçük birçok menfaatler paylaşılmaya başlanmıştı.

Seymen Bayraktar hastaneden Selçuk Kamucan'a mektup yazarak, her Türkten bir vatandaş yaratmak için çalışmaktan söz ederken, Yüksel Atamer'in körpe sevgisini incitmeye kıymadığını, hocasına kıza elverişli bir delikanlı bulmasını yazar. Selçuk Kocaman, otuzuna varmamış bu gencin kurtuluş uğruna erkenden kütürüm kalmasına vahlanır.

Milletleşen Adam birbirini tamamlayan iki kitaba sığdırılmış yerli bir eserdir.

Birinci kitap, yıkılan bir devletin harabesi üstünde her bakımdan egemen bir millet olmaya savaşıyan büyük ve toplu bir gayretin destanıdır. Bunun için yalnız hadiselerin değil, fikir ve duyguların çoğu da vicdan ve ideallere yaraşacak yüksek, temiz, kahraman şekillere bürünmüştür.

İkinci kitap ise; ulusal haklarına kavuşmuş hür vatandaşların geçim, para, şöhret, otorite, aşk gibi ufak ve naturel istekler uğrunda çevirdikleri irili ufaklı entrikaların tezli romanıdır. Burada idealden çok madde, vicdandan daha çok kursak, kahramanlardan daha çok şaklabanlar rol alacaktır. Bunun için hem hadiseler normal hayatın hizasına inecek, hem de fikirler

ve duygular genel seviyeyi pek aşmayacaktır...

"Birinci kitaba yer yer serpiştirilmiş dil, fikir ve duygu bakımından orijinal sayılabilecek bazı parçalar", kitabın sonunda Rıfkı Kulaç, bu başlık altında, 13 sayfa kendi 'vecize'lerine yer vermiştir. Bunlardan dünya görüşünü özetleyecek bir seçme yaparsak:

- En sakat büyüklük halkın boyunu aşandır.
- Ankara'nın bozkırı ağaçlarla bezeniyor. Yurdun dış çoraklığını yenebilen yavuz meram, iç çoraklığını neden yenemesin?
- Burjuva ideolojisinin vicdanlar üzerindeki bozgunculuğundan az çok kurtulmak için denenmiş bir tek aşı var şimdilik: Kültür ve estetik aşısı.
- Yeni medeniyete göre biçimlenirken çok ayık ve tutumlu davranmalıyız: Ta ki Türk kafası, Türk gönlü – güzelim öz kaynakları dururken – yine taşıma su ile işleyen tahaf bir değirmene benzemekten kurtulsun.
- Doğruluk, ağzında peynir tutan bir kargadır: Onu yalnız açığöz tilkiler alkışlar ve övündüdür.
- Kafa dediğin üstün tehlikelerin ayağına kapanır. Gönül ise gırtlığına sarılır üstün tehlikelerin.
- Ülkü, maddenin marabasıdır.
- Kültürde ve yaşayısta üstünlük bir Avrupa monopolü değildir ya. İşini, kazancını ve tekniğini çoğaltabilecek kolaylıkları elde eden her egemen ulusun hakkıdır bu üstünlükler...

b) Yorum

Rıfkı Kulaç'ın romanı, önsözde açıkladığı sanat anlayışıyla uyum içinde tezli bir romandır. Hatta karakterlerinin toplumsal temsil işlevleri itibariyle alegorik denebilecek kadar tezin buyurganlığı altındadır. Düşünce üretimi o kadar ağır yer kap-

lar ki, romanın sonuna Rıfki Kulaç, kendi seçtiği vecizelerini yerleştirmiştir. Doğrusu bu tarihsel-toplumsal içeriği zengin, iyi ifade edilmiş ve radikal görüşler olmasa, Kamucan romanı Kurtuluş Savaşı üzerine yazılmış bir okul piyesi seviyesine kalırdı. Roman, kurgusu, olay örgüsü, tipler ve hikaye ediş biçimi ile değil, tezi ve özgün ifade gücü ile okunur hale geliyor. Bu siyasal-toplumsal işlevselliğine karşılık Kamucan romanı gayet insani biçimde fazlasıyla otobiyografiktir.

Roman, Kurtuluş Savaşı'nın yalnızca Yunanistan işgaline karşı bir direniş olmayıp yeni bir toplumsal düzenin kuruluşu savaşı olduğunu savunur, fakat bu savaş, kurtuluş sağlandıktan sonra sürdürülememiş, eski düzen devam etmiştir. Yeni düzen için savaşın nasıl sürdürüleceğini romanın kahramanlarının da bilememesi ve becerememesi, eserin tarihsel ve otobiyografik gerilimini artırmaktadır.

Rıfki Kulaç, vecize benzeri cümlelerle dokuduğu romanında, Kurtuluş Savaşı'nın stratejisini kısa yoldan gözler önüne serer: "Yabancı toprakları talana sürüklenmiş korsan iştahlı çapulcu sürüsüne zafer yaraşmaz. Dünya harbinden üstün çıkan imperyalist devletler, hıza gelmiş bir azgın boğaya benziyorlar: Emegi toslayan, ulusal hakları toslayan zorba bir boğa... Bolşeviklik, dövüşken emekçilerin bu azgın boğayı kuvvetten düşürmek için saplayabildiği ilk zıpkındır. İkinci zıpkını biz saplayacağız. Makineli medeniyetin şerrinden makineli medeniyete kavuşamayan geri ve kölemen insanlığa kurtuluş işinde biz örnek olacağız. Azgın boğa, bu iki zıpkının açtığı yaralar yüzünden kan kayıp ede ede kuvvetten düşecek, emegi ve ulusal hakları ulu orta toslayacak zorbalığı kalmayacaktır."⁶⁷⁹

679 *Milletleşen Adam*, s. 155.

Emeğe ve ulusal haklara karşı olan makineli medeniyet-emperyalizm, sosyalizm tehdidi karşısında burjuva Ankara hükümeti ile anlaşmayı seçecektir: "Avrupalılar işe yaramaz İstanbul'u terk ederek Ankara'yla anlaşacaktır. Hele yanı başlarında Bolşeviklik denilen yangın varken. Ama Ankara yalnız padişahı devirmekle kalmayacak, sürgünle darağacı arasında derece derece saray kasasına anahtar uydurmuş politikacılarla uğraşacaktır."

Rıfka Kulaç, işgale karşı savaşı Tınaz Tepe, eski düzene karşı savaşı Refah Tepe ile simgeleştirir⁶⁸⁰ ve Refah Tepe'nin fethi için, Tınaz Tepe için olduğu gibi insanları örgütleyip harekete geçiremez. Romanda insanları bu iki savaş için örgütleyen kahraman Selçuk Kamucan'dır. Onu tam olarak anlayan yoldaşı, savaşa gönüllü çetesiyle gidip yaralanan Seymen Bayraktar'dır. Roman bu iki karakter arasında, birinci savaş için örgütlenmek ve ikinci savaş için örgütlenememek gerilimi ile biter. Diğer karakterler, dolandırıcı Ablak Şahbaz, şehrin toy zenginlerinden Tosun Varyemez, şehirdeki padişahçıların başı Karun Mücteba, Pontusçuların başı Baş Papas, mandacıların kösemeni Rüstem Ağa, ulemadan Kocabaş Murteza yönetici sınıf ve tabakaları, millici Erdoğan, şehrin okumuş kızı Yüksel Atamer ve Ablak Şahbaz'la evli "namuslu Anadolu kızı" Tomris 'iyiler'i temsil ederler.

Osman Kırkdış, Samsa Dalkılıç, Mete Balaban, Demir Akbaş, Orhan Ergenekon, Selçuk Kamucan'ın savaş için örgütleyebildiği, savaştan sonra şehir kulübünde topladığı insanlar-

680 *Kadro* dergisinde de 20. sayıda Ağustos 1933'te 2. sayfadaki spotta "Dumlupınar harbinin bittiği yerde yeni Dumlupınarlar başladı! Vatandaş! Sen şimdi bütün cephelerde mücadele içindesin! Bu mücadele, yurdumuzun siyaseten olduğu kadar iktisaden de yüksek bir cüzü tam oluşuna kadar sürecektir!" denilmektedir. Doğrusu Rıfka Kulaç'ın 'Tınaz Tepe' simgesi, *Kadro* gibi sadece iktisadi değil, daha sınıfsal görünmektedir.

dır.⁶⁸¹ Bu kişilerden Osman Kırkdış'le Mete Balaban arasında, günün siyasi dedikoduları üstünden tabancaya el atacak kadar şiddetli bir tartışma çıkarak, “her ikisinin adamları arasında hiç yoktan birçok köklü dargınlıklara” yol açar.⁶⁸² Bu anlatım, Trabzon’da (Anadolu’da) toplumsal örgütlenmenin ve siyasetin geleneksel taşra eşrafı üstünden yürütülmekte olduğunu ve başarı ve başarısızlığın da bu yönetici tabaka içindeki örgütlenmeye bağlı görüldüğünün ifadesidir. Rıfkı Kulaç, taşrada sosyalist siyasetin dahi eşrafın okumuş gençleri arasında örgütlenip geliştirilebileceğine ilişkin bu otobiyografik gerçekliği, başkaca sınıfsal bir tartışma yürütmeden tek olgu olarak sunar. Kitapta yalnızca birkaç satırla ifade edilen bu toplumsal tabakalanma ve ilişkilerin, verilen az çok temsili adlar da düşünüldüğünde, yazarın kafasında daha bir canlandırılıp geliştirilmiş olduğunu, belki ikinci ciltte daha fazla ete kemiğe büründürülmek üzere üstlerinde çalışılmış olduğunu düşündürmektedir.

Selçuk Kamucan, konferanslar veren, dersler açan, borç para bulan, girişimci, medeni cesaret sahibi Rıfkı Kulaç’ın, makalelerinde doğrudan karşı çıktığı ‘şark tevekkülü’ içinde görünür. Bu durum, romanın sonlarına doğru iyice belirginleşecek biçimde Rıfkı Kulaç’ın doğrudan kendisini yansıtmasıdır. Sıklıkla ‘koca adam’ diye nitelediği Selçuk Kamucan, Rıfkı Kulaç’ın bilge ve etkin kişiliği ile kendi idoludur. “Saçlı sakallı, külüstür kılıklı bir adam, (...) sosyal düzene gönüllü koruculuk yapan bir adam” olan Selçuk Kamucan, “eski filozoflar gibi içini süslemekten dışını yüz üstü bırakmış bir bilgi hazinesi”dir.

“Selçuk Kamucan’ı bilmeyenler saçlı sakalı, delik deşik pelerini, çorapsız papuçları görünce yanlışığa saplanırlar:

681 Rıfkı Bey’in Trabzon şehir kulübüyle ilgisi için aşağıya bkz.

682 *Milletleşen Adam*, s. 193-194.

Tahaflık olsun diye, göze çarpsın diye böyle eski püskü giyinmiş sanırlar.” “Bektaşî kılıklı” bu kişinin giyimi, para kazanmayı hedeflemeyerek babadan kalma küçük gelirle geçinebilmeye çalışmasından kaynaklanır: “Yook, bu hop-pa istekler onun aklına sürünmez bile. Sizin anlayacağınız: Üstüne başına çekidüzen verecek parası yok bilgi hazinesinin... Ne yapsın: Başı ile kursağı arasında derin bir yogsuzluk var. Babadan kalma yumurcak bir geliri olmasa çoktan karnı da sırtına benzeyecek. Yeryüzünün dörtte birini dolaşmış, insanlığın kitaplaşan emekleri uğrunda nice göz nuru dökmüş, yaşayışın kıyını bucağını herkesten iyi kavramış... Selçuk Kamucan tekin adam değil: Herkesi kısıkıvrak bağlayan geçim kanunlarına bugüne dek pırtı kaptırmadan yaşamakla kalmamış, parayı ve otoriteyi imrendirecek üstünlükler elde etmiştir de.”⁶⁸³

Evet, Selçuk Kamucan geçinmek için bir ilave çaba göstermez ama, toplumda imrenilecek bir üstünlük kazanmış etkili bir kişiliktir. Vilayetçe önemsenip danışmanlığa çağrılır, satın alınmaya çalışılır ve mitinglere çağrılıp söylevler verir. Yani halk arasında da tanınmışlığı vardır ve örgütlenmeye önderlik ederek yol gösterir. “Miting ondaki Budist kavrayışı, dervişçe tutumu, Diyojenvari yaşayışı değiştirir. Musa, Muhammet, Cengiz ve Lenin gibi başbuğ yaratacak bütün unsurların hazır olduğunu görür. İnsanları teşvik etmeye başlar.”⁶⁸⁴

Kamucan kişiliğindeki bu otobiyografik öğeler veya idealleştirmeler, kadın-erkek ilişkileri konusunda da kendisini gösterir. Selçuk Kamucan'ın diğer yarısı, Rıfki Kulaç'ın diğer yarısı, yoldaşı, çok daha genç ve doğrudan eylemci bir kişilik olan Seymen Bayraktar'a aşık olan “şehrin Amerikan Kole-

683 *Milletleşen Adam*, s. 23, 28.

684 *Milletleşen Adam*, s. 74.

ji'nde okumuş, dedikodular nedeniyle sonunda kapanmak zorunda kalmış güzel kızı Yüksel Atamer'' romanın eksik kalan 'kadın' unsurunu tamamlar. Yüksel Atamer, Seymen Bayraktar'a evlilik teklifinde bulunur, daima erkeğin sevgisini talep eden etkin taraftır. Bu etkinliğine karşılık, Rıfkı Kulaç yarattığı bu karakterle ilgili şöyle bir betimlemede bulunur: "Yüksel Atamer çarşafa bürünmeye başlayınca, iç varlığı gitgide Asyalı biçimler almış, artık kadınların daha geri olduğunu kabullenmeye başlamıştır."⁶⁸⁵

Romanda Kamucan, kendisine aşk konusunda danışan Bayraktar'a, aşkın azgın bir istek olduğunu, ileri ülkelerde kadınla erkek arasında aşka yer kalmadığını anlatır. Güzellik çoktan gönüllerden kucaklara düşmüştür. "Erkeğin kadından kadının erkekten çöplenmesi aşağı yukarı bir iştah işidir, bir karın doyurmaktır oralarda" cevabını verir. Bayraktar, savaş zamanını aşka uygun bulmayarak onu reddeder. Savaştan sonra ise, Atamer'in ısrarlı aramalarına karşı, Kamucan'dan ona uygun bir eş bulmasını ister. Roman, Selçuk Kamucan'ın, Seymen Bayraktar'ın bu isteği karşısında vahlanmasıyla sona ermektedir: "Koca adam; birbirine hiç benzemeyen bu iki hayal karşısında boynu bükük bir öksüze benziyordu. Seymen Bayraktar'ın kurtuluş uğrunda erkenden kötürüm oluşuna değil, yurt işlerinin bundan böyle Seymen Bayraktarsız kalmasına vahlanıyordu..."⁶⁸⁶

Kadın-erkek ilişkisine ait bu yorumlarda ve yansıtmada otobiyografik öğelerin ve tasarımların ne kadar yer tuttuğunu bilemeyiz. Ailesinin evlilik isteklerine karşı hep, zamanı gelin-

685 *Milletleşen Adam*, s. 101. Yüksel Atamer de belki Münevver Hanım'ın idolüdür: "Yüksel Atamer, namusu, bilgisi, parası bol bir babanın bir tanecik kızı (...) şehir delikanlılarının uykusunu kaçırtacak kadar güzel (...) Avrupa kültürünü epeyce benimsemiş bir kızoğlankız"; s. 101.

686 *Milletleşen Adam*, s. 211.

ce cevabını vermiş olan Rıfki Kulaç'ın, bir yandan da evlene-meyen Seymen Bayraktar'ı otuz yaşına varmadan toplumsal yaşam karşısında bücürleşmiş diye nitelemesinin, onun modern yaşam biçimi içinde geleneksel bir huzur dünyası arayışını ve toplumun tepkilerine karşı direngen yapısını ortaya koyduğunu düşünebiliriz.⁶⁸⁷

Selçuk Kamucan'ın Kurtuluş Savaşı sonrası emeğini ve toplumsal konumunu yansıtan cümleler, Rıfki Kulaç'ın belki 1930'dan itibaren yaşadığı, belki 1936'dan itibaren daha da derinden yaşayacağı yalnızlık ortamını betimlemekte, haber vermektedir: "Kurtuluş günlerinde – tıpkı bir gönüllü yalvaç gibi – canla başla didişen koca adam; şimdi de geçim ve kültür işlerinde herkesten daha çok kafa patlatıyor, sinir yıpratıyor... Selçuk Kamucan'ın – hiçbir menfaat karşılığı olmayarak – yurt işlerine dört elle sarılışı herkesçe normal görülüyordu. Şimdi öyle mi ya? (...) toplu kavgadan öz fayda hesabına yapılan tek ve dağınık kavgalara geçilmiştir (...)" Dumlupınar'dan önce sözleriyle insanları coşturan Selçuk Kamucan'ın yeni kavga çağrısı (refah tepesinin işgali) "söyledikleri iyi ama ekmek değilki yiyelim yollu sızılıtlara sebep oluyordu" (...) "ne istiyor bu adam diye şaşkın şaşkın soruşturuyorlardı (...)" Rıfki Kulaç, Selçuk Kamucan'a ilişkin olarak dile getirdiği toplumsal yorumu ("aykırı bir yaratılış"), herhalde kendi yaşamında da gittikçe artan bir ağırlıkla hissedecekti.

Rıfki Kulaç'ın, Selçuk Kamucan'ı bir yandan idealize ederken, bir yandan da sınıf mücadelesinin nasıl verileceği konusundaki bilgisizliği veya çaresizliğini (farkında olmayışını)

687 Atamer mektubunda şunları yazmaktadır: ... derler ki: Erkekleşen frenk kızları için sevmek, bir gönül gıcıklanması imiş? Orasını pek bilmem amma biz Türk kızları için bütün bir hayatı sevmek, iki katlı yaşamaktır sevmek. Ne yapaalım bugünkü kapalı ve sıkı durum içinde ne desteksiz ayakta duracak mecalimiz var, ne de yaşayışın öteki heyecanlarından tatmaya yeltenecek hürriyetimiz", s. 99-100.

gerçekçi biçimde dile getirir, bu konunun kendisinin Trabzon'daki konumu olduğunu açıkça düşündürür: “Türk Ocağı'nda konferans verirken (...) Avrupalılaşmamıza engel olmaya çalışan Avrupa'ya karşı direnerek (...) her Türkü geçim ve kültür bakımından birer yurttaş yapabilecek sosyal adaleti kurabilecek miyiz, derli toplu devlet varlığına denk olabilecek yine derli toplu bir halk varlığı türetebilecek miyiz, diye düşüncelere dalıyordu. Koca adam, köklü bir değişikliğin, vatana bağlı duyguların kursaklara bağlanmasının farkında değildi. Ekmek gavgasına atılmak isteyenler kurtuluş gavgasına atılanlar gibi yürütülemezdi. Kursakların hoşuna gidecek yerde vicdanların hoşuna gitmekte ayak diriyordu. Oysa günden güne gelişen ve genişleyen devlete bağlı büyük küçük birçok menfaatler paylaşmaya başlanmıştı.”⁶⁸⁸

Rıfkı Kulaç, Seymen Bayraktar'a “hastaneden çıkar çıkmaz bir ay sürecek Avrupa gezintisine çıkacağım” dedirtirken, bir yandan da kendisinin gurbetçiliğini açıklamakta ve ‘dünyalı’ tarafını dile getirmektedir.

Bu otobiyografik yönlerine karşılık, roman alegorisine Selçuk Kamucan'ın adından başlayarak siyasal dizgeler eşlik etmektedir. ‘Selçuk’, Osmanlı öncesi ‘saf’, devlet-halk ilişkilerinin bugünkü hale gelmeden önceki topluma göndermedir. 1910'lardan itibaren gelişen, aslında 1880'lerden itibaren Rusya, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde kendisini göstermeye başlayan ‘halka doğru’ yönelişin ayrılmaz yönlerinden biri, toplumun kadim, saf dönemine yapılan göndermelerdir. Osmanlı-Türkiye’de de Osmanlı öncesi devlet-din ve halk ilişkileri ülküselleştirilerek, halkın hâlen bu kadim değerleri taşıdığı

688 “(...) Yanıldığının farkında değil koca adam (...) kullandığı ‘taktik’ de o kadar yanılttı (...) hem eski otoritesi azalıyor, hem de paraya, faydaya tapınan ‘dini bütün’ hemşericileri arasında paraya, faydaya hor bakan bir ‘saygısız’ gibi göze çarpıyordu”, s. 204-205.

ve daha halkçı veya demokrat bir düzene, ülkü neyse ona, bu kadim özelliklerin derinleştirilmesiyle varılabileceği yani halkta aslında bu potansiyelin bulunduğu düşüncesi içerilmektedir.

Bu yaklaşımıyla halkçılık, sağ ve sol yönelişlere sahip olmuştur. Rıfki Kulaç, 'Selçuk'a soyadı olarak 'Kamucan' ekleyerek kolektiften yana seçimini, o zamanın sınıfsal siyaset terimleri ile kendi tutumunu da ortaya koyar: "Kursak ve gönül besleyen bütün faydaları kamuya dağıtabilecek sağlam düzeni kuracağız. Yukarısını aşağıya, hele aşağısını yukarıya çeke çeke en kese yoldan geçim ve kültür aksaklıkları düzelttikten sonradır ki bir faşist bilginle kafadaş, bir Bolşevik şairle gönüldaş, bir sosyalist yalvaçla yoldaş olabiliriz. Halkı, devlet hizasına çıkamamış ülkelere yaraşan en elverişli din budur: yediden yetmişe koyu Türkçülük."

Evrimci dünya görüşü içinde Rıfki Kulaç'ın milliyetçilik-Türkçülüğü burjuva kültürün yaşanması gereken bir aşaması olarak gördüğünü daha önce örnekendirerek ifade etmiştik. Akılcı düşünce ve laikliği burjuva kültürün içeriğine dahil olarak gördüğü için, Rıfki Kulaç, teknolojik gelişmeyi ve siyasi örgütlenmeyi bu kültürün gelişimi ve iktisadi araçlarla birlikte sosyalleşmesi olarak görür ve "geçim ve kültür aksaklıkları"ndan sonra istenen düzeye gelineceğini ifade eder. İstenen düzeyde "faşist bilgin, Bolşevik şair, sosyalist yalvaç"la yaşanabilecek eşitlenme, dünyanın en gelişmiş niteliklerine erişildiğinde sahip olunabilecek özelliklerdir. Rıfki Kulaç'ın faşizmi bilgi-otorite, Bolşevikliği gönül, sosyalizmi yalvaç-peygamberlikle eşitleyerek nitelemesi tesadüfi değildir. Çünkü sosyalizm, gelecekte ulaşılabilecek bir toplumsal düzenin habercisidir; Bolşeviklik ise, Rıfki Bey'in daha önce getirdiği çeşitli eleştiriler ve Türkiye'yle yaptığı karşılaştırmalarda da gördüğümüz gibi, pratiğin gerektirdiği eylemciliği yüklenmek

için gerekli ‘gönül’ gücünü içerir. Faşizmin 1936’da dünya solunda ve Türkiye’de mevcut toplumsal durumun muhakemesi üstünden bir eylemcilik öngörüsü olarak algılanışı ise Rıfki Kulaç’a özgü değildir.

Sadece Rıfki Kulaç’ın terminolojisinde değil, zamanın algısında faşizm, burjuva düzene karşı halkın örgütlenmesi ve burjuva demokrasisi yerine (halk/proleter) diktatörlüğünü kurması olarak anlandırılmıştır. *Kadro* dergisinin sayfaları sosyalizm, faşizm ve Türkiye’nin (*Kadro*’nun) ‘özgün in-kılâbı’nın karşılaştırılması ile doludur. Yakup Kadri, Moskova anılarını ve özellikle Sovyetlerde geliştirilmeye çalışılan yeni sanat anlayışlarına ilişkin gözlemlerini, Roma (faşizm) ve Ankara’nın geçmişleri ve o günkü siyasetleriyle karşılaştırarak 6. sayıdan, Haziran 1932’den itibaren tefrika eder. Falih Rıfki da 1932’de *Moskova-Roma* kitabıyla aynı ilgiye seslenecektir. *Kadro*’da Şevket Süreyya, “Son yıllarda Moskova ve Roma, dünyanın her yerinde kötü muharririn, ucuz gazete karileri kolayca avlıyabilmesi için bir istismar mevzuu olup kalmıştır” diyerek bir ‘sürüm edebiyatı’ yaratıldığını anlatarak⁶⁸⁹ Falih Rıfki’nin kitabını över.⁶⁹⁰ Dönemin yalnızca içerik olarak değil, ‘atıf’ olarak da sosyalizm-faşizm eklektizmini birçok yazarda bulabiliriz.⁶⁹¹

1928’deki gazete makalelerinde gördüğümüz gibi Rıfki Kulaç, bu yaklaşımı ile İstiklal Mahkemeleri’ni, Takrir-i Sükun’u geçilmesi gereken bir evrenin araçları olarak görür ve destek-

689 1 Ocak 1933’te Hıfzı Oğuz Bekata’nın sahibi olduğu Çığır adlı doğrudan Mussolini’den esinlenen bir dergi yayınlanmaya başlanmışsa da daha çok sosyalizme karşı duruşuyla milliyetçilik, şef ve otorite kavramlarıyla sınırlı kalıp, 1943’ten sonra bütünüyle CHP çizgisine girmiş ve 1948’de kapanmıştı. Hıfzı Oğuz Bekata (1911-1995), 1943 ve 1957’de CHP milletvekili olup Kurucu Meclis üyeliğinden sonra 1961’de senatör oldu ve 1961 ve 1962’deki İnönü 1. ve 2. Koalisyon hükümetlerinde devlet bakanı, 1962’de işçileri bakanı oldu. Senatörlüğü 1975’e kadar devam etti.

690 Şevket Süreyya, “Falih Rıfki ve Son Fiseri”, *Kadro*, Sayı: 9, Eylül 1932, s. 45.

691 Yukarıda kısaca örneklendirilmeye çalışılmıştı.

ler. Bu burjuva radikalliğinin önderi olan Mustafa Kemal'e de desteği bu kabulünden kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal tarihi bir evrede, zorunlu bir konak, bir yandan da bir fırsattır: "Tarihin gidişi, her yorulduğumuz yerde han yapacak kadar cömert değil. Sıkıştığımız yerde başımıza Atatürk çapında bir başbuğ dikmez ya."⁶⁹²

Seymen Bayraktar'a mektubunda "her Türkü bir vatan-daş yapabilmek için elden yuları kaçırmamalıyız" dedirterek iktidara sahip olmayı reddetmeyen Rıfki Kulaç, Mustafa Kemal'i Dumlupınar'da betimlerken, Nazım Hikmet'inkine çok yaklaşır: "Başbuğun mavi gözlerinde yine sevinçten parıltılar çalkandı..."⁶⁹³

'Başbuğ', romanda 18 yerde geçer. Kısaca önder anlamında kullanılırken, Musa, Muhammet, Cengiz ve Lenin de başbuğ olarak sayılır: "Musa kim? Muhammet kim? Cengiz kim? Lenin kim? İnsanlığın alın yazısını değiştirmiş büyük devrimlere kılavuzluk yapan bu koca adamlar, Tanrı'nın sol kaburgasından çıkmamış ya? Onlar da Seymen Bayraktar gibi birer ana baba kuzusu."⁶⁹⁴ Rıfki Kulaç'ın Cengiz'i iki peygamber ve bir komünist önder arasında sayması bütünüyle üretim biçimine verdiği önemi yansıtır: "Üçüncüsü; Kara Kurum ve Pamir bozkırlarındaki göçebe Türkleri, o kısır topraklardan bereketli ovalara yürütmüş..." Yani Rıfki Bey için Cengiz, göçebelikten tarıma geçişin önderliğini yapmış bu büyük devrimin kılavuzudur. Peygamberleri de bu yorumla, belirli toplumsal, ekonomik geçişlerin önderleri olarak değerlendirmiş olmalıdır.

692 *Milletleşen Adam*, s. 8.

693 *Milletleşen Adam*, s. 169. Nazım Hikmet, "Kuva-yı Milliye Destanı"nı 1939'da yazmaya başlamış ve 1941'de bitirmiştir: "(...) Sarışın bir kurda benziyordu/ Ve mavi gözleri çıkmak çıkmaktı/ (...) Bıraksalar/ İnce, uzun bacakları üstünde yaylanarak/ Ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak/ Kocatepe'den Afyon Ovası'na atlayacaktı."

694 *Milletleşen Adam*, s. 74.

Atatürk konusunda da Rıfki Kulaç, zamanın sosyalistleri ve aydınları ile aynı tutum içindedir. Rejime eleştiriler getirirken, Mustafa Kemal'i bu düzenle asla özdeşleştirmez, ona sorumluluk yüklemmez:

“Selçuk Kamucan: “Pontosçuluğun ezilmesi ulusal dava faydasına önemli bir kazanç sayılsa bile neyleyim ki günlerden beri kafamı ve vicdanımı tırtıklayan büyük ızdırabı sindiremez. Ya önümde yakın bir kurtuluş görmeliyim ya halkın tüyler ürpertici çilesini, arşa dayanmış iniltisini, diz boyu sefaletini kese yoldan dindirecek tedbirlere başvurmalıyım. Bu kerte bunalmış, canı boğazına dayanmış, bir deri bir kemik kalmış bir halk önünde elime saz alıp kurtuluş havası çalamam artık” diye cevap verir. Seymen Bayraktar, “hepsi doğum sancılarıdır, göreceksin Türk ana, yakında nur topu bir kurtuluş doğuracak...” der. İkisi de nedenini bilmeden ağlamaya başladılar. İliklerine kadar halk canlı olan bu iki seçkin Türkün döktüğü gözyaşı, geçim dünyasının bayağı isteklerine hiç bulaşmamış tertemiz kaynaklarından boşanıyordu... Yakın bir kurtuluşa inandıklarından mı ağlıyorlardı, yoksa bütün emeklerin güme gideceğini sezdiklerinden mi?”

Kahramanlarına, ikinci savaşın kazanılamayacağı duygusunu daha baştan veren Rıfki Kulaç, Kurtuluş Savaşı bittikten sonraki dönemi çok açıklıkla, Cuhuriyet rejiminin bütün iddialarına karşı çıkararak, eski düzenin devamı diye niteler:

“Halk kursak derdine düşünce, babayiğit budalaların sözü geçmez olacaktır. İlk fırsatta Anadolu'ya dönerek kurtuluş için gizlice çalıştıklarını yaymalı, dişli adamlarla senli benli olmalı, birer çocuklarını inkılâp işlerine sokmalılar. Yeni Türkiye'yi ele alanların yapacakları değişiklik bir gösterişten

öteye geçmez. Kendilerini iç dış tehlikelerden kurtulmuş görünce gevşeyecekler, başladıkları işleri, halk işlerini falan yüz üstü bırakarak hoşça gün geçirmeye koyulacaklar. Gel zaman, git zaman, her şey eski tas, eski hamam olunca külahlar görünecek. Rüstem Ağa eski haşmetini takınarak bir yandan marabalarını soğan ekmek işletecek, bir yandan da hükümet adamları ile işini uydurup halkın derisini yüzecek. Karun Müçteba çarşısı haraca bağlayacak. Murteza Hoca halkın Tanrı duygusundan bol bol çöplenecek.”⁶⁹⁵

Bunun sınıf kavgası olduğunu, hem de materyalist bir düşünce ile çözümleme yaptığını kendine özgü diliyle açıkça dile getirir: “Ülkü maddenin marabasıdır. Bin bir tehlikeye göğüs germek, yarı aç yarı tok savaşmak, her ne bahasına olursa olsun yurdu kurtarmak ülkünün işi. Kurtulmuş bir ülkede kazanç kaynaklarını avuçlamak, sefahat ve eğlence musluklarından kana kana içmek, devlet kuruluşundaki paradan ve gelirden çöplenecek maddenin işi... Tanrı göstermesin amma koca emeklerimizin birikintisini yarın bu herifler toplayacaksa kurtuluşçu olduğum kadar azılı bir kundakçı olmazsam taşlasınlar beni...”

Böylece Rıfki Kulaç, kahramanının ağzından, Kurtuluş Savaşı'nda verdikleri emeklerle kurdukları iktidara sömürücü sınıfların sahip çıkmasına karşılık 'kundakçılık' tehdidinde bulunur. Çünkü çaresizlik içinde bir yol ayrımındadır:

“Bugünlerde ne istiyorum bilir misin: El kaldırıp yalvarılabilecek ulu bir Tanrı.”

“(…) dünyayı yurt sanan Türk taslaklarına “marabalar ka-

695 *Milletleşen Adam*, s. 184'ten özetle.

zandı, biz yiyoruz” dedirtmeyeyim.”⁶⁹⁶

Zamanın Türk sosyalizmini temsil eden TKP, bütün eleştirilerine karşılık Cumhuriyet rejimine destek vermiştir. Çoğunluğunu TKP’den ayrılanların oluşturduğu, Türkiye’ye özgü bir devrim, bu devrimi sürdürecektir bir kadro yaratmak, bu amaçla Atatürk ve çevresini etkilemek düşüncesiyle *Kadro* dergisi çevresinde örgütlenenlerin sözcüsü konumundaki Yakup Kadri Karaosmanoğlu da rejime getirdiği bütün eleştirilere karşılık, yukarıda gösterildiği üzere, Mustafa Kemal’in yerini ayrı tutar.

Yakup Kadri, (*Kadro*’nun anladığı/iddia ettiği biçimiyle) “Türk Devrimi’nin ve Halk Partisi yönetiminin nasıl iktidar nimetlerinden yararlanmaktan başka amaçları olmayanların eline geçtiğinin hikayesini *Ankara* ve *Panorama* adlı romanlarında anlatmıştır. Ancak Yakup Kadri’nin Rıfki Kulaç’tan farkı şuradadır, o, belki bardağı taşıran ve *Kadro*’nun kapatılmasına neden olan *Ankara* romanını 1934 yılında yayınladıktan sonra 1933-1946 yıllarının eleştirisini yapan *Panorama* romanını 1947 yılında (çok partili yaşama geçişten sonra) yazmış ve 1953 yılında (DP iktidarı zamanında) yayınlamıştır.”⁶⁹⁷

Esasen *Kadro*, sınıf konusunda da iktidarla farklı bir tutum içinde değildir; yukarıda da konu edilmiş olduğu gibi, *Kadro*, Sayı: 20, Ağustos 1933 tarihli sayısında 19. sayfadaki spotta “Türk milleti, inkılâbına sınıflaşmamış bir millet bünyesi içinde başladı ve bu inkılâbı yine sınıflaşmamış bir millet bünyesi içinde ilerletecek ve derinleştirecektir” derken, rejimin “imti-

696 *Milletleştiren Adam*, sırasıyla, s. 150 ve 151.

697 1947 (ya da 1953) yılında Yakup Kadri, devlet eliyle yapılan inkılâbın eski bürokrasiye ve çıkarıcılara teslim edilmesinden şikayet ederek, halen bir otorite ve kahraman beklentisi içindedir ve ‘yaban’lığı sürdürmektedir. Romanın sonunda kahramanlar, rast geldikleri zikir yapan yobazlar tarafından taşlanarak öldürüleceklerdir. Rıfki Kulaç’ın, yalnızca ‘tez’leri açısından bakarsak, örtüşen yönlerine karşılık, Yakup Kadri’den çok daha zengin bir dünyası ve cesareti olduğu görülüyor.

yazsız, kaynaşmış kütle" sloganını tekrarlamaktadır. Rıfki Kulaç'ın "Allah bu zulmün devamından kuşkulanmış olacak ki makineli milletler denen azılı firavnların başına sınıf kavgası denilen Musa'yı tebellaş etti"⁶⁹⁸ anlatımı, Kadrocular gibi, sınıflı kapitalist/burjuva evreyi yaşamadan, özgün Türk devrimi yoluyla hep sınıfsız kalacak bir ülkü peşinde koştuğunu değil, sınıf savaşından sınıfsız topluma geçişi hedeflediğini gösterir.

Rıfki Kulaç, *Milletleşen Adam* romanını, her şeye rağmen, kaybedilen bir savaşa karşı direniş çağrısıyla bitirmektedir: "kurtulmuş bir vatanın gençlerini; sevgi işlerinde bile bu kerte acemi ve zavallı görmeye dayanmam. Bizden öncekiler; hayat dururken hayale sarılmakta mazurdular. Şimdi, hayal yerine hayata sarılacak kadar gücümüz, gelirimiz ve hürriyetimiz olmalıdır..." Kendisine çizdiği çaresizlik ve yetememek tablosu karşısında, bu direnci ile olmalı ki ikinci kitabının tanıtımını da birincinin sonunda yapar: "İkinci kitap ise; ulusal haklarına kavuşmuş hür vatandaşların geçim, para, şöhret, otorite, aşk gibi ufak ve naturel istekler uğrunda çevirdikleri irili ufaklı entrikaların tezli romanıdır. Burada idealden çok madde, vicdandan daha çok kursak, kahramanlardan daha çok şaklabanlar rol alacaktır. Bunun için hem hadiseler normal hayatın hizasına inecek, hem de fikirler ve duygular genel seviyeyi pek aşmayacaktır..."⁶⁹⁹

Birinci kitabın dile getirdiği eleştirilerin söylenmesine hazır olmadığını düşündüğümüz siyasal ortamda, ikincinin yeri, görülmektedir ki hiç olmamıştır...

698 *Akın*, "İnsan ve Makine", *Akın*, Sayı: 7, 1 Temmuz 1932, s. 1-2.

699 *Milletleşen Adam*, s. 212.

c) Şu 1936 Yılında... Siyaset ve Bilinç

Rıfki Kulaç'ın, Ağustos 1932'de *Akın*'da son makalesini yayınladıktan sonra, 1936'da *Milletleşen Adam* romanını yazmaya, yayınlamaya iten nedir? Romanın ne zaman başlanıp ne kadar sürede yazıldığını bilmesek de, 1936 yılı içinde bitirilip basıldığı anlaşılıyor.⁷⁰⁰ Cevdet Alap, 4 İkinciteşrin 1936'da yayınladığı, saptayabildiğimiz kadarıyla *Milletleşen Adam* romanıyla ilgili tek yazıda Rıfki Bey'in kitabı yazarken kendisiyle 'mukadde-me' bölümünü paylaştığını söyler. Rıfki Bey'in Cevdet Alap'la ilişkisinin romanının yazılma sürecinin paylaşabilecek derecede iyi olduğu anlaşılıyor: "Elinde çantası, onu ben bütün yaz zaman zaman Kandilkaya (Kanita)'da deniz üzerinde bir köşede çalışmağa gittiğini görmüş ve birçok defalar da romanını yazarken yanında bulunmuştum."⁷⁰¹

Yaz aylarında başlayan yazma sürecinin tamamlanıp, Cevdet Alap kitabı 4 İkinciteşrin'de bir haftada okuduğuna göre, kitabın matbaadan çıkması Birinciteşrin (Ekim) sonunda olmuştur. Cevdet Alap kitabın Türkçesine ilişkin yargıda bulunur: "Belki bu kitapta benim gibi sizce de beğenilmeyecek avam dili: Abukat, palamar gibi kelimeler bulunabilir. Fakat çok temiz bir Türkçe, çok seyyal bir üslupla yazılmış..." Cevdet Alap'ın 'avam dili' diye örnek verdiği sözcüklere bakınca, Rıfki Kulaç'ın dilinin gerçekten zamanında ne kadar özellikli ve kendiliğinden olmak gibi iki zor uyuşur niteliği yanyana getirmekteki başarısını daha iyi takdir edebiliyoruz. Daha ötesi için Cevdet Alap, "bu kitap baştanbaşa fıkirdir. Duygudur. Ülkü terennüm eder, milletleşen adamı tarif ve tahlil eyler. Her satırı bir büyük kitaba mevzu olacak fikirleri ihtiva eder" dedikten sonra, "Bu eserde Rıfki Kulaç'ın beyin, gönül, sınır

700 Yukarıda da anılan Hasan Kulaç'ın, Münevver Hanım'a 28 Nisan 1936 günlü mektubundan.

701 Cevdet Alap, "'Milletleşen Adam' Romanı Hakkında Birkaç Söz", *Yeni Yol*, 4 İkinciteşrin 1936.

telleri öyle kokuyor ki..." diyerek Rıfki Bey'in harcadığı emeği anar (ve kitabıyla özdeşleşmesini) ve "bu kitaptaki duygu, heyecan, bilgi, fikir, ülkü kudretleriyle kendisini daha iyi tanıdığım ve takdir ettiğim Rıfki Kulaç..." diyerek, Rıfki Bey'in bu kadar yakınındayken onu 'tam tanımamış' olduğunu da ortaya koymuş olur. Ve Rıfki Bey'e ve kitabına sahip çıkarak "Rıfki Kulaç'ı ve onun yüksek değerdeki kitabını benim kalemim, benim beyin kudretim imkanı yok, tam tanıtamaz ve takdir ettiremez" diyerek bir eleştiri getiremeyeceğini de söylemiş olur. Cevdet Alap, *Milletleşen Adam*'ın önemli olduğunu, "şaheser, edebiyat alemimizde yer ve ön alacak bir eser" olduğunu söyler, "bütün münevverlere tavsiye" eder.

Kitabın baskı adedi hakkında bir bilgimiz yok. Fiyatı 100 kuruştur (*Yeni Yol* gazetesinin nüshası 100 para, yıllık 750 kuruştur, yani ucuz da, aşırı pahalı da sayılmaz). 1939'da, romanın basılmasından üç yıl sonra, Osman Nuri Eyüboğlu matbaası İkbâl'in adını Olcay Basımevi yapıp "Olcay (İkbâl) Neşriyatı" adıyla Sayı: 1 diye Fransızcadan çeviri, küçücük boy (14 sm, 25 s.) *Periler, Cadılar, Gulyabaniler* kitabını bastığında, fiyatı 7,5 kuruştur. Bu kitabın arka sayfasında Olcay Neşriyat'ın mevcut kitaplarının listesi yayınlanmıştır; Eski harflerle üç kitap sayılırken⁷⁰², Yeni harflerle bir tek *Milletleşen Adam* romanı belirtilmektedir, listenin sonunda şu açıklama vardır: "Matbaamız tarafından evvelce neşrolunan yukardaki kitaplar yüzde elli tenzilat ile satılır." Yani üç yılda, her ne kadar basıldıysa, yüzde elli indirimle, yayıncı halen satış umudu taşımaktadır (Olcay Neşriyat'ın ne zaman kurulduğunu bilmiyoruz, fakat *Milletleşen Adam*'da yayınevi ibaresi yoktur; Rıfki Kulaç yayının masrafını kendi karşılamış olmalıdır).

702 Trabzon'un Osmanlıca zengin yayın dünyasından, uzun süren savaş yıllarından sonra Eyüboğlu'nun satışta kalan eski harfli kitapları şunlardır: *Jan Mari*: İbrahim Alâeddin (Gövsâ çevirendir, yazar Andre Theuriet, 1912); *Hindin Moğol Hükümdarları* (yazar James Fraser, çev. Tahir ül-Mevlevi, 1913); *Fendülüste Bir Parisli* (Charles Paul de Kock, çev. Mithat Rebil, 1928). Gulyabani kitabı da önce Osmanlıca basılmıştır, 1913, çeviren Mithat Rebil.

Hakkında tek bir yazı yazılan ve yazarının kendisi tarafından bastırılan bu kitabın, ortamına yakından bakmaya çalışalım.⁷⁰³ Kendisi Kurtuluş Savaşı'na katılmış olmasına rağmen ve de sınıf savaşından söz etse de emekçilerin yaşayışı ve örgütlenmekten hiç söz etmemiş ve bir eylem ve örgütlenmede de yer almamış olmasına rağmen, düzene, emekçinin zaferinin üstüne konup eski sömürü düzenini sürdürdüğü eleştirisi getiren bir romanı, Rıfki Bey neden yazar?

Rıfki Kulaç'ın Atatürk ve Cumhuriyet'e verdiği destekteki umutları, halktan/emekten yanadır:

17 Haziran 1924'te: "Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde insan zekası daha serbest ve işlek, cemiyetin her sınıf insanları daha teşkilatlı, hayat kavgası daha keskin, dünya sevgisi daha yüksektir."

29 Haziran 1924'te: "Hayatını alnını teriyle kazananlar

4 İkinciteşrin 1936, *Yeni Yol*, "Milletleşen Adam Romanı Hakkında", Cevdet Alap.

703 Romanla ilgili bir eleştiri yetmiş yıl sonra yayınlandı (Merve Esra Özgürbüz (2020), "Selçuk Kamucan Romanında Cinsiyet Eşitsizliği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 509-524.), fakat Rıfki Kulaç'ı cinsiyetçilikle suçlayan bu eleştirinin, romanın genel düşüncesine yaklaşım göstermediği, cinsiyetçilik eleştirisinde de atlanan önemli noktalar olduğu düşüncesindeyiz.

için Türkiye inkılâbının açtığı çığır, en elverişli, en kurtarıcı, en diriltici bir yoldur.”

30 Mart 1926'da: “Derebeylik devrinden kalma bu yadigârlara sultanlığın yüzü suyu hürmetine son senelere kadar körü körüne haraç verdik. Bundan sonra diyebileceğimiz bir tek söz vardır: Çalışan yer çalışmayan geberir” diye aile mektuplarında duygu, düşüncelerini dile getirirken, 1936'da bu umudu sönmüş görünüyor.

Rıfkı Kulaç *Yeni Yol*'da durdurulduktan sonra, *Akın*'da da aynı biçimde başyazarlıktan birden bire kesilmiştir. Bu kararın *Akın* yönetiminden gelmesi veya Rıfkı Bey tarafından alınması arasında düşünce yapıları ve tarihi açılarından bir fark yoktur. Rıfkı Bey nasıl Türk Ocağı'nda, toplumsallaşmasının doruğunda, yeni milliyetçilik veya iktisadi milliyetçilik konusunda yalnız kalmışsa, Serbest Fırka girişiminden sonra CHP'ye dönenlerin çoğunluğu arasında yalnız kalmışsa, *Akın*'la *Kadro*'nun fikri paylaşımlarından sonra *Kadro* kapatılıp *Akın* Halkevleriyle ve sonra da Halkevi dergisi İnan'la bütünleştğinde yalnız kalmıştır.

Rıfkı Kulaç, devrimden ve devrimci örgütlenmeden hemen hiç söz etmemiştir. Makale yazmak dışında bir etkinliği olmayıp bu makalelerinde iktisadi determinist yaklaşımı gereği modernist bir pratik beklentisi dışında (yüz yüze ilişkilerindeki söylemini elbette bilemeyiz ama) bir eylemsellik peşinde olmamıştır. Ancak o, Marksizm'de bu görüşü savunan kişilerde pek rastlanmayan biçimde aynı zamanda Lenin'in de destekçisidir.

Lenin'i yukarıda alıntılandığı gibi “İnsanlığın alın yazısını değiştirmiş büyük devrimlere kılavuzluk yapan koca adam”lardan biri, doğrudan verdiği tanımla “çekiçli oraklı işçi yı-

ğınlarının hıncını kızıştırmış, ıztıraplarına çeki düzen vermiş, böylelikle siyasal ve ekonomik zorbalıkları tepe taklak getirecek işler başarmış” başbuğ olarak görür. Kulaç, başkaca Lenin’in adını anmaz. Bolşeviklik, Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye ve Trabzon’da, emperyalist işgale karşı bir çaredir; Kuvvacı bir subayı şöyle konuşturur: “Çaresiz kalınca ilk işim soluğu Bolşevik ordusunda almak olacak. Şu koskoca yeryüzünde Türk’e yurt denebilecek bir ülkeyi reva görmeyen obur emperyalistlere karşı bir yangın kondakçısı, bir öç kasırgası, bir azılı dağ kıralı kesilmek olacak ilk işim...”

Anadolu’da Bolşevik rüzgarların bu duygularla esişini, sömürücü sınıf üyesinin ağzından anlatır ve Selçuk Kamucan kişiliğinde mülkiyetle ilişki konusunu da gündeme getirir: “Budala babayiğitlerin başları sıkışınca eli bayraklı Bolşeviklere katılmayacakları ne belli? Yunan ordusu, Eskişehir’e doğru zorladıkça şimdiden yüzlerini ve sözlerini kıvılcı boyuyorlar bile... Selçuk Kamucan’a kalırsa: Sevr’deki obur timsahlara yutulmaktansa Bolşeviklik denilen kasırgaya katılmaktan çekinmemeli imişiz. Birisinde pisipisine bir ölüm, ötekinde - hiç değilse - iyi kötü bir tutamak varmış... Herifin yeryüzünde ne bir dikili ağacı var, ne bir kalbur samanı.”⁷⁰⁴

Dolandırıcı Ablak Şahbaz’la, saf sermayedar Tosun Var-temez’in konuşmalarıyla, Kurtuluş Savaşı döneminin, sömürücüler açısından ‘Bolşeviklik’ tanımını –ve gördükleri riski- ortaya koyar:

“Ablak Şahbaz fırsat kaçırarak bir adam değildi. Baş ucunda dikili duran toy varlığı, bir kat daha inandırmak için bitkin bir sesle kesik kesik işletti:

704 *Milletleşen Adam*, s. 112.

- Halkın ağzına gem vurdular. Versay'a, İstanbul'a, Yunan'a, Pontosçulara turtüklediler. Bu yoldan söktüremeyeceklerini kestirince şimdi de son kozlarını oynuyorlar, baldırı çıplakları Bolşevikliğe dehliyorlar.

Tosun Varyemez, eli çenesine dayalı epeyce düşündükten sonra bir çocuk merakı takınarak:

- Kuzum, şu Bolşeviklik dediğin de ne oluyor? diye sordu. Dudaklarına hücum eden kahkahayı güçlkle tutan Ablak Şahbaz, söyleyeceklerini yabancı kulaklardan saklamak istiyormuşçasına sağa sola birer bakış fırlattı, ancak Tosun Varyemez'in işitebileceği boğuk bir sesle:

- Senin anlayacağın, dedi, salgın bir hastalıktır Bolşeviklik: Baldırı çıplakları kudurtan bir hastalık. Buna tutulanlar, körkütük paralılara salıyorlar. Yanı başımızda milyonlarca zengin ocağı söndüren bu salgın hastalık, -Tanrı saklasın- bizde de patlak verirse çok değil üç gün içinde tüyü yolunmuş bir tavuk gibi cascavlak kalırız...

Tosun Varyemez'in kulağına eğilerek:

- Senden söz çıkmaz diye, fısıldadı. Şehrimizdeki paralıların şimdiden listesi yapılmış bile. Gidiş o kadar kötü ki düşündükçe tüylerim diken diken oluyor...⁷⁰⁵

Rıfki Kulaç, romanında, dönem politikası içinde, Kurtuluş Savaşı taraftarları ve karşıtları açısından Bolşevikliğin anlamlarını ortaya koyarken, bu konudaki fikirlerini kapsamlı biçimde *İkbal*'deki 18 Eylül 1336/1920 tarihli "Türkler ve Bolşeviklik" yazısında zaten dile getirmiştir. Bu yazıyı, Rıfki Kulaç'ın kendi cümleleriyle, buradaki bağlam için yeniden kurgularsak, "Bir çiftlikten alınan varidat, bir fabrikadan istihsal olunan kazanç yalnız sahiplerinin değil o müesseseler dahilinde çalışan herkesindir (sosyalizm budur, ama Rusya'da sosyalist halk değil,

705 *Milletleştiren Adam*, s. 115-116.

sosyalist önderlik vardır:) Rus toprakları üstünde cereyan eden hadisatın amali, Rus milletinden ziyade sayısı yüzü geçmeyen yüksek zekalı şahsiyetlerdir. Kızıl orduların zorla girdikleri yerlerde ihtimal ki mağazalar yağma ediliyor, zenginler taarruza uğruyor, bu çirkinlikler Bolşevikliğin programında değil zincirlerinden boşanmış bilgisiz mojikaların ruhundadır. Bolşevikliğin manevi mefkuresi musavata ulaşmak ise de maddi ve ameli mefkuresi bilhassa sermayenin tevliid ettiği sefalet ve haksızlığı izale etmektir. Müsavatı istihdaf eden Bolşevikliğin ancak maddi mefrukesine kavuşabileceğini, ondan ötesine geçmeyeceğini teslim etmek lazım gelir. Amele heyetlerine, sendikalara malik olmayan milletlerin istenildiği zamanda Bolşevikliği kolaycacık tatbik edemeyeceği tabiidir.”

Yani Lenin, sermayenin doğurduğu sefalet ve haksızlığı ortadan kaldırmak üzere desteklenmeli fakat sosyalizmin, üretimin sosyalleşmemiş olduğu bir toplumda kurulamayacağı, ancak yakın geleceğin (yaşanacak iktisadi-toplumsal sürecin) biçimi olduğu da kabul edilmelidir. Rıfki Kulaç, bu görüşüyle, Rusya’da devrimin tetikleyeceği Dünya devrimi beklentisi içindeki Lenin kadar Leninisttir, ancak Lenin gibi eylemden değil ekonomik gelişmeden (kapitalizmin yaratacağı çelişkilerden) beklentisi daha yüksek olduğu için, geniş anlamıyla sefaletin çekilmezliğinden kaynaklanan tepkinin örgütlenmesinden beklediği fayda umudu içinde, Lenin destekçisidir.

Rıfki Kulaç 1921’de Tiflis’e, 1922 sonlarında belki 1923’te Moskova’ya geçmiş, 1926’da dönmüştür. Bu süre içinde 17 Haziran 340 [1924] tarihli mektubunda yazmış olduğu gibi “Buraya eksik, tecrübesiz bir adam gibi geldim. Fakat bir başka adam olarak ayrılacağım” fikri içinde olmuştur. Belki eylemsizlik ve örgütsüzlüğü, Sovyetler’de bu sürede gördükleriyle Türkiye’de yaşananlar arasında tanık olduğu farklılıklarla,

daha 18 Eylül 1920'de *İkbal*'de yazmış olduğu gibi "Türkler için Bolşevikliğe doğru –Rusya'ya olduğu gibi– bir ihtimalin kanlı, haşın adımlarla değil ancak siyasi, ictimai, ilmi, edebi faaliyetlerin tehlikesiz adımlarıyla yürümek lazımdır" görüşünün pekişmesiyle, gayet bilinçli olan seçiminin bilgiyle uygulanmasıdır. Yalnızca yazdıklarını biliyoruz, fakat yazdıklarının sonucu olarak yalnızca mahkum edildiği yalnızlığı düşündüğümüzde bile, iktidarca iyi anlaşılmış ve cezalandırılmış olduğunu da düşünmek gerekir.

1920'lerden 1930'ların soluna geçişte, Rıfki Kulaç'ın büyük ihtimalle Moskova'dan tanıdığı Nazım Hikmet, Şevket Süreyya ve zamanın TKP'si arasındaki farklılaşma, durumu anlatan bir anahtardır. Mete Tunçay, TKP'den ayrılıp *Kadro* hareketinde ve bürokraside yer aldığı için 'dönek'likle suçlanan Şevket Süreyya'nın tutumuna bir başka açıdan yaklaşır: "Asıl görüş değiştiren parti olmuştur (...) Cumhuriyet'in ilk yıllarında TKP, Komintern'in en çok ulusal bilinç gösteren seksiyonudur. Bunun sevabı ya da günahı geniş ölçüde Şevket Süreyya Bey'indir. TKP içinde, Komintern'in isteklerine uygun hareket ederek, onu ve arkadaşlarını altsen Dr. Şefik Hüsnü Değmer olmuştur."⁷⁰⁶

Şevket Süreyya ve Ahmet Cevat Emre, yurda döndüklerinde 1921 Haziran'ında kurulmuş olup başyazarı Şefik Hüsnü olan *Aydınlık* gazetesinde çalışmaya başladılar. "(...) izlenen iktisat politikalarına Marksist bir eleştiri getirmekten çok anti-emperyalist bir tavır benimseyen *Aydınlık*, Batılı güçlere ekonomik ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonlara karşı bir kampanya yürütüyordu. Bu nedenle, pek de sürpriz olmayan bir şekilde, 17 Haziran-8 Temmuz 1924 tarihlerinde Moskova'da

706 *Milliyet Sanat Dergisi*, 2 Nisan 1976, s. 3.

toplanan Komintern'in V. Kongresinde emperyalizme karşı ulusal kapitalizmi desteklemekle eleştirilecekti.”⁷⁰⁷

Komintern, Moskova'daki yetişmiş üyelerle TKP'nin kongre toplanmasına karar verdi ve 1925'te İstanbul'daki kongrede daha açık bir Marksist tutum alınması kararlaştırıldı. 25 Şubat 1925'te *Orak Çekiş* adlı dergi çıkartılmaya başlandı. Yurda gelişinden itibaren Nazım'ın da destek verdiği *Aydınlık* Şubat'ta, *Orak Çekiş* Mart'ta kapatıldı. Şevket Süreyya dahil 38 üye Ankara'ya yargılanmaya götürüldüler. Nazım Hikmet gıyabında 15 yıla mahkum edildi ve Moskova'ya kaçtı.

Şefik Hüsnü'nün 1926'da Viyana'da topladığı (Nazım Hikmet ve Vedat Nedim'in Moskova'dan katıldığı) kongrede, *Aydınlık* yasal Marksizmi savunmakla eleştirildi ve Moskova'dan emir almak dışında bir seçenek bulunmadığına ve harici büronun partiyi temsil etmesine karar verilerek Vedat Nedim genel sekreter oldu. Nazım Hikmet, 29 Ekim 1926 affından sonra 1928 Temmuz'unda yurda döndü; 1929'da Muhalefet Grubu'nun önderi konumuna geldi. Muvafakat Grubu'nun başkanı Hasan Ali Ediz'in tutuklanmasından sonra 1932'de Zeki Baştımar'ın evinde toplanan kongrede, Nazım Hikmet partiden ihraç edildi. Ağustos 1932'de Komintern'e gönderilen raporda, Nazım'ın grubu daha fazla parti içi demokrasi ve Komintern kararlarını eleştirme özgürlüğü için kampanya yürütmüş olmakla suçlanıyordu; Mart 1935'teki raporda Şefik Hüsnü, bu rapora Nazım Hikmet'in Stalin'e karşı faaliyet yürüttüğü suçlamasını da kattı.

Nazım Hikmet 1928-1938 yılları arasında şiir, gazetecilik, sinema, tiyatroda çok etkin oldu, 1929'da *Resimli Ay* dergisin-

707 Tunçay, *Sol Akımlar*, s. 177.

de 'Putları Yıkıyoruz' kampanyasını başlattı, ülke çapında tanınıp sevildi. 1929'da Türkiye'de yayınlanan ilk kitabı olan *835 Satır*, 1932'de 2. baskısını yaptı. Zekeriya ve Sabiha Sertel'in yayınladığı *Resimli Perşembe* ve *Resimli Ay* dergilerinde çalıştı, yeraltında *Kızıl Yıldız* ve *Komünist* adlı tek sayfalık bültenler çıkardı. 1936 yılında Hikmet Kıvılcımlı, *Marksizmin Kalpazanları* kitabında, "şair Nazım Hikmet'in şiirlerine vermek istediği sözde Marksist şekli, iğreti bir gömlek gibi soyup atın. Altından Babıali kaldırımlarında her dakika rastladığınız, bir küçük burjuva şairliği fırlayıp çıkacaktır" diyerek, partinin kendinden bağımsız etkinliklere biçtiği kıymeti yansıtıyordu. 1 Haziran 1936'da *Orak Çekiç*'te Nazım'ın ismi kara listede "burjuva revizyonist şair" olarak anılarak partiden ihraç edildiği duyurulmuştu.⁷⁰⁸

1935'te Yedinci Komünist Enternasyonal Kongresi "faşizme karşı birleşik cephe" çizgisini benimseyerek TKP'nin "Desantralizasyon" veya "Separat" olarak adlandırılan kararlar Komintern bünyesinden ayrılması ve ayrı çalışması kararlaştırılmıştı. Böylece Türkiye hükümetinin, Sovyetler Birliği ile dostluk içinde faşist devletlerden uzak tutulması amaçlanıyordu. TKP faaliyet programındaki "Türkiye Komünist Partisi iktidarda bulunan Halk Partisi'ne karşı barışmaz azimkârane bir tarzda mücadele eder" kararını, "İsmet İnönü hükümetinin, memleketin milli bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesi" biçiminde, bu karara uyararak, değiştirmişti. Bu ortamda hükümet, 1938'de Donanma Davası ile Nazım Hikmet ve arkadaşlarını, donanma içinde örgütlenerek askeri isyana teşvikten mahkum etmişti.

708 Tunçay, *Sol Akımlar*, s. 421; Göksu ve Timms, s. 91-119.

Akrabalar arasında: arkada soldan 2. Muhsin Kulaç, 3. Rıfki Kulaç.

Rıfki Kulaç, bu yaşananları ne kadar izleyebiliyor ve neresinde yer alıyordu? 1928’de etkin bir gazetenin başyazarıyken, 1929’da aldığı teklifleri o mu reddetmişti, teklifler mi gerçekçi değildi? 1932’de gene şehrin en etkin yayınlarından birinde ‘kadrolu’ gibi yazarken, derginin yaşamı bitmeden onun yazı yaşamı nasıl bitmişti? Bu sorulara, 1936’da Türkiye’de ‘sol’un durumu ve CHP iktidarının parti-devlet özdeşliği yolunda ilerlediği günler ışığında tekrar bakarsak, *Milletleşen Adam* romanını yayınlayan Rıfki Kulaç’ın ne kadar bütünün bir parçası, ne kadar ayrıksı, ne kadar entelektüel ve ne kadar çaresiz olduğunu anlarız. Rıfki Kulaç’ın entelektüel kapasitesi, bir emniyet sorunu olduğundan fazla, toplumsal ve siyasal bir sorundur.

Rıfki Kulaç’ın gazetelerde yazmayı bırakıp kendi romanını kendisi bastırıldığı günlerde, Trabzon basınının, o zaman basının ciddi işlevleri olan habercilik ve yorumculuk yanında, giderek Tek Parti iktidarına nasıl uyum gösterdiği herhalde önemli bir ayrımdır. Aşağıda Rıfki Bey’in de üye ve müdavimi olduğu Şehir Kulübü’nün oluşturduğu ve Rıfki Bey’in tanıdığı olduğu ortam, onun adeta, romanını yazarak ve yayınlıyarak, kendisini farklılaştırmasının aracı olarak kullanılmıştır.

Trabzon'da yazılan ve zamanın gazetelerinde tefrika edilen romanlarla ilgili bilgileri aşağıya saklayarak, Rıfık Kulaç'ın da çalışmış olduğu gazetenin, *Yeni Yol*'un, genel hava ve üslûbuna bakalım.

Yeni Yol Matbaası, 1934 (Mustafa Duman Arşivi, Yaşar Bedri Özdemir, 2011).

Bütün yayın organlarının uymak durumunda olduğu zamanın Dil Devrimi diline ilişkin yalnızca yazarların adlarından örnekler verelim: Bekir Sukuti, gazetenin "direktörü ve başyazıcısı" olmuştur; bazen adını 'Beker

Tumay' bazen de soyadını 'Beker' olarak yazmaktadır. Numan Sabit Osmañcelebioğlu, adını 'Numan Coşkunçelebi', 'Osman Coşkun', 'Coşkun Çelebi' ve öz Türkçe olduğunu söyleyerek 'Numan Usman' biçimlerinde yazmaktaydı.⁷⁰⁹

Gazetedeiki tefrikalardan biri, Recep Peker'e ait 25 Nisan 1936'da 'Birinci Ders' diye başlayıp 'Dokuzuncu Ders' diye biten, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Hukuk'ta verdiği ve Ülkü dergisinde tefrika edilip 1936'da basılan İnkılap Dersleri kitabıdır. 1 Temmuz 1936'da başlayan ikinci siyasi tefrika da Norbert von Bischoff'un *Ankara Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı* adlı, Burhan Belge tarafından çevrilip *Ulus* gazetesince 1936 yılında yayınlanan kitabıdır. Yani *Yeni Yol*, Trabzon'da, rejimin ideolojik ürünlerini ana çekirdekten neredeyse günü gününe izlemektedir.

Gazetenin köşe yazarlarından biri, aynı zamanda ardı ardına romanları tefrika edilen Hayrettin Ziya Taluy'dur.⁷¹⁰ Taluy,

709 *Yeni Yol*, 17 Birincikanun 1934 ve 1934 yılı boyunca.

710 H. Z. Taluy (1905-1945), Mülkiye'yi bitirdi. Trabzon'daki görevinden sonra çeşitli bakanlıklar-

Üçüncü Umumi Müfettişlik maliye müşaviriydi.⁷¹¹ Bir başka makale ve tefrika roman yazarı olan Durmuş Türkmenoğlu da Üçüncü Umumi Müfettişlik memuruydu.⁷¹² Trabzon'da gazetecilik yapmış bir kişi olarak Rıfkı Kulaç romanını kendisi bastırırken, Trabzon'un iki tefrika romancısının da Üçüncü Umumi Müfettişlik çalışanı oluşu ortama ilişkin bir veridir.

Başbakan İsmet İnönü'nün 1935'teki yurt gezisinden sonra hazırladığı 'Kürt Raporu' üzerine⁷¹³ (1927'de kurulan I. ve 1934'te kurulan II. Umumi Müfettişlik'ten sonra) Trabzon'u da içeren üçüncü bir Umumi Müfettişlik kurulması kararlaştırılmıştı. Kuruldukları bölgede sivil, asker ve yargı üzerinde otorite sahibi valilik üstü bir makam olan ve başbakanla doğrudan yazışabilen umumî müfettişlik görevine Erzurum milletvekili Tahsin Uzer⁷¹⁴ müfettiş olarak atanmış ve 6 Eylül 1935'te Üçüncü Müfettişlik resmen kurulmuştu. 21 Eylül'de Trabzon'a gelen Tahsin Uzer törenlerle karşılandı ve hazırladığı kalkınma programlarından söz etmesi heyecan yarat-

da maliyeyle ilgili görevler yaptı, genç yaşta ölene kadar yazmaya devam etti.

711 Bkz. Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Y., İstanbul, 2003, 155-213, 297-298.

712 Bkz. *Yeni Yol*, "Sevmişti bu Gönlüm", 17 Eylül 1936, tefrika romanın sonu, 74. bölüm. Türkmenoğlu'nun 1938'de Seyhan Nüfus Müdürü olan ve bu yıldan itibaren Adana Halkevi'nde çalışıp dergisi *Görüşler*'de yazan kişi olduğunu sanıyoruz; bkz. 15. Yıl, "Yüzümüz Geriye Değil İleriye Dönmüştür", Adana Halkevi Cumhuriyetin 15. Yıl Eki, 1938 ve "Altın Toprak", *Görüşler*, Sayı 31, İkincikanun 1941.

713 Fatma İnce (2008), İsmet İnönü'nün 1835 Yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans tezi, Trabzon.

714 Tahsin Uzer, İttihat ve Terakki üyesi olup Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'da yer almış, Mütareke'de Nemrut Mustafa Paşa mahkemesinde yargılanıp beraat etmiş, Malta'ya sürgünmüş, Cumhuriyet döneminde valilikler ve Konya ve Erzurum milletvekillikleri yapmış, Serbest Fırka'da da 'görev' yapmıştır (Ender Korkmaz (2011), *Tahsin Uzer'in Yaşamı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans tezi, İstanbul; Mustafa Şahin (2010), *Tahsin Uzer'in Mülki İdarecilik ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora tezi, Erzurum). 1904'te Gevgili kaymakamı iken Trabzonlu Adliye Müfettişi Hulusi Bey'in kızı Hatice Mediha Hanım'la evlenmiştir (Şahin, s. 28). (Oğlu İbrahim Celalettin Uzer (1914-1997), AP'den CHP ve MHP'ye geçmiş, XII. Dönem Eskişehir milletvekili ve 28. İnönü Hükümeti'nde 1963-65'te bir süre İmar ve İskan Bakanı olmuştur (Şahin, s. 29).)

tı. Erzurum, Ağrı, Kars, Gümüşhane, Rize, Çoruh [Artvin], Erzincan ve Trabzon illerini kapsayan müfettişlik bölgesinin merkezi Erzurum olmakla birlikte Tahsin Uzer, gezileri dışında yazları en çok Erzurum ve kışları Trabzon'da ikamet ediyordu. Tahsin Bey, 1935 yılında 1939 yılının sonuna kadar bu görevde kaldı, 3 Kasım 1939'da sağlık nedeniyle görevinden ayrıldı, birkaç ay sonra da öldü. Yerine 30 Haziran 1940'ta Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Nazif Ergin atandı.

1933 yılından başlayarak gittikçe güçlenen 'şef'lik sisteminin tek yetkili uzantısı konumundaki Tahsin Uzer'e Trabzon'da fahri hemşerilik verilmişti. Trabzon basınında da Tahsin Uzer ve devrim övgüleri birlikte düzülüyordu. Hayrettin Ziya'nın "Çarşafklar Atıldıktan Sonra"⁷¹⁵ tarzı devrimlerin uygulamasını tartışan ve Durmuş Türkmenoğlu'nun "Tahsin Uzer Gençleri, Hebsinin Bileğinin Nabız Çizgisine Bakın; Atatürk Devriminin Damgasını Bulursunuz"⁷¹⁶ tarzı devrim hamasiyatı yazılarının şahikalarından biri, *Yeni Yol*'da sürekli maniler köşesi olan Baba Salim'e aittir. Tahsin Uzer'in Trabzon'a gelişi üzerine Baba Salim, "Trabzon Sevinç İçinde" başlıklı yedi kıta şiir yazar:

Bayram yap neşelen Trabzon bugün
Doğu ülkesinin geldi güneşi
Hüzünler içinde ağlıyordun dün
Yakmıştı bağrını iman ateşi⁷¹⁷

Bizce Baba Salim'in manzumesinden daha önemlisi, 'kültür direktörü', edebiyat tarihçisi Rifat Necdet Evrimer'in, topladığı Doğu Valileri Kurultayı'ndaki nutku üzerine Tahsin Uzer'e yazdığı akrostiştir⁷¹⁸:

715 *Yeni Yol*, 14 İkinciteşrin 1936.

716 *Yeni Yol*, 4 Mart 1936.

717 *Yeni Yol*, 15 Haziran 1938.

718 *Yeni Yol*, 1 Kanunvevel 1937. Evrimer için bkz. d.n. 763. Tahsin Uzer'in 29 Mayıs 1936 tarihli-

Terki rahat eyleyince nef'i millet namına,
 Akibet her belde müstağrak onun in'âmına,
 Her gönülden dinleyin siz deyn, şükran duyğusun,
 Sen ki hiç kâdir değilsin bindebir idhâmına.
 İrdi imar hamlesin kim şimdi asâr bellidir,
 Neyyir olmuş "En bütük Türk" ol gönül ilhâmına
 Umsa artık hakkıdır Şark, hep refah as'ârını,
 Zerre şek yok kim vülâtın pürkernal ikdâmına,
 En güzel, en doğru olmuş her mesai hamlesi,
 Rengü haşmet meşheri Şark zâirin im'ânına.

Bu ortamda, 1930'lu yılların cevval gazetecisi, Rıfkı Kulaç'ı *Yeni Yol*'un başyazarı olduğu günlerden beri tanınması gereken ve *Akın*'da da onunla birlikte olan Cevdet Alap, *Kamucan* romanının yazılma sürecine tanık, o süreçte kendisine romandan parçalar okunan ve roman üzerine yazan tek kişi olarak, bu niteliklerinin gereğini yerine getirmiştir. Cevdet Alap, yazısını bitirirken şu cümleleri yazmaktan kendisini alamaz: "Bu eserde bugün içimizde yaşayan Selçuk Kamucan (...) gibi güneş parçası tiplerden başka yine bugün içimizde yaşayan ve mevki alan Ablak Şahbaz (...) gibi tilki tiynetli tipler var ki her biri hakkında fikir edinmek ve ona göre gönül ve inan bağımızı sıkı ve gevşek tutmak için bu kitabı okumalıyız."

de başvekalet, Erzurum'da *Doğu İli* Trabzon'da *Yeni Yol* gazetelerinin günlük ve mükemmel bir hale getirilmesi için yardım edilmesini yazdığını görüyoruz; Koçak (2003), s. 210.

1 Kanunuevvel 1937 *Yeni Yol*'da akrostiş.

III- İKTİDAR SORUNU

E- Cemaat ve Aile

Sakıncalı Bilge ve Tek Parti

1937’de Atatürk üçüncü kez Trabzon’a gelmiştir.⁷¹⁹ 1937’deki gelişinde dikkati çeken yön, Trabzon’daki CHP örgütünün yaratmış olduğu güvensizliğin giderilmesi gayretiydi. Bu gayrette, milletvekillerini değiştirme fikrinde olan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in etkisi vardı. Trabzon’a çıkarken Atatürk’ün yanında Hasan Saka ve nafia vekili Sırrı Day’dan başka Trabzon milletvekili yoktu.⁷²⁰ Tahsin Uzer, Refik Koraltan’ın da desteğiyle, Atatürk gelmeden önce, Mahmut Sayıl’la birlikte, Faik Ahmet’le görüşerek, Atatürk’ün Trabzon ziyareti ile aynı gün 10 Haziran 1937 günü çıkan *Halk* gazetesinde ‘F. Barutçu’ imzasıyla baş makale yayınlattı. Barutçu, Atatürk’e övgülerde bulunduğu bu yazıdan sonra sisteme yeniden dahil edildi ve 1939 seçimlerinde milletvekili olarak⁷²¹ Tek Parti dönemi boyunca CHP’nin önde gelen adlarından biri ve DP iktidarı boyunca da ana sözcüsü oldu.

719 Cevdet Alap şöyle der: “(...) ona gösterilen parlak karşılama töreninin, onu bu memlekete daha çok ısındırmada, önceki bulantıyı gidermede büyük etkisi olmuştur.”, s. 90.

720 M. K. Sayıl (2011), s. 71.

721 M. K. Sayıl (2011), s. 71; Barutçu, I, s. 276-277.

Tahsin Uzer vatandaşları dinlerken (Yaşar Bedri Özdemir, 2011).

Atatürk'ün ölümüyle toplanan olağanüstü 1938 kongresinde Atatürk CHP'nin "ebedi şef"i ilan edilirken, İsmet İnönü de "milli şef" ve "değişmez genel başkan" ilan edilmişti. İnönü, Atatürk küskünleriyle barışıp onları Meclis'e sokarak siyasal meşruiyet tabanını genişletmiş, ülkede 'siyasetçi' zümrenin saflarını pekiştirmişti.

Tek Parti döneminin devrimci, modernist söylemi ile taşrada geleneksel siyasetçiliğin bu iktidara uyumu açısından bu dönem Sürmene'sine daha yakından bakmakta fayda var.

Sürmene'de daha Müdafaa-i Hukuk şubesi açılırken yaşanmış olduğu gibi⁷²² CHP kongrelerinde sorunlar çıkmakta, merkeze şikayetler ulaştırılmaktaydı ve önemli olan taraf, "bu şikayetler usul ve nizama aykırılıktan veya bazı kimselerle alakalı olmaktan ziyade "halkçılar" ve "ağalar" diye iki zümre etrafında ve bunlar üzerine yoğunlaşma"sıydı: "Sürmene'de

722 Bkz. yukarıda Şükrü Bey olayı.

büyük bir ağa zümresi vardı. Bu zümre halkı sömürmekteydi. Trabzon CHP teşkilatı ise işe el koymuş ve halkı bu zulümden kurtarmıştı. Öyle ki belediye başkanı bu kapsamda istifa ettirilmiş, kaymakam değiştirilmişti. Fakat ağalar işe yeniden el koymuştu. İddiaya göre bu zümreyi CHP vilayet heyeti başkanını Ruhi Ural da himaye etmekteydi. Seçimlerde ise partiyi yine ele geçirmeleri kuvvetle ihtimal dahilindeydi. Ağa zümresi için üç beş şahıs gösterilmekle birlikte Sürmene’de bu ağalar üç binden fazlaydı.”⁷²³

Sürmene’de halkçılık ve ağalık tartışması parti huzurunu ve halkla ilişkilerini o derece rahatsız eder duruma geldi ki, vali ve parti müfettişi Sürmene’ye giderek partililer ve halkla konuştular. CHP kaza idare heyeti, kendilerine muhalefet edenlerin ağa kökenli ve Cumhuriyet rejimiyle çıkarları zarar gördüğü için yönetime karşı çıktıklarını öne sürüyordu. Muhalefet Sürmene’de ağalığın varlığını reddederek, halk arasına nifak sokan ve kendilerini köylülere yanlış tanıtan yönetimden şikayetçiydi. Yapılan inceleme sonucu, CHP kaza idare heyetinin parti nüfuzunu istismar ettiğine karar verildi. Bu söylemi “Trabzon’da bulunan beynelmilelci fikirlerle tanınan bir iki kişinin körüklediği anlaşılmıştı. CHP bu türlü durumlar ve hadiseler karşısında parti kongrelerini bu gibi cereyanlardan kurtarmak için mümkün olduğunca tarafsız kimselerin kaza idare heyetlerine getirilmesi yolunda çalışmalar yapmıştı”; bu kapsamda vali ve vilayet idare heyeti üyelerinden Muammer Yarımbyık, önce ilçe başkanı Yusuf Çebi’yi başkanlık ve üyelikten çekmiş, sonra kaza kongresi yapılarak yeni bir idare heyeti seçtirmiş, yetersizliği düşünülen kaymakam da değiştirilmişti.⁷²⁴

723 BCA 490.01 715.441.2, aktaran Çelik, s. 210.

724 BCA 490.01 715.441.2, BCA 490.01 489.1973.1 ve *Yeni Yol*, 24 Mayıs 1937, aktaran Çelik, s. 211.

Sürmene, Trabzon'da valilik ve CHP yönetiminin günde-minde kalmayı sürdürdü. III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer de "Sürmene'de ağalık ve tufeyliliğe karşı mücadele" verdi. Sürmene'de Zehiroğullarının⁷²⁵ katilleri ve Dağbaşı nahiyesindeki soygunculuk ve katillerin faileri yakalandı ve Tahsin Uzer, çalışanları ödüllendirirken, olayların basına yansımaları, ağalık ve tufeyliliği karşı Tahsin Uzer'in başarısı, Atatürk Türkiye'sinde herkesin kendi işini kendisi görmesi gerektiği, aracılara meydan verilmeyeceği, Cumhuriyet hükümetinin köylünün refahını isteyen bir idare olduğu, biçimindeydi.⁷²⁶

Sürmene, sonraki yıllarda vali Osman Sabri Adal, Trabzon jandarma alay komutanı Ali Rıza Gürsoy ve yeni vali Naci Kıcıman tarafından sürekli denetim altında tutuldu. Sürmene köyleri sürekli teftiş edildi, muhtar ve ihtiyar heyetlerinin defterleri ve nakit mevcutları incelendi.⁷²⁷

Sürmene'de ağalığın varlığı yokluğu üstünden sürdürülen parti içi iktidar ve dolayısıyla iktidar sorununun, "Trabzon'da bulunan beynelmilelci fikirlerle tanınan bir iki kişinin körüklediği" bulgusuyla çözülmesi dikkat çekicidir. Bu bulgu, Cumhuriyet iktidarının "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış kitle" sloganına karşı en büyük suçun 'komünistlik' olması, ilçe düzeyinde yürütülen siyasette, bu söylemin beceriyle yerleştirilerek, yerel iktidar ve muhalefetin iki tarafı da geleneksel siyasal ağalığın varisi iken, nasıl söylem geliştirdiğinin taşıdığı önemle birlikte değerlendirilmelidir. Elbette Sürmene'nin ve özellikle Baştımar köyünün 'beynelmilelci' (veya yalnızca muhalif) fikirler taşıyan ünlü kişiler yetiştirmiş olması da iktidarın ve CHP yönetiminin belleğinde yer etmiştir.

725 Yörenin ticaret de yapan ailesinden Zehirzade Zühtü, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nde de faal olmuştur (Özel (2012), s. 95).

726 *Yeni Yol*, 20 Temmuz 1938, aktaran Çelik, s. 211.

727 *Yeni Yol*, 11 Mayıs 1940, 6 Kasım 1940, 16 Ağustos 1941, BCA 490.01 715.441.2, aktaran Çelik, s. 212.

Sürmene’den böyle -yıkıcı!- bir siyaset beklentisi, Mustafa Kemal Sayıl’ın anılarında da kendisini gösterir. 1932 yılında Sürmene’de “tanınmış bir ailenin oğlu” Ziraat Bankası’nı soy-muştur. Evine davet ettiği veznedarı sarhoş edip anahtarları aldıktan sonra bankayı soyan kişinin -bizde saklı- toplumsal kimliği, Trabzon ve Ankara’da heyecan uyandırmıştır. Suçun adı bir soygun değil siyasi olduğu korkusuyla Recep Peker, parti müfettişi ve Gümüşhane milletvekili Şevket Erdoğan’dan olayı özel olarak soruşturmasını ister. Gizli yürütülen soruşturma, Arif Sayıl’ın konağında gerçekleşir, Sonunda soygunun siyasi yönü olmadığı anlaşılarak konu adliyeye terk edilmiştir.⁷²⁸

1932’de söz konusu Bolşevik banka soygunu korkusu, 1937’de Trabzon’daki beynelmilelci ile bağlantılandırıldığında, acaba bu “birkaç kişi” arasında, Rıfkı Kulaç da ima edilmekte miydi? Rıfkı Kulaç’ın akrabaları ilçede siyaset yürüttükleri ve CHP içinde yer aldıklarına göre, parti içindeki mücadelede de bir yanda yer almış olmalı. Buna bağlı olarak Rıfkı Bey’in adı da alet edilmiş olabilir. Çünkü Rıfkı Bey, “Bolşevik olarak fişlenip izlendiği için Şehir Kulübü hariç, hiçbir dernek veya Siyasî partiye de üye olamıyordu.”⁷²⁹

Önce fişlenme sonra Şehir Kulübü üstünde duralım.

40’lı yıllarda fokurdamaya başlayacak olan ‘cadı kazanı’, 930’ların yarısından itibaren kaynatılmaya başlanmıştı. Yazarları komünistlikle suçlama bahanesi olarak kullanılacak olan 141, 142. maddeler Ceza Kanunu’na 1936’da eklenmişti.

Yukarıda sözü edilen Mussolini esinli Çığır dergisi 1936 yılında bu ortamı besleyerek “Bir Komünisti Nasıl Teşhis Edebi-

728 M. K. Sayıl (2011), s. 66-67.

729 Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 32.

lirsiniz?” başlıklı bir yazı yayınlayarak 12 maddelik bir anahtar önermektedir: “1- Yazılarda: Son derece mübalağa edilmiş bir işçi sefaleti, kaymakam ve jandarma zulmü, 2- Sözde halk ağzı diye burjuva edep ve nezahâtini bozmak için kasden kullanılan müstehcen argo, pislik edebiyatı ve külhan bey ağzı, 3- Türkiye için hazırlanmış beş yıllık Polit-büro planına uygun olarak Türk milletin dilinin soysuzlaştırılması, 4- Din, mabetler, dini tören ve ayinler, Allah inancı ve dini gelenekler aleyhine neşriyat, 5- Klasik ahlak ve aile aleyhine neşriyat (bilhassa mizah gazeteleri ve karikatür yoluyla), 6- Resimde, heykelde, mimaride ve edebiyatta yenilik iddiası altında müesses san’at zevkini ve anlayışını yıkmak ve soysuzlaştırmak, 7- Tiyatroda komünist veya komünizan muharrirlerin piyeslerini oynatmak, 8- Günlük makale ve fıkralarda, milliyet ve gelenek aleyhdarı cereyanları tutmak, 9- Sovyetler aleyhine, komünizm aleyhine, solcu akım ve hareketler aleyhine tek kelime yazmamak, 10- Maarifte edebiyat derslerinde solcu yazarları övmek, diğerlerini yermek, 11- Folkloru san’at değerlerinin başına getirmek ve böylece yüksek burjuva kültür ve zevkini gözden düşürmeğe çalışmak, 12- Sistematik tenkitler, hicivler, alaylar, karikatürler vasıtasıyla devlet otoritesini ve mevcut sosyal iktisadi rejimi zaafa uğratmak.”⁷³⁰

Taşın altında ‘bozguncu komünist’ arayarak ‘bozukluklar’ı örtmeye çalışan bu ortamda, Emniyet Umum Müdürlüğü’ne bağlı Dokuzuncu Şube kurularak yalnızca basını değil bütün yazar, gazeteci ve muhabirleri fişleme görevi verilmiştir. “Alpay Kabacalı, şubenin 24 Ocak 1939 tarihli 1938 yılı değerlendirme raporundan şu satırları aktarır: ‘Bizim maksadımız, İstanbul’un günlük gazetelerini saati saatine tetkik edecek emniyetçi, atlamaz ve durbin [uzağı gören] bir gözün orada bizi

730 Çığır, Mayıs-Haziran 1936, s. 38-38.

temsil etmesidir... Bundan maada gazete muharrir ve muhabirleri hakkında da yine siyasi kanaatlerini yazılarından ölçmek suretiyle sağlam esaslara müstenit bir fiş tanzim edeceğiz.' Başlayan yeni şey de budur: bütün yazarlar artık fişleniyordur."⁷³¹

Mehmed Kemal, fişleme işleminin uygulanışını anlatır: "(...) Bir düşmanınız var, yahut kentin emniyet müdürü hareketlerinizden hoşlanmıyorsa, ötesi kolaydır. Bir ihbar mektubu yazılır, filan kimse *komünisttir* denilir. Dosya düzenlemeğe başlanır: İhbar mektubuna bir geliş numarası verilir ve takibata geçilir. İhbar mektubu siyasi polise intikal ettirilir. Siyasi polis bu mektubu komünist masasından bir memura verir. Bu memur peşinize takılır, temas ettiğiniz kimseler, çevrenizdekiler hakkında bilgi toplar. Toplanan bilgiler hiç de lehinize değildir. Çünkü size *komünisttir* denmiştir. Öyleyse lâmu cimi yoktur, siz komünistsinizdir. Zaten komünizm ve sosyalizmin ne olduğunu dopğru dürüst bilmeyen polis artık yakanıza yapışmıştır. Her davranışınızda bir komünistlik arar durur (...) Böylece peşinize takılan polis, raporlarını muntazaman ilgili makama vermeğe başlar. Bu raporlar hakkınızda düzenlenmiş dosyaya konur. Verilen raporlara göre, siz artık fişli ve takiplisiniz."⁷³²

Mehmed Kemal'in raporlara neler yazıldığına dair anlatımını, Karadeniz sularının da söz konusu olduğunu anımsatarak, alıntılıyalım: "(...) Bir valiye bir gün ilindeki siyasi sürgünlerden birinin yazdığı, siyasi kısım şeflerinden birinin kendilerine baskı yaptığına dair dilekçe gelince raporları istemiş. O raporlar gelince şefin şöyle şeyler yazdığını görmüş: "Sürgün her akşam üstü sahile çıkar şimalden Karadeniz'e doğru

731 Alpay Kabacalı, "Markopaşa Yazıları'nın Arkasındaki Siyasal Ortam", *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*, s. 186'dan aktaran Tuncay Birkan (2018), s. 405. Ayrıca fişleme konusunun bu kaynakları da aktararak 'estetliği'nin de tartışılması için bkz. Birkan, s. 404-414.

732 Mehmed Kemal (1996), *Aralı Kuşak*, 4. b., Çağdaş Y., İstanbul, s. 7-8.

gelen dalgalara bakarak iç çeker: 'Bu dalgaalr dost şimal ülkesinden geliyor' diye hatırandan cümleler geçirir." (...) Vali siyasi kısım şefine "yahu adamın aklından geçirdiklerini sen nereden bilirsin? Nasıl bilirsin? (...)" diye çıkışıp bu dosyayı yakmasını istemiş (gerçi en sonunda "kaşarlınsam bunu ben de yapmazdım" diye itirafta da bulunmuş). Çok bozulan siyasi şef emri yerine getirmiş ama "eserimi mahvettiniz" demeden de duramamış, ardından da vali hakkında bir rapor yazıp amirlerine şikayet etmeyi ihmal etmemiş."⁷³³

Anılara değil de Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden fişlere başvurduğumuzda, elimizde Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Öğretim üyesi Yücel Yiğit ile Emniyet Genel Müdürlüğü eski Arşiv Daire Başkanı Eyüp Şahin'in Trabzon'da yazılmış fişlere dayanan makalesi var: "Pontusçu mu, Casus mu, Masum mu?: Kafato Biraderler".⁷³⁴

Önce makalenin ana konusu olan Kafato Biraderlerden küçük birader Mimiko'nun takip ve fişlenmesine bakalım: Mimiko, Pontus teşkilatının inşası, Ermeni Taşnak ve Hınçak komitelerinin ihyası, komünist fikirleri, Ruslarla teması, muzır şahıslarla iletişimi, hükümetin manevi şahsına ve Türklüğe hakaret ithamlarıyla, 1931'den öldüğü 11 Eylül 1956 tarihine kadar her ay düzenli rapor tutulacak biçimde, A-1 numarasıyla yani "şehrin en tehlikeli birinci adamı" olarak takip edilmiştir.⁷³⁵ Herhalde 'korkunç' görüldüğü için birbiriyle çelişen bu örgütlenme ve etkinlik ithamları ardı ardına sıralanmıştır fakat Mimiko Kafato, İl Hıfz-ı Sıhha Kurulu tarafından, tabii olmayan ürünlerden sirke yapmakla tecil edilmiş olan bir ay hapis

733 Mehmed Kemal (1996), s. 125-126.

734 Yücel Yiğit ve Eyüp Şahin (2019), "Pontusçu mu, Casus mu, Masum mu?: Kafato Biraderler", *Karadeniz'de İyian, Mücadele ve Propaganda*, ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur, Yeditepe Y., İstanbul, s. 435-451.

735 Yiğit ve Şahin (2019), s. 441-442.

ve 10 lira para cezasına çarptırılmış olup, başkaca hiçbir ceza almış değildir. 1931 yılında başlayan ve 1934 yılında Türklüğe hakaret davasından beraat ettikten sonra, hakkında tutulan düzenli raporlar sonucu, 29 Temmuz'da 1938'de Üçüncü Müfettişlik ailenin iç bölgelere sevk edilmesini Dahiliye Vekaleti'ne teklif etmiş Emniyet Umum Müdürlüğü ve Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti teklifi uygun görmüş ancak Dahiliye Vekaleti'nin ilgili sorularına verilen cevaplar vekaletçe yeterli bulunmamıştır.⁷³⁶ “Her ne kadar Kafatolar sürülmekten kurtulmuşsalar bile her ihtimale karşı sıkı tarassuta devam edilmiştir.”⁷³⁷ Bu tarassutun boyutu makalede şöyle özetlenir: “1939’dan 1956’ya kadar boş şişe ve bakır hurda ticaretiyle meşgul olan Mimko, sık sık iş seyahatine çıkmıştır. Bu eylem, birçok yazışmaya mevzu olmuştur. Zira vapurlar, Trabzon’dan İstanbul’a giderken Giresun, Ordu, Samsun, Sinop ve Zonguldak limanlarına uğramaktadırlar. Vapurun mola verdiği limanalarda yolcu listeleri kontrol edilmiş, birkaç saatliğine şehir turuna karar vermişse takip edilmiştir. İstanbul’a vasıl olduktan sonra Maçka’daki daimi adresi gözetlenmiş ve peşine polis takılmıştır. Rutinin dışında İstanbul’dayken akrabalarını da ziyaret etmeyi ihmal etmemiş ve bazen İzmir’e gitmiştir. (...) Dimitri Mimiko, otomobil, otobüs ve kamyonla da Rize, Erzurum, Gümüşhane, Ağrı ve Kars’a gidip gelmiştir. Dolayısıyla hem deniz hem kara yoluyla niçin seyahat ettiği, kiminle temas ettiği, nerede kaldığı, ne zaman ayrıldığı gibi birçok husus yazışmalara konu olmuştur. Mutlaka yazışmalardan Dahiliye Vekaleti de bilgilendirilmiştir.”⁷³⁸

Yiğit ve Şahin, “1956 Ekim ayına kadar her ay düzenlenen istihbarat bilgi formunun kalıp cümlesi”nin “1931 tarihli bu

736 Yiğit ve Şahin (2019), s. 446-447.

737 Yiğit ve Şahin (2019), s. 447.

738 Yiğit ve Şahin (2019), s. 448.

bilgi notunun yansıması" olduğunu belirterek "Neden yıllarca beklenildi? Bir ihbar mı vardı? Olağanüstü bir gelişme mi oldu? Belgelerden bu sorulara cevap bulamadık" demektedirler.⁷³⁹ 1946 yılının Eylül ayı raporu şöyledir: "Ajans zamanı kahvelere gidip ajans dinlediği ve göze çarpacak derecede muhtelif gazeteleri okuduğu, komünistliğe meyyaldır. Fırsat vukuunda memleket aleyhinde çalışacak durumdadır. Parti ve sendika teşkilatlarıyla ilgisi yoktur." Yazarların verdiği bilgiye göre "Bu kalıp cümle öldüğü yıl olan 1956'ya kadar raporlara aynen yansımıştır."⁷⁴⁰

Şansımıza yazarlar A-1, A-2 (Mimiko'nun kardeşi Anesti) fişlerini A-6'ya kadar tanıtırken "fişte yer almayanlar da takip edilmiştir" diyerek Rıfki Kulaç'ı örnek verirler; Rıfki Kulaç hakkında 24 Aralık 1947'de İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bilgi şöyledir: "Mahmut Natık oğlu Halit Rıfki Kulaç, Trabzon Halkevi'nin yayın organı İnan dergisinde yazmaktadır. Fındık yetiştirir. Sürmene'deki kayınbiraderi ile Erzurum'daki kardeşi maddi yardımda bulunur. İşsizdir."⁷⁴¹

1938 Ailece.

Rıfki Bey'in raporunda yer alan Halkevi dergisi İnan'daki macerasına aşağıda geleceğiz; polis tarafından takip edilmekte, adet edindiği üzere yılda bir kez Erzurum'a gittiğinde polis memurları il sınırında nöbet değiştirmek-

tedir. Bu düzenin değişmeyeceği anlaşılmış ve bir süre sonra Rıfki Kulaç'ın günlük yaşamı şöyle yürür olmuştur; akşama

739 Yiğit ve Şahin (2019), s. 443.

740 Yiğit ve Şahin (2019), s. 450.

741 Yiğit ve Şahin (2019), s. 441-442.

doğru evden çıkmakta, uzun yürüyüşünden sonra Şehir Kulübü'nde geç vakte kadar kalmakta ve eve dönüp sabahları geç kalkmaktadır. Kulüp dışında ve dışarda hemen kimseyle görüşmemektedir.

Yeni Yol'da Şehir Kulübü 25 Mart 1936.

Şehir Kulübüne gelince; Trabzon Şehir Kulübü, doğrudan 3. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in şehrin toplumsal yaşamına bir katkısıydı. Trabzon'da Üçüncü Umumi Müfettiş atandıktan sonraki ilk 'eser'lerinden biriydi.⁷⁴² Uzer'in şehirdeki Ticaret Kulübü'nü⁷⁴³ şehir kulübü biçimine dönüştürmeye zorladığı anlaşıyor. Kulübün 'hami reisi' Umumi Müfettiş, 'fahri reisi' vali, memurlar da fahri üyeleri olacaktır.⁷⁴⁴ Nizamname hazırlandıktan ve kulüp için tutulan Uzun So-

742 Tahsin Uzer, Trabzon'u 'doğunun merkezi' olarak nitelendirip liman, demiryolu bağlantısını gündeme getirdiğinden, Trabzon ticaret ve iş çevrelerince çok desteklenmişti. Trabzon kimliği açısından bkz. Sevecen Tunç, *Trabzon'da Futbolun Toplumsal Tarihi Mektepler, Münevverler, Meraklılar*, İletişim Y., İstanbul, 2011, s. 85-88.

743 Ticaret Kulübü 18 Mart 1923'te kurulmuştu. 22 Nisan 1923'te yönetim kurulu Hacı İzzet-zade Hasip, Hatipzade Mustafa, Kırallı Ali, Hacı Kazazade Arif, Çilingirzade Halim, Hacı Yakupzade İbrahim [Baştımar], Pulathaneli Celal'di. Ağustos 1923'te yöneticileri Hacı Ali Hafızade Mehmet, Subaşızade İhsan, Dede-zade Kamil, Polathanelizade Hüseyin efendilerdi. Mehmet ve İhsan efendiler istifa edince yerlerine yedek üyelerden Serdarzade Hamdi ve Kitapçızade Ali seçildi. 1924-25'te ise yönetim kurulu şu kişilerden oluşmaktaydı: reis: Kitapçızade Mehmet, resi-i sâni Hacı Yakupzade İbrahim, katip Pulathanelizade Celal, veznedar Hacı Mollazade Kemal Efendi; Murat Küçükkuşurlu, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında...*, s. 158-159; Muzaffer Başkaya (2018), "Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Kurumun Tarihi: Trabzon Şehir Kulübü (1923-1955)", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Sayı: 29, s. 3787-3797.

744 Yeni Yol, "Şehir Kulübü – Şehrimiz Tüccar Kulübü Şehir Kulübü Şeklini Alıyor", 4 Mart. 1936.

kak'taki eski Frerler Mektebi düzenlendikten⁷⁴⁵ sonra Kulüp, 22 Mart 1936'da açılmıştır. Bahçede çalan Halkevi bandosundan sonra konuşmalar yapılmış, içerde Necmiati saz heyetinin İstiklal Marşı'nı çalmasından sonra, üye kaydı yapılmış ve idare heyeti seçilmiştir: Üçüncü Umumi Müfettişlik asayiş müşavir muavini Bahri⁷⁴⁶, Defterdar Yekta, Ziraat Bank direktörü Tarık, Arif Hacıkadıoğlu [Sayıl], noter Seyfeddin, Hami Dedeoğlu, Avukat Faik Ahmet [Barutçu], fındık mütehasısı Kazım [Bulutay], Temel Kasımoğlu, Harun Harunoğlu. "Tahsin Uzer zaman zaman salon ve odaları gezmiş, davetli azalar arasında oturmuş, kıymetli hasbıhaller yapmıştır."⁷⁴⁷

Tahsin Uzer'le görüşerek *Halk* gazetesinde Atatürk'ü öven yazısı 10 Haziran 1937'de yayınlanmadan neredeyse bir yıl önce, Faik Ahmet Barutçu Şehir Kulübü yönetim kuruluna seçilmektedir. Demek ki, yazı, Atatürk Trabzon'a gelmeden önce, protokolde yer alabilmesi için, ilişkinin resmîyetinin sağlanması içindir. Trabzon Şehir Kulübü, 1930 ve 40'lı yıllar edebiyatında yerini bulan, ilde vali, ilçede kaymakam, hakim, varsa avukat, askerlik şube başkanı, tüccar ve toprak sahiplerinin toplandığı, güzel yemek yenebilecek hatta oteli varsa kalılabilecek 'tek mekan'ı oluşturan bir yer olmasının herhalde ötesindeydi. Trabzon idari olarak önemli bir merkez, bir kere Atatürk'le doğrudan görüşebilen Tahsin Uzer'in makamıydı. Bürokratların önemi yanında, şehir 'sosyete'si de, 29 Büyük Buhranı'na rağmen, gördüğümüz gibi önemli bir kazanç kaptısı olan liman başta, transit ticaret merkezi ve bölge merkezi

745 *Yeni Yol*, "Şehir Kulübünün Açılma Töreni", 14 Mart 1936.

746 Asayiş müşavir muavini Bahri Doğanay; bkz. Cemil Koçak, s. 298 ve Maide Çulha vd. (200), *Canlı Tarih Şevket Çulha (1911-1996)*, Trabzon, s. 82. Ayastefanos Rus Anıtı'nın yıkılışı sırasında 27. Süvari Alayı'nda teğmen olan Bahri Bey, 3. Müfettişlik'te çalışırken emekli yarbaydır ve 30 Ocak 1939-17 Ağustos 1939 tarihleri arasında (mansıb-atama yoluyla) Trabzon belediye başkanlığı yapmıştır.

747 *Yeni Yol*, "Şehir Kulübü Törenle Açıldı", 25 Mart 1936.

ve 50'lerde karayolları devreye girene kadar bütün doğunun (artık ortaya çıkan Ankara'ya değil, öncelikle İstanbul'a ulaşmakta olsa da) tek limanının yarattığı bir iş adamları sınıfıydı ve 1890'lardan gelen bir gelenek ve görgü vardı.

Tek Parti döneminin 'sivil' toplumsal örgütlenmeleri giderek azaldığından, Trabzon iktisadi olarak gerilediğinden ve İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ve süresince iktisadi sıkıntılar arttığından, Şehir Kulübü'nün daha da önem taşıdığı görülüyor. Tevfik Vural, uzun bir yazıyla değerlendirme yapmaktadır; Eski Yunan ve Roma'da beden ve fikir terbiyesinin toplumsallaşmasına örnekler verdikten sonra Anadolu ve Trabzon'da kulüplerin sporla sınırlı kalışı ve Trabzon'da da spor yanında saz varsa da gittikçe sınırlı alanlarda kaldığı ve öncelikle hiçbirinde kadına yer olmayışını dile getirir. Tevfik Vural'dan, etkinliklerdeki gerileme nedenlerine ilişkin bir açıklama duymasak da Gençler Birliği'nin halen yaşadığını da öğreniyoruz: "Eski bir kulüp olan Gençler Birliği'ne gelince, O bir iki yıl evvel şehirde oldukça fikri bir faaliyet gösteriyor hatta *Akın* adında bir mecmua çıkarıyordu. Bugün bu teşekkül gençlere mahsus temiz bir kahveyi andırıyor. Dışardan bakana bu hissi veriyor." O, kulüplerin, üye başışı ile geçinemeyip "kahve ve oyun işinden" gelir sağlamalarını da fikri etkinlik için bir engel olarak ortaya koyduktan sonra, Şehir Kulübü'nün "kibar ve nezih her ailenin kadınlı erkekli farksız olarak yer alacağını" temenni eder ve (hayalci biçimde) diğerlerine örnek olması umudunu⁷⁴⁸ ifade eder.

Basına sıklıkla konu olduğu gibi⁷⁴⁹, Şehir Kulübü'nün yö-

748 Tevfik Vural, "Şehir ve Kulüp", *Yeni Yol*, 25 Mart 1936.

749 "Şehrimize gelen, giden vekiller, saylavlar, heyetler, valilerle Türk, ecnebi zevatın bu kulüpte ağırlandırmakta ziyafetler burada verilmekte olmasına göre bu kulüp Trabzon'da mühim bir varlık demek olur (...) servis, intizam, konfor ve saireyi takdirle karşılamaktadırlar (...) idare heyetini, idare müdürünü ve büfe lokanta kısmını idare eden Kemal Subaşı'yı biz de takdir ederiz", *Yeni Yol*,

netimi için de şehrin önde gelen adları ileri sürülmektedir. *Yeni Yol*, taraf tutarak ama aslında muvafık biçimde, Şehir Kulübü başkanlığı için zamanın CHP'deki parlak adı Ali Becil'i destekler.⁷⁵⁰ Mart 1937'de Kulüp başkanı Defterdar Yekta'dır, idare kurulu üyeleri arasında Bahri, noter Seyfettin, Hami Dedeoğlu ve Avukat Kemal'le birlikte Süleyman Mahir de vardır.⁷⁵¹ Kulüp İstanbul gazetesi *Akşam*'a da konu olmuş, kulübün yıllık kongresi haber yapılarak, "bütün münevverlerin toplu yaşayışlarını, eğlenmelerini temin için" açılmış "lüks konfor"a sahip bir mekan olarak tanımlanmıştır.⁷⁵²

Şehir Kulübü'nün, parti ve devlet örgütlerinin özdeşleştirildiği ortamda bürokratlar-siyasiler ile yerel eşrafın rahatça buluşma yeri olarak taşıdığı önemi canlandırmak zor olmayacaktır. Dolayısıyla nezihliği ve resmi, gayri resmi ziyafetler için aranan bir yer olmasında şaşırılacak bir yön yoktur.⁷⁵³ 30'lu yılların parlak siyasileri ve iş adamları, başta Ali Becil ve Arif Sayıl olmak üzere, *Yeni Yol* gazetesinin sahip ve başyazarı Bekir Sukuti, bu ortamı paylaşmakta ve bu ortam yaşamın merkezi olarak basına yansıtmaktadır (Aşağıda Şehir Kulübü'nün bu işlevinin taşıdığı önem sonucu, Halkevi'ni geride bıraktığını göreceğiz).

"Şehir Kulübümüzü Takdir", 24 Birinciteşrin 1936.

750 *Yeni Yol*, "Şehir Kulübü Başkanlığı", 28 Birincikanun 1936.

751 *Yeni Yol*, "Şehir Kulübü Yıllık Toplantısını Yaptı", 22 Mart 1937.

752 *Akşam*, 20 Nisan 1937; aktaran Serdar Öztürk (2006), "Bir Kurumun Tarihsel ve Sosyolojik İncelemesi: Şehir Kulüpleri (1923-1950)", *Galatasaray İletişim*, Sayı: 4, s. 96.

753 Örneğin *Yeni Yol*, Tahsin Uzer'li böyle bir ziyafeti elbette haber yapacaktır; bkz. "Şehir Kulübünün Ziyafeti", 17 Mayıs 1937. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu da günlüğünde bu ziyafetlere yer verir; örneğin bkz. "27 Aralık 1937 – Bu akşam Belediye tarafından Tahsin Uzer Bey şerefine verilen ziyafette bulundum. Sabahlara kadar oturduk. Ziyafet Şehir Kulübü'nde verildi," Tarakçıoğlu, *Hayat, Hatırat...*, s. 262. M. K. Sayıl, söyleşisinde Şehir Kulübü'ne dört kez yer verir ve işletmecisi (İdmanocağı kurucularından Kemal Subaşı), binası (Kuklacı Sıdika Hanım'a ait bir ara Kuklacı Sahir'e kiralanmış olan bina) ve müdüründen (Harun Uyguner) söz eder; bkz. (2011), s. 23, 152, 203, 180.

Rıfki Kulaç'ın 1937 ve 1938 yıllarında birer yazısı yayınlamıştır. Bunlardan biri *Halk* gazetesinde yayınlanan bir haber-yazı, ikincisi de temel dürtüsünü Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünün Atatürk'ün hastalığına denk gelmesinden alan *Yeni Yol*'da çıkan bir makaleydi. 1932 Ağustos'unda *Akın*'da yayınlanmış yazısından beri makale yazmamış veya daha doğrusu makalesi yayınlanmamış olan Rıfki Kulaç'ın bu iki yazısı sanki onu resmiyette hem var, hem yok eden yazılardı.

Rıfki Bey'in *Halk*'ta yayınlanmış olan tek haber-yazısı, "Şehircilik mütehassısı Müsyü Lamberin Halkevinde verdiği konferanstan notlar" başlıklı⁷⁵⁴, başlıktan da anlaşıldığı gibi, Rıfki Kulaç'ın Halkevi'nde katıldığı bir konferansta tuttuğu notların haber biçiminde yayınlanmış haliydi. Fransız mimar ve kent plancısı Jacques H. Lambert (1891-1947), Trabzon'un imar planını yapmak üzere davet edilmiş ve Trabzonluları konuyla ilgili bilgilendirmek üzere bir Halkevi'nde bir konuşma yapmıştı.⁷⁵⁵

Gazetenin birinci sayfasından verilen haberde, "bu notlar Rıfki Kulaç tarafından alınmıştır" cümlesi dışında, Rıfki Kulaç'ın bir yorumu veya ona özgü herhangi bir nitelik söz konusu değildir; yazı başlığıyla bütünüyle uyumludur. Bu durumda, Rıfki Kulaç'ın,

29 Birinciteşrin 1938, *Yeni Yol*, "Türkler ve Cumhuriyet" yazısı.

754 *Halk*, Sayı: 662, 25 Eylül 1937. Veysel Usta'ya kişisel koleksiyonundaki bu sayıya ulaşmamı sağladığı için teşekkür ederim.

755 Halkevi dergisinde de bu konuşma haber yapılmıştır: *İnan*, Sayı: 6, Birinci Teşrin 1937, s. 31.

sahip ve neşriyat müdürlüğünü bu dönem itibariyle Hasan Öğüt-
cen'in yapmakta olduğu fakat filen gazeteyi uzun süre yönetmiş
olan Kemal Kefeli başta olmak üzere yazı kadrosu ile kişisel iliş-
kileri nedeniyle yer bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁷⁵⁶
Kendisine özgü bir yönü bulunmamakla birlikte şehrin ilgi oda-
ğı olan bir konuşmanın Rıfki Kulaç adıyla haber yapılması, Rıfki
Bey'in şehrin yaşamındaki yerini anımsatmak ve onu onurlandır-
maktan öte adıyla ilgili bir yönü yoktur.

Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Rıfki Kulaç, *Yeni Yol*'un
birinci sayfasında "Türkler ve Cumhuriyet" adlı yazısını yayın-
latır. Bu yazısında da Rıfki Kulaç'ın siyasal yaklaşımı, bilen-
ler için çok açık biçimde ifade edilmiştir: "Bütün demokrat
ülkelerde Cumhuriyet fert ve millet haklarını, fert ve millet
hürriyetini en sağlam ve kestirme yollardan tecelli ettirebilen
ileri bir rejimdir." Ama Türkler için "Cumhuriyetin birçok
yüksek manaları daha vardır" (yani fert ve millet hürriyetin-
den önce), "Cumhuriyet, Asya'ya bağlı geri bir yaşayıştan Av-
rupa'ya bağlı ileri bir yaşayışın başlangıcı", "birliği ve dirliği
eksik bir yığının her bakımdan derli toplu bir millet oluşu",
"ortaçağ medeniyetine gömülü bir cemiyetin bir silkinışte ma-
kine medeniyetine kavuşabilmesi"dir. Dolayısıyla Türkler için
Cumhuriyet, "yalnız bir rejim sayılamaz", "daha çok eşsiz bir
inkılâp sembolü"dür. Ve önemli olan "yıldönümlerinin sayısı
arttıkça, ülkemizde iş ve kazanç kadrosu genişledikçe, yaşayış
ve kültür seviyesi yükseldikçe Cumhuriyetin duygularımız mu-
vacehesindeki manası da o nisbette yükselecektir"⁷⁵⁷ (yani o
zaman, hürriyet rejimi anlamını da kazanacaktır).

756 Gazetenin Barutçu ailesinin denetiminde iken Tahsin Uzer denetimine geçişi, tekrar bağımsız oluşu, yazı kadrosunun *Yeni Yol*'a geçişi ve geri gelişi gibi geçirdiği çeşitli dönemler için bkz. Albayrak (2010), C. 2, 62-77.

757 Rıfki Kulaç, "Türkler ve Cumhuriyet", *Yeni Yol*, 29 Birinciteşrin 1938.

Rıfki Kulaç'ın Cumhuriyet'in yıldönümünde yazdığı bu makale, Atatürk'ün 17 Ekim'de girdiği ve 19 Ekim'de çıktığı komadan sonra Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin 22 Ekim'de sabah ve akşam yayınladığı Atatürk'ün hastalığıyla ilgili iki tebliğle birlikte anlamlandırılmalıdır. Atatürk'ün orduya gönderdiği 15. yıl mesajı 25 Ekim tarihli ve 29 Ekim törenlerine de katılmamıştır. Rıfki Kulaç, her zaman yüksekte tuttuğu Atatürk'ün ölüm sürecinde Cumhuriyet rejiminin devamını ve “yıldönümü sayısı arttıkça yükseleceğini” dile getirmek istemiş olmalıdır. Nitekim, onun yazısının hemen altında *Yeni Yol*'un gene birinci sayfasındaki yazının başlığı “Atatürk ve Cumhuriyet”tir ve “Yazamıyorum” diye başlar: “Yazamıyorum. Kaç defa kaleni aldım, yazmaya karar verdim. İki satırdan sonra içimi bir tesir kaplıyor. Kafam işlemez hale geliyor. (...) Öyle bir on beşinci yıldönümü intıbaı yazacaktım ki... Fakat vatkan O'nun hepimizi derin teessürlere düşüren rahatsızlık haberini duydum. Kolum, kanadım kesildi (...).”

Bu duygusallık ortamında Rıfki Kulaç, haber-yazısından bir yıl sonra bir makale yazıp cumhuriyet ve inkılâp değerleri üstünde durmuştur.

1938 yılında şehirde siyaseten kimlerin önde geldiği, Atatürk'ün cenaze törenine katılmak üzere seçilenlerden de anlaşılabılır; Parti namına Arif Sayıl, belediye namına Mahmut Muammer, halk namına Celal Polathaneli seçilmişlerdir.⁷⁵⁸

Rıfki Kulaç'ın bu yazısının, rejimin esas kadrolarının esas mecrası olan gazetede yayınlanabilmesi ile Rıfki Kulaç'ın Şehir Kulübü'ne üye olup her akşam buraya gitmesi, gidebilmesi arasında bir fark yoktur. 30'lu yılların sonuna kadar Hacık-

758 *Yeni Yol*, 17 İkcinciteşrin 1938.

dızade Arif ve Mahmut Sayıl kardeşler, Trabzon'da Ankara iktidarının kurulmasında ilk adım atanlar olmanın karşılığını CHP'de, Halkevleri'nde, liman ve elektrik şirketinde ve Şehir Kulübü'ndeki etkinlikleri ile alacaklardır. Serbest Fırka macerası ve *Kamucan* romanından sonra 'fişlenmiş' olabileceğini tahmin ettiğimiz Rıfki Kulaç'ın, kamusal alanda etkinliğine son verildikten sonra, eşrafın ve ricalin özel alanında 'bilge' bir kişi olarak yerini doldurmasında bir sakınca yoktur.

"Trabzon Tüccar Klübü azasına mahsus karnedir"

Nitekim Ziyad Nemli'nin 1979'da Rıfki Kulaç'ı tanışışını anlatırken, "beni bu konuda en fazla aydınlatan da merhum Hacı Kadioğlu Mahmut Bey [Sayıl] olmuştur"⁷⁵⁹ diyerek, şehrin küberası ile sakıncalıının nasıl aynı ortamı paylaştığının tanıklığını yapar. Zamanında Nazım ile Va-Nu'yu Kahya'nın şerrinden koruyarak konağına almış olan Mahmut Sayıl, Arif Sayıl'la bu tür siyasal, toplumsal örgütlenmelerde halef-selef olmayı sürdürmüştür. 1937'de Şehir Kulübü'nde başkan Noter Seyfettin, yönetim kurulu üyeleri Bahri Bey, Avukat Kemal, Süleyman Mahir Durukan, Hami Dedeoğlu, Mahmut Tahsin Sayıl ve Osman Bey'dir.⁷⁶⁰

1942 yılında yönetim Başmühendis Mahmut Yonat, İş

759 Ziyad Nemli, "Yolun Başında Tanıdıkları - Rıfki Kulaç", *Karadeniz*, 22 Mayıs 1979, Sayı: 19, s. 2.

760 Başkaya (2018), s. 3795.

Bankası müdürü Veli Tümer, Mustafa Odabaş, Ekrem Ongan, Rıfki Kulaç, Vahit Kasımoğlu ve Mithat Sayıl'dan oluşmaktadır.⁷⁶¹ Böylece Rıfki Kulaç'ın sadece kulübün müdavimi değil yönetiminde de yer almış olduğunu öğreniyoruz. 1944 yılında da yönetim başkan Avukat Kemal Hatip, üyeler Ekrem Ongan, Mahmut Sayıl, Vahit Kasımoğlu, Mustafa Odabaş ve Rıfki Kulaç'tan oluşmaktadır. CHP teftiş raporuna göre Şehir Kulübü 80 üyeden oluşmaktadır ve “hepsi partili”dir.⁷⁶² Böylece Rıfki Kulaç'ın CHP üyesi olduğu veya yapıldığı anlaşılmakla birlikte, bunun siyaseten bir etki ve önemi olduğu düşünülemez, hatta kulübe devamının bir doğal sonucu olarak bile ifade edilmiş olabilir. Zaten Rıfki Bey'in 1947'de düzenlenmiş polis fişinde Halkevi dergisinde yazdığı söylenmektedir ve bu yazıların yayınlanma tarihleri Kasım 1946, Mayıs 1947 olup Halkevi ile CHP ilişkisi anlaşılan emniyet raporcuları için başka bir anlam (!) ifade etmemektedir.⁷⁶³

Rıfki Kulaç'ın konumu şöyle dile getirilmiştir: “Engin kültür ve kibar davranışlarıyla İkinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'da görev yapan konsolosların ve Vilayet idarecilerinin verdiği davetlerde vazgeçilmez konuk olan Rıfki Kulaç bu şekilde izlenmeyi hiç de umursamamış, doğru bildiğini her yerde ifade etmiştir.”⁷⁶⁴

1939 yılında Şehir Kulübü, yapılacak düzenlemeler için, Rıfki Bey'den de beş aylık aidatı birden istemektedir (23 T.evvel 1339 tarihli yazı). Rıfki Bey'in terekesinden çıkan diğer ilgi-

761 Başkaya (2018), s. 3795.

762 BCA, 490.0/595.57.8, bkz. Başkaya (2018), s. 3796.

763 Rıfki Bey'in 1942 ve 1944'te kulüp yönetimine seçilmiş olduğu bilgisi dışında kulüple ilgili başkaca bir veri yoktur; 1945 yılında yönetim şu kişilerden oluşmaktadır: Kemal Hatip, Mustafa Odabaş, Ekrem Ongan, Ömer Sağıroğlu, Vahit Kasımoğlu, Sıtkı Murathan ve Şehir Kulübü, 'Tüccar Kulübü' adını almıştır (Başkaya (2018), s. 3796.

764 Mehmet Bilgin (1994), *Müteferrika*, s. 32.

li belgede ise 'Trabzon Tüccar Kulübü'nün 55 nolu üyesi olarak görünmektedir ve mesleği 'tüccar' olarak kaydedilmiştir.

Şehir Kulübü hakkındaki DP iktidarının sonlarına ait bilgilerimiz, kadrolar yarı yarıya değişmiş olsa da, işlevini sürdürdüğünü ortaya koyuyor.⁷⁶⁵ Tüccar, Trabzon belediye başkanı (1950-1952), Trabzon Kızılay Cemiyeti başkanı, XI. dönem milletvekili Haluk Çulha'nın (1923-1995) da Şehir Kulübü'nde başkanlık yapmış olduğunu saptıyoruz. Kulüp 1953'te futbol turnuvası düzenlemiş, 1955'te Uzun Sokak'taki kendi binasına taşınmıştır ve başkanı Agah Erdemli'dir. Taşınma ve bina masraflarını karşılamak için eşya piyangosu düzenlemiş olan kulübün 1956 yılında reisi gene Agah Erdemli, reis vekili Hüsnü Aybay, umumi katip Ömer Naci Sağıroğlu, muhasip ve veznedar Haluk Çulha, idare müdürü Ahmet Rasim Karanış'tır.⁷⁶⁶

Trabzon'da iktidar odaklanmasını göstermesi açısından 1958 ve 1960 yıllarının yönetim kurullarına bakmakta yarar var. 9 Ocak 1958 tarihinde yıllık toplantısında oylama sonucu Kongre Başkanlığı'na Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, ikinci başkanlığa Mahmut Sayıl, katipliklere Hasan Nazım Günal ve Hüseyin Ustaömeroğlu seçilmişlerdi. İdare Heyeti seçimlerinde Başkanlığa tekrar Agâh Erdemli, üyeliklere Hüseyin Aybay, Ekrem Ogan, Şevket Çulha, Zeki Yağmurdereli, Burhan Akkök ve Kemal Osmanpaşaoğlu getirilmişlerdi. Şehir Kulübü 1959 yılındaki kongresini 15 Ocak'ta yaparak Kulüp'e kayıtlı 90 üyenin 85'inin hazır bulunmasıyla yeni İdare Heyeti üyeliklerine Hüsnü Aybay, Ruhi Kasımoğlu, Zeki Yağmurdereli, Agâh Erdemli, Şevket Çulha, Ekrem Ogan ve Mehmet Sey-

765 Şehir kulüpleri tarihinin, 1923-42: hoşgörü dönemi, 1942-43: yasaklara hazırlık dönemi, 1944-45: kapatma ve yasaklar dönemi, 1946-50: CHP-DP çekişme dönemi, 1950: mücadelenin bitiş dönemi olarak dönemlendirilmesi için bkz. Serdar Öztürk (2006).

766 Başkaya (2018), s. 3796.

men'i, 20 Ocak 1960 tarihli kongrede de İdare Heyeti üyeliklerine 1959'da seçilenlerle birlikte Hüseyin Ustaömeroğlu ve Burhan Ongan getirilmişlerdi.⁷⁶⁷ Çok partili yaşama geçmiş olmanın Trabzon'da tüccar örgütlenmesi açısından önemli bir farklılık yaratmamış olduğu anlaşıyor.⁷⁶⁸

Rıfkı Kulaç'ın elbette emniyetçe izlendiği bilinmektedir ve resmi bir sıfat ve ilişkisi yoktur fakat yüzyüze ilişki toplumu olarak o zamanın Trabzon'unda elbette bir ağırlığı da vardır. Şehir Kulübü üyesi olması da 'sosyete'ye dahil oluşunun göstergelerinden biridir.⁷⁶⁹ Rıfkı Bey'in, sosyete içindeki bu durumunu çeşitli aile mektupları, özellikle aile içinde ona yazılıp istekte bulunan mektuplardan da anlıyoruz.

Kasım 1937'de Tahsin Kulaç, Rıfkı Bey'den, Mustafa Reşit Tarakçı'dan alınmış, açıkça bir 'tavassut mektubu'nun, maarif müdürüne verilmesini istemektedir. Mustafa Reşit'ten bu mektubu Tahsin Bey'in kendisi, belki kendi, belki Rıfkı Bey adına

767 Zehra Aslan (2013), *Demokrat Parti...*, s. 115.

768 Örneğin Hüsnü Aybay 1959-60 yılları belediye başkanıydı, Zeki Yağmurdereli de AP'den milletvekili seçilecekti.

769 1962'de kulübe üye olan Emekli öğretmen Yusuf Ayta'nın anlatımı şöyledir: "Şehir kulübüne üye olmazdan evvel asaletini biliyordum. Ve herkes te biliyordu. (...) Trabzon'daki olaylarda Şehir kulübünün ismi vardır. Halk arasında da bürokraside de bir durum olduğunda herkes önce acaba Şehir kulübünün onayı olur mu diye düşünürdü. Şehir kulübünün yönetim kurulu A sınıfı bükratı. Üye olmak için müracaat ediyordunuz. İki tane kulüp üyesinin kefalet etmesi gerekiyordu. Bu da yetmezdi on beş gün adınız askıda kalırdı. Üyelerden birisi sizin isminizi çizerse üye olamazdınız. Çizilmemişse kurula gelir, çizilmemiştir ehli'dir denirdi. Buna rağmen çeşitli bahanelerle bir süre misafir kartı verildi. Bu süre içerisinde aday gözlemlenirdi. Onay alınırsa tebrik edilirdi. (...) Şehir kulübü siyasi hayata girmez, lehte aleyhte konuşmazdı. Kendi aramızda konuşuruz tabi ama kulüp olarak, şu parti iyidir şu parti kötüdür diye karar alalım karalayalım yoktur. İster dini olsun ister millî olsun bayramlara kulüpçe gidilmezdi. Bir kutlamada şehir kulübü ekibi falan yoktur. Bu tip şeyler üyenin kendi inisiyatifindedir. Normalde herkesin, okulların, tüccarların vs kutlamalardaki protokollerde yeri olurdu ama Şehir kulübünün yoktur lakin sesi vardır. (...) Etkin insanların toplanıp bir yerde dinlenebilmeleri, yüz yüze gelip yüz yüze konuşabilmeleri için, adapları birbirlerine anlatmaları için de vardı Şehir kulübü. Örneğin; Vali Bey o gün ızdırap çekmiştir. Gelir stresini atar, öğretmenle, komutanla sohbet eder. Bu kahvede olmaz, esnafın ticarethanesinde olmaz, devlet dairelerinde hiç olmaz ama böyle bir teşkilatta olur..." (Aktaran Aybegül Koç (2019), *Halk Gazetesi'ne Göre Trabzon'da Sosyal ve Kültürel Yaşam (1933-1963)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, Trabzon, s. 60-61.

almış olabilir. Tahsin Kulaç büyük ihtimalle Erzurum'dadır,⁷⁷⁰ Mustafa Reşit ise 17 Ekim'de Erzurum'a gitmiştir ve 2 Aralık'ta Trabzon'a dönecektir.⁷⁷¹ Tahsin Kulaç, maarif müdürüne güvenemediği için mektubu Rıfka Bey'in vermesini istemekte, yani onun daha etkili olacağını yazmaktadır. Maarif müdürü ("Trabzon kültür direktörü") Rifat Necdet Evrimer, aynı zamanda İnan dergisinin yazarlarındanıdır.⁷⁷²

6.11.1937

Muhterem Ağabey,

Mustafa Reşit Bey'in Maarif Müdürü'ne hitaben yazılmış bir mektubunu ilişik olarak gönderiyorum. Zarfı kapayarak Maarif Müdürü'ne verirsın. Müspet cevap aldığın gibi - benim oraya gelmeme lüzum varsa - hemen telgraflarsın.

Mektup beraberimde kendim Trabzon'a hareket edecektim. Fakat Maarif Müdürü'ne güvenemediğim için, Reşit Bey'in mektubunu sana göndermeyi daha muvafık buldum. Eğer müspet cevap alınmazsa masraftan kurtulmuş oluruz.

Muzaffer onlar da karakoldaki eşyalarını aldıkları gibi yola çıkacaklar. Bugün eşyalarını almaya gayret ediyorum. Şimdilik bu kadar. Çocukların gözlerinden öper sana da sıhhatler ve işinde muvaffakiyetler dilerim kardeşim.

770 Tahsin Kulaç müteahhit Feyruz'la (?) çalışmaktadır. 5 Kasım 1937 tarihli mektubun hamîşi şöyledir: "Orada lüzumu olur diye Karaköse'deki Ali Rıza'nın adresini aşağıya yazıyorum. Trabzon'lu Ali Rıza Özel - Müteahhit Bay Feyruz eliyle, Karaköse".

771 *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Hayatı, Hatıratı...*, s. 259-261.

772 Rifat Necdet (1898 Erzincan-1971), İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi mezunu. 1926'da *Muallimler Birliği Mecmuası*'ndan başlayarak eğitim ve edebiyat üstüne yazılar yazmış, 1949'dan ölene kadar şair biyografileri başta olmak üzere edebi araştırmalar yayınlamıştır, 1963'te Galatasaray edebiyat öğretmenliğinden emekli olmuştur.

Kardeşin

[İmza:] Tahsin Kulaç

Rıfkı Bey, Trabzon valisi ile de doğrudan ilişki kurabilecek bir konumdadır. Bu kez Mayıs 1941’de, çok daha önemli bir iktisadi girişim için, Sürmene’de mısır satış tekelinin nasıl düzenleneceği hakkında validen bilgi alması istenmektedir. Şevket Kulaç’ın oğulları⁷⁷³ bu işe taliptirler ve Rıfkı Bey’in vali ile ilişkileri onlar için kuşku içermemektedir. Çünkü vali, İskenderiye esaret kampında birlikte gazete çıkardıkları Naci Kaşif Kıcıman’dır.

Bay Rıfkı Kulaç,

Nazım’ın çocuklarını göndermek telaşıyla aşağıda yazacağım meseleyi görüşemedim. Çocuklar salimen gittiler: Görüşmek istediğim mesele şudur.

Geçen gün radyo ile ilan edildiği üzere mısır dahi devlet eliyle satılacağı anlaşılıyor. Sürmene’nin un ihtiyacını ofisten alıp Sürmene’de satmayı Ahmet Çebi, Ali Rıza ve Süleyman Sürmen belediyeden aldılar bu işi bunlar yapmaktadır. Mısır işi de böyle olacağını zannediyorum. Pazar günü kaymakamla görüşürken bu işi sordum henüz böyle bir yazı gelmemiştir bekliyorum dedi. Kaymakamlığa gelecek yazı tabidir ki vilayetten gelecektir. Vilayette mısır hakkında ne gibi muamele cereyan etmektedir. Bu işi Vali Bey’le

773 Şevket Kulaç, Münevver Hanım’ın babası yani işi almak isteyenler kardeşleridir.

görüş eğer bu iş devlet eliyle yapılacak ve un gibi alınıp satılacaksa Sürmene'nin mısır işi hükümetin göstereceği şekilde biz kardeşler memnuniyetle yaparız. Gerçi işe mühim miktarda paraya muhtaç olacağını zannediyorum. Fakat bu işi görmek için her türlü icabına bakarım. Zira Sürmene'de bir tanemizin oturması şarttır. Bu itibarla bu kabil bir iş ele girerse burada boş yere vakit geçirmemiş oluruz: İş buraya havale edilirse taksime uğrar ben de böyle birkaç kişilik işe girmem. Ne ise bu iş hakkında Vali Bey Efendi ile bugün görüş, icap ederse bana telgraf ver geleyim.

Burada hep iyiyiz. Hepinize iyi günler, sıhhat afiyetler temenni ederim. 12 Mayıs 941

Kulaç Şevket Oğulları

Bu iş Eylül ibtidasına kadar devam edecek ki ondan sonra yine serbest bırakılacağını bugün Samsun'dan gelen muhtarlar söylüyorlar. Her ne ise bu babta öğrendiklerini acele yaz.

Kazım Kulaç'ın⁷⁷⁴, aracılığını değil doğrudan 'iş bitirmesi'ni istediği konu ise bir çocuğun okuldaki dersleriyle ilgilidir; yalnız Rıfkı Bey'in bürokrasi ve özellikle eğitim kurumları ile ilişkisini değil aile ilişkilerini ve toplumsal örgütlenme yapısını ve bütün 'burjuva' yapısına karşılık Kulaçzadeler'in geleneksel ilişkilerini nasıl korumak istediklerini göstermesi açısından da bu örnek ilginçtir:

774 Şevket Kulaç'ın büyük oğlu, Münevver Kulaç'ın ağabeyi.

2/9/941 Sürmene

Perşembe sabaha karşı Saat 4

Bay Rıfkı Kulaç,

Kulaç şimdi yaylaya gidiyorum. Remziye alıp Bayburt tarikıyla Erzurum'a gideceğim. Sebebi Hasan Ağabeyim şöyle bir telgraf verdi: (Yüksek ateşle Cahit dört gündür yatıyor şimdilik tehlike yoktur. Yayla yoluyla Remziye alıp geleceğinizi bildiriniz) diyor. Kulaç çok bozuk rüyam var. Belki bir şey olacak Allah göstermesin. Gelen ne ise razı olmak şart ise de telgraf haberini almazdan evvel bile ağlamaya gayr-i ihtiyari başlamıştım. Cenab-ı hak hakkımızda hayırlar ihsan buyursun amin!

Kulaç ne olur ne olmaz Münevver'e söylersin.

Asıl iş sana havale ettiğim ticaret mektebindeki Rizeli Zırhzade'nin çocuğu meselesi. Bu çocuk Mataracı'nın yeğenidir. Mataracı da babamızdan kalmış ve bugün dahi bize her bakımdan yardım ve hizmeti olan adamdır. Bu çocuğun işini her ne olursa olsun görmenizi çok rica ederim.

Çocuğun kaldığı dersleri ve numrosu ve ismi yazılı olan kağıdı size verdim. Artık lütfünüze kalmıştır. Bakalım. Bi'l-vesile hepinizin gözlerinden öperim.

Kazım Kulaç

[İmza]

Mataracılar ve Zırhzadeler, Rize'nin yaygın ve tanınmış ailelerindendir. Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'ni Rize'de örgüt-

leyenler arasında Mataracızade Mehmet ve Hakkı beyler de vardı. Tahsin Kulaç da Erzurum'dan 1943'te Münevver Hanım'a yazdığı bir mektupta Mustafa Mataracı aracılığıyla nasıl haberleşildiğini ve PTT (veya kargo yerine) haber ve yükün 'sivil' olarak nasıl taşındığını örnekler:

8.12.943 Erzurum

Münevver'e

Mektubunu aldım. Memnun oldum. Fakat ben sana mektup yazmıştım. Rizeli Mataracı Mustafa Bey'le fabrikaya göndermiştim. Bu mektubu şimdi muhakkak almış olacaksınız. Şimdi de ikinci mektubu yazıyorum. Ayrıca da bir çuval gönderiyorum. İçerisinde torbadaki unu alırsın, bulgurla çuvaldaki unu anneye gönderirsin.

Evvvelki mektupta mandalina temin ettiğimi yazmıştım. Mataracı Mustafa Bey Rize'den 20 ağaç gönderecekti. Yazacağın mektupta bu hususları yaz. (...) [İmza:] Tahsin Kulaç

Ailenin bu toplumsal yapı içinde Bekir Sukuti ile de ilişkileri sürmektedir. Münever Hanım'a yazılmış bir mektupta Bekir Sukuti'yle telgrafla haberleşildiği, yerinin ayırtıldığı, o zamanki anlayışla kendisi için (şehirlerarası yolculuk için) taksi tutulmuş olduğu görülüyor: "(...) Bekir Sükuti Bey Ankara'dan telgraf verdi. Bugün arkadaşım Naci'nin hususi paytonuyla istasyona indim, misafirleri aldım. Cumhuriyet'te ayırttığım yerlerinde istirahat ettiler yarın sabah taksi ile Trabzon'a gelecekler. Otobüslerde Sükuti Beyler için Perşembe gününe ayırttığım yerleri

yalvaranlara insaniyet ederiz ki iki taraflı oldu. Ne ise aldın. Tabidir ki dostlar için sarf edilecektir. (...) 22 Haziran 943 Erzurum.”

Rıfkı Bey, 1952 yılında yazmış olduğu anlaşılan bir mektubunda da, kızı ve damadı Cudi Kotancı'nın⁷⁷⁵ Trabzon'a nakilleri konusunda Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve Faik Ahmet Barutçu'dan istekte bulunabileceğini ama bunu, onlarla ilişki açısından değil, aile içi ilişkiler nedenleriyle istemediğini açıklar: “Sevgili Hatuncuğum (...) Cudi'nin mektuplarından Trabzon'a geçmek istedikleri anlaşılıyor. Ne Mustafa Reşid'e ve ne de Faik Ahmed'e bu mesele için minnet etmeye değmez. Şu sırada onların Trabzon'a gelmelerini muvafık bulmuyorum. (...) Gelirlerse hem kendileri rahatsız olacak, hem de her ikimizi üzüntüye sokacaklar. Merzifon'da çalışmaya başladılarsa bir başka merkeze taşınabilirler. Bu işi bir takım politikacıların faydasız neşelerine meydan vermeden de başarırlar. Daha muvafık bir zamanda Trabzon'a tekrar kavuşabilmelerini, onların kendime yakın bulunmasını şüphe yok ki özlerim. Fakat şimdilik bir müddet daha Trabzon'dan uzak kalmaları doğru olur. Sen de her ikisine bu yolda tavsiyelerde bulunursun (...).”

Mektubun 1952 yılına ait oluşu devamındaki ölüm haberinden anlaşılmaktadır: “(...) Konu komşu iyidir. Bugün mebus Ali Rıza Işıl'ın İstanbul'dan ölüm haberi geldi. Şimdilik mektubuma son veriyorum (...)” CHP milletvekili Ali Rıza Işıl 28 Mayıs 1952 günü ölmüştür ve Kulaç ailesinin komşuluk ilişkileri içinde yer almaktadır.

Kulaçzadelerin aile dostluklarından biri de Kefeli ailesiyledir. Kulaçlar “merhum efendibabamız İdris Efendi'nin genç

775 İbrahim Cudi Kotancı (1923-21 Nisan 2014) askerdi ve albaylıktan emekli olmuştur.

zamanında merhum Kefeli Hacı Paşa ile başlayan candan dostluk"un sürdürücüsüdürler. Trabzon'daki Kefeliler Sürmene'nin Kucara [Gültepe] köyünden Yenicuma Camii'ne yakın konakları olan Manifaturacı Mahmut Efendi çocuklarıdır.⁷⁷⁶ Kefelizade Mahmut, yukarıda değinildiği gibi, 1921 ve 1922 yıllarında Trabzon ve Sürmene'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Kulaçzade Ahmet'le birlikte yer almıştır.⁷⁷⁷ Kemal ve Zekeriya'yla birlikte 6 erkek çocuğu vardır.⁷⁷⁸ Kemal Kefeli, *Halk* ve *Yeni Yol* gazeteleri yazarıdır; Petrol Ofisi acenteliği, gemi acenteliği ve Esnaf Odası ve Gençler Kulübü genel sekreterliği, Çocuk Esirgeme ve Hava Kurumu idare kurulu üyelikleri, Verem Savaş Derneği üyeliği, Fındık Tarım Satış Kooperatifi İdare Kurulu başkanlığı ve birlikleri idare heyeti üyeliği yapmıştır. 1933 yılında Halkevi Temsil Kolu'nda yer alır, Halkevi başkanı ve İnan dergisinin yazı işleri müdürü ve yazarı olur. CHP il idare yönetim kurulu üyeliği, CHP merkez ilçe idare heyeti üyeliği ve CHP büyük kurultayı delegeliklerinde bulunmuştur. 2 Aralık 1946'da Bekir Sukuti Kulaksızoğlu, Şevket Çulha, Ali Kalkan ve Kemal Kefeli, Trabzon valiliğine Basın Birliği'nin Trabzon şubesinin kurulması için başvurmuşlar ve Kemal Kefeli 28 Ocak 1947'de yapılan ilk genel kurulda yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir.⁷⁷⁹ 1957 yılında Münevver Hanım, kardeşi Hasan'ın oğlu Naci için, Kefeli Hacı Hafız'ın (ve Şükriye Hanım Teyze'nin) torunu, Murathan Tayyar'ın kızına talip olmuştur. Naci'nin annesi Nazmiye Hanım'ın Münevver Hanım'a,

776 M. K. Sayıl (2011), s. 293. Bkz. Mehmet Yavuz (2014), "Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı: 31, s. 498-515.

777 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetimiyle Ankara arasında sorun çıktığında atanan "mütebbis heyet" içinde de yer almıştır (Üçüncü (2015), *Kahya...*, 284). Sürmene'de yayla yolundaki ölüm haberi *Yeni Yol*'da 26 Temmuz 1934'te çıkmıştır.

778 Trabzon XXIII-XXIV. dönem milletvekili Safiye Seymenoğlu'nun (1964 Sürmene) da büyük dayılandır.

779 Diğer üyeler Bekir Sukuti Kulaksızoğlu, Şevket Çulha, Vesim Eyüboğlu, Mehmet Alper'dir, yedek üyeler Nurettin Bekiroğlu, Cevdet Alap, Muzaffer Korlu, Salih Çağatay ve Abdullah Günel'den oluşmaktadır.

babası Hasan Kulaç'ın Rıfki Bey'e ve Kemal Kefeli'ye yazmış oldukları mektuplar bugün ailenin elindedir. Bu mektuplarda Tayyar Bey'in yeni kız evlendirmiş, Kemal Kefeli'nin de hasta olduğu için şimdilik kızın Naci'ye verilemeyeceğinin söylenmesinin yansımaları yer almaktadır.⁷⁸⁰

Ailenin gerçek dostu ve Rıfki Bey'le sık görüşen kişi ise Zekeriya Kefeli'dir. Hacı Mahmut Kefeli'nin ortanca oğlu Zekeriya Kefeli, babası ve kardeşleri gibi şayak, yün ve iplik ticareti yapmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda Samsun'da İstanbul'dan getirilen silahların Ankara'ya ve çetelere "sevk ve idare amiri" olarak ve Mustafa Kemal'in altın kaplamalı silah hediye ettiği "yakın arkadaşı" olarak bilinen Zekeriya Kefeli, çizmesi ve kır-bacıyla at üstünde dolaşan aykırı bir tip olarak tanınırdı. Zekeriya Bey, çocuk kavgasında Rıfki Bey'in oğlu Sinan'ı kollayacak kadar Kulaç ailesini sahipleniyordu. Muammer Yarımbıyık, Hüseyin Avni Sağıroğlu, Ali Rıza Işıl, Temel Nücumi Göksel, İhsan Nemli, Hayrettin Atakol, Hüseyin Çulha gibi isimlerle birlikte Trabzon Belediye Meclisi üyesiydi.

Rıfki Bey'in evinde kabul ettiği dostlarından diğer ikisi de Mustafa Odabaşı ile Sami Dedeoğlu'ydu. Batum'da da faaliyet

780 "11 Şubat 957, İstanbul - Tüccardan Bay Kemal Kefeli Kardeşime, Bu yazın İstanbul'a gelmiş olan hemşirem Münevver Kulaç bir gün yengesiyle konuşurken artık Naci'nin evlenmek zamanı geldi deyince Münevver bize yarayanı bul isteyelim söyledi. Münevver Trabzon'a avdet edince kendince münasip görerek ani verdiği karar üzerine o gün hiç bizimle muharebe etmeden Tayyar Bey'in kızını istemek üzere Hacı Şükriye Hanım yengemize giderek arzusunu anlattıktan sonra o gece bize durumu telgrafla bildirdi. Hacı Hafız Efendi'nin torunu olduğundan bizler hiç tereddüt etmeden iyi yaptın neticelendir bildir söyledik. Münevver'den bugün aldığımız mektupta Tayyar Bey'in [*] yakında büyük kızını evlendirdiğinden bu itibarla yakında kız veremeyeceğinden ve sizin de hasta bulunmanızdan bahsetmesi üzerine size bu mektubu yazmayı düşündüm. Şöyle ki: Trabzon'da kız evlendirmek kız babası için yıkımdır. İştiriyorum Tayyar Bey'in de şimdilik mali durumu müsait olmadığından şimdilik olamayacağını anladım. Ben oğlum Naci için merhum Hacı Hafız Efendi'nin torununu istiyorum. Eşya ve saire istemiyorum. Bizi bizim kadar bildiğiniz için size uzun boylu bir şey yazmıyorum. Evvela sizler de muvafık görürseniz Tayyar Bey'le de görüşerek varacağınız karar eniştem Rıfki Kulaç'a yahut ayrıca bana da kısa bir telgraf yahut mektupla bildirmenizi rica ederim. Bizim ecdad dostluğumuzu alışveriş asla bozamaz. Ne yazık ki hep ayrı ayrı yerlerdeyiz. Tayyar Bey'le ben yakın tanışmıyorum. Selam hürmetlerimi lütfen söyleyiniz (...). [İmza]: Hasan Kulaç."

gösteren ve Kulaç ailesiyle dostluk yapan Sürmeneli Mustafa Odabaşı şarap imalatçısı tüccar olarak tanınmış bir kişiydi; Kunduracılar'da Odabaşı Çıkmazı'nda şarap ve rakı imalathanesi vardı (damadı Dr. Cahit Teoman burada, kapanmış fabrikanın yerinde muayenehane açmıştı). Sami Dedeoğlu da fındık tüccarıydı ve Ziraat Bankası'nın karşısındaki parsel onlarını. Sami Bey, Rıfku Bey'in sıkıntıya düştüğünde borç alıp ödediği bir ailesi dostuydu.

Kulaç ailesi Arkada ortada Muhsin Kulaç'ın eşi Müzeyyen; arka sağda Münevver Kulaç; önde solda Rıfku Kulaç'ın annesi Fatma Filtolzu Yenge; önde ortada Mustafa Kulaç'ın eşi Fatma Kulaç; önde sağda Rıfku Kulaç.

Kulaç ailesinin genişliği ve kardeşlerin Münevver Hanım'a gösterdikleri ilgi, Rıfku Bey'in bütünüyle toplum dışı kalmasını engellemiştir. Komşuluk, hemşerilik ve sülale ilişkileri olağan biçimde sürdürülebilmektedir. Nazım Kulaç 25 Şubat 1960'ta Münevver Hanım'a yazdığı mektupta "(...)

O fırtınalarda Emine Yenge İstanbul'a geldi kocasını da getirmiş. Kocasını iyi bir hasta olmadığını öğrendim ve bu Pazar günü Saffet Baştımar'ın cenazesinde bir Trabzonlu bize onun hastasıyla Trabzon'a döndüğünü söyledi. Dünya böyle kardeşim. Soranlara selam (...)" diyerek Saffet Baştımar'ın ölümü hakkında bilgi verir.

Zeki Baştımar'ın akrabası yani Sürmeneli Trabzon milletvekili (1890 doğumlu) Saffet Baştımar 18 Şubat 1960'ta ölmüştür. Mülkiye'yi 1911'de bitirmiş, Selanik maiyet memuru olarak çalışmaya başlamış, 1912'de Canık'e nakletmiş, Balkan Savaşı'nda yedek subay olarak askerlik yapıp, sonrasında Sürmene'de manufaturacılığa başlamıştır. 1938'de Manchester kökenli bir tütün şirketinin müdürü olduktan sonra, Sümerbank iplik ve dokma fabrikası idare meclisi üyesi olarak çalışmış ve

1941’de kendi tütün ihracat şirketini kurmuştur. IX. Dönem (1950-1954) Trabzon milletvekili, Serkldoryan idare meclisi üyesi ve Türkiye Tütüncüler Derneği başkanıydı. Elbette Kulaç ailesinin çevresindendi.

Rıfki Kulaç, kamusal yaşamdan çekilmiş görünse de, Trabzon sokaklarında rastladığı yara bere içinde bir çocuğu alıp Belediye’ye götürecek ve doğrudan belediye başkanına çıkarak, “bu çocuğu tedavi ettir” diyecek kadar ortamla uyum içindeydi.

Münevver Hanım, komşuları Nimet Mert Hanım’la (1902-1977) gerçek bir komşuluk ilişkisi kurmuştu, ailece görüşül-mekte, çocuklar birlikte oynamaktaydılar. Nimet Hanım’ın Sürmeneli Suiçmez ailesinin kızı olması da herhalde bu kay-naşmanın çabuklaşmasında etkili olmuştu. Örneğin Rıfki Bey’le Mün-evver Hanım’ın büyük oğulları Haldun’un, diğer çocuklara babasının “görünmez mürekkebi” olduğunu söyle-mesini, bu komşuluk ilişkisi sayesinde öğreniyoruz.⁷⁸¹ Herhal-de çocuk yaşlardayken Haldun için, babası Rıfki Bey’le ilgili söylenti ve merak halesini daha fazla sır haline getirerek bir tür ilgi odağı oluşturma ve savunma mekanizması söz konusuydu. Ama komşu evin kızı Nermin Hanım (doğ. 1923), Rıfki Bey’le ve ailesiyle ilgili ‘sakıncalı’ bir söylem ve hiç bir biçimde ‘dış-lanma’ duygusu anımsamıyor.⁷⁸²

Nermin Hanım Trabzon Lisesi’nden mezun olunca öğ-retmen olarak atanması Diyarbakır’a çıkıyor. Aile o dönemde genç bir kızın Diyarbakır’da yalnız başına nasıl çalışacağını dü-şünürken, Rıfki Bey araya girerek Nermin Hanım için bir ta-vassut mektubu yazıyor ve böylece 1950 Kasım ayında yaşam ve çalışma koşullarının daha iyi olduğu için tercih edilen bir yer

781 Nuray Mert’in 24 Şubat 2020 tarihli notu.

782 Nuray Mert ve Nermin Mert’in 23 Mart 2020 tarihli notları.

Münevver Kulaç ile Nimet Mert (Yüksel Aksu (2016), *Tarihi Süreçte Trabzon Kadınının Giyinişi Albümü*).

olarak Ergani'ye ataması yapılıyor. Rıfki Bey'in tavassut mektubu Millî Emniyet Diyarbakır Bölge Başmüfettişi Hüseyin Pertev Sanaç'a yazılmıştır. Hüseyin Pertev, daha önce Trabzon'da Emniyet Müfettişliği yapmıştır.⁷⁸³ Rıfki Bey'le tanışıklığının Şehir Kulübü'nden olduğu söylenmekle birlikte, ayrıca Hüseyin Pertev Bey'in kızı Ayhan Hanım'ın Trabzonlu Kadri Karanis'le evlenmiş olduğunu da biliyoruz.⁷⁸⁴ Hüseyin Pertev Bey, Demokrat Parti'de etkin Fikri Karanis'in kardeşinin kayınpederi olunca, ondan önce Trabzon milletvekili olarak Meclis'e girmiştir.⁷⁸⁵

Bu kulüpdarlık, hemşerilik ilişkisi dışında, Rıfki Bey'in ne kadar 'tehlikeli', 'sakıncalı' olabileceğini herhalde üst düzey bir emniyetçi olarak en iyi bilenlerden biri olduğu da doğrudur. Dönemin yüz yüze komşuluk ve hemşerilik ilişkilerinin günlük yaşamdaki etkinliğini yansıtan bu anının ilginç olan yönle-

783 Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0, 20.02.1940, "Trabzon Bölgesi Emniyet Müfettişliği'ne Pertev Sanaç'ın tayini."

784 Hüseyin Pertev Sanaç (1896 Hekimhan-1967), Hukuk Fakültesi mezunudur. Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subaylık yaptıktan sonra 1934 yılına kadar jandarma subay olarak askerliği sürdürmüş, bu yıl Millî Emniyet Müfettişliği'ne geçerek Urfa, Trabzon emniyet müfettişliği ve Diyarbakır ile Zonguldak bölge başmüfettişliklerinde çalışmıştır. Emekli olduktan sonra serbest avukatlık yaparak Trabzon'a yerleşmiş ve 1954'te Trabzon'dan DP milletvekili seçilmiştir (Zehra Aslan (2015), "Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç (1954-1961)", *Karadeniz Araştırmaları*, Kış, Sayı: 48, s. 111-123.).

785 Hüseyin Pertev Sanaç 1954-1960, Fikri Karanis 1957-1960 Trabzon millervekilidirler (bkz. M. K. Sayıl (2011), s. 44).

rinden biri de, kendi kızı ve damadı için Tarakçıoğlu'na veya Barutçu'ya mektup yazmayan, minnet etmeye değmez diyen Rıfkı Bey'in, komşu kızı için aracılıktan sakınmamış olmasıdır.

Klasik toprak mülkiyeti ve maraba üretimine, aşar mültezimliğine ve mülki idareciliğe bağlı bir eşraf ailesi değil, tüccar ve esnaf-müteahhit bir aile olan Kulaçzadeler, Trabzon ve Sürmene'de toplumsal yaşamda yerlerini almakta ve korumaktadırlar. Kurtuluş Savaşı sırasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Erzurum Kongresi, yetimler evi ve öğretmenlikle toplumun gözü önünde oldukları gibi Tek Parti döneminde ve sonrasında da bu konumları sürmüştür. Sürmene kazası idare meclisi üyeliklerine Kulaçzadelerden bir kişi hemen daima seçilmektedir.⁷⁸⁶

1925 yılında Sürmene'de açılan Türk Ocağı şubesinin kurucuları arasında katip Kulaçoğlu muallim Hasan da bulunmaktadır.⁷⁸⁷ Bu yıl açılan Hilal-i Ahdar Cemiyeti (Yeşilay) Sürmene şubesi ikinci başkanı Kulaçzade Şevket, katip Kulaçzade Ahmet Muhsin, aza Kulaçzade Mustafa'dır.⁷⁸⁸

1927'de Kulaçzade Ahmet Sürmene kazası belediye meclisi azası, Kulaçzade Hasan Sürmene Ticaret Odası meclisi üyesi ve "Kulaçzade Şevket ve mahdumları" da Sürmene Ticaret Odası üyesidirler.⁷⁸⁹ 1938'de Sürmene'de belediye seçimlerinde Hasan Kulaç "asıl aza namzedleri" arasındadır.⁷⁹⁰ 1941'de

786 1922'de Kırallıca Hasan Tahsin'le birlikte Kulaçzade Şevket, Hasan Çebizade Ferhat ve İsmail Çebizade İsmail efendiler Sürmene kaza meclisine seçilmişlerdir; Odabaşıoğlu, *Trabzon 1869-1933...*, s. 103.

787 Zehra Aslan (2008), *Türk Ocağı*, s. 20.

788 Ülkü Köksal (2015), *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Trabzon, 219.

789 *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*'nden aktaranlar Veysel Usta ve Hikmet Öksüz ve Kenan İnan (2009), *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950*, Trabzon Ticaret Odası Y., Trabzon, s. 166.

790 *Yeni Yol*, 15 Birinciteşrin 1938.

Vesile-Şevket Kulaç (Yüksel Aksu (2016), *Tarihi Süreşte Trabzon Kadınının Giyimini Albümü*).

Sürmene Halkevi Temsil Kolu'nun bir oyunundan önce kostümleriyle İhsan Kulaç ve Ali Temelli (Hakan Sümer, *Tekne*, Sayı: 15).

Hilal-i Ahmer (Kızılay) Sürmene şubesi idare heyeti başkanı Ali Rıza Çebi ve üyeler Ömer Özen, Mehmet Ali-oğlu, Mahmut Kefeli, Hasan Kulaç, Emine Özdemir, Mutfafa Seymen ve Arif Sunar'dan oluşmaktadır.⁷⁹¹ Bu yıl Himaye-i Etfal Cemiyeti Sürmene şubesi idare heyetinde de Kemal Kulaç bulunmaktadır.⁷⁹²

1942 İl Genel Meclisi Seçimleri'nde Sürmene'den Dursun Çakır, Mazhar Orhun, Celal Karabacak, Hami Çınar'la birlikte Nafiz Kulaç da seçilmiştir; Nafiz Kulaç 1946'da da il genel meclis üyesidir.⁷⁹³

Sürmene'de ilk defa bir spor kulübünün kuruluşunda Nafiz Kulaç da yer almıştır. 1931 yılında Hamdi Ulumsan başkanlığında, Nafiz Kulaç, Mahmut Genç, Arif Sunar

791 Ülkü Köksal (2017), "Trabzon Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti (1918-1950)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 22, s. 203.

792 Köksal (2015), 165.

793 Çelik, s. 344, 437.

ve arkadaşları Sürmene Gençlik Spor Kulübü'nü kurmuştur. Renkleri sarı-siyah olan kulüp Orta Mahalle'de (Zarha) Dr. Kenan Bey'in binasının altını kulüp lokali olarak kullanılmıştır.

Sürmene Gençlik Spor Kulübü futbol, voleybol ve su sporlarında faaliyet göstermiş ve en büyük başarıları su sporlarında elde etmiştir. 1941 yılında Samsun'daki Bölgelerarası Su Sporları Müsabakaları'nda Altı Teak Dümencisiz Mukavemet Yarışması birincisi olmuştur. Birçok bölge birinciliği kazanan kulüp İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle kapanmış, demirbaş eşyası Halkevinin bir kolu olan Halkevi Spor Kulübü'ne devredilmiştir; ancak bu kulüp de savaş boyunca faaliyet gösterememiştir.

1949 yılında yeniden açılan ve aynı dallarda birçok defa Trabzon şampiyonluğu kazanan kulüp uzun ömürlü olamamıştır. 6 Temmuz 1950'de Sürmene kaymakamı Şinasi Özdenoğlu'nun gayretiyle canlandırılan Sürmene Gençlik Spor Kulübü'nün kurucuları arasına gene "tüccar Nazmi Kulaç" bulunmaktadır.⁷⁹⁴ 1967 yılında kurulan Sürmene Çayspor Kulübü'nün kurucuları arasında da Atilla Suiçmez, A. Kemal Bulut, Necat Suiçmez, Yılmaz Temelli, Ergin Kırallı, Nihat Özdemir, Orhan Şatıroğlu, Enabir Torlak, Yüksek Albayrak'la birlikte Şevket Kulaç vardır. Bu kulüp 1969'da Sürmenespor Kulübü Derneği adını almış, özellikle futbol ve voleybol dallarında faaliyet göstererek başarılı olmuştur.

Gene kaymakam Şinasi Özdenoğlu'nun girişimiyle 26 Ocak 1950 günü oluşturulan Sürmene Memurlar Kulübü'nde kurucu olarak savcı, belediye başkanı, hükümet tabibi ve diğer memurlarla birlikte tüccar Nazmi Kulaç, İl Genel Meclisi üyesi Nafiz Kulaç, tüccar Kazım Kulaç, müteahhit İbrahim Kulaç da diğer tüccar ve esnafla birlikte yer almaktadırlar.⁷⁹⁵

794 Köksal (2015), 640.

795 Köksal (2015), 294.

1946 yılının havası da etkili olsa gerek bir sivil girişim olarak kurulan Sürmene'yi Onarma ve Güzelleştirme Gençlik Kurulu'nun muhasip üyesi Özel İdare Muhasebe katibi Enver Kulaç ve yönetim kurulu üyesi manifaturacı Nazım Kulaç'tır.⁷⁹⁶

Trabzon toplumsal ve siyasal yaşamında etkin olmuş Kulaçlardan biri de İsmail Kulaç'ın oğlu Ahmet Rıza Kulaç'tır (1931-2008). Uzun yıllar CHP Trabzon il başkanlığını sürdüren Ahmet Rıza Bey, İstanbul Hukuk Fakültesi mezunudur. İstanbul'da öğrenci iken Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nda faaliyet göstermiş, İstanbul Üniversitesi Gençlik Tiyatrosu'nda yöneticilik yapmış, Avrupa Üniversiteleri Tiyatro Birliği'ne katılmış, İstanbul'da Avni Dillgil, Metin ve Nisa Serezli, Vasfiye Özkoçak, Metin Ersoy'la birlikte çalışmıştır. TMTF bu dönemde Avrupa üniversiteler arası işbirliğiyle birlikte, turizm, tiyatro, folklor ve trafik alanlarında ülkeye yenilikler getiren bir örgütlenmedir. Fiskobirlik, Türkiye Milli Kültür Vakfı ve Trabzonspor yönetimlerinde de faal olan Ahmet Rıza Bey, 1965'te CHP'de aday olamamış, CHP içindeki değişimde tutucu davranarak 1969'da Güven Partisi Trabzon kurucu ve başkanı olmuştur.

1958 yılında Trabzon'da *Hakimiyet* gazetesinde tiyatro konusunu gündeme taşıyan Ahmet Rıza Kulaç'tır. Tiyatro eksikliğinin Trabzon'daki en önemli toplumsal sorun olduğunu dile getiren yazıda, Trabzon Liselerinden Yetişenler Cemiyeti'nin tiyatro sahnesi kurma faaliyeti değerlendirilirken, öncelikle amatör tiyatrolar kurulması gerektiği vurgulanmıştır. En büyük problemin ise kadın oyuncu bulmak olacağı belirtilmiştir.⁷⁹⁷

796 Köksal (2015), 235-236.

797 *Hakimiyet* gazetesi, Sayı: 358, 6 Eylül 1957, aktaran Zehra Aslan (2013), "1950-1960 Döneminde Trabzon'da Sanat Hayatı (Sinema, Tiyatro ve Müzik)", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 06-09 Ekim 2011 Bildiriler Kitabı*, N. Türker, Gülgün Köroğlu, Ö. Deniz (ed.), Karabük Üniversitesi, Sinop, s. 35.

Ahmet Rıza Kulaç'ın kardeşi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu, Trabzonspor yöneticiliği gibi birçok örgütlenmede çalışmış olan Burhan Kulaç (1928-2013), 10 Ekim 1958'de Trabzon Kalkınma Cemiyeti Trabzon Şubesi idare heyetine seçilmiştir. 1952'de merkezi Ankara olmak üzere kurulan Cemiyet'in başkanı Muzaffer Korlu, üyeleri Şevket Çulha, Zeki Yağmurdereli, Fikri Karanis vb idi. 19 Şubat 1960 kongresinde Burhan Kulaç başkanlığa seçilmişti.⁷⁹⁸ İsmail Kulaç'ın diğer oğlu Ergin Bey de (1939) İstanbul Hukuk mezunudur. Fatih ilçe ve İstanbul il CHP gençlik kollarında çalışmıştır. Ergin Bey Trabzon'a döndüğünde ağabeyi gibi Trabzonspor yönetiminde (1972-1978) yer aldığı gibi, ağabeyi gibi Güven Partisi'ne girmiştir.

Rıfki Bey'in ağabeyi ve kardeşlerin asıl girişimci kişisi olduğu anlaşılan Mustafa Kulaç 1926 (?) yılında ölmüştür. Mustafa Kulaç'ın oğlu Mahmut Ekrem, Mülkiye Mektebi son sınıfında iken Avrupa seyahati dönüşü 1934'te hayatını kaybetmiştir.⁷⁹⁹ Küçük kardeş Muhsin 1937'de ölmüştür. 1925 yılı içinde Moskova'dan Trabzon'a döndüğünü mektuplardan anladığımız Tahsin Kulaç, Rıfki Kulaç gibi Osman Kulaç'ın muhasebeciliğini yapmıştır. Akrabadan Hasan Fehmi Kulaç'ın⁸⁰⁰ da teşvikiyle Erzurum'da bonmarşe açtığını fakat zamanını bilemiyoruz. Sovyet konsolosluğunda çevirmen olarak çalıştığını

798 Zehra Aslan (2013), s. 112, 113.

799 *Yeni Yol* gazetesi bu ölüm haberini: "(...) Kulaç Mustafa Bey arkadaşımızın oğlu Ekrem Bey Avrupa seyahatinden sonra (...) İstanbul'da vefat" etti biçiminde duyurmuştur; 19 Teşrin-i sani 1934.

800 Hasan Fehmi Kulaç, 1934'te Erzurum'a yerleşmiş, büyük bir mağaza açmış, daha sonra Aşkale'de doğunun en büyük ve ilk elektrikli un fabrikası Daphan'ı açmıştır. Oğlu Yılmaz Erzurum'un ilk beyaz eşya mağazasını ve torunu Fuat Kulaçoğlu da ilk AVM'sini açmışlardır. 12.6.1948 tarihli Münevver Hanım'a yazılan mektup "Yeni Mağaza – Hasan Fehmi Kulaç – Manifatura, Kumaş, Tuhafiye – Erzurum – Taş Mağazalar Caddesi No: 207" yazılı antetli kağıtla gönderilmiş olduğu gibi, Münevver Hanım 1950'lerde İstanbul'dan Rıfki Bey'e yazdığı mektupta "Hasan Fehmi Kulaçoğlu – Kumaş, Manifatura ve Tuhafiye, Sultanhamam Tuhafçı Han No: 1-2, İstanbul" yazılı antetli kağıdı kullanmıştır.

biliyoruz fakat bu işinin de başlangıç ve sonunu bilemiyoruz.⁸⁰¹ Sonra çeşitli şirket ve müteahhitler yanlarında muhasebelik yapmış, 1937'de Devlet Demir Yolları'na başvurmuş⁸⁰², muhasebeciliğe devam etmiş⁸⁰³ ve daha önce de Erzurum'a taşınarak⁸⁰⁴ Mart 1943'te Erzurum'da lokanta açmıştır.⁸⁰⁵ Önce Cumhuriyet Lokantası'nı açan Tahsin Kulaç, 1944'te Şampiyon Lokantası'nı açıyor. Sonraki yıllarda bu işi bırakıyor ve asıl mesleği olan muhasebeciliğe dönerek iki un fabrikasının muhasebeciliğini yapıyor. Münevver Hanım'ın kardeşleri Hasan,

801 Tahsin Kulaç 1927'de sınavda başarıdan ve vekaletçe tasdik edilmekten söz etmektedir ("Ağabey! İmtihandaki muvaffakiyetimiz teayyün etti. Hiç olmazsa bu ay nihayetine kadar terfi emrim gelmelidir ki Teşrin-i sâni'de tam maaş istihkak kesb edebileyim. Teşrin-i evvelin yirmi yedisine kadar emir buraya gelmiş bulunmalıdır. Aksi takdirde Teşrin-i sâni'den de mahrum kalacağım. Vekaletin tasdiğinden evvel de [*] emr verip vekalet yazar. Bu cihetin temini ehemmiyetlidir... 15 Teşrin-i evvel 927, kardeşin, imza Tahsin"); bu iş mektuplarda netleşmemiş olduğu gibi konsolosluktan da hiç söz edilmez.

802 11 Ocak 1937 tarihli mektup.

803 6 Temmuz 1937 tarihli mektup. 11 Mart 1940'ta durum şudur: Aziz Kardeşim, (...) Benim vaziyetime gelince? (...) Bu koca binada vaziyet dolayısıyla işlerini tasfiye ile uğraşmada ve yeni aldığı memurlardan şikâyet yapmaktadır. Eski memurların da bazısına iş çektirileceği muhakkaktır. Ben daha evvel bu vaziyetleri anladığım için Demiryolları'na müracaat etmişim. Ankara'ya talip olduğum mahalle memur göndermedi. 20 gün evvel ikinci bir mahalle müfettişle Ankara'dan gönderdiği mektup üzerine – doğrudan doğruya bir istidâ ile Ankara'ya müracaat ettim. Henüz bir cevap alamadım. Bu son işin olacağına biraz ümidim vardır. Marnafih başka işler de araştırıyorum. Burada 120 lira maaşlı Erzurum Belediyesi muhasebeciliği vardır. En ziyade bu işi ele geçirmek için çalışıyorum. Şimdilik Doğu Nakliyat Ambarı'nın günde birkaç saatten ibaret olan muhasebeciliğini yapıyorum. Yirmi beş lira kadar verecekler. Böyle bir iş daha almaya girsem, idaremi temin etmiş olurum. (...) Dünya ahvaline bakılırsa yakında karavana gözüktür gibi!... Tabi dünya ahvali ne şekil alırsa biz de ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz. (...) Tahsin Kulaç.

804 Tahsin Kulaç'ın niteliğini anlayamadığımız bir askerlik macerası ise şöyle: "Babam askerliğinden yana bize hiç bilgi vermezdi. Fakat hastalanmadan bir akşam evvel bana bazı şeyler anlattı. Erzurum'da babam sıkılıyordu ama bizim okullarımız ve işi dolayısıyla mecbur kalıyordu. Akşamları şehir kulübünde arkadaşlarıyla oturur bir de Moskova'da alıştığı içki olan Votka içerdi ama fazla değil. İşte böyle bir akşam ikimizin arasında bu konuşma geçti. Kendisi Rus konsolosluğunda tercüman iken bizim bir Karadenizli hemşehrimiz babama komünisttir diye iftira atıyor. Devlet de bunu da hakikat olarak ele alıyor ve babamı bir gün dersime sürgün ediyorlar hem de yürüterek bir vasıtaya bindirmeden ki ayakta kalan ayaklarında parçalanıyor ve kendisini harbin içinde buluyor. Verilen emre göre ateş etmesi gerekiyor. Babam bana hiç kimseyi öldürmedim herkes arkama saklanırdı derdi. Ordan Diyarbakır'a geçmişler neyse orada kumandan kendisini yazıcı yapıyor ve böylece rahat ediyor ama ne zamana kadar bilemiyorum. Ayrıca Mahmut ağabeyimin de babasını Erzincan'a sürgün etmişler", Günay Yıldız'ın 26.8.1919 günlü notu.

805 24 Mart 1943 ("... Kulaç ne alemdedir, ne yapıyor, selam selametlerini söyleyiniz. Tahsin burada bildiğiniz gibidir. Bir lokanta açmak üzere binayı kiraladılar...", [Hasan Kulaç]) ve 20 Nisan 1943 tarihli mektuplar.

Kazım, Nazım, Enver Erzurum ve İstanbul'da, kısmen Trabzon, Sürmene ve Samsun'da iş yapmaktadırlar. Enver 1942'de kardeşlerden ayrı İstanbul'da işe başlamıştır.⁸⁰⁶

Rıfkı Bey annesi Fatma'yı 1949 yılında kaybetmiştir. Rıfkı Bey'in betimlemesiyle "elinden tahra sırtından odun yükü düşmemiş"⁸⁰⁷ bir Karadenizli kadın olan Fatma Hanım'ın Rıfkı'ya yazmış olduğu anlaşılan son mektuplarından biri şöyledir:

Oğlum Rıfkı,

Hiç sizden bir haber almadım. Münevver İstanbul'a gidince çok ağladım. [*] her ne ederse ben ona bakıyorum. Göndermiş olduğunuz çamaşırları aldım. Derecesiz memnun oldum, çok dua ettim. Çoluk çocuğumuz çok sağ olunuz ne edelim. Hele ihtiyarlığım hiç soğuğa dayanamıyorum. Evimiz çok soğuktur bana kalın elbise göndermediniz. Fazla terlik varsa gönderiniz. Münevver iyi olduğunu haber aldım, çok sevindim. İnşallah yakında gelir, Haldun'un gözlerinden öperim. Köydeyim sen okumaya devam et. Sevgi'nin gözlerinden öperim, Sinan'ın gözlerinden öperim. Mustafa'dan elli lira aldım. Çok hayır görsün. Seni göreyim kendine iyi bak, hasta olma. Dünyada kimsem kalmadı. Beni unutmayın. Münevver geldiği zaman bana mektup yazın. Şimdi çok bunaklamış değilim. Beni düşünün, bana biraz helva getirin. Benim yaşadığım gün geçmektedir. Çok yaşayasin. Benim duamı sen almışsan çok hayır görürsün. Allah kimseyi kimseye muhtaç etmesin. Bir de kalın palto varsa gönderiniz.

806 4 Mayıs 1942 tarihli mektup.

807 Bkz. yukarıda annesine yazdığı mektup.

Fatma anneniz
2 Haziran

Aile Huzuru

Emniyetçe takip ediliyor olmasına ve bir işi bulunmamasına karşılık toplumsal olarak saygın konumunu bütünüyle kişisel duruşuna, bilgi ve birikimine borçlu olan Rıfki Kulaç'ın, aile içinde de saygın bir yeri olduğu görülmektedir.

1942 yılında Erzurum'da birlikte çalışan Münevver Hanım'ın dört kardeşi, resmi olarak şirketleşmeye ve ortaklığa dönmek istediklerinde, bütün geleneksel aile ve yapılar da olduğu gibi bu sancılı bir süreç olmuştur. Bu süreçte, "(...) ben kararımı verdim biz kardeşler dört kişi aramızda bayağı kesir tarafından kurulmuş bir şirket halinde çalışacağız. Herkes her ferd vazifesini bilecek. Ve her ferd aramızda resmi görüşüp resmi vazife yapacağız. Aynı zamanda 943 yılbaşısında bütün mağazalarımız hesap edilmiş ve bilançoları tanzim edilmiş bulunacaktır. Makbuzlarımız şimdiden yapılmış ve icap eden yerlere tevzi edilmiş olacaktır" diyerek durumu Rıfki Bey'e aktaran Kazım Kulaç, devamında Rıfki Bey'e şöyle seslenmekte ve kardeşler arası ilişki ve iş dünyası için dahi ona güvenini dile getirmektedir: "(...) Seni göreyim Kulaç. Her işte iyi düşündüğün gibi bu işleri de briaz mefkurenizde toplayarak hesap ediniz. Ona göre hareket edeyim (...)."

5 Ekim 1945'te Tahsin Kulaç, oğlunun adı konusunda Rıfki Bey'e başvurmaktadır: "(...) Çocuğun ismini 'Ülkü' koy-

dum. Daha münasip bir isim verirsen değiştiririz (...).”⁸⁰⁸

Yukarıda gördüğümüz gibi, Rıfkı Kulaç’ın toplumsal ilişki açısından da yararlanan aile bireyleri, bir yandan da kardeşleri Münevver Hanım’a ekonomik yönden sahip çıkmaya çalışmaktadırlar. 1936 yılında, anlaşılan henüz *Milletleşen Adam* romanı yayınlanmadan önce ağabeyi Hasan Kulaç, Münevver Hanım’a “Olduğuna bağla. İnsanlara en evvel namus ikinci derecede hayat lazımdır” diye yazarak Rıfkı Bey’in durumunu (yazarlığını da benimseyerek) meşrulaştırmaktadır:

Rıfkı ve Münevver Kulaç.

28.4.1936

Hemşirem Münevver Hanım’a

Sana İstanbul’dan bir mektup yazmıştım. Bilmem ki aldınız mı. Münevver ben biraz fazla gezdim inşallah 15 güne kadar Trabzon’da olacağım. Rıza’nın yarası nasıl oldu, mektebe devam ediyor mu, sen nasılsın, anneden mektup alıyor

808 Geniş ailede konulan çocuk adları olan Mehtap, İnci, Elif, Bora, Ülker, Yücel, Deniz o zamanın, gene de çok yaygın olmamakla birlikte modernleşmesini gösterirken, Gelen Gül, Gülfem, Işıltan, Herdem Uğur, Yağmur Duru, vb adlar dikkat çekmekte ve Rıfkı Kulaç’ın dil duyarlılığını yansıtmaktadır.

1941, ailece.

Hasan Kulaç

musun? Dün Sürmene'den
cevaben telefon almıştım. İn-
şallah hiç birinizin bir kederi
yoktur. Rıfki Kulaç Bey'e se-
lam kitap yazıldı mı? Münev-
ver sizi göreyim. Çocuklara
iyi bak. Kendini üzme. Oldu-
ğuna bağla. İnsanlara en ev-
vel namus ikinci derecede ha-
yat lazımdır. Ben vaktiyle çok
yoruldum. Hamdolsun ve
Vesude'de hiçbir şikayet ede-
cek bir şeyim yoktur. İyiyim,
acele yazıyorum. Hepinizin
birden gözlerinden öperim.
Mersin'de
misafir ağabeyiniz,

Ancak ilerleyen yıllarda Rıfki Bey'in yazarlığı yeni ürün ver(e)mezken, herhalde toplumsal baskı da artmıştır. Bu toplumsal sürece eşler arasındaki ilişki ve geçim kaygısı da dahil olduğunda, zorlu bir evlilik yaşamı karşımıza çıkmaktadır. Unutmamalı ki İkinci Dünya Savaşı'nın karneli yıllarında Rıfki Bey'le Münevver Hanım'ın üç çocuğu vardır. Münevver Hanım'ın kardeşlerinden (çocukların doğum tarihlerini dikkate almadan topluca yazarsak) Hasan'ın altı, Kazım'ın altı, Nazım'ın sekiz, Enver'in dört çocuğu olmuştur. Savaş yılları, aile içi mektuplaşmada fiyatların yazılıp yer aldığı bir dönemdir.⁸⁰⁹

809 Trabzon'da ciddi un kıtlığı bulunup, dışarıdan getirilmekte, istihkakların azaltılarak vilayet eliyle merkez ve kazalarda tanzim satışı yapıldığı bilinmektedir (Ticaret vekilinin başvekaletine yazı-

Hasan Kulaç, 1943 yılında kardeşi Münevver Hanım'a Erzurum'dan şunları yazmaktadır:

“(…) Orada un bulabiliyor musunuz? Burada 8 kilosu bazen [*] 7 liraya buluyoruz, vardır. Eve [*]'dan mısır getirttim, korkumdan 1500 kilo aldım. Mısır bile iyi değildir. Öğütüp yayarız sobada buğday ve mısır ekmeği yaparız. Şimdilik buğday unu ve mısırimiz boldur. Et sığır 100, koyun 120-140 arasında, yumurtanın adedi 7 buçuk kuruştur. Bu sıra 6 buçuk kuruşa düştü. Çok şükür şimdilik yiyecek maddelerimiz boldur. Diğerleri hiç demektir. Sizler ne yapıyorsunuz? Fındık kabuğu aldınız mı? Ne ise uzadı, böyle mektupla çekileyim, çocukların gözlerinden öperim. Soran olursa selam. Hepinize iyi günler Allah'tan dilerim kardeşim. 24 Mart 943, Ağabeyin.”

1 Mayıs'ta Hasan, Rıfkı Bey'in 'niyet'ile, nasıl ekmek bulduklarını merak eder hale gelmiştir:

Erzurum 1 Mayıs 943

Hemşirem Münevver Kulaç'a,

şı, 22.09.1942; BCA 30-10-0-0_185_274_1_7_10_2019 2_04_52 AM). “CHP il başkanı Ali Rıza Işıl'ın, mutemet sıfatı ile belediye adına Kars'tan aldığı hububattan yüz binlerce lira kazandığı yolunda iddialar söz konusu olmuştu. Esasında ise alımı Kars'ta müteahhitlik yapan Işıl'ın kardeşi yapmıştı ve buna göre bu işten az bir miktar kazanmıştı” (BCA 490.01 190.757.1, aktaran Güçlü, s. 239). K. Karabekir'in *Günlükleri*'ne alıntılıdığı Ajans haberi dikkate değer: “Ajans başvekilin Trabzon'daki belediye bahçesinde belediye reisine cevabi nutkunu yazıyor. Şu cümleler kayda değer: “Buraya gelmeden evvel bazı yerlerimizde olduğu gibi burada da bir ekmek darlığı bulunduğunu bilmiyordum. Daha yollarda iken ve buraya vardıktan sonra öğrendim. Bu darlık sizlerde bir ıstırap kaynağı değil, bilakis sizler için bir eğlence ve şaka mevzuu teşkil etmiştir. Darlıktan neşe yaratmak ancak genç ruhların ve kuvvetli kalplerin kândır. Ve bunu ancak sizin gibi Karadeniz'in sert dalgaları ile boğuşa boğuşa yoğrulmuş ve pişmiş insanlar yapabilir. Bu büyük ruhu hep beraber selamlarım.” (Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, II, s. 1283, 5 Eylül 1942).

Size mektup yazmıştım, cevap gelmedi, bekliyorum. Kemal'den mektup aldım. Hepinizden ayrı ayrı izahat verdi, memnun oldum. Münevver yiyecek bilhassa ekmek işini ne yapıyorsunuz. (...) Kulaç'a selam. Çocukların hepsinin ayrı ayrı gözlerinden öperim. Hepinize sıhhat afiyetler Allah'tan dilerim kardeşim.

(...) Buraya üç gündür yaz geldi. Ekmek 75/80, mısır ekmeği 55, bulgur 120, yumurta 5 kuruş, et sığır 100, koyun 140 kuruş. Ona göre hepsini hesap ediniz. Ispanak yerli 40 kuruş, Adana 40 kuruş, pırasa 35 kuruş, bakla 60 kuruşa düştü.

Ekmek işiniz nasıldır? Ne yapıyorsunuz? Kulaç bir şey yapmak niyet ediyor mu mufassal mektup istiyorum. Burada şimdilik çoluk çocuk hep iyiyiz. Tekrar hepinize iyi günler dilerim. 1 Mayıs 943

Erzurum'da
[İmza:] Hasan

Kardeşler, 1939 yılında Münevver Hanım'ın miras hissesi olarak evi onun üstüne tapulamışlardır. Bu konuda imzasız olup Hasan Kulaç'ın yazdığı tahmin edilecek mektup şöyledir:

•

1.1.1939

Eniştem Rıfki Kulaç Bey'e

Gönderdiğiniz mektubu aldım, annenize gönderdim. Bir hafta içinde Trabzon'a gelip dönmek fikrindeyim. Olur ki

bu Cuma günü sabahleyin vapurla gelirim. Trabzon'da 3 saat kadar kalabileceğimi tahmin ediyorum. Burada şimdilik adamım var fakat Erzurum'a yazdım isterlerse Kazım'ı göndereceğim.

Evin muamelesini tamamlamamışsanız acele olarak tamamlayınız bankaya usulen soruyorlar, sordurunuz. Yani evrak tescil edilmek üzere Trabzon Tapu Memurluğu'nda hazır bulunsun. Münevver'in de iki tane küçük fotoğrafı yanında olsun. Evden Münevver'i alınca doğruca Tapu Dairesi'ne gideyim. Evi Münevver'e sattığıma dair takririmi vereyim. Dünyadır, böyle işin tehiri doğru değildir. Münevver ev sahibi olsun. Allah geçinden versin bir ölüm vukuunda geri kalanlar belki bir tanesi yangazlık⁸¹⁰ eder, insanoğlu çiğ süt emer. Bazıları yangaz çıkar değil mi? Ne ise de fazla şaka olsun diye yazdım. Muameleyi hazırlattırınız, geldiğimde bekleyemeyeceğim.

Çocukların ve Münevver'in gözlerinden öperim. Burada şimdilik hep iyiyiz. Remziye yavaş yavaş ayağının üzerine basıyor. Ekmek, portakal, bulgur selamet geldiler mi? Kemal iyidir, geleli 12 kilodur kilosunu arttıramadığına şikayet ediyor. Başka yaramaz hali yoktur. Evin vergisine ait bir mukavele evvelce bana göndermişsiniz. İade ediyorum. Erzurum adam istemezse olur ki 15 gün sonra İstanbul'a ve belki de İstanbul'dan yabancı memleketlere gzmeye giderim. Artık yorgunluğumu ben de hissetmeye başladım. Bîl-vesile selamlar eder, saygılarımı sunarım.

810 Yangazlık: Düzenbazlık, hileli iş, doğru yoldan sapma, 'yangaz'ın yaptığı (yerel ağız).

1943 yılı geldiğinde, çocuğun harçlığından telgraf bedeline ve tasarruf gereğine kadar gündemde olup, artık en azından Rıfki'yi "terbiye etmekle", "olduğu gibi kabul etmek" soruları ortadadır:

21/8/943

Hemşirem Münevver Kulaç'a

Perşembe günü saat 12 onda salimen buraya geldik. Trabzon'daki sıcakları aradık. Biz Trabzon'a buradan yolcu olduktan sonra Yılmaz hastalandı, iyileşti. Bunların bir kısmı dikkatsizlik bir kısmı da güzdeştir. Allah herkesi ve bizi de korusun. Münevver Haldun'a harçlık vermeyi hareket ettikten sonra hatırladım. Beş lira gönderiyorum azar azar veriniz.

Sevgi ve Sinan Kulaç, 1941.

Münevver Nazmiye bana başvurdu, bir şeyler anlattı. Rıfki'yi bundan sonra terbiye veyahut nasihat etmek iyi olamaz. Her ne ise. Sen aldırış etme, kendi düşünsün. Senin yapacağın ancak iktisatlı

harekettir. İsrâf etme, israf zamanı değildir. Fasulyeler tohum tutmak üzeredir. Bizim için 30 kilo fasulye al. Zahmet olacak ama bunları bağ yap, as, kurut sonradan bize gönderirsiniz.

Ekli telgrafi sakla sıkıntın olduğu anda derhal telgrafhaneye gönder sana para çıkarayım. Münevver sıkıntı etme ancak idareli ol. Evvela Allah biz sağ iken sana bir şey olmaz.

Allah kimseyi ve hepimizi sıkıntıda bırakmasın. Çocukların gözlerinden öperim. Hepinize sıhhat afiyetler dilerim. (...)

Erzurum'da

Ağabeyin [İmza:] Hasan

Ekli telgrafa imza koymadım. Ben burada bir yere gidersem tabi sizin haberiniz olur o zaman benim gittiğim yere aynı mealde telgraf yazarsın. Telgrafın hepsi dört kelimedir 56 yahut 66 kuruş vereceksiniz.

İmza koymadığının sebebi lüzumsuz para vermekte mana yoktur.

Kazım Kulaç tarihsiz bir mektubunda Münevver Hanım'a hesabı döker: “Münevver Abla, birkaç gündür üzerinize afiyet grip geçirdim zannediyorum. Trabzon'a gelemedim. Ancak Cuma günü geleceğim zira ayın 11'inci günü Trabzon'da işim var, mecburi geleceğim. (...) Bugün Remziye ile Rize'ye gitmek fikrim vardır. Bakalım hayırlısı olsun. Başka ne yazayım Münevver Abla! Size yüz lira vermiştim daha evvel Kanun-i sâni ve Şubat için size para vermiştim bu yüz lirayı da Mart ve Nisan için sayarsınız. Demek ki Nisan ayı dahil maaşınızı vermişim. Ancak dayımdan henüz para alamadım. Ancak dayı bugün Trabzon'a gitmiştir. İstanbul'a gidecekmiş. Bize para vermemişse de ben onun için size şimdi 120 lira gönderiyorum. Demek ki ancak dayıdan 162 lira almış olursunuz. Başka yapacağım yoktur. Çocukların gözlerinden öperim. Kazım Kulaç.” Burada söz konusu edilen ‘maaş’ın nasıl bir ödeme olduğunu, mantığını, ‘dayı’ denilen kimseyle ilgisini, miktar ve süresini bilemiyoruz.

Aile Münevver Hanım'ın gereksinimlerini istediği marka diş macununa kadar da yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu durum 29 Nisan 1944 tarihli Hasan Kulaç'ın yazdığı anlaşılan mektubun hamişinde dile gelmektedir: "Size yolladığım diş macunundan çok zamandır yoktur. Mektubunuzda bu macundan bahsedince İstanbul'a yazdım. İsmi hatırımda kaldığına göre 'Dandol' diş macunudur. İnşallah bulur bana gönderirlerse derhal göndereceğim. Oralarda bolluk çok olduğundan memnun oluyorum. Burada dahi bolluk vardır. Yumurta 4 kuruşa düştü. Her şey bol sebze kıt idare edip gidiyor. Allah sıhhatinize rahatlık versin de diğer işler nasıl olsa idare edilir."

1928'de Sürmene'den topuklu iskarpinle hangi marka arabaya bineceği düşünülen Münevver Hanım'ın mantoluk kumaş isteği de "Kulaç'ın karısı köylü karısı olmamalıdır" düşüncesiyle karşılanmaktadır: "29.4.948 – Sürmene Bayan Münevver Kulaç'a Tatlı kardeşim! (...) Akkrabanın yanında mantoluk vardı ve kumaş fazladır. Diyebilirim ki mantodan artacak parça 45-50 santim kadar olacak. Tabii alırsınız. Diğer iki parça robluk emprimeleri vardır. Araya da iskarpin, terlik vesaire ne lazımsa alırsınız. İşe filan giderken vapurda lazım İstanbul'da lazım İzmir'de lazım. Hiç olmazsa desinler ki kel başlı Kulaç'ın karısıdır köylü karısı olmamalıdır. Size izahat verecek Remziye'dir. Ağabeyiniz Kazım Kulaç."

Münevver Hanım'ın evinin bahçesinde başı açık gezmesi de bu ilişki içinde Hasan Kulaç'ın dile getirdiği tatlıya bağlanmış bir uyarıyla karşılanır: "(...) Sürmene'ye gittiğinizi biliyorum. (...) Ben iyiyim çünkü gençleri hasta ve hastalıkla görünce benim iyi olmaklığım icap ediyor. Şimdilik hep iyiyiz Vesude'yi 20 gündür tedavi ettiriyorum. Çocukları gözlerinden operim. Rıfka güya buraya gelecek Sürmene'den senin gelmeni bekliyormuş. (...) Havalarda çok sıcak gidiyor. Kemal

bahçede açık gezdiğinizi söyledi. Münevver evde gezebilirsiniz fakat o işi biraz daha hesaplı yapmak lazımdır ve sıhhatinize dahi muzırdır haydi sizi göreyim hasta olma. Kulaç’a selam. 22 Haziran 943, Erzurum.”

Münevver Kulaç ‘mühim bir ameliyat’ olmak üzere İstanbul’a gittiğinde, nekahat devresini de burada geçiriyor ve Rıfkı Bey’le uzun ayrılıkları döneminde Rıfkı Bey’in yazdığı mektup, ilişkilerine ve Trabzon’daki günlük yaşamına ait önemli veriler içeriyor. Kendisinden ve günlük yaşamından söz etmeyi sevmeyen Rıfkı Kulaç’ın bu mektubu, onun esprili dili ve değer yargılarını güzel yansıtıyor:

20.01.947

Sevgili Karıcığım,

“Kurtuldum” haberini⁸¹¹ müjdeleyen telgrafın tam zamanında yetişti. Yoksa hem çoluk çocuk hep birden üzülmeye başlamıştık, hem de telgrafla soruşturmaya karar vermiştik. Dünden beri – yakın komşular ve Tekir dahil hepimiz adeta bir bayram sevinci içindeyiz. Az gördüm, uz gördüm seninkiler kadar annelerine içten ve derinden bağlı çocuk görmedim. Haldun’u pek bilmem ama Sinan’la Sevgi’nin sensiz bir dünyada yatabilecekleri hiç güvenim yok. Ne diyeyim: Tanrı seni görünür görünmez kazalardan korusun. Günlerden bir gün Azrail cenapları çıkagelir de ikimizden birini almak isterse “sen kal, ben gideyim” diyeceğimden hiç şüphen olmasın...

811 Söz konusu olan, aşağıda 3 Mart 1947 tarihli mektupta da sözü edilen ameliyattır.

Meşhur bir Frenk şairinin yine meşhur bir manzumesi şöyle başlar: "Ulu Tanrı, sakın baharı çiçeksiz, evi çocuksuz bırakma!" şair çocuksuz evin hicranını çekmiş olabilir. Fakat kadınsız evler, çocuksuz evlerden daha hazindir.

Ev bıraktığın gibi duruyor. Canlı cansız her şey yerli yerinde ama neyleyeyim ki şamata yok, kahrkaha yok, çekişen yok. Bir evden daha çok bir mabede benziyor. Sen yanlarında iken birbirine yercesine didişen afacanları şimdi bir görsen şaşakalırsın. Anasız kalmış yavru kediler gibi adeta birbirini yalıyorlar, mışıl mışıl geçiniyorlar, çıt yok aralarında... hey gidi seni hacı hey! Bana bunları göstermek ve yazdırtmak için mi kış ortasında İstanbul yollarını tutturdun?

Müdürleri Şaban Bey'den haber aldım. Haldun iki gün mektepten kaçamak yapmış. Kendisine sert bir tokat ziyafeti çektim. Dört beş gündür ne evde ne de yolda bana görünemiyorsa da dayağın iyi neticeler verdiğini tahmin ediyorum.

Üç beş gün önce Hasan Ağabey'inle evde görüştük. Kazım'ın çocukları için geldiğini söyledi ve Sürmene'ye geçti. Üç gün kaldıktan sonra tekrar Erzurum'a döndü. Nazmi artık neden Sürmene'den hoşlanmıyor. Günaşırı Trabzon'da. Evlerine sığmayan çocuklar!

Sinan'dan ne yazayım? Cüssesi çocuksa da kafası adamdır. Her akşam "annem gelecek mi?" diye sorar. Bu soruşta hem annesizlikten bunalmış bir çocuk üzüntüsü var, hem de sevgisini belli etmek istemeyen bir erkeğin vakarı... Yü-kün ağırı Sevgi'nin sırtında. Hem ev işlerini çeviriyor hem de derslerini yürütüyor. Yemek işlerinde Nermin'den yardım görüyoruz. Evin bir tek sultanı tembeli var ki o da

Tekir cenapları. Hepimiz baba sultana içerliyoruz ama gel gelelim senden korktuğumuz için “gözünün üstünde kaşın var” diyemiyoruz? Mahalleden Emin Hoca’nın kayınbabası sizlere ömür. Kendisine ve yakınlarına zahmet vermeyen iyi bir ölüm...

Anneden bir çuval dolusu ceviz ve portakal aldım. Dörtte üçünü Sevgi, dörtte birini Sinan yedi. Haldun’la ben de yutkunduk.

E İstanbul’dakiler ne alemde? Kardeşlerin, yengelerin, yeğenlerin nasıldır. Adet yerini bulsun diye sormuyorum. Yirmi yıldır, aranızdaki aile ve kardeşlik duygularının birçok naçiz tezahürlerine şahit oldum. Bu bakımdan onları; karımın kardeşleri, yengeleri ve yeğenleri olduğu için değil kendilerinde insanlık vasıflarının iyi örneklerini gördüğüm için takdir ederim. Hepsine ayrı ayrı sıhhat ve saadet dilerim.

Buraca yazılacak ve merak edilecek bir şey yoktur. Seni büyük bir üzüntüden kurtarmaya delalet eden kardeşlerine teşekkürler sunarım.

Ne zaman geleceksin yaz. İstanbul’un sevimli zamanı değildir. Erken gelmeni özlerim. Burada henüz kış yok. Yalnız kapalı, yağmurlu ve kötü havalar devam ediyor. Şimdilik hasretle gözlerinden öperim.

Rıfki Kulaç

•

Münevver Hanım’ın kardeşleriyle ilgili aile mektuplaşmalarında yansıyan birbirine karşı duyarlılığı Rıfki Bey, bu insanları, “karımın kardeşleri, yengeleri ve yeğenleri olduğu için değil

kendilerinde insanlık vasıflarının iyi örneklerini gördüğüm için takdir" ediyorum diye dile getirmekle birlikte, eşinin İstanbul'da kalışı uzadığından dilini de değiştirir:

3 Mart 47

Sevgili Hatuncuğum

Hasta döşeğinden yazdığın mektup üzerinden tam bir ay geçti. Senden bir türlü haber alamadık. Hepimiz birden üzüldük ve telgrafla soruşturmaya mecbur olduk. Telgrafını ve ardından mektubunu aldık. Afiyette oluşuna sevindik. Senin gibi yuvası uğrunda çok yorulmuş bir kadının gezmek ve dinlenmek hakkıdır. Yalnız mühimce bir ameliyatın arkasından bizleri bu kadar habersiz bırakman doğru olmasa gerek. Hayatta birçok şeyleri seversin fakat bir türlü mektup yazmayı sevemedin. Yalnız mektup sevmek değil, şöyle böyle mektup yazmayı bile benimsemedin. Mektupların hem kurşun kalemle, hem de tarihsiz ve imzasız. Anlaşılan İstanbul hoşuna gitti. Hele kardeşlerinin dördünü bir arada gördükten sonra... Zengin yaşayıştan payını al ama zengin yaşayışa sakın gönül verme. Unutma ki yarın öbür gün yine yoksul ve sade yuvana döneceksin. Çocukların hepsi iyidir. Hepsi kilo almıştır. Onlara anasızlıklarını hissettirmemek için elimden geleni yapıyorum. (...)

Bu mektubum artık son olsun. Bundan sonra hareket telgrafını bekleyeceğim. Hem karı kocanın bu kadar uzun boylu ayrı düşmesi şer'an da caiz değildir ha. Yalnız seni İstanbul'a tek başına yola koyduk. Cenabetsiz bir iş yaptık. Dönerken her halde yakın ve candan bir arkadaşsız vapura binme. Ben iyiyim. Seni madde bakımından düşünmeye

lüzum görmüyorum. Şu bu ihtiyaçlarının oraca karşılanacağından eminim. (...) Rıfkı Kulaç.

Rıfkı Bey, eşinin İstanbul'daki kalışını, evlerindeki yaşamla zenginlik ve yoksulluk olarak karşılaştırmaktan kendini alınamaktadır. Yıllar sonra, 50'li yıllarda yazıldığını tahmin ettiğimiz mektubunda Münevver Hanım bir İstanbul ziyaretinde şunları yazmaktadır:

Rıfkı Kulaç Bey'e

Kulaç İstanbul'a çıkalı tam bir hafta oluyor. Şimdi Nişantaşı'ndayım. Çok iyiyim. İlk defa Hasan Ağabey'imde kaldım. Üç gün orada kaldım, sonra Nazım Ağabey'imler geldi, aldı beni. Orada da üç gün kaldım. Şimdi Enver'deyim. Burada da bir hafta kalacağım. Buradan tekrar Hasan Ağabey'ime gideceğim. Şimdiden sonra gideceğim yerlerde fazla kalacağım çünkü gezmekten yoruldum. Avarelikten canım sıkılıyor. Bilirsin ya apartman hayatı beni sıkar. Nazım Ağabey'imin evinde usta çalışıyor. (...) bana hususi bir oda hazırlatmış. Hepsi beni çok iyi karşıladı. Fakat aklım Sinan'da ve Sevgi'de. Oralarda havalar nasıl buralarda havalar soğuk gidiyor. Kulaç erkekler için çok güzel pardösüler tanesi (75) lira Sinan için çok iyi şeyler, sen de çok iyi giyebilirsin. Haldun para göndermedi. Sizin vaziyetinizi biliyorum eğer gönderebilirseniz para isterim. Evet gezmekte, yürümekte para harcamıyorum ama kendime lazım oluyor. Sinan işe gittiği varsa para göndersin hem size hem kendime bir şeyler alayım. (...) Kulaç siz ne yapıyorsunuz?

Evime, tavuklarıma, Sinan'ıma çok iyi bak. Bana tafsilatlı mektup yaz. Ama ilk defa kendine iyi bak ki onlara da iyi bakasın. Odun kömür aldınız mı? Sakın üşümeyin. (...) Münevver.

Rıfkı Kulaç da kardeşlerin zenginliği ile kendi evlerinin ekonomik durumu arasındaki karşılaştırmayı çok daha ayrıntılı dile getirir:

11.7.952
Trabzon

Sevgili Hatuncuğum,
İlk önce Sinan'dan sonra senden birer mektup aldım. Her ikinize de teşekkür ederim. İstanbul'da şen günler geçirdiğinizden ötürü haz duydum. Kapısında hususi arabası, içinde buzdolabı çamaşır ve süpürge makineleri bulunan geniş, konforlu, süslü püslü bir konakta yaşıyorsun. Bol bol gezip tozuyorsun. Kesesi kadar gönlü de zengin iyi bir kardeşin mürüvvetinden faydalanıyorsun. Hepsi güzel. Yalnız bu yeni dekor içinde sakın afallama! Gözün ve gönlün kamaşmasın. Bütün o süs, şatafat, servet denilen nesnelerin de inan oğluna yetmediğini beş on gün sonra sezmeye başlayacaksın. Oyuncaklarından usanmış çocuklar gibi bezginleşeceksin...
Her ne de olsa hayatın fena geçmiyor. Sık sık dekor değiştiriyorsun. Bir zaman Trabzon'da kıt kanaat bir geçimin cefasını çektin. Ardından Merzifon'da kız, damat ve torun sevgisi tanımak yetmedi de İstanbul'da - teşehhüd miktarı olsa bile zengin bir refahın sefasını sürmek Bu kadar

çeşnisi ve çeşidi bol bir yaşayış her kula nasip olmaz doğrusu. Kim bilir? Belki de gerçekten temiz bir kalbin mükafatı bunlar...

Trabzon'a dönüşünden bahs etmedin. Belli ki siz kadınlar, altmışını boylamış erkeklerden hiç korkmuyorsunuz?

(...) Manastıra kapanmış bir keşiş gibi yaşıyorum. Yine bir keşiş gibi besleniyorum. Hizmetimin yarısını ben görüyorum, yarısını da Seher. (...) Sana mektup içinde yüz lira yolluyorum. Çoban armağanı, çam sakızı. Hoş gör ve güle güle harca... (...)

Sinan'ın mükemmel araba kullanmasına hayret etmedim. Makine medeniyetinin çocukları bunlardır. Yalnız dikkatli olsun. İstanbul'un görünür görünmez kazalarından korunmayı unutmasın. Şehrin müzelerine, camilerine filan gidin. Çocuğun tarih bilgisi genişlesin. Şimdilik mektuba son veriyorum. Nazım Kulaç ailesinden her birinin gözlerinden öperim. Seni ve Sinan'ı hasretle kucaklarım.

Rıfkı Kulaç

Mektup beklerim.

İstanbul günlerinin gerçekten Münevver Hanım için Trabzon'dan bir kaçış olduğu düşünülebilir. Münevver Hanım 1948'de 'Reji'de çalışmaya başlamıştır. Halk arasında Reji denilmeye devam etmekle birlikte, burada söz konusu olan, Osmanlı zamanında 1883'te kurulan, Düyun-u Umumiye'nin yan kuruluşu olan Regie Cointeressee de tabac de l'Empire

Ottoman yani Müşterek Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye değil, Cumhuriyet döneminin bu kez devlete ait ve gene tütün tekeline sahip olarak kurulan, o zamanki adıyla İnhisar'dır. 1925'te Reji devrine son verilmiş, 1930'da Tütün İnhisar Kanunu çıkarılmış, 1932'de İnhisarlar Umum Müdürlüğü kurulmuştur. İnhisarlar/Tekel, hem bölgede hem Trabzon'da yoğun tütün üretimiyle 1970'lere kadar şehirde önemli bir işletmedir.

Bu konuyu, büyük ihtimalle kardeşi Hasan tarafından kendisine yazılan imzasız bir mektuptan öğreniyoruz:

12.6.1948

Münevver Kulaç'a

Bugün posta ile mektubun geldi, okudum. Reji'ye gitmek daha iyidir kelimesini de okudum. Hayatta her şey olur. Ahbaplardan utanmak çalışmak ayıp değildir. Utanacaklar utansın: Günahın işine gelince evvela senin günahını annemiz çeksin. Benim nazarımda senin günahlarının başlıcası ulemaya yazdığın mektuptur. Öyle ki senin Nazım'a yazdığın mektubu İstanbul'da okudum. Nazım'ın sana ve Rıfki'ya yazdığını tamamen biliyorum. Dünyanın en doğru ve saklı bu kabil işlerini bir kadının bir erkeğe yazması aşağıda yazacağım zamanlarda olur. Mesela kadının erkeği olmaz, kadının kimsesi olmaz, kadın naçar kalır ve çok düşünür çare bulamazsa bir mektup yazar yahut bizzat çatar. Senin herhalde arayıp soranların var biliyorum. Neden düşünmeden böyle bir ev hanımına yaraşmayacak harekette bulundun. Her ne ise ölen geri gelmez, doğan boğulmaz. İlk vasiata harçlık göndereceğim, aldığını bildirirsin. (...) Dünyaya

nefret edeceğim geliyor. İnşallah hayırlısıyla yakında hepsi bir tarafa bağlarım. Şunu yazayım ki hayatta bilerek kimseye fenalık yapmadım ve düşünmedim. Bu itibarla büyük Allah'ım beni koruyacaktır kanaatindeyim (...).

Münevver Hanım'ın "Reji'ye gitmek daha iyidir" diyerek geçim durumundan şikayet etmiş olduğu anlaşılıyor. Kendisine yazılan mektupta Nazım ve Rıfki arasında mektuplaşmalar olduğu ve ne olduğu anlaşılamayan bir 'anne' ve 'ulema' 'günah'larından söz edildiği görülüyor. Bu belirsizliklere karşın, Münevver Hanım'ın artık bunalmış olduğu ve bu durumun aile içinde konuşulduğu anlaşılıyor. Ancak Reji'de çalışması da, dönemin şehirli eşraf ailelerinde babası, kocası, kardeşi bulunan bir kadının ücretli çalışması henüz ayıp sayıldığı için, bir tehdit ve sıkıntının derecesini bildirme ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Münevver Hanım da tam da bu yönüyle ayıplanmaktadır; kimsen yok mu, ev hanımına yakışmayan davranışta bulundun, denir. Reji konusu tekrar açılmamıştır, aile içinde anlatıldığına göre Münevver Hanım bir hafta veya on gün Reji'de çalışmış ve bu "sıkıntılı dönem" de aile içinde aşılmıştır. Yukarıda Rıfki Kulaç'ın 1952 yılında yazdığı mektupta Münevver Hanım'ın Merzifon ve İstanbul'da uzun bir seyahata çıkmış olduğunu görmüştük. Yani yaşam eski düzenine, İstanbul seyahatleriyle, kavuşmuş görünmektedir. Oysa mektuplara yansıyan en büyük karı-koca kavgasının tarihi belli değilse de, 1948-1952 yılı arasında bir döneme denk geldiğini tahmin ediyoruz. Münevver Hanım'ın şikayetlerini dile getirdiği ve Rıfki Bey'in de ilişkilerinin tarihini sergilediği bu kavga mektupları, aslında maddi manevi büyük baskılara direnmiş iki insanın feryatlarıdır:

Kulaç bütün mektuplarında beni hırçınlığımdan ötürü hırpalayıp duruyorsun. Kaç defa sinir buhranı geçirdim. Bağdırdım, bayıldım komşuları topladım sonra bu hayırsızlıklarıma sebep nedir? Benim kadar saf, iyi kalpli ve neşeli bir kız olduğumu pek ala bilirsin. Acaba benim bu kadar hırçın olmama sebep ne, bu sebebi niçin aramıyorsun, belki buna sebep sensin. Yoksa sen kendini melek mi zannediyorsun. Senin bana sessiz sessiz yaptıkların, kötülüklerin, söylediğin ağır sözleri 25 seneden beri [*] tutar hepsini bir bir söylerim. Hepsi bir bıçak yarasıdır. Son zamanlarda ben de sana söyleyeceklerimi yani cevap olarak verdiğim cevapları karşıma söylersen hem sebep sensin hem de seninki daha ağır laflar. 25 senedir her akşam bırakıp gitmelerini bırak 14 senedir benim arkam koca görmemiş, kızım benden akıllı kocasını bir gece bile bırakmıyor ki alışmasın diye. Ben de seni Haldun altı aylık Soğuksu dönüşümüz gece yarısı Tabakhane Köprüsü'nden eve göndermen var o zaman Trabzon'da elektrik yoktu bile. Ben gidemem deyince evin kapısına kadar eksik olma geldin. Bunu Cudi Sevgi'ye yapmaz. Yapsa da Sevgi dünyaları yıkar. Ben çok daha karı kocalar gördüm senin kadar soğuşunu görmedim. Sen beni çoban kızı mı zannettin? Bir köylü kızı bile senin yaptıklarına tahammül etmez. Kulaç benim içimi karıştırma. Benim kadar evini, çocuğunu seven kadın pek azdır. Sende bir defa vazife yoktur. Benim sana hayatım boyunca vazifelerim vardır. Ben vazifemi seve seve yapan bir adamım yalanlarıyla beni usandırdın. Bütün bunlara hep senin işsizliğin sebep olmuştur. Fakat benim günahım ne sana bunu söylediğim gün benden kötüsü yok. Hemen bana yirmi tane koca devirirsin. Henüz ben daha senden başka koca almadım, niyetim de yok. Ben de her kadın gibi

kocamın her bakımdan kuvvetli olmasını istedim. Bu hakkı her kadın gibi bana vermedin. Her zaman hem evin hem çocukların hem kendimin yükünü çektim. Kış yaz herşeyi senden evvel düşündüm. Hiçbir zaman benim önümde yürümedin. Eğer bende hırçın huysuzluk varsa bunlardan ötürü olmuştur. Remziye'yi görmedin, kocasının işi biraz bozulunca gece yarısı sesi meydana kadar gitti. Tahammülümün ne kadar kuvvetli olduğunu anla, maşallah aslan gibi duruyorum. Eşim olarak şansım yok diye... Kulaç sana halazaden Remzi gibi (40) sahifelik mektup yazsam benim derdim bitmez. Sana gene içimi anlatamam çünkü anlamak istemiyorsun, işine öyle geliyor. Ben de seni İstanbul dönüşü bu kötü huylarından vaz geçmiş bulursam çok sevineceğim. Benim de o zaman iyi olacağımı bil. (...)

Mektubuma nihayet veremiyorum. Bana da güzel mektup yaz, benim yaralarımı tazeleme, bana bahar gelmediğini yazıyorsun. Benim de baharım gelmedi ama yanında olsam ne olacaktı çok baharlar geçirdik. Benim o işte şansım yok ne ise yüzler çok güzel ama pek pahalı. Cudi Trabzon'a gelmek istiyor. Sevgi çok rahattır. Çocuk da çok iyidir. İkisi de ellerinden öper dedesi. Ben de hasretle seni selamlar, kucaklarım. (...)

Münevver Hanım,

Haldun'un getirdiği mektubu aldım, okuduktan sonra uzun uzun düşündüm. Erkekler aklı sayesinde büyüktür, kadınlar ise kalbi sayesinde büyüktür. Sen mektubunda kalbini

işlettin. Ben okuduktan sonra aklımı işlettim. Böylelikle evvelki akşam aramızda geçen o çirkin kavganın ruhumda bıraktığı ıstıraptan, öfkeden, deli dolu kararlardan kurtulur gibi oldum.

Benim içimde bambaşka kaynaklardan gelme büyük sıkıntılar var. Sen onları bir kadın şefkatiyle sindirecek yerde bir tek tırnağına bile değmeyen bir kadın taslağı yüzünden tahrik ettin. Üstelik dilinle ve elinle karşı koymakla büsbütün zıvanadan çıkarttın. Kabalık yapmayı, her fenalığı göze aldırmaya sevk ettin.

Azıcık düşünürsen yaptığın işin – daha doğrusu yaptığımız işin – şahsımız ve yuvamız hesabına ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu anlamakta güçlük çekmezsin.

Ne senin ne de benim böyle çirkin bir hadisenin çıkmasına hak kazandıracak hiçbir büyük kusurumuz ve günahımız yoktur. Küçük kusurlar ise az sonra unutulacak gibi dirliksizlere sebebiyet verir. Nitekim on beş senedir ara sıra öfkelenirim, ara sıra ileri geri söylendim ama ardından derhal gönül almakta gecikmedim. Bunu pek ala bildiğin halde evvelki akşam – haksız bile olsam – öfkemden kaçınacak yerde kadınlığını unuttun, erkek oluşumu unuttun, çocuklarını ve kötü komşunu unuttun ve tıpkı kaşarlı külhanbeyi gibi benimle kıyasıya dövüşmeye kalkıştın. (...)

Büyük haksızlıklar görmüş bir adam olduğum için büyük kinim olabilir. Sana gelince en temiz hislerle doluyum. Zira kadınlardan daha üstün bir kadınsın. Bilhassa bir yüksek kalbin, bir geniş sevgin, bir yuvana bağlılığın var ki dünya döner. Bunları iyi bildiğim için uzun hayatımız boyunca gelmiş geçmiş bütün dirliksizlikler üstünden kolayca sün-

ger geçirebiliyordum. Her zaman beni o yüksek kalbinle, o geniş sevginle benimsedin.

Yalnız evvelki akşam ilk defa karşıma dikilen ve beni diliyle, eliyle yenmeye kalkan o dişi külhanbeyi hiçbir zaman affetmeyeceğim. O dişi külhanbeyinin şerrinden her ikimizi Allah korusun. (...)

•

Rıfkı Kulaç'ın, siyasal görüşüyle de bütünleştirdiği biçimiy-le, günlük duyarlılıklara ve toplumsal alışkanlıklara çok da fazla önem vermeyen bir kişiliği olduğunu sanıyoruz⁸¹² ve kendisini toplumda bir biçimde bu kişiliğiyle var edebildiğini biliyoruz. O, toplumsal adet ve göreneklere karşı duyarsız fakat aile ilişkilerinde duyarlı bir insan olarak karşımıza çıkar; torununun doğum haberini de bir 'inkılâp' olarak kavrar:

“Sevgi'nin doğum müjdesini her an bekliyorum. Sen yanında bulundukça her şeyin yolunda gideceğine, bu ağır zahmeti kolaylıkla savuşturacağına şüphe etmiyorum. (...) Aman Allahım! Durup dururken ne büyük inkılâplara yol açıyorsun? Biricik kızımız dünyaya bir çocuk getirecek. Bir sultan, bir kral veya kraliçe haşmetiyle karşımıza çıkacak, hepimize ayrı ayrı unvanlar verecek. Sevgi'ye “anne”, Cudi'ye “baba” diyecek. Sen “büyükanne” bense “dede” olacağım. Sinan'la Haldun'u da mahrum bırakmayacak: onlara da “dayı” payesi takacak. Hepsi çekilir ama şu “dede”lik yenir yutulur nane değil. Ne yapalım? Kızımızdan geleni hoş görmek boynumuzun borcu. (...)”

812 Bkz. yukarıda Münevver Hanım'ın kavga mektubu ve yıllar öncesinde Tahsin Kulaç'ın 21 Ocak 1941 tarihli mektubu (“Kulaç'a iki mektup yazdığım halde cevap alamadım. Sağlık dilerim. Gözlerinden öperim. Onun lakaytlığı en büyük fena huyudur ...”).

Kadın-erkek ilişkilerinde o dönem hele Trabzon'da çok da rastlanmayan biçimde – ev işlerinin asli olarak kadının olduğunu dile getirmekle birlikte - erkeğin bebek bakımını paylaşmasını önerir ve kendisinin böyle yapmış olduğunu anlatır:

“(...) Bence mektuplarınızın en önemlisi; bin Işıltan'ın⁸¹³ iki sevimli pozunu ihtiva edendir. Hayatta bu kadar saadet, bu kadar güzel ve gülbüz bir mutluluk anlamış olmaktan her ikiniz de iftihar edebilirsiniz. Yalnız bebeğin bakımını büyükannesinin zamanındaki tempo ile yürütmek gerek. Unutmayınız ki en büyük çilemiz en çok sevdiklerimiz yüzündendir. Şimdi büyükannesinin seve seve yaptıklarını siz de yürecikten sevimli yavrucuk için hiç aksatmadan yapacaksınız. Evde hizmetçi tutmadığınıza göre bebeğin hizmetlerini paylaşmalısınız. Evin çamaşır, yemek, temizlik işleri kadının vazifesi ise de araya bebek girince [*]! Bir kadının tek başına başaramayacağı kadar ağırlaşır. Erkeğin de emeğine ihtiyaç vardır. Sevgi'nin bebeklik çağı pek zahmetli geçmiştir. Ayrıca ben ve annesini tatlı uykumuzdan mahrum edecek hırçınlıklar yapmıştır, -nöbetleşe- sabahlara kadar ayakta tutmuştur. Şimdi biriniz anne oldunuz ve biriniz de baba. Işıltan'ın her çilesine nöbetleşe katlanmak durumundasınız. Yani büyüklerinizin izinden yürüyeceksiniz. (...)”

Günlük ilişkileri dile getirmekten hoşlanmayan Rıfki Kulaç, eşi Münevver Hanım hakkında kayınbiraderine şunları yazmıştır:

“Azizim Nazım Kulaç,

813 Gülfem Işıltan Kotancı, Sevgi ile Cudi'nin 31.3.1952'de doğan ilk çocukları, Rıfki ile Münevver'in ilk torunudur.

(...) Kız kardeşin hem teessüründen hem de rahatsız oluşundan yazamadı. Onun namına ben yazıyorum. Sinan liseden diplomasını almış, yüksek mekteplerden birine girmek için oraya gelmiştir. Münevver onu yalnız göndermeye bir türlü razı olamadı. İstanbul'da üç tane baba yarısı tutacak dayısı var. Üstelik Nazım dayısı var diyerek güçlkle teskin ettim. Altmış beşi boylamış uzun hayatımda en çok hayret ettiğim insanlardan biri de kız kardeşindir. Bu bir anadan, bir kadından daha çok bitmez tükenmez bir şefkat hazinesidir, çocukları için, kardeşleri ve torunları için, yoksul insanlar için, ehil hayvanlar için bir şefkat hazinesi. (...)”

Torun sevgisi, babalık ve eşlik görevleri ile geçim derdi, bir başka mektupta şöyle yumaklanır:

“(...) Sevgi'yi ve “haşmetlü” Işıltan'ı çok çok göresledim. Benim hesabıma her ikisini doyastıya öpüver. Fırsat düşer düşmez yuvalarını ziyaret edeceğim.

Işıltan'ın hediyesini Sinan'la yollamadım. Onu kendim elimle sunmak zevkinden mahrum kalmayayım diye.... Hele Sevgi'yi belden aşağı Merzifon donuna gömülmüş görmek bence unutulmaz bir şey olacak... (...)

Şu para denilen nesne, gerçekten pek kaypak. Dün elimde yüzlerce lira vardı bugün tam takır bir zügürt oldum. Kendime bir kat elbise, Sinan'a elbise, ayakkabı, çamaşır, Haldun'a harçlık falan derken sana devede kulak kaldı. Paradan darlık çekme Cudi'den al. Ben beş on güne kalmaz yetiştiririm. Yazılarının edasından hoşlandım. Birçok şımarığına rağmen açık kalpli, temiz ruhlı bir hanım gibi konuştun. Şüphe yok ki Tanrı senin vicdanını en iyi malzeme ile doldurmuş. Bir tek gavur damarın olmasa. Nankör dünyanın nankör olmayan sayılı ka-

dınlarından bir tanesi de sensin. (...)"

Münevver Hanım'ın yaşamı hakkında temel bilgiler dahil bildiklerimiz çok az. Rıfki Bey'in kendi duruşuyla bir dereceye kadar karşılayıp 'masun' kaldığı toplumsal baskıyı bir ev hanımı olarak Münevver Hanım'ın çok daha şiddetle göğüslemek zorunda kaldığını tahmin etmek zor değil. Aslında aile içi sıkıntılar, geçim dertleri, çocukların eğitimleri, iş bulmaları ve yuva kurmaları gibi geleneksel yapının getirdiği sorunların Rıfki-Münevver çifti için çok daha zorluklarla yaşandığını ve toplumsal yönüyle, hele zamanın çok daha yüzyüze toplum ilişkileri düşündüğümüzde, Münevver Hanım'ın daha fazla karşı karşıya geldiğini tahmin edebiliriz. 'Olağan' kabul edilen tavır ve duygular, olağan koşullarda yazıya ve mektuplara yansımadağı için bu yönleri ortaya çıkaracak araçlardan yoksunuz. Münevver Hanım'ın özel yaşamını ancak mektuplaşmalara yansıyan çeşitli istekleriyle izleyebiliyoruz. Örneğin Münevver Hanım 1941 yılında radyo ihtiyacı duymaktadır. Radyo 1941'de halen istisnadır; Konutlara radyo girmesi esas olarak İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde yaygınlaşacaktır. 1937'de *Yeni Yol*'da Şehir Kulübü ile ilgili bir haberde kulübün "oyun, oturma, istirahat, sohbet salonları" ile "radyo ve lokantası" bulunduğu yazılmaktadır (22 Mart 1937). Tahsin Kulaç 21 Ocak 1941 tarihli mektubunda bu isteğin karşılanışını anlatır: "...Radyo meselesine gelince burada senin için birkaç radyo muayene etmiştim. Radyo aldığını Enver'den işitince bu hususta daha bir şey yazmaya lüzum kalmıyor. Hayırlı olsun. (...) Radyonun ne marka olduğunu bana yaz..." 1952'de ise Tahsin Kulaç Münevver Hanım'ın kitap isteğini karşılar: (5 Aralık 1952 tarihli mektup) "(...) istediğin Ömer Hayyam'ın şiirlerinden birkaçını yazıp gönderdiğimi bildirmiştim. Kitabı son günlerde okudum ve şiirleri de şimdi gönderebiliyorum..."⁸¹⁴

814 1996'da, Sevgi Hanım'ın eşi İbrahim Cudi Kotancı'nın yeğeni olan Bilgin Aygüil'le Münevver Hanım'ı ziyarete evine gittiğimizde, Sertellerin 1928 tarihli *Resimli Ay* dergisinin ciltlenmiş koleksiyonunu okumaktaydı.

Mektuplara yansıyan duygularla, Münevver Hanım'ın aile birliğini sağlayan odak olduğu anlaşılmaktadır. O, aynı zamanda gelinler için (modern) bir modeldir. Ailenin öğrenim gören çocukları, özellikle lise öğrenimini, Münevver ve Rıf-
k Kulaç'ın evinde okuyarak sağlamıştır. Onların gelişiminde başta Münevver Hanım'ın emeği olmak üzere ikilinin bu rolleri, ebeveynleri tarafından görülmektedir. Bunların toplamını değerlendiren Rıfki Kulaç, bir mektubunda ona şöyle seslenmektedir: “İstanbul’da güler yüzle karşılandığından memnun oldum. Ömrün boyunca yakınlarına ve bütün tanıdıklarına sayısız iyilikler yapmış bir kadınsın. Elbet böyle vesilelerle mü-kafatını göreceksin.”

Halkevinde Buhran Yazıları

Akın dergisindeki düzenli yazılarının aniden kesilmesinden ve 1936 yılında yayınladığı romanından sonra yalnızca 1937’de haber-yazı ve 1938 yılında Atatürk’ün ölüm ve Cumhuriyetin yıldönümü yazısı yazmış olan Rıfki Kulaç, emniyet takibinin sürdüğü dönemde (ve gördüğümüz gibi dosyasına da girmiş olan) son yazılarını yayınlar: Trabzon Halkevi dergisi *İman*’da 26. sayı, Kasım 1946, s. 3-5 ve 31. sayı, Mayıs 1947, s. 2-3’de ‘İman Buhranı’ başlığıyla iki bölüm halinde çıkmıştır bu yazı. Sakıncalı ilan edilmiş bir kişi olan Rıfki Bey’in Cumhuriyet Halk Partisi’nin resmi yayın organı sayılması gereken Halkevi dergisinde yazılarının yayınlanması, Şehir Kulübü’ndeki varlığı gibi, açıklanabilecek bir durum olup, emniyetin bu dergide yer almayı fişlemesini açıklamak daha zordur.

1932’de açılan Trabzon Halkevi’nde sırasıyla Celal Bey (Pulathan), Bekir Sukuti Bey (Kulaksızoğlu), Arif Sayıl, Kad-ri Mesut Evren, Dr. Abdülkadir, Abdullah Günel ve Kemal

Kefeli başkanlık yaptılar.⁸¹⁵ Halkevi dergisi *İnan*, *Akım* dergisini anlatırken üstünde durduğumuz gibi, biraz istikrarsızdır. Hem Halkevinin Trabzon şubesinin açılışından beş yıl sonra yayın yaşamına başlayabilmiş, hem de iki yıl içinde 12. sayıyla yayın yaşamını durdurmak zorunda kalmış ve tekrar 1942'de yayınlanmaya başlanabilmiştir. Halkevleri 1951'de kanunla kapatılırken, Trabzon Halkevi dergisinin son 52. sayısı 1949'da çıkmıştır. Yani Trabzon Halkevi, Halkevleri başkanları CHP içinde tanınmış kişilerken, şehirdeki siyasi gelişmeler karşısında oldukça duyarlı görünmektedir. Derginin sahibi olarak, daha önce kurumsal ibare varken, 29-52. sayıya kadar Abdullah Günel görülmektedir; yazı işleri müdürü, 32. sayıda Abdullah Günel, 33-52. sayılar arasında ise Kemal Kefeli'dir.

İnan dergisinde Abdullah Günel, Kemal Kefeli, Halit Ağan, Bilal Akıncı, Cevdet Alap, Yusuf Mazhar Aren, Şevket Çulha, Tevfik Vural Ciravoğlu, Temel Şükrü Doğru, Refik Koraltan, Hakkı Tuncay, Rifat Necdet Evrimer, Harun Algan, Mahmut Yanbeğ, Eyüp Sabri Lermioğlu, Kemal Peker, Niyazi Tarakçıoğlu, Reşit Tarakçıoğlu, Nesip Yağmurdereli vd. yazar olarak yer almışlardı. Dergide Baba Salim'in 1942-1947 yılları arasında 8 şiir yayınlanmıştır. Bekir Sukuti Kulaksızoğlu'nun ise *İnan* dergisinde *Yeni Yol*'dan alıntı yapılan iki yazısı Ocak ve Mayıs 1946'da yer almıştır.

İnan dergisi 1937-1949 yılları boyunca Trabzon'da bilim ve sanata özellikle edebiyata meraklı gençlerin ve genç öğretmen-

815 *İnan*'da babası Ömer Hikmet'in bir şiiri ('Çoban', Sayı 16, Ocak 1945), kendisinin 1947-1949 yıllarında 18 şiir ve yazısı yayınlanmış olan Subutay Hikmet Karahasanoğlu, *İnan*'ın bibliyografyasını hazırlamıştır: "Trabzon Halkevi Kültür Dergisi 'İnan'ın Bibliyografyası", 1987 *Trabzon Kültür Sanat Yılığ*, İ. Gündoğ Kayaoglu, Mustafa Duman, Alaettin Bahçekapılı (haz.), Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1987, 293-350 ve "Trabzon Halkevi Kültür Dergisi 'İnan'ın Bibliyografyasına Ek", *Trabzon Kültür Sanat Yılığ* 2, İ. Gündoğ Kayaoglu, Mustafa Duman, M. Savaş Şatiroğlu (haz.), Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1988, 221-223.

lerin tek yayın mecrası olmuştur. Tarihçiliğimizde Halkevlerinde yetişen ve CHP içinde siyaset yapanlar ortaya konulmamış olduğu gibi, siyaset ile bilim ve sanat dünyasında, sonradan siyasi çizgi olarak CHP’li, DP’li veya ikisinin de karşısında daha radikal solcu olanlar da araştırma konusu olmamıştır. Özellikle siyasi parti taşra örgütlenmeleri ile taşrada edebi ve entelektüel yaşamın örgütlenişi açısından böyle araştırmalar çok aydınlatıcı olabilirdi.

Trabzon’da hemen çoğu bilindik ve Rıfki Kulaç’ın yabancı olması gereken kişilerden oluşan bu kadro, yıllar sonra makalelerinin yayınlanma nedeni hakkında tam bir ipucu vermemektedir. Üstelik makalelerin zaman aralığı da oldukça uzundur (beş ay) ve birinci yazı “Gelecek yazımızda bu konu üzerinde düşündüklerimizi bulacaksınız” diye bittiği gibi, geleceği olamayan ikinci yazı da “İman konusu üzerinde münevver zümre ile güzel sanatların rolünü bir başka makalemizde inceleyeceğiz” diye bitmektedir. Yani Rıfki Kulaç, ta esir kampında olduğu gibi, gene bir yayında hızla yer bulabilmekte ve gene yazılarına devam etme izni kendisine verilmemektedir. Rıfki Kulaç’ın tereddütler ve pişmanlıklarla yer verilmiş gibi görünen bu yazıları için yapılabilecek yorum, çok partili sürecin başlangıç yıllarına denk gelmiş olmalarıdır, bu bir sürecin göstergesi, özellikle de Demokrat Parti’nin kuruluşunun Trabzon’daki yansımalarıyla ilgili olabilir. Çünkü Trabzon bir yandan CHP’nin kalesi gibi görünürken, bir yandan da CHP’li önemli isimler partilerini terk ederek Demokrat Parti’ye geçmeye başlıyorlardı.

İsmet İnönü 19 Mayıs 1945’teki konuşmasında çok partili yaşama geçişin işaretini verdi ve 7 Haziran 1945’te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, CHP’den kopuşu başlatan Dörtlü Takrir’i verdiler. 7 Ocak 1946’da De-

mokrat Parti kuruldu. 21 Temmuz 1946'da ilk kez tek dereceli ve çok partili, 'şâibeli' seçimler yapıldı; dört yıl sonra 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerle DP iktidara geldi.

1946 yılı ülkenin çok partili düzene hazırlandığı ve bu düzenin sınırlarının çizildiği yıldır. 5 Haziran 1946'da yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu'na göre tarihimizde '46 Sendikacılığı' olarak anılan, sosyalistlerin öncülük ettiği dernek ve sendikalar (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Kulübü, vb) kurulmuş, bu gelişim 16 Aralık'ta İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kapatma kararıyla durdurulmuştu. Kurulan sosyalist partiler (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi) kapatıldı, sol basın (*Tan*, *Yeni Sabah*, *İleri*, vb) susturularak çalışanlarına cezalar verildi.

1947 yılı, CHP ile DP'nin sert mücadele yılı oldu. Demeçler ve davalaşmalarla dolu yılda Kasım ayındaki 7. CHP Kurultay'ında Recep Peker yerine başbakanlığa daha ılımlı bulunan Hasan Saka gelerek, CHP'yi çok partili düzene hazırladı. Parti başkanlığı ile cumhurbaşkanının ilişkisi yeniden tanımlandı, başkan vekilliği önem kazandı, parti meclisi oluşturuldu, milletvekili adaylarının % 70'inin yerel örgütlerce belirlenmesi kararlaştırıldı.

Trabzon'da Demokrat Parti'nin hikayesine ve Rıfki Kulaç'ın yaşamına etkilerine geçmeden önce, bu ortamda, Rıfki Kulaç'ın makalelerinin içeriğine bakalım.

İki makalenin de başlığı 'İman Buhranı' olup, Rıfki Kulaç aslında 'demokrasi'ye geçiş sürecinin dinamiklerini tartışmaktadır:

"Tanrı ve ahret baskısı altında tutulmuş insanlık dünyası, gerçekten hem durgun, hem de kasvetlidir. (...) İlim, işi-

mize gücümüze yarayan müsbet konulardan daha çok din ve ahret uğrunda emeklemiştir. Güzel sanatlar, yoksul ve kaba halk yığınlarından tiksiniş, sarayların buyur ve şatafatını destekleyen cicili bicili hünerler göstermiştir. Felsefeye gelince: (...) metafizik muammalara toslaya toslaya tıpkı kaya ile tokuşan koçlar gibi sersemlemiştir. (...) Çoktandır Tanrı'yı ve ebediyeti iman edinmiş, maddeyi ve dün-

İnan, Sayı: 26, 1946 Kasım.

yayı alargada tutmuş medeniyetlerin işi tıkırında gitmiyor. (...) çatlaklar tâ buharlı makinenin icadile belirmeğe başlar, teknik medeniyetin gelişmesiyle büyür ve nihayet sosyalizmin kökleşmesiyle çöküntüler ve yıkımlar baş gösterir. (...) Makine medeniyetinin hızla şahlandığı ülkelere yaşayan insanlık, ahretin hükmünden sıyrılarak hayatın ve maddenin cazibesine kapıldı. (...) yalnız saray ve konaklarda gözüken şatafatlı yaşayış, çarçabuk genel bir mahiyet aldı. İlim, felsefe, güzel sanatlar, otoriteler falan kapılarını bütün vatandaşlara açtılar (...)"

"Avrupa ile Asya ortasında eski imanla yeni inanın çarpışmakta olduğu bir yurdun çocuklarıyız. Cumhuriyet devrinden sonra artık biz Türklerde ahireti ve ona bağlı olan moral varlığımızı eski hüviyetle tutmağa imkan yoktur. İmanlarınızda göze çarpan bir buhran görülmektedir. Bunun sebebini moral varlığımızı yeni icaplara göre henüz

ayarlayamamış olmakta aramalıyız.”⁸¹⁶

“(…) Her ne kadar ukbayı kazanmak için ibadet yapan müminlerin sayısı azalıyorsa da, buna karşı dünyayı kazanmak için ibadet yapan müminlerin sayısı kabarıyor. (...) Kendi hesabıma moral bakımından gerilediğimize pek inanmıyorum. Üstelik gençlerimizin bir yandan tabiat nizamına daha uygun, öte yandan yeni hayat şartlarına daha elverişli bir çığırda yürüdüklerine güven besliyorum. Her ne kadar ortada iman ve ahlak namına buhran denebilecek birçok belirtiler varsa da ekonomik seviyemiz yükseldikçe hele iş ve meslek birlikleri içinde toparlanmış düzenli bir millet haline geldikçe bunların önleneyeğine, vicdan ve iman faktörlerimizin erginleşeceğine şüphemiz olmasın (...)”

“Biz yaşlılar (...) çocuklarımızı gerek mektebin, gerek hayatın telkinlerine göre serpilmiş görmekten haz duyalım, kendi hurda silahlarımızla cihazlamaktan sakınalım (...)”⁸¹⁷

Rıfki Kulaç'ın “İman konusu üzerinde münevver zümre ile güzel sanatların rolünü incele”meyi düşünüp de makalesini yazamamış olmasına hayıflansak da, bu iki makalenin Türkiye ve Trabzon'da ‘iman’ konusunu ve üstyapı ürünleriyle ideolojiyi tartışabilmek açısından radikalliği ortadadır. Gerçekte *Akın* dergisinde yazdıklarını, kendine özgü anlatımıyla güncel bağlama oturtarak açıklamaktadır.

Rıfki Kulaç'ın sözünü ettiği ‘dünya görüşü oluşturma buhranı’, İkinci Dünya Savaşı'nın 2 Eylül 1945'te sonra ermesiyle, 1918'deki gibi, yeniden gündeme getirdiği bundan sonra düzenin ne olacağı sorusunun ifadesiydi. Birinci Dünya Savaşı son-

816 “İman Buhranı”, *İnan*, Sayı: 26, Kasım 1946, s. 5.

817 “İman Buhranı”, *İnan*, Sayı: 31, Mayıs 1947, s. 3.

rasında, kapitalizmin işgaline karşı komünizm kartını oynayan ve Sovyetler Birliği ile birçok alanda temas içinde olsa da kapitalist dünyaya ait olmayı sürdüren Türkiye, 29 Büyük Buhra-nı'nın da etkisiyle, totaliterleşen dünyada yalnız kalarak kendi yağıyla kavrulabilmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, Truman Doktrin'i ile bütün dünyaya açılmak isteyen Soğuk Savaş alemdarı ABD'nin yanında yer alarak, vitrinini yeni gereksinimlerin somut (otomotiv sanayinin yol, benzin ve yedek parçayla ilgili bütün yan kolları gibi) ve soyut (hür dünya, hür teşebbüs kavramları gibi) ürünleriyle doldurmuş, hem de düzenini güvence altına almıştır. Bu güvencenin sigortalanacağı 1945'ten 1960'a kadar sürecek olan geçiş devresindeki buhranın birinci sahnesi, Tek Parti kadrolarının yeni oyuna hazırlanmalarıdır. Trabzon'da Tek Parti olmanın getirdiği iktidar rehaveti, CHP dışında yeni toplumsal tabakaların harekete geçmesine neden olsa da, eski yönetici kadrolar, yeni üretim ve iktidar oyununa uyaranmayı bileceklerdir.

Rıfki Kulaç'ın dile getirdiği 'buhran'ın *İnan* dergisinde yani Trabzon Halkevi'ndeki görüntüsü şöyledir: Türkiye'de açılacak 1000 halk odasından 141'i Trabzon'a alınarak rekor kırmak ile işgüzarlığın aferinini ve mükâfatını koparmak" maksadı güdülmüştü. Ancak 141 halkodasının kimi duvar halinde, kimi karkas halinde kalmış, "halkın çektiği zahmet, verdiği emek ve yorgunluk heba olup gitmişti. Trabzon'da 750 bin lira harcanarak yapılacak olan yeni halkevi, kasaplar arkasındaki kör arsaya sıkıştırılmak istenmekteydi.⁸¹⁸ Üstelik "Halkevi binasının ortaya çıkması için etrafındaki evler, dükkanlar, mağazalar, oteller ve apartmanlar satın alınıp yıkılacak ve bunlar için 1 milyon lira harcanacaktı. İstimlaklerin yapılmaması du-

818 *Yeni Yol*, 26 Temmuz 1947, *İnan*, Mart 1946, s. 23; Mustafa Yazıcı, *Trabzon Belediye Başkanları Kronolojik Hizmet Albümü Cumhuriyet Dönemi*, Trabzon Belediyesi Kültür Y., Trabzon, 1997, s. 26-27; aktaran Çelik, s. 249.

İman, "İman Buhranı"

di. Nitekim burası memur kesimini cezpt etmişti. Keza Tahsin Uzer'in mevkii ve şahsiyeti de bunda etkili olmuştu. Şehir Kulübü'nün yanında bir de 'Gençler Kulübü' vardı. Bu iki cazibe merkezi Halkevlerine karşı ilgisiz olunmasında etkili olmuştu.⁸²⁰

Şehir Kulübü'nün cazibe merkezi oluşu anlaşılıyor, Tahsin Uzer'in başını çektiği ve onunla yakın olmak isteyen 'seçkinler', kulübü seviyorlar ve herhalde gerçekten 'seçkin' bir hava soluyorlardı. Burada açıklanmaya muhtaç olan durumlardan birincisi, Halkevleri için verilen faaliyet raporlarındaki izleyici, katılımcı, okuyucu rakamlarının cidden büyük oluşuna karşılık yapılan bu ilgisizlik şikayetidir. Herhalde Halkevi kollarında düzenli, bir çalışan gibi görev yapacak, özellikle Milli Eğitim bürokratlarından, öğretmenlerden başka yerli gönüllü çıkmaması anlatılmak isteni-

rumunda Halkevi her tarafı kapalı ve mezbelelik olan bir arsada gömülü kalacaktı.⁸¹⁹

"Halkevlerinin müdavi-mi 25 kişiyi geçmemekteydi. Komiteler dahi toplantılarını düzgün yapamamaktaydı," "İlgisizliğin en önemli sebebi ise aydın tabakanın Halkevlerine karşı alakasızlığıydı. Müfettişlik himayesinde açılan 'Şehir Kulübü', çok iyi bir lokale sahip olmakla birlikte burada çeşitli oyunlar ve hatta kumar oynatılabilmekteydi.

819 *Yeni Yol*, 2 Ağustos 1947, aktaran Çelik, s. 249.

820 BCA 490.01 715.441.2, aktaran Çelik, s. 194.

yor.⁸²¹ Daha ilginç ikinci durum, ‘Gençler Kulübü’ denilen örgütlenme; acaba burası yukarıda söz konusu edilen, kökeni 1920’lere kadar giden dernek midir? Yukarıda anlatılan 30’lu yılların tiyatro etkinlikleri konusuna dönersek, zaman içinde Doğanşpor Gençlik Kulübü Temsil Kolu’nun Halkevlerini geride bıraktığını da anımsarız. Halkevleri, herhalde sunduğu bütün olanaklara karşılık, giderek bir ‘okul müsameresi’ havası alarak, gençlerin ilgisini çekmez olmuştu.

Yakup Kadri’nin, Halkevleri’nin yayın organı Ülkü için yıllar sonra, 1955’te yazdığı *Zoraki Diplomat*’ta “Uzun yıllar dolgun tahsisatla yayınlanan, hiç kimsenin okumadığı ve belki de görmediği” dergi tanımlamasını yapması⁸²², belki de devlet-seçkin-halk algısının dönemin anlamlandırmasında ne kadar farklılaşabildiğini sorgulamamız açısından gerekli bir ipucudur. Tek Parti döneminin iktidar mücadelesinin dar klikler içinde kapalı kalması ve parti çalışmalarının heyecansızlaşması olağan bir akış olarak kabul edilmelidir.

Cevdet Alap, 1936 yılında sormaktadır: “Trabzon’da münevver var mıdır? Varsa nasıl münevver vardır?” Cevabı şöyledir: “Bu Trabzon’da teşekküller niçin boş, bu Trabzon’da İstanbul gazetelerinin ayrı ayrı tirajları niçin 100-150’yi geçmiyor? Niçin binden yukarı değil? Yedi, sekiz yüz tane her gün basılan memleket gazetesi *Yeni Yol*’un satışı neden az? Neden bu gazetenin 6-7 yüz sayısı civar vilayetlerde, İstanbul, Ankara’da vesair vilayetlerde okunuyor? (...) Bu memlekete

821 DP Trabzon il başkanı ve sonra milletvekili, İnan’da yazıları yayınlanmış olan Fikri Karanis, 40’lı yılların sonunu şöyle anlatır: “Halkevleri (...) eski fonksiyonlarını tamamen yitirmiş durumda idiler. Eğitici program ve faaliyetlerden ortada eser yoktu. Yapılan tek hareket, Halk Partisi il yönetiminden bir kişinin her iki yılda bir Halk Partisi’ne başkan olarak atanması idi (...) Trabzon’daki Halkevi binası ise o tarihlerde poker, bezik oynanan bir salon halinde idi ve bir işletmeciyeye Halk Partisi tarafından kiralanmıştı”; Fikri Karanis, *Koltuk Değnekli Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi*, Ajans Medya, İstanbul, 1994, s. 270.

822 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İletişim Y., İstanbul, 2008, s. 46.

okumasından, bilgisinden bir şey vermeyen adama münevver diyemem! (...) Ferden münevverlik boş bir iddiadır.”⁸²³

Rıfki Kulaç'ın *Üç Basamak* adını taşıdığını, 35 sayfa önsöz yazdığını bildiğimiz romanının akıbeti, bu siyasal ve toplumsal ortamın koşullarıyla belirlenmiştir. Rıfki Kulaç kitabını Osmanlı alfabesiyle yazmakta, komşu, özel idarede memur 'Tahsin Amca', para karşılığı hafta sonları romanı daktilo etmektedir. Ancak roman uzun zaman sanıldığı gibi, Rıfki Bey'in çocukları elinde bir yerlerde değildir. Evin, tesisatı bozuk hamamını su basmış ve roman da ıslanarak hamur olmuştur!

İkinci Dünya Savaşı yılları, karneli yıllar, Rıfki-Münevver çiftinin çocuklarını okutmaya çalıştığı yıllardır. Aile yazışmalarında odun ve palto edinebilmek sorun olarak sık sık gündeme gelmektedir. Rıfki Bey'in, Münevver Hanım'ın kardeşleri için Erzurum'a mal gönderme işi, muhasebecilik veya İstanbul gazetelerinde müstear adla yazı yazarak gelir elde ettiği yolundaki söylentiler bir dönem için söz konusu olmuş olsa bile, verimli ve sürekli olamadıkları anlaşılmaktadır. Rıfki Bey, herhangi bir örgüte üye olmayıp, herhangi örgütlü ve örgütsüz siyasal etkinliği bulunmamasına rağmen, polisçe takip edilmektedir. Yılda bir kez kardeşi Tahsin Trabzon-Sürmene'ye gelir, bir kez de Rıfki Bey Erzurum'a kardeşine gider. Rıfki Bey'in yolculuklarında, her il sınırında, takiple görevli sivil memurlar, görevi yeni sınırına girilen ilin memuruna devrederek onu yalnız bırakmazlar.

Rıfki Bey'le birlikte Sovyetlerde bulunmuş, Rusça bilen, Sovyetler Birliği'ni öven, Rusça şarkılar söyleyen, düğünlerde Şeyh Şamil oyunu oynayan Tahsin Bey, takip edilmekle birlikte toplumsal yaşamını etkileyecek bir 'fişlenme' durumu – anla-

823 *Yeni Yol*, 30 İkcinciteşrin 1936.

şılan - söz konusu değildir. “Takip” ve onun dayandığı “fışılma”, “dosyası olma” durumu idari bir karardır. Bu karar alındığı zaman, “res’en” değiştirilmedikçe gereği yerine getirilmek zorunludur. Rıfki Bey, bir yandan şehirde siyasi katılıma izin verilen eşraf ve onlarla siyaset ve bürokraside - ve aslına bakılırsa iş yaşamında - iş birliği içinde olan büyük bürokrasi ile Şehir Kulübü’nde her gece buluşurken, bir yandan da buradaki yüz yüze ilişkileri, ‘resmi’ konumunu değiştirmemektedir ve değiştirilmesi talebini, mevcut duruma müdahalenin gerekçesinin açıklanmasının her zaman sıkıntılı olduğu ve dolayısıyla mevzuat ve teamüle karışmanın hoş karşılanmadığı bürokraside, gündeme getirecek bir amir - emir sahibi çıkmaz.

Rıfki Kulaç, Serbest Fırka girişimi ve hele *Milletleşen Adam* romanıyla muhalefetini ortaya koymuştur. Onun modernistliği ve Atatürk övgüsü, zamana bağlı olarak İstiklal Mahkemesi, vb tek parti kurumlarının yerinin kalmayıp demokrasinin gelişeceği beklentisi, 1930’ların ortalarından itibaren yaşanan gelişime ters - yersiz kalmış bir beklentidir. Rıfki Bey’in Türk Ocağı’nda dile getirdiği “milli iktisat” beklentisi “devletçilik” uygulamasıyla siyasette halkın değil devletin daha fazla söz sahibi olduğu ortamı sürekli beslerken, Türk Ocağı yerine faaliyete geçen Halkevleri de, şefliğin ve ‘milli’liğin değil ‘milliyetçiliğin’ örgütlenmesi olmuştur.

Rıfki Bey’in beklediği burjuva kültürünün ve “makinelî medeniyet”in evrileceği sosyalizm dönemi ufukta görünmemektedir. Rıfki Bey romanında açıkça “kaybedilen devrim” edebiyatı yapmış ve bunu “güncel siyaset” anlamında genişlettiğini duyurmuştur. İdeolojik olarak da ilerlemeci, legal ve ekonomist Marksistlerin çoğunlukla yaptığının tersine, Bolşevik Devrim’e ve Lenin’e hak vermiştir.

Şehir Kulübü'nde 1943 yılında Stalingrad kuşatması sırasında radyodan 19 Haberleri verilir ve Almanların şehrin havaalanını ele geçirdiği söylenir. Kulüpteki Almancılar, Rıfki Bey'e laf atarak, "gitti seninkiler" derler. Rıfki Bey ise, "Yanılıyorsunuz, önümüz kış, Napoyon da böyle yenilmişti; Almanlar perişan olacak, çok esir verecek ve şehri alamayacak. Savaşın kaderi de değişecek" diye cevap verir.⁸²⁴

Burada yalnız doğru çıkan bir bilgi-öngörü ve taraf olma durumu değil, "Sovyet yanlısı" duruşu açıklama kararlılığı var ki, bu yıllarda bu tutum 'sakıncalı' olmak için yeterli olabiliyordu. Rıfki Bey'in, hele Sovyet casusların ve casusluk itham ve iftiralарının bollaştığı Trabzon'da, 'malum geçmiş'iyle bu açık sözlülüğü, onu hem kamusal alanın dışına atmış hem de saygın yerini sağlamlaştırmıştır.

DP, Gerçekler ve Tutumlar

Demokrat Parti iktidarı, yukarıda da değinildiği gibi, siyasete yeni girenlerle yeni duruma uyarlanan eski siyasetçilerin, yeni üretim alanlarında ve onun gerektirdiği yeni ideolojik kavramlarda yeni ittifaklarla, sermaye birikimine açılan kanalların kullanımında yeni bir atılımdı. Bütün Türkiye'de olduğu gibi Trabzon'da da yönetici sınıfın birçok geleneksel üyesi, nasıl CHP'nin yeni modernizmine ayak uydurmuş ve onun saflarında yer almışlarsa, DP iktidarının söylemlerine de öyle ayak uyduracaklar ve parti değiştireceklerdi. DP, kuruluşundan itibaren, bu geleneksel siyaset kadroları ile yeni kadrolar arasındaki gerilimi yaşayacak, üstelik bu gerilim, modernistlerle muhafazakârlar arasındaki gerilime eklenecekti.⁸²⁵ İktisadi

824 Sinan Kulaç'ın 24 Temmuz 2019 günlü notu.

825 İ'ikri Karanis, kuruluş ve sonrasında söylem ve kadro değışikliğini şu anısıyla yansıtır: "Bu komünist ithamı, ta 1950 seçimlerine kadar Demokratlar aleyhinde süregelenmişti. Yomra ilçesinde yap-

durum bozuldukça bir yandan daha populist, bir yandan da daha baskıcı bir hükümet etme biçimi DP iktidarını kısıkcı içine alacaktı.

DP'nin kuruluş sürecinde Fevzi Çakmak, Zekeriya ve Sabiha Serteller, Cami Baykut, Yusuf Kemal Tengirşek, Tevfık Rüştü Aras, Kenan Öner'le başlayan, siyaset çizgisini oluşturma ve ittifak arayışları⁸²⁶, DP'nin tek başına iktidar olmasına rağmen hep devam etti. 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi kuruldu. 22 Mayıs 1950'de kurulan Birinci Adnan Menderes Hükümeti 408 milletvekili bulunan DP Grubundan 282 olumlu oy alabilmişti; 9 Mart 1951'de parti içi anlaşmazlıklar nedeniyle bu hükümet istifa etti. İkinci Menderes Hükümeti de Meclis Grubu'ndan 244 olumlu oy almıştı. 19 Mayıs 1952'de DP'den ayrılan bir grup Köylü Partisi'ni kurdu. Millet Partisi 'irtica' nedeniyle 27 Ocak 1954'te kapatıldı. 19 Şubat 1954'te Millet Partisi kadroları Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurdular. Üçüncü Adnan Menderes Hükümeti 17 Mayıs 1954'te kuruldu. DP'de ikinci büyük fırtına "İspat Hakkı" konusunda çıktı, 6-7 Eylül Olayları'na eklenen bu süreçte de, 17 Ekim 1955 itibariyle 20 milletvekili partiden ayrıldı. Üçüncü Menderes Hükümeti 9 Aralık 1955'te istifa etti. 13 Aralık'ta Dördüncü Menderes Hükümeti DP Meclis Grubu'nda 37 red, 7 çekimser, 341 oyla kabul edildi. 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi kuruldu. 6 Eylül 1957'de başta Fuat Köprülü olmak üzere bakanların ardı ardına istifa etmeleri ve Hükümetin Grup'ta sığaya çekilme-

tığım bir konuşmadan döndükten sonra belediyenin hoparlöründe konuşan Halk partili milletvekili adaylarından biri 'komünist propagandası' yaptığımı iddia etmiş ve bu konuşma bütün Trabzon'a yayılmıştı (sonradan bu milletvekili DP'ye girdi)"; Fikri Karanis, 240.

826 Trabzon'da Kemal Atal, geçiş sürecinin ve siyasete yeni girmek isteyen kadroların durumunu güzel örnekler. Kunduracılar Sokağı'nda kunduracı dükkanı olan Kemal Atal, daha önce Milli Demokrat adıyla parti kurmak için başvurmuş, dilekçesi reddedilmişti. DP kurucularından olan Atal, kongre sırasında hakaret davasından tutuklu bulunuyordu. Trabzon DP örgütü, Atal taraftar ve muhalifleri biçiminde bölünecekti. Kemal Atal 50 seçimlerinden önce DP'den ayrılacak, "6000 oyu alarak" Millet Partisi'ne gidecektir (Fikri Karanis, s. 278).

si sonucu 3 Aralık 1957'de Beşinci Menderes Hükümeti de Grup'ta 322 oy aldı, ancak 100 üye oylamaya katılmadı.

İktidar partisi DP'nin - diğer partilerle bir yana - kendi içindeki görüş ayrılıkları ve kopmalar, demokratik hukuk düzeninde siyasal saf ve söylemlerin, başlayan çok partili düzende oluşum sancıları olarak değerlendirilebilirdi, ancak DP baskıcı yöntemlere başvurdu ve sonunda 27 Mayıs'ta darbeyle karşılaştı.

Rıfki Kulaç'a Demokrat Parti'den milletvekili adaylığı önerisi gelmiştir. Onun bu öneriyi başından itibaren reddettiği, ancak DP'lilerin bir hafta boyunca, "dörder dörder Rıfki Bey'in kapısına geldiği", ailesince anımsanmaktadır. Bu kişilerin kimler olabileceğini bilmiyoruz. Trabzon'da DP kurucuları Kemal Atal, Haydar Beşe, Cemal Karahan, İbrahim Ertekin, Süleyman Şatır, İhsan Özsoy ve Asım Pekel'dir. Rıfki Kulaç'a getirilen öneri milletvekili adaylığı ise, bu 1946 veya 1950'de olmalıdır. Biz Trabzon'da 1946'dan itibaren CHP örgütlenmesinin kazan gibi kaynadığını ve DP örgütlenmesinin de aynı durumda olduğunu biliyoruz. 1949 Mart'ında Samet Ağaoğlu, esas olarak Trabzon, ama yanında Artvin de bulunmak üzere, DP'nin bütün Doğu Karadeniz'de karşılaştığı örgütlenme sorunlarını (Trabzon'da parti il idare kurulunun yetkisi olmamasına rağmen merkez dahil ilçe idare kurullarını feshetmesi başta) çözmek için bölgeye gelmiştir. Samet Ağaoğlu'nun raporu şöyledir:

"Trabzon havalisinde öteden beri servet ve arazi mahdut ailelerin elinde toplanmış ve halkın ekseriyeti bu ailelerin iktisadi ve siyasi nüfuz ve kudret sahaları arasında bölünmüştür. Meşrutiyetten itibaren bu havalide iktidar ve muhalefet mücadelesi, bir taraftan bu köklü ve nüfuzlu ailelerin arasında ve diğer taraftan zayıf bir şekilde dahi olsa servet ve

arazi sahipleri ile ondan mahrum olanlar arasında cereyan edip gitmiştir. Şimdiye kadar kuvvetli ve kendisini istikbalin muhakkak iktidar sahibi olarak hissettirmiş olan muhalefet cereyanları gözükmediğinden nüfuzlu aileler umumiyetle iktidarı elinde tutan parti saflarında yer almışlar ve aralarında ancak bu safların mevkileri için çarpışmışlardır.

Demokrat Parti teşekkül ettiği zaman da aynı hal görüldü ve yeni partinin etrafında hemen hemen yalnız esnaf, işçi, küçük tacir ve topraksız köylü ve çiftçi toplandı. Fakat Demokrat Parti kuvvetlenerek iktidara doğru yürümeye başlayınca bu sefer zengin ve toprak sahibi aileler ve insanlar çok kuvvetli bir sevkî tabii ile bu yeni kuvveti de ellerine almak yolunu aradılar ve her iki partinin köşe başlarını tutmak için çalışmaya koyuldular. (...) İşte bu andan itibaren Trabzon Demokrat Parti teşkilatı içinde partinin kurulmasına çalışmış, inkişafına hizmet etmiş ve karanlık günleri cesaretle geçirmiş olan unsurlarla bu yeni unsurlar arasında sert bir mücadele kendisini gösterdi. Bugün bu mücadele içtimai bakımdan zengin ve toprak sahibi ailelerin partiye girmek istemelerine karşı, partinin ilk kuruluşunda etrafına toplanmış olan köylü, esnaf ve işçinin mukavemet hareketinden başka bir şey değildir.”⁸²⁷

Rıfkı Kulaç'ın ömrü boyunca böyle bir toplumsal örgütlenmede yer almadıktan sonra, böyle bir tabloda vitrinde yer alma önerisine kapılmasını zaten beklemeydik. Demokrat Parti 1950'de iktidara geldikten sonra 1951 tevkifatı ile o zamana

827 Samet Ağaoğlu, “Samet Ağaoğlu'nun Raporu: İktidarından Bir Yıl Önce DP'nin Karadeniz Örgütlerinde Sınıfsal ve Kişisel Çatışmalar”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 78/ Haziran 1990, s. 40. Ne yazık ki Samet Ağaoğlu, Genel İdare Krurulu Başkanlığı'na sunduğu raporun burasında “Bu hususta şahısları alakadar eden şifahi maruzatım olacaktır” diyerek, kişisel düzeyde somut çatışmaları yazıya geçirmemeyi tercih etmiştir. Yalnız Kemal Atal ve arkadaşlarını kastederek, esnaf olmanın kusur gibi gösterildiğini (s. 41) yazmaktadır.

kadarki en büyük komünist tevkifatını gerçekleştirmiş⁸²⁸, örgüt saflarını sıkıladıgı gibi, Nato üyeliğini de garantilemiştir.

İş adamları olarak Kulaç ailesinin en azından bir kısmı da de bu yeni siyaset-iktidar saflaşmasının içindedir, ancak Rıfki Kulaç (*Akın* ve *İnan*'daki yazılarında tarihsel gelişimlerini ortaya koyduğu gibi), felsefe, bilim ve sanatın iktisadi bağımsızlığı soyutlamasına bağlı olduğundan ve Selçuk Kamucan gibi, "dikili ağacı ve bir kalbur samanı" olmayan "sosyalist bir yalvaç" gibi yaşadığından ve yaşamayı yeğlediğinden, bu gelişmelerin de dışında kalacaktır. 1929'da Ankara ve İstanbul'dan gelen önerileri reddettiği gibi, 1954'te de (aşağıda ayrıntılarını göreceğimiz üzere) gerçekleşse büyük paranın söz konusu olabileceği bir kitap yazma önerisini reddetmiştir. O Tek Parti döneminde olduğu gibi küçük aile tavassutları ve artık çocuklarına da zarar vermeye başlayan 'emniyet' sorununun ortadan kaldırılmasıyla yetinecektir. Kızı Ülker Sevgi'nin, subay (Merzifon 4. Hava üssünde yüzbaşı ve Trabzon'da döneriyle ünyapmış Ahmet Kotancı'nın oğlu) olan İbrahim Cudi Kotancı ile evliliği gündeme geldiği zaman, polis takibinde fişli biri olduğu da gündeme gelir ve bu durumun çözülmesi gerekir.

O zamanki "Evlenme Cüzdanı" düzenlemesine göre "Bin dokuz yüz *elli* senesi *Mart* ayının *dokuzuncu* günü hüviyetleri bu defterde yazılı Ülker Kulaç ile İbrahim Cudi Kotancı evlenmiş oldukları *Trabzon* evlenme işleri memurluğuna mahsus sicil defterinin 37/37 numaralı sahifesinde yazılı olduğu tasdik olunur. 12/4/1950. Mühür. İmza (Hayri Köprülü)." Ül-

828 Bir evlat reddi dramı da bu tevkifatta yaşanmıştır: Tutuklular arasında bulunan, Zeki Baştımar'ın amcasının oğlu Dündar Baştımar, DP milletvekili Şevket Mocan'ın kızı Ayşe ile evlidir. Şevket Mocan kızını evlatlıktan reddettiğini açıklıyor ve 17 Kasım 1951'de Meclis'te "komünizmi telin" için ilk söz alan kişi oluyor (Bkz. Tekin Erer, *On Yılım Mücadelesi*, İstanbul, s. 89-90). Ayşe Mocan, Şevket Bey'in ilk eşi Sara (Okçu) Hanım'dan yani Nazım Hikmet'in teyzesinden olma kızıdır. Dündar Baştımar'ın kardeşi Yıldız da (TİP genel sekreteri, TBKP kurucusu) Nihat Sargın'la evlenmiştir.

2 Mart 1950, Sevgi ve Cudi Kotancı nikah fotoğrafı.

ker Sevgi ile Cudi'nin 2 Mart 1950 günü çekilmiş nikah fotoğrafları da vardır. Ancak bundan sonra iş karışır. Rıfkı Bey'e komşu oturan bir emniyetçinin, Rıfkı Bey'in 'fışlı' olduğunu ihbar ettiği söylenir. Bu durum Cudi Bey'in askerlikten atılması anlamına gelecektir. Dışişleri ve Ordu mensuplarının eşleri uygun bulunmazsa o kişi meslekten uzaklaştırılmaktaydı.

Cudi Bey'in gerekirse "ben bu rütbeyi atarım yine de kızınızı alırım" demesi

üzerine Rıfkı Bey, "evladım annen babanın senden beklentileri var" diyerek cevap verir. Fakat 18 Haziran günü Rıfkı Bey kalp krizi geçirir. Sinan Bey bu krizi şöyle anlatmaktadır: "İlk ve son kalp krizini o sırada geçirdi. Bir sabah ayrı yattığı odasında, karyolasından yarı beline kadar sarkmış, morarmış dudakları ile ben buldum. O tarihlerde on üç yaşlarında idim. Anneme haber verip, aile dostumuz Dr. İbrahim Ustaömer'in muayenehanesine koştum. Hemen evimize gelen doktorun müdahalesiyle babam kendine geldi."⁸²⁹

Rıfkı Kulaç isyan eder ve "Eğer benim durumum yüzünden kızımın saadeti engellenirse ben çocuklarımı da ölülerimi de alır bu toprakları terk ederim" der; aile içinde tartışma sırasında eşi Münevver Hanım'a da "sen kardeşlerini çok

829 Sinan Kulaç, 24 Temmuz 2019 günlü not.

seviyorsun, istersen onlarla kal" demiştir. Münevver Hanım Erzurum'a kardeşi Hasan Kulaç'a telefon eder ve Hasan Kulaç, oğlu Rıza'yı Ankara'ya gönderir. Milli Savunma Bakanı Hüseyin Hüsnü Çakır'la Hasan Kulaç, Of'ta askerlik yaparken tanışmışlardır.

Rıfki Bey'in dosyasının kapatılmasına (ve evliliğin gerçekleştirilmesinde, dolayısıyla daha sonra oğulları Haldun ve Sinan'ın askerde sakıncalı bulunmayıp yedek subaylık yapmalarının sağlanmasına) aracılık eden Hüseyin Hüsnü Çakır (Hopa 1892?-10 Ağustos 1963) ilk ve orta öğrenimini Trabzon'da yapmış, Mülkiye'yi 1913'te bitirmiş, önce İstanbul, sonra 1918'de Trabzon mektubi kaleminde başladığı çalışma yaşamında mutasarrıflık⁸³⁰ ve valilikler ve İnhisarlar genel müdürlüğü yapmış ve V. Dönem İzmir, VI-VIII. Dönemler Samsun milletvekili olmuştur. 1938'de Celal Bayar hükümetinde İktisat Bakanı oldu ve 1941'den başlayarak I. ve II. Saydam hükümetlerinde bu görevini korudu. 1948'de II. Saka hükümetinde milli savunma bakanı oldu ve Şemsettin Günaltay hükümetinde de bu görevine devam etti. Yani 10 Haziran 1948'den 22 Mayıs 1950'ye kadar Milli Savunma Bakanlığı yaptı. Böylece Rıfki Kulaç'ın dosyası kapatılarak rafa kaldırılmıştır.

Bu hikayeye karşılık Sevgi ile Cudi'nin nikahlarının 15 Mayıs'ta "tasdik edildiği", nikahta mahsur görülmediğini bildiren telgrafın 14 Mayıs'ta Şahap Gülhan tarafından çekildiği de anlatılmaktadır. Bu tarihler ve olay da aile tarihinin muammalarından biri olarak kalmıştır ve anlatımımız farklı bilgilerin ancak en akla uydurulmuş biçimidir.

O zaman söylenenlere göre Rıfki Bey sekiz yıldır takip

830 Hüsnü Çakır Bey 1923'te Giresun mutasarrıfıdır ve Topal Osman'la geçinemeyerek istifa etmek zorunda kalmıştır; Mehmet Bilgin (2017), *Tezkilat-ı Mahsusu'nun Kafkasya Misiyonu ve Operasyonları*, Ötüken Y., İstanbul, s. 163.

edilmektedir. Bu bilgi geriye doğru 1942 yılına işaret etmekle birlikte Rıfki Kulaç'ın yaşamında bu yıla ait özel bir durum bilinmemektedir ve 1930'ların başlarından itibaren yazı yaşamından “kesil”diği görülmüştür.

Oğul Sinan Kulaç'ın anlatımı şöyle devam etmektedir: “Nikahtan bir süre sonra annem evimizden çarşıya giderken, yolu üzerinde olan Trabzon Emniyet Müdürlüğü önünde arkadaşları ile oturan bu hayırlı komşunun sandalyesine attığı tekme ile bu zatı yere düşürmüş ve herhalde suçunun ikrarı olacak, en ufak bir tepki vermemiş.”⁸³¹

Rıfki Kulaç'ın 12 Temmuz 1950 tarihli mektubu ise “Sevgili Damadımız (...) Düğüne ait düşüncelerini okudum hepsini hoş gördüm. Siz gençlerin öyle erken davranmak isteyeceğiniz ne kadar tabii ise biz yaşlılar da müddet üzerinde duraklamamız o kadar zaruridir” demektedir. Sevgi ile Cudi'nin düğünleri, Trabzon usulü, nikahtan bir yıl sonra yapılmıştır, düğün fotoğraflarındaki tarih 29 Mart 1951'dir.

Tahsin Kulaç'ın aşağıdaki üç mektubu, ailenin çocuklarının atama işlerinin de Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri aracılığıyla yaptırılmaya çalışıldığını gösteriyor. Tahsin Kulaç bu atamalar için birden fazla kişiye başvurmuştur, verdiği adlardan Mustafa Zeren DP Erzurum milletvekili, parti genel idare kurulu üyesi

1953 Mart'ında torunla birlikte, Sinan-Sevgi-Işıl-Münevver-Rıfki-Haldun.

831 Sinan Kulaç, 20 Eylül 2019 günlü not.

ve Hava Kurumu Başkanı'dır.⁸³² Çalışma Bakanı DP Giresun milletvekili Hayrettin Erkmen, 1935 Trabzon Lisesi mezunudur fakat Tahsin Kulaç'la tanışıklığı bakanlık çalışmaları aracılığıyla da olmalıdır.⁸³³ Mehmet Karabacak ve Şaban Dilaver Sürmeneli, Şaban Dilaver Erzurum Demokrat Parti şubesinin kurucusu ve Mustafa Zeren'le birlikte il yöneticisidir.

Tahsin Bey siyasilerle bu ilişkilerinden öte, Demokrat Parti ile görüşme halinde olup, parti adına bir kitap tasarlamaktadır ve CHP ile ilgili bölümü Rıfki Bey'e önermektedir. Rıfki Bey'in bu öneriyi reddettiği görülüyor. Rıfki Bey'in adının sakıncalı olabileceği için Tahsin Bey kitabın (broşürün – anti-propaganda eserinin) kendi adıyla yayınlanmasını öngörmüştü. Parti kanalıyla bütün vilayetlere satırılması düşünülen kitap yüz bin basılacaktı ki bu rakam gerçekten 'epeyce dünyalık' kazanılmasını sağlayabilirdi. Tahsin Bey'in ısrarlarına karşılık Rıfki Bey'in bu öneriye yanaşmadığı görülüyor.

•

29.3.1950

Rıfki Ağabey'e,

Mektubuna cevap vereli bir hayli zaman oldu. Elinize varmamış ise sebebi şudur. Ben adresinizi bilmiyordum. Mektubu Şehir Kulübü'ne yolladım. Size vermemiş olmalılar.

Maalesef işinizi göremedim. Bilirsin ya bu işler daha ziyade

832 Mustafa Zeren (1895-Pasinler-1971), Harp okulu ve İstanbul Hukuk mezunu. Muhafız Alayı yaverliği yaptı, Askeri Yargıtay adli üyeliğinden emekli oldu. DP'den IX. Dönem (14.05.1950-02.05.1954) Erzurum, X. Dönem (02.05.1954 – 01.11.1957) Amasya, XI. Dönem (27.10.1957-27.05.1960) Erzurum Milletvekili seçildi.

833 Hayrettin Erkmen (1915 Tirebolu-1999), Cenevre iktisat, Lozan hukuk fakültelerini bitirdi. İstanbul Üniversitesi'nde asistanken DP'den 1950'de Giresun milletvekili seçildi. 5. Menderes Hükümeti'nde Çalışma (25.11.1957-4.9.1958), Ticaret (4.9.1958-27.5.1960) ve İmar İskan (11.12.1959-27.5.1960) bakanlıkları yaptı. 1960'ta mahkum oldu. 1975'te AP Giresun senatörü, 1979'da AP hükümeti Dışişleri Bakanı oldu. 5 Eylül 1980'de gensoru oylarıyla düşürülen ilk bakandır.

siyasete bağlı işler... Elbette mektubunuzu seçimler arifesinde almıştım. O günlerde bu işe başvurmayı tanıştığım arkadaşlar münasip görmediler. Ben de fikirlerini yerinde gördüm. Fakat vaziyet umduğumuz gibi olmadı.

Bilahare vaktiyle tanıdığım arkadaşım Demokrat milletvekillerine söyledim. Onlar da henüz bu işlerde acemi oldukları için bana tam söz veremediler. Üç dört defa bizzat kendim giderek başkanla görüşmek istedim. Bulamadım.

Kendisi Halk Partisi milletvekillerindendir. Bugün onun da kendi başına bir şey yapacağını zannetmiyorum. Yerine de başkası tayin edilmedi. Muhakkak başkasını tayin edecekler. Bu itibarla beklememek icap ediyor. Tanıdığım yok özür dilerim. Çok şükür atlattınız.

Sevgi Hanım'a hemen demişler. Halbuki mektubunuzda birçok yerlerde talep vaki olduğunu henüz bir karar vermediklerini yazıyorsunuz. Fakat peşinden hemen verdiniz.

Halaya, dayıma çok selam. Haldun ne yapıyor. Askere gitmedi mi. Çocuklara çok çok selam. Sinan'ın gözlerinden öperim. Hürmet ve sevgiyle ellerinden öperim.

[İmza]

•

24. 6. 954⁸³⁴

Ankara

Kardeşim,

İki gün oluyor Ankara'dayım. İki gün sonra da Erzurum'a

834 Mektubun köşesinde Latin harfleriyle "Nazım Hikmet" yazılıdır.

hareket edeceğim. Erzurum'da kurulacak işçi evlerinin bu-
raca noksan kalmış işlerinin ikmali ve bu işin nasıl başarı-
lacağını öğrenmek için buraya gelmişim. Tabi Ankara'ya
gelmem iyi oldu. Bu sayede Haldun'un ve Necdet'in nakil
işleriyle de meşgul oldum. Haldun'un işini senli benli arka-
daşım Amasya Milletvekili Mustafa Zeren'le görüşeceğim.
Bu işin yapılmasında bizim Mehmet Karabacak'ın⁸³⁵ tava-
suttunu daha uygun buldum. Mehmet de işi üzerine aldı.
Çalışma Bakanı Hayri Erkmen delaletiyle bu işi aldım. (...)

Mustafa Zeren'le de Necdet'in işini görüştüm. O da bu işi
behemehal yapacağını söyledi. Mustafa Zeren aynı zaman-
da Hava Kurumu Başkanı'dır da.

Necdet'in sicil numaraları vesairesini ben Erzurum'dan
Şaban'a⁸³⁶ göndermişim. Şaban bunları kaybetti. Ben Pa-
zartesi Erzurum'dan bunları Necdet'ten alıp acele Mustafa
Zeren'e göndereceğim. Her ikisinin de işinin behemehal
yapılacağına kaniim.

Ben Erzurum'da iken şöyle bir iş tasarlamıştım. Bu işte mu-
vaffak olabilirsek epeyce dünyalık elde etmiş olacağız. Halk
Partisi neden kaybetti ve Demokrat Parti seçimi niçin ka-
zandı diye elli altmış sayfalık bir eser yazılacak. Bu eser yüz
bin nüsha bastırılacak ve Demokrat Parti kanalıyla bütün
vilayetlerde sattırılacak. (Tabiki eser beğenildiği takdirde)

835 Mehmet Karabacak (1913-1986) Sürmene'de doğdu; Trabzon Lisesi ve Mülkiye'yi bitirdi, Maliye Bakanlığı ve Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nde çalıştı, 1952'de Gümrük ve Tekel Vekaleti Muhasebe müdürü ve sonra Sayıştay başkanı oldu.

836 Şaban Dilaver (1904-1970) Sürmene'de doğdu. Ortaokuldan sonra manifatura ticaretine baş-
ladı. Erzurum'a yerleşti ve 1944'te şehrin ilk un fabrikasını açtı. Erzurum'da Demokrat Parti'nin
kurucularındandı. 25.7.1951 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Erzurum'da arazi sulama, bataklık ku-
rutma ve yol işlerinde kullanılacak makineleri Almanya'dan ithal edebilmesi için kendisine Marshall
planı kapsamında 215.000 dolar sağlanmıştı (Tolga Tören (2006), *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomi-
sinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 179).

Halk Partisi neden kaybetti kısmını sen hazırlayacaksın. İkinci kısmını da ben hazırlayacağım. Erzurum'a geldiğinde her ikisini tedkik ederek birleştireceğiz.

Bu işi Şaban'la görüştüm. Demokrat Parti kanalıyla bu kitabın satılacağını ve baskı masraflarının temin edileceğini söyledi. Kitap benim imzam altında çıkacaktır. Mektubumu alır almaz birinci kısmı yazmaya başla. Ben de notlar toplamaktayım. Şehir Kulübü'ne adresime yani Erzurum'a bu hususta mektup yaz. (...) Kafanda o kadar kocaman korkular var ki böyle ufak tefek neşelere yer vermiyorsun. (...)

Ben üç beş gün Erzurum'a gelmeyi planlamıştım birden dişlerim acı yaydı. Çektiğim ıstıraptan canım yandı. Şimdi artık hepsini çektirmeye ve takım diş yaptırmaya karar verdim. Bu yüzden gelmekte tereddüt ediyorum. Bu ay sonunda Haldun gelecek. Seni de yaz sonunda kokulu üzüm zamanında mutlaka bekliyorum. İşlerini ona göre ayarlarsın. (...)

31.7.54

Erzurum

Kardeşim,

Bir ay geçtikten sonra Ankara'dan yazdığım mektuba cevap alabildim. Dişlerinin apse yapmasından ıstırap çektiğini yazıyorsun. Şimdi biz ne diş ağrına ve ne de diş çektirmeye dayanamıyoruz. İyisi takma diş yapmak ve bu ağrıdan tamamen kurtulmak. Ben de üst dişlerimi yakında çektireceğim. Geçmiş olsun... Bundan birkaç gün evvel yine mektup yazmıştım. Bugün yine yazıyorum.

İnsanlara karşı ne kadar gönlün kararmışsa bize karşı bir iş görmek isteğinde bulunan Mustafa Zeren gibi aydın görüşlü, olgun bir adamı bile istihfaf ediyorsun? Zamane insanların karakterleri bilinen bir şeydir. Yalnız bunların arasında az olsa da aydın mevcuttur. İşte onları seçmek lazımdır. Bu dünyada adamsız, ahabatsız iş görülemez. Mustafa Zeren'in kısa yazdığı mektubu okumuşsun. Adamcağız bir şey beklemeden sırf bir iş görmek hevesiyle Necdet'in işini nasıl bir ehemmiyetle takip etmiş. Böylelerini istihfafla değil teşekkürle karşılamak lazımdır. Benim işimi her zaman canla başla takip edeceğine kaniyim. 54 yılda edindiğim tecrübeler neticesi olarak her halde o kadar devriyy kalmış bir adam değilim. Dünyada her insan bir işe yarar. Yalnız onu seçmek hünerdir.

Haldun'un işine gelince: Mektupta yazdığım gibi bu iş Trabzon'daki memurlardan birinin nakliyle olabilecek. Çünkü boş yer yoktur. Senin arada memurlarla görüşmen lazımdır. Belki içlerinden biri Erzurum'a gelmek ister. O zaman mesele kolaylaşır. Bir memuru lüzumsuz olarak başka bir yere nakl ettirmek de doğru bir iş olmasa gerek. Eninde sonunda bir çare bulunacak. Herhalde iş takip etmek takip etmemekten daha evlâdır.

Kitap işine gelince: Bu hususu herhalde iyi anlatamadım: Bu bir kitaptan ziyade broşür olacak. İlmî değil, bir propaganda eser olacaktır. 50 sayfalık bir broşüre bir de reklam mahiyeti ihtiva edecek ikinci bir istatistik kitabı eklenecek. Bu ikinci kitapta Demokrat hükümetin şimdiye yaptığı ve ileride yapacağı işler görüşülecek ve bu parasız olarak dağıtılacaktır. Benim yazacağım 50 veya 100 kuruş arasında satılacaktır. Bittabii bu satış parti kanalıyla olacaktır. Fazla

bir hasılat olursa bu hasılatın bir kısmı da hayır işlerine sarf edilecektir. Ben Demokrat Parti ne için kazandı kısmını kabataslak hazırlıyorum. Ben muharrir değilim. Asıl kitaba sen düzen vereceksin. Ben vakaları not ediyorum. Senin yazdığınla benim yazdığımı karşılaştı. İcap eden ilaveler veya çıkarmalar yapıldıktan sonra tarafından iyi tedkik nihayetinde herkesin hevesle okuyabileceği ve anlayacağı bir kitapçık meydan gelmiş olur.

Senin bu işten faydalanman için bu fikri tasarladım. İmza işine gelince: Bununla ne bir şöhret kazanmak ve ne de bu kitabın kârından aslan payı almak hevesinde değilim. Senin imzan altında çıkacak bir eserin, dedikodu endişesini düşünerek benim imzamı koymayı münasip gördüm. Hatta rumuz kullanmak takdirindeyim.

Şaban'la görüştüğüm zaman bu işte muvaffak olur bir hasılat temin edebilirsek bu hasılatın evce bölüneceğini teklif ettim. Ona dedim ki: Keşke ağabeyim bu işten faydalanıp ben bir şey almasam. Fakat benim bütün temiz düşüncelerime karşı - kârın cazip oluşundan başka bir imzaya tahammül edemediğimi- yazmandan doğrusu üzüldüm. O satırı her okuyuşumda içimde bir ürperme hissettim. Bu kadar samimi hislerime karşı böyle düşüneceğini hiç aklımdan geçirmezdim.

Sen bu gibi işleri sol sayıyorsun. Ankara'da herkes ne işler beceriyor. Uğraşmak lazım: Şimdi harika eserle vade geçiyor! Böyle bir kitap yazmak hatta menfaat temin etmesek bile ne zararımız olur. Zamana göre teşebbüs lazım. Müteşebbis olanlar mutlak kazanırlar. Sonra bunda tereddüt edilecek bir taraf da yok.

Bu yıl olsun temellerine atılmasına çalışıyorum. Yoksa malzeme fiyatlarının artışı aldığımız arz fiyatlarının Bakanlıkça aşırı görülmesi bu yıl olsun yapılma işini geciktirmiştir. Ha ev Erzurum'a tahkik edilmiştir. Gelecek yıl yapılacağına kanıim. İstanbul'da da işçiler ancak iki yıl zarfında ev yapabildiler. Malum ya, bir kere formalite alabildiniz...

Bütün çocuklar ellerinden öperler. Sinan'ın ve Sevgiler'in de gözlerinden öperler. Ben kışın Eylül ortalarında Trabzon'a gelmek niyetindeyim. Bir mahzur yoksa sen de buraya kadar gel. Yayla havası alma alırsın. Münevver'e selam ve sıhhatler senin de gözlerinden öper, sıhhatler dilerim kardeşim.

[İmza] T. Kulaç

1956 yılında gelindiğinde Tahsin Kulaç, kooperatifçilik yapmakta, Çalışma Bakanlığı inşaatlarının ihalesine girmekte, arsa almakta, kredi kullanmaktadır. Sözünü ettiği pahalılık ise 1958 devaluasyonuna giden iktisadi ortamın işareti olsa gerektir.

15.2.956

Ankara

Kardeşim,

Milletçe bütün işlerimizi köstekleyen kör olası kader maliyetimizi tamamlamış bulunmamız ve Nisan'da inşaata başlayabilmemiz için Çalışma Bakanlığı'nca kooperatifimize verilecek krediyi temin etmek maksadıyla Ankara'ya gelmek mecburiyeti duyduk.

Bir haftadan beri buradayım. 16-2-956 gününde Erzurum'a yollanacağım. Kredi işini kıvamına koyabildik. İş mevsiminde başlanmak üzere Şubat içinde inşaatın ihalesini yapacağız.

Ağabey, kendi işlerim yetmiyormuş gibi kooperatif işi de usandırdı beni!.. Bir defa bu işin önüne geçtik, arsa aldık, birçok masraflar yaptık. Bırakmak mümkün değil. Püsküllü bela... Bizde bu gibi işleri başarmak güç. Ömür törpüsü. İnşa anında da neler çekeceğiz.

Daha nasılsın? Senden çoktandır haber almadım. Pahalılık bir ejder olmuş, sabit gelirli insanları kemirmeye başladı. Yaptığım işlerden başka bir iş daha tutmak niyetindeyim. Ağır gelebilir ama masraflarımız günden güne artmakta.

Münevver'e selam hürmetler dilerim. Sinan'ın gözlerinden öperim. Sana da hürmetler, sıhhatler temennisiyle gözlerinden öperim.

Tahsin
[İmza]

•

Rıfkı Kulaç'ın Ekim 1956 tarihli mektubu ise, çekirdek ailede çok fazla değişiklik olmadığını, eski ayrılık ve sevecenliğin sürdüğünü gösteriyor:

Trabzon
1.10.956

Sevgili Hatuncuğum,

Birbiri ardından iki mektubunu aldım, sevinçle okudum. Teşekkür ederim. Sinan, Sevgi ve fol tavukları hakkındaki tavsiyelerini yerine getirmeye çalıştım.

Sen ayrıldıktan sonra burada epeyce değişiklikler oldu. Ayın yirmisinde Sevgi, Cudi ve çocuklar Erzurum yoluyla Erzincan'a yollandılar. Sinan Karayolları'nda şimdilik altı lira gündelikle çalışıyor. Tavuklar mısır yemez oldular. Açlık grevine başladılar. Derken Cudi arabalarıyla çıka geldi, hepsini topladı Erzincan'a götürdü. Teoman'ı görmedim. Ne Maide bize geldi ne de ben gittim. Görenler serpilmiş diyorlar.

Ben fakir-i pür taksire gelince: Yuvamızın bitmez tükenmez ihtiyaçlarını karşılamaktan başka bir endişem yok. Sıhhatim çok iyidir. Sinan'ın günlük masraflarını ödüyorum. Sevgi'ye yol harçlığı verdim. Fırıncının, bakkalın, yağcının, terzi Himmet'in hesabını tamamen kapattım. Elektrik ve su paralarını ödedim. Şimdi de yakacak ihtiyacını karşılamak için tedbirler almaktayım. Bunlardan artakalan zaman ve paracıklarla da yine yuvamıza faydalı olabilmek için – günden güne ihtiyarlayan, kurada⁸³⁷ gövdemi lokanta yemekleriyle ayakta tutmaya çalışmaktayım ve akşamdan akşama kafayı tütsülemekteyim. Haldun'dan henüz para gelmediğini yazıyorsun. Göndermez. Dayan Cuma Cumartesi de. Eli cimridir (...)

İstanbul'da güler yüzle karşılandığına memnun oldum. Ömrün boyunca yakınlarına ve tanıdıklarına sayısız iyilikler yapmış bir hanımsın. Bu kadarcık mükafat görmek hakkındır.

837 Kurada: gelişmemiş, zayıf, cılız (yerel ağız).

Kardeşler, gelinler, torunlar arasında geçireceğin mesut ve neşeli günler hem ruhunu ferahlığa kavuşturacak hem de muhitini geliştirecektir. İstanbul dönüşü seni daha çok gençleşmiş göreçeğime inanıyorum.

Gençleş bakalım! Belki seni görünce benim de kocamaya yüz tutmuş gönlümde bir bahar havası eser. (...) Ayın onunda yola revan olursan iyi yaparsın. İstiyorsan Erzin-can yoluyla gel. Cudi ve Sevgi çok sevinecek. Trabzon'a varmakta gecikme. Biz burada artık yalnızlıktan sıkılmaya başladık. Trabzon ve mahallede kayda değer bir şey yok. Ağabeylerin, gelin ve torunların hakkında bir şey sormaya lüzum görmüyorum. Avdette etraflı malumat verirsin. Hepsinin sevgi ve hasretle gözlerinden öper ve hepsine sadetler dilerim. Ha: - Eğer yanında kimse yoksa- senin de yanaklarından öperim, öperim.

Rıfkı Kulaç

Rıfkı Bey'le Münevver Hanım'ın tek kızı Ölker/Ülker Sevgi ilk evlenen çocukları olmuştur. Trabzon Kız Enstitüsü mezunu Sevgi Hanım'ın ilk çocuğu, ilk torun 1952'de doğan Gülfem Işıltan'dır. 1954 doğumlu Yücel'e adı, Hasan Ali Yücel'e duyulan saygıdan dolayı verilmiştir.⁸³⁸ Kotancı çiftinin son çocuğu 1962 doğumlu Herdem Uğur'dur. Büyük oğul Haldun, Trabzon Ticaret Lisesi mezunudur, 1955'te Trabzon Kız Enstitüsü mezunu Maide Eryaşar'la ilk evliliğini, İstanbul Kız Lisesi mezunu Servet Çalapöver'le 1975'te ikinci evliliği-

838 Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, 1946'da CHP'nin çok partili siyasete uyum anlayışının eseri olarak bakanlıktan ayrılmış, 1947'de DP'li Kenan Öner'le zamanın ünlü 'komünist' davası başlamış, 1950'de CHP ile de ilgisini kesmişti. 1955'te *Hürriyete Doğru* adlı kitabı yayınlanmıştı.

ni yapmıştır. Teoman (1956), Haluk (1957), Gelengül (1967), Hakan (1975) çocuklarıdır. Küçük oğul Sinan, İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirmiş ve 1965'te Trabzon Kız Enstitüsü mezunu Gülay Hanım'la evlenmiştir. Fatih (1966) ve Deniz (1969) adlı iki çocukları olmuştur.

1957 yılına gelindiğinde Rıfki Kulaç'ın, Türkiye'deki yeni oluşumları izlediği ve yeni kararlar aldığı anlaşıyor. Demokrat Parti iktidarı 6 Haziran 1956'da Basın Kanunu, 27 Haziran 1956'da Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu gibi baskıyı artırıcı tedbirleriyle artık gerileme devrine girdiğini gösteriyordu. Siyasi baskılara ve kamplaşmalara karşılık, ülkede yeni bir kuşak yetişmiş ve sanatta özellikle edebiyatta yeni bir dünyaya adım atmıştı. Cumhuriyetle birlikte doğmuş olanlar, yeni bir içerik ve yeni bir biçimle iktidarı ele alıyordu. Rıfki Kulaç'ın bu dönüşüm ortamında yeni kararlarının tanıdığı Ziyad Nemli'dir:

Ziyad Nemli "Kendisine romanını okuduğumu, dil yapısı kadar işlediği konuyu da sevdiğimi söylediğim zaman en küçük bir tereddüt ve heyecanlanma göstermeden 'Ya... öyle mi?' demekle yetinmişti. Bir yazar hangi yaşta olursa olsun, yazarlıktan ne denli uzaklaşırsa uzaklaşsın yine de yazdıklarına ve eğer varsa eserine bağlıdır... Elbette Rıfki Kulaç da öyle idi. Büyük hassasiyeti onu kalabalıklarda konuşmaktan alıktı" diye Rıfki Bey'le romanı üstüne konuşmalarını aktardıktan sonra, 1957 yılında Rıfki Bey'in kendisine *Milletleşen Adam* romanını elden geçirip, yeni roman da yazdığını söylediğini aktarmaktadır:

"Kulüpte karşılaşmış ve beni daha bir coşku ile karşılamış ve 'Gel bakalım genç adam, seninle biraz dertleşelim' demişti. *Milletleşen Adam*'ı yeniden yazmayı ve dilini biraz daha sadeleştirmeyi düşündüğünü açıklamış ve yeni bir

roman yazmaya başladığını da sözlerine eklemişti. ‘Rıfkı Bey yazmakla yetinmeyin, yazdığınızı yüze çıkarın’ demem üzerine de bir çocuk saflığı ile ‘inanmayacaksınız ama, gazetelerin açtıkları roman müsabakalarına iştirak etmeyi bile tasarlıyorum’ şeklinde konuşması beni bayağı heyecanlandırmıştı.”⁸³⁹

Rıfkı Kulaç’ın sözünü ettiği tefrika ve ödüller şunlardır: Orhan Kemal’in *Murtaza* adlı eseri 1952’de *Vatan* gazetesinde tefrika edildi ve aynı yıl Varlık Yayınları’ndan kitap olarak çıktı. Yaşar Kemal’in *İnce Memed*’i 1953-1954’te *Cumhuriyet*’te tefrika edildi, roman 1955’te kitap olarak çıktı, 1956’da *Varlık* dergisinin ilk kez verdiği edebiyat ödülünü aldı. Sait Faik Hikaye Ödülü de 1955’te ilk kez Sabahattin Kudret Aksal’a verilmişti. Türk Dil Kurumu da 1955’te ilk kez bilim ödülü verdi, 1957’de sanat ödülünü Cahit Külebi, roman ödülünü Oktay Akbal aldı. Yeditepe Şiir Ödülü de 1955’te başladı. Yunus Nadi Armağanı ilk kez 1949/50’de verildi, 1957/58’de ödülü Fakir Baykurt *Yılanların Öcü* romanıyla aldı.

Yayınlanan eserlerden ve niteliklerinden çok tefrika ve ödüllere baktığımızda dahi 1955’ten itibaren bir roman yazarını heyecanlandıracak yeni bir ortam doğduğu görülüyor. Bu heyecanın bir meyvesi oldu mu bilemiyoruz. Belki gerçekten Selçuk Kamucan’ı yeniden işlemiş, belki tasarlamış olduğu anlaşılan ikinci cildi ele almış, belki yazdığını bilip de elimizde bulunmayan üç ciltlik eseri *Üç Basamak*’ı bu yıllarda tamamlamıştı. Ancak 1947’den sonra su yüzüne çıkmış bir faaliyeti olmayacaktı.

Türkiye’deki gelişmelerin ve Trabzon’da *Hakimiyet* (24 Şubat

839 Ziyad Nemli, “Yolun Başında Tanıdıklarım - Rıfkı Kulaç”, *Karadeniz*, 22 Mayıs 1979, Sayı: 19, s. 2.

1956), *Hizmet* (12 Eylül 1957) ve *Seş'in* (14 Kasım 1959) getirdiği yeni hava, onun 1957 yılından itibaren (eğer bu dönemde yeni roman yazdı veya elden geçirdiyse) belki 'heves'lenmesine yol açmıştı ama herhangi yazısı yayınlanmamıştı.

Münevver ve Rıfki Kulaç, arkalarında *Hakimiyet* başyazarı Ömer Hikmet Karahasanoğlu.

Acaba 1960 27 Mayıs'tan Rıfki Kulaç nasıl etkilenmişti? 69 yaşındaydı, şeker hastasıydı, gençliğindeki gibi sabahları geç kalkıp akşam Şehir Kulübü'ne giderek geç vakte kadar orada kalmıyordu; uzun yürüyüşlere çıkarak o zamanlar şehir dışı sayılan Ayasofya'ya kadar gidip geliyordu. Rıfki Kulaç'ın desturla girilen kendi odası vardı. Çocuklarına takdirini "kaz çobanı", takdirini "berhudar ol", "ihya ettin" cümleleriyle ifade ederdi. Rıfki Bey'in kardeşi Tahsin'le sıkı ilişkisi devam ediyordu. Tahsin Bey'in kızı Günay Yıldız, bu ilişkiyi

şöyle anlatıyor: "Amcam babamın ağabeyi idi. Onu çok sever sayardı. Biz Erzurum'da ikamet ederdik. Babam Eylül ayında Trabzon'da olmayı çok severdi. Her sene amcamın evine misafir olurduk. Ben yaz tatillerimi ailemden ayrı olarak amcamın evinde geçirirdim. Amcamın eşi Münevver yengemle çok iyi anlaşırdık. O da beni yazın yanına alırdı. Yengemi size burada kelimelerle anlatamam, anlatmak mümkün olsa da yazsam. Sadece şunu yazacağım; insanları hiç ayırt etmeden kucaklayan sohbetleriyle kendine has özellikleri olan tatlı bir kadındı. Onu çok sevdim, sadece ben değil herkes onu sevmiştir, nur

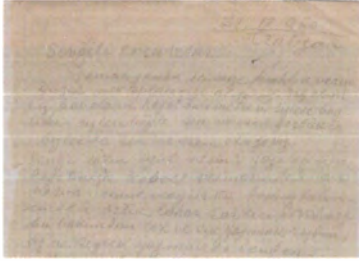
içinde yatsın. Onlarda kaldığım zaman amcamı görme fırsatım olurdu. Ben ona hizmet etmekten zevk alırdım. Saygımız sonsuzdu fakat yan yana oturup aile anılarını anlatmamıştır. Biz onlara misafir olduğumuz gibi onlar da sık sık Erzurum’da bize misafir olurlardı...”⁸⁴⁰

Rıfki Kulaç 15 Ocak 1958’de Sinan’a yazdığı mektupta “Bana gelince: Sıhhatim bıraktığın gibidir. Yaşıma göre normaldir. Bu nankör dünyada biricik emelim senin de muradını görebilmektir” dedikten sonra “Annene gelince: Çalışkanlığı, şefkati, vicdanı bakımından üstün vasıflar taşıyan bu kadın, ne yazık ki son derece hırçındır. Gönlüne göre bol bir hayat süremeyişinden üzülmemektedir. Ne yapayım oğlum? Bu talihsiz babanızın elinden bu kadar geliyor. Mektebi bitir, hayata atıl, bol kazan ve anneni daha müreffeh bir hayata kavuştur. Bunu Haldun’dan, Sevgi’den çok senden beklerim...” diye sürdürmektedir. Artık boşalan evlerinde neşe kaynağı çocuklar ve torunlardır: “ Tatilini – faydalı buluyorsan – Trabzon’da geçir. Evimizi hiç olmazsa birkaç hafta şenletir, neşelendirirsin...” Bu mektup üzerine Sinan Tıbbiyeyi bırakarak, daha erken mezun olmak ve hayata atılmak üzere İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’ne girer.

1958’de İzmir’e atanan Sevgi ve Cudi’yle mektuplaşıırken, “unutmayın anneler olsun, babalar olsun yaşlandıkça çocuklarına ve torunlarına daha çok düşkün olurlar” diyor, 21 Mart 1958’de hâlâ çocukların geçimini düşünüyordu: “üç gün sonra size posta havalesile 100 lira aktaracağım. Çocuklara bayram hediyesi alırsınız.” “Kulaç Baba” imzasını attığı mektupların ailenin elindeki sonuncusu 21 Kasım 1960 tarihlidir ve orada da “Biz babaların hayat barometresi sizlere bağlıdır” diye ço-

840 Günay Yıldız, 25.8.2019 günlü not.

cuklarına seslenmektedir: "Yazılarımın hayatınıza kasavet vermesinden korkarım. Unutmayın ki benim kalemimden artık bahar şarkısı dökülmez."

21 Kasım 1960, çocuklara mektup.

1961 İzmir'e yolculuk.

Trabzon Cumhuriyet Mahallesi Hacıkasım semtinde geniş bahçe içindeki evinde son yıllarını geçiren Rıfkı Kulaç, 26 Eylül 1962 günü vefat etmiştir. Rıfkı Bey'in ölüm haberinin aile içinde verilmesine ilişkin şu mektup elimizdedir:

13/10/1962

Kardeşim Münevver'e⁸⁴¹

Ankara'dan dün sabah İstanbul'a döndüm size daha evvel mektup yazmaya koyulmuştum. Fakat ansızın Ankara'ya hareket etmem buna sebep oldu, çok çok özür dilerim.

Sevgi Ankara'ya geldiğinde ben orada idim. Aysel bana telefonla söyledi. Cudi Bey'in akrabalarıyla meydana giderek tayyareden Sevgi'yi aldılar. Aysel misafir etmek için ricada bulundu ise de olmadı sebebi çünkü akrabalara haber vermişsiniz. Onların evinde kalması daha muvafık ve uygundur.

841 Münevver Hanım, 14 Haziran 1996'da Ankara'da ölmüş ve defnedilmiştir.

Saat altıda Emre'yi yanıma alarak Yenimahalle'ye Sevgi'lere gittik. Aysel orada idi, yarım saat kadar oturduk, dertleştik, ağladık, nelerden konuştuk, yemeğe kalmamız için ısrar ettiler. Fakat ben o gece yolcu olduğum için kalamadım. Aysel, Emre ve ben Remziye'nin evine döndük gece saat 9'da Aysel, Olcay, baldızım Remziye, Olcay'ın kocası Sırrı hep beraber bir otomobile binerek beni otobüse bıraktılar. Ondan sonra onlar doğruca Sevgiler'e gittiler ve ertesi gün sabah da İzmir'e Sevgi'yi yolcu edeceklerdi, buradan sonrasını bilemiyorum.

Maşallah Sevgi metin idi. Başka elden ne gelir. Ben de kendisini mümkün olduğu kadar teselli ettim ve öylece yanaklarından öptüm ayrıldım.

Kardeşim bu mektubu evde yazıyorum. Ankara'da Sevgi ile görüştüğümü ve bütün vaziyeti çocuklara, Fevziye'ye izah ettim. Dün geceyi sizlerden konuşmakla geçirdik. Bütün düşüncemiz yalnız sizlersiniz. Cenab-ı Allah'tan gelene diycek bir sözümüz yoktur ve olamaz da. Bir an düşünecek olursak bizlerin de bir gün gideceği yer orasıdır. İnsanlar demirden kavidir. Sabır ve tahammül başka elden ne gelir kardeşim. Fazla izaha girmek istemiyorum. Çünkü sizleri üzmemiyorum. Şimdi bugünlerde seni buraya çağırmamız uygun değildir. Muhterem eniştemin kırkını ve 52'sini ikmal ettikten sonra sizleri buraya bekliyoruz. Bağımız sana her zaman açık (...) ebediyete kadar seni başımız üstünde taşımaya hazır ve nazırız. Her an seni bekliyoruz, bekliyoruz.

Sevgili yeğenlerim Haldun ve Sinan seni hiçbir an üzmeyeceklerinden emin bulunmakla babalarının sağlığından daha fazlasıyla sana sarılacaklarından ve seni bağrırlarına bastırabileceklerinden şüphemiz yoktur ve düşünülemez de. Bu

bakımdan hepimiz emin olduğumuz için huzur içindeyiz. Yengen ve benim hesabıma onları kucakla ve öpünüz. Ben hem dayıları hem de babalarıyım. Şimdilik başka bir şey yazmayı zaid bulurum. Cenab-ı Allah onların muratlarını sana uzun yıllar göstersiz. Amin.

Kardeşim tekrar ediyorum oradaki vazifelerini ikmal ettiğinde çocuklar sana müsaade etsinler, buraya gel, zaman mefhumu yoktur. Kardeşim olarak değil anamız Vesile olarak gel bekliyoruz.

Ölüm dolayısıyla yazdığım telgrafı teyid ederken kederlerinin, acılarının ortağıyız paylaşıyoruz. Buraya gelmekle bizleri kat kat memnun edeceksiniz. Çaresizlikle bekliyoruz. Şimdilik mektuba son verirken Haldun'un Sinan'ın gözlelerinden hasretle öperiz. Fevziye ve ben seni kucaklar hasretle de senin gözlerinden öperiz kardeşim.

Kardeşiniz

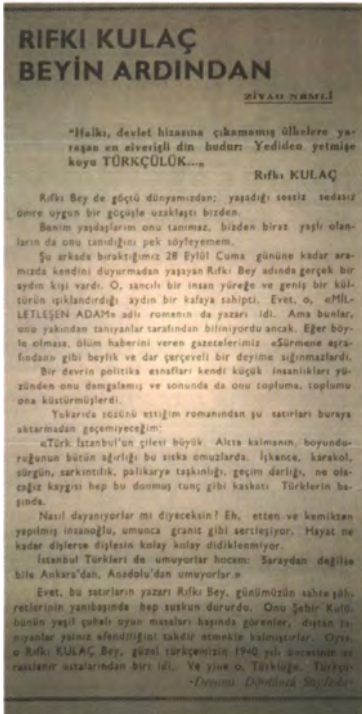
Enver Kulaç

Sevgi'yi iyi gördüm ve iyi idi de, bebek çok güzel, çok sevdim fakat çok yaramaz. Hatta Aysel, Sevgi bir battaniyenin içine koyup salladılar ve öylece sakinleşti uyudu cadı.

Hizmet gazetesi 28 Eylül günü "Rıfık Kulaç Dün Öldü" başlığıyla "Teessürle haber aldığımıza göre, Sürmene eşrafinin Rıfık Kulaç, dün saat 15'te müptela olduğu amansız hastalığından kurtulamıyarak ölmüştür. *Hizmet*, merhuma rahmet, kederli ailesine başsağlığı diler" diyerek, haberi birinci sayfadan vermektedir. *Hakimiyet* gazetesi 1 Ekim 1962'de gene birinci sayfada "Eski Yazarlardan Rıfık Kulaç Öldü" başlığı ile

“Sürmene’nin tanınmış ailelerinden yazar Rıfkı Kulaç” tanımını yaparak, “hayata veda ettiği üzüntüyle öğrenilmiştir” diyerek üzüntüyü paylaşmakta ve yalnızca eşraf ailesinden değil yazar olduğunu da vurgulamaktadır. *Yeni Yol* gazetesinde ise ölüm haber olmamış, Ziyad Nemli 16 Ekim 1962’de, yirmi gün sonra, 2. sayfadaki köşesinde “Rıfkı Kulaç Bey’in Ardından” diye bir yazı yazmıştır.

Ziyad Nemli’nin yazısı, Rıfkı Bey’in romanından alıntıyla başlar: “Halkı, devlet hizasına çıkamamış ülkelere yaraşan en elverişli din budur: Yediden yetmişe koyu Türkçülük...”⁸⁴²

Şöyle devam eder:

“Rıfkı Bey de göçtü dünyamızdan; yaşadığı sessiz sedasız ömre uygun bir göçüşle uzaklaştı bizden.

Benim yaşdaşlarım onu tanımaz, bizden biraz yaşlı olanların da onu tanıdığını söyleyemem.

Şu arkada bıraktığımız 28 Eylül Cuma gününe kadar aramızda kendini duyurmadan yaşayan Rıfkı Bey adında gerçek bir aydın kişi vardı. O, sancılı bir insan yüreğe ve geniş bir kültürün ışıklandırdığı

aydın bir kafaya sahipti (...) Ama bunlar, onu yakından tanıyanlar tarafından biliniyordu ancak. Eğer böyle olmasa, ölüm haberini veren gazetelerimiz 'Sürmene eşrafından' gibi beylik ve dar çerçeveli bir deyimle sığınmazlardı."

"Bir devrin politika esnafları kendi küçük insanlıkları yüzünden onu damgalamış ve sonunda da onu topluma, toplumu ona küstürmüşlerdi."

"(...) bu satırların yazarı Rıfka Bey, günümüzün sahte şöretleri yanbaşında hep suskun dururdu. Onu Şehir Kulübü'nün yeşil çuhali oyun masaları başında görenler, dıştan tanıyanlar yalnız efendiliğini takdir etmekle kalmıştırlar. (...) güzel Türkçemizin 1940 yılı öncesinin az rastlanır ustalarından biri idi. Ve yine o, Türklüğe, Türkçülüğe yürekten inanmış küskün aydınlarımızdan biri idi."

"(...) Biz onu anlayamamıştık, fakat eminim ki, Tanrı katında o bizi bağışlayacaktır."

"Bana hoşgörünün ne olduğunu öğreten gerçek yazar ve aydın Rıfka Kulaç Bey'in ölümü yalnız ailesi için değil, koca Trabzon için de büyük acıdır."⁸⁴³

Ziyad Nemli'nin dediği gibi, *Hizmet* gazetesinin sahipleri Hasan Tahsin Yılmaz (d. 1928), Emin Şefik Yılmaz (1933-2004), sorumlu müdürü Hikmet Aksoy (d. 1939); *Hakimiyet* gazetesinin kurucusu Ömer Turan Eyuboğlu (1927-1960), sahibi Şahap Eyuboğlu (1933-1980), sorumlu yazı işleri müdürü Ahmet Temel Aydınoğlu (1937-1980), genel yayın yönetmeni Attila Aşut (d. 1939); *Yeni Yol* gazetesini 1957'den itibaren

843 Ziyad Nemli, "Rıfka Kulaç Bey'in Ardından", *Yeni Yol*, 16 Ekim 1962.

Hizmet, 28 Eylül 1962 ölüm haberi.

Hakimiyet, 1 Ekim 1962 ölüm haberi.

çıkaran Muzaffer Korlu (1915-1990) ve bu gazetenin köşe yazarı Ziyad Nemli'nin (1931-1990) kendisine bakıldığında, kısmen Muzaffer Korlu dışında hiçbirisi, Rıfki Bey'in yazılarına ve romanına zamanında ulaşacak yaşta değillerdir. Fakat burada daha önemlisi, Ziyad Nemli'nin Rıfki Kulaç'ı, dile getirdiği gibi, şahsen tanımasıdır çünkü o (ve babası), Şehir Kulübü'ne gitmektedir. Daha önce sözü geçen, 17 yıl sonra yazdığı yazısında "Delikanlılık çağında şehir kulübünden içeri adım attığım ve babamın arkadaşları ile aynı masaları bölüşmeye başladığım zaman dikkatimi en fazla çeken simalardan biri Rıfki Kulaç..."⁸⁴⁴ diye bu durumu anlatır. Baba Murat Nemli'nin, 40'lı yılların son yarısında Halkevi kapsamında tiyatrodaki yer aldığını görüyoruz.⁸⁴⁵

844 Ziyad Nemli, "Yolun Başında Tanıdıklarım: Rıfki Kulaç", *Karadeniz*, 22 Mayıs 1979, Sayı: 19, s. 2.

845 "8 Şubat 1945 - Halkevi temsil biletleri satıldı. Ziraat Bankası müdürü Haşim, Nemlioğlu Murat, Çizmecioğlu Osman, mütekkait Yüzbaşı Hasan üç ekip halinde şehre çıktılar. İki saatte 3.10 liralık bilet sattılar", s. 295; 23 Nisan 1947'de de İnan dergisinin tanıtılması için düzenlenen 'İnan gecesi'nde "Bir İlan Hatası" oyununda rol almıştır, bkz. Azcan s. 131.

Fakat Ziyad Nemli, 1960'ların başında *Yeni Yol* gazetesinde yazarken, 1960 sonrasında oluşmaya başlayan siyasal ortamda, Tek Parti-DP çizgisinden bağımsızlaşmaya başlayan, Mustafa Kemal ve laikliği nereye koyacağını henüz tam belirleyememiş, sağın Türkçü ve İslamcı yönelişinde daha çok 'muhafazakâr' tanımı içinde ve o zamanın Türkçülerinin etkisiyle biraz 'İslam öncesi Türklüğe' göndermesi daha fazla ve ülkede oluşmaya başlayan sol, sosyal demokrat, sosyalist yaklaşımlara karşı saldırgan, CHP-DP kavgasının mirasıyla CHP'yi aynı üslupla karşısına alan bir nüvenin Trabzon'daki temsilcisidir. Muzaffer Korlu, Rıfki Kulaç konusunda yazmamayı tercih ederken, Ziyad Nemli de o zamanki ortamın havasıyla Rıfki Kulaç'ı Türkçü yapıp çıkmıştır.⁸⁴⁶ Şimdiye kadar açığa çıkmış olmalıdır ki Rıfki Bey'in 'milliyetçilik' kavramsallaştırması ile 40'larda başlayıp 1960'larda İslam boyası alan Türkçülük arasında sözcük benzerliğinden başka bir ilişki yoktur. Rıfki Kulaç'ın yazarlığından söz eden *Hakimiyet* gazetesinin tam olmasa da bir derece farkındalık içermesi herhalde 1960 yılında ölmüş bulunsa da Ömer Turan Eyuboğlu'nun kişiliğinden kaynaklanıyor olmalıdır.⁸⁴⁷

Saptayabildiğimiz kadarıyla Rıfki Kulaç'ın romanı hakkında yazan tek insan olan 1898 doğumlu Cevdet Alap 1951'de ölmemiş olsaydı, Esat Ömer Eyyubi'nin ve Bekir Sukuti'nin lise arkadaşları ve 1920'lerden itibaren siyaset ve gazeteciliğin içinde olduğundan, Rıfki Kulaç'ın ardından çok daha fazla bilgiyle

846 Ziyad Nemli, 1955 yılında gazeteciliğe başladı, İstanbul'da Faliş Rıfki ve Ahmet Emin Yalman'ın gazetelerinde çalıştı. Sanat sayfaları yönetti, hikayeler yazdı. Trabzon'da çeşitli gazetelerde çalıştıktan sonra 1975'te *Türkes* adlı gazeteyi kurdu. Trabzon Gazeteciler Cemiyeti başkanırken öldü.

847 Ömer Turan, babası öğretmen Ali Ulvi Bey (1884-1938) ve daha fazla amcası öğretmen-gazeteci Hüseyin Avni Bey'in (1896-1931) etkileriyle birlikte düşünülmelidir; bkz. Ahmet Özer, *Güneşi Alnında Taşryan Gazeteci-Şair Ömer Turan Eyuboğlu*, İsim Y., Ankara, 2012. Ahmet Temel Aydınoglu 1980'de siyasi bir sükastle öldürülmüş, Atıla Aşut, 12 Eylül'den sonra Mamak'ta 37 ay tutuklu kalmış, 10 yıl, 8 ay hüküm giyip Askeri Yargıtay'ca aklanmıştır.

yazar, onun siyaset dünyasını 1960'ların başındaki ortama sığdırmazdı. Bekir Sukuti 1947'de CHP'den istifa ettiğinde bu olay, partide istediğini bulamadığı biçiminde yorumlanmıştı, 1957'de Bekir Sukuti ölüp Muzaffer Korlu *Yeni Yol* gazetesinin yönetimine gelerek Türkiye'nin 1960 sonrasında biçimlenen yeni sağ çizgisine gazeteyi oturttuğunda ise zaten Cevdet Alap veremden ölmüş bulunuyordu.⁸⁴⁸

1946'dan sonraki CHP-DP çatışması, toplumda alışılmadık bir siyaset yapma ve söylem biçimiydi. Fakat 1960'tan sonra siyasetin toplumsal tabanı genişlemeye, toplum örgütlenmeye başladığında, ortam çok sertleşecektir. Cevdet Alap, o zamanın muvafık-muhalef gazeteci ilişkilerini şöyle anlatır: "(...) muhalefetimiz çok efendice oluyordu. Birbirimizle fikir çarpışması yaptığımız günün akşamı, Kemal Ahmet, Hüseyin Avni ve Esat'la Millet Bahçesi'nde Baba Namık'ın lokantasında bir sofrada can ciğer içiyorduk, kahkahalarımız ortalığı çınlatıyordu. O zamanki muhalefette de, particilikte de bir başka kişisel görüş ve duyuş vardı. Düşünce, kanı, çıkar ayrılığı hiçbir vakit kişilik kırıncı, terbiyeden, incelikten ve özellikle de vefadan uzaklaşarak yıkıcı bir harekete dönüştürülmezdi. Çalışmaya, düşünce ve kanıya saygı esastı. Yalnız taraflar eleştirilerini, tezlerini bir spor maçı, galibiyet, mağlubiyet zevki ve acılığını tatmak, gurur ve heyecanını tatmin amacıyla yapardı."

Fakat Cevdet Alap'ın bunun nedenini açıklayışı, siyaset ve tartışma kültürümüz açısından önemli olduğu gibi, iktidarla muhalefetin sınıfsal olarak uyuşma sınırlarını da ortaya koyuyor: "(...) Trabzon'da bu devrede siyaset, particilik daha çok ailevi, zümrevi bir çerçeve içinde sürer gibiydi."

848 Cevdet Alap anılarını, 23 Ekim 1946-26 Kasım 1947 günleri arasında 74 yazı olarak *Yeni Yol*'da tefrika etmişti.

1960'lardan itibaren bu ortam değişecek, bu uyum ortadan kalacaktır; Cevdet Alap da anılarını tefrika ettiği 1946-47 yıllarında bu konuda çekince gösterir ve "zümrevi gerçek" dışında toplumsal gerçekten de haberdar olduğunu göstererek 'sınırı' ihlal etmek istemez: "Bu devreye ait siyasi oluşumları daha geniş bir kanala dökmeyi bazı nedenlerle bugün için uygun bulmadım."⁸⁴⁹

Şevket Çulha⁸⁵⁰ Rıfka Kulaç için şöyle demektedir:

"Politikada gadre uğramış aydınlarımızdan biridir. Üzerindeki gölge, Moskova Üniversitesi'nden mezun olmaktır. Bilgi, insanlık dostluk, vefa hepsini benliğinde toplamış bir kişi idi. Edebiyatçı idi, öğretmenlik yaptıysa da, öğreniminden ötürü dışlandı. Aile imkânlarıyla geçinirdi. Kitapları çıktı, yazıları yayımlandı. Vala Nurettin'in çok yakın arkadaşı idi."⁸⁵¹

Ziyad Nemli 1979'da siyasi değil çok daha insani boyutuyla Rıfka Bey hakkında tekrar yazar: "Bana göre, Rıfka Bey'in tartışmasız bir ömür çizgisi vardı. Onu hep aynı monotonluk içersinde yaşadı ve tüketti ve hiç şikayet etmedi. Bu yüzden de kimse ile kavgası yoktu. Başkalarını kırmaktan, incitmekten korktuğu için değil, kendine saygısızlık yapmamak için böyle yaşardı. (...) Sevdiğim ve her fırsatta hayranlıkla adını andığım Rıfka Kulaç bir iftirayı ömrünün sonuna kadar boynunda taşımakla kalmamış, kötüler yanında iyilere de gönül kapılarını

849 Alap, s. 83.

850 Şevket Çulha (1911-1996), İdman Ocağı, Trabzon Belediyesi ve Tekel'de çalışmış, 1932'de *Yeni Yol*'da başlayarak *Halk'ta*, *Akın* ve *İnan'da*, daha sonra *Karadeniz* ve *Kuzey Haber*'de gazetecilik yapmış, Trabzon Basın Birliği'nde, Halkevi'nde, Belediye meclisinde, CHP il örgütünde, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası yönetiminde ve Şehir Kulübü yönetim kurulu ve başkanlığında bulunmuştur (Maide Çulha vd. (2000), *Canlı Tarih Şevket Çulha (1911-1996)*, Trabzon).

851 Hüseyin Albayrak (2010), *Trabzon Basını 1869-2009*, Cilt 4, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, s. 207-208.

kilitleyerek hayat boyu kendi kendisiyle yetinmek zorunda kalmıştır. Yazar olarak da, insan olarak da büyüktü.”⁸⁵²

Miras

Trabzon’da ilk buharlı gemi 1830’da İngiltere konsolosunun girişimiyle göründü. Tanzimat gecikmeli olarak uygulamaya konabildi ve transit ticaretten ve gurbetçilikteki zanaatkârlıktan zenginleşen şehirde modern siyaset 1890’larda başladı. 1908 öncesi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Anadolu’da örgütlenebildiği nadir şehirlerden biri de Trabzon’du. İttihatçıların bas-kısı ve darbe ile iktidarı ele geçirmeleri sonucu, Trabzon’da adem-i merkezîyetçiler etkinliklerini geliştiremediler. Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihatçılar, Teşkilat-ı Mahsusa örgütlenmesi içinde de yer alarak iyice güçlendiler. Milli Mücadele döneminde İttihatçılık çöktükten sonra bile Trabzon’da itti-hatçıların yerel iktidarı, zamanın adlandırması ile ‘iskele hükümeti’ devam etti.

Trabzon’da Erzurum Kongresi’nden başlayarak Kurtuluş Savaşı boyunca egemen örgütlenmeyi gerçekleştiren, uzun

Karadeniz, 22 Mart 1979, Ziyad Nemli.

852 Ziyad Nemli, “Yolun Başında Tanıdıklarım: Rifki Kulaç”, *Karadeniz*, 22 Mayıs 1979, Sayı: 19, s. 2. Atilla Aşut da yıllar sonra Ziyad Nemli’nin ardından yazarken insanı boyutuyla şunları söylemektedir: “(...) Yirmi yaşından beri sanat dünyasının içinde olan Ziyad Nemli, çok güçlü bir kalem, pırıltılı bir öykücüdür. (...) Ne yazık ki, askerlik dönüşü Trabzon’da gazeteciliğe başlayınca öykü yazmaktan uzaklaştı. Daha sonra içinde yer aldığı ‘ülküci’ hareket ise onu sanat dünyasından büsbütün kopartarak bambaşka mecralara ve maceralara sürükledi (...)”, (Atilla Aşut (2011), “Kırmızı Paçalı Güvercin: Ziyad Nemli”, *Günlerin Kıyısından Trabzon Yazıları*, Kıyı Y, Trabzon, s. 235, 239).

süre Enver Paşa'yla bağlantıyı sürdüren hatta bu ilişki ile bir dönem 'Bolşeviklik' yapan İttihatçılar, Ankara'ya ve Mustafa Kemal'e muhalefete devam ettiler, bu muhalefeti Terakkiper-ver Fırka'ya dönüştürdüler ve 1925'e kadar sürdürdüler.

Babası Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Faik Ahmet Barutçu, siyaseten en uzun ve en sert biçimde direnç gösteren kişi olmuş, 1925'ten sonra örgütsüz kalmış, 1930'lardan itibaren şehrin toplumsal yaşamına katılmaya başlamış ve 1938'de siyasi yaşama CHP içinde dönerek ölene kadar partinin önde gelen kişiliklerinden biri olmuştur. İttihatçılardan Daniş Eyüpoğlu, en uzun CHP Trabzon milletvekilliği yapan kişilerden biridir. İttihat ve Terakki katibi Muammer Yarımbıyık, Temel Nücumî Göksel, Trabzon'da CHP örgütlenmesinde, basında, Halkevlerinde çalıştılar, belediye başkanlığı ve milletvekilliği yaptılar. Faik Ahmet'in yanında yer almış olan ve Terakkiper-ver Fırka'ya da katılmış olan Kadri Mesut Evren, belediye başkanlığı ve Halkevi başkanlığı yaptı.

Bekir Sukuti Kulaksızoğlu, yıllarca *Yeni Yol* gazetesinde yazılarıyla Atatürk devrimlerinin benimsetilmesine çalışmış, CHP il idare heyetlerinde bulunmuş, halkevi başkanlığı, belediye ve il idare meclisi üyelikleri yapmış, sonra Demokrat Parti saflarına geçmişti.⁸⁵³ Gazetede yardımcılığı yapan ve sonra gazeteyi devralan kayınbiraderi Muzaffer Korlu da DP'deki çalışmaları sonucu 1952-1955 yıllarında belediye başkanı oldu.

Tevfik Vural Ciravoğlu, *Yeni Yol*, *Halk* ve *Trabzon* gazetele-rinde, İnönü dergisinde yazdıktan, CHP il idare heyeti ve idare meclisi üyeliği yaptıktan sonra Demokrat Parti'ye geçmiş, bu

853 1957 seçimleri öncesi Trabzon'da DP örgütlenmesi Bekir Sukuti ve Fikri Karanis taraftarla-rının çekişmesi içindedir; bkz. Zehra Aslan (2017), *Yassıadada Yargılanan Trabzon Milletvekilleri* – 1, Libra Y., İstanbul, s. 34.

partiden 1950’de belediye meclis üyeliğine seçilmiş, merkez ilçe başkanı olmuştur.⁸⁵⁴

Hüseyin Avni Sağıroğlu, SCF’nin Trabzon teşkilatı başkanlığı yapmış, parti kapandıktan sonra 1938’de belediye meclis üyeliği, 1942’de CHP il idare kurulu üyeliği yapmış, 1946 ve 1950 seçimlerinde ise Demokrat Parti’den milletvekili aday olmuştur.

CHP’de belediye ve/veya il idare kurulu üyeliği yapanlardan Emekli Yarbay Hasbi Pirselim ve Zihni Can da Demokrat Parti’ye geçmişler, Hasbi Pirselim 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’den milletvekili aday olmuş, başarısız olunca merkez belediye meclis üyeliğine seçilmiştir.

Trabzon’da Türk Ocağı, Muallimler Birliği vd. örgütlenmelerde başkanlıklar yapan ve CHP’de çeşitli görevler yürüten, 1946 ve 1950’de milletvekili seçilen Mustafa Reşit Tarakçıoğlu 1951’de CHP’den istifa ederek 1954 ve 1957 seçimlerinde Demokrat Parti’den milletvekili olmuş ve Yassıada’da yargılanmıştır.

Trabzon’da, bütün ülkede olduğu gibi, CHP’den DP’ye geçiş, o zaman yarattığı infial veya bugün yarattığı ‘döneklilik’ duygusuyla gerçekte ilgili bir durum değildir. Sorulması gereken soru, CHP’nin ‘inkılâpçılık’, DP’nin ‘demokratlık’ iddiaları karşısında aynı kadrolarla nasıl çalıştıklarıdır. Söylenmek istenmeyen ve ortaya çıkan sonuca göre, CHP geleneksel siyasal kültürden kopamamış olduğu gibi, DP de CHP’den tam

854 Cıraçoğlu (1912-1991), futbolda sol açık oynadığı gibi, Millet Partisi’nin de ateşli hatibi ve 1957 yılından itibaren sendikacıdır. Gemi Adamları Sendikası Trabzon şube başkanlığından 1961’de sendikanın genel başkanlığına seçilmiştir. CHP ile polemikleri (*Hürriyet Uğrunda*) 1954’te, *Trabzon Folkloru* kitabı 2009’da yayınlanmıştır.

anlamıyla ayrışan bir örgütlenme yaratamamıştır; belediye, Meclis'te ve bürokraside aynı kadrolar iktidardır.

Aynı rejimin şahinleri ve güvercinleri her iki partide de söylem ve nöbet değişimi yaparken, 1960 öncesi Türkiye, ayak süreyen 'tek parti anlayışı' sonucu, siyasal ve kültürel yaşamında genel seviye itibariyle düşük ve üretim itibariyle kısır kalmıştır. Trabzon'da basın, yayın ve edebiyat dünyasına ilişkin veriler, bu durumu ortaya koyacaktır.

Trabzon'da İkinci Meşrutiyet döneminde 20, 1923-1928 yılları arasında 17 süreli yayın çıkmıştır. 1946-1950 yılları arasında 9 gazete (Akçaabat, Of ve Çaykara dahil), 1950-1960 yıllarında 6 gazete (Vakfikebir'deki 2 gazete dahil) yayınlanmıştır. 1920'lerde kurulmuş olup çok partili yaşama geçişle birlikte parti değiştiren yayın organlarının adı daha önce geçmişti (*Yeni Yol*, *Trabzon*), DP döneminde Trabzon'da *Hakimiyet*, *Hizmet*, *Ses* ve *Doğu* yayın hayatına başlamıştır. Çok partili yaşamla birlikte gazetelere partilerin para yardımları başlamış, DP iktidarından sonra örtülü ödenek ve basın-ilan desteğiyle birlikte, gazete toplattırma ve hapis cezaları da artmıştır. Basında hakaret sözleri ve Sağ basının aynı anda 'mason', 'siyonist' ve 'komünist' suçlamaları da başlamıştır.⁸⁵⁵

Trabzon'da dergicilik yaşamı ise daha da kısır durumdadır. 1932 yılındaki *Akın* ve 1937'deki Halkevi dergisi *İnan*'dan başka, (1946'da çok partili yaşama geçiş ve 1950'de yeni DP iktidarına rağmen) 1960 yılına kadar yayınlanan dergiler, 1933'te *Trabzon Lisesi*, 1938'de *Doğuda Kültür*, 1946'da *Boztepe*, 1948'de *Hedef*, 1949'da *Değirmen*, 1950'de *Çocuk Güneşi*, *Karadeniz* ve

855 Bkz. Zehra Aslan (2013), "Demokrat Parti Döneminde Trabzon Basını", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 06-09 Ekim 2011 Bildiriler Kitabı*, N. Türker, Gülgün Koroğlu, Ö. Deniz (ed.), Karabük Üniversitesi, Sinop, s. 43-56.

Ant, 1955'teki *Horon*'dan ibarettir (1961 yılında yayınlanmaya başlanan *Kızı* ile Trabzon dergiciliğinde ve kültür yaşamında 60 sonrası dönem başlar)⁸⁵⁶. Bu dergilerden *Trabzon Lisesi* (tek sayı), *Doğuda Kültür* (3 sayı), *Boztepe* (10 sayı) Trabzon Lisesi ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nün yayın organıdır, resmi yayın sayılmaları gerekir. *Karadeniz* tıp dergisidir ve onun da *Ant* dergisinin de bugün görünürde tek sayısı bulunmamaktadır. *Horon*, zamanında şehirde önemli bir toplumsal örgütlenme olarak işlev gören Trabzon Lisesinden Yetişenler Cemiyeti'nin yayın organıdır. Çocuk dergisi Çocuk Güneşi'ni (43 sayı) saymazsak böylece geriye tek dergi, *Değirmen* kalmaktadır.⁸⁵⁷

Şubat 1949-Aralık 1949 ayları arasında yalnızca 9 sayı yayınlanabilmiş olan *Değirmen* dergisinin kurucusu, daha önce 1942-1944'te İstanbul'da Cavit Orhan Tütengil'le birlikte aynı adla 12 sayı dergi⁸⁵⁸ yayınlamış olan Halit Tanyeli'dir. Trabzon Lisesi'ne edebiyat öğretmeni olarak atanan – yeni mezun - Halit Tanyeli'nin, hakim Subutay Hikmet Karahasanoğlu, Türkçe öğretmeni Cemil Toygar ve eşi İngilizce öğretmeni Rezzan Toygar'la birlikte yayınladıkları dergi, örneğin Orhan Veli'nin de beğenisini çekmiş ve *Yaprak*'ta ondan söz etmiştir.⁸⁵⁹ *Değirmen* açıkça 'yerel' bir dergi olmadığını vurgulamış ve gerçekten de Trabzon'dan olduğu kadar İstanbul'dan yazılar ve dünyadan çeviriler, yer verdiği yayın tanıtım ve eleştirileri ve sanat olaylarıyla ve hepsinde sağlanan düzeyle bunun hakkını vermiştir.⁸⁶⁰

856 Tiyatronun Haluk Ongan'la (1924-19878) 1962'de kurulan Trabzon Amatör Tiyatro Kulübü'nün 1963'te oyunlar sahnelemeye başlayarak canlanması gibi.

857 Bkz. Albayrak (2010), *Dünden Bugüne Trabzon Basımı*, Cilt 2.

858 İstanbul'daki *Değirmen* için bkz. M. Bülent Varlık (2019), "Değirmen – I (İstanbul, 1942-1944)", *Kebikeç İnan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 47, s. 417-430.

859 Subutay Hikmet Karahasanoğlu (2011), "Ben de Yaşadım, Anılar", *Kitab-ı Hikmet, Subutay Hikmet Karahasanoğlu Tüm Şiirleri Anıları ve Yapıtları*, haz. Yaşar Mıraç, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Y., Ankara, 512-513.

860 *Değirmen*'in Trabzon macerası için bkz. M. Bülent Varlık (2019), "Değirmen – II (Trab-

Değirmen ilk kez Mart 1949'da 3. sayıda 'yobazlığı' eleştirerek Atatürkçü olduğunun çok açık olduğunu vurgular. Daha sonra Atatürk ve Kemalizm giderek daha sık dergide konu edinilecek, Kasım 1949'da 8. sayı ölüm yıldönümüyle özel Atatürk sayısı olarak yayınlanacaktır. *Değirmen*'in yurt çapındaki siyasal gelişmelerden ve şehirdeki söylenti ve dedikodulardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Örneğin Haziran 1949'da 5. sayıda 'Buhran' adlı *Değirmen* imzalı yazıda "(...) cemiyette fıkre karşı bir kayıtsızlık, hatta ondan bir nevi kaçma olduğunu kabul etmek zorundasınız (...) Bütün bunlara rağmen bugün kendi dar muhitlerinde serpilen sanat şubelerimizin varlığını da hiç kimse inkar edemez (...) Yarın o ağacın dallarından sarkacak meyvelere eller uzanacaktır" diyerek toplumdaki olumlu dönüşümü ve başlayan tepkileri de vurgularken, Ekim 1949'da 7. sayıda "Birkaç Söz" başlığıyla, "Temiz vatan çocuklarında bir takım gizli maksatlar vehmeden kafasız veya karanlık ruhlu insanlar, o çoktan beri kaybetmiş bulundukları bu milli heyecanı arasınlar. O zaman bizi anlıyacaklar" diyerek aslında şehirdeki başlayan siyasal kutuplaşmaya işaret etmektedir. Aralık 1949'da 9. - ve son sayıda - ise "İnkılap Heyecanı" başlığıyla, "(...) Milli tesanüdden mahrum bir millet değiliz ki noksanlarımız bizi korkutsun. Böyle bir endişeden dem vuranların, bizi atıl ve mevcutla yetinir bir hale sokabilmek için böyle davrandıklarına şüphemiz olmasın. Etrafı bulandırmak suretiyle herkesi kendinden bile şüphe eder bir hale sokmak ve memleket meselesiyle ilgilenmekten korkan bir Abdülhamit nesli yetiştirmek ve böylece devleti, milletin manevi müzaheretinden mahrum bırakmaya çalışmak herhalde vatanını seven bir insanın harcı değildir" diye yazılması ise, *Değirmen*'in "siyasi katılım" ve "demokrasi" talebiyle kimlerin kendisinin karşısında olduğunun tarihsel bilincini ortaya koymakta olduğunu göstermektedir.

Subutay Hikmet Karahasanoğlu anılarında *Değirmen* yayınına katkıda bulunanların komünist oldukları gerekçesiyle sivil polisçe izlenişini anlatır.⁸⁶¹ Derginin yayını da bu sayıyla zaten son bulmuştur. *Değirmen* dergisinden önce İnan dergisinde 1948'de 39, 40 ve 42. sayılarda üç şiiri yayınlanmış olan Cemil Toygar, 1951 büyük komünist tevkifatında tutuklanıp yargılanarak 1954'te 8 yıl hapis, 2 yıl 8 ay İskilip'te sürgüne mahkum olmuştur.⁸⁶² Rezzan Toygar'ın⁸⁶³ da *İnan* dergisinde 1948'de 39, 44 ve 45. sayılarda iki çevirisi yayınlanmıştır.

Trabzon'da 1928'den 1960'a kadarki kitap dünyası ise çok daha fakirdir. 32 yılda 44 kitap yayınlanmıştır ama bu rakama devlet-CHP'nin resmi yayınları, ders ve eğitim kitapları ve özellikle tarımla ilgili teknik kitaplar da dahildir ve bu tür kitapların toplamı 23'dür yani yayınlananların yarısı. İkinci büyük grubu (11 adetle) şiir kitapları oluşturur, fakat bunlara Baba Salim'le ilgili iki kitapla Ömer Akbulut'un *Trabzon Şairleri* adlı tarihe mal olmuş şiirlerin toplandığı çalışması da dahildir. Sıtkı Can, Hakkı Tuncay, Aziz Aktulga, Zeki Yağmurdereli, A. Turan Demirci, Cemal Azmi Tellioglu ve İsmail Çelik bu şiir kitaplarının yazarlarıdır⁸⁶⁴ ve hiçbirisi aslında şair değildir. Yaşar Miraç'ın dediği gibi, Trabzon'da 'şiir' ve 'modern şiir', klasik şiir-Osmanlı'dan kopuşun getirdiği bocalamadan, geçiş evresinden sonra Subutay Hikmet Karahasanoğlu ile başlar.⁸⁶⁵

861 S. H. Karahasanoğlu (2011), s. 513-515.

862 S. H. Karahasanoğlu, anılarında, *Değirmen* dergisini birlikte yayınladıkları bu iki yazardan 'Celal' ve 'Rüçhan Toygar' olarak söz eder, verdiği bilgiye göre Cemil Toygar tutuklandığında Ankara'da TBMM'de kütüphane görevlisidir, s. 512-516, 520; Tevetoglu, s. 658.

863 Annem Aysel (Karahasanoğlu) Emiroğlu'nun anlattığına göre, tutuklanma tehlikesi gündeme gelince, çift anlaşmalı olarak, Rezzan Hanım'ı takibattan kurtarmak amacıyla boşanmıştır.

864 C. A. Tellioglu'nun *Bir Yöbaza İçyüzü* (1949) ile Darendeli İsmail Çelik'in *Dini Nasihatlar* (1953) kitapları da şiir, daha doğrusu geleneksel 'destan' biçiminin uyarlanmış şekliyle yazılmışlardır. Tellioglu laik Cumhuriyetin sahte softalara karşı mücadelesini anlatırken, İ. Çelik gayet geleneksel biçimde 'ilahî'ler yazmaya çalışmıştır. Şiirin bu kadar yaygın bir ifade aracı oluşu da ayrıca ilgi çekici bir konudur.

865 "Subutay Hikmet Cumhuriyet dönemi şiirimizde ilk başarılı Trabzonlu ozandır. Onunla aynı dönemde şiire başlayanların ne şiir düzeyi ne de boyutu bakımından onun başarısına erişemediği

Üçüncü grubu da edebiyat bu kez roman ve hikaye oluşturur. Dört roman Üçüncü Umumi Müfettişlik'te çalıştığını gördüğümüz ve romanları önce yerel gazetelerde tefrika edilen Hayrettin Ziya'nındır; tek hikaye kitabı da ona aittir. Ayrıca, biri Fransızca, ikisi Rusçadan çeviri üç roman vardır.⁸⁶⁶

Şiir ve nesiri toplarsak 18 eder, edebiyatı, resmi yayınlardan oluşan birinci grupla toplarsak 41 eder. Geriye kalan (Erzurumlu Kazım Yurdalan'ın Kars anıları (1950) dışında) iki kitap şunlardır:

Sait Bilâl Seyalioğlu, *Damla*, Trabzon Matbaası, 1953.

Tevfik Vural Ciravoğlu, *Hürriyet Uğrunda*, Trabzon Matbaası, 1954.

Bu kitapların ikisi de daha önce Trabzon gazetelerinde yayınlanmış makale, fıkra ve denemelerin toplamıdır. Seyalioğlu'nun 'fıkra'ları mizahi fıkralar da dahil olmak üzere Temizlik, Harp ve Moda, Kılıbıklık, Mantar İskarpınlar, Kumar, Dalgınlık, Ramazan ve Eğlenceleri gibi genel geçer konuları işlerken, Ciravoğlu'nun makaleleri çok partili yaşamın başlamasından itibaren CHP'ye karşı yazılmış Trabzon ölçekli polemiklerdir. Kısacası Trabzon'da tarım uzmanlarının resmi yayınları dı-

görülür. (...) kimileri de çok az sayıda şiir yazabilmiş, düzey olarak da şariye ya da 'heveskâr şair' olarak kalmışlardır"; Yaşar Miraç (2011), "Subutay Hikmet Karahasanoğlu'nun Şiiri", *Kitab-ı Hikmet, Subutay Hikmet Karahasanoğlu Tüm Şiirleri Anıları ve Yapıtları*, haz. Yaşar Miraç, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Y, Ankara, s. 7. Subutay Hikmet (1925-2006), *Değirmen*'in son sayısıyla zamandaş biçimde 1949 Aralığında Bandırma'ya atanıp 1955 yılında Trabzon'a döndükten sonra, yukarıda anılan *Hakimiyet* ve *Hizmet* gazetelerinde babası Ömer Hikmet'in (1892-1964) köşe yazarlığı yapması gibi, sanat sayfasının editörlüğünü yapacaktır.

866 Fransızcadan çeviri *Periler, Cadılar, Gıyabaniler* (çev. Mithat Rebil, 1939; daha önce 1329/1913'te yayınlanmıştır) ve Rusça çeviriler *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* eseriyle yurt çapından tanınmış olan Grigoriy Petrov'un M. Yalçın Tuna çevirisi *Kara Kartal* (1938) ve *Pavel Bersie* (1938) romanlarıdır (Bkz. Zeynep Zafer (2009), "Rus Yazarı Grigoriy Petrov'un Sürgün Dönemi Eserleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz, s.141-155).

şında (bir tıp kitabını da saymazsak) bilimsel bir yayın bulunmadığı gibi toplumsal bilimlerde tek bir yayın yoktur. Siyaset dünyasına dahil olsun olmasın bir dünya görüşünü felsefi⁸⁶⁷, toplumsal, iktisadi veya tarihi cephesiyle irdeleyip işleyen ve savunan veya edebi nitelikte deneme tarzı kitaplar da bulunmamaktadır.

Bu gerçek Rıfki Kulaç'ı Trabzon'un ilk (kitap olarak yayınlanmış⁸⁶⁸) romancısı yapıyor. Trabzon ve Türk roman tarihine not olmak üzere, Trabzon'da daha önce roman yazma girişiminde bulunulduğuna değinmek gerekiyor. Trabzon'un ünlü kitapçı ve yayıncısı Kitabi Hamdi Efendi roman yazmış ancak Abdülhamit sansürüne takılmıştır. Trabzon maarif müdürü Mahmut Celal tarafından, Maarif Nezareti'ne 24 Eylül 1307'de [6 Ekim 1891] "...Trabzon'da kitapçı Hamdi Efendi tarafından tabına ruhsat verilmek üzere (...) ita edilmiş olan "Trabzon'da Muaşaka" yahud "Ferit Bey ile Feriha" nam milli roman mütalaa olunmuş ise de tabına buraca ruhsat itasına cesaret edilememiş olduğundan Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce dahi görölmek üzere leffen (...) arz ve takdim kılınmıştır" denilerek gönderilmiş ve Encümen'den 9 Teşrin-i evvel 1307'de [21 Ekim 1891] " tahriratta tab ve neşrine ruhsat itası zımmında gönderildiği beyan olunan ve "Trabzon'da Muaşaka" yahut "Ferit Bey ve Feriha" nam terceme ro-

867 Lise felsefe ders kitabı olmakla birlikte, Trabzon Lisesi felsefe ve içtimaiyat muallimi Necmi'nin *Estetik, Güzellik Bilgisi* (Yeni Yol Matbaası, 1932, 100+2 s.) kitabını gene de kadir bilirlikle ayrıca anmak gerekir.

868 Romanları *Yeni Yol*'da tefrika edilen ve herhalde İstanbul'da basılan *Sokakta Harp Var* romanının da yazarı olan Kemal Ahmet'i hatırlatalım.

10 Eylül 1935, Trabzon'da Meydan'da Rıfki Kulaç.

manın mündericatı mahzurdan salim olmadığı..." cevabı gelmiştir yani bugün sadece adını arşiv belgesinden öğrenebildiğimiz roman, İstanbulca mahzurlu bulunarak yayınlanması engellenmiştir.⁸⁶⁹

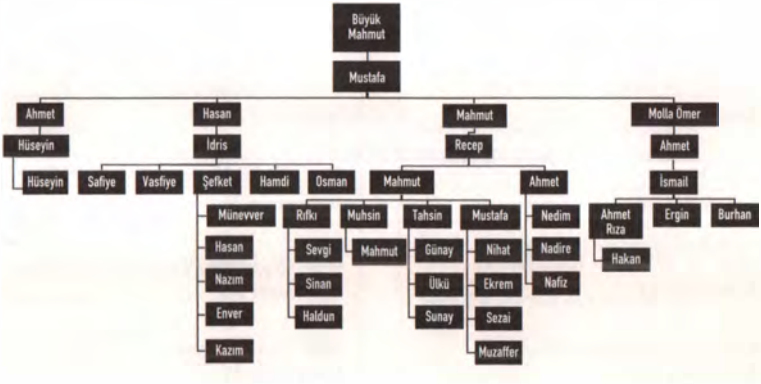
Rıfki Kulaç, 1960 sonrası değişime ve 1965'ten itibaren yeni bir Türkiye'ye kapı açmaya çalışan Türkiye için, bütün kuşağı gibi belki yorgundu, belki 1957'den beri yeni umutlar taşıyordu fakat bedeni artık onu taşıyamamıştı, ama geride dik duruşuyla tanıyan tanımayana kendine ait bir yorum ve tutum örneği oluşturdu; yeni kuşaklar için de bu kimliğini ortaya koyacak makaleler toplamı ve bir roman bıraktı.

Bu tahmin, çıkarım ve yorumlar belki eleştirilebilir fakat Rıfki Kulaç'ın bu yorumla bütünleştirmeye çalıştığımız yaşam hikayesi ve yazdıkları üstünden anlamlandırılması, tarihe kalmıştır ve her kuşakta yeniden anlamlandırılmak üzere de kalacak.

869 BOA, MF:MKT.131-69-19.112017.23.58.07.

EKLER

1- Kulaç Ailesinin Şeceresi

Yalnız kitapta adı geçenler gösterilmiştir.

2- Rıfku Kulaç'ın Makaleler Bibliyografyası

Kafes

Sayı: 8, 17 Mart 1335 [1919]

Öğüt

Sayı: 9, 20 Mart 1335 [1919]

Öğüt

Sayı: 10, 22 Mart 1335 [1919]

Öğüt

Sayı: 11, 24 Mart 1335[1919]

Öğüt

Işık

Sayı: 1, [4 Nisan 1335][1919]

İçtimaiyat

Sayı: 2, 7 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 2

Sayı: 3, 11 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 3

Sayı: 4, 12 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 4

Sayı: 5, 14 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 5

Sayı: 6, 17 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 6

Sayı: 7, 19 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 7

Sayı: 8, 21 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 8

Sayı: 9, 23 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 9

Sayı: 10

İçtimaiyat 10

Sayı: 11, 27 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 11

Sayı: 12, 30 Nisan 1335 [1919]

İçtimaiyat 12

Sayı: 13, 3 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 13

Sayı: 14, 6 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 14

Sayı: 15, 8 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 15

Sayı: 19, 18 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 16

Sayı: 20, 20 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 17

Sayı: 21

İçtimaiyat 18

Sayı: 22, 25 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 19

Sayı: 24, 23 Mayıs 1335 [1919]

İçtimaiyat 20

Sayı: 25, 1 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 21

Sayı: 26, 3 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 22

Sayı: 27, 5 Haziran 1335 [1919]

Bayram

Sayı: 28, 8 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 23

Sayı: 29, 10 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 25

Sayı: 30, 12 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 26

Sayı: 32, 17 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 27

Sayı: 33

İçtimaiyat 28

Sayı: 34, 22 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 29

Sayı: 35, 24 Haziran 1335 [1919]

İçtimaiyat 30

Sayı: 36

İçtimaiyat 31

Sayı: 37, 29 Haziran 1335 [1919]

Bayram

Sayı: 39, 4 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat 32

Sayı: 41, [8.7.1335 [1919]]

İçtimaiyat 33

Sayı: 42, 10 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat

Sayı: 43, 13 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat 38

Sayı: 44, 17 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat 39

Sayı: 45, 20 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat

Sayı: 46, 23 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat

Sayı 47, 31 Temmuz 1335 [1919]

İçtimaiyat 43

Sayı: 48, 3 Ağustos 1335 [1919]

İçtimaiyat

Sayı: 49, 6 Ağustos 1335 [1919]

İçtimaiyat

Sayı: 50, 8 Ağustos 1335 [1919]

İçtimaiyat

Yarın

Sayı: 1, 1 Kanun-i sani 1336 [1 Ocak 1920]

Yarın ve Çıgırın

Sayı: 3, 9 Kanun-i sani 1336 [9 Ocak 1920]

Dün, Bugün, Yarın

Sayı: 4, 13 Kanun-i sani 1336 [13 Ocak 1920]

Bugün, Yarın 2

Sayı: 5, 16 Kanun-i sani 1336 [16 Ocak 1920]

Bugün, Yarın 3

Sayı: 6, 20 Kanun-i sani 336 [20 Ocak 1920]

Temaşa

Sayı: 7, 25 Kanun-i sani 1336 [25 Ocak 1920]

Kamplarda Mesai

Sayı: 8, 30 Kanun-isani 1336 [30 Ocak 1920]

Dünya Sevgisi

Sayı: 9, 3 Şubat 1336 [1920]

Nasıl Çalışmalı

Sayı: 11, 13 Şubat 1336 [1920]

Bizde Temaşanın Geçirdiği Safahat

Sayı: 13, 20 Şubat 1336 [1920]

Eski Defterler

Sayı: 15, 27 Şubat 1336 [1920]

İntibah Levhası

Sayı: 18, 19 Mart 1336 [1920]

Temaşa

Sayı: 19, 26 Mart 1336 [1920]

İğrenç Hakikatler Sefalet

Dahilerinden

Sayı: 20, 1 Nisan 1336 [1920]

Bizde Hayalcilik

Türk Varlığı

Sayı: 27, 1 Mart 1336 [1920]

Garpten Şarka

Sayı: 28, 15 Mart 1336 [1920]
Silahlı Sosyalistler

Sayı: 29, 1 Nisan 1336 [1920]
Veyl Hainlere

İkbal

Türkler ve Bolşeviklik,
18 Eylül 1336 [1920]

Gaye İsteriz, 28 Eylül 1336 [1920]

Kızıl Şark

Sayı: 1, 1922 Teşrinisani
Saltanat Etrafında, s. 21-24.

Yeni Yol

1- 15 Kanun-i sani 1927/ 11 Recep
1345 No: 622-522
TRABZON BELEDİYESİ

2- 16 Kanun-i sani 1927/ 12 Recep
1345 No: 623-523
SAMİMİ BİR HASBİHAL

3- 3 Kanun-i sani 1927/ 23
Cemaziyelahir 1345 Sayı: 624-524
VİLAYET MAARİF BÜTÇESİ
ETRAFINDA

4- 5 Kanun-i sani 1927/ 25
Cemaziyelahir 1345 No: 625-525
YERLİ SERMAYE

5- 6 Kanun-i sani 1927/ 26
Cemaziyelahir 1345 No: 626-526
HANIMLAR, HANIM KIZLAR!

6- 18 Kanun-i sani 1927/ 14 Recep
1345 No: 635- 535
VALİMİZLE BAŞ BAŞA

7- 20 Kanun-i sani 1927/ 16 Recep
1345 No: 636-536
BİR TAVZİH MÜNASEBETİYLE

8- 24 Kanun-i sani 1927/ 18 Recep
1345 No: 638-538
VİRANE, MEKTEP OLUR MU!

9- 25 Kanun-i sani 1927/ 19 Recep
1345 No: 639-539
BİR ABİDE MÜNASEBETİYLE

10- 26 Kanun-i sani 1927/ 20 Recep
1345 No: 640-540
YAŞAMAKTA İNTİZAM

11- 30 Kanun-i sani 1927/ 26 Recep
1345 No: 643-543
BELEDİYE İÇİN SEÇKİ

12- 1 Şubat 1927/ 28 Recep 1345
No: 644-544
TİCARET VE İHTİSAS

13- 2 Şubat 1927/ 29 Recep 1345
No: 645-545
EN BÜYÜK KUVVET

14- 3 Şubat 1927/ 30 Recep 1345
No: 646-546
YİNE TİCARET İÇİN

15- 5 Şubat 1927/3 Şubat 1345
No: 647-547
SANAYİYİ DİRİLTMEK İÇİN

16- 6 Şubat 1927/5 Şaban 1325
No: 648-548
YENİ NESİL VE MESLEK

17- 9 Şubat 1927/8 Şaban 1345 No:
651-551

TÜRKLER VE MEDENİYET
ABİDESİ

18- 12 Şubat 1927/11 Şaban 1345
No: 653-553

YENİ DÜNYA MABETLERİ

19- 15 Şubat 1927/14 Şaban 1345
No: 655-555

YOL İŞLERİ

20- 16 Şubat 1927/15 Şaban 1345
No: 656-556

RADİKALLER
KONFERANSINDA

21- 18 Şubat 1927/17 Şaban 1345
No: 657-557

CEMİYET VE GENÇLİK

22-19 Şubat 1927/19 Şaban 1345
No: 658-558

ZİRAATTE ÇOK GERİLEDİK

23- 21 Şubat 1927/19 Şaban 1345
No: 659-559

KRAL HÜSEYİN

24- 22 Şubat 1927/20 Şaban 1345
No: 660-560

CEMİYET VE KADIN

25- 23 Şubat 1927/21 Şaban 1345
No: 661-561

RUSYA – İNGİLTERE

26- 23 Şubat 1927/22 Şaban 1345
No: 662-562

TRABZON'DA HİLAL-İ AHMER

27- 26 Şubat 1927/ 24 Şaban 1345
No: 663-563

BELEDİYE BÜTÇESİ

28- 28 Şubat 1927/ 26 Şaban 1345
No: 665-565

DARISI MEZARLIKLARIN
BAŞINA

29- 1 Mart 1927/ 27 Şaban 1345
No: 666-566

İLİM DAHİSİ HANİYASIN?

30- 5 Mart 1927/ 1 Ramazan 1345
No: 667-567

TÜRK İNKILABINDA İSTİKLAL
MAHKEMELERİ

31- 8 Mart 1927/4 Ramazan 1345
No: 670-570

NÜFUS MESELESİ

32- 9 Mart 1927/ 5 Ramazan 1345
No: 671-571

İSTİKLAL MAHKEMESİZ

33- 11 Mart 1927/6 Ramazan 1345
No: 672-572

TRABZON TÜRK OCAĞI

34- 12 Mart 1927/8 Ramazan 1345
No: 673-573

TABAKHANE MESELESİ!

35- 14 Mart 1927/10 Ramazan 1345
No: 675-575

YAŞASIN HALK EMEĞİ

36- 16 Mart 1927/12 Ramazan 1345
No: 676-576

KULÜPLER VE GENÇLİK

37- 17 Mart 1927/13 Ramazan 1345

No: 677-577

İKTİSAT MECLİS-İ ÂLİSİ

38- 19 Mart 1927/15 Ramazan 1345

No: 678-578

TRABZON'UMUZ İÇİN

39- 20 Mart 1927/16 Ramazan 1345

No: 679-579

RUS TİCARET MUAHEDESİ VE
TRABZON

40- 22 Mart 1927/18 Ramazan

1345No: 681-581

KALEM MAHSULATI

41- 23 Mart 1927/19 Ramazan 1345

No: 682-582

HALK FIRKASI VE BELEDİYE
NAMZETLERİ

42- 25 Mart 1927/22 Ramazan 1345

No: 683-583

HAPİSHANEMİZ İÇİN

43- 27 Mart 1927/23 Ramazan 1345

No: 684-584

DÜNYA HADİSELERİNE BİR
BAKIŞ

44- 28 Mart 1927/24 Ramazan 1345

No: 685-585

BELEDİYEDEN
BEKLEDİKLERİMİZ

45- 29 Mart 1927/25 Ramazan 1345

No: 686-586

YÜZ AĞARTACAK BİR YEKUN

46- 30 Mart 1927/26 Ramazan 1345

No: 687-587

FAKAT KAZANCA GÖRE...

47- 31 Mart 1927/27 Ramazan 1345

No: 688-588

KAHROLSUN SÜSİ

48- 2 Nisan 1927/30 Ramazan 1345

No: 689-589

YENİ HAYATA DOĞRU

49- 9 Nisan 1927/7 Şevval 1345 No:

692-592

TESLİHAT AZALTI LABİLİR Mİ?

50- 10 Nisan 1927/8 Şevval 1345

No: 693-593

BİR MÜLAKAT
MÜNASEBETİYLE

51- 11 Nisan 1927/9 Şevval 1345

No: 694-594

TİYATRO VE CEMİYET

52- 12 Nisan 1927/10 Şevval 1345

No: 695-595

927 BÜTÇESİ

53- 13 Nisan 1927/11 Şevval 1345

No: 696-596

TİYATRO VE TRABZON

54- 14 Nisan 1927/12 Şevval 1345

No: 697-597

SIHHAT VE TEMİZLİK
NAMINA

55- 16 Nisan 1927/14 Şevval 1345

No: 698-598

CUMHURİYET ADLİYESİ

56- 17 Nisan 1927/15 Şevval 1345

No: 699-599

BİR HASBİHAL

57- 18 Nisan 1927/16 Şevval 1345

No: 700-600

MÜSTEMLEKE OYUNU

58- 19 Nisan 1927/17 Şevval 1345

No: 701-601

BANKALAR VE KREDİ

59- 21 Nisan 1927/19 Şevval 1345

No: 703-603

İKTİSADİYATIMIZDA HAYVAN

60- 25 Nisan 1927/22 Şevval 1345

No: 706-606

MATBUATTAN SONRA

MECLİSTE

61- 26 Nisan 1927/2 Şevval 1345

No: 707-607

SENELİK KURULTAY

62- 27 Nisan 1927/3 Şevval 1345

No: 708-608

ZEVKTEN VE SÜSTEN

63- 30 Nisan 1927/5 Şevval 1345

No: 710-610

İŞ BAROMETRESİ

64- 1 Mayıs 1927/6 Şevval 1345

No: 711-611

HARS NAMINA

65- 2 Mayıs 1927/7 Şevval 1345

No: 712-612

ZİRAAT ODALARI

66- 4 Mayıs 1927/9 Şevval 1345

No: 714-614

MESAI KANUNU

67- 5 Mayıs 1927/4 Zilkade 1345

No: 715-615

MESAI KANUNU II

68- 7 Mayıs 1927/6 Zilkade 1345

No: 716-616

HADİSELER VE GAZETELER

69- 9 Mayıs 1927/7 Zilkade 1345

No: 718-618

YETİM YUVASI

70- 11 Mayıs 1927/10 Zilkade 1345

No: 720-620

ELEKTRİK VE HAYAT

71- 12 Mayıs 1927/11 Zilkade 1345

No: 721-621

TELSİZ TELEFON

72- 15 Mayıs 1927/14 Zilkade 1345

No: 723-623

KAHPE VASITA

73- 16 Mayıs 1927/15 Zilkade 1345

No: 724-624

DERS OLSUN BİZE

74- 17 Mayıs 1927/16 Zilkade 1345

No: 725-625

AFERİN TÜTÜNCÜLERİMİZE

75- 18 Mayıs 1927/17 Zilkade 1345

No: 726-626

YOĞUMSUZ EMEK

76- 19 Mayıs 1927/18 Zilkade 1345

No: 727-627

KREDİ İSTERİZ

77- 21 Mayıs 1927/20 Zilkade 1345

No: 728-628

YENİ HAVA KURBANLARI

78- 23 Mayıs 1927/22 Zilkade 1345

No: 730-630

RUSYA – İNGİLTERE

79- 24 Mayıs 1927/23 Zilkade 1345

No: 731-631

TÜRK-RUS MUAHEDESİ

80- 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345

No: 733-633

ZÜMRE TEŞKİLATI

81- 29 Mayıs 1927/28 Zilkade 1345

No: 735-635

KUL BUNALMAYINCA...

82- 30 Mayıs 1927/29 Zilkade 1345

No: 736-636

MÜNASEBAT YOK AMA...

83- 31 Mayıs 1927/30 Zilkade 1345

No: 737-637

YİNE TÜRK OCAĞIMIZ İÇİN

84- 1 Haziran 1927/1 Zilhicce 1345

No: 738-638

İŞTE ASRİLİK

85- 4 Haziran 1927/4 Zilhicce 1345

No: 740-640

TİCARET VE TİCARET
MEKTEBİMİZ

86- 6 Haziran 1927/6 Zilhicce 1345

No: 742-642

MUALLİMLER VE MUALLİM
MEKTEBİMİZ

87- 7 Haziran 1927/7 Zilhicce 1345

No: 743-643

LİSE MÜSAMERESİNDE

88- 27 Haziran 1927/27 Zilhicce

1345 No: 757-657

TRABZONLULAR VE
DONANMAMIZ

89- 29 Haziran 1927/29 Zilhicce

1345 No: 759-659

İKİNCİ MECLİS

90- 2 Temmuz 1927/3 Muharrem

1345 No: 761-661

İSTANBUL VE CUMHURİYET

91- 3 Temmuz 1927/4 Muharrem

1345 No: 762-662

GAZİMİZ İSTANBUL'DA

92- 5 Temmuz 1927/6 Muharrem

1345 No: 764-664

BELEDİYEDEN
İSTEDİKLERİMİZ

93- 6 Temmuz 1927/7 Muharrem

1345 No: 765-665

ŞEHİRLER VE KÖYLER

94- 7 Temmuz 1927/8 Muharrem

1345 No: 766-666

İRŞAD HEYETİ

95- 12 Temmuz 1927/13 Muharrem

1345 No: 770-670

KREDİ AZLIĞI

96- 18 Temmuz 1927/19 Muharrem

1345 No: 774-674

TRABZON VE HİTERLANDI

97- 19 Temmuz 1927/20 Muharrem

1345 No: 775-675

YENİ MAARİF SENESİ

98- 26 Temmuz 1927/27 Muharrem

1345 No: 781-681

ELEKTRİK VE TRABZON

99- 28 Temmuz 1927/29 Muharrem

1345 No: 783-683
MAARİF MINTIKA MECLİSİ

100- 3 Ağustos 1927/5 Safer 1345
No: 788-688
OLDUĞUMUZ KADAR
GÖRÜNELİM

101- 4 Ağustos 1927/6 Safer 1345
No: 789-689
MEBUS SEÇKİSİ

102- 8 Ağustos 1927/9 Safer 1345
No: 790-690
BİRAZ DA VATAN İÇİN

103- 10 Ağustos 1927/11 Safer
1345 No: 792-692
METRUK EMVAL SATILMALI

104- 11 Ağustos 1927/12 Safer
1345 No: 793-693
YOLLARIMIZ İÇİN

105- 16 Ağustos 1927/17 Safer
1345 No: 797-697
TİCARETTE REKLAM

106- 17 Ağustos 1927/18 Safer
1345 No: 798-698
LİMAN ŞİRKETİ TARİFESİ

107- 22 Ağustos 1927/23 Safer 1345
No: 802-702
HANGİ GÜNE KADAR?...

108- 23 Ağustos 1927/24 Safer
1345 No: 803-703
MESUT OLMAK İÇİN...

109- 25 Ağustos 1927/27 Safer

1345 No: 805-705
İŞTE VE MESLEKTE BİRLİK

110- 30 Ağustos 1927/3
Rebiyülevvel 1345 No: 809-709
ŞAHESER

111- 5 Teşrin-i evvel 1927/9
Rebiyülahir 1345 No: 840-740
[Eksik]
YAĞMUR YAĞSA DA...

112- 6 Teşrin-i evvel 1927/10
Rebiyülahir 1345 No: 841-741
[Eksik]
NE VAKİT FİİLİYAT?

113- 8 Teşrin-i evvel 1927/12
Rebiyülahir 1345 No: 842-742
[Eksik]
ŞARK VİLAYETLERİMİZDE

114- 9 Teşrin-i evvel 1927/13
Rebiyülahir 1345 No: 842-742
[Eksik]
YİNE ELEKTRİK ŞİRKETİ

115- 11 Teşrin-i evvel 1927/15
Rebiyülahir 1345 No: 845-745
[Eksik]
KARA KORSANLARI

116 - 16 Teşrin-i evvel 1927/20
Rebiyülahir 1345 No: 849-749
DARÜLBEDAYİ TEMSİLLERİ

117- 18 Teşrin-i evvel 1927/22
Rebiyülahir 1345 No: 851-751
[Eksik]
VİLAYET YOLLARI

118- 24 Teşrin-i evvel 1927/28

Rebiyülahir 1345 No: 856-756
GAZİ VE GENÇLİK

119 - DARÜLBEDAYİ
TEMSİLLERİ, HAMLET
120- 25 Teşrin-i evvel 1927/29
Rebiyülahir 1345 No: 857-757
SIHHATİMİZ İÇİN

121- 26 Teşrin-i evvel 1927/30
Rebiyülahir 1345 No: 858-758
GENÇLERİN VAZİFELERİ

122- 29 Teşrin-i evvel 1927/3
Cemaziyevvel 1345 No: 860-760
BEŞİNCİ SENE

123- 12 Teşrin-i sani 1927/18
Cemaziyevvel 1345 No: 869-769
BİR ADIM DAHA

124- 26 Teşrin-i sani 1927/2
Cemaziyelahir 1345 No: 881-781
BİR KONFERANS
MÜNASEBETİYLE

125- 4 Kanun-i evvel 1927/10
Cemaziyelahir 1345 No: 887-787
ŞEHİR VE KÖYLÜLER

126- 5 Kanun-i evvel 1927/11
Cemaziyelahir 1345 No: 888-788
YOLLAR VE YAĞMURLAR

127- 7 Kanun-i evvel 1927/13
Cemaziyelahir 1345 No: 890-790
YAŞAYAN NESİL VE
ŞİRKETÇİLİK

128- 13 Kanun-i evvel 1927/19
Cemaziyelahir 1345 No: 895-795
SENELİK KONGRELER

129- 14 Kanun-i evvel 1927/20
Cemaziyelahir 1345 No: 896-796
KIŞ VE BELEDİYE

130- 15 Kanun-i evvel 1927/21
Cemaziyelahir 1345 No: 897-797
GEÇ OLSA BİLE...

131- 22 Kanun-i evvel 1927/27
Cemaziyelahir 1345 No: 903-803
ELLİNCİ YIL DÖNÜMÜ

132- 2 Kanun-i sani 1928/10 Recep
1345 No: 911-811
1928

133- 4 Kanun-i sani 1928/12 Recep
1345 No: 913-813
RÜŞVETLE MÜCADELE

134- 9 Kanun-i sani 1928/17 Recep
1345 No: 917-817
FECİ YANLIŞLIK

135- 12 Kanun-i sani 1928/20
Recep 1345 No: 920-910
BİR TOPLANIŞ
MÜNASEBETİYLE

136- 26 Kanun-i sani 1927/4 Şaban
1345 No: 932-832
YAVUZ VE HAVUZU..

137- 9 Şubat 1928/17 Şaban 1345
No: 943-843
ATIL KUVVET

138- 15 Şubat 1928/23 Şaban 1345
No: 948-848
DERNEK MÜNASEBETİYLE

139- 25 Şubat 1928/3 Ramazan
1345 No: 956-856
İHTİKARA KARŞI...

140- 28 Şubat 1928/6 Ramazan
1345 No: 959-859
MERHAMET Mİ VAZİFE Mİ?

141- 4 Mart 1928/12 Ramazan 1345
No: 963-863
FAKİR MEKTEPLİLER İÇİN

142- 6 Mart 1928/13 Ramazan 1345
No: 964-864
TRABZON BORSASI

143- 11 Mart 1928/18 Ramazan
1345 No: 967-867
RÜŞVET KAHRAMANLARI?

144- 13 Mart 1928/20 Ramazan
1345 No: 969-869
VİLAYET BÜTÇESİ

145- 28 Mart 1928/6 Şevval 1345
No: 979-879
İSTİDADLARI KORUYALIM

146- 29 Mart 1928/7 Şevval 1345
No: 980-880
VİLAYET MECLİSİMİZ

147- 5 Nisan 1928/14 Şevval 1345
No: 986-886
TALİHİ SAVAŞ

148- 7 Mayıs 1928/17 Zilkade 1345
No: 1012-912
ŞEHİRLER KRALİÇESİ

149- 13 Haziran 1928/24 Zilhicce

1345 No: 1040-940
İKİ KAVRAYIŞ

150- 5 Temmuz 1928/16 Muharrem
1347 No: 1059-959
KİRYE VENİZELOS SAHNEDE

151- 7 Ağustos 1928/21 Safer 1347
No: 1085-985
TRABZON'DAN ZİGANAYA -1-

152- 14 Ağustos 1928/28 Safer
1347 No: 1091-991
TRABZON'DAN ERZURUM'A
-2-

Yeni Yol

Sayı: 2533, 29 Birinciteşrin 1938
Türkler ve Cumhuriyet

Necm-i Atı

Sayı: 1, 1 Ocak 1928
Kulüplerde Gençlik

Alan

Sayı: [1], [1 Nisan 1932], s. 13-14.
İktisadî: İstihsalci Şehir

Sayı: [4], [15 Mayıs 1932], s. 4-5.
Felsefe Bakışile: İnsan Kafası

Sayı: 5, 1 Haziran 1932, s. 5-6.
Felsefe Bakışile: Şair, Filozof

Sayı: 6, 15 Haziran 1932, s. 6-7.
Felsefe Bakışile: Dünya Kimlerin

Sayı: 7, 1 Temmuz 1932, s. 1-2.
Felsefe Bakışile: İnsan ve Makine

Sayı: 8, 15 Temmuz 1932, s. 5-6.
Felsefe Bakışile: Kültür İşlerimiz

Sayı: 10, 15 Ağustos 1932, s. 2-3.
İki Türlü Kavrayışla

Halk

Sayı: 662, 25 Eylül 1937
Şehircilik mütehasısı Müsyü
Lamberin Halkevinde verdiği
konferanstan notlar

İnan

Sayı: 26, Kasım 1946, s. 3-5
İman Buhranı

Sayı: 31, Mayıs 1947, s. 2-3.
İman Buhranı

3- Trabzon'da Basılan Kitaplar, 1928-1960

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası,
1929 Senesi Kongre Kararları, Trabzon
[1929?] İkbâl Matbaası, 63 s.

Trabzon Ticaret Mıntuka Kongresi,
Trabzon 1931, İstikbal Matbaası,
47 s.

Dördüncü sene-i hesabiye 1931,
Karadeniz Bankası Ltd. Şti.,
Trabzon, 1932, İkbâl Matbaası, 14 s.

Necmi, *Estetik, Güzellik Bilgisi*,
Trabzon, 1932, Yeni Yol Matbaası,
100 s.

Trabzon Halkevi, *Ülkü Yolunda*,
Trabzon Halkevi, 1933, İstikbal
Matbaası, 19 s.

*Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat
Meydanında Trabzon*, Trabzon Ticaret
ve Sanayi Odası, 1933, Şark Matbaası,
79 s.

Sıtkı Can, *Doğunun Sesi*/ şiir, 1935,
Trabzon, Trabzon Şark Basımevi,
57 s.

*Trabzon Limanı Yükleme ve Boşaltma
Tarifesi, İlci Altı Aylık 1935*, T.C.
Ekonomi Bakanlığı Limanlar Umum
Müdürlüğü, Ekonomi Bakanlığı
Limanlar Umum Müdürlüğü, 1935,
Halk Basımevi, 34 s.

*Trabzon Limanı Yükleme ve Boşaltım
Tarifesi, 1.ci Altı Aylık 1936*,
Ekonomi Bakanlığı Limanlar Umum
Müdürlüğü [1936?] Halk Basımevi,
34 s.

Kazım Bulutay, *Az Yerden Çok
Mahsul Elde Etmenin Yolu, Afkân
ve Afkânılama*, Trabzon, Trabzon
Halkevi, 1936, Şark Basımevi, 48 s.

Rafet Gök Moran, *Dil Gömeyine Giriş,
Dil Kimyasına Methal*, Trabzon, 1936,
İstikbal Matbaası, 88 s.

Rafet Gök Moran, *Dil Araştırmaları,
Türk ve Arap Dillerinin Fiilleri
Arasında Mukayeseler*, Trabzon 1936,
İstikbal Matbaası, 23 s.

Rıfık Kulaç, *Milletleşen Adam (S.
Kamucan)*, Birinci Kitap, Trabzon,
İkbâl Basımevi, 1936, 212+12 s.

Köy Spor Klubü Yasası, Trabzon
Vilayeti Kültür Direktörlüğü,
Trabzon, Olcay Basımevi, 1937, 8 s.

Hayrettin Ziya, *Fatuş*, roman, Trabzon, 1937, Yeniylol Basımevi, 182 s.

Hayrettin Ziya, *İnsan Artıkları*, roman, Trabzon, 1937, Yeniylol Basımevi, 85 s.

Reşit Tarakcıoğlu, *Eşya ve Tabiat Hakkında 72 Ders*, Trabzon, 1937, Şark Basımevi, 260 s.

A. Kemal Atilla, *Narancıye Tarım ve Tekniği*, Trabzon, 1937, Yeniylol Matbaası, 152 s., 7 şkl.

Osman Dünder, *Ginekolojide Röntgen Tedavileri*, Trabzon, 1937, Yeniylol Matbaası, 72 s., şkl.

Kazım Bulutay, *Fındık Dikimi ve Bakımı*, Trabzon, Trabzon Halkevi, 1938, Şark Basımevi, 44 s.

Hayrettin Ziya, *Aşınmış Vicdanlar*, roman, Trabzon, 1938, Yeniylol Basımevi, 304 s.

Grigoriy Petrov, *Kara Kartal*, çeviren, M. Yalçın Tuna, [1938] Trabzon Şark Basımevi, 46 s.

Grigoriy Petrov, *Pavel Bersie*, çeviren, M. Yalçın Tuna, 1938, Trabzon Şark Basımevi.

C.H.P. Trabzon Halkevi, *15 Yılda Trabzon*, 1938, 63 s., res., grf., tbl.

Hayrettin Ziya, *Dadaş Kız*, roman, [Trabzon] 1939, Yeniylol Basımevi, 173 s.

Periler, Cadılar, Gulyabaniler,

Fransızca'dan çeviren, M. Rahmi, Trabzon, Olcay, İkbāl Neşriyat, 1939, Olcay Basımevi, 25 s.

Hayrettin Ziya, *Karadeniz Hikâyeleri*, Trabzon, 1940, Yeniylol Basımevi, 132 s.

Hakkı Tuncay, *Pınar*, şiirler, Trabzon, Necmiati Spor Klubü, 1940, Yeniylol Matbaası, 95 s.

A. Kemal Atila, *Fidan dikme ve Bakma Tarifnamesi*, [Trabzon], 1940, Trabzon, Yeniylol Basımevi, 32 s.

Nesib Yağmurdereli, *Baba Salim, Hayatı ve Şiirleri*, [Trabzon] 1946, Trabzon, İstikbal Basımevi, 202 s.

A.Tursun Demirci, *Mustafa Dayı*, şiir, [Trabzon] 1947, Olcay Matbaası, 31 s.

Aziz Aktulga, *İçten Gelen Sesler*, şiirler, Trabzon, Akçaabat Gazetesi, 1947, Olcay Basımevi 16 s.

Cemal Azmi Tellioglu, *Bir Yobazın İçgüzü*, Trabzon, 1949, İstikbal Matbaası, 16 s.

Aziz Aktulga, *İçten Gelen Sesler*, şiir, [1949?], Trabzon, İstikbal Basımevi, 16 s.

Zeki Yağmurdereli, *Şebnem*, şiir, Trabzon, 1949, Yeniylol Basımevi, 29 s.

Azam Akidil, H. Muzaffer Korlu, *İlçerimiz, Ege Bölgesi*, [1950?] Trabzon, Yeniylol Basımevi.

Kazım Yurdalan, *Onbeş Sene Sinesinde Yaşadığım Kars İlimizin Geçirdiği İzdıraplarda Edinilen İntibalar*, Trabzon Basımevi, Trabzon, 1950.

Baba Salim Divanı, 1951, Trabzon, İstikbal Matbaası.

Sabahaddin Sınır, *Stajyer Köy Öğretmenine Mesleki Mektuplar*, 1953, Trabzon, Trabzon Matbaası, 102 s.

İsmail Çelik, *Dini Nasihatlar*, 1953, Trabzon, İkbâl Matbaası, 5, [2] s.

Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri*, Trabzon İlini Kalkındırma Cemiyeti; Trabzon Matbaası, 80 s.

Seyyid Bilal Seydalioğlu, *Damla*, 1953, Trabzon, Trabzon Matbaası, 117 s.

Osman Aslan, *Pratik Çay ve Fındık Ziraatı*, 1954, Trabzon, Trabzon Matbaası, 40 s.

Tevfik Vural Ciravoğlu, *Hürriyet Uğrunda*, [1954?], Trabzon, Trabzon Matbaası, 125 s.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Dahiliye
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
İrade - Taltifat
Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
Mabeyn Evrakı - İrade
Mühimme Kalemi
Sadaret Defterleri Nezaret Devairi Giden Defteri
Sadaret Defterleri Vilayat Giden Defteri
Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ
Şura-yı Devlet

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet Halk Partisi Koleksiyonu

Sürelî Yayınlar

Akın (Trabzon)
Akşam (İstanbul)
Cumhuriyet (İstanbul)
Değirmen (Trabzon)
Halk (Trabzon)
Işık (Kahire)
İnan (Trabzon)
Kadro (İstanbul)
Kafes (Kahire)
Kızıl Şark (Moskova)
Necmiati (Trabzon)
Son Posta (İstanbul)
Tan (Kahire)

Türk Varlığı (Kahire)

Türk Yurdu (Ankara)

Yarın (Kahire)

Yeni Yol (Trabzon)

Kitaplar

Ağaoğlu, Süreyya (1975), *Bir Ömür Böyle Geçti*, İstanbul.

Akal, Emel (2013), *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Y., İstanbul.

Akbal, İsmail (2008), *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Y., Trabzon.

Akbulut, Dursun Ali (2006), *Albayrak Olayı, Milli Mücadele Başlarında Halk Hükümeti Kurma Girişimi Erzurum 1920*, Temel Y., İstanbul.

Akbulut, Erden ve Mete Tunçay (2007), *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Y., İstanbul.

Akbulut, Erden ve Mete Tunçay (2012-2013), *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926*, 1. C.: 1919-1923, 2. C.: 1924-Mart 1926, 3. C.: Mart 1925-Mayıs 1926, Sosyal Tarih Y., İstanbul.

Akdağ, Mustafa (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyamları*, Bilgi Y., Ankara.

Aksoy, Avni (2008), *A'dan Z'ye Sürmene*, 2. b., Sürmene Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Y., İstanbul.

Aksu, Yüksel (2016), *Tarihi Süreçte Trabzon Kadınının Giyinişi Albümü*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara.

Akyıldız, Ali (2013), *1920-1921 Yıllarında Trabzon'da Bolşevik Propaganda Girişimleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Alap, Cevdet (2008), *Bir Ömür Bir Şehir*, haz. Hikmet Aksoy, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Y., Trabzon.

Albayrak, Hüseyin (2008), *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, Vadi Yayınları, Ankara.

Albayrak, Hüseyin (2010), *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, Cilt 1-4, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara.

Aldington, Richard (1955), *Lawrence of Arabia A Biographical Enquiry*, Collins, Londra.

Allen, W. E. D. Allen ve Paul Muratoff (1966); *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara.

Altan, Abdülhâdi (2005), *Musululu Abdülhâdi'nin İzinde Bozgun dan Zafere Abdülhâdi Altan'ın Güncesi*, haz. Esat Arslan, Phoenix Y., İstanbul.

Altınay, Ahmet (2004); *Bir Türk Subayının İngiliz Esir Kampında Üç Yılı, Katran Kazanında Sterilize*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul.

And, Metin (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, TİB Yayınları, Ankara.

Apak, Rahmi (1968), *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Arıkan, İbrahim (2010), *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*, haz. Selman Soydemir, Abdullah Satun, Timaş, İstanbul.

Arkoğlu, Damar (1961), *Hâtıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul.

Arslan, Zehra (2008), *Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Aslan, Zehra (2017), *Yassıada'da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri – 1*, Libra Y., İstanbul.

[Arseven], Celal Esad (1928), *Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

Aslan, Yavuz (1997), *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara.

Aslan, Yavuz (2007), *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7Eylül/1920-Baku)*, Kaynak Y., İstanbul.

Ataman, Halil (1990); *Esaret Yılları*, İstanbul.

Atatürk, Kemal; *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

[Atay], Falih Rıfki (1932), *Moskova-Roma*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Aydemir, Şevket Süreyya (1959), *Sıyrı Arayan Adam*, Öz Y., Ankara.

Aydemir, Şevket Süreyya (1968), *İnkılâp ve Kadro*, 2. b. Bilgi Y., Ankara, (1. b. Ahmet Halit Kitabevi, 1932).

Azcan, İbrahim (2003), *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkı*, Serander Y., Trabzon.

Bal, Mehmet Akif (2007), *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, İstanbul.

Balkaya, İhsan Sabri (2006), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Güneş Vakfı Y., Erzurum.

Barutçu, Faik Ahmet (2001), *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye*, 21. Yüzyıl Y., Ankara.

Başar, Ahmet Hamdi (1956), *Demokrasi Buhranları*, Türkiye Y., İstanbul.

Başar, Ahmet Hamdi (1981), *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Y., Ankara, 2 b.

Başkatipzade Ragıp Bey (1996), *Tarih-i Hayatım*, haz. M. Bülent Varlık, Kebikeç Y., Ankara.

Bay, Abdullah (2007), *Trabzon Eyaletinde Müteğallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora tezi, Erzurum.

Benli, Faruk (2005), *Mamolar Aile Tarihi*, Ankara.

Berber, Engin (1994), *Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş) Anıları, Mektupları*, Arba Y., İstanbul.

Bilgin, Mehmet (1990), *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi Y., İstanbul.

Bilgin, Mehmet (2008), *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Serander Y., Trabzon.

Bilgin, Mehmet (2017), *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötügen Y., İstanbul.

Birgen, Muhittin (2006), *İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?*, I, haz. Zeki Arkan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Birkan, Tuncay (2019), *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960*, Metis Y., İstanbul.

Blackmoore, Charles (1986), *In the Foot Steps of Lawrence of Arabia*, Harrap, Londra.

Bostan, Hanefi (2002), *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK, Ankara.

Browne, Ger; *The Clare War Dead Timeline-1913-1925*.

Bryer, A. A. ve David Winfield (1985), *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington D. C.

Cebesoy, Ali Fuat (1982), *Moskova Hatıraları*, Kültür Turizm Bakanlığı Y., Ankara.

Cevdet Paşa (1309/1893), *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet.

Cezar, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Ciravoğlu, Tevfik Vural (2009), *Trabzon Folkloru Gelenekler ve Halk Edebiyatı Örnekleri*, haz. Öner Ciravoğlu, Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı, İstanbul.

Criss, Bilge (1993), *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İletişim Y., İstanbul.

Çankaya, Mücellitoğlu Ali (1954), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara.

Çelik, Recep (2013), *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora tezi, Trabzon.

Çulha, Maide ve Mustafa Yazıcı, Mahmet Altun, Alican Usta (2000), *Canlı Tarih Şevket Çulha (1911-1996)*, Trabzon.

The Delegates of The International Committee of The Red Cross (1917), *Turkish Prisoners in Egypt*, Official Reports of the Red Cross Society, Londra.

Demirel, Ahmet (1996), *Ali Şükrü Bey'in Tan gazetesi*, İletişim Y., İstanbul.

Demirel, Muammer (1990), *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Kültür B., Ankara.

Demirel, Yücel (çev.) (2004), *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri 1-2*, TÜSTAV Y., İstanbul.

Dervişkaptanzâde Ali Necati (2010), *İttihad'ın İç Yüzü, Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze, 1912 Yılında Yolsuzluk, Baskı ve Hukuk Mücadelesi*, haz. Kudret Emiroğlu, Heyamola, İstanbul.

Duru, Kazım Nami (1957), *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul.

Eken, Halit (2008), *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde Hamit Bey*, Yeditepe Y., İstanbul.

Emiroğlu, Kudret (1999), *Anadolu'da Devrim Günleri*, İmge Y., Ankara.

Emiroğlu, Kudret ve Suavi Aydın (ed) (2009), *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Y., Ankara.

Emiroğlu, Kudret (2012), *Trabzon Vilayet Salnameleri Dizini*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara.

Erdeha, Kamil (1975), *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Y., İstanbul.

Erer, Tekin (t.y.), *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul.

Erkal, Şükrü (1978), *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Cilt VI, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekati*, ATESE Y., Ankara.

Ertepinar, Coşkun (1999), *Bir Politikacının Anıları, Refik Koralan*, Hacettepe-Taş, Ankara.

Ertuğrul, Muhsin (1989), *Benden Sonra Tufan Olmasın*, Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul.

Eyuboğlu, Bedri Rahmi (1985), *Kardeş Mektupları*, haz. Mehmet Hamdi Eyuboğlu, Bilgi Y., Ankara.

Eyüp Sabri (1978), *Esaret Hâtıraları*, haz. Nejat Sefercioğlu, Tercüman Y., İstanbul.

Eyyüpoğlu, İsmail (2009), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan*

(1881/2-1962), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Goloğlu, Mahmut (1968), *Erzurum Kongresi*, Ankara.

Goloğlu, Mahmut (1970), *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara.

Goloğlu, Mahmut (1975), *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşu Kadar* [ikinci b.: Serander Y., Trabzon, 2000; üçüncü b.: 2013, haz. Veysel Usta, Ayşe Goloğlu Soyer].

Gökay, Bülent (1997), *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye, 1918-1923*, çev. Sermet Yalçım, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul.

Göksu, Saime ve Edward Timms (1999), *Romantik Komünist Nazım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, Doğan Kitap, İstanbul.

Günday, Ahmet Faik (2011), *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Y., İstanbul.

Gürsoy, Selçuk (2006), *Enver Paşa'nın Sürgünü İhtilalci İslam Birliği ve Livâ el-İslam Dergisi*, Salyangoz Y., İstanbul.

Hamamizade İhsan (1930), *Baba Salim*, İktisat Matbaası, İstanbul.

Hiçyılmaz, Ergun (2001), *Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?*, Beyaz Balina, İstanbul.

İşık, Adem (2001), *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK Y., Ankara.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (2006), *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA İstanbul.

İnce, Fatma (2008), *İsmet İnönü'nün 1835 Yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans tezi, Trabzon.

İşlet, Banu ve Cemile Moraloğlu Kesim (der.) (2014), *Türkiye Komünist Gençler Birliği 1920-1935*, Sosyal Tarih Y., İstanbul.

Kabacalı, Alpay (1993), *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul.

Kandemir, Feridun, *Medine Müdafası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, Nehir

Y., İstanbul.

Kansu, Metin Atuf; K. Işık Kansu (2011), *Cumhuriyet Eğitimin Mülkiyeli Mimarı Nafî Atuf Kansu 1890-1949 Yaşamı ve Yazıları*, Mülkiyeliler Birliği, Ankara.

Karabekir, Kazım (1967), *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakîi Erkekânı*, Menteş Kitabevi, İstanbul.

Karabekir, Kazım (1988), *İstiklal Harbimiz*, Merk Y., İstanbul.

Karabekir, Kazım ([1937]1994), *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, Emre Y., İstanbul.

Karabekir, Kazım (2009), *Günlükler (1906-1948)*, çev. Budak Kayabek, haz. Yücel Demirel, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları.

Karagöz, Rıza (2003), *Canikli Ali Paşa*, TTK Y., Ankara, 2003.

Karagöz, Rıza (2009), *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Etüt Y., Samsun.

Karaman, Mehmet Ali (2014), *II. Meşrutîyet Dönemi Osmanlı Askerî Matbuatı ve Siyasî Hayattaki Rolü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Afyonkarahisar.

Karaman, Sami Sabit (1944), *Damlalar*, Ankara.

Karaman, Sami Sabit (2002), *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922*, İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, 2. b., Arma Y., İstanbul.

Karanis, Fikri (1994), *Koltuk Değnekli Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi*, Ajans Medya, İstanbul.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1971), *Panorama*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2008), *Zoraki Diplomat*, İletişim Y., İstanbul.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2009), *Ankara*, İletişim Y., İstanbul.

Kars, H. Zafer (1997), *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, Kaynak Y., İstanbul.

Kefeli, Yakov (2013), *Anılar (1916-1919)*, çev. Erdoğan Altınkaymak, ed. Çolpan Zaripova Çetin, TTK Y., Ankara.

Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu) (1994), *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Y., İstanbul.

Kıralı, Enbiya (2015), *Moskova’dan Anadolu’ya Maksut ve Mustafa Suphi*, Kaldıraç Yayınevi, İstanbul.

Kırzioğlu, Fahrettin (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset Ltd Şti, Ankara.

Kobyay, Elif Şebnem (2008), *Baba Salim Divanı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim yüksek lisans tezi, Trabzon.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Berge, Metin (1994), *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç Y., Ankara.

Kocal, Celal Ferdi (1983), *Ömrümün 90 Yılından Bazı Hatıralar*, Yaylacık Matbaası, İstanbul.

Koç, Aybegül (2019), *Halk Gazetesi’ne Göre Trabzon’da Sosyal ve Kültürel Yaşam (1933-1963)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, Trabzon.

Koçak, Cemil (2003), *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Y., İstanbul.

Komite (1981), *Trabzon’dan Atatürk’e*, Trabzon.

Konukçu, Enver (2010), *Erzurum’da Kars Kapısı Şehitliğindeki İki Mezar, Hafız Hakeki ve Cemal Paşalar (1915, 1922)*, “Abdülvahap Kara’nın Tespitleri”, Atatürk Ü. Y., Erzurum, s. 577-588.

Korkmaz, Ender (2011), *Tahsin Uzer’in Yaşamı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans tezi, İstanbul.

Köksal, Ülkü (2015), *Trabzon’da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Trabzon.

Köroğlu, Erol (2004), *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İletişim Y., İstanbul.

Kuneralp, Sinan (1999), *Son Dönem Osmanlı Ricalı (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis Y., İstanbul.

Kura-i Sürmene Tâbi'-i Livâ-i Trabzon Sürmene Nüfus Defteri (Sürmene-Araklı-Köprübaşı) 1834, haz. Alıkcı Dündar, Y. Alioğlu, İstanbul, 2013.

Kurşun, Zekeriya (haz.) (2008), *Dersaadet/İstanbul Ticaret Ve Sanayi Odası'nda Kayıtlı Olan Banker, Tüccar ve Komisyoncuların İsimleri (1923)*, İstanbul Ticaret Odası Y., İstanbul.

Kürkçüoğlu, Ömer (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, AÜ SBF Y., Ankara.

Malkoç, Sabri (2007), *Hasan Tahsin Krali Hayatı Evlatları ve Torunları*.

Meeker, Michael E. (2005), *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, çev. Tutku Vardağılı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul.

Mehmed Kemal (1996), *Atılı Kuşak*, 4. b., Çağdaş Y., İstanbul.

Mehmet Zeki (1930-1932), *Türkiye Tercim-i Ahval Ansiklopedisi*, III Cilt.

Mintslov, S. P. (2008), *Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Günlüğü*, çev. Enver Uzun, Trabzon.

Nagata, Yuzo (1995), *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, Akademi Kitabevi, İzmir.

Nesimi, Abidin (1979), *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, 1909-1949*, Promete Y., İstanbul.

Odabaşı, İ. Arda (2015), *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık, Köycülük, Sosyalizm*, Dergah Y., İstanbul.

Odabaşıoğlu, Cumhur; *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara.

Odabaşıoğlu, Cumhur (1990), *Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları 1919-1923*, Trabzon.

Oğuz, Burhan (2000), *Yaşadıklarım, Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar*, Simurg Y., İstanbul.

Onuş, Sinan (2015), *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri*, 2. b., Kırmızı Kedi Y., İstanbul.

Osmanoğlu, Ayşe (1984), *Babam Sultan Abdülhamid, Hatıralarım*, 2. b., Selçuk Y., Ankara.

Öğütçen, Baba Salim (1952), *Divan-ı Baba Salim (Dördüncü Kitap)*, Güzelış Matbaası, Eskişehir.

Öksüz, Hikmet ve Veysel Usta (2008), *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Serander Yayınları, Trabzon.

Öksüz, Hikmet; Veysel Usta; Atilla Bölükbaşı (2011), *Trabzon'da Spor*, Trabzon, 2 cilt.

Önal, Sami (1968), *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara.

Özdemir, Nuray (2016), “Ahmet İzzet Bengüboz (1896-1969), Askerlikle Şekillenen Bir Hayat”, *Bengüboz-Anadolu'dan Bir Tanık: Bengüboz'un Objektifinden Mudurnu'da Erken Cumhuriyet Dönemi*, Koç Üniversitesi, VEKAM Y., Ankara, s. 31-39.

Özdemir, Yaşar Bedri (2011), *Fotoğraf ve Gravürlerle Trabzon Şehrengizi*, Mor Taka Kitaplığı, Trabzon.

Özdiş, Hamdi (2008), *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayetinde Eşraf Siyaset ve Devlet, 1876-1909*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Ankara.

Özel, Sabahattin (2012), *Milli Mücadelede Trabzon*, T. İş Bankası, İstanbul.

Özer, Ahmet (2012), *Güneşi Alnında Taşryan Gazeteci-Şair Ömer Turan Eyuboğlu*, İsim Y., Ankara.

Özkan, Salih (2012), *Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türkün Kahramanlığı, Sarıkamış, Hicaz Cepbeleri ve Esaret Anıları, İhtiyat Zabiti Mehmet (Oral)*, Komen Y., Konya.

Pavloviç, Mihail (1338/1922), *İnkılap Türkiye'si*, çev. Bahattin, Varlık Külliyyatı, Sarıkamış Matbaası, s. 103.

Rıza Nur (1993), *Moskova/Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Y., İstanbul.

Sarı, Mustafa (2014), *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, TTK, Ankara.

Sayıllı, Mustafa Kemal (2011), *Trabzon'a Işık Tutan Anılar*, haz. Mehmet Akif Bal,

Trabzon Kitaplığı, İstanbul.

Scharlau, Winfried B. ve Zbyněk A. Zeman (2007), İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisyeni: Parvus Efendi Devrim Taciri *Parvus-Helfhand*, çev. Süheyla Kaya, Kalkedon Y., İstanbul.

Selçuk, İlhan (1987), *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul.

Selçuk, Sadi (1955), *Hayatımın Önemli Noktalarından Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkasının Trabzon'u Düşmandan İstirdadı Kurtuluş*, Ülkü Basımevi, Konya.

Serasker Rıza Paşa (1325/1909), *Hulasa-i Hatırat* (1947, Becid Basımevi; 2012, haz. Mahir Aydın, Kitap Y.

Sevinçli, Efdal (1987), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinemadan Tiyatroya Muhsin Ertuğrul*, Broy Y., İstanbul.

Sorguç, İbrahim (1995), *İstiklal Harbi Hatıratı, Kaybolan Filistin*, haz. Erdoğan Sorguç, İzmir.

Sorgun, Taylan (1997), *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kamer Y., İstanbul.

Soyak, Hasan Rıza (2004), *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Y., İstanbul.

Sümer, Faruk (1992), *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul.

Şahin, Canay (2003), *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Canikizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, Ankara.

Şahin, Mustafa (2010), *Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora tezi, Erzurum.

Şakir Şevket (2001), *Trabzon Tarihi*, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Y., Trabzon.

Tahsin Paşa (2008), *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İmge Y., Ankara [1. b. 1931, İstanbul].

Tanör, Bülent (1997), *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yengün Y., İstanbul.

Tannıktut, Asaf (1965), *Yemen Notları*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara.

Taşkıran, Cemalettin (2001), *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.

TBMM Kütüphanesi (1993), *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, Cilt 2: Yerel Kongreler Kars, Ardahan, Oltu, Trabzon*, Ankara.

Tengirşek, Yusuf Kemal (1981), *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara.

Tepeyran, Ebubekir Hazım (1982), *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Y., İstanbul.

Tetik, Ahmet ve Gülcan Işık (2018), *Mısır'daki İngiliz Osmanlı Esir Kampından Maziye, Bugüne, Yarına Işık (1919-1920)*, Nobel Y., Ankara.

Tevetoğlu, Fethi (1967), *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara.

Topallı, Osman Fikret (2011), *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbinde Giresun*, haz. Veysel Usta, Serander Y., Trabzon.

Topallı, Osman Fikret (2017), *Giresun Günlükleri*, haz. Cemil Koçak, Alfa Y., İstanbul.

Topuzlu, Cemil (1982), *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 2 b., haz. H. Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Y., İstanbul

Tören, Tolga (2006), *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tuncer, H.; Y. Halaçoğlu ve R. Memişoğlu (1998), *Türk Ocakları Tarihi Açıklamalı Kronoloji*, Cilt 1, Türk Yurdu Y., Ankara.

Tunç, Sevecen (2011), *Trabzon'da Futbolun Toplumsal Tarihi Mektepliler, Münevverler, Meraklılar*, İletişim Y., İstanbul.

Tunçay, Mete (1972), *Mesai: Halk Şurular Fırkası Programı 1920*, AÜ SBF, Ankara.

Tunçay, Mete (1978), *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, Bilgi Y., Ankara.

Tunçay, Mete (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Y., Ankara.

Tunçay, Mete (1982), *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge Y., İstanbul.

Türk Ocakları Merkez Heyeti (1931), *1928 Senesi Kurultay Zabıtları – Beşinci Kurultay*, Ankara.

Umur, Hasan (1956), *Of Tarihine Ek*, İstanbul.

Uran, Hilmi (2007), *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası, İstanbul.

Usta, Veysel (1999), *Atatürk ve Trabzon, Fotoğraflar, Belgeler, Demeçler*, Serander Y., Trabzon.

Usta, Veysel, Hikmet Öksüz ve Kenan İnan (2009), *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950*, Trabzon Ticaret Odası Y., Trabzon.

Usta, Veysel ve Ömer İskender Tuluk (2017), *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Serander Y., Trabzon.

Üçüncü, Uğur (2015), *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sıma Kâhya Yahya*, Serander Y., Trabzon.

Ülkümen, Hamdi, *Hümanist Atatürk*, Çağdaş Y., İstanbul.

Ünsal, Süha (2007), *İkazcı Mehmet Şükrü, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e*, Dipnot Y., Ankara.

Ünye Ticaret ve Sanayi Odası (1933), *1923-1933 İktisadi Hareketleri*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Ş., İstanbul.

Üstel, Füsun (1997), *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Y., İstanbul.

Vâlâ Nureddin (1965), *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Werup, Jacques (2002), *Simonov'un Seyahatleri*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul.

Yağmurdereli, Nesip (1946), *Baba Salim Hayat ve Şiirleri*, Trabzon.

Yalman, Ahmet Emin (1997), *Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1918*, Pera Yayıncılık, İstanbul.

Yamauchi, Masayuki (1995), *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Y., İstanbul.

Yazıcı, Mustafa (1997), *Trabzon Belediye Başkanları Kronolojik Hizmet Albümü Cumhuriyet Dönemi*, Trabzon Belediyesi Kültür Y., Trabzon.

Yazıcıoğlu, Hulusi (1982), *Safranbolu, Karabük-Ulus-Eflani*, Karabük, 1982.

Yerasimos, Stefanos (1979), *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Yurdakul, Necdet (1977), *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Y., İstanbul.

Yust, K. (1995), *Kemalist Anadolu Basını*, haz. Orhan Koloğlu, ÇGD Y., Ankara, 1995

Yüksel, Murat (1993), *Faik Ahmet Barutçu'nun İstikbal Gazetesi Belgelerine Göre Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa*, Yunus Dergisi Y., Trabzon.

Zengin, Necati (2009), *Osmanlıdan Günümüze Trabzon'da Tiyatro*, Trabzon Sanat Tiyatrosu Y., Trabzon.

Zobu, Vasfi Rıza (1977), *O Günden Bu Güne*, Milliyet Y., İstanbul

Zürcher, Erik Jan (1987), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Y., İstanbul.

Makaleler

Ağaoğlu, Samet (1990), “Samet Ağaoğlu'nun Raporu: İktidarından Bir Yıl Önce DP'nin Karadeniz Örgütlerinde Sınıfsal ve Kişisel Çatışmalar”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 78/ Haziran, s. 39-43.

Akarca, Halit Dünder (2009), “İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 4 (7), 141-152.

Akbal, İsmail (2007), “Milli Mücadele Kadrolarının Bolşevizm'e Yaklaşımı ve Trabzon'da Bolşevizm Karşısı İki Sima: Vali Hamit Bey ve Hafız Mehmet Bey”, Kenan İnan, Hikmet Öksüz (Haz.), *Trabzon Tarih Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*,

Karadeniz Teknik Üniversitesi Y., Trabzon, s. 945-967.

Akbal, İsmail (2011), "Millî Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme ve Yahya Kâhya Meselesi", *Trabzon Tarih ve Kültür Yazıları*, haz. Mithat Kerim Aslan, Hikmet Öksüz, Veyssel Usta, Türk Ocakları Trabzon Şubesi Y., Trabzon, s. 421-468.

Akkor, Mahmut (2018), "Çanakkale Cephesi'nden Mısır'a Götürülen Türk Esirleri", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Özel Sayı, s. 1-38.

Aktepe, M. Münir (1951-1952), "Tuzcuoğulları İsyanı", *İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı 5-6, Eylül 1951-Mart 1952, s. 21-52.

Albayrak, Hüseyin (1991), "Genç Adımlar'dan "Genç İstidatlar'a", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 5, s. 46-48.

Ali Suad; "Seyyar Sergimiz Münasebetiyle", *İstanbul Belediye Mecmuası*, İstanbul, (23), 00.07.1926, s. 437-444.

Altındağ, Şinasi (1942), "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi", *Belleten*, C. VI, s. 229-251.

Arıkan, Mustafa (2015), "Çanakkale'de Şehadet ve Şiire Yansıyan Duygular", *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ed. Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 395-424.

Aslan Zehra (2013), "1950-1960 Döneminde Trabzon'da Sanat Hayatı (Sinema, Tiyatro ve Müzik)", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 06-09 Ekim 2011 Bildiriler Kitabı*, N. Türker, Gülgün Köroğlu, Ö. Deniz (ed.), Karabük Üniversitesi, Sinop, s. 31-42.

Aslan Zehra (2013), "Demokrat Parti Döneminde Trabzon Basını", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 06-09 Ekim 2011 Bildiriler Kitabı*, N. Türker, Gülgün Köroğlu, Ö. Deniz (ed.), Karabük Üniversitesi, Sinop, s. 43-56.

Aslan, Zehra (2015), "Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç (1954-1961)", *Karadeniz Araştırmaları*, Kış, Sayı: 48, s. 111-123.

Asım Süreyya, "Türk Basının İlk Kongresi", *La Turquie Kemaliste*, Sayı: 32-40, Ağustos 1939-Aralık 1940.

Aslan, Yavuz (2002), “Milli Mücadele Döneminde Trabzon ve Çevresinde Bolşevik Faaliyetler”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, (3-5 Mayıs 2001), C. 1, Haz. Mithat Kerim Aslan- Hikmet Öksüz, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, s. 619-632.

Aslan, Yavuz (2005), “Yeni Belge ve Bilgiler Işığında Mustafa Suphiler’in Türkiye’ye Dönüşü”, *1920-21’er Türkiye’si ve Mustafa Suphilerin Dönüşü*, Tüstav Yayınları, İstanbul, s. 130-155.

Aslan, Yavuz (2007), “İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Bahaeddin Şakir’in Sovyet Rusya ve Azerbaycan’daki Faaliyetleri (1920-1921)”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(39), 77-102.

Aşut, Attila (2011), “Kırmızı Paçalı Güvercin: Ziyad Nemli”, *Günlerin Kıyısından Trabzon Yazıları*, Kıyı Y., Trabzon, s. 234-239.

Ayaz, Hüseyin (2013), “II. Meşrutiyet Dönemi Trabzon Basınından Bir Örnek: Kehkeşan Dergisi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 14, s. 85-98.

Aybars, Ergün (1984), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., s. 159-201.

[Aydemir], Şevket Süreyya (1932), “Falih Rıfkı ve Son Eseri”, *Kadro*, Sayı: 9, Eylül, s. 43-47.

Aydın, Suavi (2017), “Konar-Göçer ve Aşiret Coğrafyası Bakımından Doğu Karadeniz ve Kafkasya’ya Dair Bir Sorgulama: ‘Orada Aşiret Neden Yok?’”, *Kebikeş İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 44, s. 265-300.

Baş, Bülent (2004), “Faro, Sotka, Arafilboyu: Bizim Mahallenin Takımından Trabzonspor’a”, *Fırtına, İhtilâl, Efsane, Trabzonspor*, ed. Hakan Kulaçoğlu, İletişim Y., 2004, s. 55-58.

Başaran, Bisenur ve Haluk Emir Özkurt, Hidayet Cem Öztürk, Özge Güngör, Selin Güngör (2017), “Birinci Dünya Savaşı’nın Görünmeyen Sahnesi: Seydi Beşir Esir Kampı”, Bilkent Üniversitesi 2016-2017 Bahar Dönemi HİST 200 Final Ödevi.

Başkaya, Muzaffer (2015), “1929 Of-Sürmene Felaketi ve Bölgeye Etkileri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 18, s. 177-196.

Başkaya, Muzaffer (2018), “Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Kurumun Tarihi:

Trabzon Şehir Kulübü (1923-1955), *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Sayı: 29, s. 3787-3797.

Belenli, Tuğba (2016), "İş Kanunu Layıhaso (1927) Hakkında İkdam Gazetesi Tarafından Düzenlenen Bir Anket", *Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, Bahar, 249-278.

Bilgin, Mehmet (1994), "Trabzon Basın Tarihine Katkı", *Müteferrika*, Kış, Sayı: 4, s. 19-33.

Bilgin, Mehmet (1992), "Sürmene Şehrinin Kurulduğu Yerler", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Aralık 1992, Sayı: 6, s. 46-52.

Bilgin, Mehmet (1997), "Bir Cumhuriyet Neferi: Öğretmen Halim Gençoğlu", *Kyy*, Sayı: 137, Ağustos, s. 13-20.

Bilgin, Mehmet (1998, 1999), "Bir Cumhuriyet Neferi: Öğretmen Halim Gençoğlu", I-III, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 143-144, s. 47-50, 20-25, 23-27.

Birinci, Ali (2002), "Ahmet Bedevi Kuran Jön Türklüğün Tarihçisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, 1-38.

Birinci, Ali (2008), "Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 5, s. 139-149.

Bostan, Hanefi (1997), "15. ve 16. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus Hareketleri ve Yerleşim Yerleri", *Bir Tutkudur Trabzon*, haz. İ. Gündoğ Kayaoglu, Öner Cıraoglu, Cüneyt Akalın, Yapı Kredi Y., İstanbul, s. 112-180.

Bostancı, Mustafa (2014), "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz, s. 117-136.

Coşar, A. Mevhibe (2009), "Trabzon'daki Aile Hikayelerinde Üç Kardeş Anlatısı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, Sayı: 21, Bahar, s. 143-151.

Çadırcı, Musa (1998), "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesi'nde Uygulanması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, s. 191-198.

Çağlayan, Ercan (2015), "Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: XXII, s. 269-293.

Çapa, Mesut (2012), “Trabzon Ticaret Mektebi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, Bahar, s. 133-142.

Çiçek, Rahmi (2000), “Osmanlı Taşra Kenti Trabzon’da Siyaset (1908-1914)”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (8-10 Nisan 1999)*, İzmir, s. 535-557.

Çiçek, Rahmi (2012), “Cumhuriyet Dönemi Milli İktisat Uygulamalarından Bir Örnek: Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi ”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 13, Bahar, s. 143-168.

Çiçek, Rahmi (2017), “Çok Partili Hayata Geçişte Trabzon Basını (1945-1950)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, s. 129-166.

Duman, Mustafa (2011), “Trabzonlu Halk Şairi Baba Salim’in Son Şiirleri”, *Kız*, Sayı: 271, Mayıs-Haziran 2011, s. 44-47.

[Durukan], Hakkı Mahir (1933), “Avrupa Bize İdeal mi, Örnek mi Olabilir?”, *Kadro*, Sayı: 18, Haziran, s. 59-62.

Emecen, Feridun M. (1999), “Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon Belediyesi Kültür Y.

Emiroğlu Çiğdem Önal ve Kudret Emiroğlu (haz.) (2017), *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Paris Merkezi Yazışmaları Kopya Defterleri (1906-1908)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y.

Emiroğlu, Kudret (1990), “Maliye Nazırı Cavit Bey’in Trabzon Gezisi (1911)”, *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 4, s. 53-59.

Emiroğlu, Kudret (1992), “Trabzon’da Sopalı Seçimler-1912” *Tarih ve Toplum*, 17 (97), s. 41-46.

Emiroğlu, Kudret (1994), “Trabzon’da Avusturya Boykotu 1908”, *Toplumsal Tarih*, 8, s. 17-21.

Emiroğlu, Kudret (2000), “Trabzon’da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, s. 187-222.

Emiroğlu, Kudret (2002), “Vilayet Sınamelerine Göre Trabzon’da Bürokrasi ve Eşraf”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, s. 155-172.

Emiroğlu, Kudret (2004), "Çalılıküşi Gazetesi, 1926 Trabzon'unda Siyaset, Feminizm ve Futbol", *Fırtına, İhtilâl, Efsane, Trabzonspor*, ed. Hakan Kulaçoğlu, İletişim Y., 2004, s. 25-44.

Emre, Ahmet Cevat (2006), "1920 Moskova'sında Türk Komünistler", *Millî Azadlık Savaşı Anıları*, der. Erden Akbulut, Tüstav Y., İstanbul, s. 45-76.

Emrence, Cem (2000), "1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri", *Tarih ve Toplum*, Ağustos, Sayı 200, s. 47-51.

Esmen, E. Esin (1999), "Tanzimat'ın İdari Reformlarının Trabzon'da Uygulanması", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998*, Trabzon, s. 401-406.

Geçer, Genç Osman (2017), "Çanakkale Savaşı'nın Görünmeyen Yüzü, Esarete Edebiyat ve Kahire Turra Kampı'nda Çıkarılan Bir Gazete: Kafes", *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, haz. A. Y. Akengin, O. Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Y., Ankara, s. 361-376.

Hakkı Mahir, "İnkılâp ve Kadro Münakaşaları", *Akım*, Sayı: 22, 15 Şubat 1933.

Hasan Cemal, "Dedemi, Cemal Paşa'yı Vuranların Torunuyla Tanışmak Üzerine" *Milliyet*, 5 Ekim 2008.

İnalcık, Halil (1977), "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. T. Maff - R. Owen, Illinois, s. 27-52.

İnalcık, Halil (1980), "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, s. 283-337.

Karaca, Şahika (2006), "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Tiyatro Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, Sayı 7, s. 143-173.

Karahasanoglu, Subutay Hikmet (1987), "Trabzon Halkevi Kültür Dergisi 'İnan'ın Bibliyografyası", *1987 Trabzon Kültür Sanat Yılığ*, İ. Gündag Kayaoğlu, Mustafa Duman, Alaettin Bahçekapılı, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 293-350.

Karahasanoglu, Subutay Hikmet (1988), "Trabzon Halkevi Kültür Dergisi 'İnan'ın Bibliyografyasına Ek", *1988 Trabzon Kültür Sanat Yılığ*, İ. Gündag Kayaoğlu, Mustafa Duman, M. Savaş Şatiroğlu, Trabzonlular Kültür ve

Yardımlaşma Derneği, 221-223.

Karahasanoğlu, Subutay Hikmet (2011), “Ben de Yaşadım, Anılar”, *Kitab-ı Hikmet, Subutay Hikmet Karahasanoğlu Tüm Şiirleri Anıları ve Yapıtları*, haz. Yaşar Miraç, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Y., Ankara, s. 391-533.

Kılıç, Abdurrahman (2015), “Patıcan Yangınları”, *Yangın ve Güvenlik*, Sayı: 177, Eylül, 1-2.

Koloğlu, Orhan (2000), “Mısır Esir Kamplarındaki Türklerin Gazetesi Bâdiye ve Esaret Albümü”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 199, Temmuz sayısı eki.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1950), “Stalin’in Şeyhi Bedreddin-i Simavî” *Tarih Hazinesi*, Sayı: 1, 15 Kasım, s. 3-7.

Korkmaz, Ender (2011), “Mondros Mütarekes, Döneminde Sansür”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 19-20, s. 29-55.

Köksal, Ülkü (2017), “Trabzon Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti (1918-1950)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 22, s. 161-208.

Kuruloğlu, Fehim (2018), “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Savaş Esirlerinin Yayın Faaliyetlerinden bir Örnek: Türk Varlığı (1919-1920)”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, haz. Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi Y., Ankara, C. II, s. 533-557.

Küçükuşurlu, Murat (2007), “Cumhuriyet Devrinde Bir Millî Sanayi Örneği: Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, Güz, s. 91-116.

Küçükuşurlu, Murat (2008), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trabzon Ticareti”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 5, s. 151-175.

Küçükuşurlu, Murat (2011), “Visera (Işıklar) Santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi’nin Faaliyetleri”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 10, s. 101-124.

Malkoç, Eminalp (2015), “Erken Cumhuriyet Döneminde İşçi Sınıfına “Resmî” Bir Bakış Açısı: Cumhuriyet Gazetesinin Gözünden Amele Teali Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt: 31, Sayı: 91, 29-67.

Malkoç, Sabri (2007), “Hasan Tahsin Kırallı”, *Tekne Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 14,

Ekim-Kasım-Aralık 2007, s. 16-19.

Malkoç, Sabri (2007), "Üniformalı, Bando Mızıkalı Yetimler Sürmene Eytam Mektebi", *Tekne Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 11, Ocak-Şubat-Mart 2007, s. 21-23.

Mehmetefendioğlu, Ahmet (1992), "Hindistan'dan Malta'ya", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 102, Haziran, s. 45-49.

Miraç, Yaşar (2011), "Subutay Hikmet Karahasanoğlu'nun Şiiri", *Kitab-ı Hikmet, Subutay Hikmet Karahasanoğlu Tüm Şiirleri Anıları ve Yapıtları*, haz. Yaşar Miraç, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Y, Ankara, s. 6-22.

Nemli, Ziyad, "Rıfık Kulaç Bey'in Ardından", *Yeni Yol*, 16 Ekim 1962.

Nemli, Ziyad (1979), "Yolun Başında Tanıdıklarım Rıfık Kulaç", *Karadeniz*, 22 Mayıs, Sayı: 19, s. 2.

Öksüz, Melek (2005), "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Âyân, Eşkıya ve Göç Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, Sayı: 1, s. 169-186.

Öksüz, Melek (2013), "Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Mevaki-i Harbiyyesi İane Defteri'ne Göre Trablusgarp Savaşı İçin Trabzon'dan Toplanan Yardımlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 15, Güz, s. 147-203.

Öksüz, Selami (2007), "Yaşayan Son Eytam Mektepli Fidaye Kıralları", *Tekne Kültür Sanat Dergisi*, Sayı 14, Ekim-Kasım-Aralık, s. 20-23.

Özen, Haldun ve Mete Tunçay (1984), "1933 Darülfunun Tasfiyesinde (Fen ve Tıp Fakülteleriyle Eczacı ve Dişçi Mekteplerinden) Atılanlar (Bilim Adamları)", *Bilim ve Sanat*, 46, s. 21-25.

Özer, Ahmet (1988), "1932-1933 Yılları Trabzon'un Kültür ve Sanat Yaşamında Önemli Yer Tutan Bir Yayın Organı: Akın", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 2, s. 86-89.

Özer, Ahmet ve Arslan Pulathaneli (1990), "1920-1950 Arası Trabzon'daki Futbol Kulüplerinin Kültürel Etkinlikleri", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 4, s. 29-34.

Özgürbüz, Merve Esra (2020), "Selçuk Kamucan Romanında Cinsiyet Eşitsizliği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 509-524.

Özkaya, Yücel (1963), “III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid’in Anadolu’da Karşılaştığı Zorluklar”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı: 1, s. 146-156.

Özkaya, Yücel (1972), “Canikli Ali Paşa”, *Belleten*, Sayı: 144, s. 483-528.

Öztürk, Serdar (2006), “Bir Kurumun Tarihsel ve Sosyolojik İncelemesi: Şehir Kulüpleri (1923-1950)”, *Galatasaray İletişim*, Sayı: 4, s. 89-115.

Perinçek, Mehmet (2018), “Yeni Belgelerle Karısı Dr. Lena ve Nâzım’ın Türkiye’ye Dönüşü”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 299, 74-80.

Polat, Nazım H. (2012), “Unutulmuş Bir İstanbul Şairi: İdris Sabih Gezmen”, *Yenileşme Devri Türk Edebiyatından Çizgiler*, Kurgan Edebiyat Y., İstanbul, s. 17.

Sakaoğlu, Necdet (1994), “Yangınlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 426-438.

Sert, Serap (2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen, Osmanlı Devleti’nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey’in Yemen’deki Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, Yaz, s. 121-139.

Somel, T. İlkey (1992), “Trabzon’da Tiyatro”, *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, Sayı: 6, s. 71-77.

Sümer, Hakan (2008), “Sürmene Halkevi”, *Tekne*, Sayı: 15, s. 20-25.

Şakiroğlu, Mahmut H. (1996), “Halkevi Dergileri ve Neşriyatı”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, s. 131-142.

Tahirzade, Adalet (2018), “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Muharrirlerinin Azerbaycan Basınının Gelişmesindeki Rolü”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, haz. Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi Y., Ankara, C. III, s. 2002-2228.

Tamer, Aytül (2011), “Türkiye Komünist Gençler Birliği’nden Simalar”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33, s. 323-338.

Taştekin, Ali (2018), “Mısır’da Bir Esir Kampında Çıkarılan Işık Gazetesi’ndeki Şiirler”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 16, s. 99-116.

[Tör], Vedat Nedim (1933), “Gene Fındıkta Devlet Kooperatifi”, *Kadro*, Sayı: 16, Nisan, s. 15-22.

Tunçkol, Mehmet (2017), "I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Gazisi Arslan Sükan Bey", *Bolu Tarih Kültür Doğa*, Mudurnulular Derneği Bülteni, 40-55

Türkoğlu, Ömer (1996), "Halkevlerinin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, s. 97-106.

Ural, Selçuk (2006), "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım, s. 187-210.

Usta, Veysel (1994), "Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 126, Haziran, s. 27-31.

Usta, Veysel ve Mustafa Çulfaz (2010), "Trabzon'da Tek Sayı Çıkmış Muhalif Bir Dergi: Mihrâk", *Kıyı*, Sayı: 212, Ocak-Şubat, s. 10-14.

Usta, Veysel (2012), "Trabzon'da Bolşevik Bir Aydın: Kahkahacı Esat Ömer Eyyubi Hayatı, Siyasî Kişiliği, Gazeteciliği, Şair ve Yazarlığı", *Müteferrika*, Yaz, Sayı: 41, s. 107-163.

Usta, Veysel (2014), "Tanıkların Kaleminden Kurtuluştan Sonra Trabzon Şehri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, Güz, s. 135-172.

Usta, Veysel ve Hikmet Öksüz (2014), "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", *Türkiyat Mecmuası*, Bahar, C. 24, s. 26-51.

Uyar, Hakkı (2005), "Ağaoğlu Ahmet'in "Liberal Muhalif" Gazetesi: *Akın* (1933)", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İletişim y., İstanbul, s. 224-231.

Uyar, Hakkı (2007), "CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Murat Koraltürk, Tanıl Bora ve Mehmet Ö. Alkan, İletişim Y., İstanbul, s. 707-724.

Üçüncü, Uğur (2015), "Trabzon'da 10 Temmuz 1919 Cephanelik Patlaması", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 18, Bahar, s. 161-176.

Ülker, Erol (2016), "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 41, s. 67-94.

Ülker, Erol (2019), “Mütareke Dönemi’nin Başlarında İstanbul’da Sol Hareketler (1918-1920)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 302, Şubat, s. 36-41.

Varlık, M. Bülent (2000), “Esaret Gazeteleri”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 199, Temmuz, s. 26-28.

Varlık, M. Bülent (2019), “Değirmen – I (İstanbul, 1942-1944)”, *Kebikeç İnan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 47, s. 417-430.

Varlık, M. Bülent (2019), “Değirmen – II (Trabzon/1949)”, *Kebikeç İnan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 48, s. 353-364.

Yavuz, Mehmet (2014), “Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı: 31, s. 498-515.

Yiğit, Yücel ve Eyüp Şahin (2019), “Pontusçu mu, Casus mu, Masum mu?: Kafato Biraderler”, *Karadeniz’de İsyan, Mücadele ve Propaganda*, ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek, Mehmet Okur, Yeditepe Y., İstanbul, s. 435-451.

Yolcu, Cengiz (2012), “Ömer Fevzi Eyyübzâde ve *Rehber-i İnkulâb* Gazetesi”, *Müteferrika*, Yaz, Sayı: 41, s. 107-163.

Yücel, Yaşar (1974), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII, s. 657-708.

Zürcher, Erik Jan (1996), “Between Death and Desertion, The Experience of the Ottoman Soldier in World War I”, *Turcica*, 28, s. 235-258.

DİZİN

A

Abanozoğlu ailesi 22, 199
 Abanozoğlu Celalettin Avni 433
 Abanozoğlu Selahattin 40, 199
 Abanozzade Hüseyin Avni 40, 196, 205, 273
 Abdülhamit, II 41, 42, 46, 52, 53, 197, 289, 610, 613, 641
 Ağan, Halit 564
 Ağaoğlu, Ahmet 442, 443, 444, 653
 Ağaoğlu, Samet 576, 577, 644, 510
 Ahmet Mahir 266, 433
 Akgöl, Eyüp Sabri 97, 149, 150, 164, 169, 170, 635
 Aksoy, Hikmet 206, 60, 631
 Aktulga, Aziz 611, 627
 Alap, Cevdet 205, 206, 227, 235, 246, 265, 348, 414, 421, 426, 433, 483, 484, 485, 497, 499, 526, 564, 571, 602, 603, 604
 Ali Şükrü 199, 222, 223, 224, 225, 227, 238, 245, 248, 263, 634, 643
 Altınay, Ahmet 96, 97, 103, 126, 143, 148, 161, 162, 165, 169, 170, 172, 173
 Altmışdört, Sırrı 354
 Apak, Rahmi 97, 148, 150, 161, 165, 631
 Arıkan, İbrahim 102, 149, 170, 172
 Arıkoğlu, Damar 225, 226, 227, 631
 Arif Oruç 63
 Aşut, Atilla 600, 602, 605
 Atakol, Hayrettin 527
 Atal, Kem al 575, 576, 577
 Atatürk, Mustafa Kemal 85, 91, 118, 164, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204,

217, 218, 219, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 232, 234, 236, 238, 245, 250, 257, 269, 306, 313, 384, 385, 401, 413, 415, 416, 418, 420, 426, 427, 433, 478, 479, 481, 527, 602, 606, 610, 632
 Atay, Falih Rıfkı 416, 417, 443, 445, 450, 456, 477, 602, 632, 645
 Aybay, Hüsnü 518, 5196
 Aydemir, Şevket Süreyya 10, 65, 66, 292, 340, 341, 411, 412, 415, 417, 435, 441, 442, 443, 444, 445, 450, 477, 490, 491, 632, 645
 Aydınoglu, Ahmet Temel 600, 602
 Aziz Bey 203, 207, 208, 210
 Aziz Bey, Doktor 404, 405

B

Babanzade İsmail Hakkı 107
 Bakman, Ali Şefik 247, 268, 354
 Barutçu, Faik Ahmet 180, 195, 196, 207, 223, 225, 226, 227, 233, 235, 236, 245, 252, 262, 270, 363, 400, 422, 433, 499, 510, 525, 606, 632, 643
 Barutçuzade Hacı Ahmet 195, 196, 224, 262, 268, 269, 361
 Başman, Hadi 354
 Başman, Hami 3549
 Başman, Kitabı Hamdi 353, 431, 509, 613
 Baştınar, Ayşe 253, 578
 Baştınar, Dündar 253, 578
 Baştınar, İbrahim 253, 509
 Baştınar, Saffet 528
 Baştınar, Zeki 10, 151, 220, 239, 240,

244, 254, 491, 528, 578
Bayar, Celal 351, 444, 565, 580
Bekata, Hıfzı Oğuz 477
Belge, Burhan Asaf 446, 449, 494
Bengüboz, Ahmet İzzet 150, 639
Bilgin, Mehmet 9, 13, 26, 31, 50, 53, 193,
237, 240, 340, 411, 517, 580
Boztepe, Halil Nihat 273, 348, 414, 433
Bulkaz, Haşım Tekin 149
Bulutay, Kazım 205, 401, 433, 442, 510,
626, 627

C

Can, Sıtkı 611, 626
Canikli Ali Paşa 23, 27, 636, 651
Cansızoğlu Mustafa Sıtkı 348
Cemal Paşa 87, 286, 287, 288, 648
Cilli, Ahmet Muhtar 235
Cinemre, Vefa Baki 433
Ciravoğlu, Tevfik Vural 511, 564, 606,
612, 628

Ç

Çebizade Ferhat 42, 531
Çelik, İsmail 611, 628
Çulha, Haluk 518
Çulha, Şevket 348, 510, 518, 526, 535,
565, 604, 634
Çulhazade Hacı Kadri 197, 268
Çulhazade Hüseyin 272, 420, 527

D

Dedeoğlu Hami 510, 512, 516
Dedeoğlu, Sami 527, 528
Değmer, Şefik Hüsnü 217, 490, 491
Demirci, A. Turan 61
Derviş Kaptanzade Ali Necati 194, 634
Dilaver, Şaban 582, 584, 585, 587
Dizdaroğlu Hacı Emin 271
Dizdarzade Nuri 272, 420
Doğanay, Bahri 510, 512, 516
Doğru, Temel Şükrü 440, 564
Duru, Kazım Nami 62, 63, 247, 634
Durukan, Hakkı Mahir 266, 433, 434,
442, 443, 647, 648

Durukan, Süleyman Mahir 228, 266, 273,
362, 363, 364, 366, 421, 433, 512, 516
Düşünsel, Feridun Fikri 149, 150
Düzgören Seyfi 222

E

Ediz, Hasan Ali 491
Emre, Ahmet Cevat 10, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 295, 490, 648
Enver Paşa 87, 202, 203, 204, 207, 217,
218, 219, 220, 221, 222, 262, 281, 289,
606, 635, 636 643
Erdavar, Ragıp 64
Erdemli, Ağah 354, 518
Erdoğan, Mehmet Şevket 149, 150, 246,
420, 423, 424, 425, 503
Erkmen, Hayrettin 582, 584
Ertekin, İbrahim 576
Ertuğrul, Muhsin 10, 186, 258, 259, 277,
278, 279, 280, 635, 640
Ertuğrul Nihad 150
Evren, Kadri Mesut 235, 420, 563, 606
Evrimer, Rifat Necdet 496, 520, 564
Eyuboğlu, Bedri Rahmi 40, 236, 635
Eyuboğlu, Esat Ömer 131, 233, 236,
237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244,
252, 253, 254, 274, 280, 347, 355, 356,
363, 602, 652
Eyuboğlu, Ömer Turan 600, 602, 639
Eyuboğlu, Sabahattin 40, 236
Eyüpoğlu Ali Galip 271
Eyüpoğlu, Hayri 180, 205
Eyüpoğlu, Osman Nuri 180, 211, 212,
271, 273, 420, 484,
Eyüboğlu, Şahap 600
Eyüpoğlu, Daniş 225, 247, 248, 249, 271,
351, 427, 606
Eyüpzade İzzet 196, 199, 202, 206, 227,
271
Eyüpzade Mehmet Rahmi 40, 235, 263
Eyüpzade Ömer Fevzi 195, 196, 199,
205, 206, 653

F

Filibeli Hilmi 219, 246

G

Gedik, Süleyman Sırtı 247, 427
 Gezmen, İdris Sabih 103, 105, 107, 112, 113, 149, 152, 651
 Gordlevskiy, Vladimir 322, 323
 Gökalp, Ziya 145, 152, 323, 325, 376, 377, 417
 Göksel, Temel Nücumî 268, 273, 371, 421, 527, 606
 Günel, Abdullah 526, 564
 Gürsoy, Osman Cudi 268, 353, 365, 366, 421, 433,

H

Hacı Ali Hafızade Mehmet Salih 196, 218, 224, 268
 Hacı Hamdizade Afif Bey 272
 Hacı Hamdizade Hacı Hamî 246, 268
 Hacı İzzetizade Hasip 218, 223, 509
 Hacı Kadızadeler bkz. Sayıl
 Hacıoğlu Baytar Salih 217
 Hacısalihioğlu Ali 26
 Hacışahinzade Mustafa 101
 Hacıyakupzadeler bkz. Başımamlar
 Hafız Mehmet 196, 208, 210, 220, 221, 235, 239, 245, 246, 644
 Halid Hürrem 149
 Hamamizade İhsan 199, 273, 348, 361, 363, 401, 635
 Hartamazade Baki 272
 Harunzade Faik 371
 Harunzade Harun 272
 Hatipoğlu, Kemal 252, 253, 254, 414, 512, 516, 517
 Hatipoğlu, Süleyman 253
 Hatipzade Emin 196, 252, 268, 371
 Hatipzade Mustafa 210, 246, 252, 268, 272, 509
 Haznedarizade Osman Paşa 25, 26, 28
 Haznedarizade Süleyman Paşa 23, 24, 636
 Hocaizade İbrahim Cudi 197, 251

I

İşıl, Ali Rıza 270, 420, 525, 527, 541

İ

İnce, Refik Şevket 225, 226, 227
 İnönü, İsmet 245, 250, 269, 363, 414, 423, 427, 492, 495, 500, 565, 636
 İplikçi, Ahmet 354
 İsmail Hakkı 203, 207
 İştirakçi Hilmi 64, 202

K

Kadıizade İsmail Hakkı 104, 149
 Kafato, Dimitri 507
 Kafato, Mîmiko 506
 Kahyaoğlu Emin 26
 Kakızade İbrahim Hulûsî 180
 Kalcıoğlu Osman 25, 34
 Kalcıizade Mehmet 34,
 Kalcıizade Ömer 22, 34
 Kansu, Nafî Atuf 63, 64, 65, 636
 Karabacak, Mehmet 582, 584
 Karabekir, Kazım 111, 191, 192, 197, 199, 201, 203, 204, 207, 210, 211, 216, 220, 222, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 245, 250, 262, 264, 292, 419, 541, 636
 Karahasanoğlu, Ömer Hikmet 346, 564, 612
 Karahasanoğlu, Subutay Hikmet 564, 594, 609, 611, 612, 649, 650
 Karaman, Samî Sabit 150, 219, 222, 223, 224, 636
 Karanis, Ahmet Rasim 440, 518
 Karanis, Fikri 530, 535, 571, 574, 575, 606, 637
 Karanis, Kadri 530
 Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 10, 412, 441, 447, 448, 449, 451, 477, 481, 571, 627
 Kavalalı Mehmet Ali Paşa 28, 29, 644
 Kavalalı İbrahim Paşa 28, 29
 Kazancıizade Hüseyin 273
 Kazazizade Hüseyin 196, 223, 225, 235, 247, 258, 265, 268, 269, 272
 Kefeli, Kemal 348, 439, 514, 526, 527, 563, 564
 Kefeli, Zekeriya 527

Kefelizade Hacı Hafız Mahmut 68, 201, 223, 224, 526, 527, 532
Keleş, Avni 354
Kemal Ahmet 347, 348, 355, 356, 366, 603, 613
Kemal, Mehmed 356, 505, 506, 638
Kıcımın, Naci Kaşif 89, 104, 105, 113, 114, 125, 126, 148, 165, 172, 521
Kıralizade Ali 232, 250, 509
Kıralizade Hasan Tahsin 49, 58, 68, 228, 229, 230, 231, 232, 240, 273, 274, 531, 638, 650
Kıralizade İsmail 229
Kıralizade Maksut 233, 273, 274, 637
Kıralizade Yusuf 50
Kıvılcımlı, Hikmet 492
Kıymaz, Said 246, 350
Kızılsencer, Şahabettin 64
Kitapçızade Ali 509
Kitapçızade Mehmet 371, 421, 422, 509
Koçman, Süleyman 354
Koraltan, Refik 194, 499, 564, 565, 635
Korlu, Muzaffer 348, 399, 526, 535, 601, 602, 603, 606, 627
Kotancı, İbrahim Cudi 525, 556, 557, 559, 560, 561, 562, 578, 579, 580, 581, 590, 591, 595, 596
Kotancı, Sevgi Kulaç 13, 240, 346, 451, 537, 544, 547, 548, 549, 551, 556, 557, 559, 560, 561, 562, 578, 579, 580, 581, 583, 588, 590, 591, 595, 596, 597, 598, Kuğuzade Süleyman 22
Kulaç, Burhan 15, 535
Kulaç, Enver 344, 534, 537, 540, 551, 562, 598
Kulaç, Haldun 346, 451, 529, 537, 544, 547, 548, 549, 551, 556, 557, 559, 561, 580, 581, 583, 584, 585, 586, 590, 591, 595, 597, 598
Kulaç, Hasan 240, 344, 452, 483, 523, 526, 527, 531, 532, 536, 539, 540, 541, 542, 545, 546, 548, 551, 554, 580, Kulaç, Hasan Fehmi 535
Kulaç İsmail 15, 17, 200, 228, 231, 284, 534, 535
Kulaç, Kazım 49, 344, 522, 523, 533, 537, 538, 540, 543, 545, 546, 548

Kulaç, Mahmut Ekrem 150, 419
Kulaç, Münevver 46, 49, 344, 345, 346, 357, 358, 360, 452, 473, 483, 521, 522, 523, 524, 526, 527, 528, 529, 530, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542-563, 572, 579, 580, 581, 589, 591, 594, 596
Kulaç, Nafiz 532, 533
Kulaç, Nazım 521, 528, 534, 537, 540, 551, 553, 554, 555, 560, 561
Kulaç, Sinan 13, 50, 346, 527, 537, 544, 547, 548, 549, 551, 552, 553, 559, 561, 574, 579, 580, 581, 583, 588, 589, 590, 592, 595, 597, 598
Kulaçoğlu, Ahmet Rıza 534, 535
Kulaçoğlu, Fergin 13, 535
Kulaçzade Ahmet, Recep oğlu 51, 59, 60, 61, 67, 200, 201, 224, 228, 240, 274, 309, 526, 531
Kulaçzade Ahmet, Ömer Usta oğlu 49, 200, 228,
Kulaçzade Büyük Mahmut 44, 45, 46, 51
Kulaçzade Fatma Kırılı 49, 51, 52, 58, 61, 303, 344, 528, 537, 538
Kulaçzade Hamdi 46, 47, 229, 230
Kulaçzade İdris 17, 45, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 69, 200, 229, 230, 343, 344, 525,
Kulaçzade Mahmut 51-58, 60, 61, 176, 343, 344, 508
Kulaçzade Muhsin 51, 52, 174, 200, 231, 287, 296, 300, 302, 310, 316, 365, 493, 528, 531, 535
Kulaçzade Mustafa 49, 51, 52, 69, 171, 185, 237, 282, 290, 298, 299, 302, 303, 310, 528, 531, 535
Kulaçzade Nedim 240, 274, 302
Kulaçzade Nihat 185, 188
Kulaçzade Osman 46, 47, 343, 344, 346, 535
Kulaçzade Ömer Agah 50, 60
Kulaçzade Recep 51, 58, 59
Kulaçzade Tahsin 51, 52, 60, 61, 69, 188, 284, 286, 288, 297, 298, 299, 300, 301, 312, 314, 316, 318, 319, 346, 356, 519, 520, 521, 524, 535, 536, 538, 559, 562, 572, 581, 582, 588, 589, 594
Kulaçzade Süleyman 200
Kulaçzade Şevket 17, 46, 47, 200, 201,

228, 344, 345, 521, 522, 531, 532
 Kulaksızoğlu, Bekir Sukuti 234, 347, 357,
 362, 363, 366, 398, 399, 425, 427, 494,
 512, 524, 526, 563, 564, 602, 603, 606,
 Kulaksızade İbrahim 197, 398
 Kuşçubaşı Hacı Selim Sami 219
 Kut, Halil Paşa 219, 262, 640

L

Lenin, V. İ. 78, 79, 84, 85, 107, 119, 121,
 140, 145, 219, 459, 472, 478, 486, 487,
 489, 574
 Lermioğlu Eyüp Sabri 564
 Lermioğlu, Muzaffer 348

M

Mahmut, II. 27, 28, 29, 44
 Malkhas (Hovsepiyan Ardaşes) 72
 Malkoç Mehmet Ali 229, 230
 Mamoyzade Ramiz 101
 Mamoyzade Rauf 101, 150
 Marx, Karl 74, 75, 76, 77, 78, 135, 136,
 139, 435, 662
 Mataracı, Mustafa 410, 411
 Mert, Nermin 13, 529
 Mert, Nimet 529, 530
 Miraç, Yaşar 609, 611, 612, 649, 650
 Molla Bekirzade Mehmet Ali 196
 Murathan, Sıtkı 517
 Murathanoğlu, Abdurrahman 20
 Murathanoğlu, Ali 20
 Murathanoğlu, Mustafa 20
 Murathanzade Bahri 226, 264, 273
 Murathanzade Hasan 223
 Murathanzade Hayrettin 218
 Murathanzade Tayyar 371, 526
 Murathanzade Ziya 196, 246
 Murtezaoğlu Doktor Şükrü 284, 311,
 423, 500
 Mustafa Suphi 68, 181, 203, 208, 209,
 210, 216, 217, 218, 227, 273, 274, 289,
 632, 637, 645
 Muşkara Küçük Talat 219, 220, 262
 Müftüzade Hacı Mehmet 196

N

Nazım Hikmet 10, 64, 66, 124, 217, 237,
 279, 280, 289, 478, 490, 491, 492, 578,
 583, 635
 Nazıkioglu M. Namık 125, 126
 Nebizade Ahmet Hamdi Ülkümen 225,
 247, 405, 427, 642
 Nemli, Ziyad 516, 592, 593, 599, 600,
 601, 602, 604, 605, 646
 Nemlioğlu Cemal 206
 Nemlizade Sabri 196, 223, 247, 268, 272
 Nemlizade Şevki 197
 Nimbıyıkzade Mahmut Muammer 272,
 354, 371, 421, 501, 515, 527, 606

O

Odabaş, Mustafa 310, 517, 527, 528
 Odabaşı Ali 189, 283, 310
 Oğuz 103, 104, 113, 114
 Oğuz, Burhan 219, 639
 Okyar, Fethi 223, 263, 415, 418, 419,
 Okyay, Abdullah 247, 290
 Ongan, Burhan 519
 Ongan, Ekrem 517, 518
 Ongan, Haluk 609
 Oral, Mehmet 149, 171, 173
 Orhan Kemal 103, 104, 113
 Orhan Kemal 593
 Osmançelexbioğlu, Numan Sabit 348, 494
 Osmanpaşazade Hakkı 253

Ö

Öğütçen, Baba Salim 348, 361, 362, 363,
 364, 365, 367, 496, 564, 611, 627, 628,
 635, 637, 639, 643, 647

P

Pavloviç, Mikhail P. (Mikhail Lazareviç
 Weltman) 291, 292, 640
 Peker, Kemal 564
 Peker, Recep 247, 376, 405, 430, 445,
 494, 503, 566

S

Safvet Zeki 114, 150,
Sağiroğlu, Hüseyin Avni 421, 422, 527,
607
Sağiroğlu, Ömer Naci 517, 518
Saka, Hasan 41, 247, 253, 427, 499, 566
Sakaoglu 59, 651
Salih Zeki 207
Sanaç, Hüseyin Pertev 530, 645
Saralıoğlu ailesi 22
Sarıdal, Mehmet Vehbi 63
Sayıl, Arif 225, 226, 237, 245, 247, 249,
264, 265, 266, 271, 272, 351, 427, 433,
503, 510, 512, 515, 516, 563,
Sayıl, Mahmut Tahsin 237, 264, 266, 272,
499, 516, 517, 518
Sayıl, Mustafa Kemal 225, 234, 237, 246,
247, 251, 253, 265, 266, 271, 348, 351,
360, 361, 414, 418, 421, 427, 432, 433,
440, 499, 503, 512, 526, 530, 640
Serdarşade Şükrü 253
Sertel, Sabiha 492, 562, 575
Sertel, Zekeriya 10, 242, 247, 414, 492,
562, 575
Seyalioğlu, Sait Bilal 612
Seymen, Mehmet 518
Sorguç, İbrahim 100, 101, 148, 164, 169,
172
Stalin, Jozef 74, 83, 125, 293, 491, 649,
662
Subaşışade İhsan 371, 509
Subaşışade Münir Pertev 197, 400
Sunik 72
Sükan, Arslan 149, 652
Süleyman Sami 207, 216

Ş

Şatır, Süleyman 576
Şatırşade Hasan Hicabi 194
Şatırşade Mehmed Hürşid 41
Şeyh Bedrettin 124, 125, 649

T

Taluy, Hayrettin Ziya 494, 496, 612, 627

Tannkut, Asaf 93, 95, 148, 641
Tanyeli, Halit 609
Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit 205, 210, 240,
258, 400, 401, 403, 459, 512, 519, 520,
525, 607, 639
Tarakçıoğlu, Niyazi 564
Tekçe, İsmail Hakkı 224
Tellioglu, Cemal Azmi 348, 611, 627
Tepeyran, Ebubekir Hazım 263
Topal Osman 211, 224, 225, 227, 347,
580, 643
Toygat, Cemil 609, 611
Tör, Vedat Nedim 412, 428, 449
Tuğtekin, Salih Zeki 269, 270
Tuncay, Hakkı 348, 564, 611, 627
Tunçay, Mete 64, 202, 203, 228, 235, 292,
292, 295, 299, 368, 427, 490, 630, 642,
651, 653
Tuzcuoğlu ailesi 22
Tuzcuoğlu Memiş Ağa 24, 28
Türkmenoğlu, Durmuş 495, 496

U

Ubeydullah Efendi 100, 149, 150
Uraz, Mehmet Murat 180, 400
Usta, Veysel 9, 13, 20, 131, 194, 195, 199,
205, 212, 218, 232, 235, 236, 238, 242,
249, 250, 255, 270, 355, 385, 426, 427,
513, 531, 635, 639, 641, 644
Ustazade Nazmi 197
Uzer, Tahsin 415, 495, 496, 499, 500,
502, 509, 510, 512, 514, 570, 638, 641

V

Va-Nu, Vala Nurettin 10, 64, 237, 281,
289, 292, 293, 294, 355, 516, 604, 643

Y

Yağmurdereli, Nesip 361, 364, 365, 564,
611, 627
Yağmurdereli, Zeki 518, 519, 535, 627,
643
Yahya Nüzhet 150
Yalçın, Hüseyin Cahit 10, 73, 74, 413,

414, 415, 417, 443
Yalman, Ahmet Emin 10, 244, 413, 414,
415, 417, 602, 643
Yanbeğ, Mahmut 564
Yarımbıyık, Muammer bkz. Nimbiyıkza-
de Mahmut Muammer
Yenibahçeli Nail 219, 246
Yıldız, Günay Kulaç 13, 60, 61, 62, 228,
319, 536, 594, 595
Yılmaz, Emin Şefik 600
Yılmaz, Hasan Tahsin 600
Yoldaş, Cemil Zeki 100, 126, 146, 148,
150, 151, 169, 172, 633
Yurdalan, Kazım 198, 612, 628
Yücel, Hasan Ali 591

Z

Zehirzade Zühtü 197, 502
Zeren, Mustafa 581, 582, 584, 586
Zırhzadeler 523
Ziya Hurşit 245, 246
Zobu, Vasfi Rıza 256, 259, 260, 643

İÇİNDEKİLER

Sunuş	8
I- SAVAŞLAR VE DEVRİMLER	15
A- Ata Ocağından Türk Ocaklarına	15
Kulaçzadeler	15
Sürmene’de Eşkıyalık ve Ayanlık	18
Devlet ve Sürmene Eşrafı.....	31
Yıldız’da Bir Sürmeneli.....	50
Osmanlı Münevveri.....	67
Marx’tan Stalin’e Sosyalizm, Devrim ve Türkiye’de Siyaset	74
B- Dünyanın Savaşı	87
Birinci Dünya Savaşı: Tarih ve Coğrafya - Hicaz	87
Mısır: Esarette Ütopya.....	93
a) Kamplar	93
b) Gazeteler	102
c) Etkinlikler	153
ç) Yurda Dönüş	168
C- Sılada Gurbet	179
İşgalden Mütarekeye ve Kurtuluş Savaşı’na Trabzon	179
a) Trabzon’da Sol ve İttihatçılık	202
b) Son Solcu Esat Ömer, Son İttihatçı Faik Ahmet ve Trabzon’da CHP İktidarı	233
c) Kulüpler ve Tiyatrolar	249
ç) Kıssa ve Hisse	261

Ç- Şehirlerin Hikayesi	277
Dört Şehirde Bir Hikaye: İstanbul, Trabzon, Batum, Tiflis	277
Ve Moskova'da	295
"Türkçe Konuşmalar"	319

II- KURULUŞ: KALKINMA VE DEMOKRASİ343

D- İştirak Sorunu: Sosyete ve Bilinç	343
<i>Yeni Yol'un</i> Başmuharriri	347
Makaleler: Devrim ve Burjuvalar	367
a) İktisat	370
b) Siyaset	376
c) Dünya, Trabzon ve Kişisel Deneyimler	386
Türk Ocağı'nda	400
Serbest Fırka'dan <i>Akım'a</i>	411
Roman: <i>Kamucan</i>	452
a) Özet	453
b) Yorum	468
c) Şu 1936 Yılında... Siyaset ve Bilinç	483

III- İKTİDAR SORUNU499

E- Cemaat ve Aile	499
Sakıncalı Bilge ve Tek Parti	499
Aile Huzuru	538
Halkevinde Buhran Yazıları	563
DP, Gerçekler ve Tutumlar	574
Miras.....	605

EKLER

1- Kulaç Ailesinin Şeceresi	615
2- Rıfık Kulaç'ın Makaleleri Bibliyografyası	615
3- Trabzon'da Basılan Kitaplar, 1928-1960	626

KAYNAKLAR.....629

DİZİN655

Trabzon'un "Liberal Bolşeviği"

Rıfki Kulaç (1896-1962)

KUDRET EMIROĞLU

"Ülkü, maddenin marabasıdır."

Trabzon liman burjuvazisinin Batum'da kâr, İstanbul'da ayrıca emniyet ve de siyaset arayan temsilcilerinden Sürmeneli Kulaçzadelerin oğlu Halit Rıfki, 1915'te Hicaz Cephesi'nde Birinci Dünya Savaşı'na dahil edildiğinde, "dünya kavimlerinin Marx ümmeti" olmaya başladıklarını görmekteydi...

Esaret kampında çıkardığı gazetelerde ve 1920'de Trabzon'da bu düşüncelerini dile getirdi. 1921'de Tiflis, 1922'de Moskova'daydı. 1927'de Trabzon'da bir gazetenin başyazarı oldu.

Vermimli bir köşe yazarı olan Halit Rıfki, siyasi görüşleri nedeniyle suskunluğa mahkum edildi, buna karşılık 1936'da özgün bir Kurtuluş Savaşı romanı (*Milletleşen Adam*) kaleme aldı. Ölene kadar 1917 öncesi Marksizmi'ne bağlı kaldı, Trabzon'da kendi köşesini, bilgisi ve dirençli duruşuyla kendisi yarattı...

Kapitalizmden sosyalizme geçiş sorunlarıyla bağlantılı olarak, üretimin gelişmişliği, ekonomizm, legalizm, dünya devrimi ve parti kavramları üzerinden tartışılırken, Mustafa Suphi, Esat Ömer, Zeki Baştımara'nın Trabzon'unda siyaset -aile reisliği, komşuluk ve de 'insanlık'- hangi toplumsal bağlamın hangi söylemiyle yürütülecekti...

